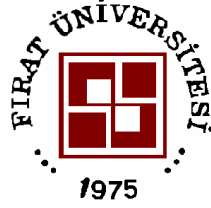

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/Volume: 16

Sayı/Issue: 1

Ocak / January– 2006

ELAZIĞ

(Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Hakemli Bir Dergidir)

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science
ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 16

Sayı/Issue: 1

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors

Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Hülya TOPAL
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

Tel : 0-424-241 54 80

Faks : 0-424-233 21 80

e-mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition:

Doç. Dr. Ömer Osman UMAR

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

Tel : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2006

YAYIN KURULU

Editorial Board

Doç. Dr. Ahmet AKSİN
Doç. Dr. Ömer Osman UMAR
Yrd. Doç. Dr. Çetin SEMERCİ

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof. Dr. Saadettin TONBUL (Fırat)
Prof. Dr. Mahmut ATAY (Fırat)
Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU (Fırat)
Prof. Dr. Ersoy AKINCI (Hacettepe)
Prof. Dr. Ali AKTAN (Erciyes)
Prof. Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY (Marmara)
Prof. Dr. Mehmet KÜÇÜKKURT (Gazi)
Prof. Dr. Hayati DOĞANAY (Atatürk)
Prof. Dr. Muhittin AŞKIN (Atatürk)
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ (Gazi)
Prof. Dr. M. Durdu KARSLI (Gaziosmanpaşa)
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ (Fırat)
Prof. Dr. Emrullah GÜNEY (Dicle)
Prof. Dr. Veysel SÖNMEZ (Hacettepe)
Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI (Gazi)
Prof. Dr. Mualla Bilgin AKSU (İnönü)
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH (Erciyes)
Prof. Dr. Hasan KAVRUK (İnönü)
Prof. Dr. Erhan ATIKER (İstanbul)
Prof. Dr. Cem DİLÇİN (Ankara)
Prof. Dr. Mehmet GÜROL (Fırat)
Prof. Dr. Yasemin İNCEOĞLU (İstanbul)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya)
Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU (Selçuk)
Prof. Dr. İsmail ÇETİŞLİ (Pamukkale)
Prof. Dr. Mustafa KILIÇ (İnönü)
Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ (İnönü)
Doç. Dr. Ali YILDIRIM (Fırat)
Doç. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat)
Doç. Dr. Zekai ÖZDEMİR (İstanbul)
Doç. Dr. Mehmet TAŞPINAR (Fırat)
Doç. Dr. Muhsin HALİS (Gaziantep)
Doç. Dr. Muammer GÜL (Harran)
Doç. Dr. Pervin ÇAPAN (Muğla)
Doç. Dr. Yasemin AKMAN (Hacettepe)
Doç. Dr. Esra BURCU (Hacettepe)

**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, TÜBİTAK – ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından dizinlenmektedir.**

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

Okan YAŞAR: Turizm Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Gökçeada(İmroz)/ <i>A Research in Respect of Tourism Geography: Gökçeada(İmroz)</i>	1
Ahmet MOR, M. Dursun ÇİTCİ: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Ekonomik Etkinlikler/ <i>The Activities Of Cyprus</i>	33
Sevil SARGIN: Sütçüler'de Kır Yerleşmeleri ve Yerleşme Düzenine Etki Eden Faktörler/ <i>Rural Settlements In Sutculer And Factors Affecting Them</i>	63

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Mehmet ULUCAN: Nedim'in Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Açıdan İncelenmesi/ <i>An Explanational And Structural Study Of A Ghazel Of Nedim's</i>	89
Ahmet DOĞAN: Hüsn ü Aşk'ta İmgeler/ <i>Images in Husn u Ask</i>	109
Sema ÖZHER: Çağdaş İnsanın Tutamak Arayışı: "Aylak Adam"/ <i>The Searching Hold of The Modern Human: "Aylak Adam"</i>	121

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

Durmuş EKİZ: Sınıf Öğretmenliği Mesleğine Yönelen Adayların Profilleri ve Geleceğe Yönelik Beklentilerinin İncelenmesi/ <i>Investigation of Student Teachers Who Choose The Job of Primary Teaching, Profiles and Future Expectations</i>	131
Bilal Çoban, Mehmet Turan: Öğrenci Görüşlerine Göre İdeal Beden Eğitimi Öğretmeninin Nitelikleri: Ölçek Geliştirme Çalışması/ <i>Quality of Ideal Physical Education Teacher According to Students Opinions: Measure Development Studies</i>	149
Nilüfer ÖZABACI: Çocukların Sosyal Becerileri İle Ebeveynlerin Sosyal Becerileri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma/ <i>A Study of The Relationship Between Children' Social Skills and Those of Their Parents</i>	163
Murat TUNCER: Mesleki ve Teknik Eğitimde Meslek Standartları ve Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecindeki Yeri ve Önemi (Motor Yenileştirmeci Meslek Alanı Örneği)/ <i>The Occupational Standards in Technical and Vocational Education and The Importance and The Impact of It The Adoption Process to European Union (The Sample of Motor Renovation)</i>	181
Hilmi DEMİRKAYA: Çevre Eğitiminin Türkiye'deki Coğrafya Programları İçerisindeki Yeri ve Çevre Eğitime Yönelik Yeni Yaklaşımlar/ <i>The Place of Environmental Education in Geography Curricula in Turkey and New Approaches to Environmental Education</i>	207

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

Tamer BOLAT, Oya Aytemiz SEYMEN: Yönetim ve Örgüt Düşüncesinde Kurumsalcılık, Yeni Kurumsalcılık ve Kurumsal Eşbiçimlilik/ *Institutionalism, Neo-Institutionalism and Institutional Isomorphism in Management and Organization Theory ...* 223

Devrim ERSEZER: Gelir Dağılımı Politikası ve Araçları/ *Income Distribution Policy and Its Tools* 255

İletişim / Communication

Mustafa YAĞBASAN, Ayşe ŞİŞ: Kamu Kurumlarında İletişimsel Ortamın Analizi (Elazığ İli Köy Hizmetleri, Bayındırlık ve DSİ Örneği)/ *Analysis of Communication Atmosphere in Public Institutions (The Case Study of Village Services, Public Works and States Water Affairs)* 269

Nesrin KULA DEMİR: Kültürel Değişimlerin Reklamlarda Kadın ve Erkek Rol-Modellerine Yansıması/ *The Reflection of Cultural Changes to Male and Female Role-Models at Advertisements* 285

Sosyoloji - Psikoloji / Sociology - Psychology

Zahir KIZMAZ: Kriminolojide Yeni Yönelimler: Bütünleşik (Integrated) Suç Kuramları–III/ *New Directions in Criminology: Integrated Crime Theories* 305

Mehmet ŞİMŞEK, M. Cengiz YILDIZ: Süryani Cemaatinde Kadın Olmak/ *To Be Woman in Assyrian Community* 337

A. Esra İŞMEN: Depremin Psikolojik Etkileri: Daha Az Zarar Görmek Mümkün Mü?/ *Psychological Effects of Earthquake: Is It Possible to Get Less Injured?* 349

D. Ali ARSLAN: Sınıf Teorisinin Açmazları ve İktidar Analizinde Bir Alternatif Olarak Elit Teorisi/ *Major Problems of Class Theory and Elite Theory (An Alternative to Class Theory)* 363

Hafize ÖZTÜRK, Feyza NAZİK SEVİNDİK, Seyhan Ç. YAMAN: Öğrencilerde Yalnızlık ve Sosyal Destek İle Bunlara Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi/ *The Assessment Loneliness and Social Support and These Influencing Some Agents at Students* 383

Tarih / History

Aydın ÇELİK: Fatımî Halifesi Ubeydullah El-Mehdî ve Dönemi/ *The First Caliph of Fatimids Ubeydullah al-Mahdi and His Period* 395

Kâzım PAYDAŞ: Timur'un Gürcistan Seferleri/ *The Raids of Timur on Georgia* 419

Makale Yazım Kuralları/ Writing Instructions for Papers..... 439

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 1-32, ELAZIĞ-2006

TURİZM COĞRAFYASI AÇISINDAN BİR ARAŞTIRMA: GÖKÇEADA(İMROZ)

A Research in Respect of Tourism Geography: Gökçeada(İmroz)

Okan YAŞAR

*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı,
Çanakkale. okany@comu.edu.tr.*

ÖZET

Bu çalışma, Turizm Coğrafyası açısından Gökçeada'yı değerlendirmektedir. Bilindiği gibi Gökçeada, 289 km² yüzölçümü ve 92 km'yi bulan kıyı uzunluğu ile ülkemizin en büyük adasıdır. Çanakkale İli sınırları içinde kalan Gökçeada, kalkınmada öncelikli yöreler arasında yer almaktadır. Su kaynakları bakımından oldukça zengindir.

Gökçeada korunmuş doğal ve beşeri çevresiyle turizm potansiyeli yüksek bir adamızdır. Çünkü ulaşımın sınırlı olması adanın coğrafi çevresini her türlü etkiden uzak tutmuştur. İşte bu makale; Gökçeada'nın doğal ve beşeri çevresinden kaynaklanan turizm potansiyelini tespit ettikten sonra, turizmde üst yapı gelişimi üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte ada ekonomisi için giderek başat sektör olmaya başlayan "turizmin" diğer Ege adaları seviyesine getirilebilmesi adına belirlenecek politikaların ve planların çerçevesi çizilmektedir. Ayrıca ada için sürdürülebilir turizm üzerinde yoğunlaşmanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal ve Beşeri Çevre, Turizm Coğrafyası, Sürdürülebilir Turizm, Gökçeada.

ABSTRACT

This study evaluates Gökçeada in respect of tourism geography. As it is known, Gökçeada is the biggest island of our country which has 289 km² of area and a 92 km of coastal length. Gökçeada, within the borders of province of Çanakkale, is one of the priority areas in development. It is a considerably abundant in respect of water resources.

Gökçeada is an our island which has an attractive tourism potential with preserved natural and humand environment. Because of a limited transportation to the island, the geographical environment of the island has been kept off all the effects. Thus, this article, after determining the tourism potential originating from the natural and human environment of Gökçeada, deals with superstructure development. The framework of policies and plans to be determined of the tourism becoming a main sector for the island economy day by day is drawn to keep to the same level of Aegean islands. Besides this, it is dealt with the necessity of concentration on maintainable tourism for the island.

Key Words: Natural and Human Environment, Tourism Geography, Maintainable Tourism, Gökçeada.

yoğunlaşmalar görülürken, bazı kesimleri turizme yeni açılmakta veya potansiyel alanlar olarak yer almaktadır. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerle birlikte yerli turistlerin yoğun bir şekilde kıyılara yönelmesiyle deniz turizmi popüler hale geldi. Türkiye kıyılarında turizm, Akdeniz kıyılarında küçük yerleşim birimlerinde(Kuşadası, Bodrum, Marmaris, Alanya) aile işletmeciliği(pansiyon evler) ve kamu dinlenme tesisleriyle başlamıştır. İklim ve jeomorfolojik koşulları uygun, sanayi ve yoğun nüfustan uzak, zengin arkeolojik kalıntılara sahip olan kıyılarda turizm, yasal düzenlemelerin etkisi altındadır. Türkiye kıyılarında yapılaşmanın kıyı çizgisine yaklaşması, bazı kıyı kesimlerinde yoğunlaşması, orman ve tarım alanlarına ilerlemesi vb. sonuçlar yasal düzenleme ve değişikliklerin sonucudur(Doğaner, 2001:2,15). İşte bu düşüncelerle ve aşağıda sıralanacak nedenler Gökçeada'yı makalemize neden konu olarak seçtiğimin ifadesi olacaktır.

Gökçeada, turizm potansiyeli yüksek bir ada olmasına rağmen, bazı sınırlılıklar nedeniyle bu potansiyel kullanıma açılmamıştır. Gökçeada'nın doğal çevreden kaynaklanan turizm potansiyelini deniz turizmi kapsamında kıyı turizmi, sualtı parkı, su sporları ve doğal çevreyle ilgili rekreasyonel faaliyetler(doğa yürüyüşleri, bisiklet etkinlikleri ve amatör balıkçılık v.b.) teşkil eder. Gökçeada'nın beşeri çevreden kaynaklanan turizm potansiyelini ise eski yerleşmelerden Gökçeada, Kaleköy, Zeytinliköy, Eski Bademli, Tepeköy ve Dereköy'deki sivil mimari örnekleriyle kültürel turizm ve festivaller turizmi teşkil eder. Gökçeada'nın güney, güneybatı ve güneydoğu kıyıları yer yer kesintiye uğrasa da tamamen bir plaj görünümündedir ve kıyı turizmine son derece elverişlidir. Ada'da plajların toplam uzunluğu 11.8 km'yi bulmaktadır. Betonlaşmamış ve yağma edilmemiş kıyılar özelliği gösterirler. Bu arada Gökçeada'nın kuzeyinde Kaleköy kıyıları ile Kuzu Limanı kesimi kıyı turizmine açılmıştır. Ada, Akdeniz ikliminin etkisi altında kalmakla birlikte gösterdiği iklim özelliklerine göre "Marmara Geçiş İklimi"ne dahil edilebilir. Bu nedenle kıyı turizmi Haziran-Eylül dönemini kapsayan dört aylık bir sürede cereyan eder. Ayrıca kuzey-kuzeydoğu yönlü rüzgarlar deniz turizmini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Gökçeada'da bilimsel amaçlı araştırmalara dayalı önemli bir çekim etkisi yaratacak cazibe merkezlerinden biri de deniz(sualtı) parkıdır. Gökçeada sualtı parkı, Gökçeada'nın kuzeydoğu kıyısında, Kaleköy ile Kuzu Limanı arasındaki kıyı kuşağında yer almaktadır. Park alanı, Yıldız Koyu'ndan Yelkenkaya'ya kadar kuş uçuşu bir millik kıyı zonuna sahiptir(Şekil 2 ve Harita 1). Gökçeada'da sualtı parkı kurmak için Türk Deniz Araştırmaları Vakfı(TÜDAV) tarafından başta Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve Çevre Bakanlığı olmak üzere, bir çok kurum ile 1997-1999 yılları arasında yazışmalar ve görüşmeler yapılarak, gerekli izinler alınmıştır. 21 Şubat 1999 tarih ve 23.618 sayılı

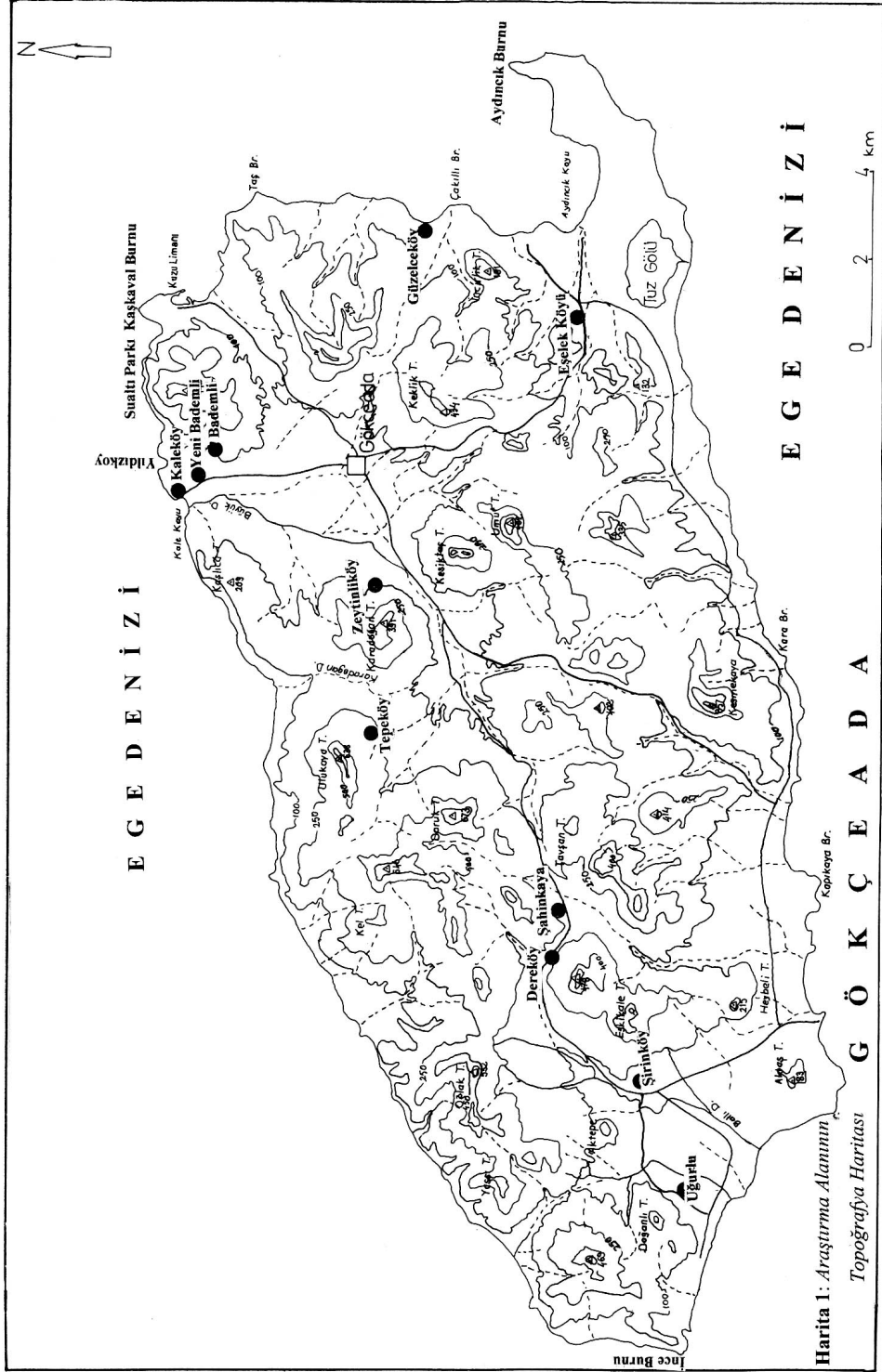
Resmi Gazete’de Gökçeada’da Yıldız Koyu ile Yelkenkaya arasında sualtı parkı kurulduğu ilan edilmiş, koordinat değerleri verilen alan içinde av yasakları başlamıştır¹. Sualtı Parkı; bilimsel araştırmalar dışındaki faaliyetlere izin verilmeyen çekirdek bölge (derinliği ortalama 10m.) ile onu saran tampon bölge(en derin yeri 30 m.)’den oluşur. Mavi Koy ve Su Koyu arası çekirdek bölgeyi oluşturur. Bir deniz müzesi biyolojik zenginliğine sahip olan bu kıyılar henüz bozulmayan ve kirlenmeyen kıyıların başında gelmektedir. Gökçeada İstanbul’a yakınlığı nedeniyle insanların kolayca erişebileceği bir konumdadır ve bu durum özellikle çevre eğitimi açısından önem taşımaktadır(Türk Deniz Araştırmaları Vakfı -www.tudav.org-, 2004).

Ada’da Gökçeada, Kaleköy, Dereköy, Tepeköy, Zeytinliköy ve Eski Bademli en eski yerleşmeler olarak (Rum vatandaşların yaşadığı köylerdi.) sivil mimari örnekleri(konutlar), kiliseler, manastırlar, şapeller, çamaşırhaneler, eski zeytinyağı imalathaneleri ve yaşayış şekilleriyle kültürel turizm kapsamında ele alınan ve ilgi gören yerleşmelerdir. Bu bağlamda adı geçen yerleşmelerin tarihi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yaşantıları hem eski(göç etmiş) sakinlerinin hem de yerli ve yabancı turistlerin akınına uğramaktadır. Yine, Yeni Bademli Köyü yakınlarında yer alan höyük kazısından elde edilen buluntular adanın yerleşme tarihinin M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzandığı ortaya koymuştur. Bununla birlikte adada tüm köyler hem üretimleri ve hem de ev pansiyonculuğu hizmetleriyle turizm içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca Gökçeada’da Belediyesi’nce her yıl Ağustos ayı içerisinde düzenlenen kültür ve sanat şenlikleri ile 15

Ağustos Meryem Ana Şenlikleri adayı festival turizmi kapsamında önemli bir turizm potansiyeli kazandırmaktadır.

Gökçeada yukarıda kısaca ifade edilen alanlarda yüksek bir turizm potansiyeline sahip olmasına rağmen, bu potansiyelini yeterince değerlendirildiği söylenemez. Gökçeada’nın 1990 yılı başlarına kadar -stratejik önemine binaen- askeri açıdan yasak bir ada olması nedeniyle uzun yıllar yatırım alamamıştır. Ancak ada ekonomisinin güçlendirilmesi için turizmin alternatif bir sektör olarak belirlenmesi ve teşvik görmesi sonrasında turizm altyapısı ve üst yapısı sınırlı bir gelişim imkanı bulmuştur. Bu arada turizmde büyük bir gelişme göstermiş olan Yunan adalarıyla rekabet etme şansını yitirmiştir. Ayrıca ulaşımda yaşanan güçlükler nedeniyle adanın mevcut turizm talebinde ve potansiyel turizm talebinde büyük artışlar görülmemektedir. Fakat gözlemlerimiz ada turizminin sıçrama yapma süreci yaşadığı doğrultusundadır.

¹ Sözü edilen tarihten itibaren Sahil Güvenlik Komutanlığı bölgede denetim amacıyla bir bot bulundurmaktadır.

Bu çalışmada, arazi çalışmalarından ve sektörün önde gelen temsilcileriyle yapığım görüşmelerden elde ettiğim gözlem ve verileri kaleme alırken *metotsal yaklaşımım* şu şekilde olacaktır: Yukarıda kısaca ifade ettiğim hususları deniz turizmi kapsamında kıyı turizmi ve yat turizmi başlığı altında mercek altına alacağım. Daha sonra kültürel turizm kapsamında adayı değerlendirdikten sonra, yer yer de Gökçeada'nın turizm potansiyelini ortaya koyarak, bu güne kadar bu potansiyelin yeterince neden değerlendirilmediği ifade edeceğim. Son olarak da ada turizminde son dönemde meydana gelen olumlu gelişmeleri ve turizminin yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

A. Deniz Turizmi

1. Fiziki Coğrafya Özellikleri Kıyı ve Yat Turizmi İlişkileri

Gökçeada'da deniz turizmi ve gelişimi konusuna geçmeden önce deniz turizmi kapsamında kıyı ve yat turizmini etkileyen doğal çevre faktörlerini tanımanın mevcut durum ve potansiyeli değerlendirme açısından büyük önem taşıdığı inancındayım.

Turizmde gidilecek tatil yerinin seçiminde iklim önem arz eden bir faktördür. Gökçeada iklim tipi olarak Akdeniz iklim tipi içerisinde yer almakla beraber, gösterdiği iklim özelliklerine göre "*Marmara Geçiş İklimi*" tipine dahil edilebilir (Öztürk, 1989:201). Kıyı turizmi, iklime bağlı olarak yaz mevsiminde yoğunlaşmaktadır. Kıyı turizmi mevsiminin süresini de hava sıcaklıklarıyla beraber deniz suyu sıcaklıkları belirlemektedir. Sıcaklığın yıl içindeki dağılımında, aylık ortalama sıcaklığın 20 °C'nin üzerinde olduğu aylar sayısı Marmara Denizi kıyılarında 3 ay (Haziran, Temmuz ve Ağustos) ve Ege Denizi kıyılarında 5 ay (Mayıs-Eylül) olarak deniz turizmi sezonunu belirlemektedir (Doğaner, 2001:2). Adanın iklimi Gökçeada istasyonunun 28 yıllık verilerine göre incelenirse, adada deniz turizmi sezonu 4 aydır (Haziran-Eylül). Bu dönem adada yer alan ikincil konutların kullanıldığı dönem olmakla beraber yazlık konutların en fazla kullanıldığı Temmuz ve Ağustos aylarının ortalama sıcaklığı 24.4 °C'dir. Sözü edilen aylar aynı zamanda ortalama en yüksek sıcaklıkların gerçekleştiği aylardır. Bu iki ayın ortalama en yüksek sıcaklığı 29.3 °C'dir. Ayrıca Haziran-Eylül döneminde aylık ortalama düşük sıcaklıklar 17.3 °C'nin altına düşmez. Söz konusu dönemde aylık ortalama sıcaklıkların 25°C'yi aşmaması, bağıl nemin % 58-59 seviyesinde kalmasına neden olmaktadır. Bağıl nem, hava sıcaklığının 30°C'yi aştığı günlerde bunaltıcı olabilmektedir.

Tablo 1: Gökçeada İstasyonu İklim Verileri(1975-2003)

GÖKÇEADA	0	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	6.7	6.7	8.8	13.1	17.7	22.5	24.6	24.2	20.7	16.1	11.6	8.3	15.1
Ortalama Yüksek Sıcaklık (°C)	9.4	9.7	12.2	17.1	22.1	27.3	29.5	29.0	25.3	19.7	14.5	10.8	18.9
Ortalama Düşük Sıcaklık (°C)	4.4	4.3	6.1	9.8	13.9	18.2	20.3	20.3	17.3	13.4	9.3	6.0	11.9
Mutlak Maksimum Sıcaklıklar (°C)	18.0	19.0	24.2	26.2	33.0	37.0	41.8	37.0	36.2	34.3	26.2	19.4	41.8
Mutlak Minimum Sıcaklıklar (°C)	-5.8	-7.0	-7.8	-0.7	5.8	9.7	12.3	14.8	8.9	2.20	-2.0	-5.6	-7.8
Yağışlı Gün Sayısı	10.6	9.6	9.1	8.6	6.6	3.2	2.3	1.8	3.6	5.9	10.0	12.3	83.6
Ortalama Bağıl Nem(%)	73	71	69	66	64	58	58	59	62	68	72	74	66
Açık Gün Sayısı	3.0	3.7	4.9	6.4	8.2	14.6	21.2	20.8	15.2	7.2	3.1	2.0	110.3
Deniz Suyu Sıcaklığı(°C)	11.8	12.3	12.9	13.1	16.6	21.4	25.1	25.6	22.4	20.7	16.1	11.9	17.5
Ortalama Güneşlenme Süresi(saat/ dakika)	03:06	04:09	05:42	07:49	09:39	11:53	12:19	11:15	09:24	06:25	03:48	02:43	07:21
Saat 07'deki Ortalama Rüzgar Hızı(m/s)	4.5	4.8	4.0	3.0	3.0	3.0	3.8	4.2	3.2	3.9	4.0	4.7	3.9
Saat 14'deki Ortalama Rüzgar Hızı(m/s)	5.5	5.7	5.6	4.7	4.3	4.1	4.6	4.8	4.6	5.2	4.9	5.4	5.0
Saat 21'deki Ortalama Rüzgar Hızı(m/s)	4.4	4.4	4.0	2.8	2.4	2.1	2.7	3.1	2.8	3.6	3.8	4.6	3.4
Ortalama Rüzgar Hızı(m/sn)	4.8	5.0	4.5	3.5	3.2	3.1	3.7	4.0	3.6	4.2	4.2	4.9	4.1
En Hızlı Esen Rüzgar Yönü	N	NNE	NNE	NNE	NNE	NNE	NNW	NNE	NE	NNE	WSW	NNE	N
En Hızlı Esen Rüzgarın Hızı(m/sn)	37.2	32.7	32.6	29.4	23.0	29.4	25.0	29.2	23.1	29.1	29.6	34.7	37.2

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Kıyı turizmde yağış, yaz mevsiminde, kısa süreli tatilleri bozan bir etmendir. Bu bakımdan yaz mevsiminde iklimin yağış şartları kıyı turizmde önemlidir (Doğaner, 2001:4). Gökçeada'nın aldığı yıllık yağış miktarı 737.9 mm iken, Marmara yağış rejimi etkisinde bulunan Florya'da 643.9 mm. ve Akdeniz yağış rejimi etkisinde yer alan Ayvalıkta 639.5 mm'dir. Gökçeada'da yağışların yıl içine dağılımına göz attığımızda yağışların % 42.5'nin sonbahar, % 35.2'sinin Kış, % 14.6'sının ilkbahar ve % 9.7'sinin yaz mevsiminde düşmesi nedeniyle Marmara yağış rejimi etkisinde bulunduğu kanısı uyandırmaktadır. Ada'da turizm sezonunda yağışlı günler sayısı Temmuz ve Ağustosta 1-2 gün iken, Haziran ve Eylül aylarında 3-4 gün seviyesindedir. Bilindiği gibi iklimin turizmi etkileyen niteliklerinden biri de açık günler sayısıdır. Çünkü açık günler sayısı güneşlenme ve rekreasyonel faaliyetler açısından büyük önem taşımaktadır. Gökçeada'da açık günler sayısı 110 gündür. Turizmin canlandığı Haziran-Eylül dönemi boyunca 71 gündür. Gökçeada Meteoroloji İstasyonu 28 yıllık verilerine göre adada yıllık ortalama güneşlenme süresi 7 saat 21 dakika/gün seviyesindedir. Buna karşılık turizm aktivitesinin önem kazandığı Haziran-Eylül devresinde 12 saat 19 dakika/gün'e kadar ulaşmakta ve söz konusu dönemde ortalama 11 saat 21 dakika/gün'lük bir değer göstermektedir.

Gökçeada'da turizm sezonunda güneşlenme süresinin (Eylül ayı hariç tutulursa) 11 saatin üzerinde bulunması deniz turizmi ve dolayısıyla kıyı turizmi açısından elverişlilik sağlamaktadır. Gökçeada'da aylık ortalama deniz suyu sıcaklığı 17.5 °C'dir. Bu sıcaklık Haziran ayından itibaren 20 °C'nin üzerine çıkar ve Kasım ayından itibaren de tekrar 20 °C'nin altına iner. Denize girmek için uygun sıcaklık 18 °C kabul edilirse, yılda 120-130 gün denize girmek mümkündür.

Gökçeada'da en fazla rüzgar kuzey sektörden esmektedir. Ayrıntılı olarak ifade edersek; NNE esme bakımından hakim yön olmaktadır. Daha genel bir deyimle Gökçeada'da poyraz en çok esen rüzgar olup, bunu lodos izlemektedir. Rüzgarın bu şekilde esme nedeni, Gökçeada civarındaki atmosfer sirkülasyonu ile ilgilidir. Basınç alanlarının dağılımına bağlı olarak rüzgar, esas olarak Çanakkale Boğazı'ndan veya Vardar Vadisi'nden Ege Denizine iner. Gökçeada N ve NE'den gelen bu rüzgarların etkisi altındadır. Ancak bu dönemde bölgede siklonik faaliyetin fazla oluşu, güneybatıdan esen lodosun da oldukça fazla frekansta olmasına yol açmaktadır. Yaz döneminde ise hava oldukça karardır. Kuzey Ege'de kuzey sektörden esen rüzgarlar gene çoğunluktadır. Eteziyen adı verilen bu rüzgarlar, Mayıs-Eylül döneminde etkin olurlar. Ancak bu dönemde Eteziyenin adada aynı yönden(N, NNE) kanallı olduğu, esme frekanslarından anlaşılmaktadır (Öztürk, 1989:191).

Bilindiği gibi rüzgar hızlarının 7 m/sn'den fazla olması durumunda su sporları yapılamamaktadır. Ada'da rüzgar aktivitesinin arttığı Haziran-Eylül devresinde saat 07:00 ve 14:00 sonrası ortalama rüzgar hızları aylık ortalama rüzgar hızlarına çok yakındır(Tablo 1 ve 2). Dolayısıyla Gökçeada su sporları için son derece elverişlidir. Arazi gözlemlerimiz sırasında adanın güney sahillerinde ve Tuz Gölü Lagünü'nde su sporlarının yapıldığını gözlemledik. Hatta bu kesimde özellikle su sporları yapmak için Bulgaristan'dan her geçen yıl artan ölçüde turistlerin adaya geldiklerini öğrendik. Ayrıca kuzey yönlü rüzgarlar Gökçeada güney kıyılarında fazla etkili olamayarak dalgalanmaya yol açmaz. Aynı zamanda bağıl nemi de azaltmakta ve kıyı turizmine elverişli bir ortam hazırlamaktadır.

Dünyada yat turizminin en fazla gelişmiş olduğu yöreler, iklimin yılın bütün aylarında yatçılığa uygun olduğu yerlerdir. Günlük sıcaklık değerleri 20-34 °C olan, günlük güneşlenme süresi uzun(11-12 saat/gün), rüzgar hızının yelkenle seyretmeye uygun(7 m/sn altında) olduğu ve bağıl nem oranı düşük(% 70'in altında) olan kurak iklimler yat turizmi için uygundur(Doğaner, 2001:57). Yat turizmi için uygun iklimik veriler Gökçeada ve çevresinde bulunabilmesine rağmen, adada esen kuzey yönlü sert rüzgarlar,

Akdeniz ve Ege Denizi yat güzergahlarının çok kuzeyinde yer alması nedeniyle yat turizmi gelişmemiştir. Ancak adada yat turizmi potansiyeli yüksektir.

Yelken ve sörf gibi sporlar için rüzgar hızı kadar, rüzgarın frekansı da büyük önem taşır. Çünkü, çok sık hızı ve yönü değişen rüzgarlar, sörf ve yelken gibi sporlar için hiç de uygun değildir (Güner ve Koca, 1999:341). Gökçeada'da turizmin yoğunluk kazandığı Haziran-Eylül döneminde hakim rüzgar yönünü NNE, NE ve ENE yönünden esen rüzgarlar oluşturmaktadır. Adı geçen ayların hepsinde NNE yönlü rüzgarlar % 43-46'lık frekansla hakim rüzgar yönünü teşkil etmektedir. NNE yönlü rüzgarları, % 16.8-20.6 arasında değişen frekanslarla NE rüzgarı izlemektedir(Tablo 2). Yılın diğer aylarında da NNE rüzgarı en fazla frekansı göstermektedir. Dolayısıyla araştırma alanı su sporları için uygun ve istikrarlı rüzgar şartlarına sahip olduğu görülür. Sonuç itibariyle Gökçeada'da görülen iklim; Akdeniz iklim tipine dahil edilmekle beraber, gösterdiği iklim özellikleri itibariyle "Marmara Geçiş İklimi" çok daha yakındır. Bir araştırmaya göre de: Gökçeada iklimi daha belirli kışları, daha serin ve yağışlı yazları, Soroz Körfezi'nden devamlı esen kuzeydoğu rüzgarlarıyla, Orta Ege ikliminden farklıdır. Akdeniz iklim özelliklerinin hissedilir değişmelere maruz kaldığı bir sınır bölgesinde bulunduğumuz fikrini ilham etmektedir. Adanın güney sahillerinde Akdeniz iklimi, kuzey sahillerinde ise Marmara iklimi hüküm sürmektedir(Yücel, 1966:69).

Tablo 2: Gökçeada'da Haziran-Eylül Dönemi Aylık Ortalama Rüzgar Frekansı(Esme Sayısı) Oranlarının Yıl İçindeki Dağılımı(1975-2003)

AYLAR	H		T		A		E		YILLIK ²	
	Frekans	%'si	Frekans	%'si	Frekans	%'si	Frekans	%'si	Frekans	%'si
N	214	13.4	268	13.5	220	10.6	198	10.9	2246	10.9
NNE	687	43.0	913	46	950	45.7	783	43.6	8613	42.2
NE	268	16.8	394	19.9	428	20.6	335	18.7	3750	18.3
ENE	201	12.6	291	14.7	361	17.5	292	16.2	2958	14.5
E	60	3.8	54	2.7	62	2.9	80	4.4	731	3.6
ESE	55	3.5	24	1.2	26	1.3	46	2.5	638	3.1
SE	33	2.1	12	0.6	11	0.5	24	1.3	452	2.2
SSE	76	4.8	28	1.4	19	0.9	43	2.4	1072	5.2
Toplam	1.594	100	1.984	100	2.077	100	1.801	100	20.460	100

Kaynak: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü

Gökçeada jeomorfolojik özellikleriyle de deniz turizmine elverişlilik arz etmektedir. Adanın güney-güneydoğu ve yer yer de kuzey-kuzeydoğu kıyıları jeomorfolojik açıdan kıyı turizmine imkan tanımaktadır. Bununla birlikte kuzeydoğu kıyılarının çentikli kıyı özelliği göstermesi ve bu kıyılarda denizin zengin bir flora ve faunaya sahip olması söz konusu kıyıların sualtı parkı olarak ilan edilmesine neden

² 12 ayın toplam esme sayısıdır.

olmuştur. Bu bağlamda ada kıyılarını *jeomorfolojik özellikleri* açısından ele alarak *kıyı turizmi* açısından elverişliliğini tespit çalışacağım.

Gökçeada genelde, levha tektoniğine göre, kıta altına dalan bir denizde yer almıştır. Paleosen'de Sakarya kıtası altına dalan Neotetis'in dalma zonunda bulunması dolayısıyla Sığ deniz çökellerinin birikim alanı olmuş ve adayı volkanizmasına maruz kalmıştır. Sığ deniz çökelleri Eosen ve Oligosen yaşlıdır. Volkanizma da aynı yaşlıdır. Miyosen'de geniş volkanik bir örtü ile kaplı olan ada da, karasal şekillenme başlamıştır. Mevcut bazı aşım yüzeyi parçaları, Aydıncık Yarımadası ve batıdaki Miyosen depoları ile eş zamanlı kabul edilebilir. Daha gelişmiş bir aşım daha sonra, belki Üst Miyosen ve Pliyosen'de görülmüştür. Kuaterner daha ziyade tektonik deformasyonlar, adanın çarpılması, buna bağlı olarak yeni eğim koşulları ve drenajın yön değiştirmesi şeklinde kendini göstermiştir(Kurter, 1989: 59-60).

Gökçeada'nın rölyefi volkanik serilerden oluşmuştur. Orta kesimde, bahis konusu seriler üzerinde Doruk Tepe(673 m.) en yüksek zirveyi teşkil eder. Uzaktan bakıldığında dik yamaçları ile bir dağ görünümünde olan ve bir volkan konisini andıran Ulukaya Tepe(638 m.) bir diğer yüksek noktadır. Batıya doğru uzanan bu volkanik sırt üzerinde 600 ve 500 m'yi aşan yükseklikler vardır. Adanın kuzey kıyısından hemen hemen orta kesimine kadar uzanan, volkanik seriler üzerindeki tepe ve sırtlar kütleli bir görünüm taşırlar.Bunların dışında, adanın batı ve güneyinde yer alan ve gene volkanik seriler üzerinde gelişmiş bulunan tepeler, akarsularla daha fazla yarılmış ve parçalanmışlardır. Bu bakımdan daha bireysel bir görünüme sahiptirler. Bununla beraber, bunlar üzerinde de yükselti 400 m'ye erişir ve hatta aşar. Adanın doğu kesiminde, volkanik seriler daha alçak ve parçalanmış bir görünüme sahiptir. Fakat yükselti 400 m'ye erişmektedir. Sedimanter kayalar üzerindeki rölyef, sadece güneybatıdaki kireçtaşı sırt ve tepelerinde 300 m'yi aşabilmektedir. Plato denilebilecek rölyef olarak da, Aydıncık Yarımadası, Ballı Dere'nin ağız kısmı ile Aktepe arasındaki kesimi ve Kapıkaya Tepesi kuzeyindeki dolgu düzlükleri sayılabilir. Bunlar uzaktan bakıldığı takdirde ova görünümü vermekte iseler de, kendilerini yaran akarsu tabanlarına kademeli sahanlık ve taraçalarla inerler ve çoğu yerde yarımanın değeri 20 m'yi aşar (Kurter, 1989: 49-50).

Gökçeada'da ova olarak nitelendirilebilecek düzlükler, akarsuların genişlemiş vadi tabanlarına tekabül etmektedir. Bunlardan Büyük Dere'nin Kaleköy-Çınarlı Mahallesi arasındaki vadisi buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte Güneydoğuda Tuz Gölü kuzeyindeki Ovacık kesimi kıyıları kumullarla örtülü, denizden kazanılmış bir düzlüktür. Gökçeada kıyıları boyunca uzun ve devamlı plajlar ile falezlere rastlanmaz. Gökçeada'nın kuzey ve güney kıyıları birbirinden farklı özellikler göstermektedir.

Adanın güney kıyıları kuzey kıyılarına göre daha fazla girinti ve çıkıntı göstermektedir. Güney kıyılarda yükseltinin arttığı kesimlerde burunlar yer alırken, bu çıkıntılar arasında devamlı plajlar yer almaktadır. Yine güney kıyılarında birikim alanlarının önünde devamlı ve geniş plajlar yer almaktadır. Öyle ki Tuz Gölü Lagünü'nden Uğurlu Köyü kıyılarına kadar yer yer kesintiye uğrasa da devamlı kıyılar göze çarpmaktadır. Söz konusu kıyıların kumsalları gerek uzunluk ve gerekse genişlik bakımından deniz turizmine elverişlilik taşısa da tamamen kıyı turizmine açılmamıştır.

Adanın kuzey kıyılarında kıyı çizgisinin uzanışında litolojik özelliklerle topografyanın rolü hemen göze çarpar. Sedimanter kayaçlar ve kumtaşlarının yaygın olduğu kuzeydoğu kıyı kesiminde, özellikle kumtaşlarında görülen direnç farklılıklarına bağlı olarak daha girintili ve çıkıntılı bir kıyı ile karşılaşmaktadır. Bu kesim akarsu ağzlarının küçük koylar ve tepelerin ise burunlar teşkil etmesi şeklinde kendini göstermektedir. Volkanik serilerin oluşturduğu batı kıyı kesimlerinde ise andezitik lavların yer almasıyla daha düzgün uzanışlı bir kıyı ile karşılaşmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, tüm kuzey kıyısı boyunca yüksek kıyılar yer almaktadır. Plajlar ancak koylarda yer alırlar ve bunların da en devamlısı Kaleköy batısındaki Büyükdere'nin denize döküldüğü kesimdir. Kumlu ve yer yer çakıllı olan bu plajın uzunluğu 500 m'ye yaklaşmaktadır(Kurter, 1989:58).Gökçeada'da falezler, kuzey, kuzeydoğu, güney, güneybatı ve batıya bakan kıyılarda, özellikle, dirençli taşlardan oluşan kesimlerde, çok yüksek ve devamlı görünür. Kuzey kıyıların, özellikle, Kale-Marmoros arasındaki kesiminde, Eosen flişlerinde ve Oligosen formasyonlarında geniş ölçüde heyelan ve arazi kaymaları göze çarpar(Yalçınlar, 1980:253). Gökçeada'nın kuzeydoğu kıyısında, Kaleköy ile Kuzu Limanı arasındaki kıyı kuşağı 21 Şubat 1999 yılında sualtı milli parkı olarak ilan edilmiştir.

Tuz Gölü kesimi ile Aydıncık Körfezi, Kuaterner içinde oluşmuş eski vadi oluşuna tekabül eden çukur kesimlerdir. Kuzey ve güneyde, kıyılardan sürüklenip gelen aşınma materyallerinin birikmesiyle oluşmuş kıyı kordonlarının büyümesi sonucu, eskiden ada halinde olan Ayvacık kara parçası, Gökçeada'ya bağlanmıştır. İki kıyı kordonu arasında kalan ve tamamen dolmamış bulunan Tuz Gölü buradaki "tombolo" oluşumunun bir sonucudur. Kumullar, Tuz Gölü'ne ve Ayvacık yarımadası üzerindeki 5-10 m. yükseltideki boyun kesimine doğru, bugünde de ilerlemektedir(Yalçınlar, 1980:251). Aydıncık Adasını kıyıya bağlayan tombolonun her iki kıyısında yer alan kumsallar kıyı turizminin gelişmesine imkan tanımaktadır. Tuz Gölü güneyindeki kordonun denize bakan tarafı kumlu bir plaj halindedir. Tuz Gölü'nün yazın suları çekilmekte ve kara haline geçen göl tabanı tuz çökelleriyle beyaz bir görünüm kazanmaktadır. Aydıncık

plajına gelen turistler aynı zamanda Tuz Gölü'nün tabanındaki çamurlarla çamur banyosu yapmaktadırlar. Çamur banyosunun kireçlenme, sedef ve romatizmal hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktadır.

Gökçeada'nın doğu kıyılarında yüksek volkanik rölyefin önünde burunlar oluşmuş bulunmaktadır. Bunlar henüz tipik falez oluşturamamışlardır. Akarsu ağızlarında görülen küçük birikim düzlüklerinin kıyılarında çakıllı plajlar yer almaktadır. Kuzeydoğuda ise bir akarsu ağızına tekabül eden Kuzu Limanı bir koy olmasına rağmen hem bir liman hem de plaj olarak değerlendirilmektedir (*Kurter, 1989: 52, 59*). Gökçeada'da alüvyonlu vadilerin denize açıldığı kesimlerde kumlu plajlar oluşmuştur. Uzunluk ve genişlikleri çok değişkenlik göstermekle birlikte kumlu plajlar Uğurlu, Kapıkaya, Tuz Gölü güneyi(batıya doğru 1.4 km kadar), Aydıncık Körfezi, Kuzu Limanı ve Kaleköy plajıdır. Taşlı plajlar arasında kıyı turizmüne açılmış kıyılar ise Yuvalı kıyılarıdır.

Turist, ilk ve her şeyden önce yüzmeye ve güneş banyosu yapmaya uygun ve temiz kumsalı olan bir plaj arar. Birdenbire derinleşen bir deniz de boğulma olaylarını arttırdığı için tehlikeli sayılır. Buna karşılık, düz(8°'den az bir eğim), en az 75 m. uzunluk ve 15 m. genişlikte bir plaj ideal sayılmakta ve çok sayıda tatilciyi birden konaklatabilmektedir (*Özgüç, 2003: 61*). Adanın güney kıyılarında deniz kuzeye göre çok sığdır ve 10 m. izobati kıyımın bir hayli açığından geçmektedir(*Kurter, 1989:52*). Gökçeada'nın güneybatı kıyılarında Aydıncık Körfezi plajı yaklaşık 1.5 km. ve Tuz Gölü güneyinden batıya doğru olan Aydıncık plajı ise 1.3 km'lik uzanım göstermektedir. Bu kıyılarda eğim değerleri 3°-4°'yi aşmamakta, kıyı çizgisi gerisinde kumsalın genişliği 25-100 m. arasında değişmektedir. Kıyı çizgisinin önünde ise eğim değerleri 3°-4°'yi aşmamakta, yer yer bir km. açıklarda bile derinlik 10 m'yi bulmamaktadır. Kıyıda 20 m. açıklarda derinlik ancak 2 m'yi bulur. Böylece Gökçeada'nın güney-güneybatı kıyılarının sahip olduğu değerler, yukarıdaki verilerle karşılaştırıldığında kıyı turizmi için çok elverişlidir ve bu özellikleriyle haklı bir üne sahiptir. Bu arada adada kumlu plajlardan Uğurlu, Kaleköy ve Kuzu Limanı plajı ile taşlı plajlardan Yuvalı plajı ikinci derecede önem arz eden plajlardır.

Kıyı turizminde dinlenmek yanında, sağlıklı kalmak için yapılan kum kürü, güneşlenmekle birlikte en çok ilgiyi çeken faaliyettir. Özellikle çok ince kumlu(çapı 0.16-0.8 mm) ve ince kumlu(çapı 0.8-0.4 mm) kumsallar çok tercih edilir(*Doğaner, 2001:6*). Ada'nın güney kıyısında uzanan kumulların nedeni, buradaki kıyı kuşağında kumullarca zengin ve kolaylıkla dağılma özelliğindeki kayaçların bulunmasıdır. Miyosen yaşlı olarak tanımlanan bu kayaçların rüzgar veya deniz etkisiyle dağılmasından sonra bu kıyıda oldukça bol ve temiz plaj kumulları oluşmuştur. Aydıncık koyu ile Kefalos kıyılarındaki deniz

kumulları eşine az rastlanır bir kıyı özelliği gösterir. Öte yandan özellikle Aydıncık Koyu'ndaki kumulların son yıllarda inşaatta kullanılmak üzere kaçak olarak alındığı görülmüştür (Öztürk, 2001:5).

Yat turizminde yatların demirlemesi ve yatların denizin rekreasyonel olanaklarından faydalanması için, bir burun, yarımada veya adayla hakim rüzgar yönlerine karşı doğal korunmalı koyların varlığını ararız(Doğaner, 2001:40,41). Bunun yanında tombololar da rüzgara karşı iki yönden kapalı doğal liman oluştururlar. Gökçeada'da yatların seyrine en uygun kıyılar yüksek falezli kıyılar olarak kuzey-kuzeydoğu kıyılarıdır. Söz konusu kıyılar insan ve onun her türlü eserinden yoksun kıyılardır. Bununla birlikte, yatların demirlemesine en uygun kıyılar Aydıncık Körfezi ve kıyılarıdır. Adaya çok sayıda yat gelmediğinden yat turizmi potansiyeli harekete geçirilememiştir.

2. Yerleşme, Ekonomik Faaliyetler Kıyı ve Yat Turizmi İlişkileri

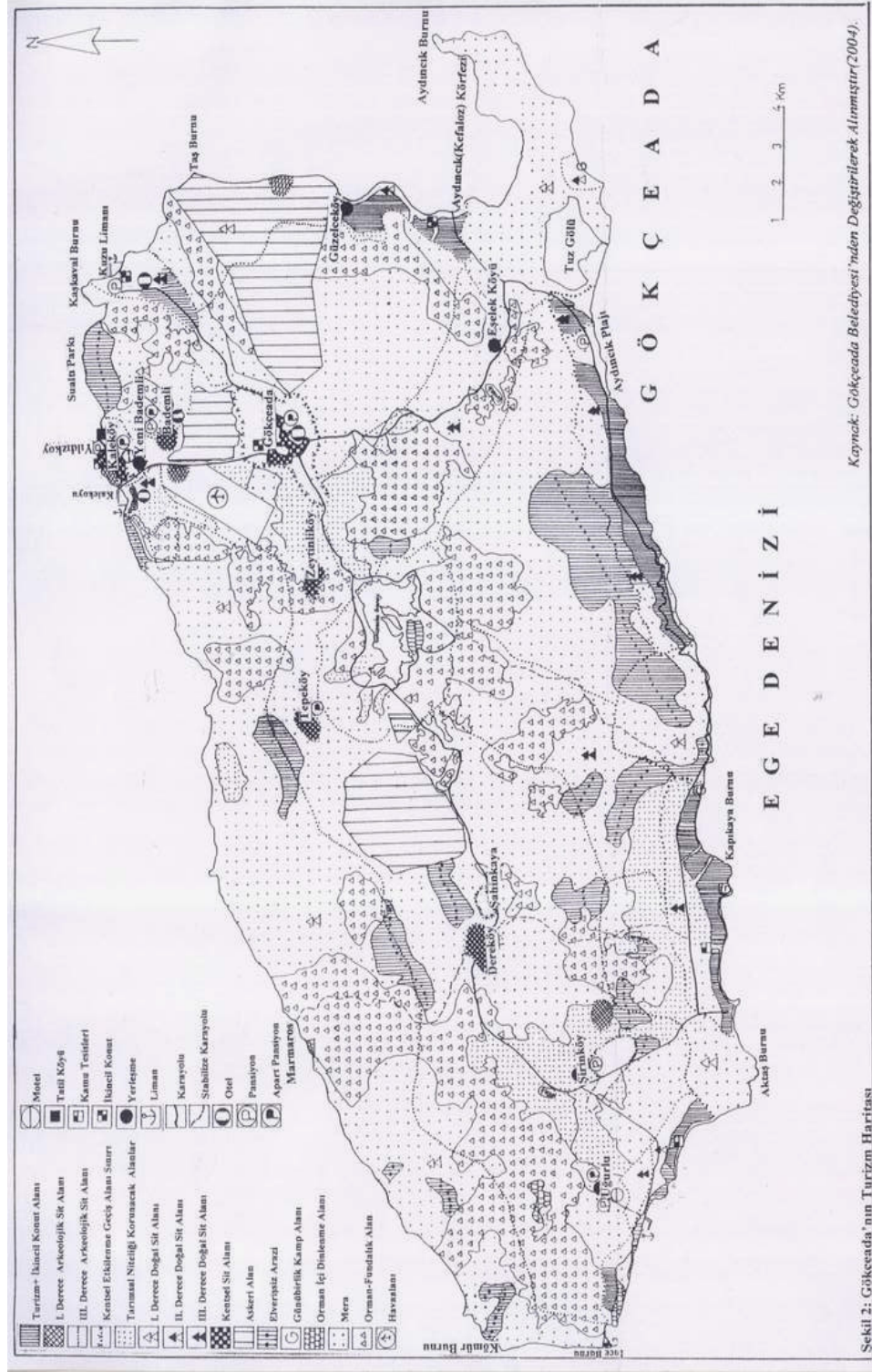
Gökçeada'da 1992 yılında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca doğal sit, kentsel sit ve arkeolojik sit alanları belirlenmiş ve bu alanlar 2000 yılında revize edilmiştir(Şekil 2). Şekil 2'de görüldüğü üzere adada turizm gelişim alanı ve ikincil konut alanı olarak belirlenen kıyılar yoğun bir nüfus ve yerleşmeden yoksun olduğu gibi, söz konusu kıyılarda ikincil konut baskısı ve turistik tesisleşme de fazla değildir. Bununla birlikte, arazi çalışmalarım sırasında turizm gelişim bölgelerinin çok isabetli seçildiğini fark ettim. Çok isabetli bir kararlar; adanın kuzey kıyıları(Kaleköy kıyıları hariç tutulursa) nüfus ve yerleşmeden ve turistik tesisleşmeden uzak, sualtı parkı ya da "I. Derece Doğal Sit" alanı olarak ilan edilmiş olması, ada turizminin geleceği açısından büyük önem taşıyacaktı.

Denizin rekreasyonel faaliyetlerinden faydalanmak için, kıyıyı seçen tatil konutlarının, kendilerine güneşlenme olanağı sağlayacak plaj tesisleri, rekreasyonel olanağı sağlayacak yeşil alanları yoktur. Gençlerin ilgisini çekecek eğlence ve spor tesislerinin olmayışı, bu konutların daha çok üçüncü yaş grubu tarafından kullanılmasına yol açmaktadır (Doğaner, 1992: 79, 80). Gökçeada'da tatil konutları genellikle Gökçeada şehri içinde yer almakla beraber, Kuzu Limanı, Kaleköy, Güzelceköy ve Aydıncık Körfezi'nde ikincil konutlar hızla artma eğilimi gösterebilir. Çünkü İstanbul ve diğer metropoliten merkezlerde oluşan taşınmaz talebi her iki kıtada Marmara Denizi kıyılarını tükettikten sonra Gelibolu Yarımadası'na ve son on yıldır da Gökçeada'ya kaymıştır. Adada altyapının ve ulaşım koşullarının her geçen gün daha iyiye gitmesi, adada taşınmazlara olan talebi arttırmaktadır. Özellikle İstanbullu yüksek gelir gruplarından

gelen taşınmaz talebi, yazlık konut ve ikincil konut kooperatifleri adanın doğal çevresine ters biçimde arazi spekülasyonunu körüklemekte ve hatta kaçak konut baskısını arttırmaktadır. Bu arada Kuzu Limanı'nda kıyıya paralel bir tarzda uzanan tatil konutları, kıyı ile arka plan arasında görsel ilişkiyi kesmektedir. Ayrıca ticari deniz taşımacılığının bulunduğu kıyılarda tatil konutları inşasını uygun bulmamaktayız. Eşelek Köyü yakınlarında Aydıncık Körfezi kumsalları gerisinde inşa edilen ikincil konutlar gelecekte kentsel yerleşim alanı oluşturma tehlikesi yaratabilir ve sınırlı köy tarım alanlarını yutabilir ve deniz kirliliği yaratabilir. Gökçeada'nın artan turizm popülaritesine bağlı olarak sınırlı tarım arazilerinin gelecekte elden çıkması büyük bir olasılıktır.

Gökçeada'da yazlık konutların sahipleri İstanbul, Bursa, Edirne, Kocaeli ve hatta Ankara illerinden vatandaşlardır. İkincil konutlarına gelen vatandaşlar ada tarım ürünlerine önemli bir talep oluşturmakla birlikte, turizm gelişim bölgelerindeki tarım alanları sektörlerarası rekabetin bir sonucu olarak yakın bir gelecekte ikincil konut inşası için arsaya dönüşecektir kaygısını taşımaktayız. Zaten köylerde ev pansiyonculuğunun gelişmesi adanın ihtiyacı olan bitkisel ve hayvansal ürünlerin önemli bir bölümünün Çanakkale'den teminini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla adanın kırsal ekonomik yapısında hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Ayrıca adada yerel yönetimin sit alanlarının korunmasına yönelik sıkı tedbirler alması gerekmektedir. Ada için belirlenmiş turizm gelişim bölgelerini son derece isabetli bulmaktayız(Şekil 2). Ancak söz konusu kıyılarda, yağma edilmeden altyapısı olan planlı bir gelişime izin verilmelidir.

Gökçeada'da kıyı turizmi kapsamında tatil konutları-coğrafi çevre ilişkisini en iyi şekilde değerlendirebilmek için ilçenin konaklama tesisleri altyapısı ve dağılımı hakkında fikir sahibi olmak gerektiği kanısındayım. Gökçeada ilçesinde gerek Gökçeada Belediyesi'nin yatırımları ve teşvikleriyle ve gerekse ada sakinlerinin yatırımlarıyla turizmde konaklama alanında önemli adımlar atılmıştır. İlçede turizm işletme belgeli bir konaklama tesisleri bulunmaktadır. İlçede turizme hizmet eden başlıca konaklama tesislerini otel, pansiyon, apart pansiyon, motel ve tatil köyleri oluşturmaktadır(Tablo 3).

Kaynak: Gökçeada Belediyesi'nden Değiştirilerek Alınmıştır(2004).

Şekil 2: Gökçeada'nın Turizm Haritası

İlçe turizmi giderek gelişmesine rağmen, turizm işletme belgeli konaklama tesisleri sayısının yalnızca bir olması kaliteli hizmet bekleyen turistler ve ada turizmi açısından önemli bir sorun teşkil edecektir.

Gökçeada ilçesinde kıyı bölgelerinde yer alan konaklama tesisleri ve etkilerine geçmeden önce adanın konaklama tesisleri varlığı ve dağılımına kısaca değineceğim. Gökçeada ilçesinde konaklama tesislerinden en fazla yatak kapasitesi yaratan konaklama birimi pansiyonlardır. İlçede Yeni Bademli, Uğurlu, Kaleköy ve Şirinköy'de toplam 67 adet pansiyon faaliyet göstermektedir. En fazla pansiyonun yer aldığı köyler ise Uğurlu Köyü(46 pansiyon), Yeni Bademli Köyü(13 pansiyon) ve Şirinköy'dür(4 pansiyon). İlçede pansiyonların yarattığı toplam yatak kapasitesi ise 553'dür. Gökçeada'da ev pansiyonculuğu yaygın olarak sürdürülmektedir. Gökçeada ilçesinde konaklama tesislerinden ikinci sırada en fazla konaklama kapasitesi yaratan işletmeler ise otellerdir. Oteller ağırlıklı olarak Gökçeada şehrinde(idari kritere göre) yer almaktadır. Bunun yanında Kuzu Limanı, Eski Bademli, Zeytinliköy ve Kaleköy'de de birer adet otel işletmesi faaliyet göstermektedir. Gökçeada Belediyesi'nce inşa edilen ve Belediye'nin kurduğu bir şirket tarafından işletilen dört yıldızlı Gökçeada Resort Otel ilçede en fazla yatak kapasitesi olan işletmedir. İlçede otellerin toplam yatak kapasitesi 435'dir. İlçede üçüncü sırada en fazla konaklama kapasitesi yaratan işletmeler ise apart pansiyonlardır. Apart pansiyonlar ağırlıklı olarak Yeni Bademli Köyü(22 apart) ve Gökçeada(3 apart) faaliyet göstermektedir. Birer apartta Tepeköy, Kaleköy ve Uğurlu Köyü'nde yer almaktadır. İlçede dördüncü sırada en fazla yatak kapasitesi yaratan konaklama birimi ise motellerdir. Toplam dört motelin faaliyet gösterdiği adada, söz konusu moteller 141 yatak kapasitesine sahiptir ve bu moteller Kaleköy(2 adet), Yeni Bademli(1 adet) ve Uğurlu Köyü'nde(1 adet) yer almaktadır. Ayrıca Kaleköy'de Mini Tatil Köyü 40 yatak kapasitesine sahipken, Aydıncık'ta Şen Camping 15 yatak kapasitesine sahiptir.

Gökçeada ilçesinde turizme hizmet veren konaklama tesisleri farklı yapı malzemeleriyle inşa edilmekle birlikte genellikle yığma taş ve betonarme tarzda inşa edilmiş iki ya da üç katlı binalardan ibarettir. İlçede ahşap konaklama tesisleri sınırlı sayıdadır. Kuzu Limanı'na bir km. mesafede yer alan konaklama tesisleri bungalow otel tarzında inşa edilmişlerdir. Çift katlı bungalowların 28 odasında 84 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Böylece Kaleköy, Kuzu Limanı ve Uğurlu Köyleri ada konaklama tesislerinin % 53'ne sahip olmasına rağmen, gerek Kıyı Yasası ve gerekse yoğun bir yapılaşma olmaması nedeniyle söz konusu yerleşim alanları kıyılarının önemli bir çevresel tehdit yaşamadığını gözlemledim.

Tablo 3: Gökçeada İlçesinde Turistik Amaçlı Tesisler(2004)

Yerleşme Birimi		Otel	Apart Pansiyon	Pansiyon	Camping	Motel	Tatil Köyü	Kamu Tesisleri	Toplam
Gökçeada	TS	5	3	-	-	-	-	-	8
	YS	206	39	-	-	-	-	-	235
Kuzu Limanı	TS	1	-	1	-	-	-	-	2
	YS	56	-	12	-	-	-	-	68
Aydıncık	TS	-	-	1	1	-	-	-	2
	YS	-	-	26	15	-	-	-	41
Eski Bademli	TS	1	-	-	-	-	-	-	1
	YS	18	-	-	-	-	-	-	18
Zeytinliköy	TS	1	-	-	-	-	-	-	1
	YS	20	-	-	-	-	-	-	20
Tepeköy	TS	-	1	-	-	-	-	-	1
	YS	-	26	-	-	-	-	-	26
Kaleköy	TS	1	1	2	-	2	1	-	7
	YS	135	24	55	-	94	40	-	348
Şirinköy	TS	-	-	4	-	-	-	-	4
	YS	-	-	32	-	-	-	-	32
Yeni Bademli	TS	-	22	13	-	1	-	-	36
	YS	-	191	123	-	21	-	-	335
Uğurlu	TS	-	1	46	-	1	-	4	52
	YS	-	12	305	-	26	-	400	743
TOPLAM	TS	9	28	67	1	4	1	4	114
	YS	435	282	553	15	141	40	400	1.866

Kaynak: Gökçeada Belediyesi, TS: Tesis Sayısı, YS: Yatak Sayısı * Söz konusu rakamın 383'ü çift kişiliktir. Bu durumda kapasite 2.249'a ulaşmaktadır.

Gökçeada turizmde önemli bir yeri olan konaklama tesislerinden biri de ikincil konutlar, başka bir ifadeyle tatil evleridir. Gökçeada Belediyesi'nden elde ettiğimiz verilere göre, toplam 585'i bulan yazlık konutların büyük ölçüde iki katlı villa tipinde inşa edilmiş dubleks daireler olduğu görülür. Dolayısıyla betonarme konutlardır. Gökçeada'da yazlık konutlar; Yenimahalle, Çınarlı ve Fatih mahallelerinde ve Kuzu Limanı mevki ile Kaleköy'de yer almaktadır. Ayrıca Aydıncık Körfezi'nde ikincil konut sitesi inşası devam etmektedir. Gökçeada Belediyesi'nden elde ettiğimiz verilere göre Yenimahalle mevkiinde yer alan ve Toplu Konut İdaresi'nce yaptırılan 732 konutun % 50'si yazlık konut olarak kullanılmaktadır. Söz konusu konutların altyapısı bulunmakla birlikte, tatil evlerinin % 80'ni İstanbul'da yaşayan vatandaşlara aittir. Yine Gökçeada Çınarlı Mahallesi'nde 25 ve Fatih Mahallesi'nde 60 yazlık konut yer almaktadır. Söz konusu ikincil evlerin altyapısı bulunmakta olup, sahipleri % 90 oranında İstanbul'da oturan vatandaşlardır. Kuzu Limanı mevkiinde adalet yapı kooperatifi konutları olarak bilinen 102 konutun % 90'ı yazlık olarak kullanılmaktadır. Bu yazlıkların kanalizasyonu yoktur. Ancak hepsinin bağlı bulunduğu genel bir fosseptiği bulunmaktadır. Sözü edilen yazlık konutların sahipleri genelde İstanbul'da ve Ankara'da oturan vatandaşlardır. Yine Kaleköy'de 42 adet yazlık konut bulunmaktadır. Söz konusu ikincil evlerin sahipleri % 90 oranında İstanbul'da oturan vatandaşlardır. Bu konutların da altyapısı bulunmaktadır.

Gökçeada'da bulunan kamu dinlenme tesisleri Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Adalet Bakanlığına aittir ve idari olarak Uğurlu Köyü sınırları içerisinde yer alırlar. Söz konusu tesislerin toplam yatak kapasitesi 400'dür. Adı geçen tesisler adanın Yuvalı ve Uğurlu plajları kıyısında yer almaktadır. Bilindiği kamu kampları turizm biliminde sosyal turizm kapsamında değerlendirilmektedir. Haziran ayının ortalarından Eylül ayı başlarına kadar söz konusu tesisler % 100'e varan doluluk oranlarına kavuşmakta ve adaya önemli sayıda devlet memuru çekmektedir. Gökçeada'da büyük ölçekli konaklama tesisleri yatırımları bulunmamaktadır. Bunda en önemli etken, adada turizm sezonunun kısa olmasıdır. Bu nedenle adanın ulaşım koşulları iyileştirilip turizmi yıl içine yayan etkinlikler düzenlendiğinde büyük ölçekli yatırımlar adaya gelecektir. Bu anlamda kamu dinlenme tesisleri turizm sezonu dışında da hizmet verebilecektir. Ayrıca turizmin üst yapısı olarak bilinen yiyecek ve içecek işletmeleri ilçe merkezi, Kuzu Limanı, Kaleköy, Uğurlu ve Tepeköy'de yer almaktadır. Ancak ilçe merkezi dışındaki bir çok işletme mevsimlik olarak çalışmaktadır.

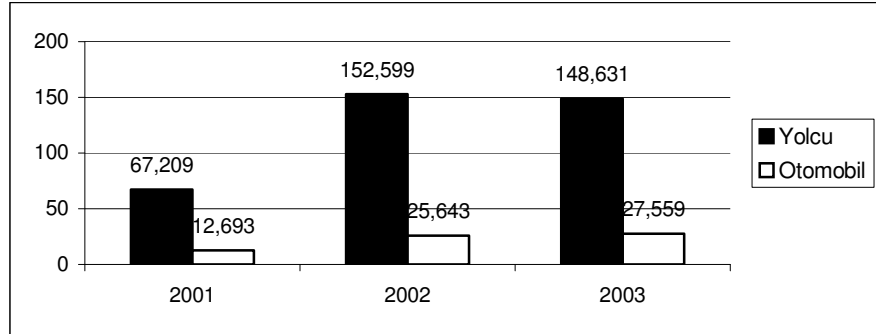
Turizm dışında Gökçeada ekonomisi tarım, hayvancılık ve balıkçılığa dayanmaktadır. Ada'da kıyı turizmi kesimlerinde göze çarpan ekonomik faaliyetler üzerinde kısaca duracak olursak: Gökçeada'da 715 ha'lık alanda zeytin yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yıllık üretimin 4-6 bin ton arasında değiştiği adada, zeytin ziraatini geliştirmek üzere Yüksek Planlama Kurulu önemli destekler sağlamıştır. Adalı üreticiler ve Gökçeada Belediyesi tarafından modern bir zeytinyağı fabrikası kurulmuştur. Adaya gelen turistlere her türlü yemek servisi zeytinyağlı tarifelerle sunulmak suretiyle ada zeytinyağlarının lezzeti ziyaretçilere tatdırılmaktadır. Bununla birlikte adada 1997'de 40 ha. olan bağ alanları 2003 yılında 36 hektara gerilemiştir. Ada'da şarap sanayi kuruluşlarının bulunmaması, Rum kökenli vatandaşların ayrılması, tüm teşviklere rağmen bağcılığın gerilemesini önleyememiştir. Adanın ev yapımı şarapları çok ünlüdür. Adaya gelen turistlere ikram edilmektedir. Gökçeada'da arıcılık giderek gelişmektedir. Ada'da sekiz köyde 2.500 kovanla arıcılık sürdürülmektedir. Katkısız çam ve özellikle kekik balı adaya gelenlerin satın aldığı lezzetler arasındadır.

Gökçeada'nın gerek Çanakkale Boğazı'na ve gerekse Meriç nehrinin Ege Denizi'ne döküldüğü sahaya ve sığ Saroz Körfezine yakınlığı balıkçılık potansiyelini arttırmıştır. Bununla birlikte göçmen balıkların göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle zengin deniz balıkları kaynaklarına sahiptir. Adada Kaleköy, Uğurlu ve Kuzu Limanı olmak üzere üç adet balıkçı barınağı bulunmaktadır. Adada balıkçılık, 1987 yılında Karadeniz Bölgesi'den getirilen balıkçı ailelerin adaya yerleştirilmesiyle önem

kazanmıştır. Ada'da kıyı balıkçılığı yapılmakla birlikte, balıkçılar 2000 yılında “Sınırlı Sorumlu Gökçeada Su Ürünleri Kooperatifi”ni kurmak suretiyle örgütlü hale gelmişlerdir. Gökçeada çevresinde göç eden pelajik balıklar, demersal balıklar, semi-pelajik balıklar ve diğer türlerin avcılığı yapılmaktadır. Ada çevresinde avcılığı ve hatta yetiştiriciliği yapılan(orkinos) en önemli türler orkinos ve kılıç balığıdır. Ada'da “Marmaroz” adlı bir de orkinos çiftliği bulunmaktadır. Adaya gelen her turist balık yemeden ayrılması söz konusu değildir. Ada balık üretiminin fazlası Çanakkale ve İstanbul'a gönderilmektedir.

3. Ada'da Kıyı ve Yat Turizminin Gelişimi

Gökçeada'da kıyı turizminin gelişimi 1990 sonrasına rastlamaktadır. Çünkü 1990 öncesinde ilçe; çevre illerden gelen az sayıda vatandaşların rekreasyonel ihtiyaçlarını karşılıyordu. Adanın 1990 sonrasında askeri yasak bölge kapsamından çıkarılması deniz turizmi kapsamında kıyı turizminin canlanma sürecine girmesine neden oldu. Bugün ada turizmini % 95 oranında kıyı turizmi teşkil etmektedir. Gökçeada'da kıyı turizm sezonu Mayıs-Eylül dönemini kapsamına rağmen, turizmin aktivitesinin yoğunluk kazandığı ve gerçek bir turizm sezonundan bahsedebileceğimiz dönem ise Haziran-Eylül ayları arasındaki dört aydır.

Şekil 3: Gökçeada'ya Seçilen Yıllarda Gelen Yolcu ve Otomobil Sayısı

Gökçeada'nın aldığı turist sayısı hakkında gerek Çanakkale Turizm ve Kültür Müdürlüğü ve gerekse Gökçeada Belediyesi'nde her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle adayı ziyaret eden turist sayısı hakkında kesin veriler sunamayacağız. Ancak arabalı vapurla adaya gelen araç ve yolcu sayısından hareketle bir değerlendirme yapabilmem mümkün olacaktır. Türkiye Denizcilik İşletmeleri Çanakkale Şubesi Müdürlüğü'nden temin ettiğim istatistiklere göre adaya arabalı vapurla gelen otomobil ve yolcu sayısı 2001 yılında sırasıyla 12.693 ve 67.209 kişi iken, 2002 yılında 25.643 ve 152.599 kişi ve 2003 yılında 27.519 ve 148.631 kişidir(Şekil 3). Gerek Gökçeada

Belediyesi ve gerekse Gökçeada Turizm Derneği'nde yaptığımız mülakatlarda adayı ziyaret edenlerin sadece % 5-7'si yabancı turistlerdir. Gökçeada'yı ziyaret eden turistleri büyük çoğunlukla Marmara Bölgesi, Kuzey Ege ve İç Anadolu Bölgesi illerinden gelenler oluşturmaktadır. Ada'da yer alan yaklaşık 600 yazlık konutun sahipleri % 70'i İstanbul'da oturan vatandaşlardır. Geri kalan oranı ise Ankara, Bursa, Edirne ve Eskişehir'de oturan vatandaşlara aittir. Adaya gelen yabancı turistleri Yunanlılar, Bulgarlar ve Almanlar teşkil etmektedir. Bununla birlikte adanın güney kıyılarında rüzgar sörfü yapmak üzere Bulgaristan'dan turistlerin geldiğini görmekteyiz. Gökçeada'nın turizm potansiyeli dikkate alındığında adayı ziyaret eden turistlerin son derece az olduğu anlaşılmaktadır. Ada turizm potansiyelinin küçük bir bölümünün değerlendirilebiliyor olması temelde bir çok nedene dayanmaktadır. Bunlar arasında adaya ulaşımın kısıtlı olması, ada halkının turizme yöneliminin yeni olması, iklimin uzun bir turizm sezonuna imkan tanımaması, turizmde altyapının yeni yeni gelişiyor olması, yat turizmi güzergahlarının çok kuzeyinde kalması ve yeni kurulan köylerle giderek değişen nüfus yapısının turizm sektörünün dışında kalması gösterilebilir.

Türkiye'nin Akdeniz kıyıları, Batı Akdeniz'den İspanya, Fransa, İtalya, Hırvatistan üzerinden Yunanistan'a gelen yat güzergahının devamı üzerindedir. Yunanistan'dan devam eden hat Bodrum veya Marmaris üzerinden Fethiye'ye doğru inmektedir. Türkiye kıyıları Doğu Akdeniz'den Batı Akdeniz'e doğru daha az yoğun olan ikinci bir hattın üzerindedir. Bu hat İsrail'den başlayıp, Kıbrıs üzerinden gelip Türkiye kıyılarına uğramaktadır (Doğaner, 2001:39). Dolayısıyla Kuzey Ege'de yer alan Gökçeada, Akdeniz yat güzergahlarının kuzeyinde kalmasından kaynaklanan yat çekememe sorunu yaşamaktadır. Bu durum adanın uluslararası yat turizmine açılması bakımından önemli bir sorundur. 1998 yılında inşasına başlanan Kaleköy Marina ve Balıkçı Barınağı bitirilmek üzeredir. Ancak ada da yat turizmine ilişkin bir gelişimden bahsetmek mümkün değildir. Adaya çok az sayıda yerli yat uğrayarak yat limanına demirlemektedir.

B. Kültürel Turizm

Gökçeada'da kültürel turizm kapsamında adanın yerleşme tarihi ve nüfusunu ele alındıktan sonra, yerleşmelerin ve sivil mimari örneklerinin turizmle ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Ege Denizi'nde bir köprü durumunda olan Gökçeada, morfolojik yapısı nedeniyle tarih boyunca hiçbir zaman homojen bir kültür alanı oluşturamamıştır. Adanın stratejik konumu ve elverişli çevre ortamı, tarih öncesi dönemlerden beri yerleşmeye sahne olmasına neden olmuştur. Yeni Bademli höyüğünde sürdürülen kazılardan elde edilen

buluntular adı geçen höyüğün Erken Bronz Çağından bu yana yerleşmeye sahne olduğunu ortaya koymuştur (*Hüryılmaz, 2004:131*). Gökçeada'nın ilk sakinleri M.Ö. 2000 yıllarında Pelasglar'dır. Eski adı olan "İmroz" Yunanca değil, Pelasg (Prohelen) dilinde "çorak topraklarda bereket tanrısı" anlamındadır. İmrozlu halk, Pelasg özelliklerini koruyarak Atina(Yunan)-Truva savaşı sırasında Truvalılar'ın yanında yer almışlardır. Miltiades İ.Ö. 500'de adayı Atina'ya bağladı. Anadolu Perslerin işgaline uğrayınca, Ege adalarının tümü gibi İmroz'da işgal edildi. Atina M.Ö. 494 yılında adayı geri aldı ve kendi vatandaşlarını adaya yerleştirdi. Böylece İmroz adası bir Yunan adası oldu. Antik Çağ'da adanın en önemli yerleşme yeri Kaleköy'dür. Roma İmparatorluğu döneminde adada Aydınçık(Kefaloz) kesimi önem kazandı. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra İmroz, Bizans İmparatorluğu yönetiminde kaldı. Uzun yıllar ada güven içinde yaşamını sürdürdü. Ancak İmparatorluğun çöküş dönemiyle bu güvenlik ortamı da sona erdi (*Saygı, 1985:5-12*).

Haçlılar M.S. 1204 yılında İstanbul'u ele geçirince İmroz adası Gelibolu Dükaliğine bağlanmıştır. Adada Latinlerin yönetimi 58 yıl adar sürmüştür. 1261 yılında İmroz adası tekrardan Bizans İmparatorluğu yönetimine girdi. 1455 yılında Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılan Gökçeada, Kanuni Sultan Süleyman döneminde vakıf haline getirilmiştir. Ada, 1463 yılında cereyan eden Osmanlı-Venedik savaşları sırasında bir yıl kadar Venediklerce işgal edilmiştir. Gökçeada 1463-1912 döneminde kesintisiz Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalmıştır. Ada, Balkan Savaşları sırasında 18 Ekim 1912 tarihinde Bozcaada ile birlikte Yunanlıların işgaline uğramıştır. Çanakkale Savaşı sırasında İngilizler adayı bir üs olarak kullanmışlardır. 1-14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşmasıyla İmroz ve Bozcaada Osmanlı Devletine verilmesine rağmen araya giren I.Dünya Savaşı nedeniyle bu antlaşma hükümleri hayata geçirilememiştir.1922-1923 yılları arasında Yunan işgalinde kalan ada, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katıldı(*Orhonlu, 1971:18*).

Gökçeada'da değişen nüfus yapısının turizmle yakından ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda ada nüfusunun gelişimi üzerinde duracak olursak: Gökçeada'nın 1927 nüfus sayımında nüfusu 6.779 iken, 1950'de 6.326'dır. Adadan bir miktar Rum nüfusun ayrılması nedeniyle 1960'da 5791'e gerilemiştir. Gökçeada'nın 1970 yılında toplam nüfusu 6.591'dir. Ancak 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında Rum nüfusun adadan ayrılmaya başlamasıyla adanın nüfusu 5.943'e gerilemiştir. Ada nüfusu 1980 yılında 5.947'ye, 1985'de 7.610'a, 1990'da 7.947'ye, 1997'de 8579'e ve 2000'de 8.894'e ulaşmıştır. 1970 yılında adada 2.621 Rum vatandaşı yaşarken, 2000'de 254 kişiye gerilemiştir. Anılan tarihlerde Rum nüfus adadan ayrılırken, Anadolu'dan göçmen nüfus

adaya yerleştirilmiştir. Bu durum nüfus gelişiminde bir dengeye yol açtığı gibi, az da olsa artışa yol açtı. 2000 yılında Gökçeada'nın nüfusu 7.126 iken, kır yerleşmelerinin toplam nüfusu 1.768'dir. Adanın nüfusu en fazla olan köyü Yeni Bademlidir. Yeni Bademli'nin nüfusu 2000 yılında 581 kişidir. Adı geçen köyü 401 nüfusla Uğurlu Köyü, 196 nüfusla Dereköy, 189 nüfusla Şirinköy, 152 nüfusla Eşelek Köyü, 89 nüfusla Kaleköy, 88 nüfusla Zeytinliköy, 44 nüfusla Tepeköy ve 28 nüfusla Bademli Köyü izler.

Gökçeada'da nüfusun fazla olmaması ya da hızlı artmaması adanın doğal ve beşeri çevresinin korunmasını sağlayarak potansiyel bir cazibe merkezi haline gelmesine neden olmuştur. Adanın doğal ve beşeri çevresinin korunması Çanakkale İli ve çevre illerden vatandaşların adada ikincil konut sahibi olma arzularını arttırmıştır. Arazi çalışmalarımız sırasında adada göçmen köylerinin kurulması adanın doğal ve beşeri çevresinin hızlı değişimine yol açtığını gördük. Ayrıca göçmen köylerinin turizm kültüründen uzak olması turizmin gelişimine katkı sağlamadığı gibi, kültür ve tabiat varlıklarının korunması konusunda da yeterince bilinçli değildirler. Bu nedenle ada nüfusunun özellikle göçmen nüfus getirilerek artırılmaması kanısındayız.

Bilindiği gibi tarihsel kaynaklar önemli bir turizm çekiciliği yaratmaktadır. Gökçeada'nın sahip olduğu tarihsel kaynakları ele alacak olursak: Yeni Bademli Köyü yakınlarında devam eden höyük kazıları tamamlandığında önemli bir çekim merkezi olacaktır. Ayrıca Aydıncık'taki kaya mezarları, Kaleköy'de Cenevizlilerden kalma bir kale kalıntısı, Güzelceköy'de İngilizler'in kullandığı ve Çanakkale Savaşlarından kalma bir askeri üs, baraj gölü ve ada çevresinde denizlerdeki batıklar önemli tarihsel kaynaklardır. Adada 1813 tarihli Osmanlı Devleti döneminden kalma bir cami(Merkez Camii) bulunmaktadır. Zeytinliköy, Tepeköy, Dereköy ve Eski Bademli köylerinde yer alan sivil mimari örnekleri önemli bir turizm çekiciliği yaratmaktadır. Örneğin Dereköy 1950'lerde 1950 hane iken, bugün 50 haneye gerilemiştir. Ancak köydeki zengin sivil mimari örnekleri başlıca cazibe unsuru ve görülecek yerler arasındadır.

Gökçeada ilçesinde aynı adı taşıyan Gökçeada şehriyle(İdari anlamda) birlikte dokuz köy bulunmaktadır. Bu köyler Bademli, Yenibademli, Uğurlu, Dereköy, Zeytinliköy, Kaleköy, Tepeköy, Şirinköy ve Eşelek Köyü'dür(Şekil 2). Gökçeada'da yerleşme tarihi eskiye inen yerleşmeler (Gökçeada, Dereköy, Tepeköy, Zeytinliköy, Bademli ve Kaleköy) adanın iç ve kuzey kesimlerinde yer almaktadır. Eski yerleşmelerin kuruluş yeri olarak gerek güvenlik kaygısı nedeniyle ve gerekse kuzey yönlü sert rüzgarlardan korunma nedeniyle adanın iç kesimlerinde dağ görünümlü tepelerin güney yamaçlarını seçtikleri görülmektedir. Ya da Yıldız Koy çevresindeki Kaleköy örneğinde olduğu gibi, korunaklı doğal limanlardan istifade etme gayesiyle doğal limanların

çevresinde kurulmuşlardır. Ancak 1973 sonrasında Anadolu'nun çeşitli yörelerinden getirilen göçmenler için kurulan köyler genelde adanın güney iç kesimlerinde, batı ve kuzey kesimlerinde yer alır³. Bu yerleşmeler tek tip betonarme konutlardan ibaret bir görünümündedir. Ayrıca doğal çevreye son derece ters düşen bir görünüme sahip olan bu yerleşmeler adanın sivil mimarisine aykırı konut mimarisine sahiptirler.

Adanın en büyük yerleşmesi adayla aynı adı taşıyan Gökçeada'dır. Çınarlı Ovası'nın güneydoğusunda yer alan Gökçeada; Kaleköy'e 5 km. ve Kuzu Limanına 8.5 km. mesafededir. Gökçeada'nın nüfusu 2000 yılında 7.278'dir. Çınarlı, Fatih ve Yeni Mahalle adıyla üç mahallesi bulunmaktadır. Adanın en eski yerleşmelerinden biri olan Kaleköy Gözetme Tepe'nin Kale Koyu'na ulaşan eteklerinde yer alan toplu bir köydür. Köy halkı tarımla, balıkçılıkla ve turizmle uğraşmaktadır. Eski Bademli ise adı geçen tepenin doğu yamaçlarında deniz seviyesinden yaklaşık 200 m. yükselti de kurulmuştur. Dar sokakları, taş evleri ve sivil mimari örneklerinin görüldüğü köy, adanın en eski köylerinden biridir. Adanın balkonu da denilen köyün önünde Büyük Dere'nin suladığı Çınarlı Ovası uzanır. Eski Bademli Köyü gibi koruma altına alınmış olan ve kentsel sit alanı olarak ilan edilen Zeytinliköy(Şekil 2); Karadoğan Tepe eteklerinde yer alır ve yaklaşık 100 metre yükseltiye sahiptir. Köyün hemen kuzeyinde Çınarlı Ovası uzanır ve zeytin ve meyve bahçeleriyle örtülüdür. Adaya gelen her ziyaretçinin dibek kahvesi içmeye uğradığı bir köydür. Dar sokakları, taş evleri ve diğer sivil mimarisıyla(Adanın en eski kilisesi buradadır) ilgi çekici bir köydür. Adanın en yüksek tepelerinden biri olan Ulukaya Tepe(638 m.)'nin güney yamaçlarında güvenlik kaygısıyla kurulmuş olan Tepeköy, bugün koruma altına alınmış olup, en eski köylerden biridir. Her yıl 15 Ağustos'ta dünyanın dört bir yanından gelen adadan göç etmiş Rumların Meryem Ana Bayramını kutladıkları bir köydür. Köyden adanın büyük bir bölümünü görebilmek mümkündür.

İkiz Tepe(478 m.) ile Koçbaşı Tepe(484 m.) yamaçlarında kurulmuş bulunan Dereköy adanın en eski yerleşme noktalarından biridir. Güvenlik kaygısıyla ada içlerinde

³ Gökçeada'ya ilk kez 1946 yılında Trabzon'un Sürmene ilçesinden vatandaşlar getirilmiştir. Dereköye bağlı Şahinkaya mahallesine 1973 yılında Trabzon'un Çaykara ilçesi Şahinkaya Köyü'nden getirilen vatandaşlar yerleştirilmiştir. 1984 yılında kurulan Yeni Bademli Köyü(120 hane) Isparta, Samsun, Giresun ve Trabzon'dan getirilen vatandaşlarca kurulmuştur. Adı geçen köyün başlıca geçim kaynağı tarım ve ev pansiyonculuğudur. Yine 1984 yılında Muğla, Burdur ve Isparta illerinden getirilen vatandaşlarca Uğurlu Köyü (100 hane) kurulmuştur. Köyün başlıca geçim kaynağı ev pansiyonculuğu, tarım ve balıkçılıktır. 1992 yılında temeli atılan ve 2000 yılında yerleşime açılan Şirinköy, Bulgaristan'dan gelen soydaşlara tahsis edilmiştir. Eşelek Köyü ise Çanakkale İli Biga ilçesi Eşelek Köyü'nde(55 hane) sürdürülen baraj yapımı nedeniyle adı geçen köyden Gökçeada'ya getirilen vatandaşlarca kurulmuştur. Köy halkı tarımla uğraşmaktadır.

kurulmuş olan Dereköy konumu deneniyle de hızla büyümüş 1950'lerde 1590 haneye ulaşmıştır. 1954 ve 1974 yılları sonrasında hızla boşalan köyde(Şahinkaya Mahallesi hariç tutulursa) bugün 110 kişi yaşamaktadır. Köy büyük ölçüde terk edilmiş bir görüntü içindedir. Dar sokakları, taş evleri, sivil mimari örnekleri, çamaşırhaneleri, zeytinyağı imalathaneleri, kilisesi ile adaya gelen turistlerin ziyaret ettikleri bir köydür. Ancak evler bakımsızlıktan yıkılmış, köye yerleşenlerce mimari yapıları yer yer değiştirilmiştir. Dereköy bugün koruma altındadır(kentsel sit) ancak köy niteliklerini hızla yitirmektedir.

Gökçeada; dağ görünümlü tepe ve sırtlar ile aşımın yüzeylerini yaran vadilerden ve değişik kıyı şekillerine sahip bir topografyadan ibarettir. Sözü edilen topografya yanında ada sakinlerinin tarım ve hayvancılığa dayalı geçim tarzı kırsal yerleşmelerin şekil özellikleri yanında yerleşme çekirdeklerinin(tek ev ve eklentisi) mimari biçimlenişini de etkilemiştir. Gökçeada'da yerleşim tarihi eskiye inen köyler iç kesimlerde tepelerin güney yamaçlarında toplu form özelliği göstermektedir. Turizm açısından büyük önem taşıyan ve sivil mimari örneklerinin görüldüğü yerleşmeler genellikle kare ya da dikdörtgen şekilli yığma taş meskenlerden meydana gelir. Konutların iç mekan düzenlemelerinde bir homojenlik göze çarpar. Tek katlı evlerin genellikle avlusu bulunmazken, iki katlı evlerin avluları bulunmaktadır. Ancak avlular sert kuzey rüzgarlarından korunma gayesiyle evin güneyinde yer almaktadır. Banyolar ve tuvaletler genellikle konutun içinde yer almamaktadır. İki katlı meskenlerin zemin katı(birinci kat) depo olarak kullanılmaktadır. Tabanı topraktır. Zemin katın duvarları killi çamur-saman karışımıyla sıvanmıştır. Penceresi bulunmamaktadır. Zemin katta şarap ve zeytinyağının saklandığı büyük küpler yer almaktadır. Aynı zamanda tahıl ambarıdır. Zemin katın üzeri ise ailenin dinlendiği, uyuduğu ve yemek yediği kattır. Yeni konutlarda ise zemin katı üst kata bağlayan merdiven dışarıya alınmıştır. Böylece balkon kullanımı da yaygınlaşmıştır.Tuvalet ve banyo konut içine alınmıştır. Ayrıca Gökçeada'da doğal çevreden temin edilen malzemelerin meskenlerin inşasında kullanıldığı görülmektedir. Gökçeada'da yığma taş meskenler yaygındır. Kireç ve kum karışımı harçla örülmüşlerdir. Daha yakın dönemlerde inşa edilmiş taş meskenlerde balkon ve balkon altı konsollarda beton kullanılmıştır. Meskenlerde ahşap malzeme çatılarda ve döşemelerde görülmektedir. Ada'da yeni yerleşmeler tamamen betonarme teknikle inşa edilmektedir. Adadaki tüm meskenler kırma veya beşik çatı konstrüksiyonu ile örtülmüştür. Tepelerde yer alan köylerde kiremitlerin üzerine rüzgardan uçmaması için taşlar konulmuştur.

Gökçeada'da ilgi çeken bir diğer iskan tipi de damlardır. Damlar, her köyün kendi yaşama bölgesinde yer alan tarım ve hayvancılıkla ilgili faaliyetlere cevap verebilen her aileye ait ikinci bir konuttur(*Öngör, 1960:72-77*). Bugün çok azalan damların turizmde

yeri olmadığı için burada üzerinde durulmayacaktır. Gökçeada'da tarihi eskiye inen köy yerleşmeleri ve sivil mimari örnekleri turizmde önemli bir çekicilik yaratmaktadır. Sivil mimari örneklerinin yer aldığı köylerden Zeytinliköy, Tepeköy, Dereköy, Kaleköy ve Eski Bademli köyleri koruma altına alınmıştır. Bu köylerde yer alan sivil mimari örnekleri; konutlar, camiler, kiliseler, şapeller, dükkanlar, kahvehaneler, değirmenler, zeytinyağı ve sabun imalathaneleri ve çamaşırhaneler çekicilik yaratan kültürel, ekonomik ve tarihsel kaynaklardır⁴. Adaya gelen ziyaretçilerin en fazla ziyaret ettikleri beşeri çevre çekiciliklerdir. Ancak adaya yerleştirilmiş olan göçmenler, kısmen eski yerleşmelere ve çoğunlukla da yeni kurulan yerleşmelere yerleştirilmiştir. Eski yerleşmelere yerleşenler geleneksel mimariyi aykırı bir şekilde meskenlere betonarme ilavelerle ve iç mekanlardaki değişikliklerle konutların özgün dokusunda önemli hasarlara yol açmışlardır. Ayrıca yeni yerleşmelerin ada sivil mimari örnekleri dışında tek tip ve betonarme konutlardan mürekkep olması, adanın mekansal organizasyonuna ve doğal çevresine ters düşmüştür.

Gökçeada'dan 1950'li yıllarda ve 1974 sonrasında adadan ayrılan ve çeşitli ülkelere göç eden Rum nüfusun her yıl 15 Ağustos Meryem Ana Bayramı kutlamaları(Yortu kutlamaları) için adaya geldikleri görülmektedir. Ancak 2004 Ağustosunda Atina'da gerçekleştirilecek 28. Yaz Olimpiyat Oyunları nedeniyle adaya gelen Rum nüfusta büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bununla birlikte, 1996 yılından bu yana adada gerçekleştirilen 10 sempozyum adanın tanıtımı ve bir kongre turizmi merkezi olması yolunda önemli adımlardır. Ayrıca her yıl Gökçeada Belediyesi'nce düzenlenen film festivalleri adaya önemli bir hareketlilik getirmektedir.

C. Diğer Turizm Etkinlikleri

Gökçeada'da doğaya bağlı rekreasyonel faaliyetlerden kampçılık, avcılık, piknik, manzara seyri, bisiklet etkinlikleri ve doğa yürüyüşleri gerçekleştirilebilmektedir. Bu bağlamda adanın doğal bitki örtüsünü kısaca tanıyalım: Gökçeada tipik bir Akdeniz

⁴ Gökçeada'da inşa tarihi en eski olan cami 1813 tarihli Çınarlı Mahallesinde yer alan camidir. Müslüman nüfusun adaya gelmesiyle bir çok cami inşa edilmiştir. Ancak cami yapıları geleneksel mimari izleri taşımamaktadır. Göçmenler için kurulan köyler hariç tutulursa tüm köylerde kiliseler yer alır. Geleneksel mimarinin güzel örneklerini teşkil eden kiliseler, beyaz sıvalı duvarlarıyla hemen fark edilirler. Şapeller ada halkı ve din adamlarınca "manastır" olarak adlandırılmaktadır. Ada'nın hemem hemen her tarafında görülürler. Ada'da Dereköy'de üç, Tepeköy'de bir, Bademli'de bir, Gökçeada'da iki ve Zeytinliköy'de iki eski zeytinyağı imalathanesi bulunmaktadır. Günümüzde kullanılmayan zeytinyağı imalathaneleri, önu açık, kağır ve kiremit çatılı yapılardır. Ayrıca adada ilgi çeken yapılardan biri de çamaşırhanelerdir. Kiremit çatılı büyük kapalı mekanlarda içerisinde suyun akması için kanallar yer alır. Bununla birlikte ocaklar ve nişler de bulunur Bu şekildeki çamaşırhaneleri Dereköy, Tepeköy ve Zeytinliköy'de görebilmek mümkündür. Yarı açık çamaşırhaneler ise Eski Bademli ve Yeni Mahalle'dedir.

vejetasyonu gösterir. Gökçeada yoğun bir orman tahribatına uğradığından frigana ve maki vejetasyonu yayılma ve genişleme imkanı bulmuştur. Kızılçam sadece Gökçeada'da bulunur (Atalay, 1994: 193). Maki bitkilerinden kermez meşesi Gökçeada'da hakim çalı topluluğunu teşkil eder. Ayrıca tüylü meşe ve memeli dişbudak'da görülür. Diğer taraftan, Gökçeada'da Quercus coccifera (kermez meşesi), Kesiktaş Tepesi'nde uygun şartlar altında 10 m. kadar boylanarak orman oluşturur. Bu toplulukta, Q. Coccifera'dan başka az sayıda Fraxinus ornus(memeli dişbudak), Quercus pubescens(tüylü meşe) ve Acer campestre(akçaağaç) bulunur. Gökçeada'da meşe türlerinden Quercus pubescens(tüylü meşe) koruluklar oluşturan bir ağaç birliği olarak saptanmıştır. Bu birlikte Balkan Ağacı ve Geyik dikenini gibi türler de görülür. Gökçeada'da tarla kenarlarında karaçalı ve yabancı badem gibi neviler de görülür(Seçmen ve Leblebicioğlu'na göre Atalay, 1994:193-194). Tuz Gölü ve civarı, adanın önemli sulak alanlarından biridir. Tek ve çok yıllık otsuların yoğun ve büyük çeşitlilikte bulunduğu bir alandır. Özellikle çayır bitkilerince çok zengindir. Bu da Gramineae ve Leguminosae üyelerinin zenginliği ile anlaşılmaktadır. Göl kıyısındaki bitki örtüsü, gölün denizle bağlantısını sürdürmesi nedeni ile tuza dayanıklı ve kumul bitkilerinden oluşmaktadır. Gölün kıyılarında saptanan bitki örtüsünde ağırlıklı olarak Scirpioides holoschoenus baskındır (Seçmen, Uysal ve Karabacak, 2001:115).

Gökçeada orman işletme şefliğinden elde ettiğimiz verilere göre; ada yüzölçümünün % 24.1'ne denk gelen 6869.5 hektar alan ormanlıktır. Ormanlık alanın 2.052 hektarı koru orman, 610 hektarı baltalık alan ve 4207.5 hektarı da bozuk koru ve baltalık alandır. Bu arada 6 Temmuz 1997 yılında meydana gelen orman yangınında 606 hektarlık orman alanı yanmış ya da zarar görmüştür. Söz konusu alanın 411 hektarında kızılçam, fıstık çamı ve servi gibi nevilerle yeniden ağaçlandırma yoluna gidilmiştir. Ada'da kültür bitkilerinden en fazla zeytin ağaçları yaygındır. İlçe Tarım Müdürlüğü verilerine göre adada 715 ha'lık alanda meyve veren yaşta 118 bin zeytin ağacı yetişmektedir. Adanın kuzeyinde Kaleköy, Eski ve Yeni Bademli köyleri çevresinde yoğun yapılaşma nedeniyle zeytinlikler ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Uğurlu Köyü'nde sahile kadar inen zeytinlikler yerini turizme bırakmıştır.

Gökçeada'nın % 24'ü ormanlarla kaplıdır ve ada ormanları rekreasyonel faaliyetler açısından büyük bir potansiyel ve önem taşımaktadır. Ormanlık alanlarda kampçılık, avcılık, piknik, manzara seyri, bisiklet etkinlikleri ve doğa yürüyüşleri yapılabilir. Ada

ormanlarında dört ayrı piknik alanı belirlenmiştir⁵(Şekil 2). Ada'da Dereköy-Gökçeada ve Şirinköy-Lazkoyu-Eşelek Köyü arasındaki bölge avcılığa açık saha olarak ilan edilmiştir. Her yıl Eylül ayı ile Şubat ayı başlarına kadar bu bölgede değişik kara hayvanı ve kuşların avcılığı yapılmakta ve bu sebeple adaya yüzlerce avcı gelmektedir. Dolayısıyla avcılık turizmine yönelik adanın önemli bir potansiyeli bulunmaktadır⁶. Adanın ortasından geçen ve Gökçeada'yı Uğurlu Köyü'ne bağlayan karayolu ile adanın güneyini baştan başa kat eden karayolunu birbirine bağlayan ve göletler çevresinden de geçen stabilize karayolları boyunca yürüyüş veya arazi bisikletiyle turlar düzenlenebilir.

D. Başlıca Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Gökçeada; essiz kıyı kumulları, lagün gölü, eski kıyı şekilleri, sualtı mağaraları, volkanik lav yapıları ve dev kazanları gibi benzersiz jeomorfolojik yapılar içerir. Bunlar gerek yerli, gerekse yabancı ziyaretçiler için önemli ekoturizm oluşumlarıdır. Benzersiz oluşumları nedeniyle bu yapıların korunması, nasıl kullanılacağına belirlenmesi, abiyotik ve biyotik değerlerine ait daha detaylı envanter hazırlanması gerekir (Öztürk, 2001:7). Arazi çalışmalarım sırasında gördüğüm Tuz Gölü batısında Aydıncık Yarımadası'nda bulunan çöp deponi alanından sızan suların lagün gölü sularını kirletme riski bulunmaktadır. Bu nedenle yeraltı sularını kirletmeyen başka bir ifadeyle su sızdırmayan beton çöp deponi alanları belirlenmeli ve mevcut çöp deponi alanı başka bir yere taşınmalıdır.

Gökçeada'da turizmin gelişimini yavaşlatan en önemli sorun ulaşım"dır. Adanın ulaşımı deniz yoluyla sağlanmaktadır. Türkiye Denizcilik İşletmelerine ait bir adet feribot(Bandırma Feribotu) Çanakkale-Gökçeada(sadece Cuma günleri), bir adet arabalı vapur da her gün Gökçeada-Kabatepe arasında seferler yapmaktadır. Yaz aylarında arabalı vapur, Gökçeada-Kabatepe arasında artan talebe bağlı olarak ek seferler yaparken, kış aylarında günde sadece bir sefer yapmaktadır. Ayrıca fırtınalı havalarda hiç sefer yapılamamaktadır. Turizm sezonunda(Haziran-Eylül) Gökçeada-Kabatepe arasında saat 07:00 ile 23:00 arasında iki saatte bir arabalı vapur bir limandan diğerine hareket ederken, yine de Kabatepe Limanı'ndaki araç konvoyu uzayıp gitmektedir. Bu nedenle her türlü hava koşulunda adaya ulaşımı sağlayacak katamaran tipi bir geminin ve hızlı ulaşım sağlayan deniz otobüsünün işletmeye konulması gerekmektedir. Buna ilaveten Gökçeada

⁵ Marmaros'ta, Karayolları Çeşmesi yakınında, Tepeköy kuzeyinde köye yakın bir mevki de ve Gökçeada yakınlarındaki göletin çevresinde.

⁶ Gökçeada'da avlanan av hayvanları ise bıldırcın, kaya güvercini, üveyik, kınalı keklik, kum kekliği, ada tavşanı, kız kuşu, karatavuk, çulluk, yaban ördeği, Macar ördeği, Sakarca kazı, tilki ve sansardır.

ilçe merkezi yakınlarında 1997 yılında ihale edilen 2040 m. pist uzunluğuna sahip yeni havalimanının bir an önce işletmeye açılması gerekmektedir. Ayrıca Gökçeada'da bir liman(Kuzu Limanı), bir balıkçı barınağı(Uğurlu) ve bir marina ve balıkçı barınağı(Kaleköy) bulunmaktadır. Adanın kuzey kıyılarında bir marinanın inşa edilmiş olması her ne kadar balıkçı tekneleri ve yatlar için iyi bir sığınma yeri ise de sert kuzey rüzgarları dikkate alındığında çok da doğru bir yatırım olmadığı kanısındayım. Ancak Güney Ege'den ve kuzeyde Marmara Denizi'nden gelebilecek yatlara adayı açma düşüncesi yat limanı inşasını haklı kılabilir. Bu arada kıyı turizmine açılacak kıyılarla yat turizmine açılacak koyların çok iyi ayırt edilmiş olması zorunluluğu bulunmaktadır.

Gökçeada bugün dokuz köy yerleşmesi bulunmaktadır. Eski köy yerleşmelerinde yaşayan Rum nüfus 1954 ve 1974 sonrasında büyük ölçüde adadan ayrılmıştır. Ada'dan ayrılan nüfus yanında adaya yerleştirilen göçmen nüfus sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Boşalan köylere kısmen yerleştirilen göçmen nüfus sivil mimaride onarılamayacak hasarlara yol açmıştır. Çünkü yerleştiklere evlere kendi yaşam şekillerine göre ilaveler yapmaları, evlerin iç taksimatlarını değiştirmeleri ve betonarme düzenlemelere gitmeleri sivil mimarinin değişimine neden olmuştur. Bununla birlikte Rum nüfusun ayrılmasıyla bakımsız ve korunmasız kalan evler yıkılmış ve virane görünüm kazanmıştır. Bu arada yeni kurulan göçmen köyleri tamamen betonarme olup, adanın sivil mimarisine ve doğal çevresine ters düşen tek tip konutlardan ibarettir. Ayrıca adanın geleneksel mimarisiyle inşa edilmiş konutların giderek gelişen turizmle birlikte ev pansiyonlarına dönüştürülmesi söz konusu mimarinin değişimine yol açmaktadır. İşte bu nedenlerle Gökçeada; 1992 ve 2000 yıllarında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından doğal sit, kentsel sit ve arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmiştir(Şekil 2). Tüm eski köy yerleşmeleri kentsel sit olarak ilan edilmiştir. Ancak bu kararlarda geç kalınmıştır. Sit alanlarının korunabilmesi için daha sıkı denetime ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak adaya ulaşım yetersizliği bunu engellemektedir. Ayrıca yerel yönetimin sivil mimari dokunun korunmasına yönelik uygulamalarını daha da sıkılaştırması ve gözden geçirmesi zorunluluğu bulunmaktadır.

Gökçeada'nın doğal ve beşeri çevresi bugüne kadar önemli derecede korunmuştur. Ancak Gökçeada'nın turizm potansiyeli değerlendirmeye yönelik olarak son on yılda atılan adımlar başka kelimelerle yapılan yatırımlar adanın doğal çevresinin korunmasına yönelik yer seçimi ilkelerini içermemektedir. Buna ilaveten yeni kurulan köylerin doğal çevreye ve geleneksel mimariye ters düşen inşası göze çarpan önemli mekansal planlama sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte kentsel sit alanları olarak ilan edilen eski yerleşmelerde görülen nüfus boşalması, bu yerleşmelerdeki tarihi dokuyu ve

sivil mimari örneklerini ortandan kaldıracak süreci hızlandırmıştır. İlçe ekonomisi tarım, hayvancılık, balıkçılık, turizm ve kamu hizmetlerine dayanmaktadır. Ancak mevcut ekonomik geçim kaynaklarının istenilen refah artışını sağlamaması nedeniyle aşırı turizme yönelim yukarıda değinilen sorunların doğmasına yol açmıştır. Bu nedenle adanın doğal ve beşeri çevresini en iyi şekilde tespit eden, koruyan ve geliştiren “*Master Planları*”na ihtiyaç bulunmaktadır.

Gökçeada'nın turizm altyapısı ve üst yapısı; giderek artması beklenen turist akımını yakın bir gelecekte karşılayacak imkanlardan uzaktır. Örneğin adada henüz Turizm İşletme Belgeli bir tesis bulunmaktadır. Bu durumun adanın özellikle yabancı turist ya da yüksek kaliteli hizmet isteyen turist akımına uğradığında ya da dünya turizm pazarlarında tanıtımı yapıldığında önemli bir sorun teşkil edeceği unutulmamalıdır. Bu bağlamda turizm işletme belgeli yatırımların adaya yönelmesini sağlayacak ve turizm sanayicilerini adaya çekecek teşviklere ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi takdirde turistik yapı bugünkü şekilde gelişimini sürdürerek, küçük kapasiteli ve yeterli nitelikten yoksun hizmet vermeye devam edecektir.

Gökçeada'nın 1990'lı yılların başlarına kadar askeri yasak bölge kapsamında kalması adanın sosyo-ekonomik gelişimini durağanlaştırdığı gibi turizm sektöründe de bir atılım yapamamasına neden olmuştur. Ancak Ege Havzası'nda uluslararası turizmin uğrak noktaları olan Rodos Adası, Karpathos Adası, Kasos ve Midilli adalarına göre Gökçeada ve Bozcaada Yunan adalarıyla rekabet edebilme şansını da yitirmiştir. Bu bağlamda Gökçeada'nın turizm altyapısı ve üst yapısının geliştirilebilmesi ancak turizm yatırımları yanında etkili tanıtımla mümkün olabilir. İlki 22-25 Şubat 2001 ve ikincisi 28 Şubat-03 Mart 2002 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen ITTE Uluslararası Turizm Fuarında Gökçeada Belediyesi ve Gökçeada Turizm Derneği'nce açılan standlara binlerce ziyaretçi gelmiş ve adanın önemli bir tanıtımı yapılmıştır. Bununla birlikte Gökçeada Belediyesi ve Gökçeada Turizm Derneği'nce Haziran 2000 ve 2002 yıllarında ülkemiz görsel ve yazılı medyasına yönelik basın gezisi düzenlenmek suretiyle adanın tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca 1996 yılından bu yana adada gerçekleştirilen 10 sempozyum gerek adanın tanıtımı ve gerekse bir kongre turizmi merkezi olması yolunda önemli adımlardır. Bununla birlikte, Ağustos'un ikinci haftasında Rum vatandaşların dini bayramı olan “yortu”nun kutlamalarına katılmak üzere dünyanın her tarafından adaya Rumlar gelmektedir. Ayrıca her yıl Gökçeada Belediyesi'nce düzenlenen film festivalleri adanın tanıtımına büyük katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla benzer ulusal ve uluslararası etkinlikler ve katılım suretiyle adanın tanıtımı yapılarak adanın potansiyel turizm talebi harekete geçirilebilir.

Gökçeada için uygulanacak turizm politikası içinde adayı bir iç turizm çekim merkezi haline getirmek de olmalıdır. Özellikle kamu tesislerini üçüncü yaş turizmine açmak suretiyle adaya yaz ayları dışında da turist akımı sağlanabilir. Bununla birlikte Gökçeada kamp turizmine de son derece elverişlidir. Ada'da Marmara Burnu, Tepeköy çevresi, Dereköy çevresi, tüm göletler çevresi, Kömür Burnu, Güzelceköy, Kokina, ve Kapıkaya mevki çevreleri kamp turizmi için en uygun alanlardır. İlkbahar ve Sonbahar aylarında gençlik turizmi kapsamında adı geçen mevkilere gruplar çekilebilir. Ayrıca kamu dinlenme tesisleri turizm sezonu dışında gençlik turizmine açılabilir. Gökçeada'dan adanın her tarafına doğa yürüyüşleri ve bisiklet etkinlikleri düzenlenebilir. Yine sualtı fotoğraf çekimi ve konserler gençlik turizmini adaya yönlendirecektir. Bu yıl ilk defa 5-6 Ağustos 2004 tarihleri arasında Türkiye Sualtı Federasyonu tarafından düzenlenen zıpkınla balık avcılığı şampiyonası gibi etkinlikler adaya ilgiyi arttıracaktır. Ayrıca adada düzenlenecek su sporları yarış ve etkinlikleri ada tanıtımına büyük katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda kamu kuruluşlarının, yerel idarelerin ve seyahat acentelerinin koordineli çalışması zorunluluğu bulunmaktadır. Gençlik turizminin adada gelişmesi ölü sezonda ev pansiyonculuğunun gelişmesine de katkı sağlayacaktır. Ada talih oyunları merkezi haline getirilerek yerli turizmin, turizm sezonu dışında da adaya yönelmesi mümkün olabilecektir.

Gökçeada'nın yabancı turist çekebilmesi için adada bir sınır kapısının açılması çalışmalarını desteklemekteyim. Çünkü Gelibolu Tarihi Milli Parkı(Barış Parkı) ve Truva Milli Parkını ziyaret etmek üzere Çanakkale'ye gelen turistlerin bir kısmının adayı ziyaret ettikleri görülmektedir. Bu nedenle turlarla Limni ve Semadirek adalarını ziyaret eden turistlerin Gökçeada'ya da gelebilmeleri mümkün olabilecektir. Bununla birlikte seyahat acentelerinin Gelibolu Tarihi Milli Parkı(Barış Parkı) ve Truva Milli Parkına yönelik düzenledikleri turlara artan ölçüde Gökçeada'yı da ilave etmeleri ada turizmine ivme kazandıracaktır. Çanakkale İli'nde faaliyet gösteren on seyahat acentesinin Gökçeada'ya yönelik turlar düzenlememeleri önemli bir sorundur. Söz konusu acentelerin bir an önce adaya yönelik turlara başlamaları ada sakinlerinin beklentileri arasındadır. Gökçeada'da turizme yönelik hizmet veren işletmelerin kaliteli ve temiz hizmet verebilmeleri için Gökçeada Belediyesi ve Gökçeada Turizm Derneği'nce her yıl Haziran ayı başında düzenlenen seminerler ve denetimler çok önemli adımlardır. Ancak Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin ilgili fakülte ve bölümlerinden destek ve kalifiye eleman temini yoluna gidilmelidir.

Gökçeada'da yerleşim birimlerinin evsel sıvı atıkları arıtacak arıtma tesislerinin bulunmayışı deniz kirliliğine yol açmaktadır. Ayrıca gemilerin sintine ve balast tankı

atıkları da denizi kirleten diğer etkenlerdir. Ayrıca adada yeni bir katı atık deponi yeri oluşturulmalı ve merkezi atık su arıtma tesisi işletmeye alınmalıdır.

Sonuç

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle Gökçeada'nın turizm potansiyeli çok yüksektir. Ancak diğer Ege adaları gibi hızlı bir turizm gelişimi sağlayamamıştır. Ada'da turizmin gelir sağlayıcı, istihdam yaratıcı ve yöresel gelişmeye katkısı ger geçen gün daha anlaşıldığından karalı adımlarla turizm gelişimini sürdürmektedir. Doğal ve beşeri çevresiyle korunmuş bakir özellikleri bulunan adanın sürdürülebilir ve çevre ile uyumlu bir turizm politikası içinde turizme açılması hayati önem taşımaktadır. Ada turizmine yönelik kısa ve uzun vadeli planlamalara ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atalay, İ.,1994, *Türkiye Vejatasyon Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Doğaner, S.,1992, "Gemlik Körfezi Kıyılarının Turizm Coğrafyası", *Türk Coğrafya Derg.*, Sayı:27, İstanbul.
- Doğaner, S.,1993, "Köyceğiz-Dalyan Çevresinde Coğrafi Özelliklerin Turizm Açısından Değerlendirilmesi", *Coğrafya Derg.*, Sayı:4, İ.Ü. Edb. Fak., Yay., İstanbul
- Doğaner, S., 2001, *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Çantay Kitapevi, İstanbul
- Doğanay,H., 2001, *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya
- Doğanay, H.,1997, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara
- Ercan, T.,1996, *Biga ve Gelibolu Yarımadaı İle Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adalarının Jeolojik, Arkeolojik ve Tarihi Özellikleri*, MTA Yerbilimleri ve Kültür Serisi No:1, Ankara.
- Güner, İ. ve Koca, H.,1999, "Burnaz Kıyılarının(Hatay) Turizm Potansiyeli", *Türk Coğrafya Derg.*, Sayı:34, İstanbul.
- Gökçeada İlçe Tarım Müdürlüğü, Orman İşletme Şefliği ve Gökçeada Belediyesi, 2004: *Çalışma Alanlarıyla İlgili İstatistikler ve Veriler*, Gökçeada.
- Harmanakaya, S.,2001, "Gökçeada Survey", *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)*.(Ed. O.Belli), İstanbul.
- Hüryılmaz, H., 2004, "The Groundstone Industry of The Early Bronze Age Settlers of The Yeni Bademli Mound", *II. National Aegean Islands Symposium (2-3 July 2004)*, Gökçeada-Çanakkale.
- Köksal, A.,1994, *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- Kurter, A.,1989, "Gökçeada Jeomorfolojisi", *İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Bülten*, Sayı:6, No:6, İstanbul.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2006 16 (1)

Öngör, S.,1960, “İmroz Adasında Tipik Bir Yerleşme Şekli Hakkında”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:20, İstanbul.

Orhonlu, C.,1971, “Gökçeada’nın Tarihi”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı:112, Ankara.

Özgüç, N.,2003, *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler*, Çantay Kitabevi Yay., İstanbul.

Özey, R.,1991, “Rekreasyon Amaçlı Bir Turizm Yöremiz: Serçeme Vadisi”, *Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı*, Ankara.

Öztürk, B.,1989, Gökçeada’nın İklimi”, *İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enst. Bülten*, Sayı:6, No:6, İstanbul.

Öztürk, H., 2001,“Gökçeada’nın Jeomorfolojik ve Hidrojeolojik Yapısı-Yerleşim Planlaması İçin Önemi”, *Ulusal Ege Adaları 2001 Toplantısı(10-11 Ağustos 2001)*, *Ulusal Ege Adaları 2001 Toplantısı Kitabı*, Türk Deniz Araşt. Vakfı Yay. No:7, İstanbul.

Saygı, E., 1985, *Gökçeada*, Serhat Kitapçılık, İstanbul

Seçmen, Ö. ve Leblebicioğlu, E.,1978, “Gökçeada ve Bozcaada Adalarının Vejetasyon ve Florası”, *Bitki 5(2-3)*:195-269; 271-368, İzmir

Seçmen, Ö. ve Diğerleri, 2001, “Aydıncık (Kefaloz-Gökçeada)’nın Kumul ve Bataklık Florası ve Vejetasyonu”, *Ulusal Ege Adaları 2001 Toplantısı (10-11 Ağustos 2001)*, *Ulusal Ege Adaları 2001 Toplantısı Kitabı*, Türk Deniz Araşt. Vakfı Yay. No:7, İstanbul.

Tuncel, M.,2004, “Observation on the Islands of Turkey in the Aegean Sea”, *II. National Aegean Islands Symposium (2-3 July 2004)*, Gökçeada-Çanakkale.

Yücel, T., 1966, “İmroz’da Coğrafya Gözlemleri”, *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Coğrafya Araşt. Derg.*, Sayı:1, Ankara.

Yalçınlar, İ.,1980, “Gökçeada’nın Jeomorfolojisi”, *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı:23, İstanbul.

Yaşar, O.,2005, “Bozcaada’nın Turizm Coğrafyası”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı:3, Çanakkale.

Katkı Belirtme: Bu makalemlle ilgili çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen ve metot yönünden gerekli tavsiyelerde bulunan Sayın Hocam Prof. Dr. Suna Doğaner’e çok teşekkür ederim.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 33-61, ELAZIG-2006

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ'NDE EKONOMİK ETKİNLİKLER

The Activities of Cyprus

Ahmet MOR

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı,
ahmetmor@mynet.com*

M. Dursun ÇİTÇİ

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi mdicitci@firat.edu.tr*

ÖZET

Bu çalışma, KKTC'deki ekonomik faaliyetler ele alınmaktadır. Ekonomik etkinlikler kapsamında tarım, sanayi, turizm, ulaşım ve ticaret faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Ülkenin tanınmamışlığı ve ülke ekonomisine uygulanan ambargolarla birlikte, hammadde, enerji, pazar, ulaşım, iş gücü, sermaye alanındaki sıkıntılar sanayinin gelişmesini engellemektedir. Bu durum siyasal bakımdan ülkenin ticaret dengesini bozmaktadır. Ülke ithalatı ihracatından çok daha fazladır. Bu dengesizlik ticaret açığının giderek büyümesine sebep olmaktadır. Yabancı devletlerin asıl amacı, özellikle Yunanistan ve İngiltere'nin adaya yerleşmesini sağlamak ve Türkleri adadan göçe zorlamaktır. Çünkü Rumlar, Türkler aleyhinde sürekli propaganda yapmaktadırlar. Bu açıdan KKTC, yabancı devletlerin önemli bir pazarı haline gelmektedir.

Turizm gelişme gösteren bir sektör gibi görünse de ticaret açığı sürekli arttığı için turizm ülke ekonomisine büyük ölçüde bir katkı sağlamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Sanayi, Turizm, Ulaşım, İthalat, İhracat, KKTC.

ABSTRACT

This study forms the economic activities of Cyprus (KKTC). In terms of economics, agriculture, tourism, industry, transportation and trade factors are dealt with. Being an unknown country and with imposing embargo on the country economy, the problems about raw material, energy, marketing, transportation, capital, productive power prevent the improvement of industry. This position destroys balance of trade of the country in terms of politics. Importation of the country is more than exportation. This off balance gradually causes the trade gap to increase.

The basic aim of foreign countries, especially is to make England and Greece settle down on the Island and to force Turks to emigrate from the island. So the country economy continuously has been in a dilemma. By this way Cyprus has been an important market place of foreign countries.

Although tourism seems such a factor which improves, because of the increase of trade gap, tourism doesn't contribute to the country economy widely.

Key Words: Agriculture, Industry, Tourism, Communication, Imports, Exporting, KKTC.

GİRİŞ:

KKTC sanayisi; hammadde ve enerji kaynaklarının yetersizliği, sanayiye ayakta tutan yeterli pazarların bulunmaması, ulaşım sektöründeki güçlükler, sermaye yetersizliği, yetişmiş kalifiye eleman azlığı gibi nedenlerden dolayı yeterince gelişmemektedir. Bütün bu olumsuzluklar yanında, ülke ekonomisine uygulanan ekonomik ambargolar sanayinin gelişmesini engellemektedir.

Ülkenin jeopolitik ve coğrafi konumu, ülke turizmini olumlu yönde etkilemektedir. Adanın coğrafi potansiyeli, temiz kıyılara ve doğal kumsallara sahip olması yanında şans oyunları ile birlikte özelliklerle sanat, tarih, arkeoloji, kültür değerleri gibi faktörlerle ülke turist çekmektedir. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı ülke turizmi istenilen düzeyde değildir.

KKTC dış dünya ile bağlantısını deniz ve hava yolları ile sağlamaktadır. Ancak denizyolu ulaşımı gelişmediği için uzun mesafelerde tercih edilmemektedir. Zira, ülke ekonomisi, büyük tonajlı gemileri hem satın alabilecek hem de karlı bir şekilde işletebilecek güce sahip değildir. KKTC'nin siyasi olarak tanınmamış olması yabancı ülkelerden kalkan uçaklar KKTC'ye direkt iniş yapamamaktadır. Bu olumsuzluklar ülkenin dış dünya ile bağlantısını önemli ölçüde engellemektedir. Kıyı ile iç kesimler arasındaki ulaşım, dağların geçit verdiği boğazlarla sağlamaktadır.

KKTC'de yer altı kaynaklarının pek yeterli olmayışı, hammadde azlığı ve yüksek taşıma masrafları sanayiye engelleyen faktörler arasındadır. Bu nedenle ithal malları ülke ticaretinde büyük bir paya sahiptir.

Ülkede ithalat değerleri yüksek ve ihracat değerleri düşük olduğu için KKTC'de ticaret açığı giderek büyümektedir. Dış ticaret açığı 1977'de 57.1 milyon dolar iken, bu değer 2001 yılında 282.2 milyon dolara ulaşmıştır (Geçiş Yılı Programı, 2001, 137).

AMAÇ:

Ülkede bulunduğumuz süre içinde gelir dağılımındaki dengesizlikler dikkatimizi çekti. Bu amaçla 1974'den bu yana KKTC'nin ekonomik özgürlük ve kalkınma yolunda kat ettiği aşamaları ve bulunduğu durumu ortaya koymaya çalıştık. KKTC'nin sit ve coğrafi potansiyelinin ekonomiye olan etki dereceleri ile fiili ambargoların KKTC ekonomisinde yaptığı tahribatın ölçüsünü değerlendirmeye aldık.

YÖNTEM

KKTC'de ekonomik çalkantıların nedenlerini ortaya çıkarmak ve alınacak

önlemlerin belirlenmesi için öncelikle KKTC'nin tarım, sanayi, turizm, ulaşım ve ticaret konuları ele alınmıştır. Daha sonra esas sıkıntıların bulunduğu sektörler incelenmiş, sektörler arasında karşılaştırma yapılmış, istatistiksel veri ve değerler temel eserlerdeki değerlendirmeler doğrultusunda yorumlanmıştır. Sonuçta incelenen konuların ekonomiye etkileri belirlenmiş, ekonominin istikrarlı bir durum kazanabilmesi ve ülkenin kalkınabilmesi hususuna öneriler getirilmiştir.

TARIM

TARIMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER:

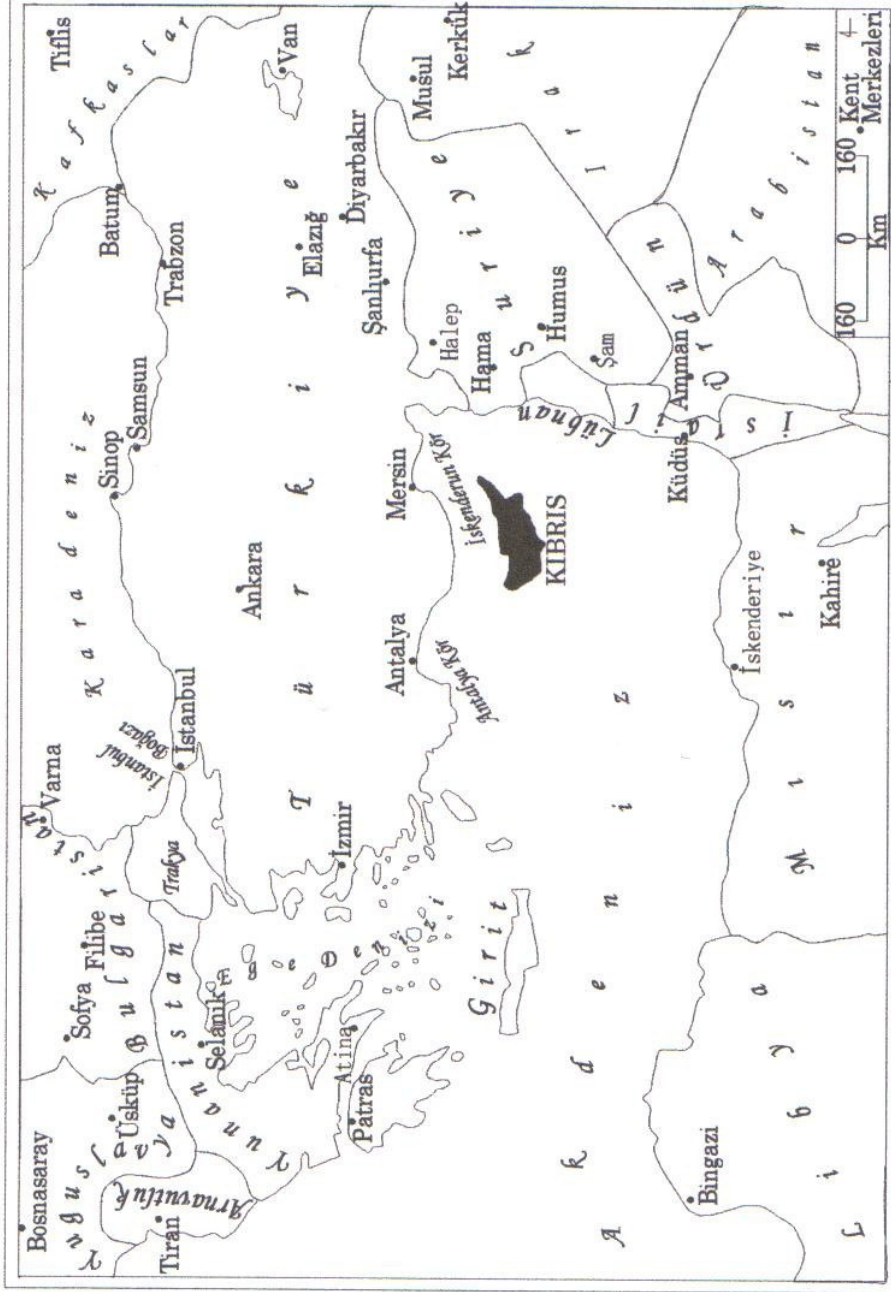
Ovada yazın sıcaklık 40 °C nin üstüne çıkabilmektedir. Tarım alanlarını sulayabilecek akarsular da mevcut değildir. Tarım alanlarının sulanması için gerekli olan su, yeraltı suyundan sağlanmaktadır. Mesarya ovasında yıllık yağış miktarı düşük olduğu için yeraltı suyu yeterince beslenememektedir. Bu yüzden yeraltı suyu zengin değildir. Tarımın yapılabilmesi için gerekli olan düz alanlar ülkede geniş yer tutar. Bu düzlüklerin başında Mesarya ve Güzeyurt ovası gelmektedir. Girne-Karpaz ve Trodos dağlarından aşınarak gelen malzeme ovada alüvyal toprakların oluşmasını sağlamıştır. Bu verimli ovalarda kuru tarım yapılmaktadır. Kuraklık şartların yoğun olduğu Mesarya ovasında kuru tarım, su kaynakları daha zengin olan Güzeyurt ovası ve kıyı ovalarında sulu tarım yapılmaktadır (Harita : 2 ve 3).

Girne-Karpaz dağlarından bitki örtüsünün fakir olması ve topografyadaki eğim toprak erozyonunu artırmış, Girne Karpaz dağlarını çıplak kayalıklar durumuna getirmiştir. Bu alanlarda tarım pek yapılmaz. Ancak bu dağların ovaya yakın az eğimli eteklerinde tarım nispeten yapılmaktadır. Arazi şekilleri tarım için uygun ortamlar sunsa bile, kuraklık faktörü tarımı önemli ölçüde engellemektedir.

Mesarya ovasında alüvyal, kırmızı ve kestane renkli topraklara rastlanırken, dağlık alanlarda da çok ince bir tabaka halinde kahverenkli orman topraklarına rastlanılmaktadır. Dağ etekleri ile kıyı ovalarında yaygın toprak türünü de alüvyal topraklar oluşturmaktadır. Alüvyal, kırmızı kestane ve kahverenkli topraklarda, başta buğday tarımı, tahıl, baklagil, endüstri bitkileri, sebze, meyve, turunçgil tarımı yapılmaktadır.

Ülkede yarı kurak bir iklim şartları hüküm sürdüğü için cılız bitki örtüsü bulunmaktadır. Bitki örtüsü bakımından cılız olan bu ortamda, yabani hayvanlar için uygun ortamlar yoktur. Doğal ortamda gerekli besini bulamayan böcek ve çekirge gibi birçok hayvan tarım alanlarına yönelmesine sebep olmaktadır. Bu durum tarihi süreç içinde, Kıbrıs adasında tarımı en kötü etkileyen faktörlerin başında gelmektedir.

Harita: 1 ÇALIŞMA SAHAŞININ LOKASYON HARİTASI

Fotoğraf 1. Gemikonağı çevresi (Yeşilyurt): Başta Turunçgil tarıma olmak üzere sulu tarımın yoğun olarak yapıldığı alanlara karşılık gelmektedir.

Ülkede aynı bitkiler aynı alana sürekli ekilmekte, bu bitkilerin yerli bitkilerle döllenmeleri sonucu genetik kirliliğine sebep olduğu gibi çeşitli hastalıkları da ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da etkisiyle, tahıl, yem ve yemeklik baklagil, sebze ve bostan üretimi yıllara göre dalgalanma göstermektedir. Mesela tarım üretimi bir yıl fazla olurken onu takip eden yıllarda üretim azalmaktadır.

Ülke ekonomisinin içinde bulunduğu olumsuz durum, gerekli işçi ve sermaye yetersizliği çeşitli tarımsal bitkilerin kültüre alınmasını engellemektedir. Kırsal kesimde bulunan genç nüfusun büyük bir bölümü tarım sektöründe çalışmak istememektedir.

Dünya tarımı önemli ölçüde makineli sisteme geçtiği halde, ülke tarımı bu gelişmeleri çok gerilerden takip etmektedir. Mevcut makinelerin büyük bir bölümü miadını doldurmuştur. Ülke tarımında kullanılmak üzere gerekli makineler yurt dışında temin edilme yoluna gidilmekte, ancak istenilen şartlarda ve zamanda temin edilemediği için tarımsal üretim olumsuz etkilenmektedir.

Kış aylarında sıcaklığın fazla düşmemesi, don olaylarına pek rastlanmaması ve yağışın görülmesi gibi şartlar sera tarımı için elverişli ortam sunmaktadır. Ancak seraların kurulması için gerekli olan sermaye ve pazar yetersizliği ülke tarımının gelişmesini engellemektedir.

Tarımsal Yapı: Doğal koşulların elverişsizliğinden dolayı geniş alanlar daima tahıl tarımına ayrılmıştır. Örneğin; 1975 yılında ekilen arazinin % 21.21'i tahıl tarımına

ayrılırken, bu değer 1987'de % 44.58'lik bir değere yükselmiş ve 2001 yılında % 40.82'lik bir değere düşmüştür.

Ülkede tahıl tarımı kuru tarım şeklinde yapılmaktadır. Genellikle iç kesimde yapılan bu tarım çeşidi, yağış miktarına bağlı olduğu için tahıl üretimi yıllar bazında değişiklik göstermektedir.

Tahıl tarımında, en geniş alanlar arpa üretimine ayrılmıştır. Arpa ile birlikte buğday, yulaf, mısır ve çavdar gibi bitkilerin de tarımı yapılmaktadır.

Tarım sektörünün tamamın da olduğu gibi tahıl tarımında her geçen gün gerilemektedir. Bunun sebepleri arasında çiftçinin içinde bulunduğu ekonomik bulanım ve kırsal alanların boşalması ile ilgilidir. Ayrıca ikliminde istikrarsız bir durum göstermesi, kırsal çalışanların kentlere yönelmesine sebep olmaktadır.

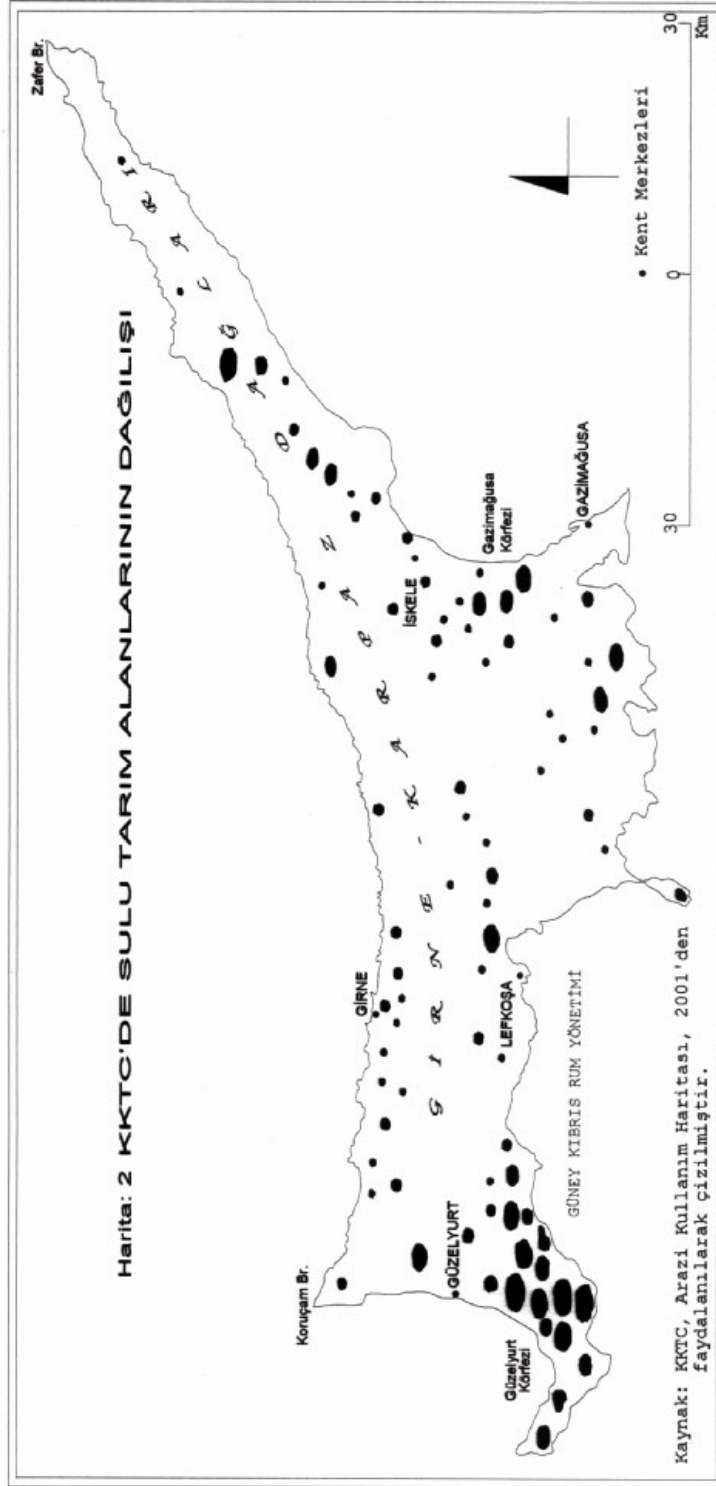
1997 yılında 53 ton olan endüstri bitkileri üretimi, 1998'de 137 ton, 1999'da 233 ton, 2000'de 88 ton ve 2001'de 100 ton olmuştur (İstatistik Yıllığı, 156 , 2001). Verilerdeki bu dengesizlik ülke tarımının daha çok doğal koşullara bağlı kaldığını göstermektedir.

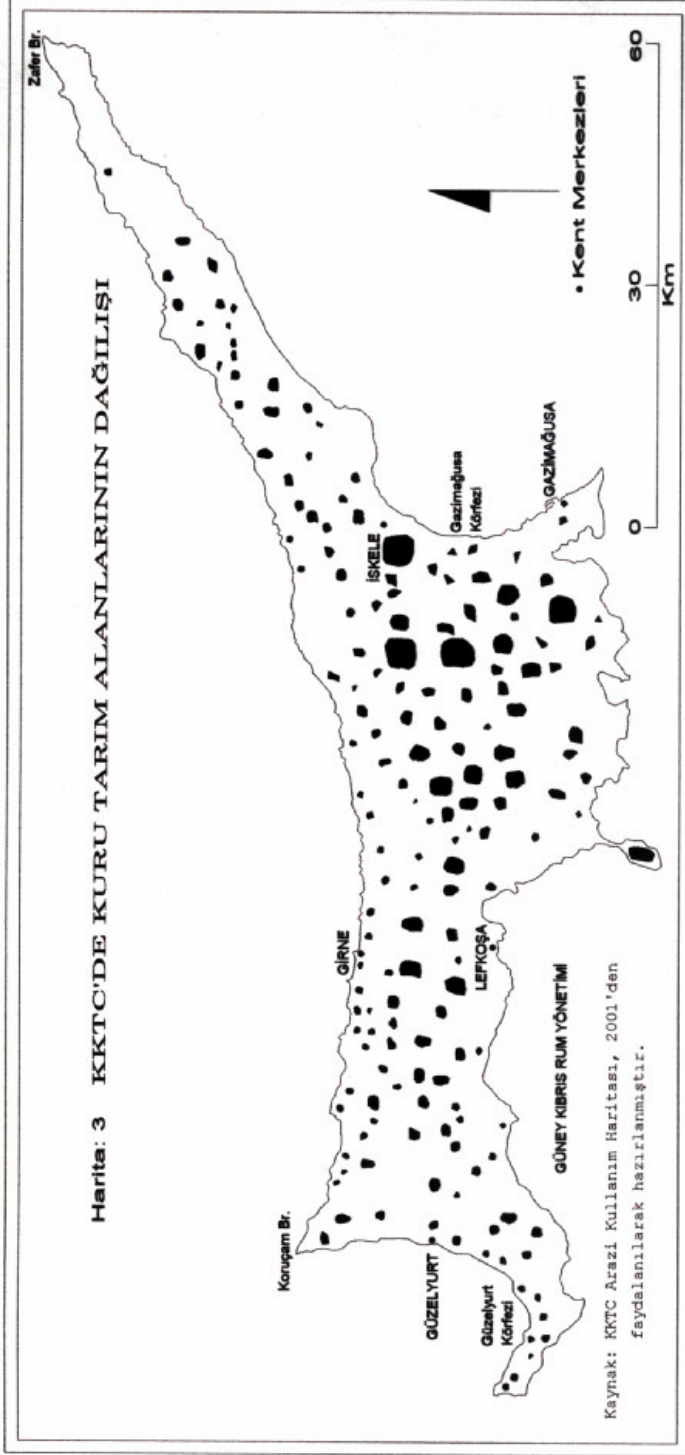
Ekilen arazinin % 3.33'a meyveciliğe ayrılmıştır. Başlıca üretilen meyveler; elma, armut, kayısı, şeftali, erik, badem, ceviz, nar, incir, yeni dünya, harnup, zeytin, muz, çilek, üzüm, talvar gibi meyvelerdir. 1996 yılında 54.238 dönümden, 12.960 ton meyve üretilirken, 2001'de 49.083 dönümden 11.495 ton meyve üretilmiştir. Belirtilen her yılda da bir dönümde yaklaşık olarak 4 ton meyve alınmıştır. Son yıllarda meyve ekim alanlarında gerileme olduğu halde dönüm başına düşen üretim daha da artmıştır.

Ülkede sebze ekim alanı zamanla dalgalanma göstermiş ve 2001 yılında 12.742 dönümlük bir arazi sebze üretimine ayrılmıştır. Aynı yılda toplam 49663 ton sebze üretilmiş ve dönüm başına 3903 kg sebze düşmüştür.

Ülkede yetiştirilen başlıca sebzeler; patates, havuç, kolokas, soğan, sarımsak, domates, patlıcan, karnabahar (çiçek lahanası), enginar, bamya, kabak, salatalık, pırasa, pazı, molohiya, ıspanak, kereviz, turp, marul, kolyandro, maydanoz, alabus, pancardır. Sebze üretiminin tamamı sulu tarım alanında yapılmaktadır.

Yazları sıcak ve kurak kışları ılık ve yağışlı geçen sahalarda turunçgil doğal yetişme şartlarına sahiptir. Ancak yağışın yetersiz olduğu yıllarda sulama yapılır. Bu nedenle turunçgil üretimi su kaynaklarının bulunduğu yerlerde yapılmaktadır. Nispeten bol su kaynaklarına sahip olduğu için turunçgil üretimi daha çok Güzelyurt, Girne ve Gazimağusa'da yoğunluk kazanmaktadır.

Son yıllarda hüküm süren kuraklık su kaynaklarını da etkilediği için turunçgil üretimi giderek azalmaktadır. 1996 yılında 144.776 ton olan turunçgil üretimi 2001 yılında azalmış ve 90.083 tona düşmüştür.

1996 yılında 24.255 olan sığır sayısı % 41.6 oranında artarak 2001 yılında 34.215 adete yükselmiş, 1996'da 222.248 olan koyun sayısı 2001'de 202.622 adete, 1996'da 61.476 adet olan keçi sayısı 2001'de 54776 adete düşmüştür. 1996-2001 yılları arasında sığır sayısında artışı olurken, koyun ve keçi miktarında düşme olmuştur. Sığır sayısındaki artış besiciliğin giderek yaygınlaşması ile ilgilidir.

Ticari amaçlı olduğu için büyükbaş ve kanatlı hayvanlar sayısal artışını giderek artırmaktadır. Bu yüzden küçükbaş hayvancılık büyükbaş hayvancılığa dönüşmektedir. 1996'da 3.803.541 olan toplam kanatlı hayvan varlığı artış göstererek 2001 yılında 4.237918 adete yükselmiştir.

Mevcut hayvan varlığını dikkate aldığımızda; 1996 yılında 5.579 ton olan kırmızı et üretimi, 2001'de 6194 tona ulaşmıştır. 1996'da 5.611 ton olan tavuk eti, 2001'de 6.832 tona yükselmiştir.

Et üretiminde görülen bu artışlar, süt üretiminde de görülmektedir. 1996'da 49.378 ton olan süt üretimi, 2001 yılında 77.894 tona yükselmiştir.

İklimi kurak olduğu için ülkede cılız bir step topluluğu yaygındır. Aşırı otlatmadan dolayı hayvanların sevmediği dikenli türler yaygındır. Son yıllarda kuraklığın daha da artması mera hayvancılığı önemini giderek kaybetmektedir. Bu durum karşısında besi hayvancılığı giderek yaygınlaşmaktadır. Ağırlarda saman ve fabrika yemleriyle beslenen büyükbaş hayvanlar, küçükbaş hayvanlara göre daha verimli oldukları için büyükbaş hayvan sayısı giderek artmaktadır. Ülkede büyükbaş hayvancılığın giderek gelişmesiyle verimde sağlanan artış sonucu et ve süt üretimi de artmaktadır.

Ancak hayvancılığın karşılaştığı bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sıkıntıları kısaca şöyle özetleyebiliriz; Besi ahırlarının her biri küçük aile işletmeleri olduğu için yeterli finansman güce sahip değildirler. Bu durum besiciliğin daha da yaygınlaşmasını engellenmektedir. Ayrıca düzenli, hijyenik ve teknik donanım sahip mezbaha tesisleri bulunmadığı için sağlıklı et üretimi sağlanamamaktadır. Ülkede hava sıcaklığı yüksek olduğu için klimasız kamyonlarla fabrikalara taşınan sütlerin bozulma riski büyüktür.

Arıcılık yapılan hayvancılığın bir diğer alt bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle Güzelyurt'taki narenciye çiçekleri ve Girne'deki çam ormanları arıcılık için elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Bu yüzden arıcılık daha çok Girne ve Güzelyurt'ta yapılmaktadır.

1996'da 7490 arı kovanı varken 2001'de bu değer azalarak 6718 kovana düşmüştür. Arı kovanı sayısındaki inişli-çıkışlı bu gidişat doğal ortamın yeşilliğinden

kaynaklanmaktadır.

2. SANAYİ:

İnsanoğlunun geçmişine bakıldığı zaman başlangıçta toplayıcılıkla geçimini sağlamış, bilahare yerleşik hayata geçerek tarım ve hayvancılık yapmış ve uzun yıllar elde ettiği çeşitli ürünleri ve hammaddeleri kendi emeği ve hayvanların gücünden istifade ederek işlemiştir. XIX asra gelinceye kadar çeşitli imalathanelerde hammaddeleri mamul madde haline getirmeye çalışmıştır. İnsanoğlu yaklaşık 7000-8000 yıllık birikimini de kullanarak, başlangıçta Batı Avrupa ve özellikle İngiltere’de başlayan yeni bir devre ve döneme girmiştir. Bu döneme “sanayi devrimi” denilmektedir. Dünya çapında değişmeye neden olan bu devrimde insan kendi gücü dışında başlangıçta buhar enerjisini kullanarak, makineleri işletmeye başlamış ve daha sonra bu enerjiye petrol, elektrik enerjisi katılmış ve böylece fabrikalar kurulmuştur. Bu fabrikalarda çeşitli hammaddeler kısa sürede işlenerek, kitle halinde üretim başlamış ve dünya ölçüsünde ulaşım araçlarının gelişmesi ile sanayi mamulleri ticareti başlamıştır. (ATALAY, İ. 1991, 165)

Ülkede sanayi faaliyetlerinin kuruluş ve gelişmesini etkileyen faktörlerin başında hammadde, enerji, ulaşım, pazarlama ve sermaye ile birlikte ülkenin siyasal durumu gelmektedir.

Hammadde: Sanayinin kuruluşunu etkileyen en önemli faktör hammaddedir. Ülkede doğal kaynaklar oldukça sınırlıdır. Ülkede yeraltı kaynakları ve akarsular oldukça yetersizdir. Mevcut ormanlar ülke yüzölçümünün % 19.5’ni oluşturmakla birlikte kerestesi kaliteli orman varlığı oldukça azdır. Tarım sektörü de her geçen gün gerileme göstermektedir. Taş ve toprağa dayalı sanayi hariç bütün sanayi dalları hammadde kaynağı bakımından dışa bağımlıdır.

Taşa toprağa dayalı sanayi, hammaddesinin bulunduğu Beşparmak dağları eteklerinde bir yoğunluk gösterirken, tarım ve hayvan ürünlerine dayalı imalathaneler de Lefkoşa ve Gazimağusa’da yer almaktadır.

Kırsal kesimde küçük aile işletmelerinde üretilen süt klimalı olmayan kamyonlarla Lefkoşa, Gazimağusa ve Girne’ye taşınmaktadır. Ortalama hava sıcaklığı yüksek olduğu için sütün bozulması söz konusudur. Bu durum sınırlı üretimin yapılmasına sebep olmaktadır.

Ülke sanayinin büyük bir bölümü hammadde kaynağı bakımından dışa bağımlı olduğu için yüksek taşıma masrafları sanayinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Enerji Kaynağı: Sanayi tesislerinin çalışabilmesi için enerjiye ihtiyaç vardır.

Ülkede imalat sanayi kollarının tamamı elektrik enerjisi ile çalışmaktadır. Ülkede akarsu mevcut olmadığı için enerjinin tamamı fuel oil'den üretilmektedir. Fuel oil de dışardan ithal etmektedir. Enerji hammadde kaynağının hem dışardan alınması, hem de taşıma ücretlerinin fazla olması sanayini gelişmesini engellemektedir.

Pazar: İmalathanelerde üretilen mamul maddelerin pazarlama durumu, sanayi gelişimini doğrudan etkilemektedir. Üretilen mallar daha çok ülke içinde pazarlanmaktadır. Hammadde ve enerji bakımından ülke sanayisi dışa bağımlı olduğu için mamul maddelerin maliyeti yüksektir. Bu durum iç pazar hacminin de küçülmesine sebep olmaktadır. Bu şartlar karşısında mamul maddelerin ancak küçük bir kısmı ihraç edilmektedir.

2000 yılında ülke ihracatın % 54.6'sının mamul eşya oluştururken, bu değer 2001 yılında gerileyerek % 36.1'e düşmüştür. (İstatistik Yıllığı, 2001, 223).

Ulaşım: Hammadde ve mamul maddenin nakli kolay ve ucuz bir ulaşım ile sağlanamadığı için ulaşım da sanayinin gelişmesini engelleyen önemli bir unsurdur. Ülkenin coğrafi konumu ve siyasi belirsizliği nedeniyle gerek hammadde temini gerekse mamul maddenin pazarlara ulaştırılması Türkiye üzerinden yapılabilmektedir. Bu durum zaman kaybına yol açtığı gibi taşıma ve ulaştırma ücretlerinin de yükselmesine neden olmaktadır.

Zamanla artan yük miktarı ve yolcu sayısı nedeniyle, ulaşımın rahatlıkla ve düzenli yapılabilmesi için daha büyük ve hızlı gemilerin devreye sokulması gerekmektedir. Ayrıca imkanlar dahilinde deniz üstü karayolu (lauseway) veya benzeri bir ulaşımın kurulması ile ulaşım büyük ölçüde rahatlayacaktır. Ülke içi karayolu ağı ile her yere rahatlıkla ulaşılabilir.

İşgücü: Her ne kadar sanayi tesislerinde, makineler aracılığı ile mamul madde üretilmekte ise de, çok sayıda insan istihdam edilmektedir. Sanayinin büyük işgücü ile olan bağılılığı, karşılaştırıldığında kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. (ATALAY, İ., 1991, 170). Gerçekten de ülkede nüfusun en yoğun olduğu yerler sanayi bölgelerinin çevresinde bulunmaktadır. 1996 yılı nüfus sayımına göre Haspolat sanayi bölgesinde 1343 kişi ve Karaoğlanoğlu sanayi bölgesinde 2200 kişi istihdam edilmektedir.

Sanayide çalışan insanları büyük bir bölümü kalifiye eleman değildir. Çünkü İngiliz sömürge devrinde II. sınıf vatandaş muamelesi gören Türk toplumu, 1930'larda başlayan ve 1950'lerde hızlanan sanayileşme sürecine ayak uyduramamıştır. Bu yüzden teknik bilgi eksikliği bulunmaktadır. İmalathaneler işçi yetiştirmek amacıyla düz işçiler alınıp işbaşında eğitimle yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu durum zaman kaybına yol açtığı gibi üretimin kalitesini de olumsuz etkilemektedir. Kaliteli mal üretimi

gerçekleştirilemediği için, değer sebeplerden de dolayı, ülke sanayisi yabancı ülkelerin sanayisi ile rekabet edebilecek konumda değildir.

Sermaye: Ülke ekonomisinde görülen finansman sorunu, ülkede büyük sanayi tesislerinin kurulmasını engellemektedir. Sanayi için gerekli olan koşulları oluşturmak, ulaşım ve pazarlama hizmetlerini düzenli bir şekilde yürütebilmek, işçi ücretlerini ödeyebilmek, teknolojik gelişimleri takip edebilmek için gerekli olan sermaye unsuru yeterli değildir.

Hammadde temini yüksek taşıma masraflarına yol açtığı için sanayicinin kredi alabilmesini sınırlamaktadır. Öte yandan siyasi açıdan “Kıbrıs Meselesi” çözümsüzlüğü için ortaya atılan planlarla ülkede endişe ve kaygı verici bir ortam yaratılmaya çalışılmaktadır. Ülkede güven ortamının bulunmayışı yabancı sermayenin ülkeye girişini engellemektedir.

Ülke sanayisini etkileyen bir diğer faktör sıcaklıktır. Ülkede hava sıcaklığı yüksek olduğu için bozulma ihtimali olan gıda, süt ve süt ürünlerini kısa sürede tüketim merkezlerine sevk etme zorunluluğu vardır. Bu durum da sanayini gelişmesini olumsuz etkilemektedir

Sanayinin karşı karşıya kaldığı problemleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz; en önemli sorun kuruluşların güvence altına alınma ve sahiplendirilme sorunudur. Ayrıca teknik bilgi eksikliği, finansman sorunu, döviz darboğazı, yerel pazarların eksikliği, haberleşme ve ulaşım sorunlarıdır.

KKTC’de Sanayinin Genel Durumu: Ülke beş organize sanayi bölgesi bulunmaktadır. Bu bölgeler Lefkoşa Organize Sanayi Bölgesi, Gazimağusa Sanayi Bölgesi, Gazimağusa Küçük Sanayi Sitesi, Karaoğlanoğlu Sanayi Bölgesi ve Haspolat Sanayi Bölgesidir. Ülkede sanayinin yoğunluk merkezlerini Lefkoşa ve Gazimağusa oluşturmaktadır. 2000 yılında KKTC’de 944 sanayi tesisi bulunurken, 1 yıl sonra, 2001’de 915 tesise gerilemiştir. Bu gerilemenin nedenleri arasında ülkenin uluslar arası tanınmamışlığı AB kararlarıyla alınan yüksek gümrük vergileri, ülke ekonomisine uygulanan ambargolar ve yaşanan ekonomik kriz sayılabilir.

Gıda, içki, tütün sanayi, orman ürünleri ve mobilya sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi ülkede en çok görülen sanayi dallarıdır. Çünkü bu sanayi dallarının hammaddesi genellikle ülke içinde temin edilmektedir. Bu nedenle ülke sanayisinin yarısından fazlasını bu üç çeşit sanayi oluşturmaktadır.

Diğer sanayi dallarının hammaddesi genellikle ülke dışından temin edilmekte ve hammadde temininin ekonomik olma özelliği ortadan kalkmaktadır. Bu yüzden hammaddesi ülke içinden karşılanan sanayi dallarına göre daha az bir yoğunluk

gösterirler.

2000 yılında ülkedeki sanayi çeşitlerinin yoğunluğuna göre ilk sırayı % 30.8'lik bir payla Gıda, İçki ve Tütün sanayisi almıştır. Bu dönemde istihdam edilen kişi sayısı 9202 olmuştur. Bu değer 2001 yılında 9297 kişiye yükselmiştir. Sanayi tesislerin sayısında bir düşme olurken, bu tesislerde istihdam edilen kişi sayısında bir artış olmuştur. İşçi ücretleri ekonomik kriz nedeniyle düştüğü için insan gücünde geniş ölçüde yaralanma yoluna gidilmiştir.

Tablo 1: Sanayi Sektörünün Tesis ve İstihdam Durumu

Sanayi Dalları	2000 Yılı		2001 Yılı	
	Tesis Sayısı	İstihdam (kişi)	Tesis Sayısı	İstihdam (kişi)
Gıda, içki ve tütün sanayi	275	2842	266	2850
Dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi	56	1950	55	1963
Orman ürünleri ve mobilya sanayi	192	837	189	858
Kağıt, kağıt ürünleri ve basım sanayi	69	390	61	458
Kimya, petrol, kauçuk ve plastik sanayi	60	756	56	655
Taş ve toprağa dayalı sanayi	97	1082	96	1199
Metal ana sanayi	147	939	143	900
Metal Eşya Sanayisi	9	70	9	72
Diğer sanayi	39	336	40	342
Toplam	944	9202	915	9297

Kaynak: İstatistik Yıllığı, 162, 2001

2000'de toplam çalışanların (90.360 kişi) % 9.8'i sanayi sektöründe istihdam edilirken, 2001'de bu değer % 9.6'ya yükselmiştir (Geçiş Yılı Prog.2003, 129).

1998'da 53.4 milyar dolar olan ihracatın % 71.7'sini sanayi sektörü oluştururken, 2001'de 34.6 milyon dolar olan ihracatın % 63.3'ünü sanayi sektörü oluşturmuştur (Geçiş Yılı Prog. 2003, 131). Sanayi sektörü, tesis ve ihracat gelirleri bakımından sürekli küçülmektedir.

1963-1974 yılları arasında Türk toplumunun ekonomik faaliyetin temelini tarım ve hayvancılık oluşturmuştur. 1974'den sonra ekonomik gelişmelerle birlikte gelişen sanayi sektörü, 1995 yılından sonra ekonomik ambargo ve yüksek gümrük vergilerinden dolayı

gelişme engellenmiş durumdadır.

Bu şekilde KKTC ekonomik bakımdan yoksullaştırılırken, Güney Rum Kesiminin yaşama standardı sürekli yükseltilmektedir.

3. TURİZM:

Şehirselleşmiş yaşam dediğimiz çağdaş yaşam biçimi, yaşadığımız yerin ötesindeki yerler hakkında televizyon, radyo, gazete vb kitle iletişim araçları yoluyla edindiğimiz bilginin etkisiyle çeşitli büyüklük ve zamanlarda ortaya çıkar, boş zamanlarımızda hafta sonu tatilleri, okul tatilleri, resmi tatiller yıllık izinler, yada erken emeklilik gibi uzlaşmak, dinlenmek, hava değişimi, gezme görme gibi olayları hızlandırmıştır (TÜMERTEKİN, E., 1982, 449).

Turizm, insanların buldukları yerden başka yere veya ülkeye gittikleri ve orada belli bir süre kalmaları tekrar kendi yerlerine yada ülkelerine dönmeleri ile ilgili etkinliklerdir (KÖKSAL, A. 1994, 1).

KKTC’İN Dünya Turizmindeki Yeri: Ülke coğrafi konumu, turistik değerleri bakımından dünya turizminde çok önemli bir yere sahiptir. Ülkenin turist çeken başlıca unsurları; Akdeniz’in ortasında bir ada olması, Orta ve Kuzey Avrupa memleketlerine göre bulutlu gün sayısının az olması, berrak ve temiz kıyılarının bulunması, doğal kumsalları, şans oyunlarının yaygın olması gibi özellikler yanında tarih, sanat, arkeoloji, kültür değerleri ile Kıbrıs meselesi gibi faktörler ülkenin uluslararası turizmdeki önemini ortaya koymaktadır.

Türkiye ve diğer ülkelerden KKTC’ye giden turist sayısındaki inişler ve çıkışlar adadaki siyasi istikrarsızlık nedeniyle bölgede güven ve huzur verici bir ortamın bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Örnek verecek olursak, 1979 yılında ülkeye toplam 108.401 kişi gelirken, 1980’de bu değer 84.511 kişiye gerilemiştir. 1990 yılında 243.269 kişi Türkiye’den ülkeye gelirken, 1981 yılında bu değer gerileyerek 179.379 kişiye yükselmiştir. 1995 yılında yabancı uyruklu 87.733 kişi ülkeye gelirken, bu değer 1996’da gerileyerek 75.985 kişi olmuştur. Ülkeyi ziyaret eden gerek Türkiyeli gerekse yabancıların sayısında iniş – çıkışlar olmakla birlikte 1975 yılına göre 2001 yılında 5 katlık bir artış sağlanmıştır.

KKTC’ye seyahat edenlerin, ortalama % 81.4’nü Türkiye’den gelenler oluşturmaktadır. En çok gelen turistler arasında Türkiye’den sonra sırasıyla İngiltere, Almanya, Moldavya, ABD, Rusya Federasyonu’ndan gelenler oluşturmaktadır. Bu sıraladığımız ülkelerden KKTC’ye gelenlerin sayısı toplam turist sayısının % 91.2’sini meydana getirmektedir.

Tablo 2 : KKTC'ye Giriş Yapan TC ve Yabancı Uyruklu Yolcu Sayısı (Kişi)

Yıllar	Türkiye	%	Yabancı	Toplam
1975	67486	90	6685	74171
1976	85298	91.6	7772	93070
1977	108016	95.4	5130	113146
1978	104738	92.7	8172	112910
1979	95115	87.7	13286	108401
1980	69808	82.6	14703	84511
1981	62660	80.1	15474	78134
1982	65018	74.1	22611	87629
1983	78467	79.3	20467	98934
1984	93413	82.4	19905	113318
1985	103791	82.9	21284	125075
1986	105729	80.4	25763	131492
1987	147965	80.2	36372	184337
1988	173351	75.5	560050	229401
1989	214566	78.2	59507	274073
1990	243269	80.8	57541	300810
1991	179379	81.4	40858	220237
1992	210178	78.5	57440	267618
1993	281370	78.1	77943	359313
1994	256549	72.9	95079	351628
1995	298026	77.2	87733	385759
1996	289131	79.1	75985	365116
1997	326964	81.7	73000	399364
1998	315797	80.3	77230	393027
1999	334400	80.7	79615	414015
2000	347712	80.3	85241	432953
2001	277739	73	87358	365097

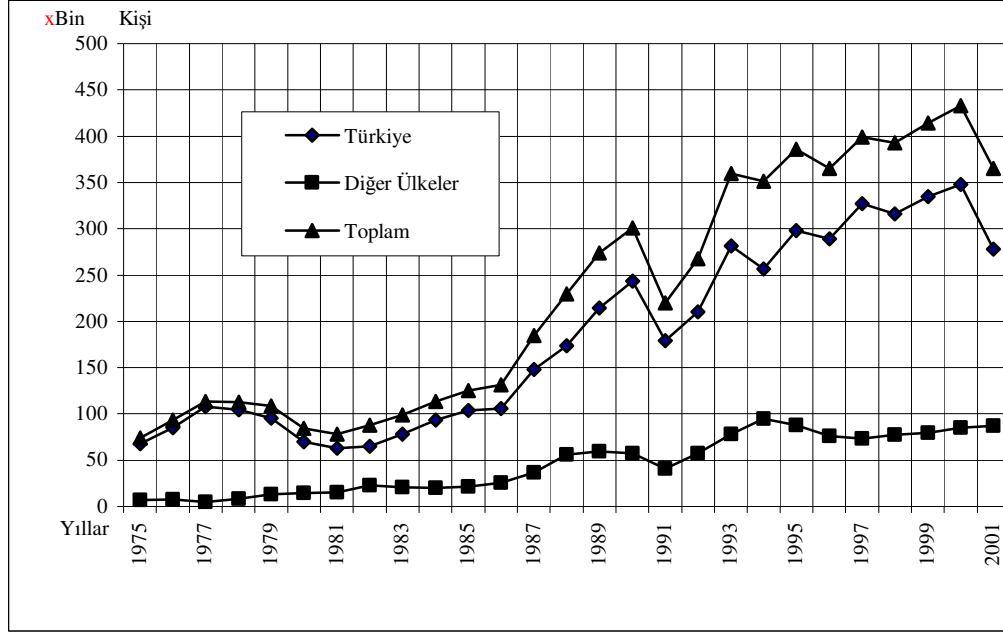
Kaynak: Turizm İstatistik Yıllıkları (1978-1999 TDD)

*2003 yılı Geçiş Yılı Programı, 2003, s. 192.

KKTC'nin dünyanın dört bir yanında turist çekmesi, ülke turizm potansiyelinin ne kadar büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Ama bu potansiyel siyasi, sosyal ve kültürel

açından yeterince değerlendirilmemektedir.

ŞEKİL: 1 KKTC'ye Türkiye ve Diğer Ülkelerden gelenlerin yıllara göre dağılımı (1975-2001)

	1997	1998	1999	2000	2001
Net Turizm Gelirleri (Milyon Dolar)	183.2	186.0	192.8	198.3	93.7
Toplam Döviz Gelirleri (Milyon D.)	315.6	327.4	322.4	392.1	254.9
İhracat Gelirleri	57.7	53.4	52.4	50.4	34.6
Toplam Döviz Gelirlerine Göre Yüzde	58	56.8	59.8	50.6	36.8
İhracat Gelirlerine Göre Yüzde	317.5	348.3	367.9	393.5	270.8

Tablo 3 : Turizm Gelirleri ve Döviz Gelirlerindeki Payı

Kaynak: KKTC Başbakanlık D.P.Ö.

2001 yılında KKTC'ye gelen turist sayısı 365.097 kişidir. Aynı yıl devletin turizmde sağladığı gelir 254.9 milyon dolar ve turist başına elde ettiği ortalama gelir ise 700 dolar olmuştur.

Turizm gelirleri 1997'den 2000'e kadar sürekli artarken, 2000 yılından sonra

düşmüştür. Buna sebep ülke hakkında yapılan olumsuz propagandalardır.

KKTC TURİZMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ulaşım: Ulaşım imkanları turizmi doğrudan etkileyen önemli bir etkidir. Ulaşım imkanlarının kolay olması, oraya ulaşabilen insan sayısını artırabilmektedir. Ülkenin dış dünya ile bağlantısı denizyolları ve havayolları ile sağlanabilmektedir.

Denizyolu : Girne (KKTC)- Taşucu (Türkiye), Gazimağusa (KKTC) – Mersin (Türkiye), Girne (KKTC) – Alanya (Türkiye) arasında lineer yük ve yolcu seferleri yapılmaktadır. Bu seferler, mesafenin yakın olmasından dolayı Türkiye'den gelen turistler arasında tercih edilen ulaşım şeklidir. Yabancı uyruklu turistler arasında pek tercih edilmemektedir.

KKTC'nin deniz yolu ile yapılan yolcu taşımacılığının % 85'i Girne – Taşucu arasında gerçekleştirilmektedir. Türkiye Taşucu Belediye limanı hattında 2 deniz otobüsü 6 feribot düzenli hizmet vermektedir. Yıllar itibariyle artan yolcu ve yük miktarı ulaşımının rahatlıkla düzenli yapılabilmesi için daha büyük ve hızlı gemilerin sektöre kazandırılması gerekmektedir.

Havayolu: Ulaşımı ile ilgili olarak şunları söylemek mümkündür; KKTC'nin siyasi açıdan tanınmamış olması, yabancı uyruklu uçakların KKTC'ye iniş yapmasını engellemektedir. KKTC'ye ulaşmak için Türkiye üzerinde bir ulaşım ağını izlemesi gerekmektedir. Bu durum hem zaman kaybını hem de ulaşım maliyetini artırmaktadır.

Tanıtım: Ülke coğrafi konumu, turistik değerleri bakımından dünya turizminde çok önemli bir yere sahiptir. Ülkenin turist çeken başlıca özellikleri, Akdeniz'in ortasında bir ada olması, Orta ve Kuzey Avrupa memleketlerine göre daha ılıman iklim özelliği, yani iklimin daha sıcak ve bol güneşli olması, berrak ve temiz kıyılarının bulunması, doğal kumsalları, gibi özellikleri yanında, tarih, sanat, arkeoloji kültür değerleri ve şans oyunlarının merkezi olma özellikleri ülkenin uluslararası turistik açıdan önemini artırmaktadır.

Ülkeyi dış dünyaya tanıtmak için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Bunların başında, resimli broşürler, renkli haritalar, afişler, gazeteler, dergiler, radyo, televizyon, video filmleri, seminer ve konferans gibi tanıtıma yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Eğitim: Ülke turizmini etkileyen bir diğer faktör eğitimidir. Bu sektörde istihdam edilenlerin 822'si rehber ve 786'sı OTEM mezunu olmak üzere 1668 kişi eğitim görmüştür.

Yıllar itibariyle turizm sektöründe çalışanların sayısında belli bir oranda gelişme olmuştur. 1983 yılında bu sektörde 840 kişi, 1990'da 1770 kişi, 1999'da 3536 kişi ve

2001 yılında 3630 kişiye ulaşmıştır (Ekonomik ve sosyal göstergeler, 1998, 15; 2003 Geçiş Yılı Programı, 2003,196).

Yıllar bazında turizm sektöründe istihdam edilen ve bunların içinde eğitilmiş olanların sayısı artmakla birlikte, eğitilmişlerin sayısı yine de istenilen düzeye ulaşmamıştır. Turizm sektöründe çalışanların % 45.9'u eğitilmiş olan kimselerden oluşmaktadır. Tüm sektörlerde istihdam edilenlerin içinde turizmin payı % 4'dür. Bu nedenle ülkedeki turistik değerlerin tanıtımı için turizmde çalışanların eğitimine büyük önem verilmelidir.

KKTC'de Otelcilik: KKTC'de 2001 yılı itibariyle 107 konaklama tesisinde 10.507 kişilik yatak kapasitesi bulunmaktadır. Bu konaklama tesislerinin beşi beş yıldızlı, sekizi dört yıldızlı, yirmi üçü üç yıldızlı, otuz üçü iki yıldızlı ve otuz altısı da bir yıldızlıdır. Konaklama tesislerinin doluluk oranlarına bakıldığında zaman çok düşük değerler görülmektedir. 1996-20001 döneminde doluluk oranı ortalama %35'dir (Geçiş Yılı Prog. 2003, 194-200). Tesisler doluluk oranları bakımından ortalama % 64.6'sı kullanılmamaktadır. Turizm sektörünün dün ve bugün karşılaştırıldığında KKTC ekonomisine çok büyük bir katkı yapmamıştır. Ancak konaklama tesislerindeki doluluk oranlarındaki düşüklük, ülkenin turizmde beklenen sonuçlara ulaşmadığını göstermektedir.

1997-2001 döneminde ihracat gelirlerinin ortalama % 50'si turizm sektöründen karşılanmıştır. Bu değer tarım ve sanayi ihracat gelirlerinden daha yüksektir. Bu haliyle turizmin ülke ekonomisinde ne kadar önemli olduğu ortaya koymaktadır.

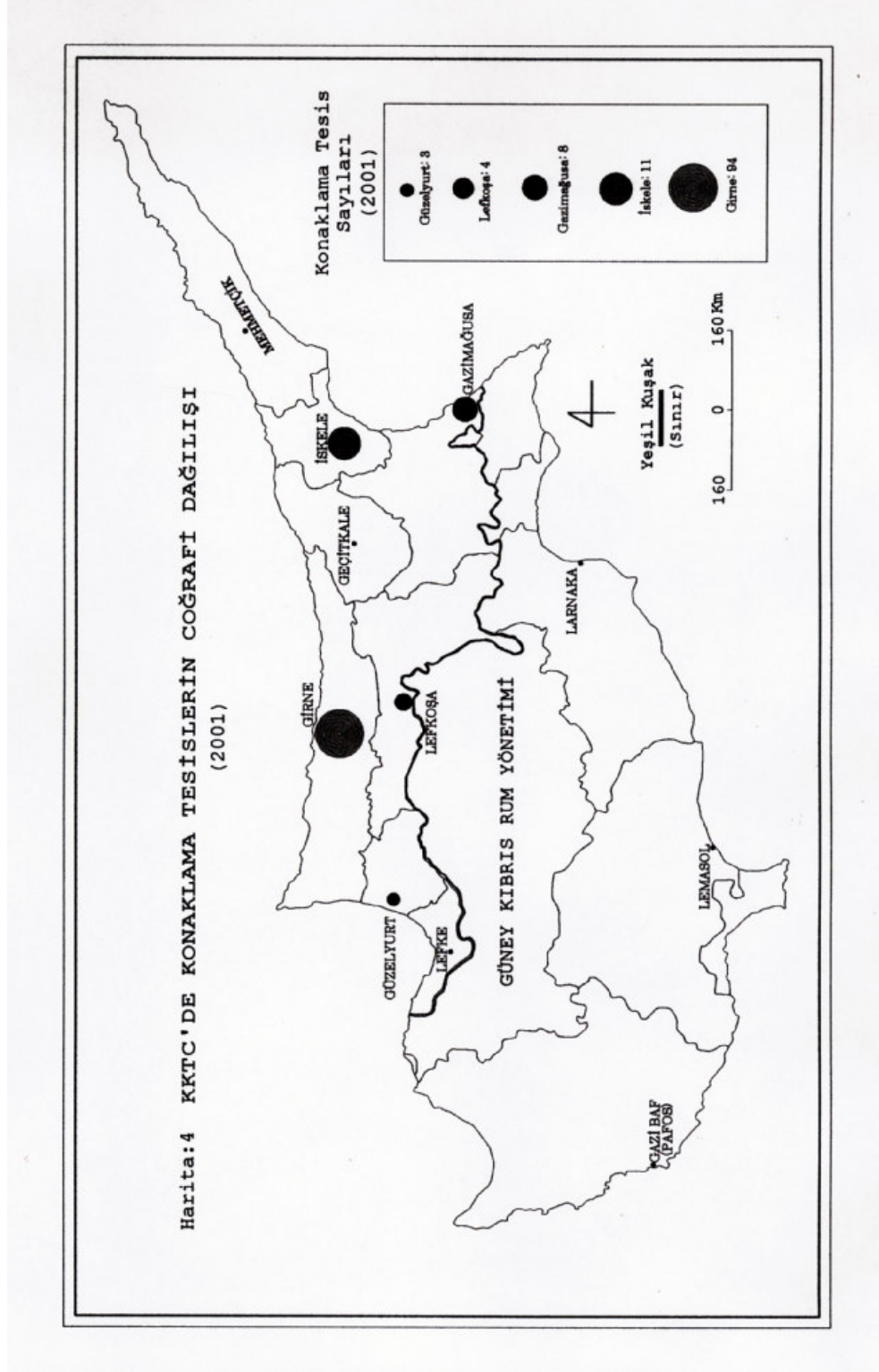
Turizmi etkileyen en önemli unsurlar insan kaynakları, altyapı ve doğal kaynaklardır; ülke turizminde iyi bir imajın yaratılabilmesi, kaliteli bir hizmet sunabilmek, ülke değerlerinin tanıtılabilmesi için kalifiye personelin artırılması gerekmektedir.

Otellerin altyapı sistemi (su, elektrik, yol, ulaşım, katı ve sıvı atıkları uzaklaştırma) yeterince gelişmemiştir. Konaklama tesislerin ancak % 4.6'sı beş yıldızlıdır. Bu anlamda turizmin gelişebilmesi için konaklama tesislerin altyapı sistemi ve kalitesi iyileştirilmelidir.

Doğal ve tarihi çevre korunmalıdır. Konaklama tesisleri ve eklentileri doğal ve tarihi çevre ile uyum içinde olmalıdır. Çevre kirliliğine özellikle dikkat edilmelidir.

Ülke turizmini etkileyen olumsuzlukların ortadan kaldırılmasıyla konaklama tesislerinin % 100'lük doluluk oranına erişmesi halinde ülkenin turizm döviz gelirleri 728 milyon dolara ulaşabilecektir.

Ülke turizmi ile ilgili olarak şunların yapılması gerekir;

Tablo 4 :2001 Yılında KKTC ye Gelen Yabancıların Ülkelere Göre Dağılımı

Toplam	365064	Irak	631	Mısır	131
A.B.D.	2047	İspanya	464	Moldovya	2286
Almanya	8769	İsveç	100	Norveç	156
Avusturya	393	İsviçre	335	Pakistan	820
Belçika	641	İran	570	Polonya	281
Bulgaristan	285	İrlanda	1419	Romanya	735
Çek Cum.	766	İsrail	986	Rusya Fed.	2171
Danimarka	184	İtalya	602	Suriye	518
Estonya	21	İngiltere	48898	Sudan	275
Finlandiya	107	Japonya	265	S.Arabistan	165
Fransa	663	Kanada	398	Türkiye	277718
Gürcistan	372	Kazakistan	501	Ürdün	1178
Hindistan	145	Lübnan	304	Y. Zellenda	97
Hollanda	62	Macaristan	118	Diğer	7168
Çin	445	Makedonya	187		

Kaynak: İstatistik Yıllığı, 2001, s. 217-218.

1- Turistlerin yaş grafiği çıkartılmalı ve bu yaş gruplarına yönelik imkanlar ve pazar çeşitliliği artırılmalıdır.

2- Kum, güneş ve deniz üçgeninde sunulan imkanlar artırılabilceği gibi tarihi ve kültürel turizm de ön plana çıkartılmalıdır.

3- Ilıman bir iklim görüldüğü için, kış mevsiminde dağcılık, doğa yürüyüşleri, tırmanma gibi faaliyetler yapılmalıdır.

4- Turizm sadece Girne ile sınırlandırılmamalı, diğer yandan ülkenin ticaret merkezi Lefkoşa, tarih zenginliği olan Gazimağusa, Güzelyurt, Lefke taraflarına da kaydırılmalıdır.

5- Üniversiteler, diğer ülkelerin üniversiteleri ile iş birliğine gidilerek, Kıbrıs'ın tarihi, kültürel, jeolojik, jeomorfolojik, bitki örtüsü, Kıbrıs meselesi, Kıbrıs'ın jeostratejik konumu gibi konularda konferans, panel, gösteri, seminer, yaz kursları düzenlenerek ülkeye turist çekme faaliyetleri artırılmalıdır.

6- Han, Hamam, Köprü, Cami, Kilise gibi değişik yapı tarzları bulunan köylere de iyi bir tanıtım yapılarak, bu sektör canlandırılmalıdır.

4. ULAŞIM:

Ulaşım veya ulaştırma insanların ve onların ürettikleri mal ve hizmetlerin çeşitli ulaşım araçları kullanarak bir yöre, ülke yada kıtadan başka bir yöre, bölge veya ülkelere naklini kapsamaktadır (ATALAY, İ., 1991,195). Başlangıçta hayvanların evcilleştirilmesi ve tekerleğin icadı ile başlayan ulaşım, buharla işleyen gemi ve trenlerin devreye girmesiyle gelişmiş, daha sonra karayolu ve havayolu ulaşımındaki gelişmelerle daha da büyük boyutlara ulaşmıştır.

Karayolları: KKTC'de toplam 2500 km uzunluğunda bir yol şebekesi vardır. 2001 yılı kayıtlarına ülkede 60.000 civarında otobüs, minibüs, kamyon, kamyonet, özel binek arabası vardır (İst. Yıllığı 2001, 196). Ada 1960 yılından önce İngiliz kolonisi olduğu için trafik İngiltere'de olduğu gibi soldandır.

İklim ve topografya şartları ülkede karayolu ulaşımında büyük bir engel teşkil etmemektedir. Kuzey-güney ulaşımı Beşparmak dağları doğu-batı doğrultusunda uzandıkları için kuzey-güney yönlü ulaşımı büyük ölçüde sınırlamıştır. Bu yöndeki ulaşım üç ayrı yerde olmakla birlikte Girne-Lefkoşa yolu bir boğazdan (Boğaz mevki) sağlandığı için kuzey-güney yönlü ulaşımın büyük bir kısmı buradan sağlanmaktadır.

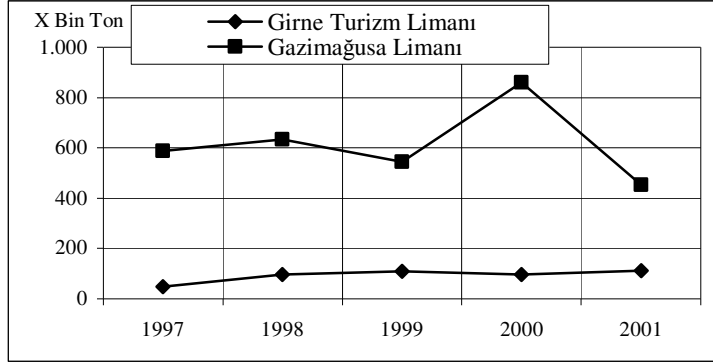
Denizyolu: Ülkede, Gazimağusa, Girne turizm ve yat, Gemikonağı, Teknecik santrali, Kalecik akaryakıt tesisleri olmak üzere 6 tane limanı bulunmaktadır. Bu limanlar KKTC ile dış dünya arasındaki denizyolu ulaşımını sağlamaktadır. Mesafenin kısa olduğu için ülke sınırları dahilinde denizyolu ulaşımı yapılmamaktadır. Gazimağusa limanı daha çok yük taşımacılığına, Girne turizm limanı daha çok yolcu taşımacılığına hizmet etmektedir. Girne yat ve Gemikonağı limanlarında hizmet verilmemektedir. Teknecik ve Kalecik akaryakıt tesisleri ise sadece yük taşımacılığına hizmet vermektedir. Bu limanlar içerisinde en işlek olanı Girne turizm limanıdır. 2001 yılında Gazimağusa ve Girne turizm limanından 565.416 ton yük ve 367.042 adet yolcu taşınmıştır.

Tablo 5 : Denizyolu Yük ve Yolcu Taşınması (1997 – 2001)

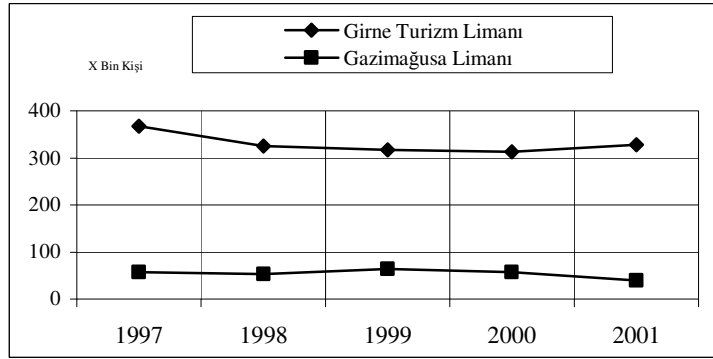
Limanlar	Girne Limanı		Gazimağusa Limanı	
	Yük(Ton)	Yolcu(Kişi)	Yük(Ton)	Yolcu (Kişi)
1997	48.659	367.943	586.836	56.804
1998	97443	325.736	634.338	52747
1999	108.927	316.511	544.004	63985
2000	97.353	312.669	858.839	57.418
2001	112.987	327.766	452.429	39.276

Kaynak : İstatistik Yıllığı, 2001, s. 193.

Şekil: 2 Denizyolu Yük Taşıma Durumu (1997-2001)

Şekil : 3 Denizyolu Yolcu Taşıma Durumu(1997-2001)

2001 yılında KKTC limanlarına taşınan yük ve yolcu için toplam 26.500.000 dolar navlun gelir gerçekleştirilmiştir. Bu gelirin 16.800.000 doları KKTC amatörlerince sağlanmıştır.

2001 yılında Gazimağusa limanına gelen yükün % 72.84'ü ve giden yükün % 58.61'i KKTC bandıralı; gelen yükün % 12.23'ü ve giden yükün % 5.83'ü Türkiye bandıralı; gelen yükün % 14.93'ü ve giden yükün % 35.56'sı ise diğer bandıralı gemilerle taşınmıştır. 2001 yılında KKTC'ye 898.121 ton yük gelmiş ve KKTC'den 247.213 ton yük gitmiştir (Geçiş Yılı Programı, 2003, 225). Gazimağusa limanına sadece bir yıl içinde gelen yük, giden yükün yaklaşık olarak dört katı olmuştur.

KKTC'nin denizyolu ulaşımı ile yapılan yolcu taşımacılığının büyük bir kısmı Girne-Taşucu arasında gerçekleştirilmektedir. Bu hatta 2 deniz otobüsü ve 6 feribot düzenli hizmet vermektedir. Zamanla artan yolcu ve yük taşımacılığının düzenli yapılabilmesi için daha büyük gemilerin devreye girmesi gerekir. Aynı zamanda limanlar da modern bir yapıya kavuşturulmalıdır.

Havayolu: KKTC'de Geçitkale ve Ercan hava alanları bulunmaktadır. KKTC'nin

tanınmamış olması yabancı ülkelere kalkan uçaklar KKTC'ye direkt iniş yapamadıkları gibi KKTC'den kalkan uçaklar da Türkiye dışındaki diğer ülkelere direkt iniş yapamamaktadır. KKTC'nin dış dünya ile hava yolu ulaşımı Türkiye üzerinde sağlanabilmektedir. Bu durum hem zaman hem de ulaşım maliyetini artırmaktadır.

Tablo: 6 Havayolu Yük ve Yolcu ve Sefer Sayıları (1997-2001)

	1997	1998	1999	2000	2001
Sefer Sayısı	6681	6721	7324	7711	6601
Yolcu Sayısı	722.752	1.115.003	816.669	878.679	758.750
Kargo (Ton)	8265	6868	6585	6181	4294

Kaynak: Geçiş Yılı Prog. 2003, 121.

KKTC'de havayolu ile taşınan yolcu ve yük miktarına bakıldığında taşınan yolcu sayısının giderek arttığı yük miktarının giderek düştüğü görülmektedir. 2001'de 758.750 yolcu ve 4294 ton yük taşınmıştır.

Deniz ve havayolu ulaşımı karşılaştırıldığında şöyle bir değerlendirme ortaya çıkmaktadır; yolcu taşımacılığında havayollarının payı 1997'de % 62.9'luk değer 2001'de % 67.3'e çıkmıştır. Toplam yük taşımacılığının içindeki havayolu ulaşımının payı 1997'de % 1,2 iken 2001 de % 0,7'ye düşmüştür. Yani yük taşımacılığında denizyolları, yolcu taşımacılığında havayolları daha ön plana geçmiş durumdadır.

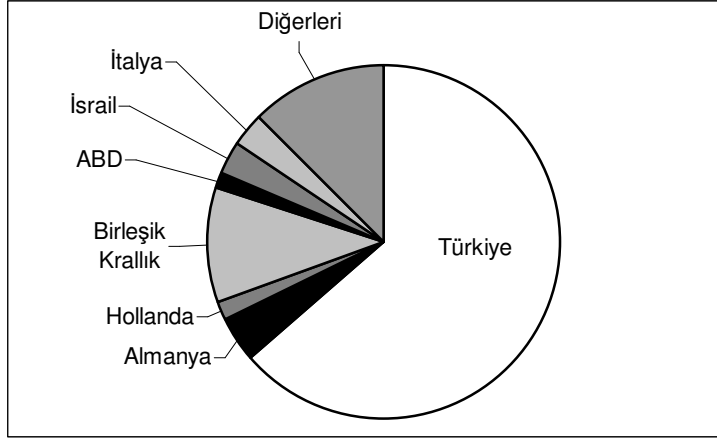
Ülke sınırları dar olduğu için denizyolu, havayolu ve demiryolu ulaşımı yapılmamaktadır. Ülke sınırları içinde sadece karayolu ulaşımı yapılmaktadır.

6. TİCARET

KKTC'nin 2001 yılında 80 ülke ile ithalatı olmuştur. Bunların başında; Türkiye (%63.7) Birleşik Krallık (%10.5), Almanya (%4.2), İtalya (%3.1), İsrail (%2.9), ABD (%1.59), Hollanda (% 1.5) gelmektedir.

İthalatın yapıldığı ülkelere göre daha geniş bir değerlendirme yapıldığında şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır. 2001 yılında KKTC ithalatın % 64'ü Türkiye, % 22'si Avrupa Birliği ülkeleri, % 3'ü Asya ülkeleri, % 2'si Amerika ülkeleri % 3'ü Diğer Avrupa ülkeleri ve % 2'si de diğer ülkelerle yapılmaktadır. İthalatın yarısından fazlası Türkiye ile olmak üzere diğer devletlerle de az veya çok ithalatı bulunmaktadır.

Şekil : 4 KKTC'nin 2001'deki İthalat Durumu (% olarak)

KKTC'nin ithalat giderleri 1996'da 3.184 milyon dolar, 2000'de 4.249 milyon dolar ve 2001 yılında ise 2.720 milyon dolar olmuştur. En çok ithal ettiği ürünler şunlardır; Makine ve Nakliyat Araçları (59 Milyon \$), Yiyecek ve Canlı Hayvanlar (46.2 Milyon \$), Mineral Yakıtlar, Yağlayıcı Maddeler (32.6 Mil \$), Kimyevi Maddeler (28.5 Milyon \$), Çeşitli Mamuller (20.6 Milyon \$), İçkiler ve Tütün (19.3 Mil \$) dir.

KKTC'nin Türkiye'den en çok ithal ettiği ürünler arasında işlenmiş petrol ürünleri, demir – çelik sanayi ürünleri, gıda sanayi ürünleri, kimya sanayi ürünleri, dokumacılık ürünleri ve taşıt araçları bulunmaktadır.

KKTC'de hammadde kaynaklarının yetersiz olması ve hammadde taşıma maliyetinin yüksek olması nedeniyle ülke ihtiyacını karşılayacak düzeyde sanayi üretimi yapılmamaktadır. Bu nedenle ithalatın büyük bir kısmını makine ve nakliye araçları oluşturmaktadır.

KKTC 2001 yılında 25 ülkeye ihracat yapmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır; Türkiye (%36.8), Rusya Federasyonu (%9.2), Birleşik Arap Emirlikleri (%5.9), ABD (%1.5), İsrail (% 1.48).

İhracatın yapıldığı ülkeler daha geniş bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, 2001 yılında ihracatın % 37'si Türkiye, % 35'i Avrupa Birliği ülkeleri ve % 28'i diğer ülkeler oluşturur.

KKTC'nin ihracat gelirleri 1996'da 7 milyon \$, 2000'de 5 milyon \$ ve 2001'de 3 milyon \$ dır. İhraç ürünlerinde ilk sırayı narenciye (% 28.6), giyim eşyası (% 32), peynir çeşitleri (% 8.7), hellim peyniri (% 5.9), ilaç (% 3.3), deri, (% 1.8) , patates (% 1.3), tütün (% 1.1) gibi tarım ve hayvan ürünleri oluşturmaktadır. KKTC'nin Türkiye'ye sattığı ürünlerin başında narenciye, giyim eşyası, peynir ve deri gelmektedir.

Ülke ihracatında konfeksiyon sektörü önemlidir. Lefkoşe Sanayi bölgesi başta olmak üzere çeşitli yerlerde bulunan konfeksiyon fabrikaları yeterli miktarlardadır.

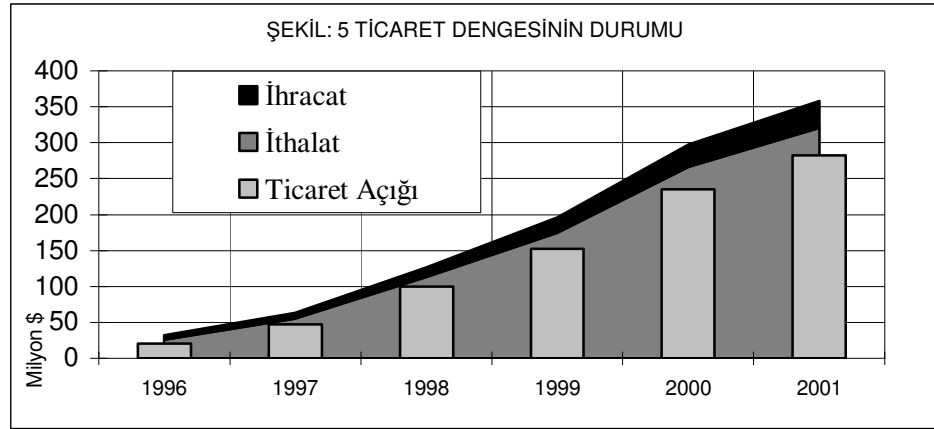
Rumların baskıları sonucu AT Adalet divanı almış olduğu karar ile KKTC'nin AB ülkelerine tarım ürünlerinde yüksek vergi oranları uygulamaya başlatmıştır. Bunun sonucunda, AB'ye olan ihracat 1996'da 25 milyon dolardan 2001'de 12 milyon dolara düşmüştür.

Tablo 7: Dış Ticaret (İthalat İhracat 1996-2001) (Dolar)

Yıllar	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İthalat	26.154.971	55.230.383	112.958.227	174.287.242	266.281.836	320.361.960
İhracat	5.517.004	8.302.432	13.594.559	21.277.869	30.910.124	37.553.256
Ticaret Açığı	20.637.966	46.927.950	99.363.667	152.564.373	235.271.761	282.808.703

Kaynak: 2003 Yılı Geçiş Yılı Prog. 2003, 224.

Ekonomideki olumsuzluklar nedeniyle ticaret açığı giderek artmaktadır. 1996'da 20.637.966 dolar olan ticaret açığı yaklaşık 14 kat artarak 2001'de 282.808.703 dolara yükselmiştir.

Tablo 8: 1996 – 2000 Döneminde Türkiye'nin KKTC'ye Sağladığı Yardımlar (Milyon \$)

Yıl	1996	1997	1998	1999	2000
(Milyon \$)	86.1	132.6	243.8	158.5	195.5

Kaynak : TC, Lefkoşa Büyükelçiliği, Yardım Heyeti, 2000, 9

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları gidermek amacıyla büyük kısmı hibe olmak üzere Türkiye'den kredi almaktadır. 2000 yılında Türkiye'den aldığı kredi miktarı 195.5 milyon dolardır. Bu kredilerle altı yapı çalışmaları sürdürülmektedir. Bu çalışmalar içine yol, imar, su, turizm, tarihi eserlerin onarımı sağlık ve çevre gibi konular

girmektedir.

KKTC ticaretini etkileyen faktörler şunlardır;

1- Ülkede doğal kaynaklar sınırlıdır. Enerji ve ulaşımda büyük zorluklarla karşı karşıyadır.

2- Türkiye Cumhuriyeti dışında uluslararası ulkenin siyasi açıdan tanınmamış olması büyük ekonomik sıkıntılara yol açmaktadır. Çünkü ülke ekonomisine çeşitli ambargolar uygulanmaktadır.

3- Hava ve deniz ulaşımı Türkiye üzerinden sağladığı için ulaşım masrafları ve zaman kaybı fazladır.

BULGULAR

1- Ada, yer altı kaynakları bakımında çok yetersizdir. Özellikle hammaddenin yetersiz olması çok çeşitli sanayi dallarının kurulmasını engellemektedir. KKTC sanayinin gelişmesinin engelleyen diğer nedenler arasında, uygulanan fiili ambargolar ve ulaşım zorlukları sayılabilir.

2- Adanın diğer yerlerle kara ve demiryolu ulaşımı olmadığı ve KKTC'nin siyasi bakımdan tanınmamışlığı hava ulaşımına büyük zorluklar çıkardığı için ham ve mamul madde ulaşımında zaman kaybı ve maliyetin artmasına neden olmaktadır. KKTC'den kalkan uçaklar Türkiye üzerinden aktarmalı bir uçuş gerçekleştirmektedir. Bu durum zaman kaybı, maliyet artışı ve gıdanın bozulma problemlerini beraberinde getirmektedir.

3- Ülkede tek gelişme gösteren sektör turizmdir. Bu gelişme, çok çeşitli şans oyunlarının serbest olması ile ilgilidir. KKTC, zengin bir turizm potansiyeli bulunmaktadır. Alınacak önlemlerle turizmde çeşitlilik sağlanabilir ve turizm gelirleri artırılabilir.

4-KKTC'nin Türkiye'den aldığı krediler bir plana göre olumlu bir şekilde değerlendirilmediği için bu kredilerle istenilen büyüme sağlanamamıştır.

5-Adada her iki toplumun istikrarlı bir şekilde gelişmesini sağlamak için kalıcı çözümler gereklidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülke ekonomisinin temeli tarım ve turizme dayanmaktadır. 2000 yılı Gayri safi yurt içi milli hasılanın % 7.9'u tarım, %12'si sanayi, % 14.6'sı ticaret ve turizm, %13'ü ulaştırma ve haberleşmeye ve geriye kalanı da diğer sektörlerden sağlanmaktadır.

KKTC'nin içinde bulunduğu siyasi durum, maruz kaldığı ambargo ve dış baskılar nedeniyle ekonomi daima olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Kıbrıs meselesine AB'nin de karışmasıyla KKTC'ye olan baskı ve ambargolar daha da arttırmaktadır. Tarım ve

sanayiye dayalı ihracat gelirleri giderek azalmaktadır. Ancak turizmde sağlanan gelişmeler ekonomiyi olumlu etkilemektedir.

Kıbrıs, siyasi istikrarsızlık yüzünden 1974 – 2002 arasında geçen 28 yıllık dönemde ekonomi iyi yönetilememiştir. KKTC'de ekonominin temeli turizme dayanmaktadır. Diğer üretim sektörlerinin ekonomiye katkısı çok azdır. Turizm dünyadaki siyasi ve ekonomik gelişmelerden çok etkilendiği için ülke ekonomisi istikrarlı bir gelişme gösterememektedir. Öte yandan emeklilik yaşı 50'ye indirilerek gençlere istihdam alanı yaratılmaya çalışıldığı gibi yeterli üretim olmadan devlet kamu gelirleriyle ayakta tutulmaya çalışılmaktadır.

Ülke toprakları tahıl tarımı (buğday, arpa, yulaf; özellikle sera tarımı), turunçgil ve zeytin gibi tarımsal faaliyetlere çok elverişlidir. Bu gibi tarımsal faaliyetlere dayalı gıda-sanayi dallarının geliştirilmesi gerekirken tarım alanları hızlı kentleşme ile yok edilmektedir. Ülke ekonomisi yurt dışından alınan kredilerle ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. Bu yüzden ülkede dış borçlar ve ticaret açığı giderek büyümektedir.

İstenilen düzeyde olmasa da turizm gelişme eğilimindedir. Ancak turizm sektörünü destekleyen tüketim mallarının büyük bir kısmı ithal edildiği için turizmin ekonomiye olan olumlu katkısını da ortadan kaldırmaktadır.

Ülkenin siyasi açıdan tanınması ve ihracat üzerindeki ambargoların kaldırılması halinde ekonomi olumlu yönde etkilenecektir. Ancak bu durum kısa sürede gerçekleşmeyeceği için ülkenin Türkiye ile yapacağı anlaşmaları uygulaması ve tüm potansiyellerini harekete geçirecek tarımsal üretimi, ürün çeşitliliğini ve kaliteyi iyileştirecek kurumsal düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir.

Ülkede elverişli doğal koşullar bulunduğu için tarım ve hayvancılık geliştirilmelidir. Besi hayvancılığı özendirilmelidir. Süt ve ürünlerini sanayi tesislerine sağlıklı bir şekilde ulaştırılmalı, tarım ve hayvancılığa dayalı sanayi dalları geliştirilmelidir. Sanayi alanındaki teknik bilgi eksikliğini ortadan kaldırmak ve kalifiye elemanların yetişmesini sağlamak amacıyla gelişmiş ülkelere kursiyerler gönderilmelidir.

Ekonominin canlanmasını sağlamak amacıyla turizm potansiyeli iyi planlanmalıdır. Konaklama tesisleri Girne dışındaki yerlere de kaydırılmalıdır. Ülke turizmin tanıtımını iyi yapacak eğitilmiş rehberler yetiştirmelidir. Her yaş gruplarına hitap edecek pazar imkanları geliştirilmeli, turizm çeşitliliği artırılarak yaz sezonu ile sınırlı olan turizm yılın diğer dönemlerine de kaydırılmalıdır.

Ülkenin dış dünya ile bağlantısını kolaylaştırmak, yük ve yolcu taşımacılığının rahatlıkla yapılabilmesi amacıyla daha büyük ve hızlı gemilerin devreye sokulmalıdır. İmkanların gelişmesi halinde deniz üstü karayolu da yapılmalıdır.

Fotoğraf 2. .Girne yat liman, Girne Şehri ve Beşparmak dağları görülmektedir.

KAYNAKLAR

- ALAGÖZ, 1971. *Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş*, 'MBKTK':1331 s.16
- ALAGÖZ, C.A., 1959, "Coğrafya Gözüyle Kıbrıs, Ankara Üniversitesi", *Türk Coğrafya Dergisi* YIL XIV.XV, Sayı: 18, s. 1-15, Ankara.
- ALTAN, M.H., 2000, *Kıbrıs'ta Rumlaştırma Hareketi*, Milli Arşiv Yayınları No:1, KKTC
- ATALAY, İ. 1991, *Genel Beşeri ve İktisadi Coğrafya*, Yenicağ Basım ve Yayın, ISBN: 975- 95527-3-6, s. 165, Ankara.
- FEHMİ, H., 1992, *A'dan Z'ye KKTC Sosyal ve Ansiklopedik Bilgiler*, Cem Yayınevi, s.14-15, İSTANBUL
- GAZİOĞLU, A.C., 2000, *Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878), 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bakış*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, (Cyrep), Lefkoşa.
- GÜRSOY, C.R., 1962, "Kıbrıs Müşahedeleri" , *Ankara Üniversitesi Türk Coğrafya Dergisi* YIL XX.XV, Sayı: 3-4, s. 161-210, Ankara.
- KODAY, Z., 1994 "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Türkiye ile Olan Ulaşım Faaliyetlerine Coğrafi Bir Bakış" *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı : 2, , s.47-69. Erzurum.
- KODAY, Z., 1995, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin Coğrafi Özellikleri", *Atatürk*

Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı. 2, sayfa: 17-45, Erzurum.

KODAY, Z., 1998, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Doğal Bitki Örtüsü ve Orman Varlığı", *Atatürk Türk Coğrafya Dergisi*, sayı. 33, sayfa: 161-282, İstanbul.

KÖKSAL, A., 1994, *Türkiye'de Turizm Coğrafyası*, Gazi Büro Kitapevi s.1, Ankara.

TARKAN, T., 1975, *KIBRIS (Genel Çizgileriyle)*, Atatürk Üniversitesi yay. No:417, Edebiyat Fakültesi Yay. no: 77, Ders Kitapları Serisi No: 4, Ankara.

TÜMERTEKİN, E., 1982, *Ekonomik Coğrafya*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2926 s. 449, İstanbul.

1993 Geçiş Yılı Programı, KKTC Başbakanlık Devlet Örgütü, Devlet Basımevi, 1993, Lefkoşa.

2003 Geçiş Yılı Programı, KKTC Başbakanlık Devlet Örgütü, Devlet Basımevi, 2003, Lefkoşa.

Ekonomik Ve Sosyal Göstergeler 2001, KKTC Başbakanlık DPÖ (Devlet Planlama Örgütü), İzleme ve Koordinasyon Dairesi,

İstatistik Yıllığı 2001, KKTC Başbakanlık DPÖ (Devlet Planlama Örgütü), İstatistik ve Araştırma Dairesi, KKTC Devlet Basımevi, 2003, Lefkoşa.

Kıbrıs Türk Elektrik Kurumu, 2003

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı 2001, Arazi Kullanımı Haritası, 1/130.000

Turizm İstatistik Yıllıkları (1978-1999), 2000, TDD, KKTC Başbakanlık DPÖ (Devlet Planlama Örgütü), İstatistik ve Araştırma Dairesi, KKTC Devlet Basımevi, Lefkoşa

TC, Lefkoşa Büyükelçiliği, Yardım Heyeti, 2000, KKTC Başbakanlık DPÖ (Devlet Planlama Örgütü), İstatistik ve Araştırma Dairesi, KKTC Devlet Basımevi, Lefkoşa

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 63-87, ELAZIĞ-2006

SÜTÇÜLER'DE KIR YERLEŞMELERİ VE YERLEŞME DÜZENİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Rural Settlements in Sutculer and Factors Affecting Them

Sevil SARGIN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Isparta.

ÖZET

Isparta ilinin güneyinde bulunan Sütçüler ilçesi, çok dağlık, arazinin eğim değerleri yüksek ve ormanlık bir alandır. Arazinin bu yapısı nüfus ve yerleşmeyi şekillendirmiş, yörede az nüfuslu küçük köy ve bu köylere bağlı mahallelerin oluşumuna ortam hazırlamıştır. Bir köy merkezine bağlı bulunan mahalleler, bazen sadece birkaç ailenin yaşadığı üç beş ev ve eklentisinden meydana gelmekte, bazen de bağlı olduğu köyden daha fazla nüfusa sahip olabilmektedir. Bu kır yerleşmelerinde tarım, hayvancılık, balıkçılık, arıcılık, orman işçiliği gibi ekonomik faaliyetler sürdürülmektedir. Ancak bu kır yerleşmelerinin dağınık, az nüfuslu ve ekonomik gelir düzeyinin çok düşük olmasından dolayı, Sütçüler kırsalından, başta Isparta şehrine olmak üzere göç olayı yaşanmaktadır. Ayrıca ulaşım standartlarının düşük olması, eğitim, sağlık gibi hizmetlerin yeterince verilememesi yöre insanının karşı karşıya olduğu sorunlardır.

Anahtar Kelimeler: Yerleşme, Dağınık yerleşme, Mahalle, Tarım, Hayvancılık.

ABSTRACT

Sütçüler district located in Southern Isparta is an area which is very mountainous, high slopes values of the lands and woodland. This structure of the land shaped the settlement, and it created an environment to exist a less populated villages and district attached to the villages.

The districts attached a village centre some time take place three or five houses where a few family are living in. However, sometimes it might have much population than the village that it is attached. Economic activities of this rural settlement carried out in these fields such as, fishing, cattleman, occupation of mountain, beekeeping. Because of being less populated and very low standard of living in these rural settlements, peoples migrate from rural settlement of Sütçüler to Isparta City. Low standard of transportation makes the education, health services difficult.

Key Words; Settlement, scattered settlement, district, agriculture, animal husbandry.

köylere bağlı mahallelerden oluşmuş ve seyrek dokuludur. Geçim şartlarının her geçen gün daha kötüye gittiği kır yerleşmelerinde, göçler nedeniyle genç nüfus azalmakta, yürütülen tarım faaliyetlerinde orta yaşın üzeri nüfus aktif rol almaktadır. Ancak doğurganlık yaşı geçmiş olan bu nüfusun, yörede tutunma çabası ömrüyle sınırlı olacağından, yakın gelecekte, Sütçüler kırlarının büyük ölçüde boşalmasının söz konusu olacağını bile düşünebiliriz.

Bu çalışmada, Sütçüler'in kır yerleşme düzeni, ekonomik faaliyetleri ve yöre insanının karşı karşıya olduğu sorunlar üzerinde durulacak, örnek olması açısından, biri oransal olarak yüksekte, diğeri daha alçakta yer alan iki kır yerleşmesi ayrıntılı olarak incelenecektir.

2-SÜTÇÜLER'İN BAŞLICA COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

İklim, topografya, bitki örtüsü, toprak özellikleri gibi fiziki faktörler, diğer birçok yerde olduğu gibi Sütçüler'de de, nüfusu, insanların yaşamlarını, ekonomik faaliyetlerini, yerleşmenin düzenini, evlerde kullanılan yapı malzemelerini etkileyen en önemli unsurlardır. Bunları göz önüne alarak Sütçüler'in başlıca coğrafi özelliklerine bakabiliriz.

Sütçüler'de iki havza mevcuttur. Buna bağlı olarak iki iklim tipi görülmektedir. Yükseltinin az olduğu ve güneye düşen Aksu çayı havzasında, Akdeniz iklimi hüküm sürer ve Akdeniz bitki örtüsü hakimdir. Kapladığı alan oldukça sınırlı olan bu havza Çandır, Şeyhler, Melikler, Yeşilyurt köylerini içine alır. Yükseltinin daha fazla olduğu, ikinci havza, Köprüsu havzasıdır. Bu havza dağlık, engebeli, ormanlık bir araziye sahiptir ve kara iklimi hüküm sürmektedir. Bu havza Ayvalıpınar, Kesme, Kasımlar, Çobanisa, Beydilli, Kuzca gibi birçok kasaba ve köyü içine alan geniş bir alanı kaplar.

Nüfus yoğunluğu Isparta'nın en düşük iki ilçesinden birisi olan Sütçüler'de toplam nüfus her sayım döneminde azalmaktadır. Nitekim 1990 yılı nüfus sayımlarında 21.957 olan toplam nüfus, 2000 yılı sayımında 18839'a düşmüştür. Nüfus azalması hem ilçe merkezinde ve hem de kır nüfusunda görülmektedir. Örneğin 1990 yılında 4.062 olan Sütçüler ilçe merkezinin nüfusu, 2000 yılı nüfus sayımında 3638'e düşerken, 1990 yılında 17.895 olan kır nüfusu da, 2000 yılı nüfus sayımlarında 15203'e düşmüştür. Ekilebilir arazinin çok sınırlı olması, ticari değere sahip ürünlerin yetiştirilememesi, orman korumasından dolayı hayvancılığın yeterince gelişmemesi, ,turizm, sanayi, ulaşım hizmetleri gibi sektörlerinde hiç gelişmemiş olması yöre insanın karşı karşıya olduğu ekonomik sıkıntıların önde gelen sebepleridir. Bu ekonomik sıkıntılar sonucu insanlar, Isparta şehir merkezi başta olmak üzere Antalya, İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlere göç etmekte ve Sütçüler nüfusu her geçen gün azalmaktadır (Akengin, 2000,

285). Nüfus azalmasının bir diğer sebebi, Sütçüler'de yaşlı nüfus oranının çok yüksek olmasıdır. Göçler nedeniyle genç nüfus azalmakta, yerlerinden ayrılmak istemeyen, doğurganlık yaşı geçmiş yaşlı nüfus oranı artmaktadır.

Araziden faydalanma açısından Sütçüler'i, bir bütün olarak değerlendirdiğimizde; toplam 128.800 hektar olan arazi varlığının, 105.978 hektarı orman arazisi, 8117 hektarı tarım arazisi, 5.997 hektarı çayır ve mera arazisi, 5.891 hektarı kayalık arazi ve 2.814 hektarının meskun mahal olduğunu görürüz. Yukarıda verilen sayısal değerlerden de anlaşılacağı gibi, arazinin % 85'i ormanlarla kaplıdır. Bunun yanı sıra bütün arazi varlığı içerisinde son derece sınırlı olan tarım arazilerinin ve çayır, mera alanlarının da % 85'i ormandan kazanılmış alanlardır. Bu alanların birde parçalı ve dağınık olması sonucu, her bir potansiyeli değerlendirmek ve buradan elde edeceği ürünle geçimini sağlamak zorunda olan insanlar, birbirinden oldukça uzak ve azda olsa bir potansiyele sahip olan her bir alanda, yeni yerleşme birimleri oluşturmakta, buda bazen birkaç evden oluşan küçük yerleşme birimlerinin kurulmasına sebep olmaktadır. Bu kır yerleşme düzeni ve buna etki eden faktörler ayrıntılı olarak incelenecektir.

3-KIR YERLEŞMELERİNİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Sütçüler'de kır yerleşmeleri oldukça ilginç bir yapı içerisinde. Büyük çoğunluğu az nüfuslu, küçük köylerden oluşan kır yerleşme düzeninde, bir köy merkezine bağlı, köy merkezinden uzak ve farklı uğraşlar içerisinde olan mahalleler mevcuttur. Bu durum büyük ölçüde arazinin topografik yapısına, bitki örtüsüne ve su kaynaklarının dağılışına göre şekillenmiştir. Kır yerleşmelerinin birbirinden bağımsız küçük küçük kompartımanlar şeklinde bir görünüm kazanmasına sebep olan etkenler aşağıda daha ayrıntılı olarak sıralanmıştır.

1) Arazinin topografik yapısının çok engebeli olması, düz alanların az ve birbirinden ayrı mekanlarda bulunması.

2) Eğimin çok kısa mesafelerde birden değişmesi.

3) Sütçüler'in geniş sayılabilecek yüzölçümüne rağmen, tarım yapılabilecek alanlarının sınırlı ve dağınık olması.

4) Çayır ve meraların sınırlı olması, tarım arazilerinde olduğu gibi birbirlerinden ayrı mekanlarda bulunması.

5) Orman alanlarının çok geniş yer kaplaması. Orman işletmesinin ağaçlandırma, gençleştirme ve ekim çalışmaları nedeniyle ormanlık alanların çevresini tel örgülerle çevirmesi sonucu, hayvancılık faaliyetinin, zaman zaman belirli mekanlarda kesintiye uğraması.

6) İnsanların arazilerinin yakınında olma arzusu yada ulaşım zorluğundan kaynaklanan mecburiyeti.

7) Su kaynaklarının dağınık olması.

8) Tarım ve hayvancılığın yeterli potansiyele sahip olmaması sebebiyle yeni geçim kaynaklarına yönelme arzusu (arıcılık, balıkçılık vs.).

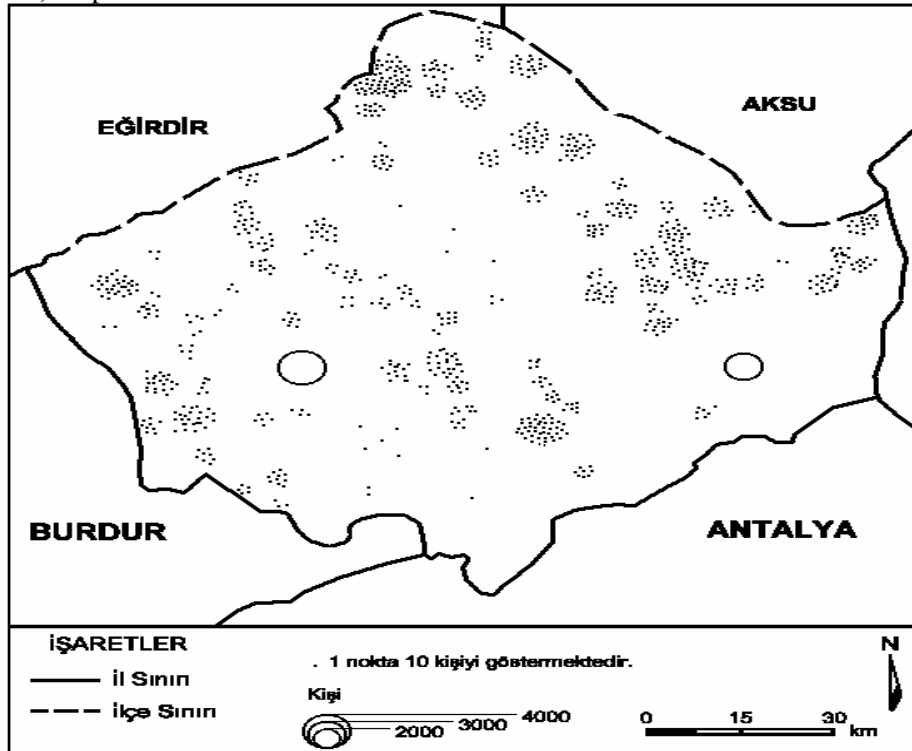
9) Arazinin tarım uğraşına olduğu gibi, toplu yerleşmeye de uygun olmaması.

10) Kimi yerlerde tarım yapılabilir nitelikte verimli ve düz arazinin amaç dışı kullanıma kaymaması için, yerleşmelerin eğimli alanlara çekilmesi, birkaç evden oluşan mahallerin bile gevşek dokulu bir yapı kazanması.

11) Yörede daha önce göçebe olarak yaşayan, Yörük ve Türkmenlerin yerleşik hayata geçişi sırasında, toprağa daha çok obalar, aileler halinde yayılarak iskan etmeleri yani daha başlangıçta, çok ufak iskan ünitelerinden meydana gelmiş yerleşme düzeninin oluşmuş olması (Tümertekin, 1967, 167).

12) Sütçüler arazisinin çok büyük çoğunluğunun ormanlarla kaplı olması, ormandan yer kazanmak amacı ile ailelerin orman kenarlarına yerleşme niyeti.

13) Kapalı ekonomik sistemin baskısı.

Şekil-2. Sütçüler'de nüfus dağılışı haritası (D.İ.E. 2000).

Sütçüler’de kır yerleşmelerine ait sayısal değerler de, yerleşmenin dağınık yapısı ile ilgili fikir vermek açısından faydalı olacaktır. Özellikle nüfus dağılımını gösteren haritada bu özellik açık bir şekilde görülmektedir (Şekil-2).

Sütçüler’de otuz tane köy vardır. Bu köylerin bazıları çok küçük nüfus gruplarından meydana gelirken, bazıları da kendilerine bağlı olan mahalleler ile birlikte daha kalabalık bir nüfus kitlesi oluştururlar. Ancak kağıt üzerinde nüfusu fazla görünen köylerin içine girildiği zaman görülür ki, gerçekte bu köyler nüfusu 100 kişiyi, 150 kişiyi aşmayan küçük köylerdir. Bu köylerin hemen yakınında görülmeyen, köyle idari merkez olması dışında hiçbir ilişkisi bulunmayan, daha küçük yerleşme ünitelerini temsil eden mahallelerin, yani resmîyette köye bağlı sayılması sonucu, kağıt üzerinde bu köylerin nüfusları artmaktadır. Aslında bir çok köy, bu mahallelerin birleşmesi ile oluşmuştur. Sütçüler’de bir köy merkezine bağlı bulunan mahallelerin sayısı 86 olarak tespit edilmiştir. Ancak bu sayısal değerinde tam olarak gerçeği yansıttığı konusunda çekinceler vardır. Çünkü arazide yapılan incelemeler göstermiştir ki, bazı mahallelere bağlı bulunan, üç beş evden meydana gelmiş olan ve yörede “mevki” denilen yerleşme üniteleri vardır. Bazı köyler, gayri resmi olarak, bu küçük yerleşme ünitelerini de köylerine bağlı mahalleler olarak saymaktadırlar. Fakat genellikle, bu yerleşme üniteleri, mahallere bağlı mevkiiler olarak değerlendirilmektedir. Ayvalıpınar kasabası ve Yeşilyurt köyleri incelenirken bunun örnekleri görülecektir. Bu durumda, mahalle sayıları, köy altı iskan ünitelerinin gerçek değerini vermemektedir. Ancak bu sayısal değer, en azından bir alt sınırı yansıttığı rahatlıkla söylenebilir.

Sütçüler’de bulunan kır yerleşmelerinin üç tanesi belediyeliktir ve nüfusları 2000’in üzerinde görünmektedir. Bu yerleşmeler Kesme, Kasımlar, Ayvalıpınar’dır. Kasımlar ve Ayvalıpınar’ın merkeze farklı uzaklıklarda konumlanmış mahalleleri bulunmaktadır. Kesme kasabası ise dört mahalleden meydana gelmiştir. Ancak bu mahalleler toplu haldedir. Bu özelliği ile Kesme, Sütçüler ilçesinde kendine özel bir konumda bulunan tek kır yerleşmesidir. Ana geçim kaynağı hayvancılık olan bu yerleşme 3001 nüfusa sahip ve toplu haldedir. Ancak Kesme’de de geçim kaynakları oldukça kıt, insanların yaşam standardı çok düşüktür. Bu kasabaları hariç tutarak kır yerleşmelerini, köye bağlı mahallesi bulunan köyler ve köye bağlı mahallesi bulunmayan köyler olarak ikiye ayırmak mümkündür.

3.1-Köy Merkezine Bağlı Mahallesi Bulunmayan Köyler

Bu köyler Bucakdere, Çukurca, Melikler, Müezzinler, Pınarköy ve Yeniköy’dür. Birbirinden bağımsız farklı mekanlarda bulunan bu köylerin hemen hepsi dar gelirli ve az

nüfuslu köylerdir. Örneğin 2000 yılı nüfus sayımına göre, Bucakdere ve Çukurca'nın her birinin nüfusları sadece 68 dir. Bu köylerin içinde sadece Pınarköy'ün nüfusu 149 kişi ile 100'ün üzerindedir.

3.2-Köy Merkezine Bağlı Mahallesi Bulunan Köyler

3.2.1- Köy Merkezine Bağlı Mahalle Sayısı Bir İle Beş Arasında Olan Köyler

Bekirler, Beydilli, Boğazköy, Darıbükü, Güldallı, Sağrak, Sarayköy, Şeyhler, kendisine bağlı bir mahallesi bulunan köyler içerisindedir. Belence, Gümü, İbişler kendilerine bağlı iki mahallesi bulunan köylerdir. Hacıaliler kendisine bağlı üç mahallesi bulunan köydür. Hacıahmetler, İncedere, Kuzca köyleri kendilerine bağlı 4 mahallesi bulunan köylerdir. Bu köylerin nüfusları da önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Mahalle sayısı ile nüfus arasında bir orantı yoktur. Örneğin köy merkezine bağlı bir mahallesi bulunan Beydilli'nin nüfusu 705 iken, köy merkezine bağlı dört mahallesi ile Hacıahmetler köyünün nüfusu 161'dir. Bunun yanı sıra bazı köy merkezlerinin nüfusu, kendilerine bağlı mahallelerden daha azdır. Örneğin kendisine bağlı iki mahallesi bulunan Belence köy merkezi 301 nüfusa sahipken, bu köye bağlı olan Menteş mahallesinin nüfusu 306'dır.

3.2.2.Köy Merkezine Bağlı Mahalle Sayısı Beş İle Onbeş Arasında Olan Köyler

Karadiken, Çandır, Çobanisa, Aşağıyaylabel, Sarımehmetler, ve Yeşilyurt köyleri ise kendilerine bağlı mahalle sayısı beş ile onbeş arasında olan köylerdir. . Bu kır yerleşmelerinden en az nüfuslu olanı 449 ile Karadiken, en fazla nüfusa sahip olanı ise 719 nüfusu ile Yeşilyurt'dur. Diğer köylere oranla kalabalık olan bu köylerde ekonomik düzey daha yüksektir. Ancak bu köylere bağlı bazı mahallelerde durum tam tersi olabilmekte, yoksulluk üst düzeylere çıkmaktadır. İlerideki konularda bunun örnekleri üzerinde daha ayrıntılı olarak durulacaktır.

4-SÜTÇÜLER'DE KIR YERLEŞMELERİNİN FİZİKİ ÖZELLİKLERİ

Bilindiği gibi fiziki çevre faktörleri yerleşmelerin kuruluşu ve gelişmesi üzerinde etkili olan faktörler arasındadır. Isparta ve çevresinde de fiziki faktörler yerleşmeler üzerinde olumlu, olumsuz etkilere sahiptir (Sargın, 2003, 369-388). Sütçüler'in kırsal alanında da fiziki çevre faktörleri yerleşme düzeni, sosyal ve ekonomik yapı üzerinde birinci derecede etkilidir. Zira kırsal alan deyiminin içine, buralarda yer alan ve en küçük birim olan çiftliklerden başlayıp köye kadar uzanan yerleşmelerdeki yalnızca binalar değil, aynı zamanda bunların çevreleri, bahçeleri, tarlaları ve tarım dışı başka

fonksiyonları da girmektedir (Tümertekin, Özgüç, 2002, 281). Bilindiği gibi idari anlamdaki köy, herhangi coğrafi ünite içerisinde yer tutan, sınırları belirli bir alandır. Bu idari alanı yakından incelediğimizde köy arazisini ve yerleşmeleri görürüz. Bir köyün arazisi, tarım, otlak, orman, kayalık, göl ve bataklık alanlar, akarsu yatakları, sahillerdeki kumsallar ve yerleşim alanlarından oluşabilir. Köy yerleşim alanları, köy yerleşmelerinin üzerinde yer aldığı arazi parçalarıdır (Özçağlar,1997, 6). Bunları göz önüne alarak değerlendirdiğimizde görülür ki; Sütçüler'de, arazi çok engebeli bir topografik yapıya sahiptir ve köylerin büyük çoğunluğu birbirinden uzak mesafelerde kurulmuştur. Aynı zamanda birbirinden farklı rakım değerleri üzerinde konumlanmış olan bu köylerin, kendilerine bağlı olan mahalleler ile arasındaki rakım değerlerinde de önemli farklar vardır. Örneğin Çandır'ın köy merkezinde rakım 250-300 m. arasında değişirken, bu değer Çandır'ın Camili mahallesinde 520 m. değerine yükselebilmektedir. Köy merkezleri ile bu köylere bağlı mahalleleri arasında önemli sayılabilecek rakım, eğim, bakı farkları olmakla birlikte, biz köy merkezlerini ölçü olarak, Sütçüler'deki kır yerleşmelerinin rakım, eğim ve bakı özelliklerini inceleyeceğiz.

4.1- Sütçüler'de Köylerin Rakım Değerleri

Kır yerleşmelerinin büyük çoğunluğu deniz seviyesinden 500 m. yüksekliğin üzerinde toplanmışlardır. Sütçüler arazisi içinde rakım değerleri düşük arazinin az olması yanında, bu arazi üzerinde ormanlık alanların, eğimli alanların çok yer kaplaması sebebiyle, bu rakım değerleri arasında yer alan yerleşmelerin sayısı azdır. Bu alanların tamamı Sütçüler ilçesinin güneybatısında yer alan Çandır köy merkezi ve bu köye bağlı birkaç mahalle ile Melikler, Şeyhler köylerinden oluşmaktadır. Bunun dışında 500 m. rakım değerinin altında bir yerleşmeye rastlanmamaktadır. Rakım değerleri 500-1000 m. arasında olan yerleşmeler de oldukça sınırlı sayıdadır. Bu aralık içerisinde alt sınırdaki 630 rakım değeri ile Yeşilyurt köyü bulunmaktadır. Üst değer ise, 950 rakım değerine sahip olan İncedere köyüne aittir. Bu aralıkta yer alan diğer köy merkezleri ise, Çukurca (750 m.), Darbükü (850 m.)'dür.

Deniz seviyesinden yüksekliği 1000-1500 m. arasında bulunan yerleşme sayısı oldukça fazladır. Rakım değerleri 1630 m. olarak tespit edilen Beydilli köyü hariç, kalan tüm yerleşmeler 1000 m ile 1500 m arasında yer almaktadır. Bu kır yerleşmelerinin sayısı da 20'dir. Buradan da anlaşılacağı gibi Sütçüler'deki kır yerleşmelerinin üçte ikisi 1000 m. ile 1500 m. arasında bulunmaktadır.

4.2-Sütçüler'de Köylerin Bakı Özellikleri

Köylerin bakı özelliklerini incelediğimizde görülmektedir ki; bu kır

yerleşmelerinin büyük çoğunluğunun bakışı, güney, güneydoğu ve güneybatıdır. Bakışı diğer yönlere olan yerleşme sayısı birkaç tanedir. Bunlardan Belence, Hacıaliler köylerinin bakışı doğu, Kuzca köyünün bakışı kuzey, Müezzinler ve Şeyhler köylerinin bakışı kuzeybatı ve Pınarköy’ün bakışı kuzeydoğudur. Diğer tüm köy merkezlerinin bakışı güney, güneybatı veya güneydoğudur.

4.3-Sütçüler’de Köylerin Eğim Değerleri

Sütçüler’de kır yerleşmelerinin konumlandığı alanların eğim değerlerinin yüksek olması, tarımı ve hayvancılığı sınırlayan en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Köylerin üzerinde konumlandığı arazinin eğim değerleri ancak kabaca verilebilmektedir. Toplu halde bulunan köylerde bile, gevşek dokulu yerleşme düzeni hakim olduğu için, bazen üç beş evlik düz mekanlar köy merkezini oluşturmakta, bunun dışında yeni yapılan evler, köyün tarım arazileri, mera alanları eğim değerleri yüksek arazi üzerinde bulunmaktadır (Foto-1).

Foto-1. Sütçüler’de arazinin engebeli olması seyrek dokulu yerleşime düzenine neden olmuştur (Ayvalıpınar’a bağlı Çıraklar Mahallesi)

Köy merkezlerini ölçü alarak, köylerin bulunduğu yerlerin eğim değerlerini ortaya koyduğumuzda görürüz ki; bu yerleşmelerin büyük çoğunluğunun eğim değerleri % 5 ile % 30 arasında bulunmaktadır. Ayrıntılı bir sınıflama yapılacak olduğunda; eğim değerleri % 0-5 arasında olan köyler; Çandır, Melikler, Çobanisa, Yeniköy, eğim değerleri % 0-15 arasında olan köyler; Belence, Karadiken, Müezzinler, Pınarköy, eğim değerleri % 0-30 arasında olan köyler; Ayvalıpınar, Bekirler, Beydilli, Daribükü, Gümü,

Hacıahmetler, Hacıaliler, İncedere, Kasımlar, Kesme, Sarayköy, Sarımehmetler, Yeşilyurt, eğim değerleri % 0-45'in arasında olan köyler; Güldallı, Kuzca, Sağrak'dır. İlerideki konularda daha ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi, bu köyler ile, bu köylere bağlı mahallelerde eğim, bakı ve rakım değerleri arasında büyük değişiklikler olabilmektedir.

4.4-Sütçüler'de Arazinin Toprak Özellikleri

Fiziki yapıyı oluşturan diğer bir etmen olarak toprak özelliklerini değerlendirdiğimizde; Sütçüler'de I sınıf, II sınıf, III sınıf topraklara daha çok polye tabanlarında ve alüvyal dolgulu küçük düzlüklerde rastlanmaktadır. Sütçüler arazisinin çok büyük bölümü, eğim değerlerinin çok yüksek, toprak örtüsünün zayıf ve taşlı olmasından ötürü VI., VII., VIII. sınıf toprak özelliklerine sahiptir. Bu çok engebeli, eğim değerleri yüksek arazi üzerinde, en fazla görülen toprak tipi kahverengi ve kırmızı Akdeniz topraklarıdır.

5-SÜTÇÜLER'DE KIR YERLEŞMELERİNİN EKONOMİK FAALİYETLERİ

Sütçüler'de ekonomik faaliyetler büyük ölçüde yukarıda verilen fiziki şartların belirlediği ölçülerde sürdürülmektedir. Sütçüler'in kır yerleşmelerinde tarım, hayvancılık, arıcılık, balıkçılık, ormancılık yürütülen ekonomik faaliyetlerdir. Tarım daha ziyade iklim, toprak, eğim şartlarının uygun olduğu polye tabanlarında veya alüvyon dolgulu küçük düzlüklerde ana geçim kaynağı olarak ön plâna çıkmaktadır. Tarım uğraşının hakim olduğu köyler, diğerlerine nazaran daha kalabalık olan köylerdir. Bunun dışında Sütçüler ekonomisinde hayvancılık önemli yer kaplamaktadır. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde; geçimini hayvancılık yaparak sağlayan köylerin, yaşam standartlarının çok düşük ve büyük çoğunluğunun az nüfuslu olduğu gözlenmektedir.

5.1-Tarım

Sütçüler'in tarım yapılabilir nitelikteki arazisini arazi sınıfları, eğim değerleri ve kullanma şekillerine göre değerlendirdiğimizde; son derece sınırlı alanı kaplayan I. sınıf ve düz araziler üzerinde 560 hektar alanda kuru tarım, 369 hektar alanda sulu tarım, 185 hektar alanda bağ-bahçe tarımı yapıldığı görülmektedir. II. sınıf araziler üzerinde düz sayılabilecek 258 hektar alanda ve hafif meyilli 1390 hektar alanda ise sulu tarım yapılmaktadır. III. sınıf arazi özelliği gösteren hafif ve orta eğimli 1121 hektar alanda kuru tarım, 19 hektar alanda bağ-bahçe tarımı yapılmaktadır. IV. sınıf arazi özelliği gösteren 1507 hektar orta eğimli arazi özelliğine sahip alanda kuru tarım, yine orta eğimli arazi özelliği gösteren 163 hektar alanda sulu tarım, 19 hektar alanda bağ-bahçe tarımı

yapılmaktadır. Ülkemizin pek çok yerinde olduğu gibi Sütçüler'de de tarıma uygun olmayan araziler olarak tanımladığımız V, VI, VII. sınıf hafif meyilli 86 hektar arazide üzerinde, VI. sınıf orta eğimli 1322 hektar arazi üzerinde kuru tarım yapılmaktadır. Dik eğimli ve VI. sınıf arazi özelliği gösteren 881 hektar arazi üzerinde de sulu tarım yapılmaktadır, yine dik eğimli VII. sınıf 2375 hektar arazi üzerinde de kuru tarım faaliyeti sürdürülmektedir.

Sütçüler, Isparta iline bağlı ilçeler içerisinde il yüzölçümüne oranı % 16' şar olan Yalvaç ve Eğirdir ilçelerinden sonra üçüncü büyük ilçedir. Ancak yüzölçümünün büyüklüğüne karşı, arazilerin tarımsal potansiyeli karşılaştırıldığında, Sütçüler'in tarımsal potansiyelinin oldukça düşük seviyelerde olduğu görülür. Sütçüler'de, tarımsal potansiyeli yüksek, her tür tarımın kolaylıkla yapılabilirdiği I., II., III. sınıf tarım arazileri değeri 5653 hektar ile sınırlıyken, Yalvaç'ta bu değer 37.203 hektardır.

Sütçüler'de köylere ait traktör sayılarına baktığımız zaman geçimini tarımla uğraşarak sağlayan köylerin hemen ayırt edildiğini görebiliriz. Özellikle rakım değerlerinin düşük olduğu, Akdeniz ikliminin etkisini hissettirdiği dağların güney yamaçları boyunca kurulmuş olan köyler, traktör sayısı en fazla olan köylerdir. Örneğin Yeşilyurt ve bu köy merkezine bağlı mahallelerin ekonomisi öncelikle tarıma dayalıdır ve bu köyde toplam 68 traktör vardır. Yeşilyurt köyü 6377 dekarı bulan tarım arazisi varlığı ile aynı zamanda ilçede tarım arazisi en fazla olan köylerden birisidir. Aynı şekilde Şeyhler 1441 dekar gibi oldukça sınırlı sayılabilecek tarım alanına sahip olmasına karşı, kendisine bağlı bir mahalle ile birlikte 25 tane traktöre sahiptir. Traktör sayısının kendisinden daha büyük ve daha fazla nüfusa sahip köylerden çok olmasının sebebi, bu köy civarındaki arazinin tarımsal potansiyelinin yüksek olması ve geçim tipi tarımdan ziyade, özellikle son yıllarda seracılığın yaygınlaşması ile birlikte, yer fıstığı gibi ticari değeri olan tarla bitkilerinin yetiştirilmesidir. Çandır köyü de aynı şartların egemen olduğu bir kır yerleşmesidir. Kendisine bağlı 6 mahallesi ile birlikte toplam traktör sayısı 17'dir. 3439 dekar tarım arazisi olan Çandır'da seracılık hızla gelişmekte ve tarım yapılabilir alanlar cam yada plastik örtü altına alınmaktadır. Bu durum köylünün gelir düzeyine, kullandığı araç, gereç çeşidine ve sayısına yansımaktadır. Seracılığın en yaygın olduğu köyler olan Çandır, Yeşilyurt, Şeyhler'de toplam 183 sera mevcuttur. Bunların 82 si cam ve 101 i plastik seradır. Domates, salatalık, biber, patlıcan, marul gibi sebzelerin yetiştirildiği seralarda, hayvansal gübreler öncelikle tercih edilmekte, bu durum ürünün pazar değerini arttırmakta ve ürünün kalitesini olumlu yönde etkilemektedir. Daha çok İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlere pazarlanan ürünler, zaman zaman Rusya başta olmak üzere yurtdışına da satılmaktadır.

Sütçüler ilçesinin dağlık alanlarında kurulmuş bulunan köylerde tarımsal faaliyetler, daha çok bu alanlardaki küçük alüvyal düzlüklerde, polye tabanlarında, eğitim değerlerinin azaldığı yamaçlarda ve eteklerde sürdürülmektedir. Yüksek rakımlarda bulunan küçük alüvyal düzlüklerde kuru tarım yapılmakta, gül ve elma yetiştirilmektedir. Ayrıca özellikle Beydilli, Kesme, Sarımehmetler, Kasımlar, Hacıaliler, Gümü gibi kır yerleşmelerinde ve bu yerleşmeleri çevreleyen ormanlık alanlarda tali ürün olarak kekik otu, ada çayı ve boz şalba gibi otlardan yıllık ortalama 400ton kekik, 150 ton ada çayı ve boz şalba üretimi yapılmaktadır.

Bilindiği gibi alüvyal topraklar tarım uğraşına en uygun olan değerli topraklardır. Sütçüler'in Köprüçay havzasında da, bu tip toprakların bulunduğu alanların nüfus ve yerleşme yoğunluğunun fazla olduğu görülür. Örneğin Ayvalıpınar ovası üzerinde bulunan Ayvalıpınar beldesi ve bu yerleşmeye bağlı 8 mahallesi 2241 nüfusu ile, Karadiken polyesi üzerinde bulunan Karadiken köyü 5 mahallesi ve 449 nüfusu ile, Beydilli polyesi üzerinde Beydilli köyü 1 mahallesi ve 705 nüfusu ile, Çobanisa polyesi üzerindeki Çobanisa köyü 6 mahallesi 507 nüfusu ile kalabalık köylerdir.

Bu alanda bulunan köylerin traktör sayıları da, tarımla uğraşan köyler hakkında bize fikir vermektedir. Köprüçay havzasında bulunan bu köylerden Ayvalıpınar'da 23 traktör, Karadiken'de 20 traktör, Kesme'de 15 traktör, Belence'de 9 traktör vardır. Bunun dışında bulunan köylerde traktör sayısı bir iki tane ile sınırlıdır.

5.2- Hayvancılık

5.2.1- Küçükbaş Ve Büyükbaş Hayvancılık

İlçe genelinde bulunan büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayılarını değerlendirdiğimizde; alçak rakımlarda konumlanmış olan köyler ile yüksek rakımlarda konumlanmış olan köyler arasında farklar olduğu görülmektedir. Örneğin Yeşilyurt ve Çandır'da özellikle küçükbaş hayvan sayısının diğer pek çok köye göre fazla olduğu görülmesine rağmen, belli başlı birkaç mahalle dışında, bu kır yerleşmelerinde tarım faaliyeti ön plandadır. Çandır'da 1100 küçükbaş hayvanın 800'ü keçi, 300'ü koyun'dur. Yeşilyurt'ta ise 3000 küçükbaş hayvanın 2700'ü keçi 300'ü koyundur. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde olduğu gibi büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde de alçak rakımlardaki bu köylerde diğer köylere oranla sayıca bir fazlalık göze çarpmaktadır. Örneğin Çandır'da 200 olan büyükbaş hayvan sayısı, Yeşilyurt'ta 350'dir. Bu sayılar bize bu köylerde büyükbaş hayvancılığın ana geçim kaynağı olmadığını, büyükbaş hayvanların daha ziyade ihtiyaca yönelik beslendiğini göstermektedir. Ancak yukarıda değinildiği gibi sınırlı bir alanda toplu yerleşme özelliği göstermeyen bu köylerin, bazı mahallelerinde

hayvancılık ön plana çıkmakta, bazı mahallelerinde hayvancılık tarım uğraşı ile birlikte yürütülmekte, bazı mahallelerde ise, sadece evin ihtiyacına yönelik olarak büyükbaş hayvan yetiştirilmekte veya hiç yetiştirilmemektedir. Örneğin seracılığın ve yer fıstığı gibi ticari değeri olan tarla ürünlerinin yaygınlaşmaya başladığı Şeyhler köyü ve bu köye bağlı Gümüş mahallesinde büyükbaş hayvan tamamen evin süt, yoğurt ihtiyacını karşılamak amacıyla yetiştirilmektedir.

Yüksek rakımlarda yer alan köylerde en önemli ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Bu alanlarda tarımın yapılabildiği birkaç alan dışında, hayvancılık ana geçim kaynağıdır. Örneğin Kesme köyünde küçükbaş hayvan sayısı 6400'dür. Bunların 6200 keçi, 200'ü ise koyundur. Bu sayısal değerlerle Kesme beldesi, tüm ilçede, küçükbaş hayvan sayısı en fazla olan kır yerleşmesidir. Kendisinden sonra gelen ve her biri 3000 küçük baş hayvana sahip olan Yeşilyurt ve Ayvalıpınar ile arasında 3400 fark vardır. Aynı şekilde büyükbaş hayvan sayısında da, bu yerleşmenin diğerlerine göre bir üstünlüğü vardır. Kesme'de ki toplam büyükbaş hayvan sayısı 800'dür. En yakın takipçisi Ayvalıpınar'da büyükbaş hayvan sayısı 480'dir. Kesme 7988 dekar arazi varlığı ile tarım arazi değerleri yönünden de Sütçüler'de Ayvalıpınar'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Ancak sadece kuru tarım yapılabilen arazilerde ağırlıklı olarak hayvan yemi yetiştirilmektedir. Kesme dışında, ana geçim kaynağı hayvancılık olan köylerin başında Aşağıyaylabel, Belence, Beydilli, Gümü, Karadiken gelmektedir. Fakat göz ardı edilmemesi gereken gerçek bu köylerinde çok mahalleli olduğudur. Yani bu köylerin bir mahallesinde hayvancılık ön planda iken, bir başka mahallede tarım yada arıcılık ana geçim faaliyeti olabilmektedir.

5.2.2-Balıkçılık

Sütçüler'in kır yerleşmelerinde geçimi sağlamak için yapılan tek uğraş tarım ve hayvancılık değildir. Tarım ve hayvancılığın dışında bazı köylerde arıcılık ve balıkçılık da yapılmaktadır. Akarsularda oluşturulan tesislerde alabalık yetiştiriciliği yapılmakta ve bu uğraştan önemli gelir elde edilmektedir. Örneğin Çandır'da 120 havuzda alabalık üretimi yapılmaktadır. Akdeniz bölgesinin en büyük balık üretim tesisi olan Baysallar alabalık üretim tesisleri tek başına 100 havuzun sahibidir. Havuzlarda yapılan balıkçılığın yanı sıra Karacaören baraj gölünde kafes balıkçılığı yapılmaktadır. Çandır'ın yanı sıra Melikler köyünde bazı aileler geçimini Karacaören baraj gölünde balıkçılık yaparak sağlamaktadır. Karacaören barajında 130 civarında kafes bulunmaktadır. Bu çevrede yetiştirilen alabalıkların % 50'si Antalya'ya, geri kalanı Isparta, Konya, Afyon, Burdur ve Denizli gibi çevre illere satılmaktadır. Bu ekonomik faaliyet Çandır ekonomisine büyük katkı sağlamakta ve Çandır'ı diğer köylere göre daha ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır.

Çandır'ın, Melikler ve Şeyhler köyü arazisinin büyük bir kısmını işgal etmiş olan Karacaören Barajı, ekonomik yönden ancak böyle bir dönüşüm sağlayabilmiştir (Foto-2).

Foto-2. Çandır ve Şeyhler köylerinin tarım alanları Karacaören Barajı suları altında kalmıştır (Çandır Köyü'nden bir görünüm)

Karacaören Barajı Çandır ve Melikler'in tarım alanlarını işgal edince, bu arazi sahiplerine Gökçeada'da yer gösterilmiş ve 120 hane Gökçeada'da Yenişarbademli köyüne yerleştirilmiştir. Bu olay yakın dönemde, bu bölgede yaşanan en önemli toplu göç olayıdır.

5.2.3-Arıcılık

Sütçüler'de doğal ortam çok uygun olmasına rağmen, arıcılık önemli bir gelişme gösterememiştir. Kovan sayıları göz önüne alınarak yapılan değerlendirmeye göre; Beydilli (Çimenova) 2500 kovan, Kesme 635 kovan, Çandır 380 kovan ile ilk üç sırada yer almaktadır. Bunun dışındaki köylerde kovan sayısı 5 ile 300 arasında değişmektedir.

5.3- Ormancılık

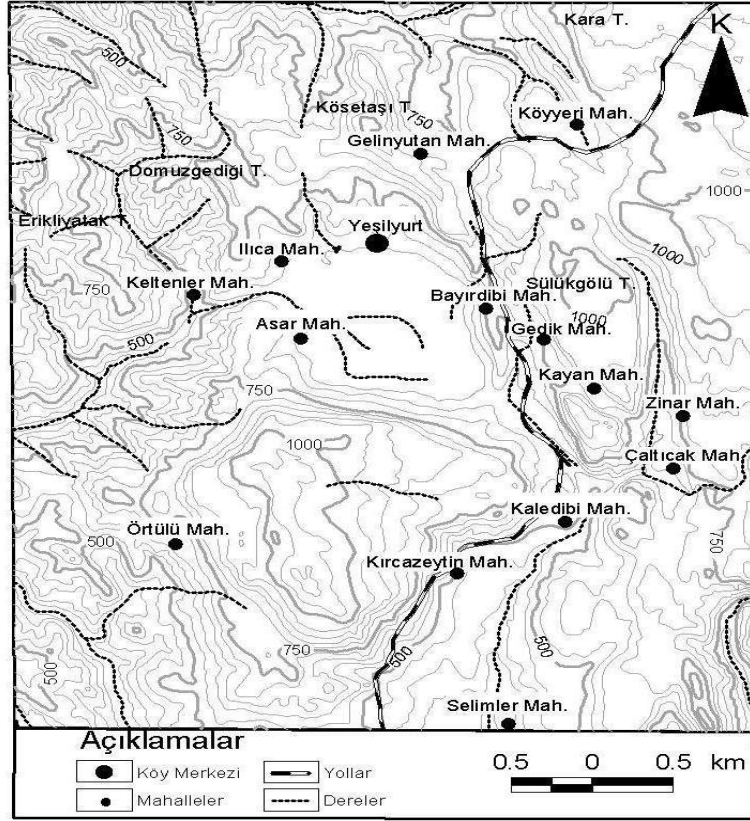
Sütçüler arazisinin büyük bölümü ormanlarla kaplıdır. Toplam 128.800 hektar olan arazi varlığının, 105.978 hektarı orman arazisidir. Yörede karaçam ve kızılçam ormanı ile bol miktarda meşe, ardıç ve maki ormanları bulunmaktadır. Sütçülerde bulunan köylerin büyük bir kısmı orman köyleri olarak değerlendirilmektedir. İlçe merkezinde bir orman işletme müdürlüğü ve ona bağlı Sanlı, Çandır, Karadağ, Tota, ve Sipahiler orman işletme şeflikleri bulunmaktadır. Sütçüler'e bağlı 17 köyde Orman Köylerini Kalkındırma

Kooperatifi kurulmuş ve bu kooperatifler aracılığı ile yapılan kesim, sürütme, tabii ve suni gençleştirme, gençlik bakımı, sıklık bakımı gibi çalışmalar büyük ölçüde yöre insanın emeği kullanılarak sürdürülmektedir. Bu sebeple yörede ormancılık ve orman işçiliği önemli bir geçim kaynağıdır. Daha çok mevsimlik bir iş kolu olarak ön plana çıkan orman işçiliği, Ekim ayı başında orman kesimleri ile başlayıp, Aralık ayı ortalarında kesimlerin bitmesi ile son bulmaktadır. Bunun yanı sıra devamlı işçi olarak orman işletmelerinde çalışan işçilerde vardır. Sütçüler Orman İşletme Müdürlüğü'nün verilerine göre, Sütçüler orman işletmesinde görev yapan 87 işçi bulunmaktadır. Bunlardan 20'si idari kodrolarda çalışmakta, diğerleri yangın ve arazöz (yangın söndürme aracı) ekibi olarak çalıştırılmaktadır. Orman işçilerinin büyük çoğunluğu Kesme, Çandır ve Yeşilyurt köylerindedir.

Sütçüler'de kır yerleşme düzenini daha ayrıntılı görebilmek, bu yerleşmelerde yürütülen ekonomik faaliyetleri detaylandırmak ve yöre insanının karşı karşıya olduğu sorunları belirginleştirmek için, biri yüksek rakımda konumlanmış, diğeri alçak rakımda konumlanmış iki kır yerleşmesi örnek olarak alınmıştır.

6- AKSU ÇAYI HAVZASINDAN BİR KIR YERLEŞMESİ: YEŞİLYURT KÖYÜ

Yeşilyurt köyü Sütçüler'in güneyinde rakım değerlerinin 550-600 m ye düştüğü bir alanda kurulmuştur. Akdeniz ikliminin egemen olduğu bu alanda eski adı Sığırlık köyü olan köy merkezine, bugün Yeşilyurt denilmektedir. Nüfusu 400 olan Yeşilyurt köyünün 15 mahallesi ile birlikte toplam nüfusu 719 dur. Bu mahallelerin bir kısmı, Aksu Çayı havzasında, tamamen karstik platolar içerisinde teşekkül etmiş olan Yeşilyurt polyesi etrafına sıralanmış olan mahalleler oluşturur (Şekil-3). Polye tabanının deniz seviyesinden yüksekliği en alçak yerinde, Göldüzü mevki batısında 570 m. dir. Polye havzasının doğu batı yönünde uzunluğu 2,5 km. dir. Ova tabanının alanı yaklaşık 3,80 km² dir (Atayeter, 2000). Bu mahallelerin merkez köye uzaklıkları, geçim tipleri, hane sayıları ve nüfusları, bize bu alandaki yerleşmelerin mekansal dağılımı hakkında daha açık fikir verecektedir.

Şekil-3. Yeşilyurt köyü ve mahallelerinin topoğrafik konuma bağlı olarak dağılımı.

Aşağıda isimleri, nüfusları, hane sayıları verilen mahallelerin köy merkezine olan uzaklıkları 1 km. ile 13 km. arasında, hane sayıları da 3 hane ile 26 hane arasında değişmektedir (Tablo-1). Ancak biri 25 ve diğeri 26 haneye sahip Asar Mahallesi ve Mandallar Mahallesi ile, biri 14 diğeri 12 haneye sahip Bayırdibi ve Kırcazeytin mahalleleri hariç tutulursa, diğer mahallelerin hane sayıları 3 ile 10 arasında değişmekte ve nüfusları 40'ı geçmemektedir.

Tablo-1. Yeşilyurt köyüne bağlı mahalleler, köy merkezine uzaklıkları, hane sayıları ve nüfusları.

Mahalle	Nüfus	Hane Sayısı	Köy Merkezine Uzaklığı (km)
Kaya Mah.	33	8	1
Kelkenler Mah.	20	5	2
Asar Mah.	104	26	3
Örtülü Mah.	18	4	8
Bayırdibi Mah.	50	12	3
Selimler Mah.	40	10	10
Kırcazeytin Mah.	56	14	7
Dere Mah.	20	5	7
Mandallar Mah.	12	3	4
Gedik Mah.	100	25	3
Zığnar Mah.	12	3	13
Menevşik Mah.	20	5	6
Gelinyutan Mah.	36	9	7
Köy yeri Mah.	20	4	8
Gökbuget Mah.	25	5	13
TOPLAM	320	80	

6.1-Yeşilyurt Köyü Ve Mahallelerinde Yürütülen Ekonomik Faaliyetler

Yeşilyurt köyünde polye tabanı tamamen tarımsal uğraş için ayrılmıştır. Ova üzerinde oldukça geniş bir alanda kavak yetiştirilmektedir. Kanada Kavağı denilen kavak cinsi, polye tabanını çevreleyen mahalleler için önemli bir gelir kaynağıdır. Ova üzerinde yapılan diğer bir tarımsal uğraş seracılıktır. Havzada yeni yeni gelişmeye başlayan seracılık faaliyeti, tarım alanları oldukça sınırlı olan yöre insanı için çok önemli bir tarımsal faaliyet olarak değerlendirilmektedir (Foto-3). Ancak sera yapım maliyetlerinin yüksek olması, ekonomik gelir düzeyi oldukça düşük olan yöre halkının en önemli sorunu olarak görülmektedir. Özellikle cam sera yapım maliyetlerinin plastik seralara göre dört beş kat daha fazla olması sebebi ile, insanlar kısa vadede daha karlı gibi görünen plastik seralara yönelmektedir. Bunun dışında yer fıstığı, buğday, arpa ve çeşitli sebzeler, ovada ekim alanı bulan diğer ürünlerdir. Son yıllarda özellikle polye tabanında, şeftali ve kivi meyvesi için deneme mahiyetinde bahçeler tesis edilmektedir. Beklenen kalite yakalanabilirse, ilerdeki yıllar için şeftali ve kivi meyveleri de yöre halkı için önemli gelir kaynağı olacaktır.

Bu polye alanının dışında, yakın çevredeki tepelik alanlarda ve polye tabanını çevreleyen tepelerin arka yüzlerindeki düzlük yada az eğimli alanlarda kurulmuş olan mahallelerde, tarım, hayvancılık ve balıkçılık gibi uğraşlar sürdürülmektedir. Örneğin Kırcazeytin mahallesinde, eğitim değerleri yüksek, genişçe bir alanda, zeytin yetiştirilmektedir. Bu mahallenin geçim kaynağını zeytin oluşturduğu için, bu mahalleye Kırcazeytin mahallesi denilmiştir. Burada ormandan kazanılmış küçük düzlükler üzerinde birkaç plastik sera da görülmektedir Bunun dışında Zingar, Gelinyurt ve Köyyeri mahallelerinde hayvancılık yapılmakta ve keçi başta olmak üzere küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Bu mahalleler dışında tüm mahallelerde özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, evin süt, yoğurt ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Gökbüget mahallesinde ana geçim kaynağı havuzlarda yapılan alabalık yetiştiriciliğidir. Bu uğraşların dışında, arazisi olmayan gelir düzeyi düşük aile fertleri, çevreyi kuşatan ormanlık alanlarda orman işçisi olarak çalışmaktadırlar. Ekim ayından, Aralık ayı ortalarına kadar süren bu uğraş, yöre insanı için oldukça önem taşımaktadır.

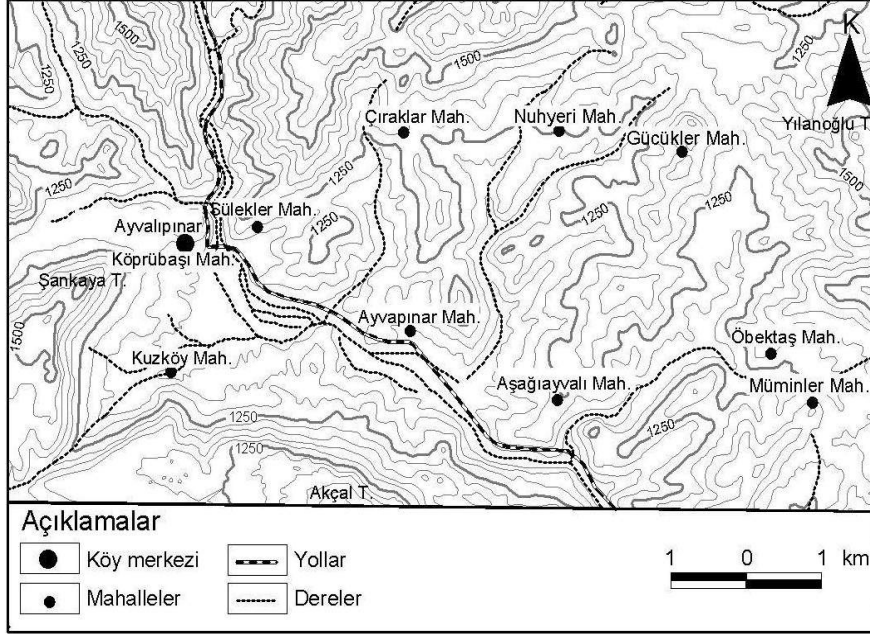
Foto-3. Yeşilyurt Köyü tarım arazileri üzerinde seralar.

Yeşilyurt köyünden dışarıya göç olayı yok denecek kadar azdır. Bundan da anlaşılacağı gibi, Yeşilyurt köyü kırsal alanının potansiyeli, burada yaşayan ailelerin geçimi için asgari imkanları sağlamaktadır. Buralarda yaşayan insanlar da, doğdukları, büyüdükleri bu yerlerde tutunabilmek için, geçime yönelik her türlü fırsatı değerlendirmektedir. Sütçüler ilçesi sınırları içerisinde Ayvalıpınar ve Kesme'den sonra en fazla tarım arazisi varlığına sahip olan Yeşilyurt köyünde, arazinin tarıma uygun olmadığı alanlarda, insanlar küçükbaş hayvancılığa yönelmiş, bu potansiyele sahip

alanlarda evlerini yaparak, bu alan çevresinde bir yerleşme birimi oluşturmuşlardır. Ayrıca akarsu kaynaklarının bulunduğu yerlere, havuzlar tesis etmek suretiyle, havuz balıkçılığı yapan ve bu potansiyeli değerlendirmeye çalışan aileler yerleşmişlerdir. Sonuç olarak, Yeşilyurt köyü, sahip olduğu tarım arazisi, traktör sayısı, büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı, nüfusu, yetiştirdiği ürünlerinin ekonomik ve ticari değeri ile Sütçüler'in köyleri içerisinde, benzer özellikleri taşıyan Çandır ile birlikte, ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

7-KÖPRÜSU HAVZASINDAN BİR KIR YERLEŞMESİ: AYVALIPINAR

Ayvalıpınar Sütçüler'in kuzeyinde, Eğirdir ilçesi sınırında bulunan bir kır yerleşmesidir. Deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1050 m civarındadır. İklim karasal özellik gösterir. Topografya çok dağlık ve engebeldir. Ayvalıpınar beldesinin konumlandığı az eğimli yamaçların önünde uzanan düzlük alan, Ayvalıpınar ovası olarak isimlendirilir. Tektonik kökenli bu ovanın dışında Ayvalıpınar arazisi dağlık, dik eğimli ve ormanlıktır. Ayvalıpınar, Sütçüler ilçe merkezi ve Kesme beldesinden sonra en fazla nüfusa sahip üçüncü yerleşmedir. Nüfusu kendisine bağlı mahallelerle birlikte 2241 kişidir. Ayvalıpınar merkezi, Köprübaşı mahallesi, Ayvapınar mahallesi ve Aşağıayvalı mahallesinden oluşmuştur. Toplam mahalle sayısı 8 dir. Bunlar Aşağı Ayvalı, Ayvapınar, Çıraklar, Gücükler, Kuz mahallesi, Mudarlar, Nuhyeri, Öbektaş, Müminler mahalleleridir (Şekil-4). Bu mahallelerde yerleşme seyrek dokulu olduğu gibi büyük ölçüde dağınıktır. Bazen herhangi bir mahalleye bağlı olan, ancak mahalleye birkaç kilometre mesafede bulunan, birkaç dönüm araziyi işleyebilmek veya hayvancılık faaliyetini buradan sürdürebilmek için, bir dağın yamacında bir ev ve eklentisine rastlamak, bu yöre için doğal bir görüntüdür. Bu kır yerleşmelerinde, özellikle mahallelerde tarımsal uğraşlar büyük ölçüde yaşlı nüfus tarafından görülmektedir. Özellikle mahallelerde yapılan gözlemlerden elde edilen neticeye göre, yaşam şartlarının ağırlaştığı, geçimin çok uğraş ve çaba gerektirdiği, elde edilen gelirin gösterilen çabanın karşılığı olmadığı tüm mekanlar, gençler tarafından terk edilmiştir. Buralarda yaşayan ve küçük çapta hayvancılık faaliyetlerini sürdüren yaşlıların ölümünden sonra, çoğu ev tamamen boş kalmış, kullanılmayan bakımsız kalan evler çökmüş, yıkıntı halini almışlardır.

Şekil 4- Ayvalıpınar ve mahallerinin topoğrafik konuma bağlı olarak dağılımı.

Ayvalıpınar'a bağlı olan mahallelerin merkeze olan uzaklıkları 1 km ile 12 km arasında değişmektedir. Bu mesafe ölçeğinde değerlendirildiğinde Köprübaşı, Ayvapınar, Aşağı Ayvalı merkezde, Kuzköy, Çıraklar merkeze birkaç km uzaklıkta olan mahallelerdir. Müminler 5 km, Nuhyeri 7 km, Öbekaş 12 km ile köy merkezine uzak olan mahallelerdir. Bu mahallelerin bazıları büyük ve daha ziyade toplu yerleşme özellikleri göstermektedir. Örneğin Kuzköy, Nuhyeri ve Öbekaş mahalleleri nispeten toplu yerleşme özelliği gösteren ve bir camisi bulunan mahallelerdir. Öbekaş mahallesi aynı zamanda en kalabalık mahalledir (Tablo-2).

Tablo (2) : Ayvalıpınar'a bağlı mahalleler, nüfusları ve hane sayıları.

Mahalleler	Nüfusu	Hane Sayısı	Köy Merkezine Uzaklığı (km)
Aşağı Ayvalı	163	68	2,5
Ayvapınar	72	72	1,5
Çıraklar	175	73	2
Gücükler	118	5	3
Kuz Mahallesi	175	73	1
Mudarlara	21	6	7
Nuhyeri	67	28	6
Öbekaş	300	125	12

Sütçüler'de Kır Yerleşmeleri...

Bu mahallelerin yanı sıra, bu mahallelere bağlı olan ve yörede “mevki” olarak adlandırılan köy altı iskan üniteleri vardır. Örneğin, Öbektaş mahallesine 1 km uzaklıkta bulunan 4 ev ve eklentileri Öbektaş mahallesine bağlı Kabakçılar mevki olarak adlandırılmaktadır. Bu mevkide çok sınırlı alanda, hayvan yemi yetiştirmek için tarlalar sürülmektedir. Arazi çok taşlı, verimsiz görünmekte, ancak bu çok küçük potansiyeli değerlendirebilmek için bile insanlar emek ve zaman ayırmak zorunda kalmaktadır. Mahallelerden de kopuk olan, birkaç ev ve eklentilerinin bulunduğu bu gibi mevkilerde mahrumiyetler daha da artmaktadır. Müminler mahallesine bağlı Daldalar mevki, Öbektaş mahallesine bağlı Kabakçılar mevki gibi yerleşme üniteleri, yöre insanının içinde yaşadığı zor şartları gösteren açık örneklerdir (Foto-4).

Ayvalıpınar ovası etrafında konumlanmış olan Köprübaşı, Aşağı Ayvalı, Ayvapınar, ve Kuz mahallelerinde yaşam kalitesi nispeten daha yüksektir. Bu mahallelerdeki ev ve eklentileri, daha çok betonarme ve tuğla kullanılarak yapılmıştır. Ev kullanım alanları daha ferah ve günlük ihtiyaçlara cevap verecek niteliktedir. Bunun sebebi, aşağıda görüleceği gibi tamamen ekonomiktir. Gelir düzeyinin yükselmesi derhal yaşam alanlarına aksetmekte ve evler daha düzenli, daha konforlu olmak yanında, daha kaliteli malzeme kullanılarak inşa edilmektedir.

Foto 4- Sütçüler kırsalındaki evler yapısal özellikleri itibariyle son derece ilkel bir görünüm sunmaktadır. (Kabakçılar Mahallesi)

7.1-Ayvalıpınar Ve Mahallelerinde Yürütülen Ekonomik Faaliyetler

Ayvalıpınar 9703 dekar tarım arazisi ile Sütçüler'de bulunan kırsal yerleşmeler içerisinde tarım arazisi en fazla olan yerleşmedir. Ayvalıpınar ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Köyün tarım alanlarında 1950'li yıllarda gül yetiştiriciliği yapılmış, ancak o günlerde beklenen faydanın sağlanamaması sonucu, gül bahçeleri bozularak elma yetiştirilmeye başlanmıştır. Gerek iklim ve gerekse toprak şartlarının olumsuz etkisi sonucu, elmadan da istenilen verimin alınamaması, bir kez daha elma bahçelerinin sökülerek gül yetiştirmeye dönülmesine sebep olmaktadır. Son yıllarda, tarım alanları içerisinde gül çiçeği tekrar önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Yıllık gül yaprağı üretimi 100 ton civarında olan Ayvalıpınar'da, ayrıca organik tarıma teşvik çalışmaları devam etmektedir.

Bu yörede tarımın en önemli sorunlarından birisi, arazinin parçalı ve dağınık olmasıdır. Miras yoluyla her geçen gün daha da küçülen araziler, ekonomik olma özelliklerini de yitirmektedir. Örneğin, daha önce incelemeye aldığımız Yeşilyurt köyü arazisinden, yaklaşık 350 dekar daha fazla araziye sahip olduğu halde, Yeşilyurt'ta 68 traktör, Ayvalıpınar'da ise sadece 23 traktör vardır.

Geçimin diğer önemli uğraşını hayvancılık oluşturmaktadır. Özellikle merkeze uzak olan Çıraklar, Mudarlar, Nuhyeri, Öbektaş mahallelerinde hayvancılık en önemli uğraştır. Ayvalıpınar'da toplam 480 büyükbaş hayvan vardır. Küçükbaş hayvan sayısı 3000 civarındadır. Bunun 2000'i keçi, 1000'i ise koyundur. Arıcılık sadece 40 civarındaki kovan sayısı ile sınırlıdır. Oysa örneğin Sütçüler'in Beydilli köyünde bu sayı 2500 kovandır. Buradan da anlaşılacağı gibi arıcılık Ayvalıpınar ekonomisinde hiç bir öneme sahip değildir.

Diğer bir geçim yolu orman işçiliğidir. Çok amaçlı Tarımsal Kalkınma Kooperatifi kanalı ile köylüler, Ekim ayı sonundan Aralık ayı ortasına kadar geçen sürede orman işçiliği yapmaktadırlar.

8-SÜTÇÜLER KIRLARINDA YAŞANAN SORUNLAR

Sütçüler kır yerleşmelerinde tarım, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, tatlı su balıkçılığı, arıcılık ve orman işçiliğine dayalı bir ekonomik düzen sürdürülmektedir. Tarım alanlarının sınırlı ve dağınık olması, aynı şekilde mera alanlarının da dağınık ve sınırlı olması, yörede kapalı bir ekonomik sisteme ortam hazırlamış ve bu uğraşların geçime yönelik yapısını muhafaza etmesinde etkili olmuştur. Bu uğraşlardan istenilen faydanın sağlanamaması ve geçim zorluğu, özellikle genç nüfusu göçe zorlamakta ve kır nüfusu her geçen gün azalmaktadır.

Ormanlar kaplı bir alanda bulunmasına rağmen Sütçüler köyleri ormanlardan yeterince istifade edememektedir. Özellikle ormancılık sektöründe çalıştırılacak işçi temini konusunda ihale yönteminin kullanılması sonucu zaman zaman dışarıdan ucuz işçiler gelmekte ve yöre halkının bu sektörden yararlanması kesintiye uğramaktadır. Ayrıca yörede orman ürünlerini işleyecek orta ve küçük ölçekli sanayinin kurulmamış olması orman ürünlerinin yerinde değerlendirilmesini engellemektedir.

Sütçüler'de yerleşmenin dağınık olması bir çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında, ulaşım, eğitim, haberleşme, sağlık, su sorunu gelmektedir. Özellikle mahallelerle köy merkezleri arasında ulaşım sorununun olması, eğitim, sağlık hizmetlerinin yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Örneğin Ayvalıpınar'da mahallelere ulaşan yolun standartları oldukça düşüktür. Bu mahallelere ulaşım, sadece, haftada bir kez Ayvalıpınar'dan çıkartılan bir minibüs ile yapılmaktadır. Ayvalıpınar'da pazar kurulduğu gün, erken saatlerde mahallelerdeki yolcuları toplayan bir minibüs, öğleden sonraki bir saatte yolcularını geri taşımaktadır. Bu mahalleler ile kurulan ulaşım bağlantısı bundan ibarettir. Bu imkanların bile olmadığı bir çok mahalle hatta köy merkezi vardır. Ayrıca kış şartlarında bu yol bağlantısı da sağlanamamaktadır.

Az nüfuslu, dağınık yerleşme düzeninin yol açtığı en önemli sorunlardan biriside, eğitim yaşındaki çocukların okul sorunudur. Okullaşma oranı son derece düşük olan Sütçüler de, eğitim ancak birkaç merkezde verilebilmektedir. Örneğin Yeşilyurt köyü merkezi Sığırlık'ta, mahallelerden gelen öğrenciler, ancak ilkokul üçüncü sınıfa kadar okutulmakta, daha sonra her gün Çandır'a taşınmak yoluyla ilkokul eğitimini tamamlamaktadırlar. Aynı şekilde yöredeki birçok köy ve mahallenin, okuma yaşında olan çocukları, Ayvalıpınar'da bulunan yatılı bölge okulunda okumaktadır.

Elektrik ve telefon bağlantıları kurulmuş olan köylerde ve bu köylere bağlı mahallelerde su problemi vardır. İçme ve kullanma suyu köy çeşmelerinden ve artezyen kuyularından sağlanmaktadır. Fakat temin edilen su ihtiyacı karşılamamaktadır. Özellikle Belence, İncedere, Kasımlar, Bucakdere ve Güldallı köylerinde su problemi üst düzeydedir.

Her geçen gün daha fazla önem kazanan seracılık faaliyeti, bu köylerdeki tarımsal potansiyelin artmasında ve köylünün gelir düzeyinin yükselmesinde son derece önemlidir. Özellikle son yıllarda bu faaliyetin başladığı köylerde göç büyük ölçüde azalmış ve ekonomik gelir düzeyi gözle görülür şekilde artmıştır. Ancak sera yapım maliyetlerinin yüksek olması, fakir olan yöre insanı için sorun olmaktadır. Ayrıca tüm kırsal alanlarda göçler yoluyla terkedilmiş tarım arazileri kullanılmamaktadır. Bu arazilerin atıl olarak tutulması, zaten sınırlı olan tarım alanlarının verimli kullanımına

engel olmaktadır. Terkedilmiş olan bu arazilerin geride kalanlar tarafından işlenebilmesi için gerekli kanuni düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Doğal çevre şartları orman gelişimine uygun olan Sütçüler arazisinde, tarım yapılan arazilerin % 85'i ormandan kazanılmış arazilerdir. Eğimli bir arazi yapısına sahip olan Sütçüler'de ormandan kazanılmış bu alanlarda, kuvvetli erozyon gözlenmektedir. Bu durum halen tarım uğraşının sürdürüldüğü bu alanlar için tehdit oluşturmaktadır. Yöre halkının bu tehlikeye karşı bilinçlendirilmesi, taraçalama tekniği gibi önlemlerin uygulanması gerekmektedir.

9-SONUÇ VE ÖNERİLER

Isparta ilinin güneyinde bulunan Sütçüler çok dağlık, engebeli ve ormanlarla kaplı bir araziye sahiptir. Arazinin bu özellikte olması kır yerleşmelerini de etkilemiş ve az nüfuslu, çok dağınık ve geçim tipi ekonomik faaliyetlerin ağırlıklı olduğu bir kır yerleşme düzeni oluşmuştur. Bu yerleşme düzeni, bu çalışmada ortaya konmaya çalışılan pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir.

Bu sorunların çözümünün bulunamaması durumunda, Sütçüler nüfusunun azalmasının önlenemeyeceği açıktır. Bu durum yörenin var olan potansiyelinin kullanılması açısından kayıp olacaktır. Bu yüzden en kısa zamanda, orman alanlarının değerlendirilmesi ve işletilmesi aşamasında, yöre insanına daha fazla imkan sağlanması, orman ürünlerinden yararlanmada hak verilmesi, orman ürünlerini işlemeye yönelik küçük sanayi planlamalarının yapılması, orman içi köylerde keçi yerine koyun yetiştirmenin özendirilmesi, ticari büyükbaş hayvancılık yapılabilmesi için bilgi, maddi destek sağlanması, seracılığın gelişmesi için destek olunması, yeni ve ticari değeri olan tarım ürünlerinin yetiştirilmesi konusunda köylünün bilinçlendirilmesi, arıcılık faaliyetinin gelişebilmesi için gerekli bilgilendirme ve maddi desteğin sağlanması, kır yerleşmelerinin çok önemli sorunu olan içme, kullanma ve sulama suyu ihtiyacının karşılanması yanında yol, eğitim ve sağlık hizmetlerinin verilmesi gerekmektedir.

Bunların yanı sıra Sütçüler'de doğa ve yayla turizmine hizmet edebilecek mekanlar ve yüksek bir potansiyel vardır. Örneğin Sütçüler ilçesinin güney batısında bulunan "Yazılı Kanyon" yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekebilecek bir doğa harikasıdır. Değirmendere vadisinin içinden geçerek Karacaören barajına dökülen akarsuyun şekillendirdiği vadi, jeolojik olarak Kretase yaşlı kalın kireç taşlarında oluşan kırıklar boyunca gelişen karstlaşma sonucu oluşmuştur. Kanyonun yan duvarlarında oluşan karstik boşluklarda Bizans döneminden kalma ibadet yapılan bölümler ve yazılar vardır. Bu yazıtlardan dolayı kanyona "Yazılı Kanyon" denilmiştir. Kanyonun hem tarihi değeri,

hem de eşsiz bir doğal güzelliği vardır. Bunların yanı sıra yörede dağ ve yayla turizmine son derece uygun olan Zengi Yaylası, Çal Yaylası, Şanlı Yaylası, Kızılova Yaylası gibi alanlar vardır. Bu alanlar iyi değerlendirilirse alternatif turizm faaliyetleri için potansiyel alanlardır. Ayrıca Psidya Bölgesinin antik kentlerinden birisi olan Adada şehri kalıntıları, Sığırlık Kalesi ve surları, Kesme kasabasına 4 km. uzaklıkta olan Asar Tepe Harabeleri gibi tarihi yerler yörede ilgi çekici alanlardır.

Tüm bu potansiyelin birlikte değerlendirilerek, harmanlanarak, yeni bir planlamanın yapılması yörede kır yerleşme düzenini etkileyecek ve üst sınırlara varan yoksulluğun ve göç olaylarının bir ölçüde çözümü olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akenin, H., 2000, Nüfus hareketleri ve özelliklerine kıyaslamalı örnek:Yalvaç ve Sütçüler, *S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, s.275-291, Isparta.
- Atayeter, Y., 2000, *Aksu Çayı Havzasının Jeomorfolojisi*, Marmara Üniv. Sos.Bil.Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Sütçüler İlçe Tarım Müdürlüğü Faaliyet Raporları*, 2004, Sütçüler.
- D.İ.E., 2000, *Genel nüfus sayımı idari bölünüş: Isparta*, Devlet İstatistik Matbaası, 2001. A
- D.İ.E., 1993, *Türkiyede iç göçler ve göç edenlerin sosyal ve ekonomik nitelikleri*, Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Doğanay, H., 1997, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, MEB. Yay. No:2982, İstanbul.
- Göksoy,İ.H., 2001, Tarih ve doğa turizmi açısından Sütçüler yöresi, *Göller Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Isparta.
- Özçağlar, A., 1997, *Türkiye'de Belediye Örgütlü Yerleşmeler*, Ekol Yayınevi, Ankara.
- Özçağlar, A., 2003, *Coğrafya'ya Giriş*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
- Sargın, S., 2004, "Isparta yöresinde fiziki çevre faktörlerinin yerleşme birimleri üzerindeki etkileri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S.11, s.371-388, Konya.
- Sergün, Ü., 1986, *Kocaeli Yarımadası'nda Kırsal Yerleşme*, İ.Ü. Ed.Fak. Yay. No:3370, İstanbul.
- Temurçin, K., 2004, *Isparta İli Ekonomik Coğrafyası*, Ank. Üniv. Sos.Bil.Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Tunçdilek, N., 1967, *Türkiye iskan coğrafyası:Kır iskanı*, İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Yay., No.4, İstanbul.
- Tunçdilek, N., 1986, *Türkiye'de yerleşmenin evrimi*, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yay. No.4, İstanbul.
- Tümertekin, E., Özgüç, N., 2002, *Beşeri Coğrafya*, Çantay kitabevi, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 89-107, ELAZIĞ-2006

NEDİM’İN BİR GAZELİNİN ŞERHİ VE YAPISAL AÇIDAN İNCELENMESİ

An Explanational and Structural Study of a Ghazel of Nedim’s

Mehmet ULUCAN

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

ÖZET

18. yüzyılın önemli şairlerinden Nedim, Divan şiirine büyük ölçüde yenilik ve güzellikler getirmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarla Nedim’in şiirinin bu yeni ve güzel tarafları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şairin şiirleri şekil, anlam ve yapısal uyum itibariyle oldukça dikkat çekicidir. Ancak yapılan çalışmalarda onun şiirinin bu özellikleri bütünüyle belirlenebilmiş değildir. Bu nedenle, şairin yeni özellikler içerdiğine inandığımız “gönül” redifli gazelini inceledik. Çalışmada gazel şekil, anlam ve yapısal uyum açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Nedim, gazel, şerh, yapısal inceleme.

ABSTRACT

Nedim, among the important poets of 18th century, brought innovation and beauty to the Divan poetry at a grate rate. In the studies made on this field, the new and good sides of Nedim’s poem were studied. His poems are remarkable from the point of morpheme meaning and structural harmony. In spite of all these things such features of his poems have not been described fully. So we studied on lyric poem “gönül” which we believed that it contained new features. The lyric poem was investigated from the point of morpheme, meaning and structural harmony.

Key Words: Divan poetry, Nedim, lyric poem(ghazel), explanation, structurel study.

Giriş

Edebî ürünlerin her zaman yeni izah ve yorumlara ihtiyaç duyduğu açıktır. En eski şiir örnekleri dahi, çağdaş bir yaklaşımla incelendiğinde, okuyucu/araştırmacıda yeni duygu, düşünce ve ufuklar açmaktadır.

Tarih boyunca yazılı-kutsal metinleri, yıldızları, gezegenleri, cinleri ve diğer ruhanî varlıkları kendilerine şerh edip açıklayacak kimselere ihtiyaç duyan insanlar, bu amaçla ister itibar ve itimat edilsin ister edilmesin bu ihtiyaçlarını bir şekilde gidermişlerdir. Toplumun bu tür merak ve ihtiyaçları istismar edilmiş olsa da doğru rehberlik ve yönlendirmeler de yapılmıştır. Hz. Yusuf'un bir rüya şerh edicisi ve toplum mürebbiliği yaptığı unutulmamalıdır.

Ehl-i kitap ve özellikle Yahudi alimlerinin önce Tevrat'a haşiye ve şerhler yaptığı bilinmektedir. Kötü niyetli ve menfaatçi şârihlerin, zengin ve yetkililerin işine gelmeyen emirleri onların keyfine göre yorumladıkları da bilinmektedir. Hatta bu yanlış ve kasıtlı yorumların asılla karıştırılması gibi durumlar da söz konusu olmuştur. Böylece ilk şerh ve haşiyeciliğin Yahudi ve Hıristiyanlarca yapıldığını öğrenmekteyiz.

İslâm öncesi Arap toplumu, sözlü gelenek ve yazılı metinlere dayalı bir edebî kültüre sahipti. Arap şair ve kâhinleri, edebî ürünleri, tabî felaketleri, tarihî gerçekleri ve sosyal gelişmeleri bir bakıma şerh etmek, yorumlamak ve toplumu aydınlatmak ve yönlendirmek gibi bir görev üstlenmişlerdi. Bu kişiler, herkesin hikmetini anlayamadığı ve gerçeğini kavrayamadığı eser, gelişme ve olayların perde arkasını gören ve sezen seçkin hatta ilahî vasıfları olan kişiler olarak bilinirlerdi. Bu durum az çok farklılıklarla İslâm öncesi Türk toplumunda da böyleydi.

İslâm diniyle birlikte Kur'ân-ı Kerim de te'vil ve tefsir edilmiştir. Hatta Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetleri bunun gerekliliğini açıklamıştır: “Sana Kitab'ı (Kur'ân'ı) ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklaman için, inanan kimselere de doğru yol rehberi ve rahmet olarak indirdik (Nahl-64)”, “...Sana da, insanlara gönderileni açıklayasın diye(Kur'ân'ı) indirdik (Nahl-44)”. Verilen ayetlerin anlamlarından da anlaşıldığı üzere Hz. Muhammed bazı sure ve ayetleri zaman zaman te'vil ve tefsir etmiştir. Bu yüzden ilk müslüman müfessir ve şârih Hz. Muhammed sayılabilir. İslâmiyetle birlikte bu durum devam etmiş ve günümüze kadar süregelmiştir.

Özellikle İslâmî Türk Edebiyatı döneminde; Arapça ve Farsça metinlerin çözümünde kullanılan şerh, daha sonra Tasavvufî metin çözümlemelerinde görülmektedir. Türk edebiyatında şerh edilen eserler arasında en çok dinî-tasavvufî muhtevalı olanlar yer almaktadır (CEYLAN, 2000, s. 24). Eski Türk edebiyatı ürünleri şerh edilirken birçok bilim dalından da istifade etme söz konusudur. Maksat, farklı bilim

dallarına malzeme çıkarmak olmamakla birlikte sosyal bilimlerin birbiriyle olan ilgisinin bu bilim dallarının anlaşılmasında sağlayacağı yararları göz ardı etmemektir (TARLAN, 1981, s.191). Bu nedenle yapılacak çalışmalarda farklı bilim dallarından yararlanılmalıdır. Divan edebiyatı, beslendiği kaynakları itibariyle zengin bir alt yapı ve arka plâna sahiptir. Bu yüzden hem millî hem de evrenselidir. Bu edebiyatın temsilcilerinden bazıları dünya tarafından da bilinmektedir. Bu şairlerin eserleri “hem insanın, hem kendi milletinin, hem de insanlığın ebedî temleri, imajları, sembolleri ile yüklüdür ve mesajlarla doludur” (EMİL, 1997, s. 97). Bu nedenle yapılan yeni incelemelerde klâsik yöntemin yanında farklı yöntemlerin de kullanılması gerekmektedir. Yapısalcı yöntem de bunlardan birisidir.

Anlamın ortaya çıkarılmasında pek çok yol vardır. Bunlardan biri de son zamanlarda çok sık olmasa da kullanılan yapısal inceleme yöntemidir. Batıda 20. yüzyılın başında “biçimci ruhbilim” ve Fransız dil bilimcisi Ferdinand de Saussure’in dilbilim çalışmalarıyla ortaya çıkmış yapısalcılık (HANÇERLİOĞLU,2000, s. 451) görüşü, bu gün artık birçok bilim dalına yayılmıştır (TUNALI, 1998, s. 95-105). Bu görüş neredeyse bütün bilimlerde etkisini gösterirken özellikle edebî ürünlerin incelenmesinde daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Türk edebiyatının her dönemine ait ürünler, klâsik yöntemle ele alınırken yapısalcı yöntemle de ele alınmış ve bu süreç bu gün de devam etmektedir. Bu yöntemle ele alınan eserde: “eserin iç düzeni, her sanatçının özel dizgesi, belli bir dönemin sanat duyarlılığı, geleneği eğilimleridir. Bu iş yapılırken tekrarlar, paralellikler, mısra uzunlukları, cümle unsurlarının sıralanmaları, birbirleriyle ilişkileri, cümlelerin yapıları, tek tek kelimeler, onların cinsleri, özellikleri, her türlü ses tekrarı göz önüne alınır (KORTANTAMER 1994, s. 9).” Bu bağlamda Nedim’in ‘gönül’ redifli gazelinin anlam, ses, söz ve yapı bakımından birbirleriyle olan uyumunu ortaya koymaya; gazeli hem klâsik hem de çağdaş yöntemle incelemeye çalışacağız.

GAZEL

Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

1. Esdikce bâd-ı subh perîşânsın ey gönül
Benzer esîr-i turra-i cânânsın ey gönül
2. Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi
Zannım budur ki sen de peşîmânsın ey gönül
3. Eşkimde böyle şu'le nedendir meger ki sen
Çün sûz u tâb-ı giryede pinhânsın ey gönül

4. Ben sana bâde içme güzel sevme mi dedim
Benden niçin bu gûne girizânsın ey gönül
5. Bîgânedir muâmelenez akl u hûş ile
Gûyâ derûn-ı sînede mihmânsın ey gönül
6. Âyîne oldu bir niğeh-i hayretinle âb
Bi'llâh ne saht âteş-i sûzânsın ey gönül
7. Hac yollarında meş'ale-i kârbân gibi
Erbâb-ı aşk içinde nümâyânsın ey gönül
8. Feyz âşiyânı mihr-i hüner cilvegâhısın
Subh-ı bahâr-ı şevka girîbânsın ey gönül
9. Peymâne-i muhabbeti sundun Nedîme çün¹
Lutf eyle alma câmı biraz kansın ey gönül

1. GAZELİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE ÇEVİRİSİ VE ŞERHİ

Esdikce bâd-ı subh perîşânsın ey gönül

Benzer esîr-i turra-i cânânsın ey gönül

(Ey gönül! Sabah rüzgarı estikçe perişan oluyorsun. Belli ki sevgilinin saçının esirisin.)

Sabah rüzgarı estiğinde, gönül perişan olmaktadır. Belli ki sevgilinin saçının esiridir. Sabah rüzgarı esince; gönlün perişan olması doğaldır. Çünkü sabah rüzgarı sevgilinin saçının dağılmasına sebep olup, güzel kokuları aşığa kadar getirir. Aşığın etkileyen bu koku, onu kendinden geçirip perişan etmektedir. Çünkü gönül sevgi, arzu, düşünce gibi ruh hallerinin doğduğu yer veya nefret, inanç, sevgi gibi insanın manevî varlığına ve bütün manevî duygularına verilen ortak isim olarak da görülür.²

Gönlün denize ve suya benzetilmesi, suyun akıcılığı, görüntüleri aksettirmesi,

¹ Halil Nihad'ın hazırladığı *Nedim Divanı*, Hasibe Mazıoğlu'nun *Nedim*, Şevket Kutkan'ın *Nedim Divanı'ndan Seçmeler* adlı çalışmalarda mısra:

“Lutf eyle alma câmı biraz kansın ey gönül”

Biçiminde olmasına rağmen. Abdülbaki Gölpınarlı'nın hazırladığı *Nedim Divanı*'nda:

“Lutfeyle câmı bâri biraz kansın ey gönül”

biçimindedir.

Ayrıca, üzerinde çalışılacak metnin sağlamlığıyla ilgili daha geniş bilgi için bakınız. Mine Mengi, “Metin Şerhi, Tahlili ve Tenkidi Üzerine”, *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara, 2000, s.72-80.

² Gönülle ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri(2003), *Marifetnâme*, II. Cilt. S.84-135, Berikan Yay. Ank., Âmil Çelebioğlu, “Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Gönül” Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, s.585-598, MEB. Yay., İst., 1998.

saflığın simgesi ve görünürde sakin olmasından dolayıdır. Deniz ve su rüzgarla yakından alakalıdır. Rüzgarın esmesiyle denizin dalgalanması, coşması anlatılır. Ayrıca gönlün deniz/derya ile bağlantısı her ikisinin de derinliklerinde gizledikleri sırlarla da ilgilidir. Ayrıca gönül, yaşanan aşkın ilahî olması sebebiyle daima coşkun bir deniz olarak düşünülür.

Gönlün sevgilinin saçının esiri olması, onun kuşa benzetilmesindedir. Hür olan bu kuşun sonradan tuzaklarla esir edilmesi mümkündür. Eskiden tuzakların kıldan yapıyor olması, bu tuzakların şekil bakımından saçın bükümüne benzemesi, kuşların bu kıldan yapılmış tuzaklara kapılması ve çabaladıkça daha da içinden çıkılmaz bir hale düştükleri bilinmektedir. Bir sebep-sonuç ilişkisinin somut örneğini gördüğümüz bu beyitte, gönlün benzetildiği kuşun söylenmemesi kapalı istiare sanatının yapıldığını göstermektedir. Sadece Nedim'in bu gazelinde değil; neredeyse bütün Divan şairleri şiirlerinde, gönül gibi insana ait soyut kavramları somutlaştırarak anlatma yoluna gitmişlerdir. "Akıl, gönül, hatır, ruh, nefis, kibir, gurur, gam, neşe, ıstırap, naz, cilve, lütuf, ihsan, cömertlik vs. insana has özellikler, sık sık bir takım somut nesnelere benzetilmişlerdir. Örneğin insanda varlığı kabul edilen gönül, Divan şiirinde daha çok âşğın gönlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir takım benzetme ve ilgilerle gönül, kuş, ülke, şehir, köşk, ev, hücre, taş, şişe, kadeh, ayna vs. gibi hayatın değişik alanlarından pek çok şeye benzetilerek somutlaştırılmıştır" (YILDIRIM, 2002, s. 213). Gazelin bütün beyitlerinde; bu somutlaştırmayla ilgili olarak teşbih, teşhis ve istiare sanatlarının yapıldığını görmekteyiz.

Gazelin redifi olan "-sın ey gönül" tekrar sanatına güzel bir örnektir. Bu tekrarlara, anlamın etkisini artırdığı için "hüsn-i tekrar" diyebiliriz. Ayrıca bu tekrarlar ünlemlerle yapıldığı için "nidâ" sanatının da güzel örneklerindedir.

Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi

Zannım budur ki sen de peşimânsın ey gönül

(Ey gönül! Gül mevsiminde içki içmeye tövbe etmekten sanırım sen de benim gibi pişmansın.)

Gül mevsimi, sıkıntı ve zorluklarla dolu kış mevsiminden sonra gelen ilkbahar mevsimidir. Havaaların ısınmasıyla, eğlence ve sohbetlerin çoğalması, içki meclislerinin tertiplenmesi, gam ve kasavetin gönüllerden atılmaya çalışıldığını gösterir. Bu mevsimde gül ve bülbül en önemli sembollerdendir. Ayrıca meclisle birlikte içki de önemli bir unsurdur. Bu sebeple ilkbahara "zaman-ı gül, gül vakti, eyyâm-ı gül ü mü'l" adları verilmiştir.

Bahar mevsiminde insanlarda meydana gelen değişiklikler, tabiattaki değişmelerin

bir sonucudur. Sevgilinin davranışları ve güzelliğinin etkileyciliği bahar mevsimindeki tabiatın güzelliği ve değişikliğiyle yakından ilgilidir. Âşığın, baharın etkisiyle sevgiliye olan ilgi ve isteğinin artması mevsimin özelliğiyle doğrudan alakalıdır. Çünkü bahar mevsimi sevgiliyi hatırlatır. Âşık, sevgiliyi hatırlayınca kederlenip içki içmek ister; baharda sıcakların artmasıyla su ve içkinin önemi bir kat daha artar. Ancak âşık içki içememektedir, zira tövbelidir. Şairin, sadece ramazan ayı için mi yoksa hiç içmeyeceği için mi tövbe ettiği açık değildir. Gazelin yazıldığı tarihi kesin olarak tespit etmek mümkün olmadığından kesin bir yargıya varmak güçtür. Ancak bu tarihe ramazan ayının tesadüf etmesi büyük bir ihtimaldir. Bununla beraber Divan şairlerinin bahardan sonra içkiye tövbe etmeleri, bu tövbelerini sonraki bahar mevsiminde tekrar bozmaları da yaygın bir anlayıştır. Nedim'in de içkiye tövbesini bozmak üzere olduğunu söyleyebileceğimiz bu beytin; şairin içinde bulunduğu ruh halini göstermesi bakımından önemlidir. Şairin içinde bulunduğu durumdan memnun olmadığını anladığımız bu beyitte; gönlün bir iç muhasebenin yapıldığı yer olduğunu da çıkarmak mümkündür.

Şairin içkisiz ve güzelsiz geçirdiği zamandan şikayetini başka beyitlerinde de görebiliyoruz.

*“Neler çeker ramazan içre iyde dek göresin
Nedim terk-i mey-i hoş-güvâr edinceye dek”*

Muğbeçeye çatan şair, durumdan bir hayli muztarıptır. Yine ramazanda çekilen güçlükleri anlatan aşağıdaki beytinde de benzer şikayetler söz konusudur.

*“Bir taraftan dahi ey muğbeçe sen de görünüp
Bize dert olma mübarek ramazan ayında”*

Gazelin bütün beyitlerinde görüldüğü gibi duygu ve düşünceler samimî bir ifadeyle dile getirilmiştir. Dile olan hakimiyetinin verdiği rahatlıkla yazan şair, “Türkçeyi rahatça ifade edişini, veznin imkanlarından, kelimelerin ahenginden ustalıkla faydalanarak beyt[ler]i şiirleştirdiğini görmekteyiz” (MAZIOĞLU, 1992, s. 130). Nedimâne söyleyişin bir sonucu olduğunu bildiğimiz bu sade ve külfetsiz ifadeler, Nedim'in Türkçeye olan hakimiyetinden doğmaktadır. Başka şairlerde benzerine pek rastlanmayan bu ifade tarzı, Nedimde “şahsî bir mahiyet almıştır” (MAZIOĞLU, 1992, s. 129).

Eşkimde böyle şu'le nedendir meger ki sen
Çün sûz u tâb-ı giryede pinhânsın ey gönül

(Ey gönül! Göz yaşımındaki alev nedendir? Yoksa sen ağlayışın yakıcılığında mı saklısın?)

İnsanın en çok dile getirdiği cismi kalbi(gönlü)dir. Şair(âşık)ler bunu en fazla kullananlardır. Çünkü aşkın mekanı gönlüdür. Hatta gönül, bu gazelde olduğu gibi daima

âşığın yerine kullanılır. “Divan şiirinde, âşıkların gönlü aşk ateşiyle doludur (HORATA, 2002, s. 371).

Ağlayışın tabiatında var olan acı, gönüldeki aşk ateşiyle alakalıdır. Gönüldeki her neşe ve hüznün mutlaka göze yansır. Bu yüzden ağlayan gözler kanayan bir gönle delalet eder. “Bütün âşıkların yürekleri ve gönülleri yanıktır. Ateşlerinin kıvılcımları ve dumanı gökyüzüne kadar yükselir. Gözlerinden kanlı yaşlar akar. Göz yaşının kanlı olması şiirde iki türlü açıklanır: Çok ağlamaktan gözler hastalanır, kanlanır. Kanlı gözden dökülen göz yaşı kanlı olur. İçlerinin ateşinden âşıkların ciğerleri erir ve gözlerinden kanlı göz yaşı olarak dökülür” (İPEKTEN, 1986, s. 265). Bu beyitte alışılmamış bir bağdaştırma da söz konusudur. Eskiler bunu, hüsn-i talîl sanatıyla bîkr-i mazmun kullanma ve benzetmelerle izah ederlerdi. Göz yaşının yakıcı olması onun ateş dolu bir yerden geldiğine işarettir. Bu yer şüphesiz âşığın aşk ateşiyle yanmış gönlüdür. Divan şiirinde gönlün türlü anlamlarıyla beraber ateş anlamının da olduğu bilinir. Gaston Bachelard da “Aşk, gönülden gönüle aktarılacak ateşten başka bir şey değildir.” der. “İçin yanması” deyiminden gönül ıstırabını anlarız. Yine “kanlı göz yaşı” ifadesinden de göz yaşının gözü yakmasını, gözün kızarıp kan rengini almasını anlarız. İçi yanmayanın ağlaması mümkün değildir. Bunu en güzel şekilde “Gönül ağlamayınca göz ağlamaz” ata sözümüz vermektedir. Bu yüzden ağlama ve göz yaşının kaynağının gönül olduğu anlaşılmaktadır. Âşığın gönlü, sürekli aşk ateşiyle yanıp tutuştuğu için, gözünden kanlı göz yaşı eksik olmamaktadır.

Ağlayıştaki acı ve ıstırabın sebebi sorulduğu için, “istifham” ve bu sorunun cevabı bilindiği halde sorulduğu için “tecâhül-i ârifâne” sanatı yapılmıştır. Ayrıca aşk/girye, şule/sûz/tâb ve gönül/pinhân kelimeleri arasında anlam ilişkilerinden dolayı tenasüp sanatı vardır.

Ben sana bâde içme güzel sevme mi dedim

Benden niçin bu gûne girzânsın ey gönül

(Ey gönül! Ben sana bade içme güzel sevme mi dedim? Benden niçin böyle kaçırıyorsun?)

Gönül, güzel sevmesine ve içki içmesine engel olduğu düşüncesiyle âşıktan kaçmaktadır. Bu engelleme âşık tarafından yapılmamış olsa da gönül âşığa kırgındır. Bunun gerçek sebebi ise gönlün alınganlığıdır. Çünkü gönül, “deng ü hayran”dır. Çünkü sevgiliden ayrı olduğu için şaşkın ve kendinden geçmiştir. Sevgiliden ayrı olan gönül daralır, hassas olur. Kimsenin kendisine bir şey yapmasına gerek kalmaksızın o herkese kırgın ve kızgındır; çünkü sevgiliden ayrıdır. Başkasıyla ilgilenmez, devamlı sevgiliyi düşünür. Sürekli ona ulaşma endişesi içindedir. Onu bu kötü duruma düşüren de

sevgilidir. Gönül, derdin çaresinin, derde düşürende olduğunu bilmektedir, ancak arzu edilen de, sevgiliden başkası değildir.

Gönül, içki içen ve güzel seven bir insana benzetilerek teşhis edilmiştir. Şair, gönlüne “sen” diyerek ona bir kişilik verdiği için teşhis sanatıyla birlikte; gönlünün kendinden başka birisi olmadığı için de “ben/sen” kelimelerinde, güzel/gönül/sevme ve bade/içme arasında tenasüp sanatı yapılmıştır.

Bîgânedir muâmelenez akl u hûş ile

Gûyâ derûn-ı sînede mihmânsın ey gönül

(*Ey gönül! Akılla birbirinize yabancı gibisiniz. Sanki içimde misafir gibisin.*)

“Gönül, aşk duygusunun ve neticelerinin ortaya çıktığı bir merkez olarak kabul edilir. Âşığın ayrılmaz bir parçası olduğu gibi, sevgilinin âşığa karşı takındığı olumsuz tavrın neticelerinin görüldüğü bir mekan olarak da dikkati çeker” (SEFERCİOĞLU, 1990, s. 248). Çoğu zaman akıl ve gönül birbirine zıttır. Başından beri bu işin sırrının çözülemediği bilinmektedir. Divan şiirinde; akıl ve gönlün çatışması renkli hayaller etrafında sıklıkla dile getirilmiştir. Bu zıtlığın temelinde şüphesiz “aşk” vardır. Gönlün akılla uyuşmaması, onun en önemli özelliklerinden biridir. Çünkü gönül, söz dinlemeyen bir çocuk, özgürce uçmak isteyen bir kuştur. Özgür olma isteğine rağmen sevgilinin saçının esiri olmaktan da kurtulamaz. Çile çekmekten usanmadığı için bî-pervâdır. Gönlün önemli bir vasfı da deli ve divane oluşudur. Bu yüzden gönül, havaîliği, serseriliği, hercaîliği ile âşığı temsil etmektedir.

Burada asıl olarak şu düşünceye yer verilmek istenmektedir: Gönül ile akıl birbirine zıttır. Her birinin maksad(sevgili)a ulaşmak için kendi yöntemleri vardır. Aklın âşığın bedenini terk etmek istememesine karşın gönlün sinde misafir gibi davranması burayı terk etmek istemesinden dolayıdır. Çünkü akıl, âşığın bedenini temsil etmektedir. “Akıl dünya işlerini düzene koymak içindir. Dünya nimetlerine bağlılık akılla olur” (DİLÇİN, 1991, s. 59). Gönül ise sevgili(mâ-sivâ’llah)den başka her şeyi reddetmektedir. ‘Aşk, sevgili dışındaki her şeyi yakar’, “Âşık candan[beden] soyunmadıkça sevgiliye vuslat edemez. Gerçek idrak merkezi olan gönülden canın istekleri çıkarılınca, âşık mâ-sivâdan arınır” (KURNAZ, 2003, s. 11). Böylece ancak sevgiliye ulaşılabilir.

Gönül ve aklın uyuştığı asla görülmemiştir. Bu rint ile zahidin, tarikat ehli ile şeriat ehlinin çatışma ve mücadelesini hatırlattığı için telmih, ayrıca derûn/sîne kelimeleri arasındaki anlam ilişkisinden dolayı tenasüp sanatı vardır.

Âyîne oldu bir nige-h-i hayretinle âb

Bi’llâh ne saht âteş-i sûzânsın ey gönül

(*Ey gönül! Hayranlık dolu bir bakışınla ayna su gibi eridi. Vallahi ne kadar*

kuvvetli bir ateşmişsin.)

Gönlün, hayranlık dolu bir bakışıyla aynayı su gibi eritmesi; onun bilinmeyen gizli güçlerinin olduğunu ortaya koyar. Gönül, gerçek güzelliğin tecelligâhı olduğu için aynanın gönlü göstermesi mümkün değildir. Çünkü ayna, yapısı itibarıyla gerçeğin kendisini değil, ancak yansımaları gösterebilir. Öte taraftan insanın Allah'ın aynası başka bir görüşe göre de Allah insanın aynasıdır. Gönül ve ayna birbirinin yerine de geçebilir. “Allah'ın Zât'ının kendisini tanıttığı insan Allah'ı görmez, sadece kendi biçimini Allah'ın aynasında görür. Sadece onda kendi biçimini görebilse bile, bizzat Allah'ı görebilmesi mümkün değildir. Bu bir aynaya bakmaya benzer, çünkü aynada kendinize baktığımızda, sadece ayna sayesinde kendi biçiminizi gördüğünüzü bilseniz bile, aynanın kendisini göremezsiniz” (BURCKHARDT, 1994, 131-2). Her iki görüşe göre ayna özü işaret etmektedir.

Gönül, İslam inancında çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle tasavvufî şiirlerde gönlün önemi üzerinde daha çok durulur. Bir hadis-i kudsî: “Ben yere göğe sığmam, mü'min kulunun gönlüne sığarım” demektedir. Bu nedenle gönül, Klâsik şiirimizde kutsal kabul edilmiştir. Bu beyit aynı zamanda batı mitolojisinden Narkissos efsanesini de hatırlatmaktadır.³

Bütün varlıklar gerçek varlık olan Allah'ın güzelliğinin görüntüleridir. Ayna, ancak bu yansıma görüntüleri aksettirebilir. Öte yandan gönül, asıl gerçeğin bulunduğu yer olduğundan, aynanın gönlü göstermesi mümkün değildir. Çünkü aynanın ne bu güzelliği görüp dayanmaya ne de göstermeye gücü yeter. Nitekim beyitte gönlün bu gücü yeminle tasdik edilmektedir. Bu beytin en belirgin edebî sanatı mübalağadır. Narkissos efsanesine telmih yapılmıştır. Ateş ve su tezat sanatına güzel bir örnek olmuştur.

Hac yollarında meş'ale-i kârbân gibi

Erbâb-ı aşk içinde nümâyânsın ey gönül

³ Narkissos efsanesi, üç farklı şekilde anlatılır. Bunların en meşhuru “Narkissos, tanrı Kephisos ile nympha Liriope'nin oğludur. Doğduğu zaman, annesiyle babası kâhin Teiresias'a danıştı. Teiresias, onlara, çocuğun “kendi yüzüne bakmazsa çok ileri yaşa kadar yaşayacağı” cevabını verdi. Erkeklik çağına eriştiğinde, Narkissos'a birçok genç kız ve nympha âşık oldu. Ama o, bütün bunlara duyarsız kalıyordu. Nihayet. Nympha Ekho ona gönül verdi, ama o da ötekilerden fazla bir şey elde edemedi. Çok üzülen nympha Ekho inzivaya çekildi, zayıfladı zayıfladı ve sonunda yalnızca inleyen bir ses olarak kaldı. Narkissos'un hor gördüğü kızlar, tanrılardan , öçlerinin alınmasını istediler. Nemesis kızları duydu ve bir düzen kurdu: havanın çok sıcak olduğu bir av sonrasında, Narkissos, susuzluğunu gidermek için bir pınarın suyuna eğildi ve suyun aynasında kendi yüzünü gördü. Bu yüz o kadar güzeldi ki, Narkissos bir anda ona âşık oldu. Bundan böyle gözü dünyada hiçbir şeyi görmez oldu ve suya eğilmiş olarak kendi suretine bakakalıp, öylece öldü... Narkissos'un öldüğü yerde bir çiçek bitti. Bu çiçeğe, onun adına izafeten narkissos[nergis] dendi. Pierre Grimal,(1997), Mitoloji Sözlüğü, (çev. Sevgi Tamgüç), Sosyal Yay., İst.

(Ey gönül! Hac yollarındaki kervan meşalesi gibi, âşıkların arasında fark ediliyorsun.)

Gönül, hac yollarındaki yolcuların arasında lider ve yol göstericidir. Gönül, hac yoluna girmişse maksadı hacı olmaktır. Hacı olabilmek için Mekke'ye gidip Kabe'yi tavaf etmek gerekir. Divan şiirinde; Mekke'nin sevgilinin mahallesi, Kabe'nin de evi olduğu bilinmektedir.

Hacca gitmenin belli bir zamanı vardır. Hac mevsiminde Müslümanlar topluca yola çıkar ve Mekke'nin yolunu tutarlar. Tabi bu yolculuk yaya ya da hayvanlarla yapıldığı için aylarca sürer. Zamanın ve yolun tespiti için bir kılavuza ihtiyaç vardır. Kılavuzun daha önce hacca gitmiş olması gerekir. Âşığın gönlü, daha önce hacca gitmiştir. Çünkü sevgilinin bulunduğu yere gidip sevgilinin evinin etrafında dönüp dolaşmıştır. Zaten gönlün işi sevgilinin bulunduğu yerin yollarında gidip gelmektir. Bu nedenle gönül, içindeki aşk ateşinden dolayı kervan meşalesine teşbih ediliyor. İlâhî aşkın mekanı da gönüldür. Gönül, âşıkların arasında kervan meşalesi gibi yol göstermekte ve hemen fark edilmektedir.

Şair, bütün beyitlerde olduğu gibi bu beyitte de gönlünü âşığa benzeterek aslında kendini kastetmektedir. Çünkü, âşık olan gönül, şairin gönlüdür. Âşıklara yol gösterdiği için de onların piri olduğunu söylemektedir. Çünkü “en büyük âşık kendisidir” (DİLÇİN, 1991, s. 58). Beyitte teşbih sanatı vardır. Bu benzetmede dört öge de kullanıldığı için “teşbih-i mufassal” ayrıntılı benzetme yapılmıştır.

Feyz âşiyânı mihr-i hüner cilvegâhısın

Subh-ı bahâr-ı şevka girîbânsın ey gönül

(Ey gönül! Sen ilim-irfan yuvası, hüner güneşinin doğduğu yersin. Arzu baharının sabahına yakasın.)

İlim-irfan, bereket ve olgunluğun yuvası, hüner güneşinin doğduğu yer ve kavuşma baharının sabahı gönüldedir. Bütün bu güzelliklere, yeniliklere ve mutluluklara gönülden gidileceği ve bunlara ancak gönülle ulaşılabileceği anlatılmaktadır.

Gönül zenginlikle doludur. İnsanların mutlu ve huzurlu olabilmesi için gönülleri keşfetmeleri gerekir. Hatta “gönül kazanmak, gönle girmek, gönülde yer etmek” deyimleri bu manayı kuvvetlendiren delillerdir. “Gönüllerde yaşamak” deyiminde ise saltanatın gönüllerde olduğu; ölümsüzlük ve unutulmayışın yeri olarak gönül belirtilmektedir. Gönlün kavuşma sabahına yaka olması gerçek mutluluğun ilk buraya doğacağıının bir işaretidir. Ancak hüner güneşinin doğmasıyla arzu baharının sabahı olacağı anlatıldığı için Mihr/subh, feyz/hüner kelimelerinde tenasüp sanatı vardır.

Peymâne-i muhabbeti sundun Nedim'e çün
Lutf eyle alma câmı biraz kansın ey gönül

(Ey gönül! Mademki Nedim'e sevgi kadehini sundun, lütfedip kadehi alma da biraz kansın.)

Şair, bütün zorluklara rağmen en sonunda muhabbet kadehini gönülden almayı başarmıştır. Divan şiirinde, genellikle böyle bir durumla karşılaşılmaz. Çünkü âşık ne kadar isterse istesin maksadına ulaşamaz. Fakat şair, bu beyitte sevgi kadehine ulaşmayı başarmıştır. Bu Nedim'e has bir söyleyiş özelliğidir. Ancak âşık olana yine rahat yoktur. Âşık, ölünceye kadar dertli ve endişelidir. Beyitte âşık, sevgi kadehini ele geçirmesine rağmen her an kaybetme kaygı ve endişesini taşımaktadır. Şair, içki ve kadehe o kadar düşkündür ki içkiden ve kadehten hiçbir zaman ayrılmak istemediğini ve onlara doyamadığını aşağıdaki beytinden de anlıyoruz.

*“Destide kadehde doyamam görmeğe bari
Ey gevher-i şeffâf senin mahzenin olsam”*

Gazelin tümünde istiare-i temsiliye sanatı görülmektedir. Benzetmelik, gönül; benzetilen ise âşıktır. Çünkü şairin kendisidir.

2. GAZELİN YAPISAL İNCELEMESİ

(Biçim, Ölçü ve Kafiye İncelemesi)

2.1. Biçim

Gazel, divan şiirinde beyitlerle kurulan ve tek kafiyeli biçimlerden biridir. Başlangıçta kasidelerin içinde bir bölüm olarak yer alan gazel, daha sonra müstakil bir hal almıştır. “Kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek” anlamına gelen gazel, özellikle aşk, sevgi, güzellik ve içki konusunda yazılan şiirlere denir.

Nedim, gazellerinin çoğunu şuhâne edâyla söylemiştir. Ancak gazellerinin birçoğu âşıkâne, rindâne, şuhâne, hikemî, ve Türkî-i Basit'in etkilerini de taşımaktadır. İncelediğimiz gazelin birinci ve ikinci beyitlerinde; “sabah rüzgarının esmesiyle gönlün düştüğü hal, yarin saçının kıvrımlarına esir olmanın vermiş olduğu bedbinlik ve gül mevsiminde içkiye tövbe edilemeyeceğinin belirtilmesi hem âşıkâne hem rindâne söyleyişin özelliklerini taşımaktadır. Bahar mevsimini her canlının coşku ve sevinçle yaşadığını, bu mevsimde içki içmeye tövbe edilemeyeceğini, güzel sevmekten ve içki içmekten gönlünün de kendisinin de vazgeçemeyeceğini belirten şair, durumu tam bir şuh edâ ile ifade etmektedir.

Sekizinci beyitte; ilim-irfan, olgunluk, kemal ve erdemin yuvası, hüner ve marifet güneşinin ilk ve gerçek doğuş yerinin gönül olduğunun söylenmesi gerçekten hikmetli bir

söyleyiştir. Yine göz yaşlarının yakıcı, bir alev kadar kırmızı ve ışık kadar parlak oluşu, güzelliğin ve güneşin gönle doğması gibi ifadelerin de Sebki Hindî'nin etkisiyle söylendiği izlenimini vermektedir.

İyi bir ustanın elinde, malzemenin çoğu yabancı olsa bile duygu, düşünce, zevk ve estetik kaygıyla ele alındığında bütünüyle yerli/mahallî hatta şahsî bir ürüne dönüşebildiğini biliyoruz. Nedim'in çoğu şiiri kendi döneminde ve daha sonraları bu vasıflarla anılmıştır. Usta bir şairin şiirini tek bir tarzın içine değerlendirmek oldukça zordur. İncelenen bu gazel, Nedim'in şiirleri arasında en beğenilenlerden biridir.

Bu gazel, gösterdiği özelliklerden dolayı *yek-âhenk*dir. Klâsik şiirimizde beyitleri "anlam ilişkisi içinde olan gazellere *yek-âhenk*" denir. Gazelin beyit sayısının 9 olması *yek-âhenk* olmasıyla alakalıdır. Nedim'in gazelleri genellikle 5-7 beyit arasındadır. Bu gazelin 9 beyitten oluşması işlenen konunun öneminden dolayıdır. Konu gerektirdiği için şair beyit sayısını artırmıştır. Gazelin her beyti aynı konuyu işlediği gibi aynı güzellikte olduğunu da söyleyebiliriz. Bu gazel, aynı zamanda *yek-âvâz*dir.

Gazelin beyitleri arasında sıralanış itibariyle zamanla bazı değişikliklerin olduğunu zannediyoruz. Beyitlerin sıralanışı gazelin anlam ve kompozisyonu bakımından bir uyumsuzluğu sezdirmektedir. Her ne kadar Divan şiirinde beyitlerin yerlerinin değiştirilmesi, bölümlere ayrılması, belli bir plana göre işlenmesi geleneği yoksa da; gazellerin birçoğunun böylesi bir inceleme yöntemine uygun olduğunu biliyoruz. Bu gazelde de anlam ve yapıyı göz önünde bulundurarak, beyitlerin zihinlerdeki yerini ve sırasını tespiti çalıştığımızda karşımıza farklı ama daha dikkat çekici bir tablo çıkmaktadır. Beyitlerin kendi aralarında: 1,2--4,5--6,3,7,8--9 biçiminde kümelenildiğini gördük. Gazeli önce üç ana bölüme ayırdık. Çünkü beyitler bu şekilde sıralanınca kendi aralarında da bir bölümlenmeye gittiğini gördük.

Gazelin 1,2. beyitleri, şairin ve gönlünün durumunu tasvir ettiği için *Giriş Bölümünü* oluşturmaktadır. 4,5. beyitler, şairin gönlünden ve mevcut durumdan şikayet ettiğini gösteren *Gelişme bölümünün I. Ara bölümünü* oluşturmaktadır. 6,3,7 ve 8. beyitler, -âşğın ve gönlünün türlü aşk hallerinin övgüyle anlatıldığı için- Medh (övgü) kısmını yani; *Gelişme bölümünün II. Ara bölümünü* oluşturmaktadır. Gazelin 9. beyti ise istek/niyaz/yalvarma (dua) kısmı olarak *Sonuç bölümünü* oluşturmaktadır.

I. GİRİŞ	1 _____ 2 _____	Tasvir (ortaklık)	
II. GELİŞME	4 _____ 5 _____ 6 _____ 3 _____ 7 _____ 8 _____	Şikayet/yakınma Övgü (medh)	
	III. SONUÇ	9 _____	Niyaz/yalvarma (dua)

Tablo: 1

2.1.1. Ölçü

Araplar, aruz ilmini, şiir bilimi(ilmü'ş şi'ir)nin iki parçasından biri olarak kabul ederler. Şiir biliminin diğer parçası ise kafiye bilimi (ilmü'l- kafiye)dir. Şiirin meydana gelmesi için bu iki bilim şarttır. Divan şiirinin aruz ölçüsüyle yazıldığını biliyoruz. Aruz ölçüsü, Arapçaya has bir ölçü olduğu için başlangıçta Türk şairlerince rahatlıkla kullanılamamıştır. Türk şairleri, bu ölçüyle şiir yazmakta biraz zorlanmışlardır. Bunu zaman zaman şiirlerinde de dile getirmişlerdir. Ancak zamanla aruz ölçüsünü şiirimize o kadar sindirmişiz ki bazı usta şairlerimiz şiirlerinde yabancı bir ölçü olmaktan çıkıp adeta bizim öz malımız olmuştur.

Aruz, şiirde ritmin sağlanmasıyla beraber redif ve kafiyedeki ses düzeninin dolayısıyla söz varlığının belirlenmesinde de etkili olmuştur. Aruzda Bahr-i muzârinin Mef'ûlü fâ'ilâtü mef'ûlü fâ'ilün kalıbı, farklı tefilelerin karışık bir şekilde sıralanmasıyla oluşturulmuştur. "Karışık vezinler, gerek açık hecelerın fazlalığı gerekse ritimlerdeki değişkenlik sebebiyle dîvan şiirinde, bilhassa son devirlerde tercih edilmiştir. Bunlardan özellikle üçü dîvan şiirinde çok kullanılmıştır (MACİT, 1996, s. 81). Nedim de çokça tercih edilen bu üç⁴ kalıptan birisini başarıyla kullanmıştır. Şiirde dört ayrı yerde imale yapılmıştır. Aruzda kusur olarak görülen imale, bir yerde soru ekinde bir diğerinde de meş'ale sözcüğünün ikinci hecesine denk getirilmiştir. Diğer ikisi de izafet kesrelerine denk getirilerek bu kusur hafifletilmeye çalışılmıştır. Ayrıca redifin "sın" hecesindeki "n" sesi "ey" hecesine ulanarak kapalı hece "sı ney" şeklinde açık hale getirilmiştir. Heceyle de şiir yazdığını bildiğimiz Nedim, sanatı ve eserleriyle hem

⁴ Diğer ikisi: Mef'ûlü mef'ûlü mef'ûlü fe'ülün , Mef'ûlü fe'ülün mef'ûlü fe'ülün.

döneminin hem de Klâsik şiirimizin önemli bir temsilcisidir. Onun şiirlerinde gördüğümüz yenilik ve gelişmeleri başkalarında aynı oranda görmek pek mümkün değildir.

2.1.2. Kafiye ve Redif

Divan şiirinde şekle ait bazı kurallar vardır ki asla değişmez. Bundan dolayıdır ki Divan şiiri, şekilci olmakla suçlanmıştır. Değişmeyen bu kurallardan biri de kafiye unsurudur. “Kafiye Divan şiirinde ses, redif ise söz tekrarlarının mısra sonlarında simetrik olarak kullanılmasıdır” (MACİT, 1996, s. 83). İncelenen gazelin kafiye düzeni aa, xa, xa, xa, xa, xa, xa, xa, xa şeklindedir. Bu, aynı zamanda bütün kaside ve gazellerin de kafiye düzenidir. Gazelin kafiyesini “-ân” sesleri oluşturmaktadır. Bu kafiye Divan şiirinde kafiye-i müreddefe “redifli kafiye” denilmektedir. Redifli kafiye şudur: Kafiye-i oluşturulan seslerden asıl ve son ses olan “revi” harfinden önce (ه)elif, (و)vav, (ي)ye geldiğinde -ki biz bu sesleri; â, û, î olarak gösteriyoruz- kafiye-i müreddefe olur. Kafiye-i müreddefe bu gün tam kafiye olarak adlandırılmaktadır. Bazı kaynaklar buna zengin kafiye de demektedirler. Bu gazelde gür ve bol sesli olan tam kafiyeyle birlikte redif de kullanılmıştır. Redif, sözlük anlamı arkadan gelendir. “Kafiye sözcüğünün revi sesinden sonra gelen, ses, takı, ek ve sözcüklerdir” (DİLÇİN, 1995, s. 61-62). Gazelde kullanılan “-sın ey gönül” rediftir. Burada kullanılan “-sın” eki bildirme ikinci şahıs ekidir. Oysa son mısradaki “kansın” sözcüğündeki “-sın” eki emir kipinin üçüncü tekil şahsına aittir.

Divan şairleri, kullandıkları redifleri genellikle Türkçe kelimelerden seçerler. Bu gazelde de seçilen redifin Türkçe olduğunu görmekteyiz. Nedim, “-sın” ekiyle, bir uzun ünlü ve bir ünsüz sestem oluşan kafiye seslerinin bulunduğu yabancı kelimeleri Türkçeleştirmiştir. Böylece kafiye kelimelerinin yabancılığı Türkçe bir ekle okuyucuya hissettirilmemeye çalışılmıştır.

“Divan şiirinde redifi belirleyen etkenlerden biri türdür. Özellikle kelime seviyesindeki rediflerle metnin anlamı arasında bir ilişki vardır. Konu, çok kere redifi belirler” (MACİT, 1996, s. 88). Bu gazelde de konu redifi belirlemiştir. Redifin de konuyu tamamıyla kapsadığı görülmektedir. Redif, hem mısra sonlarında bir anlam yoğunluğu hem de çarpıcı bir nitelik ortaya çıkarmaktadır. Bu gazelde de anlam ve ses kargaşası yaratılmadan on iki ses başarıyla kafiye ve redif sesleri olarak kullanılmıştır. “Redif şiirde ses ve anlamın odak noktasıdır. Böyle bir odak noktası şiirin kendi içinde bütünlüğünü sağlar” (MACİT 1996, s. 88). Kafiyenin kullanıldığı bir şiirde redifin de kullanılmasının ses güzelliğine zarar getireceği düşünülür. Oysa bu şiirde böyle bir olumsuzluk söz konusu değildir. Redifin diğer bir önemi de gazellere özellikle de

kasidelere ad olmalarıdır. Kasidelerin çoğu redifleriyle bilinirler. Bu durum gazeller için de geçerlidir. Çünkü Divan şiirinde gazellere özel adlar ve başlıklar verilmez.

2.2. Ses İncelemesi

Gazelde vezinle beraber sesler de ahenkli bir şekilde kullanılarak bir iç uyum sağlanmıştır. Kullanılan ölçü dört tefileli ve on dört heceden oluşmaktadır. Bu on dört hecenin altısı açık, sekizi kapalıdır. Bütün kalıpların son hecesinin kapalı olduğunu düşünürsek bu kalıbın açık hecesiyle kapalı hece sayısı arasında fark kalmamaktadır. Şair, şiirini zihninde oluştururken bu ölçüyü de kullanacağını düşünmüş olmalıdır. Çünkü anlam itibarıyla bu şiirde kullanılan bütün öğeler hemen hemen eşit düzeydedir. Aşk, aşkın şiddeti, içki, üzüntü, şikayet, pişmanlık ve istek gibi temaların derecesi birbirine yakındır.

Divan şairleri, şiirlerinde ahengi sağlamak için söz tekrarlarından yararlanırlar. Ancak sadece söz tekrarları değil ses tekrarlarının da ahenk unsuru olarak kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Nedim de bu gazelinde; özellikle redifte kullandığı söz tekrarlarıyla beraber her beyitte tekrarlanan ortak seslerden de ahenk unsuru olarak yararlanmıştır.

2.2.1. Ünlü-Ünsüz

Gazelde kullanılan seslere bakıldığında bir heyecan, istek, pişmanlık ve övgü şiiri olduğu ortaya çıkmaktadır. Heyecanın derecesini seslerden ve ünlemlerden de anlayabiliyoruz. Gazelde kullanılan ünsüz seslerin sayısı 327'dir. Buna karşılık ünlü seslerin sayısı 246'dır. "Ünsüzlerin hakim olduğu şiirler hareketli, akıcı; ünlülerin çoğunlukta olduğu şiirler ise daha durağan bir yapıya sahiptir. Bunların birbirlerine eşit sayıda olduğu şiirlerde ise bu nitelikler arasında bir denge ve birinden diğerine bir geçiş vardır" (HORATA, 2002, s. 381).

Şiirin bir aşk ve heyecan şiiri olma özelliğini kullanılan seslerin özellikleriyle de açıklayabiliriz. Gazelde sert ünsüzlerle kalın ünlülerin az olduğunu görmekteyiz. Sert ünsüzler ve kalın ünlülerle gönül ve gönül ilişkileri gibi hassas ve nazik bir konu anlatılmaya çalışıldığında son derece incitici olacağını düşünen şair, bunun yerine sedalı ünsüzlerle ince ünlüleri daha fazla kullanmayı uygun görmüş olmalıdır. Sedalı ünsüzler ve ince ünlülerin çokluğu şiire anlam yoğunluğu ve ince hayaller kazandırmıştır. Ayrıca uzun ünlülerden -â sesinin sıfatlarda kullanılması gönlün ve hassasiyetlerinin derecesiyle ilgilidir. Ünlü ve ünsüz seslerin beyitlere göre dağılımını aşağıdaki tabloda toplu olarak görmek mümkündür.

Beyitler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Toplam
Sedasız Ünsüzler	11	7	11	5	6	11	7	11	8	77
Sedalı Ünsüzler	25	33	27	33	27	24	26	26	29	250
Kalın Ünlüler	10	6	7	6	10	9	12	14	13	87
İnce Ünlüler	20	23	21	21	17	16	13	13	15	159

Tablo: 2

2.2.2. Alliterasyon ve Ses Göndermeleri

Gazeldeki ünlü ve ünsüz seslerin şiirin anlamına uygun bir şekilde dağıldığını görüyoruz. Ayrıca şair, çeşitli ünlü-ünsüz ses gruplarını kulakta güzel bir armoni uyandıracak biçimde kullanmaktadır. Aşağıdaki ikili ses grupları bunlardan bazılarıdır.

1. ân/ân/ân, es/es, ri/ir
2. ül/ül, im/im/ım, an/ân
3. ed/ed, ir/ir, n, l
4. an/ân, n-s/ns, iç/iç, gü/gû
5. in/in,ân/ân, lü/ül, le/el
6. ây/ay, ne/ne, âh/ha
7. la/âl, bâ/bâ, ân/ân, rb/rb, şa/aş
9. mâ/âm, ey/ey/ey, lü/lü, ün/ün/ün

Kullanılan bu ikili ses grupları ve alliterasyonlar, ses-anlam ilişkisini güçlendiren unsurlardır. Ancak şiirin ahengini sağlamada da bu seslerin çok büyük öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Anlam İncelemesi

Divan şiirinde, gazellerin herhangi bir bölümlene veya bir kompozisyon planına göre işlenmediği bilinir. Çünkü gazellerde, her şeyden önce beyit bütünlüğüne önem verilir ve her beytin anlamı kendi içinde başlar yine kendi içinde biter. Ancak yapısal açıdan bu gazele bakıldığında üç ana bölümden oluştuğu görülmektedir.⁵ Üçüncü beytin yerini değiştirip altıncı beyitten sonraya aldığımızda; ilk iki beyitte gönlün tasviriyle bir giriş yapılmaktadır. Birinci bölümü oluşturan bu tasvir kısmında şair aslında kendini anlatmaktadır. Yani şair ile gönlü arasında bir ortaklık söz konusudur:

1. Esdikce bâd-ı subh perîşânsın ey gönül
Benzer esîr-i turra-i cânânsın ey gönül
2. Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi

⁵ Bk. Tablo: 1.

Zannım budur ki sen de peşîmânsın ey gönül

İkinci bölümde ise iki ara bölüm vardır. Gelişme bölümü olarak ele aldığımız ikinci bölümün birinci ara bölümünü oluşturan 4.5. beyitlerde şair, gönlünden şikayet ederek onun uygun olmayan davranışlarda bulunduğunu ifade ederek gönülle başının dertte olduğunu ve ona söz geçiremediğini anlatmaktadır.

4. Ben sana bâde içme güzel sevme mi dedim

Benden niçin bu gûne girîzânsın ey gönül

5. Bîgânedir muameleniz akl ü hûş ile

Gûyâ derûn-ı sînedede mihmânsın ey gönül

Gelişme bölümünün ikinci ara bölümünde ise bir övgü vardır. Gazelin 6, 3, 7 ve 8. beyitlerinde gönlün türlü meziyetleri sayılarak övülmektedir.

6. Âyîne oldu bir nîgeh-i hayretinle âb

Billah ne saht ateş-i sûzânsın ey gönül

3. Eşkimde böyle şule nedendir meğer ki sen

Çün sûz u tâb-ı ğiryede pinhânsın ey gönül

7. Hac yollarında meşale-i kârbân gibi

Erbâb-ı aşk içinde nümâyânsın ey gönül

8. Feyz âşiyâmı mihr-i hüner cilve-gâhısın

Subh-ı bahâr-ı şevka girîbânsın ey gönül

Gazelin üçüncü ana bölümünü oluşturan Sonuç bölümünde ise sadece son beyit olan makta yer almaktadır. Şair bu beyitte sevgi kadehini gönülden almayı başarıp muhabbet içkisine kanmaya çalışmaktadır. İçkiye kanabilmek için de gönle niyazda bulunmayı ihmal etmemesi gerekir. Çünkü uzun süren bir mücadeleden sonra şairin muhabbet içkisine doyacağı konusunda tereddüdü vardır. Böylece yalvarma ile karışık bir rica da söz konusudur. Sonuç bölümünde, maksadına ulaşmak isteyen şair, gönlünü överek sonunda istediğini elde etmeye çalışmaktadır.

9. Peymâne-i muhabbeti sundun Nedim'e çün

Lutf eyle alma câmı biraz kansın ey gönül.

Şair, bu şiirinde bütün anlam yoğunluğunu “gönül” sözcüğünde toplamıştır. Türk insanının, kendi diliyle en hassas yanını, hissettiği en içten duygusunu, ve önemli yaşam organı(kalp)ını dile getirmiştir. Kısacası özünü ifade ettiği “gönül”ü ele almıştır. Şair, eğer gönül gibi bir sözcüğü tercih etmişse bunda sadece sanat kaygısı, kendini övme isteği, sevgiliye özlem vb. konular değil; bütünüyle bir millî duyusu ve ferdî haykırışı görmek mümkündür. Nedim, bu şiiriyle bir “gönül adamı” olduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç

Son zamanlarda Divan şiirine yeni bir tarzla yaklaşan bilim adamlarımız vardır. Divan şiirini bütün yönleriyle ele alan incelemelerin yanında, şiirin salt metin olarak ele alınıp değerlendirildiği çalışmalar da yapılmaktadır. Bu çalışmalar, Divan şiirinin geleneğin dışında bir metotla incelendiğinde de güzel ve yararlı sonuçların ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Nedim'in 'gönül' redifli gazelinde geleneksel incelemenin sonucu ortaya çıkan güzelliklerin yanı sıra yapısal açıdan yaptığımız incelemelerin de dikkat çekici olduğuna inanmaktayız. Klâsik şiirimizin en çok ilgi gören türlerinden biri olan Gazelin, şairini, okuyucusunu, şerh edicisini ve bu şerhi okuyanın/dinleyenin aldığı hazzın yanında şekil, ses, söz ve anlamın oluşturduğu hem dış yapısının hem de iç yapısının bir kompozisyonunun bulunduğunu gördük. Eski şiirimizin sanıldığı gibi eskimediğini ona yeni bakış açılarıyla bakıldığında yeniliğini ve güzelliğini gösterdiğini gördük. Bu bağlamda Divan şiirinin farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesinde büyük yararlar sağlanacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Bachelard, Gaston (1999), *Ateşin Tin Çözümlemesi*, Öteki Yay. Ankara.
- Burckhardt, Titus (1994), *Akılın Aynası*, İnsan Yay., İstanbul.
- Ceylan, Ömür (2000), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Çelebioğlu, Âmil (1998), *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB. Yay., İstanbul.
- Dilçin, Cem (1995), *Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara.
- Dilçin, Cem (1991), "Fuzuli'nin Bir Gazelinin Şerhi Ve Yapısal Yönden İncelenmesi", *Türkoloji*, D.S.IX.
- Emil, Birol (1997), *Türk Kültür ve Edebiyatından-1 Meseleler*, Akçağ Yay., Ankara.
- Hançerlioğlu, Orhan (2000), *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İpekten, Haluk (1986), "Gazel Şerhi Örnekleri-II", *Türk Dili Dergisi-Divan Şiiri Özel Sayısı*, Ankara.
- Horata, Osman (2002), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara.
- Kortantamer, Tunca (1994), "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi" *Ege Ü. Fen-Ed. Fak. TDE. Araştırmaları D.*, İzmir. S.VIII, s.1-9.
- Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* (1996), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- Kurnaz, Cemal (2003), "Âşık odur ki kılar cânın fedâ cânânına", *Dergâh D.*, S.157, İstanbul, s.11.
- Kutkan, Şevket (1992), *Nedim Divanı'ndan Seçmeler*, KTB Yay., Mersin.
- Macit, Muhsin (1996), *Divan Şiirinde Âhenk Unsurları*, Akçağ Yay., Ankara.

- Mazıoğlu, Hasibe (1992), *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yay. Ankara.
- Mengi, Mine (2000), *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara.
- Nedim Divanı*, (Haz: Gölpinarlı, Abdülkadir, 1972), İnkılap ve Aka Yay., İstanbul.
- Sefercioğlu, M. Nejat (1990), *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, KTB Yay., Ankara.
- Tarlan, Ali Nihad (1981), *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul.
- Tunalı, İsmail (1998), *Estetik*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yıldırım, Ali, "Nedim'in Şiirlerinde Somutlaştırma", *F.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2, Elazığ-202,s.211-218.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 109-119, ELAZIĞ-2006

HÜSN Ü AŞK'TA İMGELER

Images in Husn u Ask

Ahmet DOĞAN

Fırat Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ELAZIĞ.

ÖZET

İçselleştirilen eşyanın hayal süzgecinden geçirilip dil imbiğinden damıtılmasıyla varolan şiiri, bu varoluşta eşiz kılan en önemli öğelerden biri de şüphesiz ki şairin kullanmış olduğu imgelerdir. Okuyucunun muhayyilesini tahrik edebilme özelliğine sahip olan imge, şairin şiir kudretini ortaya koyması bakımından da büyük bir önem arz eder.

Divan şiirinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Hüsn ü Aşk, okuyucusunun muhayyilesini her an tetikleyecek nitelikte, zengin çağrışımlı bir imge dünyasına sahiptir. Bu bağlamda eserdeki imgelerin incelenmesi, mesnevideki esrarlı anlamın aralanması ve Şeyh Gâlib'in şiir kudretinin ortaya konması noktasında büyük bir önem ve kolaylık arz eder.

Anahtar Kelimeler: Hüsn ü Aşk, Şeyh Gâlib, Şiir, İmge.

ABSTRACT

Firstly, a thing of inner world passed through the imagination filter then distilled through the language alembic and finally it became a poem. In this existence, certainly, one of the most unique components is the images the poet has used. An image that has the ability of acting the readers' imagination quickly is an important element for poets to indicate his/her ability of writing poems.

Husn u Ask that is accepted as a turning point in Classical Ottoman Poems has an image world with rich associations and this world makes readers' imagination act quickly.

In this meaning, the examination of images in Husn u Ask helps the researchers understand Seyh Gâlib's ability of writing and mystical meanings in the poem.

Key Words: Husn u Ask, Seyh Gâlib, Poem, Image.

GİRİŞ

İmge, duyu organlarımızca algılanan nesnel gerçekliğin zihnimizdeki sübjektif tasarımıdır. Zihinsel bir tasarım olan imgenin oluşması noktasında duyularımızın ve özellikle görme duyumuzun önemli bir yeri vardır. Ancak bu, imgelerin sadece beş duyuyu sınırlı olduğu anlamına gelmemelidir. Zira imgeyi en geniş anlamda kullanan bir sanatçı imgesel düşünceyle, yalnızca beş duyu organından biriyle algıladığı şeyleri değil, kendi sanatçı dehasıyla hayal ettiği, yaratıcı bir şekilde etkin hale getirdiği şeyleri de anlatır (Wellek-Warren, 1983: 281).

Varlığın, herkesçe görünen/bilinen cephesinden ziyade, görülemeyen/algılanamayan, en gizli yanına yönelen bir sanatkarın, algıladıklarını ifade etme noktasında, imge kullanması kaçınılmaz bir hal alır. Sanatkarın dünyayı algılayışı onun bunu ifade ediş tarzıyla ve dolayısıyla da kullandığı imgelerle yakından alakalıdır. Bu ifade ediş noktasında sanatkar, sözcüklerin herkesleşerek kaybolan anlamını, imgeyle yaratıcı bir özde yeniden kurarak (Korkmaz, 2002: 274), özgün bir söylem elde eder. Sanatkarın imgeyle elde ettiği bu söylem, bakıp da göremediğimiz, duyup da işitemediğimiz, dokunup da hissedemediğimiz eşyanın, ruhlardaki infialinden başka bir şey değildir.

İnsanın yeni tasarımlara mevcut objeleri algılayarak ulaşabileceği gibi, zihnî tecrübelerin hatırlanışıyla da varabilmesi, imgenin zihinsel ve algısal olmak üzere iki yönünü ortaya koyar ki edebî anlamda imge de bu iki unsurun sanatkarın ferdi tecrübesinde birleştirilerek dil aracılığıyla ifade edilmesidir (Kagan, 1982: 227). İmge, sanat eserini zaman karşısında yitime uğramaktan koruyarak onun her devirde taze kalmasını sağlar. Bu sebeptendir ki sanatın büyümlü dünyası içerisinde yer alan büyük şairlerin mutlaka güçlü bir imge dünyası olagelmıştır (Özcan, 2003:116). Nitekim Divan şiirinin zirve konumundaki şairlerinden olan Gâlib, iştilmedik manalar, taze mazmunlar peşinde koşarak şiirini ince hayallerle örmüş dolayısıyla güçlü ve kolay nüfuz edilemeyecek bir imge dünyası kurmuştur. Bunun en güzel örneğini, dokuduğu anlam arabeskini, muhayyile kudretini son sınırına kadar kullanarak şaşırtıcı güzellikte imgelerle zenginleştirdiği (Ayvazoğlu, 1999: 29) Hüsn ü Aşk mesnevisinde görmek mümkündür.

Hüsn ü Aşk, okuyucusunun muhayyilesini her an tetikleyen sayısız imgeyle, eşine kolay rastlanılmayacak güzellikte bir şaheserdir. “Gâlib, şiiri ve şiirsel imgelemi, biçim ve anlamın “dünyaları” arasında bir bağlantı olarak görür.. İmgelem, Gâlib’in –ve bütün bir geleneğin- hakikat diye nitelendirdiği şeye köprü görevi gören bir mevkide yer alır” (Holbrook, 1998: 261, 79). Bu meyanda Hüsn ü Aşk’taki “birsam dallarından devşirilen

imgelerin” (Bilgegil, 1992: XXV), tamamının incelenmesi bu makalenin sınırlarını aşacağından dolayı biz, Hüsn ü Aşk'taki imgelerden sadece bir kaçını, H. Wells'in nitelik ve nicelik itibarıyla yaptığı sınıflama (Wellek-Warren,1983: 276) dahilinde, duyularla ilgili olanları da ayrıca belirterek incelemeye çalışacağız.

Hüsn ü Aşk'ta İmgeler ve Nitelikleri

1. Yaygın (Yayılgan¹) İmgeler

Yayılgan imgeler, daha evvel söylenmemiş olanların, eskilerin ifadesiyle ‘bıkr-i mana’ların, orijinal hayallerin zihinsel tasarımı olması özelliğiyle estetik açıdan en makbul sayılan imge türüdür. “Zihinsel kurguya geniş bir bakış açısı kazandıran ve yaratıcı öğeler içeren yayılgan/gelegen imgeler, sürekli yaratımlara açık söz oyunundan oluşur”(Korkmaz, 2002: 276). Yayılgan imgelerde sözcükler kullanılagelen anlamlarından ziyade metnin bağlamı içerisinde okuyucunun hiç de alışık olmadığı bir söylem oluşturmak üzere kullanılırlar. Bu imgeler okuyucunun muhayyilesinde, durgun bir suya bırakılan sert bir cismin bıraktığı etkiye benzer bir etki bırakır ve dolayısıyla okuyucu, imgeyi her an daha da genişleyen/yayılan bir şekilde alımlar. Yayılgan imgelerde; şiirde gösteren ile gösterilen, söylenen ile kastedilen arasındaki ilişki, doğrudan ve sıradan olmaktan öte daha kurgusal bir özellik taşımakta ve okuyucunun duyuş, sezış ve tecrid kabiliyetine göre muhayyilede şekillenmektedir (Korkmaz, 2002: 277).

Hayallerinin genişliği ve erişilemezliğiyle farklılığını ortaya koyan Gâlib'in, Hüsn ü Aşk'ında yayılgan imgelere sıkça rastlamak mümkündür. Mesnevinin ‘*Benî Mahabbet Kabilesi*’nin avlanmaları, meclisleri ve baharları için ayrılan bölümlerinde, hayaller iç içe geçerek önü alınmaz bir şekilde muhayyilede ilerler.

Ammâ ne kabîle kible-i derd

Bilcümle siyah-baht u rû-zerd

Giydikleri afitâb-ı temmûz

İçtikleri şû'le-i cihân-sûz

Hârgehleri dûd-ı âh-ı hırmân

Sohbetleri ney gibi efgân (H.A. 244,245,247)

(Fakat ne kabile, dert kiblesi,hepsi kara bahtlı ve sarı yüzlü./ Giydikleri temmuz güneşi, içtikleri dünyayı yakan ateşti./ Çadırları yokluk ahının dumanı, sohbetleri ney

¹ H. Wells'in ‘expensive’ dediği ve dilimize ‘yaygın’ olarak çevrilebilen bu imgeye Ramazan Korkmaz ‘yayılgan’ demeyi uygun bulur. (Daha fazla bilgi için bkz. Korkmaz, 2002: s.276)

gibi iniltiydi.)

Erzâkları belâ-yı nâgâh

Âteş yagar üstlerine her gâh

Ekdikleri dâne-i şîrâre

Biçdikleri kalb-i pâre pâre (H.A. 249,250)

(Yiyecekleri ansızın inen belalardı. Üzerlerine her an ateş yağardı./ Kıvılcım tohumu ekip param parça kalp biçerlerdi.)

İncecik bir şişenin yere düşmesiyle dağılan cam parçacıkları gibi muhayyilenin her köşesine yayılan hayaller, birden tenimizi yakacak kadar ısınır. Ateş imgesiyle sıcaklığı bir elbise olarak üzerimize giydiren şair, onu içirerek tadını damağımıza taşır. Bachelard, “bütün imgeler içerisinde alev imgelerinin- yalın olanları kadar en karmaşık olanlarının da uslu olanları kadar çılgın olanlarının da- bir şiir işareti taşıdığını” söyler (Bachelard, 1999a: 10)². Gâlib sade bir sözcük olmakla dahi şiirsel bir imge özelliği arz eden ateşi, onun “dölleyici” (Bachelard, 1999: 59) imgesiyle birlikte muhayyilemize bir ‘kıvılcım tohumu’ olarak eker. Tohumla kıvılcımın eşitliği ve ayrılmaz karşıtların karşılıklı oyunu ile tohum, bir kıvılcım; kıvılcım da bir tohum olarak karşımıza çıkar (Bachelard, 1999: 59). Şair bu kıvılcım tohumlarını zamanı geldiğinde ‘parça parça bir kalp’ olarak biçerken, okuyucunun hissesine muhayyileyi saran bir alev düşer. Ateşin ‘yayılgan’ özelliği durmak bilmez ve şair nihayet, ‘ateş yağar üstlerine her gah’ mısraıyla ruhlarımızı bir ateş sağanağı altında bırakır. Gâlib, ateş imgesini kullanırken içteki yangının dışavurumu olan ‘ah’ ile geleneğin hep ateş imgesiyle işlediği ‘ney’i ses imgesi oluşturacak şekilde kullanmayı ihmal etmez. “İmgeleri birbirine ses ve mana bakımından bağlayacak”(Uzmen,1967 :43) şekilde kullanır. Ses, yakıcı özelliğiyle bir ateş imgesi oluşturup muhayyileyi tahrik etmeye başlar. Dölleyici, eril bir özellik sergileyen ateş, ayrıca dikeylik, aktiflik ve metafizik bir sıçramanın da sembolüdür.. Ateş bu özelliğiyle aşkın(müteal) olanla bağlantıyı sağlama noktasında özellikle seçilmiş bir öge olur ki bu da Hüsn ü Aşk mesnevisinin kahramanı olan Aşk’ın, zorlu “Hisâr-ı Kalp” serüveninde dikey yönde bir değişime uğradığını gösterir.

Gâlib, bu alev dolu mısralarla gözümüzün önüne siyah bir perde çekerken, anlama uygun, hüznü bir ney sesiyle de kulaklarımızı çınlatır. Böylece duyu organlarımızın tamamını harekete geçirir. “Sıcaklık hamulesiyle ‘dokunma’, parlıltı hamulesiyle ‘görme’

² Şiirsel bir imge olan ateş, Gâlib gibi eşsiz bir dehanın kaleminde “ateş denizi” imgesiyle düşsel bir görünüm kazanır. Şairin ateş imgeleri, başlı başına bir araştırmaya kaynaklık edecek kadar derin ve girift bir kullanım arz eder. Biz burada sadece konumuza örnek teşkil edecek beyitlere yer vereceğiz.

duyularından insanları, 'aşına' oldukları bir noktaya çeken Gâlib; geri plan levhasını soyutlayıp ortadan kaldırma; ön plan levhasını yoğunlaştırıp toplamak suretiyle, anlatmaktan ziyade telkin yoluna gider. Okuyucu, böyle bir 'sirayet' neticesinde duyularının 'aşına' çıkacağı bir haleti, hayal gücüyle tamamlar" (Bilgegil, 1992: XXIV).

İç içe geçen hayal dalgaları yerini tefekkürün dinginliğine bıraktığında, beyitlerde ifade edilen derdin(*kible-i derd*), matem rengi siyahın(*siyah-baht*), bitkinliğin ifadesi sarının(*rû-zerd*) anlamları belirginleşir. Evrensel açıklamanın ilkelerinden biri ve zıtlıklarla dolu olan ateş (Bachelard, 1999: 18), yakıcı özelliğinden ziyade, pişirici olgunlaştırıcı özelliği ile kendini hissettirir. 'Ney'in yaptığı çağrışımlarla, kişinin 'insan-ı kâmil'e uzanan serüvenindeki pişmeye/olgunlaşmaya atıfta bulunulur.

Gâlib'in engin muhayyilesinden süzülen hayallerin, Hüsn ü Aşk mesnevisinin, hemen hemen tüm mısralarında yayılğan bir özellik arz ettiğini söyleyebiliriz.

2. Batık İmgeler

Batık imgeler, yayılğan imgelerden sonra estetik değeri en yüksek olan imge türü olarak değerlendirilir. Batık imgelerle, zihinsel tasavvurda net bir görüntüden ziyade, bir bulanıklık meydana getirilir. Bulanıklaştırılmış görüntülerin imaları, daha çok zihinsel imgeleri harekete geçirdiğinden, batık imgelerde felsefî söyleme uygun bir yapı vardır(Korkmaz,2002: 289).

Batık imgelerin bir başka özelliği de tabiata yönelik atıfları dolayısıyla insan hayatıyla bitkilerinki arasında bir benzerlik olduğunu akla getirmesidir (Wellek-Warren, 1983: 276).

Evza-ı zamânededen ciğer-hûn

Peymâne-i âfiyet diğەر-gûn

Ser-menzil-i kâme nâ-resîde

Me'yûs-ı ebed belâ-resîde (H.A. 1846,1847)

(*Dünyada olanlardan bağı yaralıydı, sıhhat kadehi başka bir dertti./ Arzusunun hedefine ulaşamamış, sonu gelmez ebedî bir ümitsizlikteydi.*)

Dünya hayatında, ezel ve ebed gibi iki 'meçhul' ortasında bulunan insanoğlu, daima bir şeyler peşinde koşar. Kendisi için 'belirlenmiş' olan bir zaman dilimi içerisinde, birçok problemle karşılaşır. Acziyeti dolayısıyla zaman zaman hayal kırıklığına uğramaktan kurtulamayan insan, 'bir derdi bir derde dermân ederek' varlığını devam ettirmeye çalışırken kendisine sunulan sıhhat kadehi de nihayetinde dertten başka bir şey olmamaktadır.

Âdem ki cenâb-ı Bül-beşerdir

Bâğ-ı nebevîde bir şecerdir (H.A. 28)

(Beşerin babası olan Hz. Âdem peygamberlik bahçesinde bir ağaçtır.)

Bağ kelimesi, beraberinde getirdiği yeşillik, hayat, neşe ve huzur gibi kavramlar dahilinde, peygamberlik vasıflarına uygun bir hâl alır. Bahçe-peygamberlik kelimelerinin arka plânına yerleştirilen bu uyum, ağaç-peygamber ilişkisiyle biraz daha özele indirilerek devam eder. Ağaç, ilahî kudretin kendisine sunmuş olduğu meyvelerle insanlığa nimet olurken, peygamber de aynı döngü dahilinde, ilahî emirlerin ileticisi olarak, insanlığa ebedî saadetin meyvelerini ikram eder.

Pistâni turunc-ı bağ-ı hayret

Çeşmi o turunca mest-i hayret (H.A. 440)

(Göğüsleri cennet bağının turuncu, göğsü o turunca hayretten mest)

Saçları sümbül, gözleri nergis, yanağı gül v.s... olan Divan şiiri güzelleri, bu itibarî güzellikleriyle bir bahçeye benzerler. Gâlib bu bahçenin güzelliklerine göğüs benzetmesiyle turuncu da ilave eder. Görselliğin ön planda olduğu bu hayal, şairin “bulutların göğsüne el uzatan asmalar” mısraıyla, dokunma duyusuna bağlı zihinsel bir imgeyi de harekete geçirir.

Elbette olup füsürde- hâtır

Mânâdan olur zebânı kâsır (H.A. 220)

(Zihni ihtiyarlamış olanın tabîi dili de manadan kısa kalır)

Sermaye-i ârzü hünerdir

Baş eğme kişiye tâc-ı serdir (H.A.341)

(Arzusunun sermayesi marifettir. Bu maksatla baş eğmek insan için baş tacıdır.)

Efgânı ko eyle azm-i dil-dar

Bin re'ye olur netice bir kâr (H.A.1161)

(Feryadı bırak sevgilini almaya gayret et, bin düşünce bir iş yapar.)

Batık imgelerin felsefî söyleme uygun yapısı dahilinde Hüsn ü Aşk, özellikle *Sühan*'ın sözleriyle zaman zaman didaktik bir hâl alır ve şiirsel imgeleme biçilen rol en net eserdeki kılavuz figürün, *Sühan* olarak adlandırılmasında görülür (Holbrook, 1998:79). “Her renge bürünüp de renk vermeyen” şairin mısralarında, oldukça yoğun düşüncelerin izlerine rastlamak mümkündür. Okuyucunun düşünce ufkunu zorlayıp, zihnî kapasitesini genişleten bir çok beytiyle eser, aşk mefhumunu felsefi bir düzlemde ele alır.

3. Radikal İmgeler

Benzeyen unsurları kökten birleştiren radikal imgeler, fazla teknik, faydacı veya basit olduğundan şiire uymayan bir özellik arz ederler ve nesir diline uygun görülürler (Wellek-Warren, 1983: 276).

Sade, zarif bir dil ekseninde, zengin çağrışımlı kelimelerin kullanıldığı radikal imgeler, şiirsel metaforu, keskin zıtlıkları karşılaştırmasıyla da oluşturduğundan, yoğun zihinsel çatışma durumlarının ifadesi için oldukça uygun bir ortam sağlar (Korkmaz, 2002: 294).

Anlatma esasına bağlı bir edebî metin olan Hüsn ü Aşk mesnevisi, bu özelliğiyle nesir diline daha uygun bir konum arz eder. Ancak eser, sanatçısının elinde şiirselliğinden hiçbir şey kaybetmez. Hatta, eserin şiir yönü o kadar ağır basar ki, çoğu zaman okuyucu, mısraların ahengi içinde konudan uzaklaşabilir. Bu bağlamda eserde kullanılan radikal imgelerin, tanımlarının sınırlarını aştığını söyleyebiliriz.

Acz olmasa bî-nevâ kalırdık

Hep ebkem ü geç-edâ kalırdık (H.A. 10)

(*Acz olmasaydı nasipsiz, dilsiz ve düzensiz kalırdık.*)

Aczin yokluğu nasip, dil ve düzen mefhumlarını da beraberinde götürecektir. Gâlib, bu kelimenin manasında zuhur eden kifayetsizliği, insanoğluna şükredebilme kifayetini sağlayan bir değer olarak tersine çevirir. Acz, ilahî kudret karşısındaki güçsüzlüğüyle insana, bir iç muhasebe imkanı tanır. Böylece, tüm zaaflarıyla birlikte kendisini tanıyabilecek olan insan, nihayet Rabbini de tanıyabilecektir.

Feryâd ü şikence ye's ü hasret

Esbâb-ı safâ dahi ne hâcet (H.A.262)

(*Feryat, işkence yeis ve hasret varken başka eğlenceye ne lüzum var?*)

Feryat, işkence, yeis, hasret gibi olumsuzlukların bir eğlence olarak karşımıza çıktığı bu ifadelerle şair, eğlencenin özneliğini ön plâna alarak, geri plânda bu tür mefhumların insanın ruh haline göre şekilleneceğine işaret eder. Geleneğin insana /sanatçısına sunduğu 'acıya yazgılı' yaşamında hüznün, mutluluğun algılanabilmesini sağlayan yegane mihenk taşı olur. Elem ve sıkıntının mihengine çalınmakla kıymetlenen hayatta, insana en çok yakışan şey hüznün olur ve onu kendisine yakıştıranın artık '*esbâb-ı safa*'ya ihtiyacı kalmaz.

Cellâd-ı nigâhın et temâşâ

Azrâili gör ki rûh- bahşâ (H.A.489)

(*Cellat bakışını seyreden, hayat verici bir Azrail görür.*)

Sevgilinin bakışlarının katlediciliği ile, isminde dahi insanı ürperten bir

soğukluğun bulunduğu can alıcı melek Azrail'in kıyaslamasını yapan şair, sevgilinin bakışlarıyla muhatap olmak zorunda kalan âşığın çaresizliğini anlatmaya çalışır. Kıyaslama sonunda, sevgilinin cellat bakışları yanında artık Azrail'in can alan değil de can bağışlayan bir durumda olmasıyla, Azrail'in konumu altüst edilirken, âşığın içinde bulunduğu çıkmaz da daha net bir şekilde ifade edilmiş olur.

Bir bahrdeyim ki yok kenârı

Bir cenkteyim ki yok hisârı (H.A. 1785)

(Kenarı olmayan bir denizde, kalesi olmayan bir muharebedeyim.)

Çeşmim nem-i eşke gonca oldu

Peymâne-i intizâr doldu

Men zevrak-ı derd içinde nâçâr

Sâhilde figanda yâver ü yâr (H.A.1797,1798)

(Gözüm, gözyaşı tanelerinin goncası oldu, bekleyiş kadehi doldu./ Ben dert kayığı içerisinde çaresizim. Sevgili ve dostlar sahilde bağıriyorlar.)

İnsan sürmekte olduğu sıradan yaşamında güvenli bir sahili olmayan denizde gibidir. O dalga dalga gelen dertlerle mücadele etmek ve bu suretle 'acıyı bal eylemek' zorundadır. Alıntı yapılan bölümde şair, insanın hayat karşısındaki trajedisini düşünsel bir söylemle anlatırken, 'intizâr' ve 'dert' gibi soyut olan unsurları, 'kadeh' ve 'kayık' gibi somut şeylerle ifade ederek orijinal imgeler ortaya koyar.

4- Yoğun İmgeler

Yoğun imgeler, belirgin olmakla birlikte minyatür inceliğinde bir özellik taşır (Wellek-Warren,1983: 276). Kaba hatlarıyla fakat minyatür inceliğinde bir resme benzeyen yoğun imgelerde ferdî ve kolektif plânda geleneksel boyutun ağırlıkta olması, metaforların birer sembol olarak değer kazanmasına sebep olmuştur (Korkmaz, 2002: 296).

Bir lâle- ruh-ı siyah – kâkül

Sünbüller içinde gonca-i gül

Âyîne-i sîne bahr-ı sîmâb

Ikd-ı güher olmuş anda girdâb

Dendân u dehâmı idi lâ-rayb

Pür-dürr ü güher hazîne-i gayb (H.A.419,420, 421)

(Sünbüller içerisinde siyah kaküllü, lale yanaklı bir gül goncası./ Göğsünün aynası gümüş bir deniz, inci gerdanlık o denizin girdabı./ Şüphesiz ki dişleri ve ağzı, inci ve mücevher dolu bilinmeyen bir hazine idi.)

Hüsnün vasıflarının tasvirî bir üslûpla anlatıldığı bu ifadelerde, geleneksel ifade ve benzetmelerin yoğunluğu, muhayyilede Divan şiiri güzelini şekillendirir. Saçın sümbül, yüzün gül, sinenin ayine, dişin inci olarak kullanımıyla oluşturulan istiareler, sıklıkla kullanılmaları nedeniyle birer sembol olarak değer kazanmışlardır.

Çevgânı mücevher eyleyip tâk
Serheng idi anda rûy ber- hâk
Engûr-ı siyâhı Hindû-yı bâm
Ammâ yeri çâr-tâk-ı ecrâm (H.A.659,660)

(Asma, çubuklarını cevherle donatınca, çavuşun yüzü yere eğildi./ Siyah üzümle dam beğçisi bir Hindli; fakat yeri, yıldızların çardağı.)

Geleneksel ifadelerin kullanıldığı bu bölümde hayalî bir mekân oluşturulur. Görselliğin ağırlıklı bir yer tuttuğu bu mekânın tavsifinde sembol halini alan yoğun imgelerden ve bu imgelerin minyatürü andıran anlatımından istifade edilir.

5. Süsleyici, Coşkun ve Bayat İmgeler

Estetik açıdan fazla makbul sayılmayan süsleyici imgelerde, çoğunlukla benzeyen ile benzetilen arasında birebir nicelik benzeşmesi vardır (Korkmaz, 2002: 298).

Kaş yapmış iki kara çıyanı
Saç yapmış iki küme yılanı (H.A. 1391)
(Kaşları iki kara çıyan, saçları iki küme yılan.)
Bâzû-yı latîfî şâh-ı sîmîn
Güyâ ki hamîri berg-i nesrin
Engüşt-i sefidî şem-i kâfûr
Gülberg-i hınâsı gonca-i nûr (H.A. 425,426)

(Güzel kolu gümüş bir dal gibi, sanki mayası beyaz bir gül yaprağı./ Beyaz parmağı, kâfurdan yapılmış./ Gül yaprağı gibi kınası, mumlu bir gonca)

Alıntı beyitlerde görüldüğü üzere benzeşme yönlerinde maddi bir bağlantı söz konusudur. “Kaş-çıyan, saç-yılan, kol-gümüş dal, maya-beyaz gül, beyaz parmak-mum, kına-gonca.”

Basit değerlendirmeler ve zayıf karşılaştırmalar yapmak için kullanılan coşkun imgeler, süsleyici imgelerin çok az incelmış biçimleridir (Korkmaz, 2002: 299).

Müşküldü edâ-yı şükr ü tahmîd
Kanda leb-i zerre kanda hurşîd (H.A. 11)
(Şükür ve hamdetmek bile müşkül olurdu. Nokta gibi dudak nerde, güneş nerde?)
Şâh-ı güle döndü şâh-ı âhû

Müşk nâfesi verdi serv-i dil-cû (H.A. 618)

(*Ceylanın boynuzları gül dalına benzedi. Güzel serviler misk kokusu dağıttılar.*)

Şeh-perr-i sürûş berk-i eşcâr

Mânend-i gül-i enâr-ı gülnâr (H.A. 643)

(*Ağaçların yaprakları melek kanatları gibi, nar ağacının meyvesi ise gül gibi*)

Alıntı beyitlerin ilkinde, dudak-güneş karşılaştırması yapılırken, diğerlerinde süsleyici imgelerdeki maddi benzerliklerin yerini daha ince hayallerin aldığı görülür.

Tanpınar'ın da ifade ettiği gibi, "sanki mahsustan oyunun şartlarını güçleştirmek, zaferi en pahalıya satmak için daraltılmış bir imge âleminin bulunduğu Divan şiirinde (Tanpınar, 1995: 180) sıkça kullanılmış olması münasebetiyle bayatlamış imgelere çokça rastlamak mümkündür. Nitekim geleneğin bir halkası konumunda olan Gâlib'te de bu tür imgelerin kullanıldığı görülmektedir.

Bir şâhta iki gonca-i gül

Birbirlerine olurdu bülbül

Biribirine ulaştı bunlar

Ol bağçede kan yalaştı bunlar (H.A. 349,350)

(*Bir dalda iki gül goncası, birbirinin bülbülü idiler./ Birbirlerine yaklaştılar ve bahçede birbirlerinin kanını yaladılar.*)

Hatt-ı ruh-ı dūd-ı nâr-ı Nemrūd

Lâl-i lebi kevser-i mey-âlūd (H.A. 480)

(*Yanağının tüyleri Nemrut ateşinin dumanı, dudağının kırmızılığı şarapla karışık kevser.*)

Bahçe, bahar, gül, bülbül, hatt, duman, lal dudak, vb. mazmunlar, sıkça kullanıldıklarından bayat imgeler arasında yer alırlar. Bayat imgeler, Doğu şiir geleneğinde sürekli işlendiğinden, okuyucuda alışlagelmiş bir duygu tepkisiyle karşılanır(Korkmaz, 2002: 300). Fakat Gâlib muhayyilesinin mahsulü olan her kelime ayrı bir değer kazanır.

SONUÇ

İmge, sözcüklerin bir araya gelerek sürekli kendilerinden öte anlam dizgeleri oluşturması noktasında şiirin vazgeçilmez öğeleri arasında yer alır. Şair, bizim bakıp da göremediğimiz, duyup da işitemediğimiz, eşya ile ruhlarımız arasında var olan gizli dili imgeyle yeniden inşa eder. Metafizik bir gerilimin sürekli körüklendiği imgeyle; sözcükler, günlük dilde kullanıla gelen anlamlarından ziyade, metnin bağlamı içerisinde kazanılan ve okuyucunun hiç de alışık olmadığı bir söylem oluşturmak üzere kullanılırlar.

Bu özgün söylemde muhayyileye düşen kelimeler her okuyucunun dimağında irili-ufaklı farklı hayal halkaları oluşturarak muhayyileyi tahrik eder ve böylece imge her okunma esnasında daha geniş bir halde yeniden var olur.

Bu bağlamda Divan şiirinin tekamül bulduğu bir devirde geleneğin süzgecinden geçirilen hayallerle, bugün dahi erişilmesi zor bir noktada duran Hüsn ü Aşk mesnevisinin, bu eşsizliği yakalamasında, eserdeki 'imge' dünyasının önemli bir payının olduğunu söylemek mümkündür. 'Divan şiiri hazinesinde yeni bir usul bulan ve bulduğunu kendi açıp kendi tüketen Gâlib'in, kullandığı imgeler onun ve eserinin eşsizliğini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ayvazoğlu, Beşir(1999), *Kuşunun Son Şarkısı*, Ötüken Yay. İstanbul.
- Bachelard, Gostan (1999), *Ateşin Tin Çözümlemesi* (çev. Nail BEZEL), Öteki Kitabevi, Ankara.
- _____ (1999a), *Bir Kandilin Alevi* (çev. Fahrettin ARSLAN), Yedi Gece Kitapları, İstanbul.
- Bilgegil, Kaya (1992), "Hüsn ü Aşk'a Dair", *Hüsn ü Aşk* (Haz. Orhan Okay- Hüseyin Ayan), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Holbrook, Victoria (1998), *Aşkın Okunmaz Kıyıları*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Kagan, Moissej(1982), *Güzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat*, (çev. Aziz ÇALIŞLAR), Altın Kitaplar.
- Korkmaz, Ramazan (2002), *İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özcan, Tarık(2003), "Şiir Sanatında İmajın Yeri, Önemi ve Bunun Cemal Süreyya'nın Şiir Dünyasına Uygulanması", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*,C.13, S.1, s.115-136.
- Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk* (1992), (Haz. Orhan Okay- Hüseyin Ayan), Dergah, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1995), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergah Yay. İstanbul.
- Uzmen, Engin(1967), *Edebi Tenkitte İmaj İncelemesinin Yeri ve Bu Metodun, Shakespeare'in Romeo ile Juliet Oyununa Uygulanması*, Ankara Üniv. DTCF Dergisi C. XXV, S.1-2, s.40-83.
- Wellek-Warren (1983), *Edebiyat Biliminin Temelleri* (çev. A.Edip UYSAL) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 121-129, ELAZIĞ-2006

ÇAĞDAŞ İNSANIN TUTAMAK ARAYIŞI: “AYLAK ADAM”

The Searching Hold Of The Modern Human: "Aylak Adam"

Sema ÖZHER

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
e.mail:semaozher@yahoo.com*

ÖZET

Yusuf Atılğan Aylak Adam adlı romanında paralı bir gencin hayatına anlam verecek değer arama çabasını anlatır. Bu değer, maddi boyutun üzerinde insanı hayata bağlayacak, kişiye yaşam enerjisi verecek, romanda “düşsel sevda” olarak adlandırılmış bir güçtür.

Roman boyunca baş kahraman C, düşsel sevdanın peşinde koşar. Yazar, bu arayışın anlatımında sokaklar, sinemanın derin locaları ve bayan Naciye'nin küçük evi gibi simgesel değer taşıyan mekanlardan yararlanmışır. Bu mekanların sembolik ve psikolojik olarak çözümlenmeleri romanın gerçek değerinin anlaşılmasında oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Atılğan, Aylak Adam, mekan-insan ilişkisi.

ABSTRACT

Yusuf Atılğan in his Aylak Adam named novel has told the young and wealthy person's life who is in the struggle of the make of life. In the novel, over the material dimensions, this value is a power that gives people a connect to the life and vitality.

In the course of the novel, Mainhero C run after a romantic love. The author for telling this search uses the street , deep lodge of cinema and Mrs. Naciye's small house

where has a symbolic value. As the symbolically and psychologically analysis of these places are very important to understanding the real value of the novel.

Key Words: Yusuf Atılğan, Aylak Adam, Place-Human Relation.

GİRİŞ

Hayvanlarda doğa ve varlık özdeştir. Oysa insan varoluş süreci içerisinde kendisini gerçekleştirebilmek için dünya üzerinde kendi biçimlendirdiği mekanlar yaratır. Bu mekanlarda kişiler arası iletişimi ve etkileşimi sağlayarak bir tarih ve kültür dokusu ortaya koyar. Bu doku kişiye atalarının edindiği tecrübelerin miras olarak aktarımını sağlar. Bunun sonucunda insanda tarihsel bilinç oluşur. Tarihsel bilinç, bir kendini bilme tarzıdır (Özlem, 1996:341). Kendini bilen insan ortak amaçlar etrafında birleşerek “cemiyyet” yaşamına geçer.

Cemiyyetin/toplumun varlığını devam ettirebilmesi için birtakım kurallar öne sürmesi kaçınılmazdır. Bu kurallar kimi zaman kişiyi güçlükler karşısında korurken kimi zaman da onun “varlık alanı”nı ihlal etmiştir. Kişinin varlık alanının ihlali birey ve toplum arasında bir çatışmaya neden olmaktadır. Bu çatışma kişinin psikolojisinde tahribata yol açarken birey bu durumu içinde yaşadığı mekana yansıtmıştır.

Reel zamanda görülen bu durum anlatı metinlerinde de kurgusal olarak aynen görülmektedir. Kahramanın ruhu yaşadığı mekana siner. Yazar özellikle baş kahramanın psikolojisinin ip uçlarını mekanı kurgularken metnin içerisine gizler. Böylece mekanı yorumlama işlemi kahramanın gizli kalmış yanlarını “**okuma**” işlemiyle örtüşmüş olur.

Yusuf Atılgan Aylak Adam adlı romanında çevresiyle uyum sorunu yaşayan bir kişinin mutlu olmak için yaratmaya çalıştığı bir “değer” arayışını anlatır. Çocukluğunda bilinçaltına itmiş olduğu anılarının etkisinden kurtulmayı amaçlayan baş kahraman, amansız bir varoluş mücadelesi sergiler. Yazar, genel olarak aydın sorunsalı biçiminde adlandırılan bu uğraşı, kişiler düzleminde baş kahraman C; kavramlar düzleminde topluma yabancılaşma ve tutamak arayışı; simgesel düzlemde ise sinemanın derin locaları, bayan Naciye’nin küçük evi ve sokaklar ile roman kurgusuna yerleştirmiştir. Çağdaş insanın en temel sorunu olan bireyin topluma yabancılaşmasını anlatan Aylak Adam, insan ile mekan arasındaki ilişki bakımından çözümlendiği takdirde okuyucusuna asıl mesajını iletibilmiş olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, baş kahraman C’nin yaşamını anlatırken mekanın insanı geçmişten geleceğe nasıl bir yolculuğa çıkardığını ve kişinin psikolojisini çözümlemeye ne derece önemli olduğunu ortaya çıkarmaktır. Böylece insanın aslında çevresiyle kurduğu işlevsel bağla kendisini gerçekleştirdiği ispatlanacaktır. Bu ispatlama işleminde ise baş kahramanın psikolojisi merkez kabul edilerek onun yaşadığı değişimin mekansal yansımaları psikolojik ve sembolik çözümleme yöntemleri kullanılarak açıklanacaktır.

1. Bilinçaltı Labirenti: derin localar

İnsanın evrensel anlamda tarihi bir belleğe sahip olması bireysel boyutta da kendini gösterir. Kişi anımsadığı ya da unuttuğu bütün tecrübelerini beraberinde taşır ve bunlar bazen hiç farkına varmadan kişiyi yönlendirir. Roman boyunca baş kahraman C, çocukluğuna ait anıların çağrısını sinemanın derin localarında yaşar. Burası C'yi geçmişine, bilinçaltına çağırın mekan olarak simgesel bir değer taşır. İnsanların el ele tutuşmak, sarılmak ve öpüşmek için geldiği bu mekana C'yi çeken asıl şey, ne iş yaptığını herkesin bildiği “şası kadın”ı Zehra teyzesine benzetiyor olmasıdır. Şası kadın C'yi sinemanın derin, küçük, gömük ve karanlık localarına çağırırken onu Zehra teyzesiyle yaşadığı cennetten kopma zamanlara ve kadın düşkünü baba arketipine taşır. Böylece derin localar C'nin bilinçaltının simgesi olur.

Annesi C bir yaşındayken öldüğü için onu Zehra teyzesi büyütmiştir. Bu kadın onu her zaman gerçek bir anne şefkatiyle sevmiş ve okşamıştır. Zehra teyzenin bu dokunuşları ile ortaya çıkan “ötekinin sıcaklığını duyumsama” biçimi C'yi hayatı boyunca takip edecek ve onun anne-sevgili kadın tipini aramasına yol açacaktır.

Zengin bir komisyoncu olan C'nin babası kadın düşkündür ve evde sık sık hizmetçiler değişmektedir. Üstelik baş kahraman C, henüz çocuk yaşta babasının Zehra teyzesiyle olan cinsel yakınlığına şahit olmuştur, bunun üzerine babasına saldırmış ve boğuşma sonunda kulağı yırtılmıştır:

“Babam bir koluyla teyzemin etekliğini kaldırıp sarmış, öteki eliyle çıplak bacaklarını okşuyordu. ‘Zehra, şu bacakların yok mu?’ dedi. Çevrem kararır gibi oldu. Fırladım. Üstlerine atıldığımda bacaklar hala çıplaktılar. ‘-Bırak onu diye bağırdım...’ Elini ısırardım;... Kafamdaki ses durmadan, ‘Kulağı yırtıldı,’ diyordu.”(Atılğan, 2001:127)

Roman boyunca C, bu baba arketipinin izlerini davranışlarında yaşamıştır. İlk gençlik yıllarında karşı cinse duyduğu ilgi ve istekten dolayı kendini suçlamış ve kadınların bacaklarına dokunamamıştır. Ayrıca romanın anlatımında leitmotive dönüşen “Kulağımı kaşıdı.” cümlesi yukarıda alıntı yapılmış olan kötü çocukluk anısının izi olarak olay örgüsünde kendini göstermiştir. Burada C'nin babası ile Zehra teyzesi arasında yaşanan cinsel ilişkiye gösterdiği tepkiyi ödip kompleksiyle açıklayabileceğimiz gibi mitik değerlerle de açıklayabiliriz.

Mitik anlamda çocuk cennete özgü bir zamanda yaşar (Eliade, 2001:105). Çocuğun cenneti kendisi ve annesinden ibarettir. C'nin cennetinde ise annenin yerini Zehra teyze almıştır. Babanın sevgiyi sadece tensel bir zevkten ibaret görmesi ve Zehra teyzeyi de bir cinsel obje konumuna düşürmesi, C'yi yaşadığı cennete özgü zamandan koparmıştır:

“Hemen her gece babam eve girer girmez beni, teyzemle oynadığımız oyunlardan,

masalların mutluluğundan ayırırdı. ‘-Çocuğu yatır!’ derdi. Büyük sevinçlerden büyük kederlere birden geçişi öğreniyordum. Çünkü onun kucağında babamın varlığını unutmuyordum. Yatakta, beni ondan ayırmasındaki haksızlığı düşünürdüm.” (Atılğan, 2001:125)

Zehra teyze masallar anlatıp onunla oynayarak C’ye hayatı boyunca gerçekten mutlu olduğu tek zaman kesitini sunmuştur.

Aile içerisinde politik toplumsallaştırma sürecini yaşayan çocuğa yine ailesi tarafından sorumluluk, boyun eğme, sadakat, korku... gibi duygulanımlara ket vurması öğretilir. Böylece çocuk olgunlaşır (Teber, 2001:79). Baba yaşadığı toplumun –para, güç, iktidar, menfaat, yaşamdan zevk alma gibi- değerlerini oğluna aktarmadığı için C’nin politik toplumsallaşma süreci yarıda kalmıştır. Hatta C’nin toplumun genelgeçer kurallarına aykırı bir kimliğe sahip olmasına yol açmıştır.

C babası tarafından sunulan her şeye karşı çıkmıştır. Baş kahraman ailesi tarafından verilen adı reddetmekle, kadınlara karşı duyduğu cinsel ilgiden dolayı kendini suçlamakla, hesapsızca para harcamakla ve bir işte çalışmamakla babasına benzemeye ve aslında ondan kendisine göstermediği babalık şefkatinin öcünü almaya çalışır. Bu öç alma duygusunun büyüklüğü romanın adıyla da kendini belli eder. Olay örgüsü içerisinde bu söylediklerimiz C’nin ağızından şu cümlelerle ifade edilir:

“-İş yapmam ben; aylakım.... Çalınmış para yerim ben.”(Atılğan, 2001:147)

Bu para babasının C’ye göstermesi gereken şefkatten, sevgiden ve zamandan çalınarak biriktirilmiştir. Çalınan C’nin **hayatıdır**.

Bireyin “an”ı yaşarken sürekli olarak geçmişini hatırlaması geleceğe yönelik kararlarını etkiler (May, 2003:13). Baş kahramanın hissettiği yalnızlık duygusu ile toplumsal yabancılaşmanın arka planında babasına duyduğu nefret yatar. C’nin herkesçe benimsenmiş toplumsal kurallara uyum sağlayamaması, çevresinde kendisini anlayacak yakın birinin bulunmaması baş kahraman C’yi bütün roman boyunca bir “**tutamak**” arayışına sevk etmiştir. Bu ise “gerçek sevgi”dir.

Romanda kavramlar düzlemi incelendiğinde şiddetli eleştirilere neden olan C’nin aylaklığının bir simge-değer olduğu görülecektir. Bu yaşama tutunma çabasının simgesidir ki C’nin avareliği toplumdan geri çekiliş değil, yeniden bir yapılanma için yüklenilmiş amaçlı bir çalışmadır (Urry, 1999:275). C’nin aylaklığı toplumun gününbirlik ilişkilerine, dedikodularına, eşya düşkünlüğüne, eli paketlilere, sadece tensel dokunmadan ibaret cinsel ilişkilere bir başkaldırıdır:

“...İnsanın bir tutamağı olmalı.... Dünyada hepimiz sallantılı, korkuluksuz bir köprüde yürür gibiyiz. Tutunacak bir şey olmadı mı insan yuvarlanır. Tramvaylardaki

tutamaklar gibi. Uzanır tutunurlar. Kimi zenginliğine tutunur; kimi müdürlüğüne; kimi işine, sanatına. Çocuklarına tutunanlar vardır. Herkes kendi tutamağının en iyi, en yüksek olduğuna inanır.” (Atılğan, 2001:152)

Kahramanın yaşadığı toplumun değerlerine karşı takındığı bu aykırı tutum onu çok büyük bir yalnızlığa itmiştir.

2. Ülküsel Sevginin Arandığı Yer: sokaklar

Geçmişle içinde bulunduğu zamanı uzlaştırabilen insan, geleceğe iradesiyle yön verebilir. Bu yönlendirme işi sırasında kişi ruhunda ve hatta bedeninde kendini kurmayı öğrenir. Böylece kişi varoluşsal anlamda tamam olur. Bunun sonucunda da toplumda yaşama tutunmuş bireylerin sayısı artar.

Aylak Adam romanının baş kahramanı C, geçmişte yaşadığı kötü tecrübeleri sindirememiştir. C'nin kötü baba arketipine karşı bir sığınak olarak zihninde geliştirdiği -anne-kadın sevgili imajı- Zehra teyze, C'yi yaşamı boyunca büyük bir arayışa sevk etmiştir. Bu arayış roman sona erdiği zaman anlaşılacağı gibi aslında C'nin kendini bulma çabasıdır.

Baş kahraman toplumla –yani **herkesle**- uyumsuzluk içerisindedir. Onun bu uyum sorunu romanın ilk sayfasındaki epigramla adeta vurgulanmıştır:

“Mufassal kıssa başlarsın garip efsane söylersin”

Yine romanın ilk cümlesi baş kahramanın kendini toplumun ne kadar dışında gördüğünün habercisidir:

“Birden kaldırımlardan taşan kalabalıkta onun da olabileceği aklıma geldi.”(Atılğan, 2001:9)

İnsanlar/herkes adeta sel suyu kadar çok, çevreyi yıkan, bilinçsiz eylemler sergileyen bir çoklukta. Olaylar geliştikçe baş kahramanın kendini olayların dışında tutan tavrı sürecektir. Romanın “Yoksa her şey ben olmadığım zaman, benim olmadığım yerlerde mi oluyordu”(Atılğan, 2001:11) cümlesi bu uzak ve aykırı tavrın göstergesidir.

Herkes/kalabalıklar problem yitimine uğramıştır; hatta tasasızlıkları yüzlerinden bile belli olur. Erkekler tıraşlı, kadınlar güzel; ya somurtkandırlar ya da sırtkanlıkları yüzlerine yapışmıştır; iş dönüşlerinde dilencilere sadaka vererek ucuza huzur satın almaya çalışırlar. Yazar toplumun yaşadığı çözülmeyi, değer yitimini ve tükenişi romanda sokak adlarıyla ilinti kurarak vurgulamıştır:

“İçinizde İki Öksüzler Sokağı'ndan geçen olmuştur belki ama bilmezsiniz. Çoğu iki katlı, yeni ya da yeni görünen evler... Ben 'Eli Paketliler' sokağı diyorum. Komşusunun saygısını yitireceğinden başka sıkıntısı olmayanlar yaşar burda. Ama adı... 'Sıra Serviler

Caddesi': Asfalt, üst üste beton yapılar, otomobiller sürüsü, hızlıyürüyen insanlar sürüsü... Bu yolun servili olduğu zamanlar da insanlar böyle mi yürürdü?" (Atılğan, 2001:14-15)

Nesne ile adı arasındaki benzeşmezlik kişi ile adı arasında da aynen vardır. Adları kişilerin karakterini yansıtamaz durumdadır. Bu yüzden baş kahraman yine topluma aykırı davranışla adını reddetmiştir. Kalabalıklar aynı zamanda ezberlenmiş davranışlara sahiptir. Hatta tensel temastan ibaret sevişmeleri bile aynı sırayı takip eder:

"Önce el tutulur, sonra öpülür, sonra memeler okşanır; en son etekliğin altı gelir."(s.34)

C, birbirine benzeyen bunca insanın arasında tuhaf ve yalnız kalmıştır. Ama gerçekte toplumdaki diğer insanlar da farkında olmadıkları büyük bir yalnızlık yaşarlar. Yazar bu yalnızlığı "*üç oda bir mutfak sendromu*" olarak adlandırmıştır. Herkes evlenip çocuk sahibi olunca mutlu olacağını sanır, ama bir süre sonra kadın ve erkeği birbirlerine bağlayan ortak bir çatıdan başka bir şey kalmaz. Böylece "*ortak bir şeyleri kalmayanların ortaklığı*"nı yaşamaya başlarlar. Yusuf Atılğan birbirlerine çok yakın görünen insanların gerçekte ne kadar yabancı olduklarını Bodur Minareden Öte adlı öyküsünde baş kahramanın ağzından şöyle söyler:

"Tel dolaptan yemek tenceresini çıkardım. Akşamdan kalma biber dolmasıydı. Suyun üstünde yüzen tek tük yarı-donuk yağ boncuklarıyla iğrenç görünüşü vardı. Beş yıllık yaşamımızın özeti gibiydi bu yemek." (Atılğan, 2002:74)

İnsanlar birbiriyle böylesine ayrı, aynı zamanda da birliktedir.

Yalnızlık duygusu bazen kişiyi tüketirken bazen de varoluşsal anlamda ikinci bir doğuma hazırlar. Baş kahraman ikincisini gerçekleştirme uğraşı içerisinde. Onun yalnızlığı "*ülküsel sevda*" denebilecek bir amaca yönelmiştir. Bu sevgiyi Kierkegaard'ın şu cümleleri tanımlamaktadır:

"Yetkin sevgi, birini onun gözünden mutsuz olmak için sevmektir. Ama hiçbir insanın böylesine sevmeyi istemeğe hakkı yoktur."

Baş kahramanın aradığı sevgili, kendisinin bir benzeridir. Sıra dışı bir davranışla kendini belli edeceğine inanır. Aranılan sevgilinin diğer bir özelliği ise "*eşyanın ötesinde*" (Atılğan, 2001:11) olmasıdır: eşyaya köle olmamak, eşyayı amaçları için kullanmak. Böylece bu kişinin paraya köle olmayacağı sonucu ortaya çıkar.

Bütün insanlar kendilerini tamamlayacak diğer yarısıyla birlikte yaratılmıştır. İnsana düşen görev, uzakta duran diğer yarısını bulmasıdır. İşte yaşam bu tamam olma sürecidir. C'nin arkadaşlarına verdiği "*O olmasaydı ben olmazdım.*" (Atılğan, 2001:153) cevabı söylediklerimizi doğrulayarak mitolojik er-dişi kavramına da gönderme

yapmaktadır. Baş kahraman C, yitik yarısı B'yi roman boyunca yılmadan aramıştır.

3. Aşkın Barınağı: Bayan Naciye'nin küçük evi

Mekan ile insan arasındaki psikolojik bağ, anlatı metinlerinin kurgusuna da yansımıştır. Yazar özellikle baş kahramanın psikolojisini çözümlemeye mekanı bir şifre çözücü nitelikte kullanabilir. Yusuf Atılgan, baş kahraman C'nin yaşadığı yalnızlığı, yaşama tutunma çabasını, sokakları ayrıntısıyla anlatmakla okuyucuya sunmuştur. Sokağa her çıkışı C'nin topluma ne kadar yabancı olduğunu görmesine neden olmuştur. Baş kahramanı büyük bir yalnızlık duygusuna iten sokaklar, bu sebeple, labirent mekan niteliği kazanmıştır (Korkmaz, 1997:170).

“*Ruhumuz bir oturma yeridir.*” (Bachelard, 1996:28). Kendi içinde barınmayı öğrenen insan, daha sonra yaşadığı yere oturmayı öğrenir. Ruhumuzun barındığı yer, içselleştirilmiş mekandır ki o zaman buranın adı “*ev*” olur. Aynı zamanda ev, yabancılarla dolu meçhul açıklıkların içine oyulmuş bir mahremiyet sahası, keyif veren bir sükunet ve sıcaklık bölgesidir. (Lings, 1997:111) Bu sebeple bir metin içerisinde geçen “*ev*” sözcüğü “*oda*”, “*apartman*”, “*köşk*” vs. mekanlardan daha farklı çağrışım değerlerine sahiptir.

Yazar Aylak Adam adlı romanda, labirent mekan özelliği taşıyan sokakların karşısına “*Bayan Naciye'nin küçük evi*”ni adeta baş kahramanın ruhunun oturmayı öğreneceği, kalabalıkların ezberlenmiş ilişkilerinden uzak, mahrem ve sıcak tek yer olarak çıkarmıştır. (Roman boyunca buranın daima aynı tamlamayla anılması dikkat çekicidir.)

Bayan Naciye'nin küçük evi denize çok yakın, ağaçlar arasında, büyük pencere, aydınlık, ferah, fıstık yeşiline boyalı, kahverengi keten perdeli, tahtadan yapılmış hoş bir yapıdır. (Atılgan, 2001:96) Ancak evin fiziksel konumu oranın ev olmasına yeterli gelmez. Çünkü içerideki gereksiz eşyalar varlığın önüne geçecek durumdadır:

“*İçerdeki iki kocaman koltuğu salona taşıdı. Geniş karyolanın üstüne oturup kalktı. İyiydi. ...Pencereye yakın köşede aynalı bir masa vardı. Bunu da çıkarmak istedi ama nereye koyacağını bilemiyordu.*” (Atılgan, 2001:96)

Bir mekana sinmenin gerekli şartı –belki de- kişinin kendine ait küçük şeyleri oraya yerleştirmesidir. Eşyaların yerini değiştirdikten sonra yanında getirdiği iki tabloyu duvara asan C, Bayan Naciye'nin küçük evine “*yerleş*”miş olur. Ev imgesi, C'nin eski sevgilisi Ayşe ile karşılaşarak onun da buraya taşınmasıyla tamamlanmış olur. C o anda Ayşe'nin ülküsel sevgiyi paylaşacağı kişi olduğuna inanmaktadır. “*Artık ev onların eviydi.*” (Atılgan, 2001:114) Öznenin “*ev*”e sahip olması, evin mahremiyet ve sıcaklığına, tinsel anlamda tamamlanmışlık duygusuna erişmesi demektir.

C ilk kez burada geçmişiyile içinde bulunduğu anı birleştirmiş olur. Baş kahramanın psikolojisindeki en büyük değişim –geçmişiyile uzlaştığının göstergesi olarak- Ayşe'nin bacaklarını öpebilmesidir. Ayrıca C, yediği yemeklerde Zehra teyzesiyle yediği yemeklerin kokusunu ve tadını duyumsarken denizin tuzu da Zehra teyzesinin çarşıdan getirdiği ekşi erikleri hatırlatır:

“Saçlarından süzülmüş bir damla su dudaklarına inince yalandı. Tuzluydu. ‘Bu tad?’ Hatırladı. Zehra teyzesinin çarşıdan getirdiği yeşil erikleri tuza banarak yerlerdi. ‘- Yeme artık, dişlerin uyuşacak!’ Bakışlarında hep o sevgi ışıması olurdu.” (Atılğan, 2001:138)

Bayan Naciye'nin küçük evi, çiftler arasındaki uzaklığı ve yalnızlığı arttıran evlilik kurumunun çöküşüne çözüm sunan mekan olması bakımından çok önemlidir. Çiftlerin hayatları sıradanlaşmıştır:

“Erkek akşamları eve elinde paketler, kese kağıtlarıyla döner. Yemek yerler. ... Arada, ‘Bu yıl kömür kıtlığı olacakmış!’ diye mırıldanır. Kadın kucagında hep yamanacak bir şeyler bulunur. Kocasına bakar. ‘Uğrunda fakülteyi bıraktığım bu rahatına düşkün adam mıydı?’ diye düşünür. Sonra dalar. Bir gün okula giderken otobüste bir genç gözünüün içine bakmıştı. ... ‘Belki onunla başka türlü olurdu.’ Ya birlikte uydukları yatak... Erkek karısının değiştiğini, okula yeni verilen tarih hocasını düşünür. Kadın otobüsteki gençlerdir...” (Atılğan, 2001:78)

Kişinin kötü görünüşünün duyguları zayıflatacağını düşünen yazar, buna çözüm olarak C ile Ayşe'yi ayrı odalarda yatırır. Kahramanlar sevişirler, yemek yerler, denize giderler, konuşurlar... En önemlisi de C'nin birbirlerine yettiklerini düşünmesidir. Yazarın *“Alışılmış tatların sürüp gitmesindeki rahatlık”* (Atılğan, 2001:132) olarak adlandırdığı evliliğe karşı geliştirdiği aşk kavramının temelinde **“birbiri için var olduğuna inanmak”**(Atılğan, 2002:78) düşüncesi yatar. Kişi sevgisini paylaşırken ailesinin ve başkalarının ne düşündüğünü umursamamalıdır. O zaman bu şuurlu değil yönlendirilmiş bir edim olur. C buna sonuna kadar inandığı için Güler'i evine götürdüğünde onun *“dışarıdakiler”*i düşündüğünü fark eder etmez onunla sevişme fikrinden vazgeçmiştir. Ayşe de ailesiyle aralarına sınır koyamamıştır. C, Ayşe'nin günlüğünde yazan *“Anamın, babamın varlığına dayanamıyor. Neden her şeyi benden bekliyor? Kendi ölü babasının bile varlığına dayanamazken!..”* (Atılğan, 2001:133) cümlelerini okuyunca yıkılmış ve aradığının **“o”** olamayacağını anlamıştır.

Roman C, yine sokaklarda ülküsel sevdasının peşindeyken son bulur.

SONUÇ

Aylak Adam, Yakup Kadri'nin Yaban romanı ile başlattığı Türk aydınını sorgulayan roman zinciri içerisinde önemli bir halkadır.

Yazar romanın mekanını baş kahramanın yaşadığı kaosu yansıtmak şeklinde kurgulamıştır. Romandaki üç önemli mekan (sokaklar, sinema salonu ve Bayan Naciye'nin küçük evi) baş kahramanın psikolojisini açmalar niteliktedir.

Çocukluğunda babası tarafından kutsal değerlerin çiğnendiğine, sevdanın tensel zevklerden ibaret görüldüğüne tanıklık eden C, roman boyunca bu fikri yenmeye çalışmıştır. Sürekli olarak toplumdan ve çevresinden ne kadar farklı olduğunu görmesi baş kahramanı büyük bir yalnızlık duygusuna sevk etmiştir. Bu duygu yaşamın amacını "birbiri için yaratıldığına inandığı kişi" ile tamamlanmak olarak gören baş kahramanın onu sürekli arayışına dönüşmüştür. Bu arama süreci, aynı zamanda kişinin kendini arama süreciyle örtüşür. C, onu bulduğu zaman tamamlanmış olacaktır.

Bayan Naciye'nin küçük evinde mecburiyetlerden ve dışarıdakilerin gözlerinden sıyrılmış bir sevdaya eriştiğini sanan C, geçici bir aydınlanma ve huzur anı yaşamıştır.

Romanın C'nin arayışını hala sürdürürken son bulması, kişinin kendini tam olarak anlayacak kişiyi belki de hiçbir zaman bulamayacağı anlamını taşır. Kişi, yaşadığı süreçte daima bir şeylerin eksikliğini hissedip bunun için kaygılanacaktır.

KAYNAKLAR

- ATILGAN, Yusuf (2001), *Aylak Adam*, Yapı Kredi Yayınları, 3. baskı, İstanbul.
----- (2002), *Bütün Öyküleri*, Yapı Kredi Yayınları, 3. baskı, İstanbul.
BACHELARD, Gaston (1996), *Mekanın Poetikası*, (Çev. Aykut Derman), Kesit Yayıncılık, İstanbul.
ELIADE, Mircea (2001), *Mitlerin Özellikleri*, (Çev. Sema Rifat), Om Yayınevi, İstanbul
KORKMAZ, Ramazan (1997), *Sabahattin Ali -İnsan ve Eser*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
LINGIS, Alphonso (1997), *Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı*, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
MAY, Rollo (2003), *Yaratma Cesareti*, (Çev. Alper Oysal), Metis Yayınları, İstanbul.
ÖZLEM, Doğan (1996), *Metinlerle Hermeneutik Dersleri, C: 1-2*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
TEBER, Serol (2001), *İnsanın Hiçleşme Serüvenine Giriş*, Papirüs Yayınevi, İstanbul.
URRY, John (1999), *Mekanları Tüketmek*, (Çev. Rahmi G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 131-147, ELAZIĞ-2006

SINIF ÖĞRETMENLİĞİ MESLEĞİNE YÖNELEN ADAYLARIN PROFİLLERİ VE GELECEĞE YÖNELİK BEKLENTİLERİNİN İNCELENMESİ

*Investigation of Student Teachers Who Choose the Job of Primary
Teaching, Profiles and Future Expectations*

Durmuş EKİZ

*KTÜ, Fatih Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı,
Söğütü, Akçaabat, Trabzon. durmusekiz@yahoo.com.*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, sınıf öğretmenliği mesleğine yönelen adayların profil ve geleceğe yönelik beklentilerini tespit etmektir. Araştırma 2002-2003 eğitim-öğretim yılının güz yarısında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi ve Rize Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalında eğitim gören toplam 408 birinci sınıf öğretmen adayını içermektedir. Adaylara 19 soruyu içeren, profil ve geleceğe yönelik beklentilerini ortaya koymayı amaçlayan yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış sorulardan oluşan bir anket uygulanmıştır. Çalışmanın önemli sonuçlarından biri, adayların mesleğe yönelmede temel beklentilerinin ekonomik bağımsızlığı elde etme olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Adayları, Sınıf Öğretmenliği, Profil.

ABSTRACT

The purpose of this study is to explore student teachers', who choose the job of primary teaching, profiles and future expectations. The study includes 408 first-grade student teachers taking education at the Karadeniz Technical University, Faculty of Fatih Education and Faculty of Rize Education, Primary Teacher Education Department towards end of the first academic term 2002-2003. A questionnaire that consisted of 19 structured and semi-structured questions aiming to reveal their profiles and future expectations was conducted to the student teachers. One of the crucial results was that the student teachers' basic expectation in choosing the teaching profession was to gain economic independency.

Key Words: Student Teachers, Primary Teaching, Profile.

1. Giriş

Öğretmenlik mesleğinin profesyonel bir meslek olduğu ya da olması gerektiği özellikle batı dünyasında felsefi, politik ve uygulama boyutlarında yıllardır tartışılmaktadır (Englund, 1996; Hargreaves, & Goodson, 1996; Hargreaves, 1994; Helsby & McCulloch, 1996; Hoyle, 1974; Sachs, 2000; Sockett, 1993). Profesyonel olma, uygulama hakkında bağımsız karar verebilme ve buna bağlı olarak da kontrol ve denetimden uzak olma (Hoyle & John, 1995; Sachs, 2000a; Sachs, 2000b), yaratıcı olabilme, bilimsel bilgiyi anlayabilme, kullanabilme ve profesyonelliğin uygulandığı durumlarda gerekirse bilimsel araştırma yaparak yenisini oluşturabilmedir (Ekiz, 2001; Stenhouse, 1975; 1984). Diğer bir ifadeyle, profesyonel olma ve profesyonelliğin gereklerine göre eylemde bulunabilmedir. Bu anlamda, profesyonel bir öğretmen hem bir bilim adamı hem de bir sanatçıdır. Bilimsel yönü objektif bilgilerin kullanılması ve yenilerin oluşturulması anlamındadır. Sanatçılık yönü ise, yaratıcılık ve “pedagojik alan bilgisini” (Shulman, 1986), uygulamada etkili bir biçimde kullanması anlamındadır.

Türkiye’de profesyonel olarak öğretmenlik mesleğinin özellikleriyle ilişkili olarak birtakım kuramsal çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda dikkati çeken en belirgin özellikler çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur (Erden, 1998; Özdemir ve Yalın, 2002; Öztürk, 2002; Şişman, 2000; Tezcan, 1997). Bunlar;

- Bu mesleği, daha çok sosyo-ekonomik düzeyleri orta ve alt gruptan gelen insanlar tercih etmektedirler. Bunun nedenlerinden biri ise, özellikle Cumhuriyetin ilanından sonraki yıllardan itibaren toplumsal statü değiştirmek isteyen bireylerin büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimlerden gelmesidir.

- Özel lise ve Anadolu liselerinden gelen öğretmen sayısı ya yok denecek kadar azdır ya da oldukça sınırlı sayıdadır.

- Cinsiyet de önemli bir biçimde özellikle ilköğretim öğretmenliğini seçmede önemli bir faktör olarak görülmektedir. Bu konuda karşıt açıklamalar bulunmaktadır. Erden’e (1998) göre, ilköğretim düzeyinde farklılık olmamasıyla birlikte erkek öğretmen sayısı daha fazla olduğu görülmektedir. Şişman’a (2000) göre ise, bayanlar daha çok öğretmenlik mesleğini tercih etmektedirler. O’na göre bunun nedeni, özellikle ikili öğretim yapan okullarda yarım günün serbest olması ve tatil süresinin daha uzun zaman dilimini kapsamasıdır.

Öğretmenlik mesleğinin seçiminde bireyleri etkileyen birtakım güdüler bulunmaktadır. Tezcan’a (1997) göre bunlardan bazıları; mesleğin güvenliğinin fazla olması ve bunun da devlet memurluğundan kaynaklanması, özellikle bayan öğretmenlerde çocuk sevgisinin daha yüksek olmasıdır. O’na göre, bu konuda ülkemizde

pek de fazla araştırmalar bulunmamaktadır. Son yıllarda yapılan sınırlı sayıdaki araştırmalar, bu konuya az da olsa ışık tutabilmektedir. Özellikle bu profesyonel mesleğe yönelen bireylerin profilleri ve meslek hakkındaki düşüncelerini incelemek, dikkate değerdir. Çünkü, adayların meslek seçimlerini etkileyen değişik faktörler vardır ki bunlar, onların profesyonel performanslarını daha sonraki yıllarda şekillendirir.

Eskicumalı, Yaman ve Yaman'ın (2001) Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adayları üzerine yapmış oldukları araştırmada (n=415), adayların %70'i, öğretmenlik mesleğini daha çok bir "bayan" mesleği olarak gördüklerini ifade etmektedirler. Aynı düşünce (ilkokul mesleği kadın mesleğidir) özellikle A.B.D. ve İngiltere'de de yerleşmiştir (Tezcan, 1997). Yine aynı araştırmada, mesleğin seçimini etkileyen birtakım faktörler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; çocukları sevmeleri (%23), çalışma saatlerinin az ve tatil dönemlerinin uzun olması (%37.1), iş güvencesinin olması (%37.1), toplumu bilinçlendirme isteği (%26) ve mesleğin fazla emek gerektirmeyen bir meslek olmasıdır (%1.4). Bunlara ilaveten aynı araştırmada, çevrelerinde mesleği seçmelerinde onları etkileyen sosyal faktörler de incelenmiştir. Bunlar; mesleği bizzat kendilerinin istemeleri (%36), ailelerinin istemesi (%8.8), öğretmenlerinin istemesi (17.4), çevre ve arkadaşlarının istemesi (%20), dershanelerdeki rehber öğretmenlerinin yönlendirmeleri (%9.5), konularında adaylar düşüncelerini bildirmişlerdir.

Türkiye'de öğretmenlik mesleğine bireyleri yönlendiren faktörler üzerine yapılan pek fazla araştırma olmamasına rağmen, mevcut araştırmalardan biri ailenin işlevi üzerinde yoğunlaşmıştır. Erjem (2000), Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından düzenlenen Öğretmenlik Meslek Bilgisi Programı'na "pedagoji sertifikası" almak amacıyla katılan öğrenciler üzerine yapmış olduğu araştırmasında (n=230) pek çok faktör üzerinde durmuştur. Bunlardan, bu araştırmayla ilişkili olarak bazıları incelemek dikkate değerdir. *Ailelerin eğitim durumu incelendiğinde*, anne (%52) ve baba (%47) eğitimi daha çok ilkökul eğitime dayanmaktadır. *Anne-babanın öğrencilerin öğretmenlik mesleğini seçimlerine karşı tutumlarıyla ilişkili faktörde*, onların olumlu karşılama oranı oldukça yüksektir: annenin %66.4 iken, babanın % 53.3'dür. *Ailenin ekonomik durumu ve meslek seçimiyle ilişkili faktörde*, ekonomik durumu alt seviyede ve öğretmen olan ailelerin %64'ü, orta seviyede ve öğretmen olan ailelerin % 46'sı, üst seviyede ve öğretmen olan ailelerin %23'ü adaylar tarafından öğretmenlik mesleği seçilmektedir. *Ailenin yaşadığı yer ve meslek seçimiyle ilişkili faktörde*, yaşadıkları yerler köy, kasaba ve kent olarak incelenmiştir. Öğretmen olup ve köyde yaşayan ailelerin

%40'ı, kasabada yaşayanların % 68' i, kentte yaşayanların ise %46'sı öğretmenlik mesleğini tercih etmişlerdir.

Erjem'in (2000) araştırmasına benzer bir şekilde son yıllarda Saban (2003) tarafından Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Programında öğrenim gören sınıf öğretmeni adayları üzerinde yürütülen bir araştırmada (n=381), adayların %65.7'i bayan, %34.3'ü ise erkektir. O'na göre bu durum, sınıf öğretmenliğinin daha çok bir "bayan" mesleği olduğunu göstermektedir. Araştırmadaki katılımcılarının anne eğitimi %54.4 oranında iken baba eğitimi %36.6 oranında ilkokul mezunu olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin mesleği seçme nedenleri arasında, çok önemli sebep olarak gösterilen "özveriye dayalı faktör" (toplumun geleceğini yönlendirmek, ışık tutmak gibi) (%68), "dışsal motivasyon" (iş bulma) (%56.4) olarak görülmektedir. Saban'a (2003) göre, mesleği daha çok dar gelirli ailelerden gelen öğrenciler tercih etmektedir.

Bu araştırmada ise, yukarıdaki araştırmalara farklı boyutlar da eklenerek (cinsiyetler arasındaki ilişki, puanlarına göre mesleğe gelme nedenleri, geleceğe yönelik temel beklentileri vb) alana ışık tutulmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırma, 2002-2003 eğitim-öğretim yılı, güz dönemi sonlarına doğru Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi ve Rize Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Programında öğrenim gören birinci sınıf öğrencileri kapsamaktadır (n=408). Araştırmanın evreni ve örneklemini Fatih Eğitim Fakültesindeki tüm birinci sınıf öğretmeni adayları olup (n=308), Rize Eğitim Fakültesindeki adaylar ise örneklemdir (n=100). Fatih Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Programındaki öğrencilerin evren alınmasının nedeni, araştırmacının bu programda görev yapıyor olmasıdır. Rize Eğitim Fakültesindeki öğrencilerin örneklem alınmasının nedeni ise, teknik boyuttan bu öğrencilere ulaşılmasının daha kolay olmasıdır. Öğretmen adaylarının profilleri ve geleceğe yönelik düşünce ve eğilimlerini ortaya koyabilmek için 19 sorudan oluşan ve teknik boyuttan kolay doldurulabilir bir anket uygulanmıştır. Bu anlamda araştırmanın yöntemini survey (tarama) oluşturmuş ve bu yöntem, durum tespitini amaçlamıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak, öğretmenlik mesleğiyle ilişkili kendisini belirgin bir biçimde gösteren güncel konulardan etkilenecek hazırlanmış yapılandırılmış ve yarı-yapılandırılmış 19 sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. Ankette adaylardan sadece tek seçeneği işaretlemeleri istenmiştir. Anketteki sorular, öğrencilerin cinsiyetleri, yaşadıkları

yerler, hangi ortaöğretim kurumunu tamamladıkları, üniversite giriş puanları, sınıf öğretmenliği programına asıl gelme nedenleri, ailelerinin eğitim ve iş durumları, eğitimlerinin ilk yılında maddi sıkıntı yaşayıp yaşamadıkları ve geleceğe yönelik eğilimlerini ortaya çıkarmaya içermektedir. Bu soruların aslında oluşturulması, nitel bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir (Lincoln & Guba, 1985; Bryman, 1988; Bogdan & Biklen, 1992; Denzin & Lincoln, 1994). Bu yaklaşımdan hareketle, “Öğretmenlik Mesleğine Giriş” derslerinin işlenmesi esnasında adaylara, “nereden ve neden geldikleri” ve “geleceğe yönelik temel beklentilerinin neler oldukları” gibi sorular dönem içerisinde zaman zaman sorulmuştu. Bu sorular, daha sonra anketin temelini oluşturarak “temellendirilmiş kuram” (Glaser & Strauss, 1967) yaklaşımıyla hareket edilmiştir.

2.3. Verilerin Çözümlemesi

Verilerin çözümü SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) bilgisayar paket programıyla yapılmıştır. Yorumlar ise, değişik faktörler arasındaki ilişkileri görebilmek ve bunları anlamlandırabilmek için nitel bir yaklaşımla oluşturulmuştur ve bunlara farklı anlamlar verilmiştir. “Kuramsal duyarlılık” (Strauss & Corbin, 1998) diye adlandırılan bu yaklaşımda, araştırmacının verileri değişik bir biçimde anlamlandırabilmesi ve detayları görebilmesi önemlidir. Adayların geleceğe yönelik temel beklentileri önemli görüldüğünden, verilerin çözümü esnasında temel beklentiler ile diğer bazı önemli görülen değişkenler arasındaki ilişkiler de incelenmiştir (gelme nedenleri, tekrar sınava girme durumları vb).

3. Bulgular ve Yorumlar

Bulgularda indirgeme yoluna gidilerek özellikle önemli görülen bulgular sırasıyla, tablolar halinde verilmiş ve her bir tablo altında kısaca açıklama ve yorumlarda bulunulmuştur.

Tablo 1: Cinsiyete göre üniversite puanları

Cins.	\bar{X}	f	Ss	%
Bay	168,36642	200	3,79097	49,0
Bayan	168,80645	208	4,08225	51,0
Toplam	168,59075	408	3,94348	100,0

Tablo 1 yakından incelendiğinde, öğretmenlik mesleğine yönelen adayların cinsiyetleri arasında pek farklılığın olmadığı görülmektedir (bay, %49; bayan, %51). Bu durum aslında son yıllarda sınıf öğretmenliğinin “bayan mesleği” olduğu kanısını ülkemizde yavaş yavaş ortadan kaldırmaktadır. Sınıf öğretmenliği programına giriş

puanlarının ortalamaları incelendiğinde ise, belirgin bir farklılığın olmadığı dikkati çekmektedir.

Tablo 2: Bitirilen ortaöğretim kurumuna göre üniversite puanları

Okul	\bar{X}	f	Ss	%	Min	Max
Genel Lise	168,66973	256	2,64430	62,7	163,380	182,014
Süper Lise	169,02391	64	2,41452	15,6	166,000	175,906
Anadolu.Öğr.L	171,21136	14	5,03584	3,5	166,000	179,581
Anadolu Lisesi	169,14771	63	2,86102	15,5	166,000	181,000
Meslek Lisesi	156,27556	9	14,95080	2,3	139,560	172,254
Açık öğretim	164,15000	2	4,45477	0,4	161,000	167,300
Toplam	168,59075	408	3,94348	100,0	139,560	182,014

Tablo 2 incelendiğinde, adayların bitirdikleri ortaöğretim kurumları sırasıyla en çok genel lise (%62.7), süper lise (%15.6), Anadolu lisesi (%15.5), Anadolu öğretmen lisesi (%3.5), meslek lisesi (%2.3), açık öğretim lisesi (%0.4) olduğu görülmektedir. Aldıkları ÖSYM puanlarının ortalaması incelendiğinde sırasıyla yüksek değerden en düşük değere doğru, Anadolu öğretmen lisesi (171.211), Anadolu lisesi (169.147), süper lise (169.023), genel lise (168.669), açık öğretim (164.150), meslek lisesi (156.275) yer almaktadır. Tamamladıkları ortaöğretim programı ve sınıf öğretmenliği programına gelmelerinde dikkati çeken bir durum bulunmaktadır: Süper lise (%15.6) ve Anadolu lisesi (%15.5) mezunlarının sayısının Anadolu öğretmen lisesi (%3.5) mezunlarından oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Oysaki, Anadolu öğretmen liselerinden mezun olanların tamamının ya da büyük bir çoğunluğunun öğretmen eğitimi programına girmesi beklenirken, bu liselerin bu amaca hizmet etmediği görülmektedir. Benzer bir şekilde, süper lise mezunlarının toplumdaki ekonomik olanakları daha yüksek diğer meslekleri (mühendislik, doktorluk vb) tercih etmeleri beklenirken, tercih sırası ne olursa olsun sınıf öğretmenliğine yönelmişlerdir.

Tablo 3'ün incelenmesi kentsel (büyük şehir ve şehir) ve kırsal (ilçe, kasaba ve köy) bölge olmak üzere iki şekilde ele alınabilir. Kentten gelen öğrenci sayısının toplamı 194 iken, kırsal kesimden gelen öğrenci sayısının toplamı 214'tür. Aralarında çok büyük farklılık olmamakla beraber, sınıf öğretmenliğini tercih edenler genellikle kırsal kesimden gelen bireyler oluşmaktadır, denilebilir. Yaşadıkları yerleşim yerlerine göre bireysel puanlar incelendiğinde ilginç bir durum ortaya çıkmaktadır: Köyden gelen öğrencilerin aldıkları puanların ortalaması (169.018) ve maksimum düzeyi (182.014) diğerlerinden

yüksektir. Bu durum, köyden gelen adayların sosyal bir statü değiştirme ve ekonomik bağımsızlığı elde etme çabalarında olduklarını gösterebilir. Bu aynı zamanda, şehirlerdeki bireylere göre olanakları oldukça kısıtlı olan adayların, kısıtlı olanaklar içerisinde daha fazla çaba gösterdiklerini göstermektedir.

Tablo 3: Yaşadıkları yere göre üniversite puanları

Okul	\bar{X}	f	Ss	%	Min	Max
Büyük şehir	168,31020	56	2,32288	13,7	163,380	175,906
Şehir	168,82937	138	4,53904	33,8	139,560	181,000
İlçe	168,57005	141	3,59581	34,6	142,616	179,871
Kasaba	167,19680	25	5,95564	6,1	141,000	175,000
Köy	169,01885	48	3,19159	11,8	163,846	182,014
Toplam	168,59075	408	3,94348	100,0	139,560	182,014

Tablo 4: Cinsiyete göre yaşadıkları yer

Yaşadıkları Yer	Büyük şehir	Şehir	İlçe	Kasaba	Köy	Toplam
Bay (f)	27	59	64	14	36	200
(%)	13,5	29,5	32,0	7,0	18,0	100
Bayan (f)	29	79	77	11	12	208
(%)	13,9	38,0	37,0	5,3	5,8	100
Toplam (f)	56	138	141	25	48	408
(%)	13,7	33,8	34,6	6,1	11,8	100

Tablo 4’de adayların cinsiyetlerine göre yaşadıkları yerler verilmiştir. Bu tablo incelendiğinde, toplam içerisinde baylar sırasıyla %32 ilçeden, %29.5 şehirden, %18 köyden, %13.5 büyük şehirden ve %7 kasabadan programa gelmektedir. Buna karşılık bayanlar sırasıyla, %38 şehirden, %37 ilçeden, %13.9 büyük şehirden, %5.8 köyden, %5.3’ü kasabadan gelmektedir. Genel olarak kent ve kırsal kesim olarak düşünüldüğünde, bayların %43’ü kentten gelirken, %57’i kırsal kesimden gelmektedir. Buna karşılık bayanların %51.9’u kentten gelirken, %48.1’i kırsal kesimden gelmektedir. Kentten gelen bayların oranı bayanlardan düşüktür; aralarındaki fark %8.9’ur. Kırsal kesimden gelen bayların oranı, bayanlara göre düşük olmasına rağmen aralarında çok büyük farklılık bulunmamaktadır. Bu da, mesleği tercih edip kırsal kesimden gelen öğrencilerin cinsiyetleri arasında farklılık olmakla birlikte, bu farklılığın çok olmadığını göstermektedir.

Tablo 5: Daha önce ÖSYM sınavına girme durumları

	f	%
Evet	274	67,2
Hayır	134	32,8
Toplam	408	100,0

Tablo 5'e bakıldığında, adayların büyük bir çoğunluğu (%67.2) daha önce ÖSYM sınavına girmiş, ya sınıf öğretmenliği programına kazanamamış ya da asıl kendi istedikleri programa girememişlerdir. İlk kez adı geçen sınava girenlerin oranı ise %32.8'dir.

Tablo 6: Tekrar sınava girmeyi düşünme durumları

Bir daha sınava girme	f	%
Evet	109	26,7
Hayır	173	42,4
Kararsız	126	30,9
Toplam	408	100,0

Tablo 6 incelendiğinde, adayların önemli bir çoğunluğu (%42.4) tekrar ÖSYM sınavına girerek başka programı tercih etmeyi düşünüp düşünmediklerine “hayır” derken önemli bir kısmı (%30.9) “kararsız” olduklarını ve de %26.7'i ise tekrar sınava girerek başka programlarda öğrenim görmek istediklerini belirtmiştir.

Tablo 7: Gelme nedenlerine göre üniversite puanları

Bölüme gelme nedeni	\bar{X}	f	%	Ss
Sevdiği için	168,76135	104	25,5	2,70527
İş bulma düzeyi	169,15297	156	38,2	3,01453
Ailenin isteği	167,79048	25	6,2	5,81310
Danışmanın yön.	168,01400	11	2,6	2,21123
Puan yetersizliği	167,88452	112	27,5	5,35172
Toplam	168,59075	408	100,0	3,94348

Tablo 7’deki değerler, adayların çok büyük bir kısmının (%38.2) sınıf öğretmenliği programına “iş bulma” nedeniyle geldiklerini göstermektedir. Diğer programlar ile karşılaştırıldığında (hukuk, mimarlık, mühendislik vb) sınıf öğretmenliği programı mezunu olduktan sonra iş bulma ve devlet güvencesi altında bulunması nedeniyle, adayların bu mesleği sevdikleri için değil de iş bulma olanağının çok yüksek olduğu için tercih ettiklerini göstermektedir. Yine bunu destekler bir biçimde, sınıf öğretmenliği programına gelenlerin önemli bir kısmı (%27.5) istedikleri programa girmede ÖSYM puanları yetmediği için bu mesleğe yöneldiklerini belirtmişlerdir. Aile isteği ve danışman yönlendirmesi gelme nedenlerinin içerisinde çok küçük bir yer tutmaktadır (toplam %8.8). İş bulma nedeniyle gelenlerin ÖSYM puan ortalaması (169.15297) ve maksimum puanı (182.014) diğerlerinden daha yüksektir. Bu durum ise, sınıf öğretmenliği programı ülkemizde son yıllarda “bir iş bulma merkezi” haline geldi, şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 8: Babanın eğitim durumu

Babanın eğitim durumu	f	%
Okur-yazar değil	12	2,9
İlkokul	188	46,1
Orta	142	34,8
Üniversite	65	15,9
Lisansüstü	1	0,2
Toplam	408	100,0

Tablo 8 babanın eğitim durumunu göstermektedir. Değerler en yüksekten en düşüğe doğru incelendiğinde, %46.1’i ilkokul, %34.8’i ortaokul, %15.9’u lisans eğitimi, %2.9’u okur yazar değil, %0.2’i ise lisansüstü eğitim mezunudur.

Tablo 9: Annenin eğitim durumu

Annenin eğitim durumu	f	%
Okur-yazar değil	68	16,7
İlkokul	250	61,3
Orta	68	16,7
Üniversite	19	4,7
Lisansüstü	3	0,7
Toplam	408	100,0

Tablo 9 annenin eğitim durumunu göstermektedir. Değerler en yüksekten en

düşüğe doğru incelendiğinde, %61.3'ü ilkokul, %16.7'si ortaokul, %16.7'si okur yazar değil, %4.7'si lisans eğitimi, %7'i ise lisansüstü eğitim mezunudur. Her iki tabloda da, babanın eğitim düzeyi en yüksek %46.1 ile ilkokul iken, annenininki ise % 61.3 ile ilkokul düzeyindedir. Her ikisinin de en yüksek oranı ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Bu durum, öğretmenlik mesleğine yönelen bireylerin ailesinin sosyo-kültürel düzeylerinin çoğunluğunun alt düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 10: Maddi sıkıntı çekme durumları

Maddi sıkıntı çekme	f	%
Evet	104	25,5
Hayır	113	27,7
Bazen	191	46,8
Toplam	408	100,0

Tablo 10 incelendiğinde, adayların %46.8'i eğitimleri sırasında bazen maddi sıkıntı içerisindeyken, %27.2'i maddi kısıntı çekmediklerini, %25.5'i ise maddi sıkıntı içerisinde olduklarını belirtmişlerdir. Bu durum, adayların önemli bir kısmının kendi ekonomik düzeylerinin orta seviyede olduklarını göstermektedir.

Tablo 11: Gelir düzeyi ile üniversite puanı arasındaki ilişki

	N	Pearson Korelasyon	Sig. (2 uçlu)
Üniversite puanı	08	0,169	0,001*
Gelir			

*0.01 seviyesinde anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 11'de, adayların üniversiteye giriş puanları ile ekonomik seviyeleri arasında pozitif bir korelasyon olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerden gelen bireylerin sınıf öğretmenliği programına giriş puanlarının da yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, ekonomik düzeyleri yüksek olanların diğerlerine göre çeşitli eğitim olanaklara (dershane eğitimi, özel ders vb) sahip olduklarıyla açıklanabilir.

Tablo 12'de, adayların büyük bir çoğunluğunda gelecekte "iyi bir öğretmen olma" beklentisinin yüksek olduğu görülmektedir (%41.4). Programa gelirken gelme nedenleri arasında "iş bulma" iken (%38.2) (bkz. Tablo 7), burada ise "iyi bir öğretmen olma" dikkati çelişki olarak çekmektedir. Böyle bir sonuç çıkmasının nedeni ise, araştırmanın dönem sonlarına doğru yürütülmesi ve dolayısıyla adayların öğretmenlik mesleğini daha yakından tanıma (dersler ve okul deneyimi aracılığıyla) olanağını elde etmeleri olabilir.

Adayların %26.2'si “ekonomik bağımsızlık kazanmak”, %21.1'i “mesleğinde kariyer yapmak”, %7.8'si “başka mesleğe geçmek”, %3.4'ü ise “diğer” (yurtdışına gitmek, sadece diploma sahibi olmak vb) şeklinde cevap vermişlerdir.

Tablo 12: Geleceğe yönelik temel beklentileri

Geleceğe yönelik temel beklenti	f	%
İyi bir öğretmen olmak	169	41,4
Ekonomik bağımsızlık kazanmak	107	26,2
Başka mesleğe geçmek	32	7,8
Kariyer yapmak	86	21,1
Diğer	14	3,4
Toplam	408	100,0

Tablo 13: Cinsiyete göre temel beklenti durumları

Temel Beklenti		Cinsiyet		Toplam
		Bay	Bayan	
İyi öğretmen	f	74	95	169
	%	43,8	56,2	100
Ekonomik bağımsızlık	f	55	52	107
	%	51,4	48,6	100
Başka meslek	f	17	15	32
	%	53,1	46,9	100
Kariyer yapma	f	46	40	86
	%	53,5	46,5	100
Diğer	f	8	6	14
	%	57,1	42,9	100
Toplam	f	200	208	408
	%	49,0	51,0	100

Cinsiyet, öğretmenlik mesleğinde önemli bir faktör olduğu düşünüldüğünden, tablo 13 cinsiyet arasındaki farklılıkları göstermektedir. Bu tablodan da görüldüğü üzere, bayların %43.8'i ve bayanların %56.2'i “iyi bir öğretmen” olmak için, bayların %51.4'ü ve bayanların %48.6'ı “ekonomik bağımsızlık” için, bayların %53.1'i ve bayanların %46.9'u “başka meslek” (mühendislik, eczacılık, mimarlık, avukatlık gibi) ve bayların %53.5'i ve bayanların %46.5'i “öğretmenlik mesleği üzerine kariyer yapmak” için geleceğe yönelik planları olduğunu ifade etmişlerdir. İyi bir öğretmen olmayı düşünenler arasında bayanların oranı baylara göre daha yüksektir. Yine önemli bir biçimde,

“ekonomik bağımsızlık elde etme” oranı baylar ile bayanlar arasında çok farklı değildir. Bu durum, toplumumuzdaki değişimle ilişkili olarak açıklanabilir. Bayanların da hızlı bir biçimde iş hayatına girmeleri onların da en az baylar kadar ekonomik bağımsızlığı elde etmeyi istediklerini göstermektedir.

Tablo 14: Yaşadıkları yere göre temel beklenti durumları

Yaşadıkları Yer		İyi öğretmen	Ekonomik bağımsızlık	Başka meslek	Kariyer yapma	Diğer	Toplam
Büyük şehir	f	21	15	5	14		56
	%	37,5	26,8	8,9	25,0	1,8	100
Şehir	f	55	35	13	29	6	138
	%	39,9	25,4	9,4	21,0	4,3	100
İlçe	f	60	41	9	24	7	141
	%	42,6	29,1	6,4	17,0	5,0	100
Kasaba	f	8	9	2	6		25
	%	32,0	36,0	8,0	24,0		100
Köy	f	25	7	3	13		48
	%	52,1	14,6	6,3	27,1		100
Toplam	f	169	107	32	86	14	408
	%	41,4	26,2	7,8	21,1	3,4	100

Tablo 14 incelendiğinde, bazı değerler dikkat çekmektedir. Köyde yaşayan adayların büyük bir çoğunluğunun temel beklentilerinin “iyi bir öğretmen olmak” (%52.1), buna paralel olarak da en küçük oranının ise (%6.3) “başka bir mesleğe geçmek” olduğu görülmektedir. Yine köyde yaşayanların önemli bir kısmının (%27.1) mesleğinde kariyer yapmayı planladıkları görülmektedir. Bu durum, köyde yaşayanların sosyal statüyü daha fazla değiştirmek istediklerini göstermektedir. Kasabada yaşayanların ise büyük bir çoğunluğunun (%36) ekonomik bağımsızlığı elde etmek için mesleğe yöneldiği görülürken, bu durum köyde yaşayanlar için tam tersidir (%14.6).

Tablo 15’deki mesleğe yönelme ve gelecekteki temel beklentileri arasındaki bazı değerler incelendiğinde, öğretmenlik mesleğini sevdiği için gelenler ile iyi bir öğretmen olmayı düşünenlerin oranı oldukça yüksektir (%59.6). Ailenin isteği ile mesleğe yönelenler ve iyi bir öğretmen olmayı isteyenlerin oranı ise oldukça düşüktür (%16). İş bulma düşüncesi ile ekonomik bağımsızlık için gelenlerin oranı arasında paralellik bulunmaktadır (%37.8). Mesleğe sevdiği için yönelenler ile ekonomik bağımsızlık arasında negatif bir ilişki söz konusudur (%15.4). İlginç bir durum ise, aile isteği ile

mesleğe yönelenlerde mesleğinde kariyer yapma oranı oldukça yüksektir (%36). Danışmanın yönlendirilmesiyle mesleğe yönelenlerdeki kariyer yapmak isteyenlerin oranı ise en düşük değerdir (%18.2).

Tablo 15: Gelme nedenleri ve temel beklenti durumları

		İyi öğretmen	Ekonomik bağımsızlık	Başka meslek	Kariyer yapma	Diğer	Toplam
Sevdiği için	f	62	16	1	21	4	104
	%	59,6	15,4	1,0	20,2	3,8	100
İş bulma	f	52	59	9	32	4	156
	%	33,3	37,8	5,8	20,5	2,6	100
Aile İsteği	f	4	7	5	9	-	25
	%	16,0	28,0	20,0	36,0	-	100
Danışmanın yönlendirmesi	f	5	3	1	2	-	11
	%	45,5	27,3	9,1	18,2	-	100
Puan yetersizliği	f	46	7	3	13	-	48
	%	41,1	14,6	6,3	27,1	-	100
Toplam	f	169	107	32	86	14	408
	%	41,4	26,2	7,8	21,1	3,4	100

Tablo 16: Tekrar sınava girme istekleri ve temel beklentileri

Bir daha sınava girme durumu		İyi öğretmen	Ekonomik bağımsızlık	Başka meslek	Kariyer yapma	Diğer	Toplam
Evet	f	29	27	18	26	9	109
	%	26,6	24,8	16,5	23,9	8,3	100
Hayır	f	96	45	3	25	4	173
	%	55,5	26,0	1,7	14,5	2,3	100
Kararsız	f	44	35	11	35	1	126
	%	34,9	27,8	8,7	27,8	0,8	100
Toplam	f	169	107	32	86	14	408
	%	41,4	26,2	7,8	21,1	3,4	100

Tablo 16'deki bazı değerler incelendiğinde, tekrar ÖSYM sınavına girmek isteme durumlarındaki “hayır” yanıtı ile “iyi bir öğretmen olma” oranı diğerlerine göre daha yüksektir (%55.5). Bu durumu ise “kararsızlık” düşüncesinde olanlar takip etmektedir (%34.9). “Kararsız” düşüncesinde bulunanların ise önemli bir çoğunluğu (%27.8)

“mesleğinde kariyer yapmayı” temel beklenti olarak görmektedirler.

Tablo 17: Maddi sıkıntı durumları ve temel beklentileri

Bir daha sınava girme durumu	İyi öğretmen	Ekonomik bağımsızlık	Başka meslek	Kariyer yapma	Diğer	Toplam	
Evet	f	47	25	8	19	5	104
	%	45,2	24,0	7,7	18,3	4,8	100
Hayır	f	40	33	11	25	4	113
	%	35,4	29,2	9,7	22,1	3,5	100
Bazen	f	82	49	13	42	5	191
	%	42,9	25,7	6,8	22,0	2,6	100
Toplam	f	169	107	32	86	14	408
	%	41,4	26,2	7,8	21,1	3,4	100

Tablo 17’deki bazı değerlere bakıldığında, ekonomik durumları düşük olanların ve buna bağlı olarak da maddi sıkıntı çekenlerin büyük bir kısmının öğretmenlik mesleğine yönelmelerindeki temel beklentilerinin iyi bir öğretmen olmayı istedikleri görülmektedir (%45.2). Maddi sıkıntı içerisinde olmayanların ise büyük bir çoğunluğu ekonomik bağımsızlığı elde etmek için mesleğe yönelmektedir (%29.2). Yine benzer bir biçimde, maddi sıkıntı içerisinde olmayanların bir kısmı gelecekte başka mesleğe geçeceklerini ifade etmektedirler (%9.7). Bazen ekonomik sıkıntı çekenler ile (%22) çekmeyenlerdeki (%22.1) mesleğinde kariyer yapmaya yönelik beklenti oranları hemen hemen aynıdır. Bazen ekonomik sıkıntı içerisinde olanların önemli bir kısmının (%42.9) temel beklentisi iyi bir öğretmen olmayı planlamalarıdır.

3. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma, öğretmenlik mesleğine yönelen adayların profilini ve geleceğe yönelik beklentilerinin tespitini amaçlamıştır. Öğretmenlik mesleğine yönelen sınıf öğretmeni adaylarının profillerindeki bazı bulgular daha önceki araştırmalarla paralellik gösterirken, bazıları paralellik göstermemekte ve diğer bazıları ise daha önceki araştırmalarda görülmemektedir. Türkiye’deki mevcut çalışmalarda profesyonel olarak öğretmenlik mesleği adaylar tarafından “bayan” mesleği olarak görülürken (Eskicumalı, Yaman ve Yaman, 2001; Saban, 2003), bu araştırma mesleğe yönelenlerden bay (%49) ve bayan (%51) arasında fazla bir farklılığın olmadığını göstermektedir. Bu durum günümüzde, öğretmenlik mesleğinin özelliklerinden biri olarak görülen sadece “bayan” mesleği olduğu düşüncesinin toplumumuzda yavaş yavaş değiştiğine işaret eder.

Genel liselerden mezun olan adayların sayısının yüksek olması (%62.7) diğer

araştırmalar ile paralellik göstermektedir (Erjem, 2000). Bu durumu ise sırasıyla süper lise (%15.6), Anadolu lisesi (%15.4), Anadolu öğretmen lisesi (%3.4), meslek lisesi (%2.2), açıköğretim lisesi (%.4) takip etmektedir. Dağılımdan da anlaşılacağı gibi, süper lise ve Anadolu lisesi mezunlarının oranlarının yüksek olması, öğretmenlik mesleğini ortaöğretimde başarı oranlarının yüksek olan öğrencilerin de tercih ettiğini göstermektedir. İlgili literatür (Özdemir ve Yalın, 2002), Anadolu liselerinden gelen aday sayısı yok denecek kadar az olduğunu gösterirken, bu araştırmada süper ve Anadolu liselerinden gelen aday sayısının toplamı önemseneyecek kadar belirgindir (%31). Bu durum, son yıllarda öğretmenlik mesleğinin popülaritesinin tekrar kazandığını göstermektedir. Anadolu öğretmen liselerinden mezun olan adayların ÖSYM ortalama puanları diğerlerinden yüksektir. Buna karşılık açık öğretim liselerinden gelen adayların ortalama puanları en düşük değerdir. İlgili literatürde bulunmayan bir diğer bulgu ise, adayların yaşadıkları yere göre ÖSYM puanları incelendiğinde, kent ve kırsal kesimlerden mesleğe yönelen adayların puanları arasında pek fark bulunmamaktadır. Ancak, kırsal kesim içerisinde yer alan köyden mesleğe yönelen adayların ortalama puanları en yüksek iken, kasabadan gelenlerinin ise en düşüktür.

Acaba adaylar neden öğretmenlik mesleğine yönelmişlerdir? Profesyonel olarak öğretmenlik mesleğinin temelinde “sevgi ve özveri” (Day, 2000) bulunurken ve daha önceki araştırmalar mesleğe yönelenleri motive eden temel faktörün “mesleği sevme ve özveri” olduğunu gösterirken (Saban, 2003), bu araştırma farklı sonuç ortaya çıkarmıştır. Adayların mesleğe yönelmelerindeki asıl neden sırasıyla “iş bulma endişesi “ (%38.2), “puanlarının yetersiz olması” (%27.4), “sevdiği için” (%25.4), “ailenin isteği” (%6.1) ve “danışmanın yönlendirmesi” (%2.6) olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda, “iş bulma endişesiyle” mesleğe yönelenlerin ÖSYM puanlarının ortalaması diğerleri arasında en yüksek iken, en düşük değer “ailenin isteği” ile gelenlerdedir.

Anne ve babanın eğitim durumları, ülkemizde yürütülen daha önceki araştırmalara paralellik göstermektedir (Erjem, 2000; Saban, 2003). Annenin eğitim durumu sırasıyla %61.3 ile ilkokul, %16.7 ile okur yazar değil ve orta okul, %4.7 ile üniversite ve %7 ile lisansüstü eğitim olarak belirlenmiştir. Babanın eğitim durumu sırasıyla %46.1 ile ilkokul, %34.8 ile orta okul, %15.9 ile üniversite, %2.9 ile okur yazar değil ve %2 ile lisansüstü eğitim olarak belirlenmiştir. Her ikisinde, ilkokul mezunu oranı en yüksek değere sahiptir. Buradan hareketle, sınıf öğretmenliği mesleğine yönelen adayların çoğunluğu toplumun alt ve orta kesimlerini oluşturan ailelerden gelmektedir.

Mesleğe yönelen adayların büyük bir çoğunluğunun geleceğe yönelik temel beklentileri “iyi bir öğretmen olmak” iken (%41.4), bunu “ekonomik bağımsızlık

kazanmak” (%26.2) takip etmektedir. Oysaki, adayları mesleğe yönelten temel neden ekonomik bağımsızlığı elde etme (bkz. Tablo 7) iken, iyi bir öğretmen olmak istemeleri durumu çelişkili bir şekilde dikkati çekmektedir. Bu durum özellikle son yıllarda sınıf öğretmenliği mesleğini bir “iş bulma merkezi” haline getirdiğini göstermektedir. Cinsiyet ile temel beklenti durumları karşılaştırıldığında, daha önceki araştırmalara paralellik göstererek bayanların %56.2’si iyi bir öğretmen olmayı isterken bu oran baylar için %43.8’dir. Yine önemli bir biçimde, bayların %51.4’ü ekonomik bağımsızlığı elde etmek için sınıf öğretmenliği mesleğine yönelirken; bu oran bayanlar için ise % 48.6’dır. Buradan hareketle, bayanlar da baylara yakın bir oranda mesleği ekonomik bağımsızlık için bir araç olarak görmektedirler.

Bu araştırmanın geliştirilebilmesi ve profesyonel olarak tanımlanan öğretmenlik mesleğini tercih edenlerin profillerini ortaya koyabilmek için, Türkiye’deki değişik üniversitelerin eğitim fakültelerinde de benzer araştırmaların yapılarak ülkemizi temsil edici verilerin toplanması önerilebilir.

KAYNAKLAR

Bogdan, R. C. - Biklen, S. K. (1992). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*, London: Allyn, Bacon.

Bryman, A. (1988). *Quantity and Quality in Social Research*, London, New York: Routledge.

Day, C. (2000). Stories of Change and Professional development: The Costs of Commitment, in C. Day, A. Fernandez, T. E. Hauge - J. Moller (eds.), *The Life and Work of Teachers: International Perspectives in Changing Times*, London, New York: Falmer Press.

Denzin, N. K. - Lincoln, Y. S. (1994). *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA: Sage.

Ekiz, D. (2001). *İlköğretimde Fen Bilimi Öğretimi ve Öğrenimi: Felsefi, Psikolojik Temelleri ve Pratik Uygulamaları*, Trabzon: Derya Kitabevi.

Englund, T. (1996). Are Professional Teachers a Good Thing, in I. F. Goodson, - A. Hargreaves, (eds.), *Teachers’ Professional Lives*, London: Falmer Press.

Erden, M. (1998). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, İstanbul: Alkım Yayınları.

Erjem, Y. (2000). Öğretmenlik Mesleğine Yönelmede Ailenin İşlevi, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (19): 70-79.

Eskicumalı, A. Yaman, E. ve Yaman, H. (2001). Öğretmenlik Mesleğinin Sosyo-Ekonomik Statüsü ve Bu Mesleğin Bir Kadın Mesleği Haline Dönüşmesi Üzerine Bir Araştırma, *Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2: 53-68.

Glaser, B.- Strauss, A. (1967). *Discovery of Grounded Theory*, Chicago: Aldine.

Hargreaves, A. (1994). *Changing Teachers, Changing Times: Teachers' Work and Culture in the Postmodern Age*, New York: Teachers' College Press.

Hargreaves, A. - Goodson, I. F. (1996). Teachers' Professional Lives: Aspirations and Actualities, in I. F. Goodson & A. Hargreaves (eds.), *Teachers' Professional Lives*, London: Falmer Press.

Helsby, G. - McCulloch, G. (1996). Teacher Professionalism and Curriculum Control, in I. F. Goodson, - A. Hargreaves, (eds.), *Teachers' Professional Lives*, London: Falmer Press.

Hoyle, E. (1974). Professionalism, Professionalism and Control in Teaching, *London Educational Review*, 3 (2): 13-19.

Hoyle, E. - John, P. D. (1995). *Professional Knowledge and Professional Practice*, London: Cassell.

Lincoln, Y. S. - Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*, Beverly Hills, CA: Gage.

Özdemir, S. ve Yalın, H. İ. (2002). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, (2. Baskı), Ankara: Nobel.

Öztürk, H.İ. (2002). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Ankara: HD Yayıncılık.

Saban, A. (2003). "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Demografik Özellikleri ve Mesleki Eğilimleri", *Eğitim Araştırmaları*, 10: 91-101.

Sachs, J. (2000a). Rethinking the Practice of Teacher Professionalism, in C. Day, A. Fernandez, T. E. Hauge - J. Moller (eds.), *The Life and Work of Teachers: International Perspectives in Changing Times*, London & New York: Falmer Press.

Sachs, J. (2000b). "The Activist Professional", *Journal of Educational Change*, 1: 77-95.

Sockett, H. (1993). *The Moral Base for Teacher Professionalism*, New York & London: Teachers College.

Shulman, L. S. (1986). "Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching", *Educational Researcher*, 15 (2): 4-14.

Stenhouse, L. (1975). *An Introduction to Curriculum Research and Development*, London: Heinemann Educational Books Ltd.

Stenhouse, L. (1984). Artistry and Teaching: The Teachers as Focus of Research and Development, in D. Hopkins - M. Wideen (eds.), *Alternative Perspectives on School Improvement*, Lewes: The Falmer Press.

Strauss, A. & Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, (2nd edition), London: Sage.

Şişman, M. (2000). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, (2. Baskı), Ankara: PegemA.

Tezcan, M. (1997). *Eğitim Sosyolojisi*, (11. Baskı). Ankara: ? (Basım Yılı Bilinmiyor).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 149-161, ELAZIĞ-2006

ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNE GÖRE İDEAL BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENİNİN NİTELİKLERİ: ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

*Quality Of Ideal Physical Education Teacher According To Students
Opinions: Measure Development Studies*

Bilal ÇOBAN

Fırat Üniversitesi BESYO, Elazığ.

bcoban@firat.edu.tr

Mehmet TURAN

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elazığ.

mturan@firat.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, öğrenci görüşlerine göre ideal beden eğitimi öğretmenin niteliklerini belirleyebilecek geçerli ve güvenilir bir araç geliştirmektir. Survey yöntemine göre yapılan bu çalışmanın evreni, 2003-2004 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında öğrenim gören Elazığ Zülfü Açar Polis Meslek Yüksekokulu, Fırat Üniversitesi'ne bağlı Eğitim Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Fen Edebiyat Fakültesi öğrencileri ile Elazığ ilinde bulunan tüm ortaöğretim okulu öğrencileridir. Örneklemi ise, ortaöğretim okulları, yüksekokul ve fakültelerde Beden Eğitimi dersi alan toplam 506 öğrenci alınmıştır. Araştırmada yapılan diğer çalışmalar ve faktör analizi sonucunda işler durumda bulunan toplam 64 maddeden oluşan ideal öğretmen niteliklerine yönelik bir ölçek belirlenmiştir. Ölçeğin, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0.884, Bartlett Testi 15291.06 ve Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,96 olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi Öğretmeni, Öğretmen Nitelikleri, Ölçek Geliştirme.

ABSTRACT

The aim of this study is to develop a valid and reliable way for determining the qualities of Physical Education Teacher according to students opinions. The population of this study which made according to survey method is, Elazığ Zülfü Açar police high school, Fırat University Education Faculty and Physical Education and Sports Department, Art and Science Faculty and all intermediate school students in Elazığ who studied in 2003-2004 fall semestire. Sample is, total 506 students who take physical education at intermediate schools, higher education and faculty were taken. As a result of the studies which are made in the search and factor analysis a measure which is existing in the working condition with total 64 articles directed to ideal teacher qualities was determined. The assessment of the measure 0.884 KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy), Bartlett Test 15291,06 and Cronbach Alpha coefficient of inside coherency 0,96 were founded like these.

Key Words: Physical Education Teacher, Teacher Qualities, Measure Development.

Giriş ve Problem

Eğitim, çeşitli değişkenlerin etkileşimi ve bir araya gelmesiyle oluşan bir süreçtir. “Öğretmen, eğitim sürecinin değişkenlerinden biridir. Ancak sürecin nitelik ve niceliğini planlayan, uygulamayı yöneten ve ürünü değerlendiren yönleriyle öğretmenin yeterlikleri, eğitim ürününde bağımsız değişken rolü oynar” (Bilgen, 1998: 61). Bilindiği üzere bir eğitim sisteminin en önemli ögesinden biri de öğretmendir. İyi eğitimi iyi öğretmenler, nitelikli öğretimi de nitelikli öğretmenler yapar. İyi ve nitelikli öğretmen için, nitelikli ve yetenekli adaylar gerekir. Üniversite mezunu olan herkes öğretmenlik yapamaz. Herkes öğretmen olursa, öğretmenlik bir meslek sayılmıyor demektir (Kavcar, 2003: 88).

Öğretmenlik mesleği, sosyal-kültürel-bilimsel-sanatsal-ekonomik-teknolojik boyutlara ve sağlıklı kişilik özelliklerine sahip; alanında özel uzmanlık bilgi ve becerisini temel alan; akademik çalışma ve mesleki performansı gerektiren profesyonel statüde bir meslektir (Alkan ve diğerleri, 2000: 202). Kaliteli bir öğretmenin, alan bilgisi, öğretmenlik bilgi ve becerisi ve genel kültür düzeyinin yüksek olması gerekir. Günümüz öğretmenlerimizin alan bilgisi bakımından ciddi sorunları bulunmamaktadır. Esas sorun ve sıkıntı, öğretmeni öğretmen yapan öğretmenlik bilgi ve becerisine ve genel kültüre sahip olmamaktır (Yıldırım, 2001: 105). Zaten “çok iyi bilmek, iyi öğretmek değildir” sözü bu durumu daha iyi ifade etmektedir.

Son yıllarda uygulanan çeşitli politikalar sonrası, toplum içinde öğretmenlik mesleğinin rol ve prestijinin değiştiği söylenebilir. Toplumda insana gösterilen saygı, onun sahip olduğu nicelik ve niteliklere bağlıdır. Dolayısıyla toplum tarafından kabul görmüş değerleri bünyesinde toplayan öğretmen başarılı, sevilen, ideal ve iyi bir öğretmendir. Eğitimde kalitenin artırılmasının temel şartı, öğretmenlerin istenilen özellikleri taşımasına bağlıdır. Bu durum, öğretmenin, öğretmenlik mesleğinin gerekli kıldığı, tutum, davranış ve beceri ile donatılmış olması ile ilgilidir. Öğretmenin kişiliği, mesleki yeterliği, okul içi ve dışı öğretmen-öğrenci-velilerle ilişkisi, onun toplum içindeki saygınlığını belirler.

Erden (1998: 38-47), etkili öğretilerde bulunması gereken nitelikleri kişisel ve mesleki olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Hoşgörülü ve sabırlı olma; açık fikirli, esnek ve uyarlayıcı olma; sevecen, anlayışlı ve esprili olma; öğrenciden yüksek başarı beklentisi içinde olma; öğrenciyi cesaretlendirici ve destekleyici olmayı etkili öğretilerde bulunması gereken kişisel özellikler olarak belirtmiştir. Öğretmenin mesleki niteliğinin ise genel kültür, konu alanı bilgisi ve öğretmenlik meslek bilgi ve becerilerine bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Beden eğitimi öğretmenin kişisel özellikleri dikkate alınması gereken çok önemli bir konudur. Öğretmen tarafından ortaya konulan kişilik ve öğrencilerle olan ilişki, konu ile öğrenci arasında önemli bir bağ oluşturur. Beden eğitimi öğretmenin fiziksel, sosyal ve ruhsal özellikleri, öğrencilerin eğitimi, yönlendirilmesi ve onlara örnek olunması bakımından önemlidir (Tamer ve Pulur, 2001: 18).

Öğretmenin davranış ve kişiliği, öğrencilerin sınıftaki davranışlarını ve kişilik gelişimini de etkiler. O halde, farklı kişilik özelliklerine sahip öğretmenlerin öğrenciler üzerinde farklı etkisi olacaktır. Öğretmenin kişiliği ve sınıfta, spor salonunda ya da oyun alanında gösterdiği davranış biçimleri öğrencilerin beden eğitimindeki başarıları etkiler. Mükemmel öğretmen sadece üst düzeyde fiziksel beceriye sahip ya da konusunu iyi bilen kişi değil, aynı zamanda bunları öğrencilerine aktarabilen yani öğrenmelerini sağlayabilen, davranış alışkanlığı kazandırabilen kişidir (Tamer ve Pulur, 2001: 94).

Beden eğitimi öğretmenin beden eğitimi dersleri başlamadan önce, gerekli ön çalışmaları yapması gereklidir. Beden eğitimi etkinliklerinin planlanmasında ve uygulanmasında; tesis, araç ve gereçler; bireysel farklılıklar; öğrenci ihtiyaçlarının belirlenmesi; ilgi çekici ve çeşitli etkinliklerin seçilmesi; coğrafi farklılıkların dikkate alınması; yeterli zamanın ayrılması ve öğrencilerin gelişimlerinin izlenmesi ilkeleri öğretmen tarafından göz önüne alınmalıdır (Tamer, 1988: 17-19).

Diğer taraftan, öğretmeni etkili kılan faktörler içerisinde kişisel nitelikler kadar öğretmenlerin sınıf içinde kullandıkları öğretim stratejilerinin de önemli bir yeri vardır (Çakmak, 2001: 25-26). Bundan dolayı öğretmenlerin sadece kişisel özellikleri değil, mesleki ve öğretimsel özellikleri dikkate alınmalı ve buna dayalı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Beden eğitimi öğretmenin, devinışsel beceriler, eğitim, bilimsel yöntem, fen-sağlık-hareket bilimleri ve sosyal-insan bilimleri konusunda bilgi, beceri ve tutuma sahip olması gerekir. Bu durum, beden eğitimi öğretmenin, bireyin bütünsel gelişimine katkıda bulunabilmesini sağlar (Demirhan, 2001: 21).

Özer ve Özkan'ın (1999: 25-35) 100 beden eğitimi öğretmeni üzerinde tarama modeli ile yaptıkları araştırma sonucunda; beden eğitimi öğretmenlerinin kalabalık sınıflarda görev yaptıklarını, kadın beden eğitimi öğretmenlerinin % 50'si, erkek beden eğitimi öğretmenlerinin ise % 70'i sürekli ya da zaman zaman ek bir işte çalıştıklarını tespit etmişlerdir. Yine aynı çalışmada, beden eğitimi öğretmenlerinin hemen hemen hepsinin mesleklerini isteyerek seçmelerine rağmen gerek maddi gerekse çalışma koşullarından kaynaklanan nedenlerle mesleklerinden kısmen memnun oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Yine Semerci ve Semerci'nin (2004: 137-146) 14 üniversiteden toplam 677 beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğrenci üzerinde yaptıkları araştırma sonucunda; öğretmen adaylarının mesleğe karşı ilgi ve isteğe yönelik tutumlarının oldukça yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümlerinde derslere giren öğretim elemanlarının, beden eğitimi ve spor bölümü öğrencilerinin ilgisizliğinden, çalışmamasından, ders esnasında konuşma gibi davranışlarından şikayet ettiklerini belirlemişlerdir.

Demirhan, Coşkun ve Altay'ın (2002: 40-41), beden eğitimi öğretmenlerine ilişkin görüşleri belirlemeyi çalıştıkları araştırmada, beden eğitimi dersine katılan öğrencilere göre, ideal bir beden eğitimi öğretmeninde bulunması gereken en önemli üç nitelik, “öğrencileri her konuda anlama, mesleki bilgi ve becerilerde yeterli olma ve espri anlayışına sahip olma” dır. Beden eğitimi öğretmeni adayı stajyer öğrencilere göre “mesleki bilgi ve becerilerde yeterli olma, yüksek düzeyde insan ilişkilerine sahip olma ile beden eğitimi ve spor yapmaya istek uyandırma” dır. Beden eğitimi öğretmenleri ve öğretim elemanlarına göre ise bu üç nitelik, “mesleki bilgi ve becerilerde yeterli olma, öğrenci düzeyine uygun ders işleme ile beden eğitimi ve spor yapmaya istek uyandırma” şeklinde sıralanmaktadır. Öğrencilerin kendi öğretmenlerinde gözledikleri en önemli üç nitelik ise sırasıyla “mesleki bilgi ve beceri yeteneği, kendine güven ve kendini iyi kontrol etme” sonuçlarını elde etmişlerdir.

Yapılan araştırmalarda görüldüğü gibi, beden eğitimi öğretmenlerinin mesleklerini isteyerek seçmelerine rağmen, çeşitli sorunlarla karşılaştıkları bilinmektedir. Sorunların çözümlenmesi ve mesleği öğrenme ve kavrama sürecindeki ilgi ve çalışma performanslarının artması ve nihayetinde ideal öğretmende bulunması gereken kriterler dikkate alınarak nitelikli beden eğitimi öğretmenlerinin yetiştirilmesi gerekmektedir.

Yetiştirilecek olan beden eğitimi öğretmenlerinin kazanmaları gereken nitelikler, hizmet sunacakları kitlenin ulaşması gereken hedeflerle tutarlı olmalıdır. Bu tutarlılık düzenlenecek öğrenme-öğretme etkinliklerinin düzenli olması ve öğrencilerin nesnel değerlendirilmesini sağlayacaktır (Demirhan, 2001: 41).

Dolayısıyla, ideal beden eğitim öğretmenlerinde bulunması gereken niteliklerin belirlenmesi, öğretmen, öğrenci ve eğitim-öğretim açısından büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla bu araştırmada, ideal beden eğitimi öğretmeninde bulunması gereken nitelikler öğrenci görüşlerine dayalı olarak belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak bu araştırma, öğrenci görüşlerine göre ideal beden eğitimi öğretmenin niteliklerini belirlemeyi amaçlayan bir ölçek geliştirme çalışmasıdır.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, öğrenci görüşlerine göre ideal beden eğitimi öğretmeninin niteliklerini belirleyebilecek güvenilir ve geçerli bir araç geliştirmektir.

Sınırlılıklar

Araştırma, örnekleme alınan 506 öğrenci görüşü ile sınırlandırılmıştır.

Sayıtlar

Araştırmada örnekleme alınan öğrenciler evreni temsil edebilecek düzeydedir.

YÖNTEM

Evren Örnekleme

Araştırmanın evreni, 2003-2004 eğitim-öğretim yılı güz yarısında öğrenim gören Elazığ Zülfü Açar Polis Meslek Yüksekokulu, Fırat Üniversitesi'ne bağlı Eğitim Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Fen Edebiyat Fakültesi öğrencileri ile Elazığ ilinde bulunan tüm ortaöğretim okulu öğrencileridir.

Araştırmanın örnekleme olarak, ortaöğretim okulları, yüksekokul ve fakültelerde Beden Eğitimi dersi alan toplam 506 öğrenci alınmıştır. Bu öğrenciler basit tesadüfi örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Örneklem dağılımı Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Dağılımı (2003-2004 Eğitim-Öğretim Yılı)

Okul Türü	f	%
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencileri	134	26.5
Ortaöğretim Öğrencileri	130	25.7
Eğitim Fakültesi – Seçmeli Ders Olarak Alan Diğer Fakülte Öğrencileri	122	24.1
Elazığ Zülfü Açar Polis Meslek Yüksekokulu Öğrencileri	120	23.7
Toplam	506	100.0

Ölçme Aracının Geliştirilmesi

Öğrenci görüşlerine dayalı ideal beden eğitimi öğretmeninin niteliklerini belirleyebilecek güvenilir ve geçerli bir araç geliştirmeyi amaçlayan bu araştırmada öncelikle, literatür taraması yapılmış ve daha sonra ortaöğretim ve üniversite öğrencilerinin ideal beden eğitimi öğretmeninde bulunmasını istedikleri kriterleri içine alan toplam 80 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu maddeler oluşturulurken, özellikle Milli Eğitim Bakanlığının (MEB, 2002: 1-37) hazırlanmış olduğu Öğretmen Yeterlilikleri kriterlerinden yararlanılmıştır. Madde havuzunda toplanan 80 madde, eğitim bilimci ve ölçme-değerlendirme uzmanlarının görüş ve değerlendirmelerine sunulmuştur. Burada maddelerin öncelikle kapsam geçerliliğinin sağlanmasına çalışılmıştır. Uzman görüşlerine dayalı olarak madde havuzunda bulunan maddeler sınıflamalara ayrılmış ve tekrar düzenlenmiştir.

Ölçekte, ideal beden eğitimi öğretmeninde bulunması gereken nitelikleri, konu alan hakimiyeti, öğretmenlik meslek bilgisi ve genel kültür olarak üç ana başlık altında toplanmıştır. Konu alan hakimiyeti ana başlığı, teorik ve uygulama adı altında iki alt başlık altında toplanmıştır. Öğretmenlik meslek bilgisi ana başlığı, sınıf yönetimi, öğretimi planlama, öğretim materyali kullanımı ve ölçme değerlendirme olmak üzere toplam dört alt başlık altında toplanmıştır. Genel kültür ana başlığı, beden eğitimi ile ilgili genel kültür ve genel kültür alt başlıkları altında toplanmıştır.

Araştırmada ölçek beşli likert şeklinde hazırlanmıştır. Ölçek derecelemesi, “Hiç katılmıyorum: 1” , “Katılmıyorum: 2” , “Kısmen katılıyorum: 3” , “Katılıyorum: 4” , “Tamamen katılıyorum: 5” şeklinde yapılmıştır. Ölçekte belirlenen olumsuz cümlelerin cevapları ters yönde yeniden (recode) kodlanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma sonucu elde edilen veriler bilgisayar istatistik paket programı SPSS 10.0 (Statistical Package for Social Sciences) kullanılarak analiz edilmiştir. İlgili literatür, uzman kanısı ve örnekleme alınan 506 öğrenci görüşlerinden yararlanılarak oluşturulan 80 maddelik ölçeğin faktöryel geçerliliği için faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla, faktör analizi yöntemlerinden döndürülmemiş temel bileşenler analizinden (Unrotated Factor Solution) yararlanılmıştır. İlk hazırlanan ölçekte bulunan 80 maddeye ilişkin ilk analiz sonuçlarına göre KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0.857, Bartlett Testi 19249.36 olarak bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre faktör yükü 0.40 ve üzeri olan maddeler işleme alınmış ve toplam 64 madde işler durumda gözüküştür. Yapılan faktör analizi sonucunda işler durumda bulunan 64 madde için tekrar faktör analizi işlemleri yapılmıştır. İkinci analiz sonucunda KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0.884, Bartlett Testi 15291.06 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin geçerliliği için uzman kanısından da yararlanılmıştır. Ölçek tek boyut halinde hazırlanmış, alt boyutlandırmalar ise araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Öğrenci görüşlerine göre ideal beden eğitimi öğretmenin niteliklerine ilişkin maddelerin faktör yükleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. İdeal Beden Eğitimi Öğretmeni Niteliklerine İlişkin Maddelerin Faktör Yükleri

Mad . No	İdeal Beden Eğitimi (BE) Öğretmeni Nitelikleri (Kriterleri)	Faktör Yüğü
1	Konu Alan Hakimiyeti: Bilişsel (Teorik)	
1	Sporun çeşit ve branş dallarını öğrencilere bildirme ve okulda özendirme	0.63
2	Öğretmenin konu alan hakimiyetinin yeterli olması	0.52
3	Teorik derslerde sağlık bilgisi ve ilkyardım bilgisini verme	0.49
4	Öğrenci performans durumlarını takip etme	0.44
5	Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor boyutta öğrencileri derse hazırlama	0.41

Öğrenci Görüşlerine Göre...

6	Mesleki gelişmeleri inceleme	0.41
7	Ders ve konuyla ilgili çeşitli kaynaklar göstererek öğrencilere bilgiye ulaşmada rehberlik etme	0,41
Konu Alan Hakimiyeti : Psikomotor (Uygulama)		
8	Öğretmenin mesleğini sevmesi ve derslerini severek yapma	0.60
9	Kişisel ve mesleki davranışları ile ilgili çevresine iyi örnek olma	0.59
10	Hareketleri aşamalı olarak öğrencilerin düzeylerine göre ayarlama	0.55
11	Öğrenci seviyesine uygun oyunlar oynatma	0.52
12	Uygulamalı dersler öncesi ısınma hareketleri yapma	0.49
13	Çeşitli branşlarda okul takımı oluşturup, çalıştırma	0.42
Öğretmenlik Meslek Bilgisi : Sınıf Yönetimi – İletişim		
14	Öğrencilerle etkili iletişim kurabilme	0.57
15	BE Öğretmenin açık fikirli ve sevecen olması	0.56
16	Ders süresince demokratik bir öğrenme ortamı sağlayabilme	0.56
17	Zamanı iyi ve etkili kullanabilme	0.54
18	BE Öğretmenin öğrenciyi cesaretlendirici ve destekleyici olması	0.52
19	BE Öğretmenin hoşgörülü ve sabırlı olması	0.51
20	Derste kesinti ve engellemelere karşı uygun önlemler alabilme	0.49
21	Öğrencinin ders dışında kendisine ulaşabilme kolaylığı	0.47
22	Okul etkinliklerine sınıfı katma	0.47
23	Mesleki öneri ve eleştirilere açık olma	0.46
24	Öğretmenin derse zamanında gelmesi ve ders saatlerine uyması	0.46
25	Derste öğrencinin rolünün ne olacağını belirleme	0.44
26	Ses tonunu etkili bir biçimde kullanabilme	0.41
Öğretmenlik Meslek Bilgisi : Öğretimi Planlama – Öğretim yöntem teknikleri		
27	Öğrencileri derse güdüleme ve motivasyonlarını sağlama	0.62
28	Daha iyi bir öğrenim ortamı sağlamak için çaba gösterme	0.62
29	Öğrencinin ilgi ve dikkatini çekme	0.61
30	Dersin amacını belirleme	0.59
31	Ders esnasında sözel ve beden dilini etkili biçimde kullanma	0.59
32	Öğrenme eksiklikleri ve yanlışlıkları giderme	0.57
33	Öğrencilerin soru ve problemlerini dinleme	0.56
34	Derste çeşitli öğretim yöntem-tekniklerini kullanma	0.52
35	Dersin süresini belirleme	0.51
36	Ödül ve cezayı uygun yer ve zamanda kullanma	0.51
37	Dersin içeriğini belirleme	0.50
38	Derste kullanılacak öğretim yöntemini belirleme	0.50
39	Güncel sportif olayları öğrencilerden dinleme ve dersle kaynaştırma yapma	0.50
40	Ders anında dönüt-düzeltilmeyi kullanma	0.50
41	Yıllık plan yapma	0.49
42	Ders planı hazırlama	0.47
43	Derse uygun bir giriş yapma	0.47
44	Ders sonunda ders konusunu özetleme	0.40
Öğretmenlik Meslek Bilgisi : Araç – Gereç (Öğretim Materyali) Kullanımı		
45	Okulda beden eğitimi ders araçlarının malzeme teminini sağlama	0.59
46	Dersin işleneceği alanın/salonun ders başlamadan önce dersin işlenişine uygun hale getirme	0.56
47	Derste çeşitli görsel-işitsel (tepegöz, projeksiyon, video, bilgisayar, şema vb.) öğretim materyallerini kullanma	0.52
48	Beden eğitimi araçlarını (toplar,ipler, masa tenisi, jimnastik sıraları, labutlar, çemberler, jimnastik araçları, kasalar) derslerde kullanma	0.50
Öğretmenlik Meslek Bilgisi : Ölçme- Değerlendirme		
49	Ölçme ve değerlendirmede objektif olma	0.56
50	Ölçme ve değerlendirmede konu kapsam geçerliliğine uygun olmaya dikkat etme	0.56

51	Sınav sonuçlarını kısa sürede öğrenciye bildirme	0.56
52	Öğrencilerin dönem içi performanslarını dikkate alarak değerlendirme yapma	0.54
53	Ölçmeye dayalı öğrencilerin performans ölçütlerini belirleme	0.53
54	Amaca uygun ölçme-değerlendirme yöntemini belirleme	0.52
Genel Kültür: Beden Eğitimi İle İlgili Genel Kültür		
55	BE Öğretmenin spor genel kültürü yeterli olma	0.60
56	Alanında araştırma yaparak bilgi üretme	0.58
57	Öğrenciyi değişik spor branşlarına yönelmeyi teşvik etme	0.57
58	Mesleği ile ilgili yasa ve yönetmeliklerin farkında olma	0.55
59	Özel eğitime gereksinim duyan öğrencilere rehberlik ve hizmet etme	0.53
60	Spor yapma bilincini okulda bir kültür haline getirme	0.49
Genel Kültür: Genel Kültür		
61	Öğrencileri, genel kültür yaşantılarını geliştirmeye özendirme	0.51
62	BE Öğretmenin genel kültürü yeterli olma	0.50
63	Yeniliklere açık olma	0.49
64	Öğrenen bir Beden Eğitimi öğretmeni modeli çizme	0.45
KMO= 0.884 , Bartlett testi= 15291.06 , Cronbach Alpha= 0.96		

BULGULAR ve YORUM

İlk hazırlanan ölçekte bulunan 80 maddeye ilişkin ilk analiz sonuçlarına göre KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0.857, Bartlett Testi 19249.36 olarak bulunmuştur. Yapılan faktör analizi sonucunda işler durumda bulunan 64 madde için tekrar faktör analizi işlemleri yapılmıştır. İkinci analiz sonucunda KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0.884, Bartlett Testi 15291.06 olarak bulunmuştur. Buna göre Bartlett testinin sonucu 0.05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bartlett testine göre değişkenler arasında bir kolerasyon bulunmakta ve faktör analizi bu değişkenlere uygulanmaktadır.

Ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0.96 olarak bulunmuştur. Her iki analizde de faktör yükleri 0.40 ve üzerinde olan maddeler kullanılmıştır.

Yukarıdaki sonuçlar, maddelerin faktör analizi için uygun olduğunu, yapı geçerliliğinin sağlandığını ve güvenilir bulunduğunu göstermektedir.

Ölçek tek boyut halinde hazırlanmış, alt boyutlandırmalar ise araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Ölçekte, ideal beden eğitimi öğretmeninde bulunması gereken nitelikleri, konu alan hakimiyeti, öğretmenlik meslek bilgisi ve genel kültür olarak üç ana başlık altında toplanmıştır. Konu alan hakimiyeti ana başlığı, teorik ve uygulama adı altında iki alt başlık altında toplanmış ve toplamda 13 madde işler durumda bulunmuştur. Öğretmenlik meslek bilgisi ana başlığı, sınıf yönetimi, öğretimi planlama, öğretim materyali kullanımı ve ölçme değerlendirme alt başlıkları altında toplanmış ve toplamda 41 madde işler durumda bulunmuştur. Genel kültür ana başlığı, beden eğitimi ile ilgili genel kültür ve genel kültür alt başlıkları altında toplanmış ve toplamda 10 madde işler

durumda bulunmuştur. Ölçekte bulunan alt başlıklara göre maddelerin dağılımı ve faktör yükleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Ölçekte Bulunan Alt Başlıklara Göre Maddelerin Dağılımı ve Faktör Yükleri

Ana Başlık	Alt Başlık	Madde Sayısı	Faktör Yükleri
Konu Alan Hakimiyeti	Bilişsel (Teorik)	7	0.41 – 0.63 arası
	Psikomotor (Uygulama)	6	0.42 – 0.60 arası
Öğretmenlik Meslek Bilgisi	Sınıf Yönetimi – iletişim	13	0.41 – 0.57 arası
	Öğretimi Planlama – Öğretim Yöntem Teknikleri	18	0.40 – 0.62 arası
	Araç- gereç (öğretim materyali) kullanımı	4	0.50 – 0.59 arası
	Ölçme-Değerlendirme	6	0.52 – 0.56 arası
Genel Kültür	Beden Eğitimi ile ilgili genel kültür	6	0.49 – 0.60 arası
	Genel Kültür	4	0.45 – 0.51 arası
TOPLAM		64	0.40 – 0.63 arası

Sonuç

“Çağdaş beden eğitimi öğretmeni nasıl olmalıdır?” sorusu hemen her yerde ve her zaman sorulmaktadır. Bunun için istenilen niteliklerin öğretmen yetiştiren kurumlarda ne oranda kazanıldığı ve öğretmenlerin bunların ne kadarını alanda uyguladıklarının kontrolü gerekmektedir (Demirhan, 2002:92). Dolayısıyla yapılan bu çalışma bu durumların tespitinde önemli bir katkı sağlayacak niteliktedir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın öğretmenlere yönelik verdiği Hizmet İçi Eğitim Seminerlerinde bu ölçekten yararlanılabilir ve hazırlanan bu ölçek, beden eğitimi öğretmenlerinin kendilerini geliştirmelerine ve yenilemelerine katkı ve rehberlik sağlayabilir. Beden eğitimi öğretmeni yetiştiren kurumlardan olan Eğitim Fakülteleri ve Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarının, Beden Eğitimi Öğretmenliği Bölümü müfredat ve ders programlarının yeniden gözden geçirilmesi ve düzenlenmesinde bu ölçeğin katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Öğrenci görüşlerine göre ideal beden eğitimi öğretmenin niteliklerini belirlemeyi amaçlayan bu araştırma sonucunda belirlenen toplam 64 nitelik, (EK-1) de verilmiştir.

KAYNAKÇA

Alkan, Cevat ve diğerleri. (2000). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Editör: Veysel Sönmez. Ankara: Anı Yayıncılık.

Bilgen, Nihat. (1998). “Öğretmen ve Eğitimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı:137, Sayfa: 61-62.

Çakmak, Melek. (2001). “Etkili Öğretimin Gerçekleşmesinde Öğretmenin Rolü” *Çağdaş Eğitim*, 26 (274) 22-26.

Demirhan, Gıyasettin. (2001). “Dünyada Beden Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme” *II. Ulusal Beden Eğitimi Öğretmenliği Sempozyumu*, 21-23 Aralık 2001. Sayfa: 20-42.

Demirhan, Gıyasettin. (2002). “Çağdaş Beden Eğitimi Öğretmeni”, *VII. Uluslar arası Spor Bilimleri Kongresi*, 27-29 Ekim 2002. Sayfa: 88-93.

Demirhan, Gıyasettin, Coşkun, Hüseyin ve Altay, Figen. (2002). “Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Niteliklerine İlişkin Görüşler”, *Eğitim ve Bilim*, 27 (123) 35-41.

Erden, Münire. (1998). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, İstanbul: Alkım Yayınları.

Kavcar, Cahit. (2003). “Alan Öğretmeni Yetiştirme”, *Çağdaş eğitim sistemlerinde Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu*, 21-23 Mayıs 2003. Cumhuriyet Üniversitesi. Ankara: Tekışık Yayıncılık.

MEB. (2002). *Öğretmen Yeterlilikleri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3749, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Özer, Dilara ve Özkan, Pınar. (1999). “Beden Eğitimi Öğretmen Niteliklerinin İncelenmesi”, *Spor Araştırmaları Dergisi*, 3 (3) 25-35.

Semerci, Nuriye ve Semerci, Çetin. (2004). “Türkiye’de Öğretmenlik Tutumları” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1) 137-146.

Tamer, Kemal ve Pulur, Atilla. (2001). *Beden Eğitimi ve Sporda Öğretim Yöntemleri*, Ankara: Kozan Ofset.

Tamer, Kemal. (1988). *Beden Eğitimi ve Oyun Öğretimi*, Açık öğretim Fakültesi Yayınları No: 101, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Ofset.

Yıldırım, İbrahim. (2001). “Kaliteli Öğretmen Yetiştirme ve Hizmetiçi Eğitimin Yeri”, *Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimde Kalite Paneli*, (22 Kasım 2000). Ankara: Milli Eğitim Yayınevi.

EK - 1
İDEAL BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENİ NİTELİKLERİ
(ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNE DAYALI)

Değerli öğrenci,

Bu araştırma, ideal beden eğitimi öğretmeninde bulunması gereken nitelikleri belirlemek amacıyla sizlerin görüşlerine dayalı olarak yapılmaktadır. Beden eğitimi öğretmeni ile ilgili olarak görüş ve yargı bildiren aşağıdaki cümleleri okuyunuz. Bu görüşlere ne derecede katıldığınızı veya katılmadığınızı sağ tarafta bulunan sütunlarda yanıt olarak verilen beş görüş seçeneklerinden birini işaretleyerek belirtiniz. Seçenekler, “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kısmen katılıyorum”, “katılmıyorum” ve “hiç katılmıyorum” şeklinde verilmiştir.

Araştırmaya gösterdiğiniz ilgi ve katkı için teşekkürler.

İdeal Beden Eğitimi Öğretmeni Nitelikleri (Kriterleri)

Madde No	İdeal Beden Eğitimi (BE) Öğretmeni Nitelikleri (Kriterleri)	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
	Konu Alan Hakimiyeti: Bilişsel (Teorik)					
1	Öğrenci performans durumlarını takip etme					
2	Bilişsel, duyuşsal ve psikomotor boyutta öğrencileri derse hazırlama					
3	Teorik derslerde sağlık bilgisi ve ilkyardım bilgisini verme					
4	Öğretmenin konu alan hakimiyetinin yeterli olması					
5	Mesleki gelişmeleri inceleme					
6	Ders ve konuyla ilgili çeşitli kaynaklar göstererek öğrencilere bilgiye ulaşmada rehberlik etme					
7	Sporun çeşit ve branş dallarını öğrencilere bildirme ve okulda özendirme					
	Konu Alan Hakimiyeti : Psikomotor (Uygulama)					
8	Hareketleri aşamalı olarak öğrencilerin düzeylerine göre ayarlama					
9	Uygulamalı dersler öncesi ısınma hareketleri yapma					
10	Öğrenci seviyesine uygun oyunlar oynatma					
11	Kişisel ve mesleki davranışları ile ilgili çevresine iyi örnek olma					
12	Öğretmenin mesleğini sevmesi ve derslerini severek yapma					
13	Çeşitli branşlarda okul takımı oluşturup, çalıştırma					
	Öğretmenlik Meslek Bilgisi : Sınıf Yönetimi – İletişim					
14	Derste öğrencinin rolünün ne olacağını belirleme					
15	BE Öğretmenin hoşgörülü ve sabırlı olması					
16	BE Öğretmenin açık fikirli ve sevecen olması					
17	BE Öğretmenin öğrenciyi cesaretlendirici ve destekleyici					

18	olması					
19	Ders süresince demokratik bir öğrenme ortamı sağlayabilme					
20	Derste kesinti ve engellemelere karşı uygun önlemler					
21	alabilme					
22	Öğrencilerle etkili iletişim kurabilme					
23	Ses tonunu etkili bir biçimde kullanabilme					
24	Mesleki öneri ve eleştirilere açık olma					
25	Öğretmenin derse zamanında gelmesi ve ders saatlerine					
26	uyması Öğrencinin ders dışında kendisine ulaşabilme kolaylığı Zamanı iyi ve etkili kullanabilme Okul etkinliklerine sınıfı katma					
	Öğretmenlik Meslek Bilgisi : Öğretimi Planlama – Öğretim yöntem teknikleri					
27	Yıllık plan yapma					
28	Ders planı hazırlama					
29	Dersin amacını belirleme					
30	Dersin içeriğini belirleme					
31	Dersin süresini belirleme					
32	Derste kullanılacak öğretim yöntemini belirleme					
33	Derse uygun bir giriş yapma					
34	Öğrencinin ilgi ve dikkatini çekme					
35	Güncel sportif olayları öğrencilerden dinleme ve dersle					
36	kaynaştırma yapma					
37	Öğrencileri derse güdüleme ve motivasyonlarını sağlama					
38	Ders esnasında sözel ve beden dilini etkili biçimde kullanma					
39	Derste çeşitli öğretim yöntem-tekniği kullanma					
40	Daha iyi bir öğrenim ortamı sağlamak için çaba gösterme					
41	Öğrencilerin soru ve problemlerini dinleme					
42	Ders anında dönüt-düzeltilmeyi kullanma					
43	Ödül ve cezayı uygun yer ve zamanda kullanma					
44	Öğrenme eksiklikleri ve yanlışlıkları giderme Ders sonunda ders konusunu özetleme					
	Öğretmenlik Meslek Bilgisi : Araç – Gereç (Öğretim Materyali) Kullanımı					
45	Beden eğitimi araçlarını (toplar,ipler, masa tenisi, jimnastik					
46	sıraları, labutlar, çemberler, jimnastik araçları, kasalar) derslerde kullanma					
47	Dersin işleneceği alanın/salonun ders başlamadan önce dersin					
48	işlenişine uygun hale getirme Okulda beden eğitimi ders araçlarının malzeme teminini sağlama Derste çeşitli görsel-ışitsel (tepegöz, projeksiyon, video, bilgisayar, şema vb.) öğretim materyallerini kullanma					
	Öğretmenlik Meslek Bilgisi : Ölçme- Değerlendirme					
49	Ölçmeye dayalı öğrencilerin performans ölçütlerini belirleme					
50	Amaca uygun ölçme-değerlendirme yöntemini belirleme					
51	Ölçme ve değerlendirmede objektif olma					
52	Ölçme ve değerlendirmede konu kapsam geçerliliğine uygun					
53	olmaya dikkat etme					
54	Öğrencilerin dönem içi performanslarını dikkate alarak değerlendirme yapma Sınav sonuçlarını kısa sürede öğrenciye bildirme					
	Genel Kültür: Beden Eğitimi İle İlgili Genel Kültür					

Öğrenci Görüşlerine Göre...

55	BE Öğretmenin spor genel kültürü yeterli olma					
56	Mesleği ile ilgili yasa ve yönetmeliklerin farkında olma					
57	Öğrenciyi değişik spor branşlarına yönelmeyi teşvik etme					
58	Alanında araştırma yaparak bilgi üretme					
59	Spor yapma bilincini okulda bir kültür haline getirme					
60	Özel eğitime gereksinim duyan öğrencilere rehberlik ve hizmet etme					
	Genel Kültür: Genel Kültür					
61	BE Öğretmenin genel kültürü yeterli olma					
62	Öğrencileri, genel kültür yaşantılarını geliştirmeye özendirme					
63	Öğrenen bir Beden Eğitimi öğretmeni modeli çizme					
64	Yeniliklere açık olma					

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 163-179, ELAZIĞ-2006

ÇOCUKLARIN SOSYAL BECERİLERİ İLE EBEVEYNLERİN SOSYAL BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*A Study of the Relationship between Children' Social Skills and Those of
Their Parents*

Nilüfer ÖZABACI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi,

niluferozabaci@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırma ebeveynlerin sahip olduğu değişik demografik özellikleri ile sosyal beceri düzeylerinin çocukların sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada; sosyal beceri düzeylerini ölçmek amacıyla çocuklar için ayrı anne ve babalar için ayrı olmak üzere iki ayrı ölçme aracı kullanılmıştır. Ebeveynlerin sosyal beceri düzeylerini belirlemek için Yüksel tarafından Türkçeye uyarlanmış olan Sosyal Beceri Envanteri ile İlköğretim düzeyindeki öğrencilerin bazı temel sosyal beceriler (kendini ifade etme, kendine güven, arkadaşlarca kabul görme, aile fertleri ve diğer bireyler tarafından kabul görme, sosyal bağımsızlık, destekleyici sosyal çevre) yönünden gelişimini ölçen Sosyal Beceri Ölçeği kullanılmıştır. Ebeveynlerin sosyal becerileri ile çocuklarının sosyal becerileri arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, çocukların sosyal beceri düzeyi ile ebeveynlerin sosyal beceri (kendini ifade etme, kendine güven, arkadaşlarca kabul görme, aile fertleri ve diğer bireyler tarafından kabul görme, sosyal bağımsızlık, destekleyici sosyal çevre) düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Beceri Sosyal Yeterlilik.

ABSTRACT

This study was carried out to define the relationship between children's social skill levels and those of their parents, in different demographical characteristics who live in Turkey. In this study, two instruments were used. One is Social Skill Inventory, adapted to Turkish Culture by Yüksel, for defining the parent's social skills and the other is Social Skill Scale for defining children's social skill levels. The result of the research was defined as there is a relation between parents' and their children' social skills levels

Key Words: Social Skills, Social Competency.

GİRİŞ

İnsan; sosyal bir varlık olma özelliği ile diğer insanlarla etkileşim içinde yaşama ihtiyacıdır. Sosyal bir varlık olan bireylerin en büyük ihtiyacı; herhangi bir etkiye uygun tepkiler verebilme ve bu tepkilerini düzenleyerek sosyal çevreden kabul görebilmektir. Sosyal gelişim dönemi insanın çevresine uyumunda çok önemli bir rol oynar. Çocukluk dönemindeki sosyal beceri özelliği; aileden ve arkadaş grubundan kazanılır. Bu yüzden sosyal beceri eğitiminde, özellikle ailenin önemi unutulmamalıdır.

Sosyal beceri; başkaları ile iletişimi mümkün kılacak, sosyal açıdan kabul edilebilir ve öğrenilmiş davranışlar olarak tanımlanabilir. Sosyal beceriler, bireyin yaşam kalitesini artırır, hedeflerine ulaştırır ve yaşam boyu yararlanabileceği bir hizmet olarak kabul edilir (Yüksel; 1999).

Sosyal beceri kazanımında, Sosyal Öğrenme kuramından söz etmek uygun olabilir. Sosyal öğrenme kuramına göre, öğrenme işlemi 4 aşamada gerçekleşir: dikkat, hatırd tutma, yeniden üretme ve ödüllendirme öğrenme aşamalarıdır. Çocuklar, öğrenme sürecinde önce çevrelerindeki en yakın modellere (anne-baba, akranlara) dikkat ederler. Modellerin davranışlarını dikkat ederek gözlemleyip, taklit ederler daha sonra yeniden modele uygun davranış üretirler. Modelin davranışını ne kadar iyi sergilerlerse, sosyal çevreleri tarafından ödüllendirilerek, o davranış tekrar etmeleri sağlanır (Gage ve ark., 1988).

Çocuklar, sosyal becerileri ana-babalarıyla ya da bakıcı konumunda ki kişilerle yaşadıkları ilişkilerinde öğrenirler, daha sonra sosyal gruba kardeşler, akranlar ve diğer yetişkinler katılır ve sosyal beceriler bu etkileşim ile oluşmaya başlar (Carledge ve ark., 1980). Ayrıca, sevgisini gösteren ve sosyal tepkiler veren ebeveynlerin çocuklarının hayatı daha olumlu algılayıp, diğer insanlarla kurulan ilişkileri bir ödül olarak algıladıkları belirlenmiştir (Cohn, ve ark., 1991; Pettit ve diğerleri, 1993; Putallaz, 1987). Sosyal becerilerin öğretilmesinde oyun ortamının en ideal ortam olduğu belirlenmiştir (Lindsey, ve ark. (in press). Çocukları ile oyun oynayan sosyal yeterliliği yüksek ebeveynlerin çocuklarının bu becerileri daha kolay kazanabildikleri belirlenmiştir. Bu oyun ortamında ebeveynler ile birlikte arkadaşlarında olmasının daha yararlı olduğu gözlenmiştir (Brown, ve ark., 1995). Sosyal davranışlar çocuktan çocuğa değişiklik gösterir. Bu değişiklik çocuklukların kişisel özelliklerinin farklılıklarından kaynaklanabilir. Ayrıca çocuğun içinde büyüdüğü ailesinin çekirdek aile yada geniş aile olması da bu tür becerileri farklılaştırmaktadır. Yaşanılan kültür ve ailenin özellikleri çocuğun bu becerileri kazanmasında en etkili faktörlerdendir (Katz ve ark., 1991). Sosyal

beceri eksikliği veya yetersizliği çocukları okul başarısızlığı, saldırganlık, suça eğilim ve çeşitli psikolojik bozukluklar gibi bir çok sonuca götürebilir. Çocuğun arkadaşlarınca kabul edilmesine yol açan beceriler arasında, gruba uygun şekilde katılabilme, toplumsal kurallara uyma, ve etkili iletişim kurabilme gibi davranışlar sıralanabilir (Putallaz ve ark., 1981).

Akkök (1999) e göre; çocuklarda sosyal davranışları geliştirebilmek için uygun davranışlarının ödüllendirilmesi son derece önemlidir. Çocuklara, sosyal becerilerini tesadüfi öğrenme ve bilişsel olgunlukla geliştirmelerine izin verilmelidir. Bu beceriler sosyal yeterlik dediğimiz gelişmelerle içiçedir. Bunlar; kendini ifade etme, kendine güven, arkadaşlarca kabul görme, aile fertleri ve diğer bireyler tarafından kabul görme, sosyal bağımsızlık, destekleyici sosyal çevre olarak özetlenebilir. Cinsiyet rollerinin sosyal beceri ile olan ilişkisine bakan çalışmalarda ise, kızların erkeklere oranla uygun sosyal davranışları daha fazla gösterdikleri belirlenmiştir. (Vaughn ve ark., 1983; Sarason ve ark., 1985; Matson ve ark., 1986; Meijer ve., 2000). Stenhouse (1994) alt sosyo ekonomik düzeydeki ailelerde yetişen çocukların sosyal becerilerinin olumsuz yönde etkilendiğini belirlemiştir. Argyle (1981), becerilerin sosyal durumlara göre farklılaştığını belirlemiştir. Sosyal becerilerin bireyin ait olduğu sosyo ekonomik düzeye ve kültüre göre değiştiğini vurgulamaktadır. Langlois ve Downs (1980); yaptıkları bir araştırmada annelerin sosyal beceri üzerindeki etkilerinin kız veya erkek çocuğa göre farklılaşıp, farklılaşmadığına bakmışlar ve kız çocuklarının erkek çocuklardan daha fazla annelerinin sosyal beceri davranışlarına benzer davranışlar sergilediklerini bulmuşlardır. Bacanlı (1999), sosyal becerinin bir alt boyutu olduğunu belirttiği kendini ayarlama becerisinin farklı değişkenlerle olan ilişkisine bakmıştır. Cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık bulunmamakla birlikte, sosyo-ekonomik düzeyin kendini ayarlama becerisi üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe kendini ayarlama becerisinde yükselmektedir. Elliot ve Busse (1991); çocuklukta sergilenen sosyal beceri eksikliklerinin, ergenlikteki düşük sosyal uyum, olumsuz tepki verme, düşük akademik performans, sosyal ve duygusal yetersizlikler şeklinde kendini göstermiş olduğunu belirlemişlerdir.

Son dönemde yapılan araştırmalar ebeveynlerin çocukların sosyal yeterlilikleri üzerindeki etkilerine bakılmasının yanında, bazı araştırmalarda ailelerin sosyal ve psikolojik fonksiyonları ve arkadaşlık kurma becerileri ile çocuklarının bu fonksiyonları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu araştırmaların sonuçları ailelerin sosyal becerileri ile çocuklarının sosyal becerileri arasında doğrusal bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca

babaların çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimde ki etkilerinin önemi özellikle vurgulanmıştır (Phares ve ark., 1996). Putallaz (1987) okul öncesi çocuklar üzerinde yaptığı bir araştırmada, çocukların ilk arkadaşlık kurma aşamasında; bilinen alışılmış yöntemleri kullandıklarını ancak arkadaşlığı sürdürme aşamasında ailesel etkilerin belirleyici olduğunu vurgulamıştır.

Alan yazında görüldüğü gibi, sosyal becerilerin oluşumunda ve gelişiminde çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Ancak, anne, baba ve yakın çevrenin buradaki rolü önemle vurgulanmaktadır. Anne babaların sahip olduğu özelliklerin çocuklarının sosyal becerileriyle olan ilişkisinin belirlenmesi bu anlamda önem taşır.

Problem

İlköğretim çağındaki çocukların sosyal beceri düzeyleri ile ebeveynlerinin sosyal beceri düzeyleri arasında değişik demografik değişkenler açısından bir ilişki olup olmadığının araştırılması bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu problemde yola çıkarak şu sorulara cevap aranmaktadır;

1. Ebeveynlerin sosyal beceri düzeyi ile çocukların sosyal beceri düzeyi arasında bir ilişki var mıdır?

2. Annelerin sosyal beceri düzeyi ile çocukların sosyal beceri düzeyi arasında bir ilişki var mıdır?

3. Ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri ile çocuklarının sosyal becerileri arasında eğitim durumu değişkeni açısından bakıldığında bir ilişki var mıdır?

a. Okur yazar ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri ile çocuklarının sosyal becerileri arasında bir ilişki var mıdır?

b.İlköğretim okulu mezunu ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri ile çocuklarının sosyal becerileri arasında bir ilişki var mıdır?

c..Lise mezunu ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri ile çocuklarının sosyal becerileri arasında bir ilişki var mıdır?

d. Üniversite veya Meslek Yüksek Okulu mezunu ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri ile çocuklarının sosyal becerileri arasında bir ilişki var mıdır?

Amaç:

Yapılan araştırmalar, çocuklardaki ve gençlerdeki sosyal becerilerin sosyal yaşantı içinde birey olarak kabul görmeleri açısından önemini göstermektedir.Ebeveynlerin çocuklarının sosyal becerilerinin gelişimi üzerindeki etkileri tartışılmaz. Çocuğun bireysel, sosyal ve duygusal gelişimini gerçekleştirdiği ilk ortam aile ortamıdır. Bireylerle

sosyal etkileşime geçişi, sosyal ilişkiyi sürdürebilmeyi aile ortamında öğrenir. Anne ve babanın kişilikleri, sosyal becerileri, eğitim düzeyleri, çocuğun sosyal becerilerindeki düzeyide belirleyen çok önemli birer faktördür. Bu nedenle, bu araştırma ebeveynlerin sahip olduğu değişik demografik özellikleri ile sosyal beceri düzeylerinin çocukların sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Önemi:

Bu araştırma; sosyal beceri gelişiminin çocukluğun ilk yıllarından itibaren önemini belirtmesi ve ebeveynlerin sosyal beceri yeterliliklerinin çocukların sosyal beceri gelişimindeki ilişkilerini belirtmesi açısından önemlidir. Ayrıca, bu konuda Türkiye’de yapılan araştırmaların yetersiz olmasından ve çocuklar için en önemli model olan ebeveynlerin sosyal beceri eğitimlerine çocukları kadar önem verilmesi gerektiğini vurgulamak açısından önem taşımaktadır.

Yöntem:

Bu araştırma da ilişkisel tarama yöntemi kullanılmış, İlköğretim öğrencilerinin sosyal beceri düzeyleri ile ebeveynlerinin sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırma uygulamaları için İstanbul ili evreninden 2001-2002 öğretim yılında Anadolu yakasından 2, Avrupa yakasından 2 olmak üzere 4 ilköğretim okulunda okuyan farklı sosyo ekonomik düzeylerdeki 2. ve 5.sınıf öğrencilerinden veriler toplanmıştır. 1. sınıf öğrencileri araştırma dışında bırakılmıştır. Çünkü; okuma- yazma konusunda yeterliliklerinin ölçüğü cevaplandırmaya yeterli olmayacağı düşünülmüştür. Öğrencilere yapılan uygulama sınıf ortamında gerçekleşmiştir. Anne- babalara verilecek olan Sosyal Beceri Envanteri çocuklarla ebeveynlerine gönderilerek bir hafta içinde toplanmıştır.

Ölçme Araçları:

Araştırmada; sosyal beceri düzeylerini ölçmek amacıyla çocuklar için ayrı, anne ve babalar için ayrı olmak üzere iki ayrı ölçme aracı kullanılmıştır.

1. Sosyal Beceri Envanteri: Ebeveynlerin sosyal beceri düzeylerini belirlemek için uygulanan, bu araç, Riqqio (1986) tarafından geliştirilen Social Skills Inventory (SSI) nin Türkçeye uyarlanmış şeklidir. Yüksel tarafından Türkçeye uyarlanmış ve kullanılabilir düzeye getirilmiştir. 90 maddelik altı alt boyutu olan 4’lü likert tipi bir envanterdir. Alt boyutları; duyuşsal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık, duyuşsal kontrol, sosyal anlatımcılık, sosyal duyarlık, sosyal kontrol olarak adlandırılmıştır. Geçerlik ve

güvenirlilik çalışmaları yapılan ölçeğin, Cronbach Alpha katsayısı 0,85 olarak bulunmuştur. Alt ölçeklere göre elde edilen iç tutarlılık katsayılar ise 0,56 ile 0.82 arasında değişmektedir (Yüksel, 1999).

2. Sosyal Beceri Ölçeği: İlköğretim düzeyindeki öğrencilerin bazı temel sosyal beceriler yönünden gelişimini ölçen bir araçtır. Göz teması kurma, merhaba-iyi günler dileme, dinleme, konuşmayı başlatma, konuşmayı sürdürme, soru sorma, teşekkür etme, kendini tanıtmaya, başkalarını tanıtmaya, izin isteme, iltifat etme, gruba katılma, yardım isteme, özür dileme, ikna etme, iş bölümüne uyma, grup sorumluluğunu yerine getirme ve kendini ödüllendirme gibi sosyal beceri davranışlarını ölçmektedir. 20 maddeden oluşan 4 lü likert tipi bir ölçektir. Cronbach- alfa katsayısı 0.75 olarak bulunmuştur(Koca yürek, 2000).

3. Kişisel bilgi Formu: Araştırmannın örneklemini oluşturan öğrencilerle ve ebeveynlerle ilgili kişisel bilgileri içermektedir. Her iki ölçek için oluşturulan kişisel bilgilerle ilgili ayrı bir bölüm oluşturularak iki ayrı bilgi formu elde edilmiştir. Kişisel Bilgilerle ilgili bölüm cinsiyet, yaş eğitim durumu gibi sorulardan oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Öğrenci ve ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri arasında ilişki olup olmadığını anlamak için Pearson Moment Korelasyon tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizi bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiş olup anlamlılık düzeyi 0.05 olarak alınmıştır.

Bulgular:

Toplanan verilerin analizi yapıldıktan sonra ilişki tarama yöntemi ile elde edilen bulgular aşağıdaki şekilde sunulmuştur. Çocukların sosyal beceri ortalama puanları ile ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutlarının ortalamaları ve standart sapma ortalama sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1.Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri ile Ebeveynlerin Sosyal Beceri Alt Boyutlarının Ortalamaları

	\bar{X}	S	N
ÇOCUK SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	3,0017	,4122	181
EBEVEYN DUYUŞSAL ANLATIMCILIK	2,6560	,5218	182
DUYUŞSAL DUYARLIK	3,1396	,5987	182
DUYUŞSAL KONTROL	2,9011	,5915	182
SOSYAL ANLATIMCILIK	2,8095	,6196	182
SOSYAL DUYARLIK	2,9144	,5663	182
SOSYAL KONTROL	2,5967	,5919	182

Tablo 1 de, çocukların sosyal beceri ölçeğinden aldıkları puanların toplamda, $X=3,0017$ ($Sd=,4122$), olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından duyuşsal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,65$ ($Sd. ,5218$); duyuşsal duyarlık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 3,13$ ($Sd = ,5987$); duyuşsal kontrol altboyutdaki ortalama puanlarının $X= 2,90$ ($Sd=,5915$), Sosyal anlatımcılık alt boyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,80$ ($Sd= ,6196$); sosyal duyarlık altboyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,91$ ($Sd=,5663$); sosyal kontrol alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X=2,59$ ($Sd=,5919$) olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin sosyal beceri düzeyi ile çocukların sosyal beceri düzeyi arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere ebeveyn sosyal beceri alt boyutları ve çocuk sosyal beceri düzeyleri arasındaki korelasyona bakılmış, bulgular tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri ile Ebeveynlerin Sosyal Beceri Alt Boyutları Arasındaki İlişki

		DUYUŞSAL ANLATIMC	DUYUŞSA DUYARLI	DUYUŞSAL KONTR.	SOSYAL ANLATIM	SOSYAL DUYARL.	SOSYAL KONTR.
ÇOCUK	r	-,013	,055	,128	,047	,101	-,017
SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	p	,862	,463	,086	,529	,175	,815
	N	181	181	181	181	181	181

Tablo 2 ‘de görüldüğü gibi ilköğretim okulunda okuyan çocukların Sosyal Beceri ortalamaları ile ebeveynlerinin sosyal beceri altboyutları arasında ki ilişki şöyle oluşmuştur; çocukların sosyal beceri düzeyleri ile ebeveynlerin duyuşsal anlatımcılık alt boyutu arasında ki koorelasyon $r= -,013$; ebeveynlerin duyuşsal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,055$; ebeveynlerin duyuşsal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,128$; ebeveynlerin sosyal anlatımcılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,047$; ebeveynlerin sosyal duyarlık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,101$; ebeveynlerin sosyal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r= -,017$ olarak bulunmuştur. Çocukların sosyal beceri düzeyi ile ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki en yüksek ilişki ebeveynlerin duyuşsal kontrol alt boyutu ile çocukların sosyal beceri düzeyleri arasında bulunmuştur. Diğer alt boyutlarla çocukların sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişki düşük bulunmuştur.

Ebeveynlerin cinsiyetlerine göre sosyal beceri alt boyutları ortalamaları ile çocukların sosyal beceri düzey ortalamaları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere ortalama sonuçları tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri ile Annelerin Sosyal Beceri ortalamaları

	\bar{X}	S	N
ÇOCUK SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	3,0427	,4126	96
ANNE DUYUŞSAL ANLATIMCILIK	2,5604	,4764	96
ANNE DUYUŞSAL DUYARLIK	3,1236	,6163	96
ANNE DUYUŞSAL KONTROL	2,7827	,5482	96
ANNE SOSYAL ANLATIMCILIK	2,7270	,6031	96
ANNE SOSYAL DUYARLIK	2,8766	,5171	96
ANNE SOSYAL KONTROL	2,4625	,4525	96

Tablo 3 te, çocukların sosyal beceri ortalamaları ile annelerinin sosyal beceri ortalama puanları görülmektedir. Çocukların sosyal beceri ölçeğinden aldıkları puanların toplamda, $X=3,04$ ($Sd=,4126$) olduğu görülmektedir. Annelerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından duyuşsal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,56$ ($Sd=,4764$); duyuşsal duyarlık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 3,12$ ($Sd = ,6163$) ; duyuşsal kontrol altboyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,78$ ($Sd=,5482$), sosyal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,72$ ($Sd= ,6031$); sosyal duyarlık altboyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,87$ ($Sd=,5171$); sosyal kontrol alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X=2,46$ ($Sd=,4525$) olduğu görülmektedir. Çocukların Sosyal beceri düzeyleri ile annelerin sosyal beceri alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki korelasyona ilişkin sonuçlar tablo 4' te sunulmuştur.

Tablo 4. Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri ile Anne Sosyal Beceri Alt boyutları Arasındaki İlişki

	DUYUŞSAL ANLATIMC.	DUYUŞSAL DUYARL.	DUYUŞSAL KONTR.	SOSYAL ANLATIM.	SOSYAL DUYAR.	SOSYAL KONTR.
ÇOCUK SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	r ,080	,139	,223	,180	,227	-,017
	p ,441	,177	,029	,079	,026	,867
	N 96	96	96	96	96	96

Tablo 4'te görüldüğü gibi ilköğretim okulunda okuyan çocukların sosyal beceri düzeyleri ile, annelerin duyuşsal anlatımcılık alt boyutu arasında ki koorelasyon $r= - ,080$; annenin duyuşsal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,139$; annenin duyuşsal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,223$; anne sosyal anlatımcılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r= ,180$; annenin sosyal duyarlık alt boyutu arasındaki korelasyon $r= ,227$; annenin sosyal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r= -,017$ olarak bulunmuştur. Çocukların Sosyal Beceri düzeyi ile annelerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ilişkinin yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle; duyuşsal kontrol, sosyal duyarlık, sosyal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık boyutlarında diğer alt boyutlara göre daha yüksek ilişki bulunmuştur.

Tablo 5. Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri ile Babaların Sosyal Beceri ortalamaları

	\bar{X}	S	N
ÇOCUK SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	2,9582	,4231	79
BABA DUYUŞSAL ANLATIMCILI	2,7425	,5528	80
BABA DUYUŞSAL DUYARLIK	3,1417	,5878	80
BABA DUYUŞSAL KONTROL	3,0161	,6130	80
BABA SOSYAL ANLATIMCILIK	2,8917	,6436	80
BABA SOSYAL DUYARLIK	2,9274	,6168	80
BABA SOSYAL KONTROL	2,7042	,6691	80

Tablo 5 te, çocukların sosyal beceri ortalamaları ile babaların sosyal beceri ortalama puanları görülmektedir. Çocukların sosyal beceri ölçeğinden aldıkları puanların toplamda, $X=2,95$ ($Sd=,4231$) olduğu görülmektedir. Babaların sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından duyuşsal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,74$ ($Sd=,5528$) duyuşsal duyarlık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 3,14$ ($Sd=,5878$); duyuşsal kontrol altboyutundaki ortalama puanlarının $X=3,01$ ($Sd=,6130$), sosyal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X=2,89$ ($Sd=,6436$); sosyal duyarlık altboyutunda ki ortalama puanlarının $X=2,92$ ($Sd=,6168$); sosyal kontrol alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,70$ ($Sd=,6691$) olduğu görülmektedir. Çocukların Sosyal beceri düzeyleri ile babaların sosyal beceri alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki korelasyona ilişkin sonuçlar tablo 6' da sunulmuştur.

Tablo 6. Çocukların Sosyal Beceri Düzeyleri ile Baba Sosyal Beceri Alt boyutları Arasındaki İlişki

		DUYUŞSAL ANLATIMC.	DUYUŞSAL DUYARLI	DUYUŞSAL KONTR.	SOSYAL ANLATIM.	SOSYAL DUYARL. KONTR.
ÇOCUK	r	-,057	-,049	,081	-,071	-,005
SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	p	,619	,667	,477	,536	,966
	N	79	79	79	79	79

Tablo 6'da görüldüğü gibi ilköğretim okulunda okuyan çocukların sosyal beceri düzeyleri ile, babaların duyuşsal anlatımcılık alt boyutu arasında ki korelasyon $r=-,057$ babaların duyuşsal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=-,049$; babanın duyuşsal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r= ,081$; baba sosyal anlatımcılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=-,071$; babanın sosyal duyarlık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=-,005$; annenin sosyal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,023$ olarak bulunmuştur. Babaların sosyal beceri alt boyutları ile çocukların sosyal beceri düzeyleri arasında düşük bir ilişki bulunmuştur.

Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile ebeveynlerin eğitim durumlarına göre sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkiye bakmak için ebeveynlerin eğitim düzeyleri ayrı ayrı

değerlendirilip, her eğitim düzeyinde nasıl bir ilişki olduğu belirlenerek tablolar halinde sunulmuştur. Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile okur yazar ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ortalama sonuçları tablo 7' de sunulmuştur.

Tablo7.Okur yazar Ebeveynlerin Eğitim Durumu İle Çocuk Sosyal Beceri Ortalaması

	\bar{X}	S	N
ÇOCUK SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	3,1107	,3151	14
EBEVEYN DUYUŞSAL ANLATIMCILIK	2,8000	,6160	14
EBEVEYN DUYUŞSAL DUYARLIK	3,2524	,6569	14
EBEVEYN DUYUŞSAL KONTROL	2,9490	,5953	14
EBEVEYN SOSYAL ANLATIMCILIK	2,8000	,6281	14
EBEVEYN SOSYAL DUYARLIK	2,9214	,6300	14
EBEVEYN SOSYAL KONTROL	2,6810	,6038	14

Tablo 7 de, çocukların sosyal beceri ortalamaları ile ebeveynlerin eğitim durumlarına göre sosyal beceri ölçeğinin altboyutlarından aldıkları ortalama puanlar görülmektedir. Okur yazar ebeveynlerin çocuklarının sosyal beceri ölçeğinden aldıkları puanların $X=3,11$ ($Sd=,3151$) olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin eğitim durumlarına göre sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından duyusal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,80$ ($Sd=,6160$); duyusal duyarlık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 3,25$ ($Sd = ,6569$); duyusal kontrol altboyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,94$ ($Sd=,5953$); sosyal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,80$ ($Sd= .6281$); sosyal duyarlık altboyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,92$ ($Sd=,6300$); sosyal kontrol alt boyutundaki ortalama puanlarının $X=2,68$ ($Sd=,6038$) olduğu görülmektedir. Çocukların Sosyal beceri düzeyleri ile okur yazar ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki korelasyona ilişkin sonuçlar tablo 8' de sunulmuştur.

Tablo 8.Okur yazar Ebeveynlerin Sosyal Beceri düzeyleri İle Çocuk Sosyal Beceri İlişkisi

	DUYUŞSAL ANLATIMC.	DUYUŞSA DUYARLI	DUYUŞ KONTR.	SOSYAL ANLATIM.	SOSYAL DUYAR	SOSYAL KONTR
ÇOCUK r	-,149	-,230	,066	-,074	-,088	,109
SOSYAL p	,611	,430	,822	,802	,765	,712
BECERİ N	14	14	14	14	14	14
DÜZEYİ						

Tablo 8 incelendiğinde de ilköğretim okulunda okuyan okur yazar ebeveynlerin çocuklarının sosyal beceri ortalamaları ile ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanların eğitim durumu ile olan ilişkisine bakıldığında; çocukların sosyal beceri düzeyleri ile,ebeveynlerin eğitim durumuna göre duyusal anlatımcılık alt boyutu arasında ki koorelasyon $r=-,149$; duyusal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r= -,230$; ebeveynlerin duyusal kontrol alt boyutu arasındaki

korelasyon $r=.066$; ebeveynlerin sosyal anlatımcılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=-0,74$; ebeveynlerin sosyal duyarlık alt boyutu arasındaki korelasyon $r= -,088$ ebeveynlerin sosyal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r=-,109$ olarak bulunmuştur.

Çocukların Sosyal Beceri düzeyi ile ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutlarından aldıkları puanların eğitim durumu ile ilişkisinin yüksek olmadığı, Ancak ebeveynleri duyuşsal duyarlık ve duyuşsal anlatımcılık boyutlarında çocuklarının sosyal beceri düzeyleri ile orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile ilköğretim okulu mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ortalama sonuçları tablo 9’ da sunulmuştur.

Tablo 9. İlk öğretim Mezunu Ebeveynler İle Çocuk Sosyal Beceri Ortalaması

	\bar{X}	S	N
ÇOCUK SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	3,0209	,4488	98
EBEVEYN DUYUŞSAL ANLATIMCILIK	2,6485	,5273	99
EBEVEYN DUYUŞSAL DUYARLIK	3,0485	,5968	99
EBEVEYN DUYUŞSAL KONTROL	2,9149	,6121	99
EBEVEYN SOSYAL ANLATIMCILIK	2,7125	,6292	99
EBEVEYN SOSYAL DUYARLIK	2,9097	,5552	99
EBEVEYN SOSYAL KONTROL	2,5744	,5890	99

Tablo 9 da görüldüğü gibi, çocukların sosyal beceri ortalamaları ile ilköğretim okulu mezunu olan ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar görülmektedir. Çocukların sosyal beceri ölçeğinden aldıkları puanların, $X=3,02$ ($Sd=.4488$) olduğu görülmektedir. İlköğretim okulu mezunu ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından duyuşsal anlatımcılık alt boyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,64$ ($Sd=.5273$); duyuşsal duyarlık alt boyutundaki ortalama puanlarının $X= 3,04$ ($Sd = ,5968$) ; duyuşsal kontrol altboyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,91$ ($Sd=.6121$), sosyal anlatımcılık alt boyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,71$ ($Sd= .6292$); sosyal duyarlık altboyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,90$ ($Sd=.5552$); sosyal kontrol alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X=2,57$ ($Sd=.5890$) olduğu görülmektedir.

Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile ilköğretim okulu mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ilişki puanları tablo 10’ da sunulmuştur.

Tablo10 .İlk öğretim Mezunu Ebeveynler İle Çocuk Sosyal Beceri İlişkisi

		DUYUŞSAL ANLATIMC.	DUYUŞSAL DUYARLI	DUYUŞSAL KONTR.	SOSYAL ANLATIM.	SOSYAL DUYARL.	SOSYAL KONTR.
ÇOCUK	r	-,053	,032	,108	,079	,127	-,062
SOSYAL	p	-,053	,032	,108	,079	,127	-,062
BECERİ	N	98	98	98	98	98	98
DÜZEYİ							

Tablo 10 da görüldüğü gibi, ilköğretim mezunu ebeveynlerin çocuklarının sosyal beceri düzeyleri ile ilköğretim mezunu ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin duyuşsal anlatımcılık alt boyutu arasında ki koorelasyon $r=-,053$; duyuşsal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r= ,032$; ebeveynlerin duyuşsal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,108$ ebeveynlerin sosyal anlatımcılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r= ,079$; ebeveynlerin sosyal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r= ,127$; ebeveynlerin sosyal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r=-,062$ olarak bulunmuştur.Çocukların Sosyal Beceri düzeyi ile ilköğretim okulu mezunu ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki ilişkinin yüksek olmadığı görülmektedir.

Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile lise mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ortalama sonuçları tablo 11' de sunulmuştur.

Tablo11..Lise Mezunu Ebeveynler İle Çocuk Sosyal Beceri Ortalaması

	\bar{X}	S	N
ÇOCUK SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	2,9578	,3627	45
EBEVEYN DUYUŞSAL ANLATIMCILIK	2,5452	,5026	45
EBEVEYN DUYUŞSAL DUYARLIK	3,1748	,5589	45
EBEVEYN DUYUŞSAL KONTROL	2,7889	,5841	45
EBEVEYN SOSYAL ANLATIMCILIK	2,8413	,6017	45
EBEVEYN SOSYAL DUYARLIK	2,8029	,5595	45
EBEVEYN SOSYAL KONTROL	2,5126	,5595	45

Tablo 11 de çocukların sosyal beceri ortalamaları ile lise mezunu olan ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar görülmektedir. Çocukların sosyal beceri ölçeğinden aldıkları puanların toplamda, $X=2,9578$ ($Sd=,3627$), .olduğu görülmektedir. Lise mezunu ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından duyuşsal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,5452$ ($Sd=,5026$); duyuşsal duyarlılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X=3,1748$ ($Sd = ,5589$); duyuşsal kontrol altboyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,7889$ ($Sd=,5841$), sosyal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,8413$ ($Sd= ,6017$); sosyal duyarlılık altboyutunda ki ortalama puanlarının $X= 2,8029$ ($Sd=,5595$); sosyal kontrol alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X=2,5126$ ($Sd=,5595$) olduğu görülmektedir. Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile lise mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ilişki puanları tablo 12' de sunulmuştur.

Tablo12 .Lise Mezunu Ebeveynler İle Çocuk Sosyal Beceri İlişkisi

	DUYUŞSAL ANLATIMC.	DUYUŞSAL DUYARLI	DUYUŞSAL KONTR.	SOSYAL ANLATIM.	SOSYAL DUYARL.	SOSYAL KONTR.
ÇOCUK r	,223	,165	,156	-,032	,058	,090
SOSYAL p	,141	,279	,306	,836	,706	,558
BECERİ N	45	45	45	45	45	45
DÜZEYİ						

Tablo 12 incelendiğinde, çocukların sosyal beceri düzeyleri ile lise mezunu ebeveynlerin duyuşsal anlatımcılık alt boyutu arasında ki koorelasyon $r=-,223$; duyuşsal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r= ,165$; duyuşsal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,156$; sosyal anlatımcılık alt boyutu arasındaki korelasyonun $r=,032$; sosyal duyarlık alt boyutu arasındaki korelasyon $r=,058$; sosyal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r= ,090$ olduğu görülmektedir. Çocukların Sosyal Beceri düzeyi ile lise mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutlarından aldıkları puanları ile olan ilişkisinin duyuşsal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık ve duyuşsal kontrol altboyutlarında yüksek olduğu görülmektedir.

Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile üniversite mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ortalama sonuçları tablo 13' de sunulmuştur.

Tablo13.Üniversite Meslek Yüksek Okulu Mezunu Ebeveynler İle Çocuk Sosyal Beceri Ortalaması

	\bar{X}	S	N
ÇOCUK SOSYAL BECERİ DÜZEYİ	3,0406	,4140	16
DUYUŞSAL ANLATIMCILIK	2,6667	,3918	16
DUYUŞSAL DUYARLIK	3,4458	,6481	16
DUYUŞSAL KONTROL	2,9509	,4649	16
SOSYAL ANLATIMCILIK	3,2292	,5438	16
SOSYAL DUYARLIK	3,0708	,5591	16
SOSYAL KONTROL	2,5958	,4748	16

Tablo 13'de, çocukların sosyal beceri ortalamaları ile üniversite mezunu olan ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar görülmektedir. Çocukların sosyal beceri ölçeğinden aldıkları puanların toplamda, $X=3,04$ ($Sd=.4140$), olduğu görülmektedir. Üniversite mezunu ebeveynlerin sosyal beceri ölçeğinin alt boyutlarından duyuşsal anlatımcılık alt boyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,66$ ($Sd=.3918$); duyuşsal duyarlık alt boyutundaki ortalama puanlarının $X= 3,44$ ($Sd = ,6481$); duyuşsal kontrol altboyutundaki ortalama puanlarının $X= 2,95$ ($Sd=,4649$), sosyal anlatımcılık alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X= 3,22$ ($Sd= ,5438$); sosyal duyarlık altboyutunda ki ortalama puanlarının $X= 3,07$ ($Sd=,5591$); sosyal kontrol alt boyutunda ki ortalama puanlarının $X=2,59$ ($Sd=,4748$) olduğu görülmektedir. Çocukların sosyal beceri düzeyleri ile üniversite mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ilişki puanları tablo 14' de sunulmuştur.

Tablo 14.Üniversite ve Meslek Yüksek Okulu Mezunu Ebeveynler İle Çocuk Sosyal Beceri İlişkisi

	DUYUŞSAL ANLATIMC.	DUYUŞSAL DUYARLI	DUYUŞSAL KONTR.	SOSYAL ANLATIM.	SOSYAL DUYARL.	SOSYAL KONTR.
ÇOCUK r	,148	,060	,182	,141	,172	,068
SOSYAL p	,584	,826	,500	,601	,524	,804
BECERİ N	16	16	16	16	16	16
DÜZEYİ						

Tablo 14 incelendiğinde de çocukların sosyal beceri düzeyleri ile üniversite mezunu ebeveynlerin duyuşsal anlatımcılık alt boyutu arasında ki koorelasyon $r = ,148$; duyuşsal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r = ,060$; duyuşsal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r = ,182$; sosyal anlatımcılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r = ,141$; sosyal duyarlılık alt boyutu arasındaki korelasyon $r = ,172$; sosyal kontrol alt boyutu arasındaki korelasyon $r = ,068$ olduğu görülmektedir. Çocukların Sosyal Beceri düzeyi ile üniversite mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutlarından aldıkları puanları ile olan ilişkisinin duyuşsal kontrol, sosyal anlatımcılık, sosyal duyarlılık altboyutlarında yüksek olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma:

Ebeveynlerin sosyal becerileri ile çocuklarının sosyal becerileri arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, çocukların sosyal beceri düzeyi ile ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Özellikle ebeveynlerin duyuşsal kontrol alt boyutu ile çocukların sosyal beceri düzeyleri arasında yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Duyuşsal Kontrol: bireyin sözel olmayan mesaj ve duygularını düzenleme ve kontrol etme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Bu tür davranışların ebeveynlik içgüdüsi ile birlikte sergilenmekte ve çokça tekrar edilmekte olduğu düşünülürse, çocukların sosyal beceri gelişiminde önemli etkiye sahip oldukları söylenebilir. Yapılan araştırmalar da çocukların sosyal beceri düzeylerinin gelişiminde ebeveynlerle geçirilen günlük yaşantı deneyimlerinin çok önemli etkisi olduğu belirlenmiştir (Cohn, Patterson, & Christopoulos, 1991; Parke & Ladd, 1992). Çocuklarının sorularına veya her türlü yaklaşımlarına cevap verme eğiliminde olan ebeveynlerin çocuklarının sosyal yeterliliklerini kazandırmada önemli rol oynadıkları görülmüştür (Maccoby & Martin, 1983).

Annelerin sosyal beceri düzeyi ile çocukların sosyal beceri düzeyi arasındaki ilişkiye bakıldığında, çocukların sosyal beceri düzeyi ile annelerin sosyal beceri alt boyutları arasındaki ilişkinin yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle; duyuşsal kontrol, sosyal duyarlılık, sosyal anlatımcılık, duyuşsal duyarlılık boyutlarında diğer alt boyutlara göre daha yüksek ilişki bulunmuştur. Bu sonuç, çocukların ilk etkileşimde bulunduğu kişi olarak annenin önemini vurgulamaktadır. annenin çocukla yakın ve uzun süreli etkileşimi sonucunda belirli beceri ve davranış şekilleri çocuk üzerinde daha fazla etkili olmaktadır. Bu durum, La Greca (1999) yaptığı araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Çocukların sosyal beceri, arkadaşlık, sosyal ilişki yürütme boyutlarında annelerin bu tür

davranışlarla olan ilişkisine bakıldığında, annelerin bu boyutlarda belirgin etkileri olduğu görülmüştür.

Ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri ile çocuklarının sosyal becerileri arasında eğitim durumu değişkeni açısından bakıldığında ilköğretim okulu mezunu ebeveynlerin sosyal beceri düzeyleri ile çocukların sosyal beceri düzeyleri arasında ki ilişki düşük bulunmuştur.

Çocukların Sosyal Beceri düzeyi ile lise mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutlarından aldıkları puanları ile olan ilişkisinin duyuşsal anlatımcılık, duyuşsal duyarlık ve duyuşsal kontrol altboyutlarında yüksek olduğu belirlenmiştir. Çocukların Sosyal Beceri düzeyi ile üniversite mezunu ebeveynlerin sosyal beceri alt boyutlarından aldıkları puanları ile olan ilişkisinin duyuşsal kontrol, sosyal anlatımcılık, sosyal duyarlık altboyutlarında yüksek olduğu görülmektedir. Eğitim değişkeni ile sosyal beceri düzeyleri arasında bir ilişki çıkmamasına rağmen, eğitim düzeyi yükseldikçe, ebeveynler ve çocukların sosyal beceri düzeyleri arasında ki ilişkinin de yükseldiği görülmektedir. Erdoğan (2002), yaptığı araştırmada 12-14 yaş arasındaki çocukların sosyal beceri düzeyleri ile cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve yaş gibi değişkenlerle farklılaşp farklılaşmadığına bakmıştır. Olumlu sosyal davranışların yaşa, cinsiyete ve sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşmamakta olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, ebeveynlerin sosyal beceri kalitesi çocukların da sosyal beceri kalitesini belirleyici faktörlerden birisi olarak gözükmektedir. Sosyal yeterlilikler açısından kendini geliştiren ebeveynlerin çocuklarında aynı derecede başarılı olmaktadır.

Bu sonuçlara göre ebeveynlerin sosyal beceri eğitimine de önem verilmeli, ana-baba okulları ile daha çok anne ve babaya ulaşılarak bu alandaki uzmanların sosyal beceri açısından ebeveynleri duyarlı hale getirmeleri sağlanmalıdır. Ayrıca sosyal beceri düzeylerinin önemini vurgulamak açısından yapılacak olan durum saptama çalışmalarına ve bu çalışmaların sonuçlarına uygun eğitim çalışmalarına önem verilmelidir.

KAYNAKLAR

Akkök, F. (1999) *İlköğretimde Sosyal Becerilerin Geliştirilmesi (Anne-Baba El kitabı)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Argyle, M. (1981). *Social Skills and Work*. London: Methuen Inc.

Bacanlı, H. (1999). *Sosyal Beceri Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Brown, E. G., Pettit, G., Mize, J., & Lindsey, E. W. (1995, March). Play partners, peer-contact supervisors, and social skills coaches: Mothers' and fathers' roles in the socialization of

peer competence. In A. Russell & K. Bussey (co-chairs). *Gender in the parent-child dyad: Processes and outcomes*. Symposium presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Indianapolis.

Carledge, G.& Milburn, J.F. (1980). Social Skills Assessment and Teaching in Schools. T.R. Kratochwill (Ed.) *Advances in School Psychology*, 19 (3), 175-235. London: Lawrence Erlbaum.

Cohn, D., Patterson, C., & Christopoulos, C. (1991). The family and children's peer relations. *Journal of Social and Personal Relationships*, 8, 315-346.

Elliot, S. N. ve Busse, R.T. (1991). Social skills assessment and intervention with children and adolescents: Guidelines for assessment and training procedures. *School Psychology International*, 12, (5)63-83.

Erdoğan (2002) İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Sosyal Becerilerin Sosyo-Ekonomik Düzey, Cinsiyet ve Yaş ile İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Gage, N.L. ve Berliner, D.C. (1988). *Educational Psychology*, (4 th Ed.). Boston , MA: Houghton Mifflin Company.

Katz, L. G. and McClellan, D. (1991). *The Teacher's Role in the Social Development of Young Children*. Urbana, IL: ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education. ED331642

Langlois, J. H., & Downs, A. C. (1980). Mothers, fathers, and peers as socialization agents of sex-typed play behaviors in young children. *Child Development*, 51 (12), 1237-1247.

Lindsey, E. W., Mize, J., & Pettit, G.S. (in press). Mutuality in parent-child play: Consequences for children's peer competence. *Journal of Social and Personality Relationships*.

Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Series Ed.) and E. M. Hetherington (Vol. Ed.) *Handbook of child psychology: Vol 4: Socialization, personality and social development*, 1-101. New York- Wiley.

Matson, J.; Heinze, A. Helsel, W.J. & Kopperman, G.(1986). Assessing Social Behaviors in the Visually Handicapped: The Matson Evaluation of Social Skills with Youngsters. *Journal of Clinical Child Psychology*, 15 (1), 78-87.

Meijer, S.A.; Sinnema, G.; Bijtsra, J.O.; Mellenbergh, G.J.& Wolters, W.H.G.(2000). Social Functioning in Children with a Chronic Illness. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41 (3),309-317.

Mize, J., Pettit, G. S., Lindsey, E., & Laird, R. (1993, March). Mothers' coaching of social skills and children's peer competence: Independent contributions of content and style. Paper presented as part of the symposium, Learning lessons about peer relationships: How parents

intentionally teach their children social skills (J. Mize & G. S. Pettit, Co-Chairs). Symposium presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, New Orleans, IA

Parke, PD., & Ladd, G.W. (1992). *Family-peer relationships: Modes of linkages*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Pettit, G.S. & Mize, J. (1993). Substance and style: Understanding the ways in which parents teach children about social relationships. In S. Duck (Ed.), *Understanding relationship processes. Vol: 2: Learning about relationships*, 118-151. Newbury Park, CA: Sage.

Phares, V., Ehrbar, L.A. ve Lum, J.J. (1996). Parental perceptions of the development and treatment of children's and adolescents' emotional/ behavioral problems. *Child and Family Behavioral Therapy*, 18,19-36.

Putallaz, M. (1987). Maternal behavior and children's sociometric status. *Child Development*, 58, 324-340.

Putallaz ,M. ve Gottman, J.M.(1981). An interactional model of children's entry into peer groups.*Child Development*, 52, 986-994.

Riggio, R. E. (1986) Assessment of Basic Social Skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (3) , 649-660.

Sarason, B.; Sarason , J. Hacker, T.A. & Beshman, R. (1985) . Concomitants of Social Support: Social Skills, Physical Attractiveness and Gender. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49 (2) 469-480.

Stenhouse, G. (1994). *Confident Children- Developing Your Children's Self-Esteem*. Auckland: Oxford University Press.

Vaugh, B.E. & Langlois,I.(1983). Physical Attractiveness as a correlate of Peer Status and Social Competence in Preschool Children. *Developmental Psychology*, 19 (4), 561-567.

Yüksel G. (1999) Sosyal Beceri eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeyine Etkisi. *Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi*, 2(11),37-47.

Yüksel; G.:(1998). Sosyal Beceri Envanterinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*,2 (9), 39-48.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 181-206, ELAZIĞ-2006

MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMDE MESLEK STANDARTLARI VE AVRUPA BİRLİĞİ'NE UYUM SÜRECİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ (Motor Yenileştirmeci Meslek Alanı Örneği)*

*The Occupational Standards In Technical And Vocational Education And The
Importance And The Impact Of It The Adoptation Process To European Union
(The Sample Of Motor Renovation)*

Murat TUNCER

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
mtuncer101@hotmail.com*

ÖZET

Bu araştırmanın genel amacı, Türkiye'de meslek standartları konusunda yapılan çalışmalarını belirlemek ve yapılan çalışmalarını AB'ne uyum açısından değerlendirmektir.

Araştırmanın evrenini İŞKUR'un hazırlamış olduğu meslek standartları ve gelişmişlik düzeyine göre seçilen illerdeki KÖY (Kalkınmada Öncelikli Yöre), NY (Normal Yöre), GY (Gelişmiş Yöre) mesleki teknik ortaöğretim kurumları motor bölümü son sınıf öğrencileri, öğretmen, ve işletmelerdeki usta öğreticiler oluşturmaktadır. Buna göre Küme örnekleme yöntemi uygulanmış ve her gelişmişlik düzeyi bir küme olmak üzere üç küme belirlenmiştir. Böylece araştırmanın örneklemini 14 KÖY, 13 NY ve 6 GY ilinden 521 öğretmen, 540 öğrenci ve 142 usta öğreticinin katılımı ile oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Eğitim, Meslek Standartları, Avrupa Birliği.

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the studies about occupational standards in Turkey and to evaluate this studies in the view of harmony to European Union.

Vocational technical secondary education motor branch highest class students, teachers and experts in institutions in Regions with Development Priority (KÖY), in Normal Regions (NY), Developed Regions (GY) which are in cities chosen according to the development level and occupational standards prepared by İŞKUR form the essence of the study. Thus group sampling method has been carried out and three groups have been determined in accordance with each development level. As a result the group's sample has been formed with the attendance of 521 teachers, 540 students and 142 experts from 14 KÖY, 13 NY and 6 GY cities.

Key Words: Vocational Education, Occupational Standards, European Union.

* Bu araştırma MEB-EARGED desteği ile Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim dalında Doç. Dr. Mehmet TAŞPINAR yönetiminde yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış ve ilgili Enstitü tarafından onaylanmıştır.

Giriş

Meslek standartları ve belgelendirme sistemlerinin gittikçe önem kazanmasında mesleki eğitim reformunun etkisi vardır. Mesleki eğitim reformuna paralel olarak toplumlarda büyük değişimler gözlenmiştir. Piyasa ekonomilerinden bağımsız olarak gerçekleşen bu değişim doğu ve merkez Avrupa ülkeleriyle aynı zamanda batıda da kendiliğinden oluşmuştur. Bu değişimi 3 ana grupta toplamak mümkündür (Hövels, 2003).

1. Öncelikle, post-modernist eğilimlerin getirdiği karakterler (Global yaşam, World Wide piyasalarının açılması, bilgi ve iletişim teknolojileri, bireycilik v.b.) toplumlara risk ve belirsizliklerin yanı sıra elverişli durumlarda sunmuştur.

2. İkinci olarak, piyasa koşulları ve mesleki sistemin rehberlik ettiği kalite talebi, belgelendirme, ve yeteneklerin geliştirilmesi zorunluluğu geleneksel yöntemlere olan talebi azaltmıştır. Bu değişimlere eğitim ve öğretim sistemi direnerek cevap vermiştir. Bu süreç içinde daha az yetenezsiz kişiler yeni sisteme adapte olamamış, sektörel farklılıklar ve firma büyüklüklerinde değişimler yaşanmıştır.

3. Üçüncü olarak, Gelişen modern toplumlarda nüfus artmış, problemler çoğalmış ve masrafların kontrol edilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu sorunlara en çok yaşlı ve modern toplumlarda (2015-2025 yıllarından sonra) ulaşılabilecektir. Kamu harcamaları en çok tıbbi ve emekli maaş giderlerinde toplanacaktır. Büyük toplumlarda mesleki eğitim ve öğretimin değişiminde nitel, nicel ve finansal gereklerdeki değişimin önemli rol oynadığı sanılmaktadır. Mesleki eğitim ve öğretimi finanse etmek ve kalitesini yükseltmek oldukça güç bir görevdir. Mesleki eğitim ve öğretimdeki kalite kontrol çalışmaları, öncelikle gelecek nesli garantiye alacak uygun ulusal, bölgesel ve yerel kuruluşların desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Ticari, ekonomik ve eğitimsel anlamda dezavantajlı durumda bulunan ülkelerde yaşanmaya başlanan ekonomik krizler ve beraberindeki istihdam sorunları teknolojik altyapısını tesis edemeyen ülkelerde daha ciddi problemlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Küreselleşme eğilimleri ile karşılanmaya çalışılan bu yeni yapı içinde eğitimin işlevi her geçen gün daha da önem kazanmakta, birey odaklı çalışmalarla işgücü nitelikleri geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin global pazarlara açılmamasının en önemli nedenlerinden biri mesleki eğitim sistemlerindeki değişim talebinin karşılanamamasıdır. Bu değişim taleplerinin nedenlerinden birkaçı şunlardır (Alkan, C., Doğan, H., Sezgin, İ., 2001);

• Fabrika sistemlerinin otomasyona geçmesi sonucunda yeni bilgi ve becerilere ihtiyaç duyulması,

- Sistem yaklaşımının benimsenmesi,
- İstihdam problemleri,
- Uzmanlaşma gereğine karşılık bilginin sürekli değişmesi,
- Kuralcı bir yaşam formundan bağımsız bir yaşam formuna geçiş

Mesleki eğitim konusunda Avrupa boyutundaki çalışmalarıyla dikkati çeken UNESCO ve ILO'nun tavsiye kararları bu değişim talebinin nasıl karşılanacağı konusunda önemli çözümler içermektedir. UNESCO ve ILO'ya göre (2002);

• Eğitim ve öğretim programları daha esnek hale dönüştürülerek yeni becerilerin öğretilmesi sağlanmalıdır

• Teknolojik gelişmelerden kaynaklanan ekipman yetersizliklerinin aşılması noktasında özel sektör işe koşulmalı, mevcut ekipmanlar formal eğitim sürelerinin dışında da kullanılmalıdır.

• Eğitim reformları ve demokratikleşme talepleri mesleki programlarda dikkate alınmalıdır.

• Eğitim süreleri çalışanların öğretim taleplerini sınırlamamalı, çeşitli zamanlı eğitim programları planlanmalıdır.

Globalleşme süreci, artan teknolojik gelişmeler ve uluslar arası pazarlardan pay kapma yarışı gibi oluşumlar insan kaynaklarını çalışma hayatının talepleri doğrultusunda değişime zorlamaktadır. Bu nedenle günümüz eğitim yapıları çalışanlardan beklenen becerilerin bir bölümünün uluslar arası zorunluluklardan kaynaklandığı öngörüsüyle yürütülmektedir. Sektör ve alt sektör boyutunda uluslar arası rekabet edebilmenin gereği olarak insan gücü niteliklerinin uluslar arası ölçütlere ulaştırılmasına ve karşılaştırılabilir standartların uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ise, mal, hizmet ve emeğin uyumu için standartlaştırma anlamına gelmektedir (Demirezen, 2003).

Standardizasyonun Türk tarihi açısından önemi büyüktür. 1502 tarihli sultan II. Bayezid tarafından çıkarılan "Kanunname-i İhtisab-ı Bursa" kanunu ile yaklaşık beş yüzyıl önce Bursa, Edirne, Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Çankırı, Aydın, Mardin, Karahisar, Musul, Rize, Amasya, İçel, Arapkir, Karaman ve daha pek çok yerin mahalli özelliklerine ve üretim çeşitlerine göre standart kuralları konulmuş ve uygulanmıştır (TSE, 2003).

Problem

Gelişmiş ülkelerdeki sanayi politikaları incelendiğinde istikrarlı bir mesleki eğitim altyapısının varlığı dikkati çeker. Buna karşın özellikle gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde mesleki eğitim sisteminin ihtiyacı doğrultusundaki kamu yatırımlarının temin edilememesi, eğitimin maddi sorumluluğunun özel sektörle paylaşılabilmesi ve işgücü niteliklerinin uluslararası normları taşıyacak şekilde organize edilememesi, eğitimsel anlamda ciddi mesleki kaygıların oluşmasını sağlamıştır. Bu ülkelerin yeni teknolojileri transfer ederek temin etme yoluna gitmeleri, mesleki eğitimin cevap veremediği eleman talebi nedeniyle istikrarlı ve verimli bir işgücü oluşturma hedefine uzak kalmasına neden olmaktadır. Bu kalifiye eleman talebini karşılama noktasında yapılan çalışmalar özellikle meslek standartları ve belgelendirme sistemlerine dikkat çekmekte, çalışanların uluslararası hareketliliğinin ve mesleki tanınmanın ancak bu yolla sağlanabileceği vurgulanmaktadır. Bu telkinlerin dünya üzerinde çeşitli coğrafi bölgelerde eş zamanlı olarak başlayan mesleki sınıflama ve meslek standartları çalışmaları ile desteklendiği açıkça görülmektedir.

Mesleki sınıflama sistemleri toplumların meslek kültürlerini yansıtmakla kalmayıp, bireysel meslek gelişimi, beceri düzeyi ve evrensellik gibi tanımlanabilen ve karşılaştırılabilir bilgiler içermektedir. Bu bilgiler mesleki sınıflama sistemlerinin revizyonuna yardımcı olmakta ve bu sayede işgücünün uluslararası hareketliliğine imkan tanımaktadır. Mesleki sınıflama sistemlerinde dikkat çekilen bir başka unsur olan sertifikasyon veya daha bilinen adıyla belgelendirme ise pek çok açıdan teşebbüsler ve eğitim yapılanmaları için yeni yüzyılın temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş ülkeler işveren, hükümet organları ve eğitim taraflarını nitelikli bir sertifikasyon için organize etmeye çalışmaktadırlar. Evrensel ölçütlerle belirlenmiş bir meslek standardı, bir mesleğin gereklerinin kabul edilebilir ölçütlerde yerine getirilebilmesi için ihtiyaç duyulan asgari bilgi, beceri, tutum ve davranışları gösteren normlardır. Meslek standartları ayrıca, başta çalışanlar, eğitimciler ve işverenler olmak üzere, ilgili bütün kesimlere, bir mesleğin başarı ile yürütülebilmesi için gerekli olan nitelikler ve o meslekte yeterlik belgesi alabilmek için yapılacak sınavlarda aranacak ölçme ve değerlendirme kriterleri hakkında bilgi sağlayan bir sistemdir (İŞKUR, 2003). Bir meslek standardı genel olarak aşağıdaki hususlar içermektedir.

- Standardın hazırlandığı seviye için yaygın olarak kullanılan mesleki unvan ve tanım
- Mesleği icra eden kişinin mesleğin gereklerine uygun olarak gerçekleştireceği görev ve işlemler

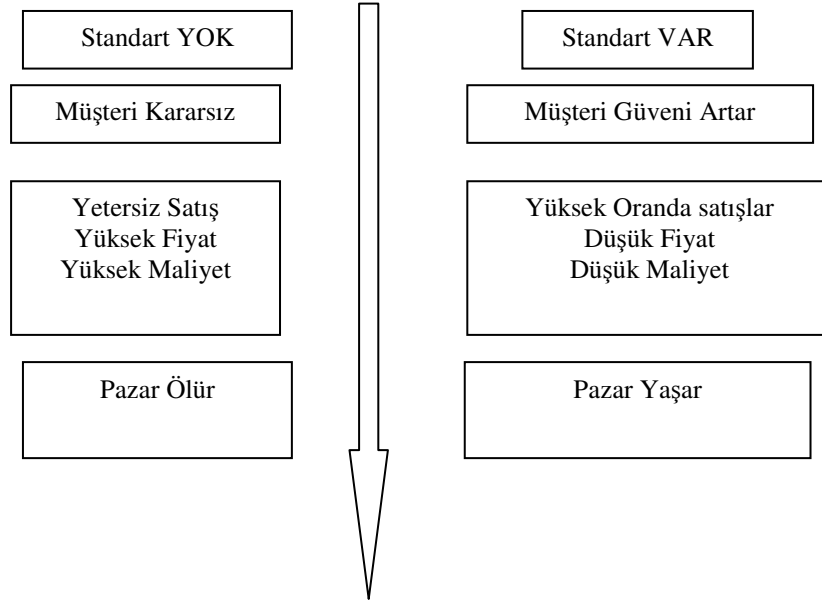
- Genel olarak kullanılan araç-gereç ve ekipmanlar
- Mesleği icra eden kişinin sahip olması gereken genel bilgi ve beceriler ile tutum ve davranışlar
- Mesleğin uzmanlık dalları ile birlikte mevcut durumu ve gelecekte göstereceği eğilimler

Meslek standartları organizasyonları aşağıdaki eylemleri kapsamalıdır (European Training Foundation, 2001).

1. Uluslararası ve yerel pratiklerin pragmatik yaklaşımları temel mesleki tanımlamaları benimsemelidir.
2. Mesleki tanım ve meslek standardı arasındaki fark kesin olarak belirlenmelidir.
3. Farklı ülkelerde kullanılan sınıflama sistemleri karşılaştırılarak uzlaştırılmalıdır.

Meslek standardı belirleme çalışmalarının mesleki sistemden çıkan bireylerin istihdamı üzerinde ciddi etkilerinin olduğu bilinmektedir. Nitelikli bir mesleki eğitim sisteminin oluşturulmasına itici güç teşkil edecek meslek standartları mezunların hareketlilik gibi bireysel fırsatları kullanabilmeleri ölçüsünce daha da anlam kazanacaktır.

Standart oluşturmanın buluşlar, ekonomi, sağlık güvenlik, ticaret ve çevre üzerinde de doğrudan etkisi vardır. Herhangi bir sektöre ait standart olma veya olmama durumuna ilişkin temel beklentiler aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

Şekil 1: Standart Olma / Olmama Durumu (Hossain, 2003)

Günümüzdeki ILO çalışma standartları iş piyasalarının etkileri, sağlık ve güvenlik taleplerinin eşit dağılımı gibi yan konularda da pek çok çözümler içermektedir. Bu konudaki çözümleri altı kategoride toplamak mümkündür (OECD, 2003).

1. Temel insan haklarına uyum ve erişim olanağı sağlar.
2. Çalışanların ücret ve sosyal taleplerinin korunmasını garanti eder.
3. İş güvencesi sağlar
4. Çalışma şartlarını çalışan, işveren ve günün şartları doğrultusunda düzenler.
5. Çalışma piyasası hakkında sosyal politikalara rehberlik eder.
6. Endüstriye ilişkilerin kurulması veya geliştirilmesine yardımcı olur.

İş yaşamının daha nitelikli kılınması amacıyla yapılan çalışmalarda öne çıkan bir başka unsur sertifikasyondur. Sertifikasyon veya daha bilinen adıyla belgelendirme pek çok açıdan teşebbüsler ve eğitim yapılanmaları için yeni yüzyılın temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş ülkeler işveren, hükümet organları ve eğitim taraflarını nitelikli bir sertifikasyon için organize etmeye çalışmaktadırlar. Sertifikasyon sisteminin eğitim ve öğretim sistemi, işverenler ve bireyler için önemi şunlardır (Bertrand, 2003).

a) **Eğitim ve Öğretim Sistemi Açısından Önemi:** Öğretimde kaliteyi garanti eder ve eğitimin sonraki düzeylerine erişim olanağı sağlar.

b) **Bireyler Açısından Önemi :** Öğretimde yatırımları teşvik eder. Öğretim başlangıcında ve iş ortamında diğer personellere oranla daha elverişli fırsatlar sunar.

c) **İşverenler Açısından Önemi :** Halkın yetenek ve becerilerindeki tecrübesizliği önler. Ayrıca;

1. Meslek Tipine Göre: Mesleki faaliyetleri düzenler.
2. Piyasa Koşullarına Göre: Çalışanların piyasa koşullarına göre hareketliliğini kolaylaştırır.

Yetişmiş insan gücünün uluslar arası norm ve niteliklerde olması Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin temel politikalarındandır. Bu politikalar ışığında, yakın gelecekte sanayi ve bilgi toplumlarının rekabet edebilme kriterleri doğrultusunda ortak çatılar altında bütünleşeceği sıkça dile getirilen bir konu olmuştur. Bütünleşme hareketlerinin uygun ölçütleri sağlamış toplumlar arasında gerçekleşeceği gerçeği ise, özellikle Avrupa kıtasında AB'ye üyeliği ön plana çıkarmıştır. Ne var ki mevcut eğitim sistemlerini AB eğitim politikalarıyla uzlaştıramamış ülkelerin bu bütünleşme hareketi içinde yer alması mümkün görünmemektedir.

AB'ye üyelik çalışmaları pek çok alanda uyum çalışması yapılmasını gerektirmektedir. Söz konusu çalışmalardan biri de meslek standartları ve belgelendirme

sistemlerinde yapılması gereken uyum çalışmalarıdır. Türkiye'deki meslek standartları konusundaki çalışmalar Meslek Standartları Komisyonu (MSK) bünyesinde yürütülmektedir. MSK üyesi kuruluşlardan Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) 250 mesleğin standardını hazırlayarak ilgili çevrelerin hizmetine sunmuştur. Bu meslek standartları Türkiye'de bu konuda atılan ilk somut adım olarak kabul edilmektedir. Ancak, hazırlanan bu meslek standartlarının uluslar arası normlara göre durumu, mesleki tanım ve piyasa beklentileri gibi çeşitli açılardan sorgulanması ve uygulanabilirliğinin sınanması gerekmektedir. Yeşilmen'e göre (2002), becerili işgücünün eğitilmesi, temini, istihdamı, ülke içindeki ve dışındaki hareketliliği meslek standartları sınav ve belgelendirme sistemine olan ihtiyacı ön plana çıkarmaktadır.

Türkiye'deki meslek standartları konusundaki çalışmaların kamu kuruluşlarınca yürütülmesi ilgili politikaların daha geniş kitlelere ulaşmasındaki en büyük engeldir. Meslek standartları konusunda çalışmalar yürüten kamu kuruluşlarının herhangi bir alan uzmanı veya hizmet temini yoluna gitmeden ilgili çalışmaları mevcut personel, kaynak ve yapı ile karşılamaya çalışması doğru bir yaklaşım değildir. Ne var ki sivil katılımı temsil eden dernek, vakıf v.b. örgütlerin meslek standartları ve belgelendirme çalışmalarına katılım arzusu da maddi kaygılardan öteye geçememektedir. Herhangi bir yasal düzenleme olmaksızın, yetkileri belirlenmemiş veya siyasi yetkilerce yetkilendirilmemiş kuruluşların bu yönde çalışmalar yürütmesi süreç açısından son derece sakıncalıdır. Meslek kuruluşu olarak anılan kurumlar AB'ye uyum süreciyle beraber bir çok alanda çeşitli organizasyonlarla anlaşmalar imzalamış, mevcut eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması gereğini dikkate almadan girişimlerde bulunmuşlardır.

Meslek standartları çalışmaları alan uzmanlığı gerektirdiği kadar çeşitli alanlarda çalışan uzmanların da ortak katkısına ihtiyaç duymaktadır. Öncelikle mesleki kodlama çalışmalarını yürütecek taşra teşkilatlarının belirlenmesi gerekmektedir. En önemli katkıyı sağlaması gereken yükseköğretim kurumları Ar-Ge çalışmaları bakımından kısıtlanmış, mevcut kaynaklarını meslek standartları ve belgelendirme sisteminin oluşturulması amacına hizmet edecek biçimde yenileyememiştir. Meslek analizi, mesleki kodlama gibi meslek standartlarının temel öğelerinin önemi yeterince anlaşılammakta ve dolayısıyla mesleki eğitimin ülke kalkınması için temel yönelim olması sağlanamamaktadır. İşgücü niteliklerinin belgelendirilmesi, iş görenlerin sahip oldukları bilgi ve becerileri, yeni bir işe başvururken sergileme olanağı verdiği gibi, öğrenme ya da iş değiştirme durumlarında ulusal düzeyde olduğu kadar uluslar arası düzeyde de kolaylıklar sağlar (Çavdar, 2002).

Türkiye bir taraftan teknolojinin hızlı gelişiminden kaynaklanan mesleki eğitim kurumlarındaki donanım eksiklikleri gidermeye çalışırken, diğer taraftan işgücünü nitelikli kılmak zorundadır. Bu amaçla yapılan çalışmalardan biri de AB'nin mesleki eğitim programı olan Leonardo da vinci programına katılım yolundaki yeniden yapılanma çalışmalarıdır (Tuncer ve Taşpınar, 2002).

Amaç

Araştırmanın genel amacı, Türkiye'de meslek standartları konusunda yapılan çalışmaları belirlemek, yapılan çalışmaları AB'ne uyum açısından değerlendirmek ve Türkiye İş Kurumu'nun (İŞKUR) hazırlamış olduğu Motor yenileştirmeci meslek standardının yapılan meslek eğitimine göre niteliğini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır.

1. Türkiye'de meslek standartlarını belirleme açısından yapılan çalışmalar nelerdir?
2. Türkiye'de yapılan meslek standartları oluşturma çalışmalarının AB'ye uyum sürecindeki yeri nedir?
3. İŞKUR'un geliştirdiği Motor yenileştirmeci meslek standardının KÖY (Kalkınmada Öncelikli Yöre), NY (Normal Yöre) ve GY (Gelişmiş Yöre) bakımından durumu nedir?

Önem

Bu araştırma ile Türkiye'de meslek standartlarına ilişkin yapılan çalışmalar belirlenerek, AB'ne uyum sürecindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın alanını oluşturan mesleki oluşumlara ilişkin Avrupa boyutundaki gelişmeler toplumsal ve akademik platformlarda irdelenerek ilgili çevrelerin hizmetine sunulmaya çalışılmıştır.

Meslek standartları iş yaşamının kontrollü ve ölçülebilir niteliklerle donatılması açısından son derece önemlidir. Belgelendirme ve sınavlar yoluyla mevcut durumun betimlenmesi mümkün olurken, iş yaşamına giriş veya iş değiştirme aşamasında bireysel beklentiler bazında ortak eğilimlerin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çalışanların sergilemeleri beklenen davranışları kazanıp kazanmadığı yönündeki endişeler giderilirken, özellikle üretim bantları gibi ileri teknoloji sahalarındaki planlara yüksek oranlarda ulaşılması mümkün kılınmaktadır. Bu araştırma Türkiye'de meslek standardı hazırlama çalışmalarının niteliği ve uygulanabilirliği konusundaki çalışmalara katkı sağlanması açısından önemlidir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırma, tarama modeli yaklaşımıyla yürütülmüştür. Öncelikle literatür taraması ile Türkiye’de meslek standartları konusunda yapılan çalışmalar incelenmiş, AB’ne uyum süreci içindeki yeri tartışılmıştır. Bu kapsamda Türkiye İş Kurumunun hazırlamış olduğu meslek standartlarının uygulanabilirliğinin araştırılması amacıyla motor yenileştirmeci meslek standardı ölçek biçimine dönüştürülüp gelişmiş yöre düzeyine göre seçilen illerdeki mesleki teknik ortaöğretim kurumlarından Endüstri Meslek Lisesi motor bölümü öğretmenler, son sınıf öğrencileri ve bu öğretmenlerin işletmelerde meslek eğitimi (İŞME) aldıkları kuruluşlardaki usta öğreticilere uygulanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İŞKUR’un hazırlamış olduğu meslek standartları ve gelişmişlik düzeyine göre seçilen illerdeki KÖY, NY ve GY’deki mesleki teknik ortaöğretim kurumlarından Endüstri Meslek Liseleri motor bölümü son sınıf öğrencileri, öğretmen, ve işletmelerdeki usta öğreticiler oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise, öncelikle bünyesinde motor bölümü ve yeterli öğrencisi bulunan okulların bulunduğu illerin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) verilerine göre yer aldıkları gelişmişlik durumları incelenmiştir. Buna göre Küme örnekleme yöntemi uygulanmış ve her gelişmişlik düzeyi bir küme olmak üzere üç küme belirlenmiştir. Bunlar KÖY, NY, GY’dir. İnceleme sonucunda KÖY’de 31 il, NY’de 23 il ve GY’de 14 il belirlenmiştir. Bu durumda gelişmiş yöre illerinden 6 il (Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Kocaeli, Sakarya), normal yöre kapsamındaki illerden 13 il (Afyon, Aydın, Balıkesir, Bolu, Bursa, Denizli, Düzce, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya, Mersin, Tekirdağ), kalkınmada öncelikli yöre kapsamındaki illerden 14 il (Aksaray, Çorum, Elazığ, Kırıkkale, Malatya, Nevşehir, Osmaniye, Rize, Samsun, Sivas Tokat, Trabzon, Van, Zonguldak) alınması uygun görülmüştür. Seçilen illerdeki okul sayıları aynı oranda, öğretmen, öğrenci ve usta öğretici sayılarının ise birbirine yakın olması şartı aranmıştır. Gelişmişlik düzeyine göre seçilen illerden gruplar arası eşitliğin sağlanması amacıyla motor bölümü bulunan 14’er okul seçilmiştir. Bu kümeler oluşturulurken, öğrencisi ve öğretmeni en çok olan iller tercih edilmiştir. Buna göre örnekleme alınan illerdeki öğretmen ve öğrenci sayıları incelenmiş, her okul için 4’er usta öğreticinin de örnekleme alınması düşünülmüştür. Seçilen illerdeki bazı okullarda az sayıda motor bölümü öğretmeni olmasına rağmen motor bölümü olmadığından bu okullara anket uygulanmamıştır. Benzer şekilde, motor öğretmeni olmasına rağmen ilgili motor öğretmenlerinin Mesleki Eğitim Merkezlerinde

görev yapıyor olması nedeniyle bu öğretmenler de anket kapsamı dışında bırakılmıştır. Kısaca, motor bölümü olan ve en çok motor öğretmeni ve öğrencisi bulunan illerdeki okullar seçilmiştir. Buna göre toplam 33 ilde 682 öğretmen, 630 öğrenci ve 168 usta öğreticinin araştırmaya dahil edilmesi planlanmıştır. Uygulama sonucunda GY illerinden Ankara ve KÖY illerinden Trabzon ve Çorum'dan anketler geri dönmediği için bu iller kapsamdan çıkarılmıştır. Böylece Örneklem Tablo 1'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 1: KÖY, NY ve GY'den seçilen İl, Okul, Öğrenci, Öğretmen ve Usta Öğretici Sayıları

YÖRE	İL SAYISI	OKUL SAYISI	ÖĞRETMEN	ÖĞRENCİ	USTA ÖĞR.
KÖY	14	14	165	180	44
NY	13	14	191	205	55
GY	6	14	165	155	43
Toplam	33	42	521	540	142
			TOPLAM	1203	

Buna göre araştırmanın başlangıcında belirlenen illerin yaklaşık %90'ına, Okul sayısının %92'sine, öğretmen sayısının %79'una, öğrenci sayısının %85'ine ve usta öğreticilerin %85'ine ulaşılmıştır.

Veriler ve Toplanması

1. Uluslararası düzeydeki literatür taraması neticesinde AB, ILO, CEDEFOP,
2. OECD, UNESCO, ETF v.b. kuruluşların verilerine ulaşılmaya çalışılmıştır.
2. Ulusal düzeydeki literatür taramasıyla TESK, METARGEM, KOSGEB, TİSK, İŞKUR, DPT, MEB v.b. kuruluşlar ile bu kuruluşların bünyesindeki dokümantasyon merkezlerinden veriler elde edilmiştir.
3. Mesleki standartların yeterliği ve uygulanabilirliği araştırması uyarınca seçilen illerde yer alan mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarının motor bölümü öğretmen, son sınıf öğrencileri ve işletme eğitimi aldıkları yerlerdeki usta öğreticilerin ilgili meslek standartları konusundaki görüşleri Likert tipi ölçek ile toplanmıştır.

Veri Toplama Aracının Özellikleri

Araştırmada kullanılan anket, İŞKUR'un Motor yenileştirmeci meslek standardı olarak geliştirdiğini ifade ettiği maddelerden oluşmaktadır. Söz konusu maddeler beşli Likert tipi anket biçiminde düzenlenmiştir. Buna göre (Tamamen = 5), (Oldukça = 4), (Kısmen = 3), (Az = 2), (Hiç = 1) şeklindedir.

Puanlamada ise, (1-1,79) Hiç, (1,80-2,59) Az, (2,60-3,39) Kısmen, (3,40-4,19) Oldukça, (4,20-5,00) Tamamen olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu maddelerin Motor bölümü son sınıf öğrencilerinin sahip olmaları gereken nitelikleri içerip içermediği

konusunda uzman yargısına dayalı “Kapsam geçerliği” çalışması yapılmış ve maddeler 21 motor bölümü öğretmenine ve alan uzmanlarına incelettirilmiştir. Elde edilen veriler genel anlamda bir kapsam geçerliği sorunun olmadığı yönündedir.

Diğer geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmamış, bu konuda İŞKUR’un hazırladığı maddelerin geçerli ve güvenilir olduğu sayıltısı kabul edilmiştir. Çünkü, araştırmanın amaçlarından biri de meslek standartlarını geliştirmekle görevli resmi bir kuruluş olan İŞKUR’un geliştirip kamuoyuna kullanılmak üzere sunduğu bu “standartların” nasıl algılandığı, okul sistemimizdeki programlara uygun olup olmadığı vb . açılardan da bir değerlendirmesini yapmaktır.

İŞKUR’un hazırlamış olduğu motor yenileştirmeci meslek standardı İş organizasyonu yapma, krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma, ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma, kol yatak barasını yapma, rektifiye ve honlama yapma, kapak işlemlerini yapma, araç, makine ve ekipman kullanımı, gereçler, genel bilgi ve beceriler, genel tutum ve davranışlar olmak üzere on bölümden oluşmaktadır. Bu araştırma kapsamındaki öğrenci, öğretmen ve usta öğreticilerden her bölümü kendi içinde değerlendirmeleri istenerek, her üç grubun görüşleri arasındaki benzerlikler veya farklar bulunmaya çalışılmıştır. Böylelikle meslek standartları konusunda eğitim ve uygulama evrelerinde yer alan bireylere ulaşılarak genel eğilimler bulunmaya çalışılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Araştırma, literatür taraması ve anket çalışması uyarınca elde edilen veriler üzerinde yürütülmüştür. Anket ile elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış, SPSS programında çözümlenmiştir. Verilerin çözümlenmesinde dağılıma ve illerin gelişmişlik düzeyine göre karşılaştırmaya dayalı istatistiksel işlemler araştırmanın amaçları doğrultusunda uygulanmıştır. Uygulanan başlıca istatistiksel işlemler şunlardır:

1. Araştırmaya katılan öğrenci, öğretmen ve usta öğreticilerin İŞKUR’un geliştirdiği motor yenileştirmeci meslek standardının bütün alt boyutlar açısından aralarında anlamlı görüş farkı olup olmadığı tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir.

2. Araştırmaya katılan öğrenci, öğretmen ve usta öğreticilerin buldukları ve örnekleme giren KÖY, NY, GY illeri açısından aralarında anlamlı fark olup olmadığı tek yönlü varyans analizi, farklılığın belirlendiği durumlarda LSD testi kullanılmıştır.

3. Varyans analizi yapmak için ön koşul olan varyansların homojenliğinin sağlanamadığı durumlarda parametrik olmayan testlerden Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiştir. Buna göre gruplar arası farklılık belirlendiğinde Mann Witney U testi kullanılmıştır.

4. İkili grup karşılaştırmalarında dağılımın normal olduğu durumlarda student t testi, dağılımın normal olmadığı durumlarda ise Mann Witney U testi kullanılmıştır.

BULGULAR ve YORUMLAR

Elde edilen bulgular araştırmanın amaçları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

İŞKUR'un hazırlamış olduğu motor yenileştirmeci meslek standardının GY, NY ve KÖY öğrenci, öğretmen ve usta öğreticileri açısından durumu nedir?

Araştırma kapsamında GY'den 155, NY'den 205 ve KÖY'den 180 olmak üzere toplamda 540 öğrenciye anket uygulanmıştır. Elde edilen verilere t testi uygulanarak çözümlenmiştir. Dağılımın normal olmadığı durumlarda Mann Witney U testi uygulanmıştır.

Köy Kapsamındaki Öğrenciler

Bu bölümde KÖY kapsamındaki atölye çalışmalarını okulda yapan 57 öğrenci ile işletmelerde yapan 128 öğrenci olmak üzere toplamda 180 öğrencinin görüşleri dikkate alınmıştır. Dağılımın normal olmadığı durumlarda Mann Witney U testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar tabloda görülmektedir.

Tablo 2: KÖY kapsamındaki öğrencilerin t testi sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	SS	Sd	t	An. Düzeyi
Gereçler						
Uy. Ok. Yap. ¹	57	3,919	0,986	178	-2,497*	0,013
Uy. İş. Yap. ²	123	4,262	0,794			
Levene's Test Değeri F=11,517* Anlamlılık düzeyi(A.D.)=0,01				M.W.U= -2,046* A.D.=0,041		
Genel Tutum ve Davranışlar						
Uy. Ok. Yap. ¹	57	4,269	0,907	178	-2,380*	0,018
Uy. İş. Yap. ²	123	4,545	0,621			
Levene's Test Değeri F=7,716* A.D.=0,06				M.W.U= -2,078* A.D.=0,038		

*p<0,05 anlamlı

¹ Atölye uygulamalarını okulda yapanlar

² Atölye uygulamalarını işletmede yapanlar

Gereçlerin kullanımı ve Genel Tutum ve Davranışlar bölümlerinde atölye eğitimlerini okulda yapan öğrenciler (1 kodlu) ile atölye eğitimlerini işletmelerde yapan öğrenciler (2 kodlu) arasında Mann Witney U testi sonuçlarına göre anlamlı görüş farkı tespit edilmiştir. Geriye kalan bölümlerde her iki gruptaki öğrencileri arasında anlamlı bir fark yoktur.

Buna göre okulda uygulama yapan öğrenciler gereçlerin kullanımı konusunda 78,97 sıra ortalamasıyla kendilerini oldukça yeterli görürken, atölye çalışmalarını işletmelerde yapan öğrenciler 95,84 sıra ortalamasıyla kendilerini tamamen yeterli görmekte-dirler. Benzer şekilde Genel Tutum ve Davranışlar konusunda okulda uygulama

yapan öğrenciler 78,79 sıra ortalaması düzeyinde kendilerini tamamen yeterli bulurken, atölye çalışmalarını işletmelerde yapan öğrencilerin sıra ortalaması 95,93 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buna göre araç-gereç kullanımı, genel tutum ve davranışlar konusunda atölye çalışmalarını işletmelerde yapan öğrencilerin daha yeterli mesleki davranışlar kazandıkları söylenebilir.

NY Kapsamındaki Öğrenciler

Bu bölümde NY kapsamındaki atölye çalışmalarını okulda yapan 53 öğrenci ile işletmelerde yapan 152 öğrenci olmak üzere toplamda 205 öğrencinin görüşleri dikkate alınmıştır. Dağılımın normal olmadığı durumlarda Mann Witney U testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar tablo 3’de görülmektedir.

Tablo 3: NY Kapsamındaki öğrencilerin t testi sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	SS	Sd	t	An. Düzeyi
Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapmak						
Uy. Ok. Yap. ¹	53	2,896	0,970	203	2,186*	0,030
Uy. İş. Yap. ²	152	2,534	1,058			
Levene’s Test Değeri F=1,701 Anlamlılık Düzeyi (A.D.)=0,194						
Genel Tutum ve Davranışlar						
Uy. Ok. Yap. ¹	53	3,997	0,879	202	-3,513*	0,001
Uy. İş. Yap. ²	152	4,434	0,740			
Levene’s Test Değeri F=6,914* A.D. =0,009				M.W.U= -3,276* A.D.=0,001		

*p<0,05 anlamlı

¹ atölye Uygulamalarını okulda yapanlar

² atölye Uygulamalarını İşletmede yapanlar

Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma boyutunda t testine göre ve Genel Tutum ve davranışlar bölümünde Mann Witney U testi sonuçlarına göre atölye eğitimlerini okulda yapan öğrenciler (1 kodlu) ile atölye eğitimlerini işletmelerde yapan öğrenciler (2 kodlu) arasında anlamlı görüş farkı tespit edilmiştir. Geriye kalan bölümlerde her iki gruptaki öğrenciler benzer görüşleri paylaşmaktadırlar.

Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma konusunda okulda uygulama yapan öğrenciler kendilerini 2,89 ortalamayla Kısmen yeterli görürken, İşletmede uygulama yapan öğrenciler 2,53 ortalamayla kendilerini Az yeterli görmektedirler. Genel Tutum ve Davranışlar konusunda okulda uygulama yapanlar 79,80 sıra ortalaması düzeyinde kendilerini oldukça yeterli bulurken, atölye çalışmalarını işletmelerde yapan öğrencilerin sıra ortalaması 110,47 ile tamamen yeterli görmektedirler. Diğer becerilerde her iki gruptaki öğrencilerin genel olarak kendilerini kısmen yeterli gördükleri söylenebilir.

GY Kapsamındaki Öğrenciler

Bu bölümde GY kapsamındaki atölye çalışmalarını okulda yapan 49 öğrenci ile işletmelerde yapan 106 öğrenci olmak üzere toplamda 155 öğrencinin görüşleri dikkate alınmıştır. Elde edilen sonuçlar tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4: GY kapsamındaki öğrencilerin t testi sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	SS	sd	t	An. Düzeyi
Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapmak						
Uy. Ok. Yap. ¹	49	3,807	1,048	153	3,471*	0,001
Uy. İş. Yap. ²	106	3,137	1,148			
Levene's Test Değeri F=0,539 Anlamlılık Düzeyi = 0,464						
Rektifiye ve honlama yapmak						
Uy. Ok. Yap. ¹	49	3,299	1,324	153	2,582*	0,011
Uy. İş. Yap. ²	106	2,683	1,406			
Levene's Test Değeri F=1,063 Anlamlılık Düzeyi = 0,304						
Kapak işlemlerini yapmak						
Uy. Ok. Yap. ¹	49	3,666	1,082	153	2,903*	0,004
Uy. İş. Yap. ²	106	3,068	1,237			
Levene's Test Değeri F=3,327 Anlamlılık Düzeyi = 0,270						
Araç, Makine ve ekipman kullanımı						
Uy. Ok. Yap. ¹	49	3,810	0,883	153	1,978*	0,050
Uy. İş. Yap. ²	106	3,507	0,891			
Levene's Test Değeri F=0,000 Anlamlılık Düzeyi = 0,998						
Gereçler						
Uy. Ok. Yap. ¹	49	3,961	0,969	153	-2,154*	0,033
Uy. İş. Yap. ²	106	4,296	0,868			
Levene's Test Değeri F=2,143 Anlamlılık Düzeyi = 0,145						

*p<0,05 anlamlı

¹ atölye Uygulamalarını okulda Yapanlar

² atölye Uygulamalarını İşletmede Yapanlar

Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapmak, Rektifiye ve honlama yapmak, Kapak işlemlerini yapmak, Araç, makine ve ekipman kullanımı, Gereçler bölümlerinde atölye eğitimlerini okulda yapan öğrenciler (1 kodlu) ile atölye eğitimlerini işletmelerde yapan öğrenciler (2 kodlu) arasında t testi sonuçlarına göre anlamlı görüş farkı tespit edilmiştir. Geriye kalan bölümlerde her iki gruptaki öğrenciler benzer görüşleri paylaşmaktadırlar.

Buna göre okulda uygulama yapanlar Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma ve kapak işlemlerini yapma konusunda okulda uygulama yapanlar kendilerini oldukça yeterli görürken, işletmelerde uygulama çalışmalarını yapanlar kısmen yeterli olarak değerlendirmektedir. 3,80 ortalamayla kendilerini oldukça yeterli görürken, işletmede atölye çalışmalarını yapanlar 3,13 ortalamayla kendilerini kısmen yeterli görmektedirler. Benzer şekilde Rektifiye ve Honlama Yapma konusunda okulda uygulama yapanlar ile uygulama çalışmalarını işletmelerde yapan öğrenciler kendilerini kısmen yeterli

bulmuşlardır. Kapak işlemlerini yapma konusunda da görüş farklılığı tespit edilmiştir. Okulda uygulama yapan öğrenciler kendilerini oldukça yeterli bulurken, uygulama çalışmalarını işletmelerde yapan öğrenciler kendilerini kısmen yeterli görmüşlerdir. Araç, makine ve ekipman kullanımı bölümünde her iki gruptaki öğrencilerde kendilerini oldukça yeterli düzeyinde nitelendirmişlerdir. Ayrıca, Gereçlerin kullanımı bölümünde uygulamaları okulda yapan öğrenciler kendilerini oldukça yeterli görürken, bu bölümdeki uygulamalarını işletmelerde yapan öğrencileri kendilerini tamamen yeterli bulmuşlardır.

GY, NY ve KÖY kapsamındaki öğrenci, öğretmen ve usta öğreticilerin motor yenilestirmeci meslek standardı açısından görüşleri

Araştırma kapsamında 1203 kişiden oluşan denek grubunun görüşleri alınmıştır. Elde edilen veriler her bir yörenin kendi içinde değerlendirilmesi ve tüm yörelerin ortak olarak değerlendirilmesi şeklinde bulgular üretecek çözümlenmelere tabi tutulmuştur.

Gelişmiş Yöre

Bu yöre kapsamında 155 öğrenci, 165 öğretmen ve 43 usta öğretici olmak üzere toplamda 363 kişiden görüşler alınmıştır. Alınan görüşlerin öğrenciler, öğretmenler ve usta öğreticiler açısından durumunu belirlemek amacıyla tek yönlü varyans çözümlemesi yapılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıdaki tablo5'te görülmektedir.

Tablo 5: GY Kapsamındaki Öğrenci, Öğretmen ve Usta Öğreticilerin Varyans Analizi Sonuçları

Gelişmiş Yöre (GY)	N	\bar{X}	SS	F	An.Düz.	Lev. T.	An.Düz.	K.W.Z.	An.Düz.	Grup Fark
A. İş Organizasyonu Yapmak										
Öğrenci(1)	155	4,19	0,63	38,503*	0,000	21,929*	0,000	68,282*	0,000	(1-2) (1-3)
Öğretmen(2)	165	3,41	0,81							
Usta Öğ.(3)	43	3,59	1,22							
Toplam	363	3,76	0,88							
B. Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapmak										
Öğrenci(1)	155	3,34	1,15	16,21*	0,000	1,884	0,153	28,882*	0,000	(1-2) (1-3)
Öğretmen(2)	165	2,70	1,04							
Usta Öğ.(3)	43	2,56	1,27							
Toplam	363	2,96	1,16							
C. Ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapmak										
Öğrenci(1)	155	3,33	1,07	13,83*	0,000	3,620*	0,028	28,123*	0,000	(1-2) (1-3)
Öğretmen(2)	165	2,71	1,02							
Usta Öğ.(3)	43	2,83	1,28							
Toplam	363	2,99	1,11							
D. Kol yatak barasını yapmak										
Öğrenci(1)	155	3,36	1,09	18,70*	0,000	1,775	0,171	34,501*	0,000	(1-2) (1-3)
Öğretmen(2)	165	2,59	1,16							
Usta Öğ.(3)	43	2,75	1,29							
Toplam	363	2,94	1,20							
E. Rektifiye ve Honlama yapmak										
Öğrenci(1)	155	2,87	1,40	3,83	0,22	0,567	0,568	7,102*	0,029	(1-2)

Öğretmen(2)	165	2,51	1,37							(2-3)
Usta Öğ.(3)	43	2,36	1,36							
Toplam	363	2,65	1,39							
F. Kapak işlemlerini yapmak										
Öğrenci(1)	155	3,25	1,21	8,07*	0,000	3,439*	0,033	14,648*	0,001	(1-2)
Öğretmen(2)	165	2,99	1,09							(1-3)
Usta Öğ.(3)	43	2,46	1,26							(2-3)
Toplam	363	3,04	1,19							
G. Araç, makine ve ekipman kullanımı										
Öğrenci(1)	155	3,60	0,89	6,68*	0,01	3,554*	0,030	13,279*	0,001	(1-2)
Öğretmen(2)	165	3,27	0,81							(1-3)
Usta Öğ.(3)	43	3,22	1,07							
Toplam	363	3,40	0,90							

Tablo 5'den devam

GR. Gereçler										
Öğrenci(1)	155	4,19	0,91	1,60	0,203	0,082	0,921	5,308	0,070	-----
Öğretmen(2)	165	4,00	0,91							
Usta Öğ.(3)	43	4,13	0,99							
Toplam	363	4,10	0,92							
H. Genel Bilgi ve Beceriler										
Öğrenci(1)	155	4,18	0,76	24,42*	0,000	1,580	0,207	50,228*	0,000	(1-2)
Öğretmen(2)	165	3,57	0,77							(2-3)
Usta Öğ.(3)	43	3,97	0,93							
Toplam	363	3,88	0,83							
I. Genel Tutum ve Davranışlar										
Öğrenci(1)	155	4,50	0,86	46,16*	0,000	1,481	0,229	90,009*	0,000	(1-2)
Öğretmen(2)	165	3,59	0,84							(2-3)
Usta Öğ.(3)	43	4,28	0,86							
Toplam	363	4,06	0,95							

*p<.05 anlamlı

¹ Atölye uygulamalarını okulda yapanlar

² Atölye uygulamalarını işletmede yapanlar

³ İşletmelerde meslek öğretiminden sorumlu usta öğreticiler

Varyansların homojen olmadığı A, C, F, G alt boyutlarında Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Gruplar arası farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek için Mann Witney U testi yapılarak sıra ortalamalarına göre yorumlar yapılmıştır. Varyans homojenliğinin sağlandığı B, D, E, GR, H, I boyutlarında ise tek yönlü varyans analizi ve buna bağlı olarak LSD testi uygulanmıştır. Her üç grubun benzer ve farklı görüşleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 6: GY Kapsamındaki Öğrenci, Öğretmen ve Usta Öğreticilerin Görüşleri

	BOYUTLAR	Öğretmenler	Öğrenciler	Usta Öğreticiler
A	İş Organizasyonu Yapmak	oldukça yeterli	oldukça yeterli	Oldukça yeterli
B	Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapmak	kısmen yeterli	kısmen yeterli	az yeterli
C	Ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapmak	kısmen yeterli	kısmen yeterli	Kısmen yeterli
D	Kol yatak barasını yapmak	az yeterli	kısmen yeterli	Kısmen yeterli
E	Rektifiye ve Honlama yapmak	az yeterli	kısmen yeterli	az yeterli
F	Kapak işlemlerini yapmak	kısmen yeterli	kısmen yeterli	az yeterli
G	Araç, makine ve ekipman kullanımı	kısmen yeterli	oldukça yeterli	Kısmen yeterli
GR	Gereçler	oldukça yeterli	oldukça yeterli	Oldukça yeterli
H	Genel Bilgi ve Beceriler	oldukça yeterli	oldukça yeterli	Oldukça yeterli
I	Genel Tutum ve Davranışlar	oldukça yeterli	tamamen yeterli	Tamamen yeterli

Tablodaki sonuçlardan da anlaşılacağı üzere; A, GR, H bölümlerinde her üç grubun görüşleri oldukça yeterli, C bölümünde ise kısmen yeterli düzeyindedir. Geriye kalan bütün bölümlerde görüş farklılıkları tespit edilmiştir.

Normal Yöre

Bu yöre kapsamında 205 öğrenci, 191 öğretmen ve 55 usta öğretici olmak üzere toplamda 451 kişiden görüşler alınmıştır. Alınan görüşlerin öğrenciler, öğretmenler ve usta öğreticiler açısından durumunu belirlemek amacıyla tek yönlü varyans çözümlemesi yapılmıştır.

Varyansların homojen olmadığı A, B, C, D, F alt boyutlarında Kruskal Wallis analizi sonuçlarına göre, varyans homojenliğinin sağlandığı E, G, GR, H, I boyutlarında ise tek yönlü varyans analizi sonuçları dikkate alınmıştır. Buna göre;

Tablo 7: NY Kapsamındaki Öğrenci, Öğretmen ve Usta Öğreticilerin Anlamlı Fark Durumları

	BOYUTLAR	Anlamlı farklılık*
A	İş Organizasyonu Yapma	(1-2), (2-3)
B	Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma	(2-3)
C	Ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma	(1-3), (2-3)
D	Kol yatak barasını yapma	(1-3), (2-3)
E	Rektifiye ve Honlama yapma	(1-3)
F	Kapak işlemlerini yapma	(1-3), (2-3)
G	Araç, makine ve ekipman kullanımı	(1-3), (2-3)
GR	Gereçler	-----
H	Genel Bilgi ve Beceriler	(1-2), (1-3)
I	Genel Tutum ve Davranışlar	(1-2), (2-3)

*Öğretmenler (1), Öğrenciler (2), Usta Öğreticiler (3)

Genel bir değerlendirme yapıldığında şunlar söylenebilir. Öğrenciler iş organizasyonu yapma, gereçler, genel bilgi ve beceriler boyutlarında kendilerini oldukça

yeterli görürken, krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma, ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma, kol yatak barasını yapma, kapak işlemleri yapma, araç, makine ve ekipman kullanımı boyutlarında kısmen yeterli, rektifiye ve honlama yapma boyutunda az yeterli ve genel tutum ve davranışlar boyutunda tamamen yeterli olarak değerlendirmişlerdir. Öğretmenler iş organizasyonu yapma, ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma, kol yatak barasını yapma, kapak işlemleri yapma, araç, makine ve ekipman kullanımı, genel bilgi ve beceriler, genel tutum ve davranışlar boyutlarında öğrencileri kısmen yeterli bulurken, krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma, rektifiye ve honlama yapma boyutlarında az yeterli, gereçler boyutunda öğrencileri oldukça yeterli bulmaktadırlar. Usta öğreticiler ise öğrencileri krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma, ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma, kol yatak barasını yapma, rektifiye ve honlama yapma, kapak işlemleri yapma boyutlarında az yeterli bulurken, iş organizasyonu yapma, araç, makine ve ekipman kullanımı boyutlarında kısmen yeterli, gereçler, genel bilgi ve beceriler, genel tutum ve davranışlar boyutlarında oldukça yeterli olarak görmektedirler.

Kalkınmada Öncelikli Yöre

Bu yöre kapsamında 180 öğrenci, 165 öğretmen ve 44 usta öğretici olmak üzere toplamda 389 kişiden görüşler alınmıştır. Alınan görüşlerin öğrenciler, öğretmenler ve usta öğreticiler açısından durumunu belirlemek amacıyla varyans çözümlemesi yapılmıştır.

Varyansların homojen olmadığı A, D, E, GR, H, I alt boyutlarında Kruskal Wallis analizi sonuçları, varyans homojenliğinin sağlandığı B, C, F ve G boyutlarında ise tek yönlü varyans analizi sonuçları dikkate alınmıştır. Buna göre

Tablo 8: KÖY Kapsamındaki Öğrenci, Öğretmen ve Usta Öğreticilerin Anlamlı Fark Durumları

	BOYUTLAR	Anlamlı farklılık*
A	İş Organizasyonu Yapma	(1-2),(2-3)
B	Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
C	Ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
D	Kol yatak barasını yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
E	Rektifiye ve Honlama yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
F	Kapak işlemlerini yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
G	Araç, makine ve ekipman kullanımı	(1-2), (2-3), (1-3)
GR	Gereçler	(2-3)
H	Genel Bilgi ve Beceriler	(1-2), (2-3), (1-3)
I	Genel Tutum ve Davranışlar	(1-2), (2-3), (1-3)

*Öğretmenler (1), Öğrenciler (2), Usta Öğreticiler (3)

Tablodaki sonuçlardan da anlaşılacağı üzere “iş organizasyonu yapmak” boyutunda öğrenciler ile hem öğretmenler, hem de usta öğreticilerin görüşleri arasında anlamlı farklılık vardır. Gereçler boyutunda öğrenciler ile usta öğreticiler arasında anlamlı farklılık vardır. Bunun dışındaki tüm boyutlarda tüm grupların görüşleri arasında anlamlı farklılık vardır. Genel bir değerlendirme yapıldığında şunlar söylenebilir.

Öğrenciler iş organizasyonu yapma, kol yatak barasını yapma, araç, makine ve ekipman kullanımı, gereçler, genel bilgi ve beceriler boyutlarında kendilerini oldukça yeterli olarak değerlendirirken, krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma, ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma, rektifiye ve honlama yapma, kapak işlemlerini yapma boyutlarında kısmen yeterli, genel tutum ve davranışlar boyutunda tamamen yeterli bulmuşlardır. Öğretmenler iş organizasyonunu yapma, gereçler, genel bilgi ve beceriler, genel tutum ve davranışlar boyutlarda öğrencileri oldukça yeterli, krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma, ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma, araç, makine ve ekipman kullanımı boyutlarında kısmen yeterli, kol yatak barasını yapma, rektifiye ve honlama yapma, kapak işlemleri yapma boyutlarında az yeterli olarak değerlendirmektedirler. Usta öğreticiler ise, iş organizasyonu yapma, gereçler, genel bilgi ve beceriler, genel tutum ve davranışlar boyutlarında öğrencileri oldukça yeterli, krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma, ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma, kol yatak barsını yapma, rektifiye ve honlama yapma, kapak işlemlerini yapma boyutlarında az yeterli, araç, makine ve ekipman kullanımı boyutunda kısmen yeterli olarak değerlendirmişlerdir.

Tüm Denekler

Yöre ayrımı dikkate alınmadan 540 öğrenci, 521 öğretmen ve 142 usta öğretici olmak üzere toplam 1203 kişinin alınan görüşleri arasında farklılık olma durumunu belirlemek amacıyla öğrenciler, öğretmenler ve usta öğreticiler açısından GY, NY ve KÖY'e göre varyans çözümlemesi yapılmıştır. Çözümleme sırasında varyansların homojenliği Levene testi ile belirlenmiş, homojen olduğu durumlarda tek yönlü varyans analizi, homojen olmadığı durumlarda Kruskal Wallis çözümleme sonuçlarına göre yorumlama yapılmıştır. Çözümleme sonucuna göre öğrenci, öğretmen ve usta öğreticiler arasında motor yenileştirmeci meslek standardının tüm boyutları açısından görüş farklılığı vardır.

Varyansların homojen olmadığı A, C, D, F, G, GR, H, I alt boyutlarında Kruskal Wallis analizi sonuçlarına göre, varyans homojenliğinin sağlandığı B ve E boyutlarında ise tek yönlü varyans analizi sonuçları dikkate alınmıştır. Buna göre; “iş organizasyonu yapmak” boyutunda öğrenciler ile hem öğretmenler, hem de usta öğreticiler görüşleri

arasında anlamlı farklılık vardır. Bunun dışındaki tüm boyutlarda tüm grupların görüşleri arasında anlamlı farklılık vardır.

Tablo 9: Tüm Deneklerin (GY+NY+KÖY) Anlamlı Fark Durumları

	BOYUTLAR	Anlamlı farklılık*
A	İş Organizasyonu Yapma	(1-2), (2-3)
B	Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
C	Ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
D	Kol yatak barasını yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
E	Rektifiye ve Honlama yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
F	Kapak işlemlerini yapma	(1-2), (2-3), (1-3)
G	Araç, makine ve ekipman kullanımı	(1-2), (2-3), (1-3)
GR	Gereçler	(1-2), (2-3), (1-3)
H	Genel Bilgi ve Beceriler	(1-2), (2-3), (1-3)
I	Genel Tutum ve Davranışlar	(1-2), (2-3), (1-3)

*Öğretmenler (1), Öğrenciler (2), Usta Öğreticiler (3)

Tüm Yörelere

Deneklerin tümü dikkate alındığında GY kapsamında 389 kişi, NY kapsamında 451 kişi ve Kalkınmada Öncelikli Yöre kapsamında 363 kişiden görüşler alınmıştır. Alınan görüşlerin bölgelere göre durumunu belirlemek amacıyla varyans çözümlemesi yapılmıştır. Çözümleme sonuçları Tablo 9’da görülmektedir.

Tablo 10: Tüm Yörelere Anlamlı Fark Durumları

	BOYUTLAR	Anlamlı farklılık*
A	İş Organizasyonu Yapma	(1-2), (2-3)
B	Krank ana mili üzerindeki işlemleri yapma	(1-2), (2-3)
C	Ana yatak ve eksantrik yatak baralarını yapma	(1-2), (2-3)
D	Kol yatak barasını yapma	(1-2), (2-3)
E	Rektifiye ve Honlama yapma	(1-2), (2-3)
F	Kapak işlemlerini yapma	(1-2), (2-3)
G	Araç, makine ve ekipman kullanımı	(1-2), (2-3)
GR	Gereçler	(1-2), (2-3)
H	Genel Bilgi ve Beceriler	(1-2), (2-3)
I	Genel Tutum ve Davranışlar	(1-2), (2-3)

*GY (1), NY (2), KÖY (3)

Varyansların homojen olmadığı B, C, D, E, F, G alt boyutlarında Kruskal Wallis analizi sonuçlarına göre, varyans homojenliğinin sağlandığı A, GR, H ve I boyutlarında ise tek yönlü varyans analizi sonuçları dikkate alınmıştır. Buna göre tüm boyutlarda GY ile NY ve NY ile KÖY görüşleri arasında anlamlı farklılık vardır.

Okullardaki Araç-Gereç Durumu

Okullardaki araç-gereç durumunu belirlemek amacıyla ankete dahil edilen “İlgili araç-gereç yok” bölümüne öğrenci, öğretmen ve usta öğreticilerin verdikleri cevaplara

ilişkin veriler frekans ve yüzdeler ile çözümlenmiştir. Deneklerin verdikleri cevaplar dikkate alınarak en yüksek frekansa sahip araç-gereçler belirlenmiştir. Bu veriler doğrultusunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Özellikle ileri teknoloji ürünü araç-gereçlerin okullarda ve işletmelerde olmadığı açıkça görülmektedir. Her üç yöredeki öğrenciler Ana yatak bara makinesi, Honlama makinesi, Kol honlama makinesi, Kol tornası, Polizaj makinesi, Radyüz Çakısı, Yuva Taşlama Makinesi yok görüşünü belirtmişlerdir.

- Öğretmenler ise, Ana yatak bara makinesi, Elektronik Merkezleme Aparatları, Freze, Kol eğrilik düzeltme aparatı], Kol tornası, Krank Doğrultma Aparatı, Krank Düzeltme Presi, Polizaj makinesi, Sertlik Ölçüm olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir.

- Usta Öğreticiler ise, Çatlak Kontrol cihazı, Elektronik merkezleme aparatları, Freze, Kol eğrilik düzeltme aparatı, kol honlama makinesi, Kol tornası, Polizaj makinesi, Radyüz çakısı, Rektifiye makinesi, Sertlik ölçüm cihazları, Sübap makinesi, Sübap taşlama makinesi, Torna makinesi Yuva taşlama makinesi ve Yüzey taşlama makinesinin olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir.

- Usta öğreticilerin görüşleri dikkate alındığında İŞME stajı bazında ciddi kaygılar ortaya çıkmaktadır. Usta öğreticilerin çalıştıkları pek çok işletmede yeterli araç-gereç bulunmamaktadır.

- Deneklerin yöneltilen sorular dışında görüşlerini belirttikleri bölümde özellikle öğretmenlerin mevcut yasal düzenlemelerin öğrencilerin meslek liselerine yönelimlerini engellediği yönündeki görüşleri dikkat çekicidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum süreci pek çok alanda değişimleri beraberinde getirmiş, bilginin erişimi ve kullanımı bazında evrensel işbirliklerini zorunlu kılmıştır. Bu süreçle birlikte çalışan yeterliği, firma büyüklükleri, pazar politikaları, kurumsal organizasyonlar, mesleki tanınırlık, kalite ve standardizasyon gibi eğitimsel, siyasal ve ekonomik bakımlardan birbirine bağımlı çeşitli sistemlerin ortak bir çatı altında toplanması, uzun yıllardır dile getirilen toplumsal dinamikleri korumaya yönelik politikalar olarak karşımız çıkmıştır. Geçmişteki coğrafi konumlardan kaynaklanan ekonomik yükler öncelikle ortak kültüre, dine ve dile dayalı bütünleşme eğilimlerini ortaya çıkarmış, dünya üzerindeki yaşamsal önemine inanılan stratejik senaryolar odağında yeni yapılanmalara hız kazandırmıştır. Bu yeni dönemde yakın zamana kadar kesin çizgilerle ayrılmış çeşitli bilimler ortak kullanılarak bilimsel bir hareketler platformu tesis edilmeye çalışılmıştır. Avrupa Birliği gibi globalleşme eğiliminin vücut bulduğu kurumlar bu ve buna benzer düşünceler ışığında hayata geçirilmiştir.

Teknoloji gelişimine bağlı olarak mesleklerde ve sektörlerde büyük değişimler yaşanmaktadır. Bu değişime paralel olarak işgücü nitelikleri ve eğitim kurumlarının mevcut programları yenilenmekte, insan kaynakları ve mesleki danışmanlık gibi yakın zamana kadar önemi yeterince hissedilemeyen alanlar önem kazanmaktadır.

Mesleki eğitimin işgücü piyasasının taleplerine uygun nicelik ve nitelikte işgücü yetiştirememesi ve eğitim sonrası verilen belgelerin geçerliklerinin istenilen düzeyde olmayışı meslek standartları, sınav ve belgelendirme sistemlerinin etkin olarak kullanımının gerektiğine işaret etmektedir. Meslek standartları sistemi denetim mekanizmalarını kolaylaştırması ve ulusal ve uluslar arası fırsatlara rehberlik etmesi yönüyle de üzerinde önemle durulması gereken konulardan biridir.

Meslek standardı belirleme çalışmalarının planlama, standart üretme, eğitim programının onaylanması ve kabul edilmesi, belgelendirme ve akreditasyon, sürekli gelişim döngüsü olmak üzere beş temel alanda yapılması gerekmektedir. Ancak ülkemizde yapılan meslek standartları belirleme çalışmalarının bu aşamalara uygun olarak yapıldığı söylenemez. Araştırma verileri genel olarak değerlendirildiğinde ülkemizdeki meslek standartları çalışmalarının Avrupa Birliği uyum süreci açısından yeterli düzeyde olmadığı, bölgeler arasında bu açıdan önemli farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Bu bulgular Karaağaçlı'nın (1995), Yüksel'in (1997) araştırmaları ile paralellik göstermektedir. Ayrıca araştırma kapsamındaki bölgelerde atelye uygulamalarını okulda yapan öğrenciler ile, işletmelerde yapan öğrencilerin mesleki niteliklerinde farklılıklar olduğu yönündeki bulgular da Kazu'nun (1996) ve Tarım'ın (2000) araştırma bulgularını doğrular niteliktedir.

Araştırma sonuçlarına göre genel olarak kalkınmada öncelikli yöre kapsamındaki öğrencilerden uygulama eğitimlerini işletmelerde yapanlar mesleki yeterlikler açısından kendilerini daha yeterli bulurken , gelişmiş yöre ve normal yöre kapsamındaki öğrencilerden uygulama eğitimlerini okulda yapanlar kendilerini daha yeterli olarak nitelmişlerdir. Buna dayalı olarak KÖY'deki işletme imkanlarının okullara göre daha iyi olduğu, NY ve GY'deki okul imkanlarının KÖY'e göre daha iyi olduğu söylenebilir. Mesleki yeterlikler konusunda okulda ve işletmede uygulama yapmanın öğrenciler açısından yeterlik üzerinde ne ölçüde belirleyici olduğu tartışılması gereken konulardan biridir. Buraya kadar bahsedilen bilgiler ışığında öneriler şu şekilde sıralanabilir.

Araştırma Bulgularına Dayalı Öneriler

- Mesleki teknik ortaöğretim kurumlarındaki öğretmenlere teknik konularda hizmet-içi eğitimler verilmelidir.

- Araştırma kapsamındaki öğretmenlerin büyük çoğunluğu uygulanan mesleki eğitim politikasından rahatsızlık duymaktadırlar. Öğretmenler mevcut yasaların meslek liselerine olan öğrenci akışını engellediği görüşünü paylaşmaktadırlar. Ayrıca, herhangi bir eğitim kurumundan çeşitli nedenlerle uzaklaştırılan öğrencilerin meslek liselerine yerleştirilmesi eğitimin kalitesini oldukça düşürmektedir.

- Özellikle mesleki ortaöğretim kurumlarında ciddi oranlarda rehberlik hizmetlerinde eksiklikler dikkati çekmektedir. Motor yenileştirmeci meslek standardı araştırmasına katılan öğretmenlerin çoğunluğu rehberlik hizmetlerinde yeterli düzeyde olmadıklarını ifade etmiş, mevcut rehberlik kadrolarının bu hizmeti karşılayamadıklarını belirtmişlerdir.

- Meslek standartlarını belirleme çalışmaları MSK, TSE gibi kuruluşlar bünyesinde yürütülmektedir. Buna karşın ulusal meslek kodlama çalışmaları ve mesleklerin uluslar arası ölçütlerle kıyaslanması konularında ciddi eksiklikler vardır. AB süreci pek çok sivil toplum kuruluşunu meslek standardı belirleme çalışması yapmaya yöneltmiştir. Ancak meslek standardı belirleme sürecinin temel adımlarından olan alan uzmanı zorunluluğunun görmezlikten gelinerek sadece eğitim bilimleri kökenli mesleklere mensup kişilerce yürütülmeye çalışılması süreç açısından son derece sakıncalıdır. Meslek standardı belirleme ve kodlama süreci teknik ve sosyal alanları içine almaktadır. Bu açıdan bakıldığında mevcut çalışmaları yürüten kişilerin seçimindeki temel gerekler gözletilmelidir.

- AB'nin sivil kuruluşların çalışmalarına önem vermesi ülkemizde AB tabanlı politikalar ve meslek standartları konularında girişim patlaması yaşanmasına neden olmuştur. Bu oluşumların yakın gelecekte temel sistemlerin icrasını zorlaştıracığı görülmektedir. Bu anlamda MSK, TSE ve diğer kamu kuruluşları ve özellikle akademik kurumlarda bu yönde çalışmalar yürüteceklerin en azından temel konularda eğitilmesi, denetim mekanizmalarının kurulması gerekmektedir.

Literatüre ve Gözleme Dayalı Öneriler

- Kırsal-Kent eğitim olanakları eğitimsel eşitlik ilkesi uyarınca gözden geçirilmelidir. Az gelişmiş yörelerde eğitimin kalitesini arttıracak yapılanmalara ihtiyaç vardır.

- Mesleki teknik ortaöğretim kurumlarında kullanılan ekipmanlar oldukça eskidir. Yeni teknolojilerin MEB bünyesindeki öğretmenler tarafından dahi bilinmemesi bu yönde yürütülecek eğitim faaliyetlerini tehlikeye düşürmektedir. Motor yenileştirmeci meslek standardı araştırması kapsamındaki öğretmen ve öğrencilerin büyük çoğunluğu yeni teknolojilerin yoksunluğunu özellikle vurgulamıştır.

- Usta öğreticilerin büyük çoğunluğu okullardaki öğretim programlarını uygulamadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca usta öğretici anketinde de görüldüğü gibi öğrencilerin büyük çoğunluğu alanları dışındaki kuruluşlarda uygulama çalışması yapmaktadırlar. Buna dayalı olarak işletmelerde meslek eğitiminin niteliği tartışılmalı, iyileştirilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır.

- Türkiye İş Kurumu 250 mesleğin standardını hazırlayarak meslek standardı belirleme sürecinde ilk somut adımı atmıştır. Buna karşın bu standartların evrensel ölçütleri taşıyacak nitelikte olduğu konusunda ciddi kaygılar vardır. Bu konuda kesin ölçütlerin belirlenmesi maksadıyla ek çalışmalar planlanmalıdır.

- Türkiye İş Kurumu sadece seviye 1, 2 ve 3 düzeyinde meslek standardı belirlemiştir. Kurumun çalışma alanları düşünüldüğünde doğru bir yaklaşım olduğu görülecektir. Ancak, Yükseköğretim kurumlarından mezunların meslek standartlarını belirleme yönündeki çalışmalara henüz başlanamamıştır. Bu açıdan bakıldığında özellikle akademik çalışmalara gerek olduğu görülmektedir.

Yeni Araştırmalar için Öneriler

- Meslek standardı belirleme süreci statik olmayıp sürekli bir araştırma ve geliştirme organizasyonuna ihtiyaç duyar. Kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra belli şartları sağlamış özel kuruluşlar ve sanayi sektörünün de meslek standardı belirleme sürecinde aktif olarak rol alması gerekmektedir.

- Avrupa Birliği ülkelerinde uygulanmakta olan meslek standartları ile ülkemizde uygulanması düşünülen meslek standartlarının karşılaştırmaya dayalı araştırmalarla incelenmesi gerekmektedir.

- Kültürlere özgü meslekler konusunda meslek standartları hazırlama çalışmalarına ışık tutacak meslek tarihi araştırmaları yapılmalıdır.

- Ülkemizde hazırlanmakta olan meslek standartları genel olarak üç seviyede düşünüldüğünden Yükseköğretim kurumlarının fakülte ve eşdeğer düzeydeki kurumlarından mezun olacaklar konusunda herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

KAYNAKLAR

- Alkan, C., Doğan, H., Sezgin, İ. (2001). *Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları*, Ankara:Nobel Yayın Dağıtım.
- Bertrand, O. (2003). *Assessment And Certification Of Vocational Qualifications*, http://www.see-educop.net/education_in/pdf (Ocak 2003'te alınmıştır).
- Çavdar, T. (2002). *Avrupa Birliği'ne uyum Sürecinde Meslek Standartlarına Dayalı Belgelendirme Sistemi ve İşgücünün Serbest Dolaşımı*, http://www.ankara.edu.tr/rescenter /ataum /bulten2_2.htm (Haziran 2002'de alınmıştır.)
- Demirezen, M. (2003). *Piyasa Meslek Standartları*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/demierzm.pdf> (Mart 2003'te alınmıştır.)
- European Training Foundation. (2001). *A Framework for Defining and Assessing Occupational and Training standards in Developing Countries*. <http://www1.worldbank.org /education/pdf/framework.pdf> (Ocak 2003'te alınmıştır.)
- Hossain, K. (2003). *Standards- A Key Element For Growth*, <http://europa.eu.int/comm/ research/growth/warsaw/pdf/kamal-Hossain-ver2.pdf> (Ocak 2003'te alınmıştır.)
- Hövels, B. (2003). *Qualification Structure And Quality Control in Vocational Education and Training*, http://www.see-educop.net/education_in/pdf (Ocak 2003'te alınmıştır.)
- İŞKUR. (2003). *İş ve Meslek Tahlilleri*, <http://www.iskur.gov.tr/mydocu/analiz.html> (Mayıs 2003'te alınmıştır.)
- Karaağaçlı, M.(1995). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Uygulanan Meslek Standartları İle Türkiye'deki Mesleki Yeterliklerin Karşılaştırılması (Ankara ili Örneği)*, Doktora tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eğitim Programları ve Öğretim A.B.D. Ankara.
- Kazu, İ. Y. (1996). *Endüstriyel Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Kurumlarındaki İşletmelerde Meslek Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi (Bursa, Adıyaman, Diyarbakır, Elazığ, ve Malatya İlleri Örneği)*, Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OECD. (2003). *Labour Standards and Economic Integration*, <http://www.oecd.org/pdf/ M00037000/M00037263.pdf> (Ocak 2003'te alınmıştır.)
- Tarım, H. (2000). *Balıkesir İlindeki Endüstri Meslek Lisesi Öğrencilerinin Okul ve Sanayi Eğitimlerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. <http://www.tarama.org/EARGED/earged.exe/TD?TN=1083> (Nisan 2003'te alınmıştır).
- TSE, (2003). *Türkiye'nin Bugünkü Manada İlk Standardı*, <http://www.tse.org.tr/Turkish/standard/ilkstd.asp> (Haziran 2003'te alınmıştır.)
- Tuncer, M. ve Taşpınar, M. (2002). *Avrupa Birliği Eğitim Programları ve Türkiye*, TSE- Standart Dergisi. Eylül 2002.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2006 16 (1)

UNESCO ve ILO, (2002). *Technical and Vocational Education and Training for the Twenty-First Century*, <http://unevoc.de/convention/UNESCO+ILO%20RecomTVE2001-e.pdf> (Şubat 2003'te alınmıştır.)

Yeşilmen, (2002). *Ulusal Meslek Standartları*, İşveren Dergisi. Sayı: 7.

Yüksel, M. (1997). *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitime Genel Bir Bakış*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü .<http://www.tarama.org/EARGED/earged.exe/TD?TN=1083> (Nisan 2003'te alınmıştır).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 207-222, ELAZIĞ-2006

ÇEVRE EĞİTİMİNİN TÜRKİYE'DEKİ COĞRAFYA PROGRAMLARI İÇERİSİNDEKİ YERİ VE ÇEVRE EĞİTİMİNE YÖNELİK YENİ YAKLAŞIMLAR

*The Place of Environmental Education in Geography Curricula in Turkey
and New Approaches to Environmental Education*

Hilmi DEMİRKAYA

*Süleyman Demirel Üniversitesi, Burdur Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD,
e.mail: hdemirkaya@bef.sdu.edu.tr , hilmi72003@yahoo.com*

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'deki ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde yer alan coğrafya ve diğer disiplin alanları içerisinde çevre eğitiminin yeri, konu alanının özellikleri ve kullanılan öğretim yaklaşımları ele alınmıştır. Birinci bölümde, ilköğretim ve ortaöğretimde çevre eğitiminin pozisyonu, çevre eğitimine yönelik yaklaşımlar ve coğrafya eğitimi yoluyla sürdürülebilirlik, ikinci bölümde yükseköğretimde çevre eğitiminin durumu ile ilgili bilgiler verilmiştir. Son bölümde ise, ilköğretim-ortaöğretim ve yükseköğretim arasındaki etkileşime dönük bu gelişmelerin bazı sonuçları değerlendirilmiştir. Üniversite öncesi bu çevre eğitiminin büyük bölümü coğrafya ve biyoloji dersleri yoluyla verilmektedir. Türkiye'de çevre eğitimi, interdisipliner bir yaklaşımla ele alınmakta, özellikle sürdürülebilir gelişmeye yönelik eğitim alanında coğrafya merkezi bir pozisyona yerleşmiştir. Bu nedenle coğrafya, birçok çevre probleminin analizi ve çözümlenmesinde temel verileri sağlayan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre eğitimi, coğrafya eğitimi, çevre sorunları, öğretim yaklaşımları, sürdürülebilirlik için eğitim.

ABSTRACT

This study explores the teaching methods, features and place of the environmental education in various subject areas and in geography lessons that are taught in Turkish primary, secondary and higher education institutions. The first part dwells into the position of environmental education and approaches towards environmental education in primary and secondary education, and the second part relates to the situation of environmental education in higher education. In the final part some results are evaluated in relation to the interaction between these three levels of education. The greatest part of environmental education is given via geography and biology lessons before university education. Environmental education in Turkey is considered as an interdisciplinary approach, and in the progressive education field geography has a central position. As a result, geography can be seen as a field that provides the main data in the analysis of environmental problems and their solution.

Key Words: Environmental education, geography education, environmental issues, teaching approaches, education for sustainability.

Giriş

Çevre eğitimi bireyin doğal ortamı algılamasını sağlamak, değer ve davranışlarını olumlu yönde etkilemek için hazırlanır. Temel amaç; çevre bilinci, doğal çevreyi koruma ve kullanma ile ilgili duyarlılığı geliştirmektir (Başal, 2003:366). Çevre sorunları, doğal çevreye insan müdahalesi sonucunda ortaya çıkan problemleri ve doğal çevrenin insan topluluklarını etkileyen yönlerini ele alır. Geray (1995:665) çevre sorunlarının; insanoğlunun içerisinde yaşamını sürdürdüğü çevresini, sürekli daha fazla kazanmak amacıyla alabildiğine sömürmesinden, bireysel çıkarlarını toplumun ortak çıkar ve değerlerinden daha üstün tutmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Çevre sorunları araştırmaları, coğrafya biliminin bir dalı olarak uzun zamandan beri multi-disipliner bir yaklaşımla ele alınmakta ve bu yöndeki çalışmalar teşvik edilmektedir. Yakın geçmişte coğrafya dışındaki bazı disiplinler çevre sorunlarının bir bölümü üzerine yoğunlaşırken, son yarım yüzyılda okullarda öğretilen coğrafya derslerinde insan ve çevre arasındaki etkileşim üzerine giderek artan bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Fakat, çevre sorunları çalışmalarında coğrafyanın rolünü ortaya koyan ve bu yöndeki çalışmaları destekleyen dikkate değer hiçbir kuruluşun bulunmadığı görülmektedir.

Ülkemizde, 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir" şeklinde ifadesini bulan çevre eğitiminin önemine, 1872 Sayılı Çevre Kanunu da, çevrenin korunması ve geliştirilmesi için hem devlete hem bireylere aktif olarak katılmaları gereken bir görev vererek, çevre hakkını birçok gelişmiş ülkede kabul edilen çağdaş bir yaklaşımla benimsediğini göstermiştir (Ertürk, 1996:299). Çevre eğitimi, bireyin çevresiyle uyum içerisinde yaşayacağı bilgi, beceri ve davranışları kazanması, su tüketiminden çöp üretimine, enerji tüketiminden doğal kaynak kullanımına kadar her konuda sorumluluk sahibi insanlar yetiştirmek, sorunların çözümünde aktif katılım sağlanması şeklinde açıklanabilir. Çevre eğitimi başlıca üç ortamda verilmelidir. Bunlar; ev, yerel topluluklar ve okul ortamlarından oluşmaktadır. Evde aile ortamında kazandırılan çevre anlayışı, okulöncesi ve diğer kurumlarda verilen örgün eğitim yoluyla geliştirilir. Okul öncesi eğitimde oyunlar, dramalar, çizgi filmler, geziler, boyama kitapları vasıtasıyla, bunlara uygun öğretim programları, araç-gereçlerle çevre eğitimi gerçekleştirilmiş olur.

Çocuklarda çevreye yönelik zihinsel duyarlılığın daha çok 9-10 yaşlarında gelişme gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemde öğrencilere özellikle Gardner'in çoklu zeka kuramında yer alan Doğa Zekası konusunda bilgi verilerek, öğrencilerdeki doğa zekasını ön plana çıkarmak için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Bu nedenle, örgün eğitim

kurumlarında programlar Çoklu Zeka Kuramı temel alınarak hazırlanmalı ve öğretmenler bu konuda bilgilendirilmelidir. Örgün eğitimde, çevre eğitimi dersi bazı ülkelerde müstakil bir ders olarak okutulurken, diğer bazı ülkelerde konuyla ilgili dersler içerisindeki konulara serpiştirilerek verilmektedir. Çevre eğitimi dersi, eğer diğer dersler içerisinde veriliyorsa, okul öncesinden lise son sınıfa kadar düzenli ve planlı bir şekilde birbirinin devamı niteliğinde olmalıdır.

Geleneksel ve kültürel uygulamaların çevre eğitimi programları içerisine alınması, öğrencilerin çevreye yönelik tutum ve davranışlarının, toplumda varolan tutum ve davranışlardan farklı ve teorik olması yerine, toplumdaki mevcut tutum ve davranışların yeni, çağdaş tutum ve davranışlarla bütünleştirilmesi gerekir (Köktürk, 2003:38). Örgün eğitim sistemimiz içerisinde bulunan her düzeydeki okulların öğretim programlarında değinilen sosyal ve doğal bilimler, insan ve çevre ilişkileri, doğal kaynaklar ve kullanımı ile ilgili konularla varılmak istenen hedef; çevre bilinci kazanmış ve bu konuda bilgiyle yüklenmekten ziyade, çevreye duyarlı ve olumlu davranışlar edinmiş yurttaşlar yetiştirmektir. Bu çalışmada, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim coğrafya derslerinde çevre eğitiminin yeri, konu alanının özellikleri ve kullanılan öğretim yaklaşımları ele alınmıştır. Birinci bölümde, ilköğretim ve ortaöğretimde çevre eğitiminin pozisyonu, ikinci bölümde yükseköğretimdeki pozisyonu hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise, ilköğretim-ortaöğretim ve yükseköğretim arasındaki etkileşime yönelik olarak bu gelişmelerin bazı sonuçları değerlendirilmiştir.

İlköğretim ve Ortaöğretimde Çevre Eğitimi

Mevcut Uygulamalar

İngiltere ve Galler'de yer alan okullarda uygulanan Ulusal Program yürürlüğe girmezden önce, coğrafya derslerinde çevre sorunları öğretimi okulların kendi müfredat programlarına dayalı olarak okuldan okula değişebiliyordu. İlköğretim okullarında çevre sorunları, arazi çalışmalarına dayalı inter-disipliner bir yaklaşımla karakterize edilen "lokal çalışmalar" yoluyla güçlü bir şekilde öğretiliyordu. Ortaöğretimin ilk yıllarında ise özellikle lokal coğrafi araştırmalar, kirlilik, İngiliz Ulusal Parkları (British National Parks), Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişimi gibi konular üzerinde durulmaktadır (Corney ve Middleton, 1996:324). Buna ilave olarak, interdisipliner konuların statüsü açıkça belirlenmemiş olduğu halde, coğrafya öğretmenlerinin çocukların çevreyi algulamaları üzerindeki etkisi ve önemine çeşitli yerlerde değinilmiştir. Program rehberi / (NCC, 1990) ve Curriculum Council for Wales Advisory Paper 17 (CCW, 1992) bunlar arasında gösterilebilir.

Ülkemizde, İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinin Genel ve Özel Amaçlar Bölümünde çevreyi korumanın günümüz ve gelecek yıllar için önemini kavramaları gibi hususlar derste ulaşılması arzulanan 34 amaçtan sadece birisi olarak işlenir. 1. sınıf üniteleri içerisinde “Çevremizdeki Canlılar” ünitesinde 4 hedef ve 24 davranış biçimi verilmekte ve çevre ile ilgili konuların ağırlığı %11’i bulmaktadır. İlköğretim programından çıkarılan Çevre Eğitimi’ni ilk sınıftan itibaren ele alan birleşik dersin diğer derslerle bütünleştirilme oranı yetersizdir. Bu yüzden çevre ile ilgili konuların ağırlığı diğer derslerde artırılmalıdır (Kızıroğlu, 2001:79-87).

Temel düzeyde, öğrencilerinin çevre eğitimine katkıda bulunan coğrafya öğretmenleri için çeşitli fırsatlar sunulmaktadır. Fakat üzerinde durulması gereken gerçek mesele, öğretmenlerin öğrencilerine yapacakları bu katkıların niteliği olmalıdır. Burada yetersiz olduğunu düşündüğümüz ya da sürdürülebilirlik için öğretim yoluyla yeryüzünün çevresel kategorileriyle ilişkili daha fazla kullanılması gereken bir yaklaşım, çevre öğretimine yönelik basit bir yöntem midir?

Çevre Eğitimine Yönelik Yaklaşımlar

Çevre eğitimine yönelik olarak genellikle üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir (NCC, 1990:7-12):

1. Çevre eğitimi fiziksel ve beşeri sistemler ile bu sistemlerin karşılıklı etkileşimlerinin algılanmasını ve öğrenilmesini teşvik eder. Bu yaklaşım “Çevre yönetimi ve kontrolü için eğitim” olarak tanımlanabilir (Huckle, 1993a:61).

2. Çevre yoluyla eğitim öğrencilerin çeşitli beceriler kazanmalarını sağlar ve genellikle öğrenci merkezli arazi gezileri vasıtasıyla öğrenmeye yönelik bir kaynak olarak eğitimin kullanıldığı ilgi ve uğraşları teşvik eder. Bu yaklaşım “Çevre bilinci ve yorumu için eğitim” olarak tanımlanabilir (Huckle, 1993a:61).

3. Çevre eğitimi, öğrencileri kendi davranışlarından sorumlu olmaya teşvik eden bir çevre etiği ve cesareti kazandıran, bilgiye dayalı konuların yer aldığı önceki iki yaklaşım üzerine inşa edilmiştir. Bu yaklaşım “sürdürülebilirlik için eğitim” olarak tanımlanabilir (Huckle, 1993a:61).

Bu yaklaşımlar arasındaki ayrımı kavramanın önemi, öğretmenlerin sahip olmaları gereken başlıca öncelikler ve hedefleri ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Bu kritik bir öneme sahiptir. Çünkü, öğretmenlerin temel hedefi yaptıkları uygulamalı çalışmalarda ve öğrenci yaşantılarında çevre eğitiminde kazandırılan davranışları yansıtmaktır.

Çevre eğitimcileri (örneğin; Huckle, 1990; Fien, 1993a) ve yakın geçmişte ki Uluslararası Konferans Raporları (Örneğin; IUCN, UNEP ve WWF, 1991; UNCED,

1992) giderek artan bir şekilde Dünya'nın mevcut çevresel durumu toplantısı için en uygun yaklaşım olarak "sürdürülebilirlik için eğitim" yaklaşımını desteklemektedirler.

Sterling ve Çevre-Gelişim Eğitimi Grubu tarafından daha kullanışlı bir tanımlama yapılmıştır (EDET, 1992:2): sürdürülebilirlik için eğitim bir süreçtir;

- Bu gezegen üzerinde yaşamını sürdüren bütün canlıların karşılıklı ilişki içerisinde olduğu bilincini insanların algılamalarını sağlamak ve tüm çevrede yerel olanların yanında küresel topluluklar üzerinde de kaynakları hem günümüzde hem de gelecekteki eylem ve kararları yansıtabilmelerini sağlamak.

- Sürdürülebilir gelişmeyi teşvik eden ya da engelleyen ekonomik, politik, sosyal, kültürel, teknolojik ve çevresel güçler konusunda insanların bilgilerini artırmak.

- Yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde sürdürülebilir gelişmeye etkili bir şekilde katılmalarını sağlayan yeterlik, tutum ve değerlerden insanların haberdar olmalarını sağlamak. Daha adaletli ve sürdürülebilir bir geleceğe dönük çalışmalar yapmaları için insanlara yardımcı olmak. Özellikle, insanların çevresel ve ekonomik konulardaki kararlarını bütünleştirebilmelerini sağlamak.

- İleri düzeyde bir gelişme için gereksinim duyulan gelişme ve çevre eğitimi yoluyla desteklenen farklı yaklaşımların geçerliğini doğrulamak. Köklü disiplinlere ilave olarak bu ve diğer ilişkili disiplinlerarası eğitsel yaklaşımlarla sürdürülebilirlik kavramını bütünleştirmektir.

Coğrafya öğretmenlerinin, uygulamalarında bu süreçleri benimseme potansiyelleri vardır. Bunu gerçekleştirirken coğrafya öğretmenleri insanların çevreye yönelik tutum ve eylemlerini kökünden değiştirmek amacıyla diğer branş öğretmenleriyle planlı bir işbirliğine gitmelidirler. Bununla birlikte, bu potansiyele ulaşıldığı takdirde, öğretmenlerin pekçok konuda desteklenmesi gerekebilir.

Özgün İngiltere ve Galler Ulusal Eğitim Programında bu konu "çevre sorunlarının gerçek nedenleri ya da radikal çözümlere yönelik birkaç öneri" ile değiştirilmiştir (Huckle, 1993b:103). Yeni düzenlemelerde, özellikle sürdürülebilirlik kavramının geliştirilmesine önem verilmiş ve çevre coğrafyası daha yüksek bir profile yerleştirilmiştir. İngiltere'de 1. sınıf düzeyinde tek başına tematik çalışmalar "herhangi bir yerdeki çevrenin niteliği ve "öğrencilere çevrenin niteliğinin nasıl geliştirilebileceği ve sürdürülebileceğinin öğretilmesi gerektiği" ele alınır (DfE, 1995:3). İkinci sınıfta 4 tematik çalışmadan biri "çevresel değişim" "öğrencilere insanların çevrelerini nasıl ve niçin yönetmeleri ve sürdürülebilir hale getirmek için çalışmalarını gerektiğinin öğretilmesini içerir (DfE, 1995:6). 3. sınıfta, 9 tematik çalışmadan biri "çevre sorunları" konusunda öğrencilere sürdürülebilir gelişme, yönetim ve korumanın çevre planlama ve

yönetimini nasıl etkilediğini göz önünde bulundurmaları gerektiğinin öğretilmesi” koşullarını içerir (DfE, 1995:14).

İngiltere ve Galler Eğitim Programında, bu nedenler, 1-3 sınıflara yönelik coğrafya programında çevre konularına açık ve yasal bir yer verir. Buna karşılık, sürdürülebilirlik için eğitimin hedefinin güzel bir şekilde özetlendiği çevre eğitimi (CCW, 1992:17) öneri makalesinde verilen öğütler kısa tutulmuştur.

“...çevresel değerlere karşı giderek büyüyen bir sorumluluğu yansıtacak duyarlılık ve önlem almada bilgi ve becerileri uygulama konusunda insanlara yardımcı olmak ve onları cesaretlendirmektir. Bu yüzden, okullar öğrencilere kendi duygularını ortaya çıkarabilecekleri, çevre sorunlarına karşı tepkilerini, çevreye yönelik olumlu tutumlar geliştirecekleri bir öğrenme iklimi ve güçlü bir sosyal, çevresel sorumluluk duygusu kazanmaları için çeşitli fırsatlar sunar”.

Ulusal programda, öğretmenler derslerinde çevre sorunları konusunu geliştirme ve yayma hususunda kendi okulları tarafından destek ve teşvik görmezler. Üstelik, bazı coğrafya öğretmenleri halihazırda “sürdürülebilirlik için eğitim” e dayalı çalışma planlarını uygulamaktadır. Bazı ders kitapları ve ders kitabı serileri bu yaklaşımı yansıtırlar. GCSE ve A düzeyi Programları, Avery Hill ve Coğrafya 16-19, her biri ayrı ayrı bu yaklaşıma öncülük ederler.

Coğrafya Yoluyla Sürdürülebilirlik Öğretimi

Sterling ve EDET grubu tanımlamalarında yer alan sürdürülebilirlik için eğitim kavramını coğrafya öğretmenleri nasıl uygulayacaklardır? Bu soruya cevap verirken, öncelikle içerik özellikleri, daha sonra da öğretim yaklaşımları göz önünde bulundurulmalıdır.

Çevre konu alanı, kompleks bir yapıya sahip olup, bütüncül bir yaklaşımla inceleme yapılmasını gerektirir. Johnston’un (1989) ifadesiyle:

“Çevre problemlerinin doğasının anlaşılması ve bu problemlerin nasıl çözülebileceği konusu çevresel süreçlere yönelik eleştirisel bir bilimsel yaklaşımdan daha fazlasını gerektirir. Bu, toplumların nasıl çalıştığının algılanmasını ve toplumların hem örgütlenme hem de zorlanma açısından nasıl ortak eylemlerde bulduklarının bilinmesini gerektirir. Ayrıca değişimin nasıl başarılabilceğine dönük tartışma fırsatı verir.

“Sürdürülebilirlik için öğretim” sadece bütüncül bir yaklaşımı içermekle kalmaz, aynı zamanda kendi yaklaşım ve değer yargılarına dayanan insanlar tarafından farklı

görüşleri bu süreç ve etkileşim içerisinde açıkça kabul etmeyi de gerektirir. Değer yargılarının önemi, birçok çevre eğitimcisi tarafından açıkça belirtilmiştir. Fien (1993:8):

“Çevre ve gelişim problemleri sosyal, ekonomik ve siyasi değerler referans alınmadan anlaşılabilir. Küresel krizlerin yönetimi, bireysel değerler ve yaşam stili tercihlerine ilave olarak küresel gelişim ve ticaret örüntüsündeki değişikliklere dayanacaktır.”

Posch (1993:22-23) sorunları ciddi bir şekilde araştırma gereksinimine dikkat çekmiş ve “insan yaşamının alternatif durumlarına yönelik bir vizyona sahip olduğunu ifade etmiştir. Sözlerini “alternatif vizyonların yokluğu, belki de etkili çevre eğitimi önündeki en önemli engellerden biridir” şeklinde sürdürmüştür.

“Sürdürülebilirlik için eğitime” katkıda bulunabilecek üçüncü bir konu alanı olarak, yerel sorunların araştırılması gösterilebilir. Bu çalışma, öğrencilerin kendi bilgilerini oluşturmalarına izin veren duyarlı bir uğraşı olup, bu yolla öğrenciler kendi algılama yöntemlerini geliştirebilirler. Öğrenciler, sorunların yorumlanmasında farklı ve olası tartışmalar geliştirmeye cesaretlendirilirler ve yakın çevrelerindeki çevre sorunlarına olası çözümler üretmeye teşvik edilirler.

Bu yolla, “yerel bilgi geliştirme işlemi, mevcut bilgilerle yaşantıya dayalı değerlendirmenin bütünleştirilmesi yoluyla elde edilir” (Posch, 1993:29). Bu durum, öğretmenlerin bilginin statüsüne bakış açılarını yansıtır.

İçerikle ilişkili çeşitli konular, karmaşık çevre sorunlarından haberdar olmayı, özellikle öğrencilerin algılama düzeylerini, çevre sorunlarının siyasi doğasını göz önünde bulundurmaya, araştırma araçlarıyla bütünleşmeyi, yerel fırsatların çoğunu yerine getirmeyi içerir (Corney ve Middleton, 1996).

Sürdürülebilirlik için öğretimi kapsamına alan çevre sorunlarının öğretime yönelik sorumlu bir yaklaşımın savunulduğu, öğretim yaklaşımı seçimi için konu içeriğinden yola çıkılarak hareket edilir. Çalışmada sorgulayıcı öğrenme yaklaşımının (Enquiry Based Learning) öğrenme ve öğretime yönelik uygun bir yaklaşım olduğu konusuna da değinilmektedir. Çünkü, öğrenciler belli çevre sorunlarını detaylı bir şekilde öğrenme gereksinimi duymaktadırlar. Sorgulayıcı öğrenme yaklaşımı, öğrencilere çevre sorunlarını kapsamlı bir şekilde öğrenmeleri için çeşitli olanaklar sağlayarak, onların sorumlu vatandaşlar olarak gerekli önlemleri almalarına yardımcı olur.

Sorgulayıcı öğrenme yaklaşımı, coğrafya eğitiminde uzun bir geçmişe sahiptir. Bu yaklaşım, İngiltere’de önceki Okullar Kurulu Projeleri (Avery Hill, Bristol, Geography 16-19) ve Coğrafya Birliği, Okul ve Endüstri Projesi tarafından desteklenmekteydi. Bu

yaklaşım, Ulusal programda da desteklenmesine rağmen, üzerinde çok az durulmuş ve yeterli teşvik görmemiştir.

Sorgulayıcı öğrenme yaklaşımı, eğitim psikologları tarafından geliştirilen bilgi işleme modellerinden etkilenmiştir (Kyriacou, 186. Bu, genellikle bir aktivite ya da aktiviteler grubu içerisindeki kavram ve içeriğin seçimi, düzenlenmesi için yönergeler sağlayacak sorularla ifade edilen bir dizi bilişsel aktivite tarafından karakterize edilir (Slater, 1993:2). Bu, hem olgusal araştırma hem de değer araştırmasını kapsamına alan 16-19 yaşları arasındaki öğrencilere yönelik Coğrafya Projesindeki “öğrenme yöntemi”ni temsil etmektedir. Öğrenmeye yönelik bu yaklaşımda, birinci grup sorular, başlangıç gözlem ve algıları ile ilişkilidir. İkinci grup sorular tanımlar, açıklamalar ve analizlerle, üçüncü grup sorular ise yordama; karar verme, bireysel değerlendirme ve tepkilerle ilişkilidir (Corney ve diğ., 1992).

Sorgulayıcı öğrenme yaklaşımı, genellikle coğrafya eğitimcileri tarafından desteklenmektedir. Fakat, onun “sürdürülebilirlik için eğitim”e uygunluğu, sadece bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı takdirde uygulamada yerine getirilebilir. Bu yüzden, öğrenciler için sınırlı bir incelemeden ziyade bir dizi sorunun tümüne cevap bulmaları daha önemlidir. Öğrencilerin özellikle, ilk iki grupta yer alan soruları cevaplandırmaları gerekir. Buna ilave olarak, 16-19 yaşlarındaki öğrencilere yönelik coğrafya eğitiminde hem “olgusal” hem de “değer” unsurlarında tanımlanmış olan araştırmaya da önem verilmiştir. Eğer bu noktalar, göz önünde bulundurulacak olursa, öğrenciler çevre için sonuçlarını dikkate alacakları fırsatlara sahip olacaklardır. Alternatif eylem planları, böyle eylemlerin tek tek üstün nitelikleriyle ilgili değerlendirmeler yapmak ve kendi cevapları konusunda karar vermek, sürdürülebilir yaşamla ilişkili gelecekteki eylem planları ve davranışlarını dikkate alacakları fırsatlara sahip olacaklardır.

Böylece, araştırmaya dayalı öğrenme “sürdürülebilirlik için eğitime” yönelik etkili ve bütüncül bir yaklaşım ortaya koyar. Bu yaklaşımın uygulanmasında, yine de dört ayrıntılı nokta göz önünde bulundurulmalıdır. Bunların hepsi birbirleriyle karşılıklı ilişki içerisinde. Genellikle tartışmalı konuların kendi doğasından kaynaklanan çevre eğitimi ile ilintilidirler.

1. Öğrencilerin düşünme, iletişim ve etkileşim içerisine aktif olarak katılımlarını sağlayan çeşitli stratejiler, sahip oldukları algılama ve yaşantıları ile dikkatli bir şekilde eşleştirilmeli ve geliştirilmelidir. Bu ileri düzeydeki yaşantılar, ilkokulda kurulan temeller üzerine inşa edilmelidir. Öğretim stratejileri, öğrencilerin farklı grup şekillerinde katılımlarını gerektirir (bireysel, çift, küçük grup, tüm sınıf); alıştırmalarda bir çok kaynağı kullanarak bir dizi eleştirel düşünce becerileri teşvik edilebilir; araştırmaya

dönük arazi gezileri; tartışma, rol oynama ve benzetişim kurmayı içeren sözlü çalışmalardan oluşan aktiviteler; estetik, sezgi, açıklayıcı ve bilimsel yaşantıları özendirici etkinlikler (CCW, 1992:17-20).

2. Değer araştırması açısından en uygun araştırma yöntemi olarak kabul edilen Değer Eğitimi Yaklaşımıdır (Slater, 1993, Bölüm 4). Böyle bir yaklaşımın Sorgulayıcı öğrenme yaklaşımında tüm soru zinciri uygulandığı zaman sürdürülme olasılığı daha yüksektir. Fakat, burada değer eğitim alanının, sadece sürdürülebilirlik için eğitimin açık bir parçası olma gereksinimini karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda genellikle öğretmenlerin kendi amaç ve süreçlerinden emin olduklarını hissettikleri bir alan olma özelliği de gösterdiği önemle belirtilmiştir.

3. Öğretmenin öğrencilerin dikkatle gözden geçirmeleri gereken tartışmalı konuları yönetmedeki rolü; tarafsızlık, sorumluluk ve denge olasılıklarını sık sık tartışmaya açmadır (Slater, 1993). Fakat, burada Fien'in (1993a:87-88) sürdürülebilirlik için öğretime ilişkin dengeli bir rolün doğası konusundaki fikirlerinin tartışılması yararlı olacaktır.

“Çevre eğitimi, değersiz fikirlerin tehlikeli gizemini açığa çıkarmanın yanında, iyi bir dengenin oluşturulduğu ortamlarda değişime yardımcı olmalıdır. Öğrencileri “Çevreye Karşı Ekonomi” ya da ekoloji merkezli bir yöntemle karşı “her zaman olduğu gibi iş” gibi yanlış bir mantıkla ikiye bölmekten oluşan bir “dengeleme” yerine; farklı doğacı yaklaşımlar, senaryolar ve bakış açılarına götüren seçenek, değer ve problemlere eleştirel ve hayal gücünü kullanarak (imgesel) bakma ihtiyacı daha önemlidir. Hedeflenmesi gereken denge, kendi içimizdeki dengeyi, bizimle diğerleri arasındaki ve insanlarla çevreleri arasındaki dengeyi kurmak olmalıdır.”

4. Bir çevre araştırmasının sonuna yaklaşıldığında öğrenci tepkileri sonucu ortaya çıkan sorulara da gerekli ilgi ve özenin gösterilmesi gerekir. Öğrencilerin çevre yaşam stilleri bakımından ele alındığında, kendilerine ait bir sorumluluk duygusu kazanmaları gerekmektedir. Fakat, öğretmenin hedefi sürdürülebilir yaşam için onları eğitmek olmalıdır. Öğretmenler sınıfın üstlendiği konunun ötesine geçerek öğrencilerini toplumu anlamaları, motive etmeleri, onlara sorumluluk bilinci vermeleri ve onları bilgilendirmeye yardım etmek için eğitsel süreçlerin bir parçası olarak önlem alabilirler. Bu konuyla ilgili, bazı olası eylem şekilleri şunlardır:

a) Farklı insan gruplarına konferanslar vermek, Örneğin; diğer sınıflar, anne-babalar, diğer okullardaki öğrenciler, yerel topluluk üyeleri.

b) Okul, yerel topluluk merkezleri, kütüphane ve alışveriş merkezlerinde alternatif bakış açılarının sergilenmesi.

- c) Halkın sorunları ve halk toplantılarına katılma.
- d) Basın, çevre grupları ve ziyaretçilere mektup yazma.
- e) Yerel eylemleri yönetmek; örneğin, okul çevresini geliştirmek, okulda daha sürdürülebilir uygulamalara öncülük etmek, kanal kıyısı, nehir ya da deniz kıyısındaki kirletilmiş bir bölümü temizlemek.

Yükseköğretimde Çevre Eğitimi

Mevcut Uygulamalar

İlköğretim ve ortaöğretimdeki uygulamaların aksine, üniversite düzeyinde coğrafya öğretimine yönelik ulusal bir program mevcut değildir. Üniversiteler ve bölümler, coğrafya derslerini ve misyonlarını kendileri belirlemektedirler. Bu yüzden, bazı üniversitelerin coğrafya bölümlerinde çevre sorunları öğretimine diğerlerine göre daha fazla önem verildiği görünmektedir. Bazı bölümlerde, bu tür konular derslerin merkezine yerleştirilirken, diğer bölümlerde seçmeli ders olarak okutulabilmektedir. Bazı konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmaktadır. Örneğin, insanların neden olduğu küresel ısınma, önemli bir konu haline gelmektedir. Ancak, bu konuyu klimatoloji dersini seçmeli ders olarak alan öğrenciler ayrıntılı bir şekilde inceleyebilmektedirler. Aynı zamanda, çevre yönetimi ve koruması üzerine yeni derslerin, hem coğrafya bölümlerinde hem de diğer bölümlerde hızla çoğaldıkları görülmektedir. Bu yeni derslerin birçoğu coğrafya ile ilişki içerisindedir. Coğrafya öğretiminde ulusal bir koordinasyonun yetersizlik özelliklerinden birisi de programda yer alan dersler ve öğretim üyelerinin araştırdıkları konulardan kaynaklanmaktadır. Belli çevre sorunları (örneğin; sera etkisi, asit yağmurları, ormanların tahrip edilmesi, toprak erozyonu) çoğu çevre coğrafyası derslerinde incelenen konulardır. Bu konulardan bazıları konu alanı öğretimi olarak (örneğin, ormanların tahrip edilmesi, toprak erozyonu) uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Diğerleri daha yeni küresel sorunları yansıtır (örneğin; 1970'li yılların ortalarından beri çölleşme). Oysa ki, birkaç konu daha henüz yeni yeni tartışılmaya başlanmıştır (örneğin; son 20 yılda insan etkisiyle ortaya çıkan küresel iklim değişiklikleri ve stratosferik ozonun delinmesi). Bu sorunlar ayrıntılı bir şekilde incelenebilir. “sorun” kavramını kullandığımız zaman, konu alanı tanımlamasında, insanî değerlerin önemli bir rol oynadığı anlamı ortaya çıkar. Fakat, jeomorfolojik süreçler ve değişme oranı üzerine vurgu yapan baskın bir fizikî coğrafya yaklaşımı ile bu sorunlar ele alınacak olursa, algılama kültürel bağlam ve siyasi bakış açılarını kapsamına alan daha insancıl bir bakış açısı sergiler. Bununla ilgili beşeri boyutlar, çoğu durumlarda, geleneksel fiziki konulara giderek artan bir vurgu yapmakta, bu vurgu ülkemiz ve uluslararası düzeyde üzerine odaklanılan konularda fark edilebilir

bir değişikliği yansıtmaktadır. Çölleşmenin tam olarak algılanması, örneğin hem çölde yaşayanların günlük hayatlarını etkileyen sosyal, ekonomik ve siyasi faktörleri kavramayı, hem de kurak alanlarda etkili olan fizikî süreçleri değerlendirebilmeyi gerektirir. Toprak erozyonu çalışmalarında, toprak erozyonunun nasıl meydana geldiği konusunu coğrafyacılara ayrıntılı bir şekilde işlemektedirler. Jeolog ve jeomorfologlar ise toprak erozyonu problemi ile savaşmak için bir çok yöntem geliştirmişlerdir. Yine de, toprak erozyonu problemi hala dünyanın birçok bölgesini tehdit etmektedir. Alınan teknik önlemler çoğunlukla yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden, bu türden sorulara cevap aranması gerekmektedir: Toprak erozyonu hala niçin bir problemdir? Bu sorunun yanıtları, probleme yerel toplulukların bakış açısı (bazı insanların bu konuda hiçbir görüşü olmayabilir) ve bu insanların toprak kaynaklarını kötü kullanmaya zorlayan faktörler yoluyla verilmelidir (Blaikie, 1985).

Böylece, herhangi bir çevre sorununun tam olarak değerlendirilmesi, bir sosyal bağlamda görülen fiziksel süreçler grubu olarak düşünülmelidir. İşleyen fiziksel süreçlerin algılanması gerektiği konusunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Fakat, sorunlar ancak insanlar ilgilendiği zaman sorun olarak algılanmaktadır. Bu değişiklik, konu alanına daha bütüncül bir yaklaşımla bakmak için gerekenleri yansıtmasıyla ortaya çıkan bir sorunun tam olarak kavranmasına yöneliktir. Okullar tarafından desteklenenlere benzer bir değişikliktir.

Çevre Sorunları Öğretiminde Kullanılan Bazı Öğretim Yaklaşımları

Üniversite coğrafya bölümlerinde öğretim, anlatım yöntemi, sınıf çalışması, seminerler ve arazi çalışmalarına dayanmaktadır. Dersler, geleneksel pasif öğrenme yöntemlerine göre işlenmektedir. Derslerin içeriği, öğretim üyeleri tarafından anlatılıp, not tutturma şeklinde verilmektedir. İleri bir değerlendirmenin hedeflendiği bazı durumlarda ise öğretim üyeleri derslerini tartışma yoluyla yürütmektedirler. Danışmanları tarafından okuma ve yaklaşımlarına kılavuzluk edilen öğrenci ya da akademisyenlerin sunduğu seminerler bazı tartışma unsurlarını da içermektedir. Açık tartışma ile tamamlanan belli bir konu üzerine tartışmanın farklı yönlerini araştırdıkları için öğrencilerden istenen sınıf tartışması, genellikle daha seçmeci bir yaklaşım ortaya koyar.

Bu geleneksel öğretim yöntemleri, karar vermeyi gerektiren rol oynama uygulamaları ve benzetişim kurma gibi daha yeni yaklaşımlarca giderek artan bir şekilde desteklenmektedir. Bir öğrenciden, Ulaştırma Bakanı ile karşılaşan bir çevre eylemcisi rolü üstlenmesi istenebilir. Bu öğrenci, doğal çevre üzerinde ulusal yol-yapım programlarını azaltması için Ulaştırma Bakanını ikna etmeyi amaçlayan bir tartışma

hazırlar. Bir diğerk örnek; Tropikal yağmur ormanlarının tahrip edilmesi üzerine farklı bakış açılarının araştırılması şeklinde olabilir. Bunun için üç öğrenciden oluşan küçük bir tartışma grubu oluşturulabilir. Öğrencilerden birisi topraksız bir Brezilya köylüsü rolünü, ikincisi Brezilya Başbakanı rolünü, üçüncüsü ise Greenpeace'in uluslararası bir temsilcisi rolünü üstlenir. Her öğrenciden, tropikal ormanların tahrip edilmesi üzerine kendi yaklaşımlarını 5'er dakikalık bir süre içerisinde sunması istenir. Daha sonra sorun ve fikirlerin sergilendiği bir yuvarlak masa tartışması yapılır.

Yerel bir çevre sorunu üzerine odaklanılarak benzetişimsel karar verme alıştırmaları yapılabilir. Örneğin; işsizlik oranının yüksek olduğu bir bölgede çekici doğal güzelliklere sahip bir nehir kıyısında yeni bir çakıl ocağı açma önerisi olabilir. Öğrenciler, bireysel olarak, öneri üzerine resmi bir toplantıda çeşitli yerel ilgi gruplarının (yerli halk, yerel meclis, Türkiye'nin kırsal alanlarını koruma meclisi-Tema, çakıl ocağı işletmecisi) tutum ve davranışlarını sergilerler. Öğrencilerin en son hedefleri, öneriyi kabul edip etmeyeceklerine karar vermek olacaktır. Her iki durumda da öğrenciler, tüm katılımcı gruplar için bir karar-sonuç listesi hazırlamak durumunda kalırlar.

Bir diğerk örnekte; öğrencilerden Büyük Sahra'nın herhangi bir yerinde bulunan bir yarı-kurak köy otağı üzerinde yetersiz otlak alanı problemlerine yönelik çözüm önerilerinin üretildiği uluslararası bir danışma grubu rolünü üstlenmeleri istenir. Öğrencilerden, yetersiz otlak kaynakları için bir dizi olası çözüm önerileri geliştirmeleri istenir. Öğrenciler, daha sonra problemi çözmek için geliştirdikleri çözüm önerilerini arkadaşları ile birlikte tartışırlar.

Üniversitelerde bu türden öğretim yaklaşımlarının uygulanması, öğrencilere geleneksel öğretim yöntemlerine göre daha fazla bilgi ve deneyim kazanarak olaylara yeni bakış açıları getirmelerine yardımcı olur. Böylece öğrencilere, öğrenme yöntemi seçiminde önemli ipuçları verilmiş olur. Öğrenmeye dönük bu daha aktif yaklaşımların, öğrencilerin ele aldıkları sorunların uygulanmasındaki karmaşıklıkları algılamalarını güçlendirme özelliği de vardır. Yine, yüksek eğitimde uygulanan yaklaşımlardaki bu ilerleme, okullardaki köklü değişikliklerle paralel olarak gitmekte ve özellikle "sürdürülebilirlik için eğitim" anlayışına uyum sağladığı gözlenmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de çevre eğitiminin karşı karşıya olduğu birçok sorun ve zorluk vardır. Programda, disiplinler arasında doğru bir dengenin kurulamaması, geniş tabanlı interdisipliner bir çalışma alanı olarak çevre biliminin belirlenmesi gibi sorunlar ve konu alanlarına ilişkin problemlere çözüm yolları aranmaktadır. Fakat bir bütün olarak

Türkiye'de Yükseköğretim açısından çevre eğitimine yönelik başlıca problemler aşağıda verilmiştir. Bunlar:

- Çoklu-düzeyde yeni ders sistemleri ile ilişkili organizasyonlarda deneyim yetersizliği (üniversite, uzmanlık ve master çalışmaları);
- Modern, bilimsel donanımları oluşturmak için devletin yeterli mali desteği sağlayamaması;
- Çevre eğitimi üzerine uluslararası literatüre ulaşım, onları elde etmede karşılaşılan bazı problemler;
- Sürdürülebilir gelişme ve çevre etki değerlendirmesi gibi alanlarda daha teknik uzmanlık geliştirmeye yönelik gereksinim;
- Akademik çalışmaların popüleritesi ve statüsünü düşüren düşük maaşlar;
- Akademisyenler için yeterli pedagojik eğitim ve gelişimin yetersizliği ve araştırmadan ziyade teorik öğretime ağırlık verilmesi.

Coğrafya derslerinin kabul edilmiş yasal içeriği ve çevre sorunlarına yapılan vurgu bakımından ilk-ortaöğretim ile yükseköğretim arasında açık bir fark vardır. İlk-ortaöğretim okulları, çevre sorunları konusunda öğretim için yasal bir sorumluluk taşırlar. Fakat, içeriğin verilmiş tarzı ve yaklaşımlar öğretmenlere göre değişebilmektedir. Oysa, yükseköğretimde belirlenmiş temel içerik ve dersler yoktur. Bu yüzden, bölümlerin ilgi düzeylerini yansıtmaktadır.

Yükseköğretimde çevre sorunlarının öğretimini kapsayan konu alanı, ilk-ortaöğretim okullarındaki olası ve uygun öğretimden daha büyük bir karmaşıklık düzeyini ister istemez kabul etmek zorundadır. Fakat, hem fiziki coğrafya hem de beşeri coğrafya yaklaşımlarını içine alan konuların bütüncül doğası, gerekliliğine inanılan ve arzulanan bir gelişmenin hem okullarda hem de yükseköğretimde uygulanmasına giderek daha fazla vurgu yapmaktadır. Hem fiziki hem de beşeri süreçlerin iyi bir şekilde algılanması, belli bir konu üzerine farklı insan görüşlerini değerlendirme yolları için temel önkoşuldur. Okulların öğrencilerine sağlaması gereken temel bilgilerin kapsamı sorusu, yükseköğretimde bir sorun olarak vurgulanması ya da konu unsurunun okullarda ve yükseköğretimde ki coğrafyacılar arasında faydalı bir şekilde tartışılabilmesinin okulda vurgulanıp vurgulanmayacağıdır.

Öğrencilerin aktif katılımlarını sağlayan öğretim yöntemlerine yönelik eğilim, ilk-ortaöğretim okullarında üniversitelerden daha sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Oysa, her iki düzeyde de daha ileriye götürmek için çeşitli olanaklara sahip oldukları görülmektedir. Aslında, "toplumsal hareket" yaklaşımları okul düzeyinde üniversiteye göre daha uygundur. Açıkçası, ilk-ortaöğretim öğrencileri çoğu durumlarda yerel toplulukların uzun

dönemli sakinleri durumundadırlar. Öte yandan, bu yaklaşım üniversite öğrencilerinin kendi geçici yerel topluluklarıyla tam olarak bütünleşmelerinin sağlanmasıyla gerçekçi hale getirilebilir.

Coğrafya, konunun fiziki ve beşeri özelliklerini uzun ve güçlü bir bütünleştirme geleneğine sahiptir. Son zamanlarda, bilginin niteliği ve yeni konu alanları araştırma alanında gittikçe artan şekilde uzmanlaşmaya dönük bir trende girmiştir. Bu durum, bir dereceye kadar yükseköğretimde de geçerlidir. Disiplindeki gelişmeleri takip etmek okul öğretmenleri için önemlidir. Fakat, öğrencilerinin önceki öğrenme yaşantılarına ilave olarak, konunun temel bütünleştirici ve sentezleyici doğasını sürekli hatırlamak için bu ilişkileri araştırmacıların da sürdürmeleri aynı derecede önemlidir. Çevre sorunları, fikir ve yaklaşımların karşılıklı etkileşimi ve birbirini beslemeleri için mükemmel bir araçtır.

Çevre eğitiminin temel hedefi; toplumun tüm kesimlerini çevre konusunda bilinçlendirmek, olumlu ve kalıcı davranış değişiklikleri kazandırmak ve aktif katılımı gerçekleştirmektir. Bu hedefe ulaşabilmek için öngörülen bazı çözüm önerileri aşağıda sıralanmıştır:

1. Çevre bilincinin kazandırılmasında en önemli etken olarak görülen çevre eğitimi, toplumun tüm üyelerine ulaştırılmalıdır. Her yaş grubu ve meslekte çalışan insanlar çevre eğitimi konusunda bilgilendirilmelidir.

2. Okul öncesinden başlayarak öğrencilere uygulamalı çevre eğitimi verilmeli, çocuklara çevreyi tanıtıcı, doğayı sevdireci mesajlarla birlikte çevre sorunları sonucu ortaya çıkan felaketler seviyelerine uygun bir şekilde anlatılmalıdır.

3. İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında müfredat programlarında çevre eğitimi dersi zorunlu ders olarak okutulmalıdır.

4. Yükseköğretim kurumlarında çevre mühendisliğinin dışında sosyal bilimler, iktisat, hukuk, jeoloji, tıp gibi bilim dalları içerisinde de çevre konularına önem verilmelidir.

5. Kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan personele hizmet içi eğitim kursları yoluyla çevre bilinç ve duyarlılığı kazandırılmalıdır.

6. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla çevre eğitiminin yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Özellikle çocuk programları ve çizgi filmlerde çocuklara doğayı ve doğal yaşamı sevdireci temalar işlenmelidir.

7. Çevre korumasında çevre dostu malların üretim ve tüketimi teşvik edilmeli, toplum bazında buna yönelik çalışmalar yürütülmelidir.

8. Sınıflarda “çevre öğrenme merkezleri”, “çevre köşeleri” veya “doğa ve bilim köşeleri” oluşturulmalıdır.

9. Çevre eğitimi etkinliklerine öğrencilerle birlikte aileleri de dahil edilmelidir.

10. Üniversitelerin lisansüstü programlarında yapılacak çalışmaların projeler halinde ulusal ve uluslar arası kuruluşlara götürülmesi ve destek sağlanması gerekir. özellikle UNESCO, UNEP, Avrupa Birliği Araştırma Fonları çerçevesinde yürütülen büyük çaplı araştırmalarda ülke bazında, çalışma grupları olarak yer alınmasına çalışılmalıdır (Polat, 1999:83).

KAYNAKÇA

Başal, H. A., (2003). "Okul Öncesi Eğitiminde uygulamalı Çevre Eğitimi". *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, (Editör:Müzeyyen Sevinç). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Blaikie, P., (1985). *The Political Economy of Soil Erosion in Developing Countries*, Harlow:Longman.

Braus, J. A. and David Wood., (1993). *Environmental Education in the Schools, Creating a Program that works Peace Corps, Information Collection and Exchange*.

CCW (Curriculum Council for Wales), (1992). *Environmental Education*, Cardiff: CCW.

Corney, G. ve Nick Middleton., (1996). *Teaching Environmental Issues in Schools and Higher Education*, Geography into the Twenty-first Century, Edited by Eleanor M. Rawling and Richard A. Daugherty, Chichester: JOHN WILEY & SONS.

Corney, G. J. and Members of GSIP., (1992). *Teaching Economic Understanding Through Geography*, Geographical Association, Sheffield.

DfE (Department for Education), (1995). *Geography in the National Curriculum-England*, London:HMSO.

Ertürk, H., (1996). *Çevre Bilimlerine Giriş*, 2. Baskı Bursa: Ceylan Matbaacılık Ltd.

Fien, J., (1993). *Education for Sustainable Living. A New Agenda for Teacher Education*, Brisbane: Griffith University.

Geray, C., (1995). *Çevre Koruma Bilinci ve Duyarlılığı için Halkın Eğitimi*, Yeni Türkiye Özel Sayısı, Yıl-1, Sayı-5, s.665.

Huckle, J. (1990). *Environmental Education: Teaching for a Sustainable Future*, in B. Dufour (ed.) *The New Social Curriculum*. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 150-166.

Huckle, J. (1993a). *Environmental Education: a view from critical theory*, In J. Fien (ed.) *Environmental Education: a Pathway to Sustainability*. Deakin University Press, Geelong, pp. 43-69.

Huckle, J. (1993b). *Environmental Education and the National Curriculum*, *International Research in Geographical and Environmental Education*, 2(2), 101-104.

Johnston, R. J. (1989). *Environmental Problems: Nature, Economy and State*, London: Belhaven.

Kızıroğlu, İ., (2001). *Ekolojik Potpuri*, TAKAV Mat. Yay. A.Ş. Ankara, s. 79-87.

Köktürk, A., (2003). *Çevre Eğitimi. Çevre ve İnsan*, Sayı:57, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Yayın Organı, Ankara.

Kyriacou, C., (1986). *Effective Teaching in Schools*, Oxford:Blackwell.

NCC (National Curriculum Council), (1990). *Curriculum Guidance Environmental Education*, York:NCC,

Polat, Ö. D. (1999). *Türkiye’de Çevre Eğitiminin Durumu*, Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya.

Posch, P., (1993). *Research Issues in Environmental Education*, Studies in Science Education, 21, pp. 21-48.

Slater, F., (1993). *Learning Through Geography, Pathways in Geography*, 7. National Council for Geographic Education, Indiana.

Sterling, S/EDET (Environment and Development Education and Training Group), (1992). *Group Earth-Keeping, Education Training and Awareness for Sustainable Future*, London:UNEP-UK.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 223-254, ELAZIĞ-2006

YÖNETİM VE ÖRGÜT DÜŞÜNCESİNDE KURUMSALCILIK, YENİ KURUMSALCILIK VE KURUMSAL EŞBİÇİMLİLİK

*Institutionalism, Neo-Institutionalism and Institutional Isomorphism in
Management and Organization Theory*

Tamer BOLAT

Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir Meslek
Yüksekokulu, tamer_bolat@yahoo.com.

Oya Aytemiz SEYMEN

Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir Turizm İşletmeciliği
ve Otelcilik Yüksekokulu, seymenoy@yahoo.com.

ÖZET

Bu çalışma, yönetim ve örgüt düşüncesinde kurumsalcılığın ve yeni kurumsalcılığın temellerini mercek altına almayı ve üç temel kurumsal eşbiçimlilik şekli olan zorlayıcı, normatif ve taklitçi eşbiçimliliği irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, öncelikle kurumsalcılık ve bu kurama temel oluşturan “kurum” kavramı ve belirleyici unsurları üzerinde ana hatları ile durulmakta ve kurumsalcılığın gelişim süreci ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Çalışmanın izleyen bölümünde ise, yeni kurumsalcılığın ortaya çıkışı ve bu kuram ile birlikte ilgili yazında önemli bir yer tutmaya başlayan ‘kurumsal eşbiçimlilik’ kavramları değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsalcılık, yeni kurumsalcılık, kurumsal eşbiçimlilik, taklitçi eşbiçimlilik, normatif eşbiçimlilik, zorlayıcı eşbiçimlilik.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the foundations of the institutionalism, neo-institutionalism and the three types of significant institutional isomorphism –coercive, normative and mimetic- in management and organization analysis thoroughly. In this framework, primarily, the “institution” concept and its distinctive features are taken into consideration and the evolution process of institutionalism is explained. Later on, emerging of neo-institutionalism and the concepts of “institutional isomorphism” which begin to gain importance in the literature are tried to be evaluated.

Key Words: Institutionalism, Neo-Institutionalism, Institutional Isomorphism, Coercive Isomorphism, Normative Isomorphism, Mimetic Isomorphism.

1. GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısı, sosyal, ekonomik, politik ve yasal açılardan insan yaşamını ilgilendiren çok sayıda yeni kurumun ortaya çıkması ile karakterize edilebilir (Ganesh, 1980:209). Bu gelişmenin yönetim ve örgüt düşüncesinde, örgütlerle kurumlar arasındaki ilişkilerin inceleme konusu olmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Kurumsalcılık bu ilişki üzerine odaklanan temel yaklaşımlardan biri olup, ilgili yazında etkisini hala sürdürmektedir.

1970’li yıllarla birlikte, yazında görelî önemi artmaya başlayan **Kurumsalcılığı** öne süren araştırmacılarından Meyer ve Rowan (1977:340-341), endüstri sonrası toplumdaki pek çok örgütün biçimsel yapısının, işe dönük ölçütler (verimlilik, etkinlik gibi) ve örgüt içi eşgüdüm ve denetim gerekleri yerine, kurumsal çevrelerinin yarattığı mitosları yansıttığını öne sürmektedir. Bu kurama göre; örgütler ve onları oluşturan bireyler, kısmen kendilerini var eden değerler, normlar, kurallar, inançlar ve genel kabul gören davranış kalıplarından örülmüş bir ağ ile çevrilidirler. Bu ağ, örgütlerin ve bireylerin eylemlerini şekillendiren rasyonel bir çevre sunmaktadır (Hasselbladh ve Kallinikos, 2000:698). Kurumsalcılık, genel olarak, biçimsel örgüt yapıları ile bu yapıların gelişimine katkı sağlayan sosyal süreçler arasındaki ilişkilere yönelik bir düşünme şeklidir (Dillard, Rigsby ve Goodman, 2004:508). Bir başka açıdan kurumsalcılık; örgütlerin, kurumsal çevrelerindeki olgular tarafından kurgulandıklarını ve onlara benzeme eğilimi gösterdiklerini ve biçimsel örgütlerin, teknik ve dönüşümsel karşılıklı bağımlılıklar yoluyla kurumsal çevrelerine uyumlu hale geldiklerini öne süren bir kuramdır (Meyer ve Rowan, 1977:346).

Yönetim ve örgüt yazınında son yıllarda kurumsalcılık üzerinde yapılan çalışmaların hız kazandığı ve **“Yeni Kurumsalcılık”** olarak adlandırılan bir akımın ortaya çıktığı görülmektedir. Yeni kurumsal paradigmaya duyulan ilgi, kurumları anlamaya ve açıklamaya yönelik disiplinler arası araştırmaların artış göstermesi ile ilişkilendirilebilir (Nee, 2001:1). Entelektüel yöndeki bu hareket, antropologların, siyaset bilimcilerin, psikologların, sosyologların ve ekonomistlerin ilgisini çeken bir boyut kazanmıştır. Bu noktada, sosyal yapı ve davranışların açıklanmasında; kuralların rolü, kültürün etkisi ve tarihin önemi konularına da artan bir ilgi söz konusudur (Scott, 2003:879-880). Yeni kurumsalcılar, yazına “kurumsal eşbiçimlilik” kavramını kazandırmışlar ve bu kavramdan yola çıkarak, örgütlerin, gerek taklitçilik gerek zorlayıcılık gerekse normatif baskıların etkisiyle birbirlerine giderek daha çok benzemeye başladıklarını ortaya koymuşlardır (DiMaggio ve Powell, 1983:150-154).

Öte yandan, örgütlerin toplumda giderek artan bir öneme sahip oldukları açıktır.

Bunun temel nedenlerinden biri, toplumun sahip olduğu varlıkların ve değerlerin büyük bir kısmının örgütler tarafından yönetilmesi veya kontrol edilmesidir. Onların kararları; kimin kredi alacağı, ekonominin hangi sektörlerinin güçlendirileceği, insanların nerede ve nasıl yaşayacakları, ne tür teknolojilerin ve yatırımların gerekli olduğu vb. ekonomik ve toplumsal yaşamı etkileyen pek çok konu üzerinde belirleyicidir. Dolayısıyla onların nasıl işlediklerini, ne tür davranışlar gösterdiklerini ve nasıl analiz edilebileceklerini anlayabilmek büyük önem taşımaktadır (Pfeffer, 1997:4). Kurumsalcılar, örgütleri, içinde buldukları kurumsal çevre ile ilişkilendirerek ele almakta ve ortaya koydukları görüşler ve elde ettikleri araştırma sonuçları ile örgütsel analizlere farklı bir bakış açısı getirmektedirler.

2. KURUM KAVRAMININ TANIMI VE BELİRLEYİCİ UNSURLARI

Kurum kavramına ilişkin tanımların büyük bir bölümü, kurumlara ilişkin değerleri ve normları ön plana çıkaran sosyolojik tanımlardır (Ganesh, 1980:210).

En genel anlamıyla *kurum*, “kuruluş, müessese, tesis” olarak; hukuki açıdan ise, “evlilik, aile, ortaklık, mülkiyet gibi, insanlar tarafından oluşturulan şey, müessese” biçiminde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 1988b:935). Bunun yanı sıra; sigorta, askerlik, akademik disiplin, oy kullanma, okula devam etme, başkanlık gibi çeşitli kavramlar da kurumu temsil eden örnekler arasında yer alır. Buradan hareketle, birer kurum örneği olan bu terimler arasında farklılıkların bulunduğu da açıktır. Bu terimlerden bazıları örgüt kavramına vurgu yaparken; bazıları daha kültürel ya da daha yapısal bir içeriğe sahip olabilmektedir. Bu farklılıklara rağmen, sözü edilen terimler, bunları kurum kavramı içerisinde değerlendirebilmemize olanak sağlayacak ortak özelliklere de sahiptirler (Jepperson, 1991:144-145). Görüleceği gibi, bu terimler, toplumda örgütlenmiş, yerleşmiş, kabul edilmiş, prosedürleri belli bir sosyal ilişkiler düzenini ve topluluğunu ifade etmektedir (Koçel, 2001:291). Ayrıca kurumların zaman içinde tekrar tekrar üretilen kurallar ve kaynaklar (Giddens, 1984:375) olduğu belirtilerek, onların değişime açıklık ve esneklik özelliklerine de vurgu yapılabilir.

Benzer bir tanımla Schneider’e göre kurum, büyük ve önemli sosyal fenomenlere (eğitim, evlilik, mülkiyet vb.) odaklanan veya farklı sosyal eylem şekillerine eşlik eden, kendine özgü değer yönelimleri ve çıkarları olan bir sosyal yaşam boyutu olarak ifade edilirken (Ganesh, 1980:210); bir başka açıdan, kurallara dayalı ve standartlaştırılmış sosyal uygulamaların bir araya geldiği bir kuruluş ya da oluşum düzenidir (Dillard, Rigsby ve Goodman, 2004:508). Sosyolojik açıdan kurum, belli başlı toplumsal ilgi alanlarını içine alan davranış kalıpları ile bir toplumun temel kaygılarını ve faaliyetlerini

düzenleyen ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan tüm yapısal bileşenleri içine almaktadır (Marshall, 2003:438). Bu kapsamda, örneğin doktorun sosyal statüsü ile, belirli davranışların, ilişkilerin ve beklentilerin oluşturduğu sosyal rolü; hem normatif hem de bilişsel açılardan yüksek ölçüde kurumsallaşmış bir statü ve roldür. Araştırma-Geliştirme, toplumdaki pek çok sektörde anlamı ve değeri olan kurumsallaşmış bir örgütsel etkinliktir. Benzer şekilde, “Sigara İçilmez!” uyarısı, sigara içme eylemini kurala bağlayan yasal statüdeki bir kurumdur (Meyer ve Rowan, 1977:341).

Yukarıdaki tanımlardan farklı olarak, kurum kavramı ile toplumdaki belirli birimleri ya da toplulukları anlatan tanımlar da bulunmaktadır. Örneğin Etzioni’ye göre kurumlar, bazen evlilik ya da mülkiyet gibi davranışları kültürel açıdan tanımlayan normatif bir ilke olarak tanımlanmakla birlikte, bazen salt belirli bir örgüt tipini açıklamakta da kullanılır. Diğer yandan Blaise, kurum tanımlarını birbirinden ayıran üç unsurdan söz etmektedir: Bunlar, (a) davranışsal normların belirleyicisi olmaları, (b) yasal bir çerçeveye sahip olmaları ve toplumdaki aktörlerin bireysel olarak –kalıcı-bağımsızlığı; ve (c) tüm topluma olduğu kadar küçük bir gruba da uygulanabilir olmalarıdır. Yazar, bu ortak unsurların yardımıyla, ancak “örgüt” kavramına daha yakın durarak kurumu, “normatif ilişkiler ve davranış kalıpları oluşturan, uygulatan, bunların korunmasını sağlayan ve içinde buldukları çevrede değer taşıyan işlevler ve hizmetler gerçekleştiren *örgütler*”, şeklinde tanımlamaktadır (Ganesh, 1980:210).

Barley ve Tolbert ise (1997:96-97) kurumları, “sosyal aktörlerin türlerini, uygun faaliyetlerini veya ilişkilerini belirleyen ortak kurallar ve sınıflandırmalar”, olarak tanımlamaktadırlar. Yazarlara göre bu tanım, ilgili sosyal aktörlerin kimliği konusunda herhangi bir saptamada bulunmadığı için, çok yönlü araştırma ve analizlerde rahatlıkla kullanılabilir. Bu aktörler; bireyler, gruplar, hatta daha büyük topluluklar olabilir.

Öte yandan kurumlar, temel ve ikincil olmak üzere iki ana grupta incelenebilirler: *Temel kurumlar*, sosyal açıdan evrim geçirmiş olan ve genel kabul görmüş normlar ve değerleri temsil ederler; örneğin insan hakları, mesleki etik gibi. Bunlar, büyük ölçüde bilinçaltına yerleşmişlerdir; çünkü bireyler, normları ve değerleri göreceli olarak içselleştirirler ve hatta genellikle, bunlara ilişkin alternatif seçeneklerin olabileceğini dahi düşünemezler. Temel kurumlar ciddiye alınırlar ve bu kurumların planlı olarak değiştirilmeleri çok güçtür. Temel kurumların bir ürünü olarak nitelendirilebilecek *ikincil kurumların* var olma nedeni ise; belirli sosyal sorunların çözüme kavuşturulmasıdır. İkincil kurumlar, yasaları, anlaşmaları, örgütleri ve örgütsel kural ve prosedürleri içine alırlar. Bu kurumlar, temel kurumlara kıyasla daha esnek olup, planlı olarak değiştirilmeleri de daha kolaydır. Temel kurumlarda olduğu gibi, ikincil kurumlar da

izleyicileri tarafından ciddiye alınarak içselleştirilebilir. Örneğin örgüt üyeleri bir örgütün kültürünü oluşturan değerleri zamanla içselleştirir ve onlara uygun davranışlar sergilemeye başlarlar (Bresser ve Millonig, 2003:221-222).

Yukarıdaki çeşitli bakış açılarının da işaret ettiği gibi, kurumlar, toplumda, bir anlam, istikrar ve düzen üretmek amacıyla hareket eden, normatif, düzenleyici ve kültürel-bilişsel unsurların oluşturduğu sistemlerdir (Scott, 2003:879). Dolayısıyla kurumlar, toplumsal yaşama istikrar ve anlam kazandırdıkları gibi, toplumsal davranışları sınırlar ve düzenlerler (Scott, 2001:48,51).

Berger ve Luckmann (1976:72), kurumsallaşmanın, çeşitli aktörler tarafından alışkanlık haline gelmiş eylemlerin izleyicileri tarafından da benzer şekilde uygulanmaya başlamasıyla ortaya çıktığını ve bu benzer karşılıklı davranışların da kurumları yarattığını belirtmektedirler. Alışkanlık haline gelmiş olan eylemler, benzerlik gösterdikçe kurumları oluşturmaktadır; bunlar da içinde buldukları sosyal grubun üyeleri tarafından paylaşılmaktadır.

Yukarıda sözü edilen normatif, düzenleyici ve kültürel/bilişsel unsurlar, uyulduğu takdirde yasallığı sağlayan kuralları ve normları içerir. Burada sözü edilen *yasallık*, toplumsal açıdan akla uygun, açık ve doğal davranışlar olarak gösterilen ve kabul gören normlara uygun hareket ederek sağlanabilir (Wicks, 2001:662). Deephouse (1996:1025) yasallığın, *değerlendirici* bakış açısıyla arzu edilirlilik ve normatifliği; *bilişsel* bakış açısıyla ise, anlaşılabilirlik ve dikkate alınmayı ifade ettiğini vurgulamaktadır. Bu noktada örgütler açısından yasallık, sosyal aktörler tarafından, örgütlere atfedilen bir statüdür. Belirli bir sosyal aktörün bakış açısından hareketle *yasal bir örgüt*; değerleri ve eylemleri, ilgili sosyal aktörün değerlerine ve eylemlere dönük beklentilerine uyum gösteren örgüttür. Daha açık bir ifadeyle, sosyal aktör, örgütün amaçlarını, bunlara ulaşmada kullandığı araç ve yöntemleri ve elde ettiği çıktılarını, geçerli, mantıklı, doğru ve rasyonel olarak kabul ettiği ve bunu onayladığı ölçüde, örgüt yasallık kazanır. Ancak yasallığın kazanılmasına ilişkin farklı yaklaşımlar da bulunabilmektedir. Örneğin, D'Aunno, Sutton ve Price (1991:637,642), Popülasyon Ekolojisi Yaklaşımını izleyerek, örgütlerin kendi içsel uygulamaları ile çatışan dışsal taleplere yanıt vermede sınırlı yeteneğe sahip olduklarını ve bu nedenle bu talepleri kısmen yerine getirebildiklerini belirtmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, kurumların belirleyici unsurları üç ana başlık altında toplanmaktadır: Düzenleyici unsurlar, normatif unsurlar ve kültürel-bilişsel unsurlar.

Kurumların *düzenleyici unsurları*; kural koyma kapasitesini, gözetim mekanizmalarını ve davranışları etkileyen baskıları içerir. Bu unsurlar çoğunlukla,

kurumsalci iktisatçılar, siyaset bilimciler ve iktisatçı sosyologlar tarafından incelenmektedir. Bu unsurların temel bileşenleri; güç, korku, önlem alma ve kurallardır. Kural koyucu yapılar; devleti, ticari ve mesleki kuruluşları, dernekleri, örgütleri ve örgüt gruplarını kapsar (Scott, 2003:880). Düzenleyici unsurların önemi üzerinde duran ilk sosyal kuramcılardan biri, Weber'dir. Weber yasal düzeni incelerken, toplumsal normlar ile düzenleyici unsurlar arasında bir ayırmalandırmaya gitmiştir. Weber'e göre toplumsal normların uygulanabilmesi için, çeşitli zorlayıcı araçlarla donatılmış kişi ya da kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece yazar, düzenleyici kurumları normatif unsurlardan açık bir şekilde ayırmıştır (Ruef ve Scott, 1998:877).

Kurumların *normatif unsurları*; sosyal yaşama kural koyucu, değerlendirici ve zorlayıcı bir boyut sunan beklentiler yaratılmasını içerir. Bu unsurlar, daha çok sosyologlar ve sosyal psikologlar tarafından incelenmektedir. Normatif unsurlar açısından davranışlar, ahlâkî olarak yönlendirilen ve içselleştirilen sosyal yükümlülüklerin bir sonucudur (Scott, 2003:880). Normatif unsurlara göre, sosyal düzen, sadece yasalarla değil, daha geniş sosyal değerlere uyumlu olma yoluyla sağlanabilir (Ruef ve Scott, 1998:877).

Son olarak, kurumların *kültürel-bilişsel unsurları* ise; içinde bulunulan toplumun sosyal gerçekliğini oluşturan ortak kavramları ve bu kavramlara yüklenen anlamları içerir. Bu unsurlar yakın dönemde incelenmeye başlanmış olup; kültürel-bilişsel dayanak, özellikle örgüt sosyologlarının, kültürel antropologların ve bilişsel-psikologların ilgi alanına girmiştir. Bu unsurlar kapsamında, sosyal düzeni, kurallar veya normatif beklentiler değil, paylaşılan inançlar, kavramlar ve davranışların altında yatan mantık oluşturur. Bu bakış açısı aynı zamanda yeni kurumsalcılığa temel teşkil eder (Scott, 2003:881); bu kuramcılara göre, kültürel-bilişsel unsurlar, sosyal sistemlerin işletilmesinde temel unsurlar olup, üzerinde düzenleyici ve normatif sistemlerin yapılandırıldığı çerçeveler sunarlar (Ruef ve Scott, 1998:879). Meyer ve Rowan'a göre (1977:341), kurumlar kaçınılmaz olarak normatif zorlamalar içerirler; ancak sosyal yaşama, temelde aktörler tarafından dikkate alınması gereken *kültürel-bilişsel olgular* olarak girerler.

Öte yandan kurum ve kurumsallaşma kavramları, genel sosyolojinin temel kavramları arasında yer almakla birlikte (Jepperson, 1991:143); yakın dönemlere kadar örgütler, kurumsalcılık açısından sosyal formların farklı bir türü olarak -görece- çalışmaların odağına yerleşmemiştir. Örgütler ile kurumsalcılık tartışmalarını ilişkilendiren ilk çalışmalar 1940'larda başlamakla birlikte (Scott, 2001:21); bu kavramlar yönetim ve örgüt yazınında, özellikle 1990'lı yıllarda büyük bir ağırlık kazanmıştır

(Barley ve Tolbert, 1997:94; Singh, Tucker ve Meinhard, 1991:390).

3. KURUMSALCILIĞIN YAZINSAL TEMELLERİ

Yazında kurumsalcılığın kökenlerine ilişkin ayrıntılı ve eksiksiz bir çalışma bulunmamakla birlikte, bu konuda daha önce yapılmış olan tartışmaları ve ortaya çıkan görüşleri göz ardı etmek ya da yok saymak yanlış olacaktır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı, günümüzün kurumsalcılık görüşünden farklılık göstermesine karşın, tüm çağdaş okullarda olduğu gibi, kurumsalcılar da ilk araştırmacıların çabalarından önemli ölçüde esinlenmişlerdir (Scott, 2001:1).

1960'lar öncesinde, örgüt kuramcılarının ve dolayısıyla örgütsel analizlerin çoğu, örgütlerin içsel işleyişi üzerinde odaklanmıştır (Scott, 1981:407; Mizruchi ve Fein, 1999:655). Bu dönemde örgütler, çevrelerinden tamamen izole edilmiş ve sınırları belirgin kapalı sistemler olarak ele alınmıştır. Bazı çalışmaların, özellikle Selznick, Gouldner ve Zald gibi eski kurumsalcı okula mensup araştırmacıların, örgütleri, çevreleri ile bağlantılı olarak ele aldıkları elbette doğrudur. Öte yandan 1960'larda baskın bir yaklaşım olan Durumsallık Yaklaşımı çerçevesinde de Thompson ile Lawrence ve Lorsch gibi yazarlar da örgütün çevresi ile etkileşimi üzerinde çalışmışlardır. Bunlara karşın, ancak 1970'lerde, örgütlerin çevreleri ile ilişkileri temel araştırma konusu haline gelebilmiştir (Mizruchi ve Fein, 1999:655-656). Bu dönemle birlikte, örgütlerin çevreleri ile yüksek ölçüde bir karşılıklı bağımlılık içinde oldukları; sınırlarının değişken ve geçirgen olduğu; dolayısıyla örgütlerin yapı ve işleyişlerinin ekonomik, teknik, politik ve kurumsal çevre faktörlerinin etkisi altında olduğu ve şekillendiği kabul edilmeye başlanmıştır (Scott, 1981:407). Bu gelişmelerin paralelinde ortaya çıkan düşünce akımlarından biri olan kurumsalcılığın ortaya çıkışı ve gelişmesine ilişkin olarak, yazında aşağıda ele alınan çeşitli görüşlere rastlanmaktadır.

Scott'a göre (2001:2,28) ilk kurumsalcı tartışmalar, 19.yüzyılın sonlarında Almanya ve Avusturya'da, sosyal bilimlerde bilimsel metot üzerindeki tartışmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Yazar bunun yanı sıra, iktisat, siyaset bilim ve sosyoloji alanında kurumsalcılık ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların, bu akımın gelişiminde ve farklı disiplinleri etkilemesinde rolü olduğunu belirtmektedir.

Kurumsalcı iktisadın gelişim sürecine bakıldığında, iktisadi düşüncenin tarihi seyri boyunca, kurumlar ve kurumsal değişime ilişkin konular üzerinde çalışmalar yapan pek çok iktisatçının bulunduğu görülmektedir. Amerikan kurumsalcı geleneğinin temsilcileri olan T.Veblen, W. Mitchell, J.R. Commons ve C. Ayres bu akımın öncüleri arasında yer alır. Ancak A. Smith ve J.S. Mill gibi Klâsik İktisatçılar; Alman, İngiliz ve Amerikan

Tarih Okulu üyeleri; Marx ve diğer Marxçılar; Menger, von Wieser ve Hayek gibi Avusturya okulu üyeleri; Schumpeter; ve Marshall gibi yeni-iktisatçıların çalışmalarında da kurumsalcılığın çeşitli boyutlarına rastlamak olasıdır (Rutherford, 1995:1).

İktisadi kurumların evrimini, kültürel gelişme sürecinin bir parçası olarak gören ilk Kurumsalcı İktisat Okulu, geleneksel statik iktisat kuramına yönelik eleştirilerle ortaya çıkmıştır. Bu okulun temellerini atan ABD'li iktisatçı T. Veblen, *iktisadi kararları veren insan* kavramının yerine, durmaksızın *değişen geleneklerin ve kurumların etkisi altındaki insan* biçiminde bir kavramı geçirmeye çalışmıştır. Genellikle aynı okul içinde sayılan Alman çalışma iktisatçısı J.R. Commons da, ekonomideki çeşitli grupların kolektif davranışlarına ağırlık vermiş ve bu grupların işleyişini, sürekli evrilen bir kurumlar ve yasalar sistemi çerçevesinde ele almıştır. Çoğunlukla *kurumsalcılar* olarak sınıflandırılan diğer iktisatçılar arasında, R. Tugwell, J. M. Clark, B. Webb, S. Webb, R. H. Tawney, A. Gruchy, W. Gordon, M. Tool sayılabilir (Rutherford, 1995:1; Ana Britannica, 2000:103). Kurumsalcı iktisatçılar, iktisadi olayları doğup geliştiği çevrede incelemişler, tüm iktisadi faaliyetleri kurum bünyesinde ve etkisinde ele almışlar; kısaca iktisadi kurumları araştırmışlardır. Bu okulun araştırmaları, sistemdeki kurumlara ve onların yansımaları olan iktisadi düzene yönelik olup, sorunlara sosyolojik çözümler getirmeye çalışmıştır (Ataman, 2001:194-195). Bu okul, iktisadi sorunları, daha geniş boyutlu toplumsal ve kültürel olgular çerçevesinde açıklamaya çalışan iktisatçılar üzerinde etkili olmuş ve toplumsal kurumları modernleştirmenin, sanayinin gelişmesi için gerekli olduğu dönemlerde yarar sağlamıştır (Ana Britannica, 2000:103).

Siyaset biliminde ise kurumsalcılık, hem Avrupa'da hem ABD'de 19.yüzyılın ikinci yarısı ile 20.yüzyılın ilk yirmi yılı içinde üzerinde çalışılan konulardan biri olmuştur. J.W. Burgess, W. Wilson ve W.W. Willoughby gibi öncü uygulamacıların bu alanda yürüttüğü kurumsal analizler, temellerini anayasa hukuku ve ahlâk felsefesinden almıştır. Bu akademisyenler tarafından önemli çalışmalar ortaya konulmuş olup; bu çalışmalarda biçimsel yapılar, yasal sistemler ve yönetim yapılarını karakterize eden idari düzenlemelere ağırlık verilmiştir. Bu çerçevede anayasalar, kabineler, parlamentolar, mahkemeler ve bürokrasi konuları üzerinde durulmuştur (Scott, 2003:6). 19.yüzyılın genel olarak ülkelerde anayasaların ortaya çıktığı çağ olması, araştırmacıların bu konuya ağırlık vermelerinde etken olmuştur. 1930'ların ortalarından başlayarak ve 1960'lar boyunca devam eden zaman zarfında ise, siyaset biliminde kurumsalcı bakış açısıyla mücadele edilmiş ve davranışçı bakış açısı, bu yaklaşımın büyük ölçüde yerini almıştır. Bu dönemde, davranışçılar, dikkatlerini kurumsal yapılardan politik davranışa yöneltmişlerdir. Davranışçılara göre, siyaseti anlayabilmek ve siyasi sonuçları

açıklayabilmek için, analizlerde, devlet kurumlarının biçimsel davranışlarına odaklanmak yerine, güç, tutumlar ve politik davranışın biçimsel olmayan dağılımı üzerinde durmak gerekir (Scott, 2003:7). Davranışçılar, biçimsel ya da resmi kurumlardan daha çok biçimsel olmayan liderleri ve izleyicilerini, seçkinleri ve kitleyi, baskı ve menfaat gruplarını, propagandayı, ideolojileri vb. inceleme konusu yapmışlardır (Dâver, 1993:199). March ve Olsen'e göre (1989:1), davranışçı bakış açısıyla bakıldığında, biçimsel olarak örgütlenmiş politik kurumlar, içinde daha çok temel faktörler tarafından yönlendirilen politik davranışların gerçekleştiği alanlar, olarak değerlendirilmektedir.

Sosyolojik açıdan ise Mizruchi ve Fein (1999:655-656)'a göre kurumsalcılık, temellerini daha önce, Selznick, Gouldner ve Zald'ın eski kurumsalcı yaklaşımı ile sosyolojideki toplumsal kurmacılık (social constructionism) yazınından almıştır. Toplumsal kurmacılık, bazen toplumsal yaşamın toplumsal düzlemde yaratılmış niteliğini öne çıkaran kuramlar için kullanılan genel bir terimdir. Bu kuram, toplumun insanlar tarafından aktif ve yaratıcı çabalarla üretildiği fikrini öne çıkarır; dolayısıyla sadece verili olan veya sorgulanmadan kabul edilen bir dünya yerine, yapılmış ya da icat edilmiş bir dünya portresi çizer (Marshall, 2003:749). Bu kuramın öncülerinden Berger ve Luckmann'a göre (1976:79), toplumsal düzenin temel özellikleri şu ilkelerle somutlaşmıştır: "Toplum bir insan ürünüdür. Toplum nesnel bir gerçekliktir. İnsan sosyal bir üründür."

Yukarıda özetlenmeye çalışılan disiplinler arası kurumsalcı çalışmalar, yönetim ve örgüt yazını üzerinde de etkili olmuştur. Bu nedenle kurumsalcılık-örgüt ilişkisinin tarihsel gelişimi incelenirken sözü edilen disiplinlerin etkileri ve yansımaları göz önünde bulundurulmalıdır.

Kurumsalcılık-örgüt ilişkisinin gelişimi kapsamında, 1940'lı yılların sonuna değin, Weber'in bürokrasi üzerine yapmış olduğu çalışmaların bir kısmının İngilizce'ye çevrilmiş olması, özellikle Columbia Üniversitesi sosyologlarının bu konuya olan ilgisini artırmıştır. Bu durum, örgütler ve kurumsallaşma ile ilgili çalışmaları yönlendiren ilk gelişmelerden biridir. Diğer bir gelişme, T. Parsons'un kendisine ait Kültürel-Kurumsal Kuramı örgütlere uyarlamasıdır. Aynı zamanda Parsons, Weber'in çalışmalarını tercüme edenlerden biridir. Bunu, Simon ile March'ın, örgütlerde rasyonelliğin doğası konulu çalışmaları izlemiştir. Ancak bu alandaki en önemli gelişme, örgütlerin kurumsal açıdan analizinde öncü olan ve kurumsallaşmayı bir süreç ve bir değişken olarak ele alan Selznick'in çalışmalarıdır; yazar bu çalışmalarında kurumsallaşma süreci kavramını ortaya koyarken, Merton'un çalışmalarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Merton doğrudan doğruya "kurumsallaşma" kavramını kullanmamakla birlikte, "Bürokratik Yapı

ve Kişilik” başlıklı ünlü makalesinde; çalışanların, örgütlerinin amaçlarına ulaşabilmesi açısından önem taşıyan kurallara uygun eylemlerde bulunmalarının gereğine ve bürokrasilerde, çalışanları normatif emirler doğrultusunda disipline eden ve yönlendiren güçler bulunduğuna dikkat çekmiştir. Merton’a göre, çalışanlar üzerindeki bu baskılar o kadar güçlüdür ki; kişiler bu kurallara uymak konusunda, katı, biçimsel ve hatta ayinsel bir zorunluluk hissederler. Ayrıca Gusfield, Clark, Perrow, Zalt ve Denton ile Stinchcombe gibi araştırmacıların da kurama önemli katkıda buldukları görülmektedir (Scott, 1987:494; Scott, 2001:21-23).

Sarvan vd.(2003:101) ise, örgüt-çevre ilişkisine yönelik anlayışın gelişmesinde iki temel dönemin varlığına dikkat çekmektedirler. Bunların ilki, 1950’lerin sonları ile 1960’ların başlarında, “çevre” kavramının örgütsel analizlere dahil edilmesine neden olan “Sistem Yaklaşımı” ile birlikte gelişen anlayıştır. 1970’lerin sonunda, geçen yirmi yıllık süreye ilişkin olarak, örgüt kuramını büyük ölçüde şekillendiren bir dizi çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, Williamson’ın “işlem-maliyeti ekonomileri” konusundaki kitabı, Hannan ve Freeman’ın “popülasyon ekolojisi” üzerine yazdığı makale (ayrıca Aldrich) ve Pfeffer ve Salancik’in örgütlerin dış çevre üzerindeki “kaynak bağımlılığı”nı anlatan kitabıdır (Mizruchi ve Fein, 1999:656). İkinci dönemde -1970’lerin sonundan günümüze-, çevrenin örgütleri yoğun biçimde etkilediği kabul edilmiş ve bu etkinin kendini gösterme şekli üzerinde durulmuştur; kurumsalcılık da bu dönemde geliştirilmiştir (Sarvan vd. 2003:101). Benzer şekilde Scott (2001:xix), kurumsalcılığın, 1970’lerin ortalarında, örgüt yazınına hızla girdiğini ve çok büyük ilgi gördüğünü belirtmektedir.

Meyer, Scott ve Strang’a göre (1987:187) ise, kurumsalcılık öncesi kuramlar, örgütlerde gerçekleştirilen teknik görevlerin, örgütsel yapının oluşumunda belirleyici olduğunu öngörmekteydi. Yazarlara göre, bu boyuttaki tartışmalar, benzer görevleri yerine getiren, ancak büyüklük ve karmaşıklık açısından çeşitlilik gösteren örgütleri açıklamada yeterli olamamaktadır. Bu çerçevede, örgüt tipleri arasındaki yapısal çeşitliliğin değerlendirilmesinde bu bakış açısının yetersiz kalması, kuramcılar, örgüt yapısının birincil belirleyicisi olarak teknoloji yerine çevrenin rolüne odaklanmaya yöneltmiştir. Örgütsel çevreler, yapıları ve düzenleyici kuralları açısından olduğu gibi, kaynak ve güç düzenlemelerinin karmaşıklığı açısından da farklılık gösterirler.

Abernethy ve Chua’ya göre (1996:571) de, 1970’li yılların sonlarından itibaren, örgütsel kuramcılar, örgütlerin ve çevrelerinin teknik açıdan karşılıklı birbirlerine bağımlılığı yerine, *sosyal ve kültürel* karşılıklı bağımlılık üzerinde durmaya başlamışlardır. Yapısal durumsallık yaklaşımına önemli ölçüde karşıt olarak, kaynak

bağımlılığını öne sürenler (Pfeffer ve Salancik) ile kurumsalcı kuramcılar (DiMaggio ve Powell; Smelser ve Swedberg), örgütleri, daha büyük örgütler arası şebekeler ve kültürel sistemler kapsamında incelemişlerdir. Bu kurumsal çevre, örgütlerin yalnızca girdi ve çıktı piyasalarını değil, inançlarını, normlarını ve tarihi geleneklerini de etkilemektedir. Her iki çevrede de ayakta kalabilmek ve başarılı olabilmek için örgütler, yalnızca *teknik ve operasyonel etkinliği* değil, aynı zamanda *sosyal yasallığı* da gerçekleştirme gereksinimi duyarlar.

Yukarıda açıklanan gelişmelerin ışığında, yeni kurumsalcılık olarak adlandırılan bir kuramın ortaya çıkması ise, J. Meyer'in "*Eğitimin Bir Kurum Olarak Etkileri*" ile J. Meyer ve B. Rowan'ın "*Kurumsallaşmış Örgütler: Mitos ve Merasim Olarak Biçimsel Yapı*" başlığıyla 1977 yılında yayınlanan iki makaleleri ile olmuştur (DiMaggio ve Powell, 1991:11). Özellikle Meyer ve Rowan'ın makalesi, endüstri-sonrası toplumdaki pek çok örgütün biçimsel yapısının, işe dönük teknik gereksinimler ve performans ölçütleri yerine, büyük ölçüde kurumsal çevrelerinin mitoslarını yansıttığını öne sürmektedir. Bu araştırmacılara göre; modern toplumlarda, biçimsel örgüt yapısının rasyonel unsurları, köklerini, sosyal gerçeklik anlayışından alırlar ve bu anlayışı yansıtırlar (Meyer ve Rowan, 1977:341-343). Kurumsalcılar, örgütlerin, çeşitli kurumlardan gelen baskıların bir sonucu olarak "neyin uygun, doğru ve anlamlı bir davranış olduğuna ilişkin ortak bir anlayış" edindiğine dikkat çekerler (Davis, Desai ve Francis, 2000:241). Yakın dönemli çalışmaların ise, daha çok "kurumsal bir temel oluşturma" yönünde olduğu ve bu incelemelerin, örgütlerin içinde bulunduğu örgütler arası ortam üzerinde odaklanarak yapıldığı görülmektedir (Han, 2000:513).

1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca kurumsalcılık okuluna yeni düşünceler, kuramlar ve bakış açıları eklenmiştir. Kuram, 1980'in ilk yarısında, DiMaggio ve Powell'in çalışmalarıyla daha da popülerlik kazanmıştır. DiMaggio ve Powell yeni kurumsalcılık kapsamında, yasal düzenlemelerin, meslek kuruluşlarının ve kurumsal çevreyi oluşturan diğer kurumların normatif baskılarının, örgüt yapıları, stratejileri, faaliyetleri ve rutin iş yapma biçimleri birbirine benzer örgütleri nasıl ortaya çıkardığını açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca yazarlar, çevreye uyumun, örgütler için önemli sonuçlar doğurduğunu da ifade etmişlerdir. 1990'lara yaklaşırken ise Zucker, kurumların çevreye uyumları sonucunda olumlu bir imaj kazanacaklarını, böylece ihtiyaç duydukları kaynaklara daha kolay erişebileceklerini ve örgüt olarak birbirlerine benzeyeceklerini öne sürmüştür (Ataman, 2001:196-197). Baum ve Oliver'a göre (1992:541), yapılan araştırmalar, kurumsal ilişkilerin, örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için, çevresel belirsizlikler ve rekabetçi tehditlerden koruyucu bir tampon rolü üstlendiğini göstermektedir.

Diğer bir bakış açısıyla, başlangıçta kurumsalcılığa yönelik araştırmaların, “bürokrasi” kavramı çerçevesinde yoğunlaştığı söylenebilir. Kaldı ki endüstriyel düzenle ilgili ilk analiz de Weber tarafından “biçimsel örgüt” başlığıyla yapılmıştır (Sargut, 2001:126). Weber’in klâsik makalesi “Bürokrasi”, modern örgütlerin, kendilerini geleneksel yönetim biçimlerinden ayıran bazı özelliklerini -işbölümü, yetki hiyerarşisi, yazılı kurallar ve yönetmelikler vb.- ortaya koymakta; bürokratikleşmenin, modern toplumlardaki tüm kurumların gelişiminde rasyonelliğe yönelik tarihsel eğilimin sonuçlarından biri olduğunu öne sürmektedir (Meyer ve Brown, 1977:364). Weber, bürokrasiyi, “yasal-rasyonel toplumların en tipik örgütlenme ve yönetim biçimi” olarak ele almakta (Fry ve Nigro 1996:38) ve bu toplumlarda tüm örgütlerin yasal-ussal yetkiye dayandığını (DiPadova, 1996; Meyer ve Brown, 1977:364) belirtmektedir. Weber’e göre, geniş gruplar halinde bir arada çalışan insanlar, belirli bir büyüklüğü aştıktan sonra, “rasyonel ilkelere” uygun olarak örgütlenip yönetilmektedirler. Bu “ilkeler”, ortak bir otoriteye tabi tüm büyük ve geniş gruplar için *aynıdır* (Baransel, 1979:166). Weber örgütlerde bürokratikleşmeye yol açan ve bu süreci hızlandıran faktörleri şu şekilde açıklamaktadır (Baransel, 1979:163):

- Hizmet arzının hukuksal olarak yoğunlaşması ve kitlelerin büyümesi (örneğin modern büyük devlet tipi ve kütlelere dayanan siyasi partiler, bürokrasiyi teşvik eden faktörlerden biridir);
- Önceden belirlenebilen hareket ve davranışları sağlayan sistematik ve nesnel hukuk düzeninin yerleşmesi (örneğin Avrupa’da Roma Hukukunun kabul edilmesi);
- Bürokratik mekanizmayı işleten maddi araçların, otorite sahibinin elinde toplanması (örneğin kamu ve özel kaynaklardan gelen gelirlerin birleşmesi ve bütçe halinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılması).

Meyer ve Brown (1977:364-365) bürokratikleşmenin yukarıda sayılan nedenlerine ek olarak; kentleşme, okur-yazar oranının artması, kaynakların hareketlilik kazanması, dini inançların etkisi, para ekonomisi gibi gelişmeleri de vurgulamaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, gerçekte Weber, ideal bürokrasi modelini kurumsal çevreye dayandırmaktadır. Weber’e göre kurumsal çevreyi oluşturan unsurlar, modern büyük devlet tipi, siyasi partiler ve nesnel hukuk düzenidir. Bu ve benzeri çevre unsurları, sahip olunan kaynakların dağıtımında önemli bir rol üstlendiğinden dolayı, örgütlerin bu kaynaklardan pay alabilmesi için, kurumsal çevrenin koyduğu “yasallık” çerçevesinde yapılarını değiştirmeleri gerekecektir. Weber’e göre kurumsal çevrenin uyulmasını istediği yapı, “ideal tip bürokrasi modeli”dir. Weber, bugün kullandığımız terminoloji ile kurumsalcılığı doğrudan doğruya bir örgüt kuramı

olarak öne sürmemekle birlikte; ortaya koymuş olduğu ideal tip bürokrasi modeli, kurumsal çevreye ve bu çevrenin çizmiş olduğu yasallığa dayanmaktadır. Dolayısıyla Weber, aslında örgüt yapılarının oluşturulmasında, kurumsal çevrenin önemine işaret ederek, kurumsalcılığa temel oluşturan bir bakış açısı geliştirmiştir.

İnsanın davranışlarını ve öğrenme biçimini açıklamada “bilişsel kuram”ın getirdiği katkılar ise, kurumsalcılığın hem psikoloji hem de sosyoloji disiplinleri ile olan ilişkilerinde devrim niteliğinde bir değişime neden olmuştur (Sargut, 2001:127-128). Genel olarak biliş, bireyin zihninin dünyayı ve çevresindeki olayları anlamaya yönelik olarak yaptığı işlerin tümüdür. Öğrenen bireyin, dikkat, imgelem, algı ve içgüdü gibi süreçleri kullanması bilişsel bir işlemdir (Selçuk, 1999:135). Bilişsel kuramcılara göre öğrenme, bireyin çevresinde olup bitenlere bir anlam yüklemesidir. Bireyin davranışını anlayabilmek için, onun karşılaştığı durumu nasıl değerlendirdiğinin anlaşılması gerektiğini savunan bu kuramın temelini Gestaltçı psikoloji oluşturur (Özden, 1998:25). Gestaltçı kuramcılara göre bütün, parçaların toplamından daha fazladır ve birey, bütünü parçalarına ayırarak değil, bir bütünlük içinde algılar. Bu kuramcılar, bireyin, dışarıdan gelen duyumlara kendisinden bir şeyler katarak yaşantıyı yeniden örgütlediğine inanmaktadırlar (Senemoğlu, 1998:244). Öte yandan Piaget’e göre bireyin zihni, kendisine ulaşan her şeye anlam bulmaya çalışan dinamik bir bilişsel yapı grubudur. Bu anlam bulma; bireyin deneyimine, ait olduğu kültüre, içinde öğrenmenin gerçekleştiği ortama ve bireyin bu süreçteki rolüne göre değişmektedir (Özden, 1998:26). Buradan hareketle, bireylerin çevrelerini algılamalarında, içinde buldukları örgütlerin, bir “anlamlar” ve “simgeler” kaynağı olarak belirleyici olduğu söylenebilir. Aynı şekilde *kurumsallaşma süreci* de örgütlerin çevrelerinden bilgi alıp süreçleşmelerine yardımcı olan şemaları ve programları sağlar. Bu nedenle de bilişsel kuramın oluşturduğu bağlamda “kurum” kavramının önemi artar (Sargut, 2001:127-128).

Örgüt yazınında kurumsalcılığın gelişmesinde en etkili olan faktör ise, bu yaklaşımın yaygın bir uygulanabilirliğe sahip olmasıdır. Başlangıçta sosyolojik temelli kurumsalcı akademisyenler, kurumsal düşüncelerin yalnızca kurumlaşmış örgütleri (kurumları) kapsamına aldığına inanıyorlardı. Ancak bugün kurumsalcılık, her tipte örgütün analizinde kullanılabilir. Bunun nedeni ise, değişen ölçülerde de olsa tüm örgütlerin kurumlaşmış olmalarıdır. Günümüzde tüm örgütler belirli ölçülerde düzenleyici süreçlere ve kurallara tabidirler; başka bir deyişle, ne şekilde kurulabilecekleri ve yasal olarak nasıl işleyebileceklerine yönelik kurumsal süreçlere konu olurlar (Dillard, Rigsby ve Goodman, 2004:508). Çağdaş örgüt sosyologları (örneğin Giddens; Scott; Meyer) da örgütsel eylemler üzerinde kurumsal süreçlerin

etkilerini vurgulamaktadırlar (Nicolaou, 1999:132).

Öte yandan Üsdiken ve Gökşen'e göre (2000:233), örgüt kuramları, örgütleri şekillendiren, onları birbirlerine benzer veya birbirlerinden farklı kılan faktörler üzerinde bir uzlaşmaya henüz varamamışlardır. 1970'li yılların sonlarından bu yana öne sürülen bakış açıları, örgütleri şekillendirmede dikkati, bir ülkenin o örgütler için yarattığı kurumsal ortamın üzerine çekmiştir. "Makro-Kurumsal Kuramlar" adı altında toplanan bu yaklaşımlar, bir örgütü şekillendiren başlıca unsurun, o örgütün içinde bulunduğu ülkenin kurumsal çevresi olduğunu savunur. Bunlara göre, bir ülkenin, devlet sistemi, eğitim sistemi, finansal sistemi, çalışma ilişkileri sistemi gibi ana kurumları, kendilerine has bir "kurumsal mantık", "iş sistemi" veya "ulusal üretim biçimi" yaratırlar. Bu mantık, sistem ya da biçim ise, yine kendine has ulusal bir egemen örgüt biçimi oluşturur ve bu örgütsel biçimler ülkeler arasında farklılıklar göstermekle birlikte ülke içinde homojendirler.

Scott (2003:879-880), son yirmi yılda kurumsalcılık üzerinde çalışan sosyal bilimciler arasında yeniden bir hareketliliğe tanık olunduğuna dikkat çekmektedir. Antropologları, siyaset bilimcileri, psikologları, sosyologları ve iktisatçıları kapsayan bu ilgi, sosyal yapı ve davranışın açıklanmasında çok yönlü ve disiplinler arası bir bakış açısı getirmektedir. Bu gelişmeler, 20.yüzyılın başlarındaki önemli kurumsalcıların –Burgess, Commons, Durkheim, Mead, Schutz, Spencer, Summer, Veblen, Weber- düşüncelerini yeniden ele almak olarak değerlendirilebilirse de, daha ziyade 1960'ların başlarından bu yana devam eden, Carnegie Karar Verme Okulu, İşlem Maliyeti ve Evrimsel İktisat, siyaset biliminde Rasyonel Seçim Kuramı, psikolojide Bilişsel Kuram, sosyolojide etnometodoloji ve fenomenoloji ile antropolojideki Kültürel Dönüşüm gibi yakın dönemli çalışmalarla hız kazanmıştır.

Son olarak vurgulanması gereken gelişmelerden biri, kurumlara bakış açısındaki değişimdir. Geçmiş dönemdeki kuramsal ve ampirik araştırmalar; kurumları, temelde istikrar ve düzen sağlama kaynakları olarak –davranışsal uyum ve eşbiçimliliğe vurgu yaparak- değerlendirmişlerdir. Daha yakın dönemli çalışmalarda ise dikkatler, örgütlerdeki benzerlikler kadar farklılıkları da incelemeye olanak verecek şekilde, kurumsal değişimin kaynakları ve sonuçları ile kurumsal süreçlere doğru kayma göstermiştir. Kurumsal süreçlerdeki değişime artan ilgi, yalnızca kapsadığı unsurların çeşitliliği ve bunların değişik birleşimine değil, bu unsurların taşıyıcı/aktarıcısındaki çeşitliliğe yönelik olarak sürmektedir (Scott, 2003:881). Diğer gelişme ise, yasallık kavramının ele alınışı ile ilgilidir. Ruef ve Scott' a göre (1998:878), geçmiş dönemlerde kurumsalcılar, kültürel temele dayalı kural koyucu sistemlerin önemine dikkat çekmeye ve bunun etkilerini göstermeye çalışmışlardır. Daha yakın dönemlerde ise, giderek daha

çok araştırmacı yasallık kavramına işlerlik kazandırma çabasına girmiştir. Bu çerçevede, örgütlerin sosyal değerlerle mi yoksa sosyal açıdan yapılandırılmış modellerle mi yasallaşacağı sorunu ile karşı karşıya kalan araştırmacılar; kurumların hangi unsurları ile ilgilenileceği, hangi sosyal aktörlerin yasallık üzerinde etkili olduğu ve değerlendirmelerin hangi düzeyde (popülasyon, örgüt ya da alt birim) yapıldığı gibi sorulara yanıt aramaktadırlar.

Tarihsel gelişim çizgisi içinde kurumsalcılığın belirgin özellikleri ve içeriği, aşağıdaki şekilde özetlenebilir (Koçel, 2001:291-292; Ataman, 2001:193-194; Vit, 1996:6; Dillard, Rigsby ve Goodman, 2004:508):

- Kurumsalcılığın farklı disiplinlerde farklı anlamları vardır; hatta örgüt kuramı kapsamında çalışan “kurumsalcılar”, makro ve mikro özelliklere görece ağırlık verme; kurumların normatif ve bilişsel boyutlarını ağırlıklandırma ve kurumların oluşturulmasında ve yaygınlaşmasında ilişkisel bağlara ve çıkarılara önem atfetme açılarından farklılık gösterirler (Dimaggio ve Powell, 1991:1).

- Kurumsalcılığa ilişkin eski ve yeni tüm düşüncelerin kesiştiği noktalar; göz ardı edilemeyen çevre faktörü, örgütlerin çevrelerindeki/sektörlerindeki diğer örgütlere, başka bir deyişle kurumsal çevreye benzemek zorunda olmaları ya da benzemeye zorlanmaları, örgütleri bir zincirin halkaları saymaları vb. konularda odaklanmaktadır.

- Kurumsalcılık, kurumların nasıl oluştuğu, toplumsal özellikler ile kurumlaşma arasındaki ilişkiler, örgütlerin yapı ve işleyişleri ile kurumsal olmaları vb. konuları incelemeye çalışır. Kurumsalcılık, temelde bir örgütün kurumsal çevre ile olan ilişkisini, örgüt üzerindeki sosyal beklentilerin etkilerini ve bu beklentilerin örgütsel uygulamalara ve özelliklere nasıl yansıtıldığı ile ilgilenir.

- Kurumsalcılık, göreceli bir yaklaşımdır; herhangi bir olayın ya da bir davranışın kurumsal sayılabilmesi, olayın geçtiği çevreye, kişilerin amaçlarına, ilişkilerin özelliklerine ve incelenecek olan soruna bağlıdır.

- Kurumsalcılık, sosyolojik bir yaklaşımdır. Gerek bu yaklaşımı ortaya atanların ve geliştirenlerin uğraşı alanları gerekse örgütlerin sosyolojik bir unsur olarak incelemeye alınması bunun en temel göstergeleridir. Gerçekten de bu ekoldeki çoğu araştırmacı ve kuramcı sosyoloji kökenlidir ve dikkatlerini çoğunlukla kurumlara, onların sistem içindeki işleyişlerine ve içinde buldukları çevre ile etkileşimlerine vermişlerdir. Nitekim sosyoloji biliminin öncülerinden E. Durkheim 1901’de sosyolojiyi, “kurumların, onların oluşumlarının ve işleyişlerinin bilimi” olarak tanımlamıştır (Brint ve Karabel, 1991:343-344). Ortaya çıkışından itibaren sosyoloji, bir disiplin olarak, sosyal kurumlara dönük araştırmalar ve kurumsal değişimin karşılaştırmalı analizi ile ilgili olmuştur (Nee,

2001:1).

• Kurumsalcılığın işaret ettiği *rasyonellik*, belirli bir kurumsal çevrede, bireyler ve örgütler açısından bulunulması gereken yolun ne olduğunu tanımlar. Örgütler, kendi sınıflarının iyi ve yasal bir üyesi olmak istiyorlarsa, kurumsal çevrenin kendileri için tanımlamış olduğu örgüt yapısını ve işleyişini benimsemek durumunda kalırlar. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kurumsal çevre, örgütlerin ve bireylerin uygulamalarına ilişkin seçenekler üzerinde çeşitli kısıtlamalar getirmektedir. Böylece kurumsal çevre, örgütlerin karşı karşıya kaldıkları alternatif hareket tarzları üzerinde çeşitli kısıtlamalar yaratarak, o çevrede izlenmesi gereken belirli tipteki davranışları ortaya koymuş olur. Öte yandan bu durum, kusursuz rasyonellik ya da tam anlamıyla sınırlandırılmış bir rasyonellik anlamına da gelmemektedir. Kurumsalcı kuramcılar, kurumsal çevrenin insan eylemleri üzerinde belirli sınırlamalar getirdiğini belirtmekle birlikte, bu sınırlamaların tamamıyla belirleyici olmadığını da kabul etmektedirler. Bireyler ve örgütler, yaptıkları seçimlerle ve ortaya koydukları çeşitli eylemlerle, içinde buldukları kurumsal çevre üzerinde önemli etkiler yaratarak farklılıklara ya da köklü değişimlere neden olabilmektedirler. Buna, ABD’de kadınların oy kullanma hakkını elde etmeleri, Güney Afrika’daki ırkçılığın ortadan kaldırılması, Sovyetler Birliği’nin dağılması vb. örnekler verilebilir (Barley ve Tolbert, 1997:94).

4. YENİ KURUMSALCILIK VE KURUMSAL EŞBİÇİMLİLİK

Yeni kurumsalcı yaklaşıma ilişkin düşünceler, mevcut bilgi birikimine yeni bakış açıları ve yeni kavramlar getirmekle birlikte, onlardan tamamen bağımsız bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Benzer şekilde, yönetim ve örgüt yazınında, yeni kurumsalcılıkla ilgili olarak ortaya çıkan görüşleri, hem ilk kurumsalcılardan hem de iktisat, siyaset bilim ve sosyoloji alanındaki yeni kurumsalcılardan ayrı düşünmemek gerekir (Scott, 2001:28). İktisatta bu, maliyetsiz (bedelsiz) görülen ve tamamen bilgiye dayalı olan işlemlerdeki etkinliği savunan yeni-klâsiklerin reddedilmesi ile başlamıştır. Siyaset biliminde, politik kurumların ve politik pazarların analizine yönelik bir paradigma getiren pozitif politik ekonomi yükselişe geçmiştir. Sosyoloji biliminde yeni kurumsalcılık ise, sadece kurumların varlığını kabul etmekten ziyade onları açıklamaya yönelmiştir (Nee, 2001:1).

Coase tarafından başlatılan ve Williamson tarafından yeniden canlandırılan analitik gelenek, hukuk ve iktisat disiplinleri ile örgütsel iktisat ve ekonomi tarihi gibi alt disiplinlerin katkıları ile iktisatta yeni kurumsalcı akımının yayılmasına neden olmuştur. Buna göre bireyler davranışlarını, istikrarlı ve tutarlı tercih sıralamaları çerçevesinde maksimize etmeye çalışırlar; ancak kurumsalcı iktisatçılar, bireylerin bunu bilişsel

sınırlar, yetersiz bilgi ve anlaşmaların izlenmesi ve yerine getirilmesindeki güçlükler karşısında yaptıklarını öne sürerler. Yeni kurumsalcılar, işlemi (transaction) analizin temel birimi olarak ele alırlar. Dönüşüme konu olan taraflar, bilginin maliyetli olduğu bir dünyada işlem maliyetlerini ekonomikleştirmeye çalışırlar, bazıları fırsatçı davranırlar ve rasyonellik sınırlıdır. Bu nedenle sorun, varlıkların belirlenmesi, belirsizlik ve sıklık gibi işleme dönük davranışların, belirli ekonomik kurumlarda nasıl ortaya çıktığını anlayabilmektir. Örgütsel iktisatçılara göre kurumlar, ekonomik dönüşüme yönelik etkin ve güvenilir çerçeveler sağlayarak belirsizliği azaltırlar (DiMaggio ve Powell, 1991:3-4). Yeni kurumsalcılar, eski kurumsalcıların kuram eksikliğini; bireyselci terimlerden ziyade makro veya holistik terimlerle tartışmaya eğilimli olduklarını; rasyonel seçimden ziyade “davranışçılık çerçevesini” kullandıklarını; iktisadi davranma konusuna yeterli vurgu yapamadıklarını ve kurumsal gelişmede planlanmamış ve evrimsel süreçlerin önemini yeterli ölçüde değerlendiremediklerini belirtmekte ve bu konuları eleştirmektedirler. Bu nedenle iktisatta eski kurumsalcılar, tanımlayıcı, anti-biçimselci, holist, davranışçı ve kolektivist olarak görülmüşlerdir. Öte yandan eski kurumsalcılar da yeni kurumsalcıların geliştirdikleri kuramı çok soyut ve biçimsel bulmakta ve bu kuramın bireyselciliğin aşırı ve indirgemeci bir versiyonu olduğunu söylemektedirler. Aynı zamanda bireyin aşırı ölçüde rasyonel, aşırı ölçüde otonom ve sınırlandırılmış olduğunu, öte yandan da kendi kurumsal ve sosyal ortamından etkilenmeyen bir varlık olarak görülmesini eleştirmektedirler. Buradan hareketle yeniler de, daha biçimselci, bireyci, indirgemeci, rasyonel seçim ve iktisadi davranmaya eğilimli ve genellikle müdahaleci olmayan bir görüntü sergilemektedirler (Rutherford, 1995:3-4).

Genel olarak değerlendirildiğinde, yeni kurumsal örgüt kuramı ile yeni kurumsal iktisat kuramı arasında bazı açılardan benzerliklerin ve farklılıkların olduğu görülebilir. Örneğin, her iki kuram da, bir aktör olarak bireylerin sınırlı rasyonellik tarafından kısıtlandığını; aynı zamanda örgütlerin önemli birer kurum olduklarını kabul eder. Bununla beraber, aralarında önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Yeni kurumsalcı iktisatçılar temelde, kamu yapıları gibi etkin ikincil kurumların tasarımı ve uyumlaştırılması ile ilgilenirken; yeni kurumsal örgüt kuramı, temel ve ikincil kurumlar tarafından temsil edilen içselleştirilmiş norm ve değerlerin, bireyler, örgütler ve örgütsel alanlar üzerindeki etkilerini inceleme konusu yaparlar. Öte yandan, yeni kurumsalcı iktisatçılar, farklı olarak, kurumsal çevrenin örgütsel seçimler üzerinde kısıtlayıcı bir unsur olduğunu kabul etmemektedirler (Bresser ve Millionig, 2003:222).

Siyaset biliminde kurumsalcı bakış açısı, 20.yüzyılın ortasında bu alanda baskın olan davranışçı bakış açısına bir tepki olarak tekrar ortaya çıkmıştır (Scott, 2003:33;

DiMaggio ve Powell, 1991:5). Kurumlara ilişkin olarak yeniden canlanan bu ilginin nedeni, sosyal kurumların modernliğe dönük değişimleri ve bu değişimi gözlemleyen araştırmacıların yaptıkları değerlendirmelerdir. Öte yandan sosyal, politik ve ekonomik kurumlar giderek daha fazla büyümekte, karmaşıklaşmakta ve kaynakların kontrolü açısından kolektif yaşam üzerindeki ağırlıkları artmaktadır. Benzer şekilde, modern ekonomik ve politik sistemlerdeki temel aktörlerin çoğu biçimsel örgütlerdir ve yasal ve bürokratik kurumlar çağdaş yaşamda baskın bir rol oynamaktadırlar. Siyaset biliminde yeni kurumsalcılar, özellikle, yasa koyucular, yerel yönetimler, kamu hukuku, politik ekonomi, politik kültür, rasyonel seçim ve politik seçkinler gibi konularda çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır (March ve Olsen, 1989:1-2). Bu alanda çalışan yeni kurumsalcılar, iki farklı gruba ayrılmışlardır: Tarihsel kurumsalcılar ve rasyonel seçim kuramcıları. *Tarihsel kurumsalcılar* pek çok yönden, kendilerini rejimlerin ve devlet mekanizmalarının ayrıntılı analizine ayıran yüzyıl başı kurumsalcılarına dönüş yapmışlardır. March ve Olsen, Krasner, Holl, Skocpol ve Ziysman tarafından temsil edilen bu akım kapsamında; kurumlar, siyasal yönetimi şekillendiren, biçimsel yapıları ve biçimsel olmayan kural ve prosedürleri içeren unsurlar olarak görülmüştür. Tarihselciler, bir yandan politik kurumların, örneğin “sosyal sınıf” gibi diğer sosyal yapılardan türemiş olduklarını vurgularken, diğer yandan bu kurumların sosyal fenomen üzerinde bağımsız etkileri olduğunu belirtmektedirler. Tarihselciler, aktörlerin güçlerinin ve tercihlerinin, daha büyük bir kurumsal çerçeveye odaklanmaksızın anlaşılamayacağını belirtmektedirler. Bu akıma göre, kurumlar aktörleri oluştururlar ve bunların uygun davranış kalıplarını tanımlarlar; davranışı sınırlandırır, ancak aynı zamanda güçlendirirler. *Rasyonel seçim kuramının* öncüleri ise, Moe, Shepsle ve Weingast gibi kuramcılarıdır. Bu analizciler, kurumların; çıkarlarını korumak veya artırmak isteyen bireyler tarafından kurulmuş olan ve rasyonel şekilde yapılandırılmış büyük yapılar olduğunu öne sürerek, onların birer yönetim veya kural sistemleri olduklarını belirtmektedirler. Bu yaklaşım, yeni kurumsalcı iktisatçıların çalışmalarının devamı niteliğinde olup -Williamson’un İşlem Maliyeti Yaklaşımı ile Alchian ve Demsetz’in Vekalet Teorisi çalışmalarını da içine alacak şekilde- bunların politik sistemlere uyarlanmasını ifade eder. Rasyonel seçim kuramcıları, siyasal gerçeklik boyutunda, sosyal seçimlerin kaotik olmadığını, tersine kurumların oynadığı ayırt edici rol nedeniyle büyük ölçüde istikrarlı olduklarını öne sürmektedirler. Bu kuramcılar tarafından öne sürülen bir diğer görüş; ekonomik örgütler ile siyasal kurumların aynı bakış açısıyla açıklanabileceğidir. Bu yaklaşımda, ekonomik örgütlerle müşterileri arasındaki ilişki, oy verenlerle siyasal kurumlar arasındaki ilişkiye benzetilmektedir (Scott, 2003:33-35).

Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, örgüt yazınında yeni kurumsalcılığın ortaya çıkması, örgütsel yapı ve işleyişin anlaşılmasına ilişkin çalışmalara ekonomik, siyasal ve sosyolojik bir boyut kazandıran en önemli gelişmelerden biridir. Yeni kurumsalcılar, örgütsel yapılar ile örgütlerin içinde buldukları daha geniş bir sosyal çevre arasındaki ilişkinin anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Bunlara göre, örgütlerin yapıları ve davranışları, performans sonuçlarını en üst düzeye çıkarma stratejilerine göre değil, büyük ölçüde sosyal gerçekliğin kabul gören ve değer verilen kurallarına bağlıdır (Beckert, 1999:778). Bunu yapan örgütler, uygulamaların ve prosedürlerin o zamanki etkinliklerinden bağımsız olarak, yasallıklarını ve geleceğe dönük olarak yaşamlarını sürdürebilme şanslarını artırmış olurlar (Meyer ve Rowan, 1977:340). Örgütler, kurumsal çevreleriyle gerekli bağları oluşturduklarında ve bu çevrenin ortaya koyduğu yapıyı kurup, uygun davranışları benimsediklerinde, varlıklarını sürdürmek için gerekli ödülleri elde etme olanağına da kavuşurlar (Baum ve Oliver, 1992:541). Ancak kurumsalcılığın, farklı örgütsel formlar ile onların işleyişlerinin tanımlanmasında çok başarılı olduğu kabul edilmekle birlikte; bazı örgüt biçimlerinin muhtemel seçenekler arasından neden seçildiği ve neden örgütsel biçimlerin zaman içinde belirli yönlere doğru değişim gösterdiğinin açıklanmasında yetersiz kaldığına ilişkin eleştiriler bulunmaktadır (Brint ve Karabel, 1991:343).

Kurumsalcılığı, örgütsel yapı ve davranışa yönelik önemli bir açıklama olarak yeniden canlandıran ve gündeme getiren Meyer ve Rowan ile DiMaggio ve Powell olmakla birlikte (Mizruchi ve Fein, 1999:656); örneğin Scott (2003:879) bunlara March ve Olsen'in çalışmalarını da eklemektedir. Scott, Oliver, Fligstein ve McAdam, Weick, Goodrick ve Salancik, Hirsch ve Lousbury, Kondra ve Hinings gibi çok sayıda yazarın çalışmaları da kuramın gelişmesini hızlandırmıştır (Scott, 2003:880; Beckert, 1999:778).

Meyer ve Rowan, örgütlerin, yasallaşabilmek için, bir örgütün ne yapması gerektiğine yönelik olarak ortaya atılmış olan sosyal emirlere (kurallara) uygun hikâyeler oluşturduklarını öne sürmektedir. Bu hikâyeler, bir örgütün gerçekte ne yaptığına değil, daha ziyade potansiyel etki gruplarının onayını almaya dönük sembolik uygulamalardan oluşur (Mizruchi ve Fein, 1999:656). DiMaggio ve Powell (1983:147), bunun ötesinde bu temayı, örgüt kuramına ve sosyolojiye daha açık bir biçimde bağlayarak daha da geliştirmişlerdir. Yazarlar, çağdaş endüstrileşmiş toplumlardaki örgütlerin büyük ölçüde birbirlerine olan benzerliklerine dikkat çekerek, "örgütleri böylesine benzer kılan nedir?" sorusunu ortaya atmışlar ve bu benzerliğin, rekabetten veya verimlilik arayışından değil, daha ziyade örgütlerin daha geniş kapsamlı olarak çevrelerinde yasallık kazanabilme çabalarının bir sonucu olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu gerekçe, kısmen Pfeffer ve

Salancik tarafından savunulan, bu çevrelere olan kaynak bağımlılığına dayalıdır (Mizruchi ve Fein, 1999:656).

Yeni kurumsalcılar, ortaya koydukları kuramla, bilişsel inanç sistemlerinin önemini vurgulamaktadırlar. Bunlara göre örgütler, içinde buldukları kurumsal çevrenin ortaya koyduğu kültürel modellere veya kurallara göre değerlendirilir. Bu açıdan örgütler, bu modellere ya da kurallara uyum gösterirler ya da bunların dışında kalırlar. Örgütlerin kurallara uyum göstermeleri ve örgütsel yapı ve işleyişlerini bu doğrultuda şekillendirmeleri, istikrar içinde olup olmayacaklarının da bir göstergesidir. Yeni kurumsalcılar, düzenleyici ve normatif unsurların ortaya koyduğu *yasallığı*, kültürel ve bilişsel açıdan değerlendirmekte ve bu kavramı Schuman'ın belirttiği gibi, “*bir örgütün eylemlerinin, sosyal olarak oluşturulmuş normlar, değerler, inançlar ve tanımlar kapsamında, arzu edilir, uygun ve uyumlu olduğu yönündeki ortak ve genelleştirilmiş bir algılamaya*”, olarak tanımlamaktadırlar (Ruef ve Scott, 1998:878).

Yeni kurumsalcılara göre, diğerleri ne yapıyorsa onu yapıyor olmak, sosyal davranışın genel bir biçimidir. Örgütsel ortamda bu gerekliliği ortaya çıkaran en önemli etken ise, örgütlerin içinde bulunduğu belirsizlikler ve sınırlamalardır (DiMaggio ve Powell, 1983:147). Örgütler bu belirsizliği azaltmak ve belirlenen sınırlamalar kapsamında hareket edebilmek için, yapılarında, kurumsal çevrenin sınırlarını çizdiği unsurları dikkate almak durumunda kalmaktadırlar; bu da örgütlerde bütünsel olarak yapı, kültür ve çıktıda homojenliğe neden olmaktadır. Özellikle belirsiz bir çevrede örgütler, daha fazla yasal veya başarılı görünebilmek için, kendi alanlarındaki benzer örgütleri kendilerine model alma eğilimindedirler. Bu nedenle örgütler, rakiplerinin ya da diğer kurumların eylemlerini sürekli olarak izlemekte ve kendi eylemlerinin doğruluğunu ya da uygunluğunu, diğer örgütlerin uygulamaları ile karşılaştırmaktadırlar. Böylece örgütlerin eylemleri, içinde buldukları grubun bir anlamda referans olarak sunduğu davranış kalıpları ile şekillendirilmektedir. Bu dinamikler, çeşitli yazarlar tarafından -Amerikan yüksek okul ders kitabı yayınevleri (Coser, Kadushin ve Powell); yasal eğitim modelleri (Rothman); hastaneler (Star); devlet okulları (Tyack; Katz); radyo endüstrisi (Barnouw); mahalli idareler (Tolbert ve Zucker) ve büyük işletmeler (Abrahamson) gibi- çok çeşitli örgütsel popülasyonlarda gözlemlenmiştir (DiMaggio ve Powell, 1983:148; Han, 1994:637-638). Tüm bu çalışmalar, örgütsel yapı ve işleyişlerde, görece sınırlı ölçüdeki çok küçük değişimler olmakla beraber, özde bir homojenliğin varlığına işaret etmektedir (Han, 1994:637-638).

Yukarıdaki açıklamaları temellendirmede, yeni kurumsalcıların üzerinde önemle durdukları kavramlardan biri de “eşbiçimlilik/izomorfizm” dir. Kelime anlamı itibariyle

eşbiçimlilik, kimya ve jeolojide “biçim veya yapı bakımından birbirinin benzeri ya da aynı olması”; zoolojide ise “organizmada çeşitli soylardan gelen benzerlik” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 1988a:470).

DiMaggio ve Powell’a göre (1983:149), örgütlerde homojenleşme sürecini en iyi şekilde anlatan kavram, eşbiçimliliktir. Hawley’e göre eşbiçimlilik, bir popülasyona dahil olan bir birimi, aynı çevre koşullarıyla karşı karşıya olan diğer birimlere benzemeye iten sınırlandırıcı bir süreçtir (Hannan ve Freeman, 1977:939; DiMaggio ve Powell, 1983:149; Oliver, 1988:543). Popülasyon düzeyinde böyle bir yaklaşım; örgütsel özelliklerin, giderek daha çok değişen çevresel özelliklere uyum sağlayabilme yönünde değiştiğini savunur. Yeni ya da mevcut örgütler, kurumsal çevrelerine daha fazla benzer hâle gelebilmek için, sosyal açıdan tanımlanmış unsurları ve yasal kabul edilen uygulamaları kendi bünyelerinde hayata geçirmeye çalışırlar (Dacin, 1997:48). Öte yandan bir popülasyona dahil olan örgütlerin sayısı, çevresel taşıma kapasitesinin bir fonksiyonudur (DiMaggio ve Powell, 1983:149) ve Hawley’e göre örgütsel biçimlerin çeşitliliği, çevresel çeşitliliğe dönük olarak eşbiçimlidir (Hannan ve Freeman, 1977:939). Yazarlar Meyer ve Fennell’i izleyerek rekabetçi ve kurumsal olmak üzere iki tür eşbiçimlilik olduğunu kabul etmektedirler.

Rekabetçi eşbiçimlilik, Hannan ve Freeman’ın çeşitli çalışmalarında yer verdikleri gibi piyasa rekabetini, niş değişikliklerini ve uyum ölçütlerini vurgulayan sistem rasyonelliğini savunur ve en çok serbest ve açık rekabetin olduğu alanlarda geçerlidir. Benzer şekilde Aldrich, örgütlerin dikkate almaları gereken temel faktörün diğer örgütler olduğunu vurgulamaktadır (Mizruchi ve Fein, 1999:656-657).

DiMaggio ve Powell’ın (1983:150) tartışmasının odak noktası olan *kurumsal eşbiçimlilik* ise, piyasa konumunda olduğu gibi, politik ve kurumsal yasallığa dönük bir örgütsel rekabeti içerir. Yazarlara göre bu, “çağdaş örgütsel yaşama daha çok yayılmayı sağlayan politikaları ve merasimleri anlamada yararlı bir yol”dur. Kurumsal çevre, ortaya koyduğu unsurlarla, sadece bu koşullara uyan ve bu koşullarla eşbiçimli olan örgüt tür ve yapılarını da ortaya koymuş olur (Koçel, 2001:295). Kurumsal eşbiçimlilik, aynı alanda faaliyet gösteren örgütler arasında ortak bir yapı ve yaklaşımın ortaya çıkmasıdır ve bir kurumsal çevre içindeki bir birimin, aynı çevre koşulları ile karşı karşıya olan diğer birimlere benzemesine neden olan bir süreçtir (Daft, 1998:541).

Kurumsal eşbiçimlilik, veri bir zaman diliminde, bir örgütler topluluğu arasındaki benzerliktir (Deephouse, 1996:1024). Yazar bu tanım ile kurumsal eşbiçimliliğin durum boyutuna vurgu yapmaktadır. Bu noktada, bir kurumsal çevredeki örgütsel yapıların homojenliğini açıklamada odak noktası, kurumsal eşbiçimliliğe dönük değişim

süreçleridir (Beckert, 1999:778). Örgütler arasında ortaya çıkan bu kurumsal eşbiçimliliğin temel nedeni, Scott ve Meyer'in de belirttiği gibi, kurumsallaşmış çevrelerde doğru olarak kabul edilen ve yaygın biçimde benimsenen yapıları ve süreçleri uygulayan örgütlerin, kurumsal çevre tarafından ödüllendirilmesidir (Crank, 2003:186-187). Bu benzerlik, örgütler açısından, diğer örgütlerle iletişim kurmayı, mesleki açıdan yetkin kişileri örgüte çekebilmeyi, yasal ve tanınır olmayı ve özel ya da kamusal alanda sözleşmeler yapma, ortaklıklar kurma ve kredi bulma gibi konularda özel bir statüye sahip olmayı kolaylaştırır (DiMaggio ve Powell, 1983:153; Radaelli, 2000:28).

DiMaggio ve Powell (1983:150), tanımlanmaya çalışılan kurumsal eşbiçimliliği sağlayan üç ayrı mekanizmanın varlığından söz etmektedirler. Bu sınıflandırmaya giren üç mekanizma, sırasıyla, zorlayıcı, normatif ve taklitçi kurumsal eşbiçimlilik mekanizmalarıdır: (1) politik etkilerden ve yasallık sorunundan kaynaklanan “zorlayıcı/düzenleyici kurumsal eşbiçimlilik”; (2) belirsizliğe karşı standart davranışların sonucu olarak ortaya çıkan “taklitçi kurumsal eşbiçimlilik”; ve (3) mesleki uzmanlaşma ile ilgili olan “normatif kurumsal eşbiçimlilik”. Yazarlara göre bu sınıflandırma analitiktir: Bu eşbiçimlilik türleri, her zaman ampirik olarak farklı ya da birbirinden ayrı değildir. Örneğin dış aktörler, belirli bir görevi yerine getirmesini isteyerek ve performansına ilişkin mesleki sorumluluğunu belirleyerek bir örgütü rakiplerine uyum sağlamaya yöneltebilirler. Ya da taklitçi değişim, çevrenin yarattığı belirsizlikleri yansıtabilir. Ancak her ne kadar uygulamada bu üç tür eşbiçimlilik birbirlerine karışıyor da, her biri farklı koşullardan kaynaklanmakta ve örgütleri farklı sonuçlara götürmektedir.

Dey, Milem ve Berger'e göre (1997:310), farklı kurumsalcı kuramcılar bu üç tür eşbiçimlilik mekanizmasına, farklı ölçülerde ağırlık ve önem vermekle birlikte, genellikle örgütlerdeki kurumsal eşbiçimlilik eğilimlerinin yaratılmasında, çevresel baskıların rol oynadığını kabul etmektedirler. Bu mekanizmalar aşağıda ana hatları ile açıklanmaktadır:

a) *Zorlayıcı/Düzenleyici Eşbiçimlilik*, bir örgütün üyelerini etkileyen, bağlı buldukları diğer örgütlerin üyeleri tarafından yapılan ya da içinde bulunulan toplumun kültürel beklentilerinden kaynaklanan biçimsel ya da biçimsel olmayan baskıların sonucudur (DiMaggio ve Powell, 1983:150). Örneğin üniversiteler, farklı çıkar gruplarının beklentileri, uygulamaları ve düzenlemeleri tarafından şekillendirilen, karmaşık bir yasal, politik ve sosyal çevrede faaliyetlerini sürdürürler. Devletin üniversitelere sağladığı finansal destek ve getirdiği düzenlemeler, çeşitli akreditasyon kuruluşlarının istek ve beklentileri, kıt kaynaklara ulaşma konusunda diğer üniversitelerle yaşanan rekabet ve diğer ilgili kurumsal çevre unsurları, üniversitelerin yapı ve işleyişleri

üzerinde, “kural koyucu, izleyici ve yaptırımcı faaliyetlerden oluşan” bir ağ oluşturmaktadır (Dey, Milem ve Berger, 1997:310). Örgütler, yapılarını, tekniklerini veya davranışlarını, diğer örgütlerinkine uyarlama konusunda, içinde buldukları çevrede, özellikle bağımlılık ilişkisi içinde oldukları devlet, düzenleyici kuruluşlar ve diğer önemli örgütlerden gelen baskılarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bazı baskılar, yasal bir gücün kullanımı şeklinde olabilir; örneğin, devletin, sanayi kuruluşlarına hava kirliliğini önlemede ekipman bulundurma zorunluluğu getirmesi gibi. Zorlayıcı eşbiçimlilik ile ilgili olarak vurgulanması gereken bir nokta, bu tür eşbiçimliliğin ortaya çıkabilmesi için, örgütler arasında mutlak bir güç farklılığının bulunması gerektiğidir. Başka bir deyişle, örgütler arasında bir bağımlılığın olması gerekir. Örneğin, bazı büyük sanayi işletmelerinin, kendilerine bağlı tedarikçilerinin yapı ve işleyişlerini etkilemeleri ve belirli politikaları, prosedürleri, talimatları ve teknikleri kullanma yönünde onlara baskı yapmaları gibi (Daft, 1998:542). Bu tür baskılar, ikna etme biçiminde olabileceği gibi, güç kullanarak ya da bir tür danışıklı dövüşe davet etme şeklinde de olabilir (DiMaggio ve Powell, 1983:150). Örgütler, zorlayıcı kurumsal eşbiçimlilik çerçevesinde varlıklarını sürdürebilmek için, dikkatlerini, kendileri üzerinde etki gücü yüksek olan kurumsal çevre unsurlarına ve dolayısıyla onların temsil ettikleri değerlere yöneltirler (Crank, 2003:186).

Öte yandan belirli bir kurumsal çevrede, örgütler arasında zorlayıcı baskılar nedeniyle ortaya çıkan kurumsal eşbiçimliliğin, her zaman örgütlerin etkinliğini ve verimliliğini artıracığı da söylenemez. Başka bir deyişle, ortaya çıkacak olan yapı ile örgüt performansı arasında bir ilişki kurulmadan da kurumsal eşbiçimliliğe gidilebilmektedir (Crank, 2003:186). Örgütler, çoğu durumda salt çevreleri tarafından genel kabul görmek için, yapı ve işleyişlerinde değişikliğe gitmektedirler; aksi takdirde kurumsal çevrenin sınırlarını çizdiği yasallık çerçevesinin dışında kalma riski ile karşı karşıya kalabilirler.

b) Taklitçi Eşbiçimlilik, içinde bulunulan çevrede faaliyet gösteren ve çevreye başarılı bir şekilde uyum sağlamış olan diğer örgütlerin taklit edilmesidir. Bu noktada özellikle *belirsizlik*, taklitçiliği teşvik eden güçlü bir faktördür (DiMaggio ve Powell, 1983:151). Çoğu örgütte, üst yönetim, genel amaçlara hangi ürünler, hizmetler ya da teknolojilerle ulaşabilecekleri konusunda bir belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadırlar (Daft, 1998:541); hatta bazı durumlarda amaçların kendisi bile net olmayabilmektedir. Örgütsel teknolojiler yeterli ölçüde anlaşılmadığında, hedefler belirsiz olduğunda veya çevre sembolik bir belirsizlik yarattığında, örgütler, teknik kurallar yerine kurumsal kuralları koyarak araştırma maliyetlerini düşürmeye çalışırlar ve diğer örgütlerin davranışlarını taklit ederler (DiMaggio ve Powell, 1983:151; Siegel, Agrawal ve Rigsby,

1997:50-55; Haveman, 1993:595).

Örgütler, daha yasal veya daha başarılı olarak algılanmak için, kendi alanlarındaki benzer örgütleri model alma eğilimi gösterirler. Belirli yapısal düzenlemelerin pek çok yerde yaygın şekilde bulunması, uyarlanan modellerin, verimliliği ve etkinliği artırdığının anlaşılmasından ziyade, taklit edilen süreçlerin evrensel olarak kabul görmesine bağlanabilir (DiMaggio ve Powell, 1983:152).

Taklitçi değişimin kanıtları, çeşitli örgütsel çıktuların incelendiği geniş bir çalışmalar toplamından gelmektedir: Hastanelerde örgüt yapısının evrimi (Star); yerel yönetimler aracılığıyla kamu-hizmetlerinin uyumlaştırılması (Knoke; Tolbert ve Zucker); çok-bölümlü kurum yapısının yaygınlaşması (Fligstein); ürün çeşitlendirme stratejilerinin yaygınlaşması (Fligstein); koruyucu sağlık hizmetleri sunan örgütlerde biçimsel değişiklikler (Wholey ve Burns) ve hastanelerde matris yönetim programlarının uyarlanması (Wholey) vb. Taklitçi kurumsal değişim, genellikle bir örgütten diğerine moda olabilen özellikleri yayan bulaşıcı bir hastalık gibi düşünülmektedir (Haveman, 1993:595-596).

Haveman (1993:596), örgütlerin, kendi popülasyonları içindeki diğer örgütleri, bu örgütlerin diğer popülasyonlardaki örgütlerin eylemlerinden daha fazla göze çarpma eğiliminde olduklarından dolayı taklit ettiklerini varsaymaktadır. Yazar, taklitçi kurumsal eşbiçimliliği açıklamada da -örgütler kendi endüstri dallarındaki diğer örgütleri taklit ettiklerinden ötürü- bir endüstri dalındaki örgütlerin bir popülasyon oluşturduklarını öne süren örgütsel ekoloji konusundaki çalışmalardan yararlandığını belirtmektedir.

Bu açıdan örgütler, kendi popülasyonlarında bulunan, yapı, strateji, kaynaklar ve kısıtlamalar bakımından benzerlik gösteren diğer örgütleri taklit ederler. Bunun nedeni, örgütsel türlerin, çevrenin taleplerine en uygun şekilde uyum sağlayarak dengeye gelecekleridir. Her bir birim, aynı kısıtlılıklar içindeki diğer birimlere benzeme yönünde bir zorunluluğa tabidir. Başka bir deyişle, benzer büyüklükteki örgütler, yapı ve strateji açısından benzerdirler; aynı çevresel kaynaklara bağlıdırlar ve benzer yapısal kısıtlılıklardan etkilenirler (Hannan ve Freeman, 1977:939; Haveman, 1993:597).

Örgütler kendi popülasyonlarındaki karar vericiler tarafından başarılı olarak algılanan diğer örgütleri taklit ederler. Yüksek itibar sahibi ve tanınmış örgütlerin eylemlerinin diğer örgütleri etkilediğine ilişkin çok sayıda bulgu vardır. Güçlük, hangi örgütlerin en fazla tanınmış, en itibarlı ve en başarılı olduklarının belirlenmesidir. Örgütsel performansı değerlendirmede, çeşitli ölçütler -üretkenlik, verimlilik, kârlılık, büyüme, istikrar, yaşamını sürdürme, çıktı kalitesi, işlem hacmi, paydaşların tatmini ve morali ile işgücü devri arasında- kullanılmaktadır (Haveman, 1993:598).

Öte yandan bu tür eşbiçimlilik, bazı durumlarda yeterli araştırma ve sorgulama olmaksızın başarılı görülen ya da olacağı düşünülen bir fikrin ya da uygulamanın, hemen diğer örgütler tarafından örnek olarak alınmasına neden olabilmektedir. Örneğin, taklitçi eşbiçimlilik mekanizması, son yıllarda ortaya atılan yeni yönetim yaklaşımları ve tekniklerinin, birçok örgütte moda ve geçici akımlara konu olmasını açıklamaktadır (Koçel, 2001:282). Değişim mühendisliği, ortak girişim ve birleşmeler, kıyaslama, tam zamanında üretim sistemi ve toplam kalite yönetimi gibi pek çok yaklaşım ve teknik, etkinlik ve verimlilik boyutunda herhangi bir değerlendirmeye gidilmeden örgütlere uyarlanabilmektedir. Bu tür uygulamalar, işletme performansında çarpıcı gelişmeler yaratarak, örgütlere olumlu katkılarda bulunabileceği gibi, uygulama tam bir başarısızlıkla da sonuçlanabilir.

c) Kurumsal anlamda üçüncü eşbiçimsel değişim kaynağı, temelde mesleki örgütlenmenin getirdiği *normatif eşbiçimlilik*dir. Mesleki örgütlenme, bir mesleğin üyelerinin, işlerini yapma koşulları ve yöntemlerini tanımlamak, üreticilerin üretimini kontrol etmek ve mesleki bağımsızlığa yönelik bilişsel ve yasal bir temel oluşturmak amacıyla kolektif olarak yürüttükleri çabalar, olarak tanımlanabilir. Meslekler de, örgütlerde olduğu gibi aynı taklitçi ve zorlayıcı baskılara konu olurlar. Bunun da ötesinde, bir örgüt içindeki çeşitli mesleklere mensup bireyler birbirlerinden farklılık göstermekle birlikte, diğer örgütlerdeki kendi meslektaşları ile önemli ölçüde benzerlik gösterirler. Ayrıca, çoğu durumda, mesleki güç, mesleğe özgü faaliyetler kadar devlet tarafından da yaratılmaktadır (DiMaggio ve Powell, 1983:152).

Mesleki uzmanlaşmanın iki boyutu, eşbiçimlilik açısından önemli kaynaklardır: Bunlardan ilki, resmi eğitimin ve yasallığın üniversiteler ve mesleki eğitim kurumları tarafından üretilen bilişsel temele dayandırılmasıdır. Başka bir deyişle, meslek mensubu yöneticiler ile kadroları arasındaki örgütsel normların geliştirilmesinde, üniversiteler ve mesleki eğitim kurumları önemli rol oynarlar. İkinci olarak, mesleki ve ticari kuruluşlar, örgütsel ve mesleki davranışlara ilişkin normatif kuralların ortaya konulmasında ve yaygınlaştırılmasında rol oynayan diğer önemli araçlardır. Bu tür mekanizmalar, geniş bir örgüt yelpazesi içindeki benzer pozisyonlarda çalıştırılabilecek ve hemen hemen karşılıklı olarak birbir değiştirilebilecek, geleneksel anlamdaki değişimlerden etkilenmeyecek ölçüde benzer bir oryantasyona ve eğilime sahip olan bir bireyler havuzu yaratır (DiMaggio ve Powell, 1983:152).

Örgütler açısından normatif eşbiçimlilik, mesleki standartlara uygun hareket edebilmek ve meslek örgütlerinin ortaya koydukları yeniliklere uyum sağlayabilmek için, yapı ve işleyişlerini değiştirmeleridir. Değişiklikler; bilgi teknolojisi, pazarlama ve

muhasebe teknikleri gibi herhangi bir alanda olabilir. Bu kapsamda, örneğin üniversitelerin verdiği mesleki eğitim, normatif kurumsal eşbiçimliliğin kaynaklarından biridir. Bu tür eşbiçimlilik, örgüt üyelerinin davranış biçimleri ile örgütlerin yapılandırılması üzerindeki sosyal ve bilişsel temelleri standartlaştırarak yasallığı ve örgütsel sürekliliği sağlar (Morrill ve McKee, 1993:456). Ayrıca danışmanlık firmaları ve diğer mesleki eğitim kurumları da, belirli bir mesleği icra eden kişilerin davranışlarında belirli standartlar oluşturur. İşletme okulları; finansman, pazarlama ve insan kaynakları işlevlerinin açıklanması sırasında, belirli yol ve yöntemlerin diğerlerinden daha iyi olduğuna ilişkin çeşitli saptamalarda bulunmakta ve bu saptamalar o alandaki uygulama boyutunda belirli standartların oluşmasına neden olmaktadır.

Genel olarak kurumsal eşbiçimlilik türlerine ilişkin olarak yukarıda yapılmış açıklamalara ek olarak Han (1994:637), kurumsal eşbiçimliliğin ortaya çıkışı ile ilgili çalışmaların büyük ölçüde farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır. Yazara göre, sonuçları bireysel eylemlerin toplamı olarak görenler açısından kurumsal eşbiçimlilik, gerek bilinçsizce yapılan taklitlerin yarattığı bir moda veya akım gerekse aktörler tarafından planlanan bir harekettir. Bunun yanında veri olarak bütünü temel alan yazarlara göre kurumsal eşbiçimlilik, ya daha fazla örgütü taklit etmeye itecek ölçüde kurumsal çevrenin kabul görmesi ya da yasallığın getirdiği örgütsel nüfus büyüklüğü ve yoğunluğudur.

Son olarak her bir eşbiçimsel sürecin, örgüt içi etkinlik ve verimliliği artıracağına ilişkin bir kanıtın olmadığına tekrar belirtilmesinde yarar vardır. Örgütsel etkinlik ve verimliliğin artması ölçüsünde, öne sürülen neden, örgütlerin kendi alanlarındaki diğer örgütlere benzemelerinden ötürü ödüllendirildikleri olacaktır. Bu benzerlik, örgütler açısından diğer örgütlerle iletişim kurmayı, daha kariyer sahibi bir kadro oluşturmayı, yasal ve ünlü olarak bilinmeyi ve kamusal ya da özel sektörde sözleşmeler ve finansal destekler sağlama açısından istenen yönetsel kategorilerde bulunmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak bunların hiçbiri, uyumlu örgütlerin kurumsal düzene aykırı hareket eden örgütlerden daha etkin ve verimli çalıştıklarını da garanti etmez (DiMaggio ve Powell, 1983:153-154).

SONUÇ

1970'li yıllarla birlikte yönetim ve örgüt yazınında görece önemi artan kurumsalcı akımın üyeleri; örgütleri, içinde buldukları kurumsal çevre ile ilişkilendirerek ele almakta ve ortaya koydukları görüşler ve elde ettikleri araştırma sonuçları ile örgütsel analizlere farklı bir bakış açısı getirmektedirler. Bunlara göre kurumsal çevre, örgütlerin yapı ve işleyişlerini şekillendiren ve kendisine benzer hale getiren bir çerçeve sunmakta;

örgütler de bu çerçevede içinde kalarak kurumsal çevrelerin kendilerine atfettikleri yasallığı kazanmaya çalışmaktadırlar. Burada sözü edilen yasallık, kurumsal çevreyi oluşturan unsurlar tarafından kabul ve değer görme, destek alma ve olumlu bir imaj kazanma, şeklinde ifade edilebilir. Örgütler için kurumsal çevrenin sunduğu yasallığı kazanabilmek, aynı zamanda varlığını sürdürebilmek için gerekli olan kaynaklara ulaşmanın da bir ön koşuludur. Kurumsal çevreyi oluşturan tüm kurumlar, yapılarını oluşturan düzenleyici, normatif ve kültürel-bilişsel unsurlar yardımıyla örgütler üzerinde etkili olmayı sürdürmektedir.

Kurumsalcılığın tarihsel gelişim süreci incelendiğinde, temelde iki dönemin varlığı dikkat çekmektedir: Eski kurumsalcılık ve yeni kurumsalcılık. Genel olarak kurumsalcı görüş incelendiğinde, bu görüşün disiplinler arası çalışmaları içeren bir görüş olduğu ve özellikle sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimdeki kurumsalcı çalışmalardan beslendiği anlaşılmaktadır.

Örgüt düşüncesinde yeni kurumsalcılığa kadar geçen dönemde, kurumsalcı okulun üyeleri daha çok kurumsal çevre ve örgütler üzerindeki etkileri üzerinde durarak görece kuramsal ve tanımlayıcı çalışmalar yapmışlardır. Yeni kurumsalcı okulun üyeleri ise, öncelikle modern toplumlardaki biçimsel örgüt yapılarının, içinde buldukları toplumun sosyal gerçeklik anlayışını ve bunun getirdiği mitosları yansıttığını belirtmektedirler. Bu bakış açısına göre rasyonellik, örgütlerin çeşitli kurumlardan gelen baskılar sonucunda kazandıkları ortak anlayış olup, bu anlayış kimi zaman örgütün verimliliği ve etkinliği ile çatışabilmektedir. 1980'nin ilk yarısında popülerliği artan yeni kurumsalcılık, özde zorlayıcı/düzenleyici, normatif ve taklitçi unsurların yarattığı baskıların eşbiçimli örgütleri nasıl meydana getirdiğini, ağırlıklı olarak ampirik çalışmalarla destekleyerek açıklamaya çalışmaktadır. Burada sözü edilen eşbiçimlilik; örgütlerin, içinde buldukları belirsizlikleri azaltabilmek ve kurumsal çevrenin koyduğu sınırlar çerçevesinde hareket ederek kaynak desteği elde edebilmek için, yapılarında, işleyişlerinde, kültürlerinde ve çıktılarında homojenliğe ulaşmalarıdır. Bu eşbiçimliliğe ulaşabilmek için örgütler, kurumsal çevrelerini oluşturan unsurları sürekli olarak izleyip değerlendirmekte ve kendi yapısal unsurlarının bunlara uygunluğunu sağlamaya çalışmaktadırlar.

Son olarak, kurumsalcılık ile ilgili en son gelişmeleri vurgulayan iki nokta üzerinde durulabilir. Scott (2003:881), kurumsalcılık yazınında daha yakın dönemli çalışmalarda dikkatlerin, örgütlerdeki benzerlikler kadar, farklılıkları da incelemeye olanak verecek şekilde kurumsal değişimin kaynakları, sonuçları ve kurumsal süreçlere doğru kaydığını ifade etmektedir. İkinci olarak, Ruef ve Scott'ın (1998:878) işaret ettiği gibi, yakın

dönemlerde araştırmacılar yasallık kavramına vurgu yapmakta ve örgütlerin sosyal değerlerle mi yoksa sosyal açıdan yapılandırılmış modellerle mi yasallık kazanacağına; ayrıca kurumların hangi unsurları ile ilgilenileceği, hangi sosyal aktörlerin yasallık üzerinde etkili olduğu ve değerlendirmelerin hangi düzeyde yapılması gerektiği gibi sorulara yanıt aramaktadırlar.

KAYNAKÇA

Abernethy, M.A. ve Chua, W.F. (1996). "A Field Study of Control System "Redesign": The Impact of Institutional Processes on Strategic Choice", *Contemporary Accounting Research*, 13(2), 569-606.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (2000). Ana Yayıncılık, İstanbul.

Ataman, G. (2001). *İşletme Yönetimi Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Baransel, A. (1979). *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi, Cilt 1: Klasik ve Neo-Klasik Yönetim ve Örgüt Teorileri*, İkinci Baskı, İşletme İktisadi Enstitüsü, İstanbul.

Barley, S.R. ve Tolbert, P.S. (1997). "Institutionalization and Structuration: Studying the Links Between Action and Institution", *Organization Studies*, 18(1), 93-117.

Baum, J.A.C. ve Oliver, C. (1992). "Institutional Embeddedness and The Dynamics of Organizational Populations", *American Sociological Review*, 57 (August), 540-559.

Beckert, J. (1999). "Agency, Entrepreneurs, and Institutional Change: The Role of Strategic Choice and Institutionalized Practices in Organizations", *Organization Studies*, 20(5), 777-799.

Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1976). *The Social Construction of Reality A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Penguin Books Ltd., Middlesex.

Bresser, R.K.F. ve Millonig, K. (2003). "Institutional Capital: Competitive Advantage in Light of the New Institutionalism in Organization Theory", *Schmalenbach Business Review*, 55(3), 220-241.

Brint, S. ve Karabel, J. (1991). "Institutional Origins and Transformations: The Case of American Community Colleges", in *'The New Institutionalism in Organizational Analysis'*, (Ed. Walter W. Powell ve Paul J. DiMaggio), The University of Chicago Pres, Chicago, 337-360.

Crank, J.P. (2003). "Institutional Theory of Police: A Review of the State of the Art", *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 26(2), 186-207.

D'Aunno, T., Sutton, R.I. ve Price, R. (1991). "Isomorphism and External Support in Conflicting Institutional Environments: A Study of Drug Abuse Treatment Units", *The Academy of Management Journal*, 34(3), 636-661.

Dacin, M.T. (1997). "Isomorphism in Context: The Power and Prescription of Institutional

Norms”, *The Academy of Management Journal*, 40(1), 46-81.

Daft, R.L. (1998). *Organization Theory and Design*, Sixth Edition, International Thompson Publishing, USA.

Daver, B. (1993), *Siyaset Bilimine Giriş*, Beşinci Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Davis, P.S., Desai, A.B. ve Francis, J.D. (2000). “Mode of International Entry: An Isomorphism Perspective”, *Journal of International Business Studies*, 31(2), 239-258.

Deephouse, D.L. (1996). “Does Isomorphism Legitimate?”, *The Academy Management Journal*, 39(4), 1024-1039.

Dey, E.L., Milem, J.F. ve Berger, J.B. (1997). “Changing Patterns of Publication Productivity: Accumulative Advantage or Institutional Isomorphism”, *Sociology of Education*, 70(October), 308-323.

Dillard, J.F., Rigsby, T. ve Goodman, C. (2004), “The Making and Remaking of Organization Context-Duality and the Institutionalization Process”, *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 17(4), 506-542.

DiMaggio, P.J. ve Powell, W.W. (1983). “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields”, *American Sociological Review*, 48(2), 147-160.

DiMaggio, P.J. ve Powell, W.W. (1991). “Introduction”, in *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, (Ed.Walter W. Powell ve Paul J. DiMaggio), The University of Chicago Press, Chicago, 1-38.

Dipadova, L.N. (1996). “Towards a Weberian Management Theory: Lessons from Lowell Bennion’s Neglected Masterwork”, *Journal of Management History*, 2(1), 59-74.

Fry, B.R. ve Nigro, L.G. (1996). “Max Weber and US Public Administration: The Administrator as Neutral Servant”, *Journal of Management History*, 2(1), 37-46.

Ganesh, S.R. (1980). “Institution Building for Social and Organizational Change: An Appreciation”, *Organization Studies*, 1(3), 209-228.

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society Outline of the Theory of Structuration*, Polity Press,UK.

Han, S-K. (1994), “Mimetic Isomorphism and Its Effect on the Audit Services Market”, *Social Forces*, 73 (2), 637-663.

Han, S-K. (2000), “Inducing Homogeneity in the Audit Services Market: A Cross-Industry Analysis”, *Sociological Forum*, 15(3), 511-540.

Hannan, M.T. ve Freeman, J. (1977). “The Population Ecology of Organizations”, *The American Journal of Sociology*, 82(5):929-964.

Hasselbladh, H. ve Kallinikos, J. (2000). “The Project of Rationalization: A Critique and

Reappraisal of Neo-Institutionalism in Organization Studies”, *Organization Studies*, 21(4):697-720.

Haveman, H.A. (1993). “Follow the Leader: Mimetic Isomorphism and Entry into New Markets”, *Administrative Science Quarterly*, 38, 593-627.

Jepperson, R.L. (1991). “Institutions, Institutional Effects, and Institutionalism”, *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Edited by Walter W. Powell and Paul J. DiMaggio, The University of Chicago Press, Chicago and London, 143-163.

Koçel, T. (2001). *İşletme Yöneticiliği*, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.:İstanbul.

Marshall, G. (2003). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev.Osman Akınbay, Derya Kömürcü), İkinci Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

March, J.G. ve Olsen, J.P. (1989). *Rediscovering Institutions The Organizational Basis of Politics*, The Free Press, New York.

Meyer, J. W., Rowan, B. (1977), “Institutionalized Organizations. Formal Structure as Myth and Ceremony”, *The American Journal of Sociology*, 83(2), 340-363.

Meyer, J.W., Scott, R. ve Strang, D. (1987). “Centralization, Fragmentation, and School District Complexity”, *Administrative Science Quarterly*, 32(2), 186-201.

Meyer, M.W. ve Brown, M.C. (1977). “The Process of Bureaucratization”, *The American Journal of Sociology*, 83(2), 364-385.

Mizruchi, M.S. ve Fein, L.C. (1999). “The Social Construction of Organizational Knowledge: A Study of the Uses of Coercive, Mimetic, and Normative Isomorphism”, *Administrative Science Quarterly*, 44(4), 653-683.

Morrill, C. ve Mckee, C. (1993). “Institutional Isomorphism and Informal Social Control: Evidence from a Community Mediation Center”, *Social Problems*, 40, (4), 445-463.

Nee, V. (2001). “Sources of the New Institutionalism”, in *The New Institutionalism in Sociology*, (Ed. Mary C. Brinton ve Victor Nee), Stanford University Press, USA, 1-16.

Nicolaou, A.I. (1999). “Social Control in Information Systems Development”, *Information Technology and People*, 12(2), 130-147.

Oliver, C. (1988). “The Collective Strategy Framework: An Application to Competing Predictions of Isomorphism”, *Administrative Science Quarterly*, 33(4), 543-561.

Özden, Y. (1998). *Öğrenme ve Öğretme*, İkinci Baskı, Pegem A Yayıncılık Tic. Ltd.Şti.: Ankara.

Pfeffer, J. (1997). *New Directions for Organization Theory Problems and Prospects*, Oxford University Press, New York.

Radaelli, C.M. (2000). “Policy Transfer in the European Union: Institutional Isomorphism

as a Source of Legitimacy”, *An International Journal of Policy and Administration*, 13(1), 25-43.

Ruef, M. ve Scott, W.R. (1998). “A Multidimensional Model of Organizational Legitimacy. Hospital Survival in Changing Institutional Environments”, *Administrative Science Quarterly*, 43(4), 877-904

Rutherford, M. (1995). *Institutions in Economics the Old and the New Institutionalism*, Cambridge University Pres, New York.

Sargut, A.S. (2001). *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, Genişletilmiş İkinci Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Sarvan., F., Arıcı, E.D., Özen, J., Özdemir, B. ve İçigen, E.T. (2003). “On Stratejik Yönetim Okulu: Biçimleşme Okulunun Bütünleştirici Çerçevesi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (6), 73-122.

Scott, W.R.(1987). “The Adolescence of Institutional Theory”, *Administrative Science Quarterly*, 32(4), 493-511.

Scott, W.R. (1981). “Developments in Organization Theory, 1960-1980”, *American Behavioral Scientist*, 24(3), 407-422.

Scott, W.R. (2001). *Institutions and Organizations*, Second Edition, Sage Publications: California.

Scott, W.R. (2003). “Institutional Carriers:Reviewing Modes of Transporting Ideas Over Time and Space and Considering Their Consequences”, *Industrial and Corporate Change*, 12(4), 879-894.

Selçuk, Z. (1999). *Eğitim Psikolojisi Gelişim ve Öğrenme*, Altıncı Baskı, Nobel Yayın Dağıtım Ltd.Şti., Ankara.

Senemoğlu, N. (1998). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*, Özsen Matbaası Ltd.Şti, Ankara.

Siegel, P.H., Agrawal, S. ve Rigsby, J.T. (1997). “Organizational and Professional Socialization:Institutional Isomorphism in an Accounting Context”, *The Mid-Atlantic Journal of Business*, 33(1), 49-68.

Singh, J.V., Tucker, D.J. ve Meinhard, A.G. (1991). “Institutional Change and Ecological Dynamics”, in *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, (Ed.Walter W. Powell ve Paul J. DiMaggio), The University of Chicago Pres: Chicago, 390-422.

Türk Dil Kurumu (1988a), *Türkçe Sözlük Cilt:1 A-J*, Yeni Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Türk Dil Kurumu (1988b), *Türkçe Sözlük Cilt:2 K-Z*, Yeni Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Üsdiken, B. ve Gökşen, N.S. (2000). “Türk Şirket Gruplarında Benzeşme ve Farklılaşma”,

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2006 16 (1)

8. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler*, 25-27 Mayıs 2000, Erciyes Üniversitesi, Nevşehir, 233-236.

Vit, G.B. (1996). “Financial Service Industry Mismanagement-Institutionalization and Conformist Strategy”, *International Journal of Service Industry Management*, 7(3), 6-16.

Wicks, D. (2001). “Institutionalized Mindsets of Invulnerability: Differentiated Institutional Fields and the Antecedents of Organizational Crisis”, *Organization Studies*, 22(4), 659-692.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 255-268, ELAZIĞ-2006

GELİR DAĞILIMI POLİTİKASI VE ARAÇLARI

Income Distribution Policy and Its Tools

Devrim ERSEZER

Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı.
dersezer@akdeniz.edu.tr.

ÖZET

Bir ülkede toplumsal barışın sağlanması, büyük ölçüde gelir dağılımının adil olmasına bağlıdır. Ancak gelir dağılımının kendiliğinden adil olarak gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Devletin, gelir dağılımı politikaları aracılığı ile gelir dağılımına müdahale etmesi, sosyal devletin de bir gereği olarak görülmektedir.

Gelir dağılımı politikaları uygulanırken temel amaç gelir dağılımını iyileştirmek olsa da bu politikalar, amaçlarının aksine gelir dağılımını daha da bozabilmektedir. Bu çalışmada amaç, hükümetlerin uyguladıkları politikaların, gelir dağılımı üzerinde ne gibi etkileri olabileceğini değerlendirmektir. Bu amaçla, gelir dağılımı politikası araçları genel hatlarıyla incelenmiştir. Gelir dağılımı politikasının sonuçlarını belirleyen temel etmenlerin hükümetlerin politika tercihleri ve tarafların örgütlenme düzeyleri olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Gelir Dağılımı Politikası, Gelir Dağılımı Politikası Araçları, Sosyal Politika.

ABSTRACT

The existence of social peace in a country, mostly depends on the adequate income distribution. However, this is not likely to occur without any intervention. Public intervention through income distribution policies is also the requirement of being a social state.

Even though the main purpose of implementing such policies is to create more adequate income distribution among people, sometimes they might have reverse effects. The aim of this study is to evaluate the effects of governments income distribution policies. In order to do this, tools of income distribution policies are examined. It is seen that, the results of income distribution policies are fundamentally based on governments policy preferences and the organization level of concerned parties.

Key Words: Income Distribution, Income Distribution Policy, Income Distribution Policy Tools, Social Policy.

Giriş

Bir toplumda, belirli bir dönemde yaratılan mal ve hizmetlerin toplamını ifade eden milli gelirin kişiler ya da sosyal gruplar arasında paylaşılma biçimini belirleyen toplumsal ilişkilere bölüşüm ilişkileri adı verilir. Bölüşüm ilişkileri sonucunda kişi ve gruplara düşen gelire ise gelir dağılımı denilmektedir (Sönmez, 2001:193).

Gelir dağılımı, gelir eşitsizlikleri ile sosyal ve ekonomik kurumlar arasında nasıl bir ilişki olduğunu; zengin ve yoksul arasındaki gelir farklılığının zaman içindeki değişimini; gelir eşitsizliğindeki değişikliklerin servet, sermaye birikimi ve büyüme üzerindeki etkilerini ve kaynak dağılımını ortaya koymaktadır. Kısaca, gelir dağılımı gelir farklılaşmalarının açıklanmasına yönelik bir kavramdır (DPT, 2001:3).

Bir ülkedeki gelir dağılımı hakkında bir yorum veya ülkeler arasında karşılaştırmalar yapabilmek için gelir dağılımını birçok biçimde incelemek mümkündür. Bunlardan en çok kullanılanları kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımlarıdır. Kişisel gelir dağılımı, toplam gelirin toplumu meydana getiren bireyler, aileler ve gruplar arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Fonksiyonel gelir dağılımıyla da ülke içinde yaratılan milli gelirin; üretim faktörleri olan işgücü, sermaye, girişim ve toprak sahipleri arasında nasıl bölüşüldüğü gösterilmektedir.

Gelir dağılımı konusunda bir başka ayırım ise birincil ve ikincil gelir dağılımlarıdır. Fonksiyonel gelir dağılımı, literatürde 'birincil gelir dağılımı' olarak da adlandırılmaktadır. İkincil gelir dağılımı ise gelirin doğuşu ve kullanılışı arasında; gelirin, çeşitli gruplar ve tabakalar arasında yeniden paylaşımı ile ilgili hususları kapsamaktadır ve buna gelirin yeniden dağılımı da denilmektedir. Bu yeniden dağılım, piyasa süreçleriyle veya devletin aracılığıyla; görelî fiyatlarda ve/veya mali ve parasal sistemde meydana gelen değişmelerle gerçekleşir (Boratav, 1991:26). İkincil gelir dağılımında, özellikle devlet ve sosyal güvenlik kurumları önemli bir rol oynamaktadır.

Bir ülkede toplumsal barışın sağlanması ve korunabilmesi büyük ölçüde gelir dağılımının adil olmasına ve asgari gelir düzeyinin belirli bir noktanın altına düşmemesine bağlıdır. Adil gelir dağılımı, farklı gelir grupları arasında büyük uçurumlar oluşmasına ortam yaratmayan dağılım olarak tanımlanabilir. Ancak, gelir dağılımının kendiliğinden adil olarak gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Devlet tarafından gelir dağılımına müdahale edilmesi sosyal devletin de bir gereği olarak görülmektedir; çünkü, bölüşüm sürecinin kendi akışına bırakılması sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal ve politik boyutlarıyla da önemli sorunlar ortaya çıkarabilme potansiyeline sahiptir (Türk-İş, 1999:233).

Milli gelirin tüketici birimler arasındaki dağılımını iki şekilde değiştirmek

mümkündür: Birincisi, milli gelirin tüketici birimleri arasındaki dağılımını belirleyen asli faktörleri değiştirerek; ikincisi de milli geliri, kamu gelirleri ve harcamaları yoluyla yeniden dağıtarak (Türk, 1998:318). Gelir dağılımı politikasının neyi amaçladığı uygulanacak politika araçları açısından oldukça önemlidir. Örneğin eğitim sağlama, sağlık koruma, insanların üretkenliklerini sürdüren ve gelişmelerini sağlayan hizmetler ile 'fırsat eşitliğinin'¹ mi; veya gelirdeki eşitsizliği azaltma ve yoksulluğu direkt olarak hafifletme üzerinde durularak sonuçların eşitliğinin mi öncelikli hedef olarak belirlendiği bu açıdan oldukça önemlidir (Ulbrich, 2003:129).

Bu çalışmada amaç hükümetlerin uyguladığı gelir dağılımı politikalarının, gelir dağılımı üzerinde ne gibi etkileri olabileceğini değerlendirmektir². Bu politikalar uygulanırken temel amaç gelir dağılımını iyileştirmek olsa da bu amacın aksine gelir dağılımı daha da bozulabilmektedir. Bu da bu politikalarının olası sonuçlarının değerlendirilmesini önemli kılmaktadır. Bu amaçla gelir dağılımı politikası araçları kavramsal düzeyde ve genel hatlarıyla incelenecektir.

1. Ücret Politikası

Devlet ve toplu sözleşme tarafları beraber yürüttükleri ücret politikası ile birincil dağılımı önemli ölçüde etkileyebilmektedirler. Burada devlet asgari ücretlerin, toplu sözleşme tarafları da toplu sözleşme ile asgari ve fiili ücretlerin tayininde rol oynarlar. Demokratik ülkelerde toplu sözleşme düzeni çerçevesinde devlet sözleşme serbestisi tanır, bu yüzden genellikle devletin müdahalesi dolaylıdır. Ücret politikasının amaçları işçi sendikaları, işveren sendikaları ve devlet tarafından farklı şekillerde saptanmaktadır (Aksu, 1993:47).

Sendikalar takip ettikleri ücret politikaları ile gelir dağılımına etki ederek milli gelir içindeki ücretlerin payını işçiler lehine artırmak için gayret gösterirler. İşveren

¹ Kaynaklar ve fırsatlar eşit olmayan bir biçimde dağıldığında, bir yarışta farklı başlama noktalarından başlanması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Fırsat eşitliği kavramı, kaynakların ve fırsatların eşit olarak dağıtılmasını ve herkesin dil, din, ırk, cinsiyet ve sınıf farkları gözetilmeksizin her şeye eşit ulaşım imkanına sahip olmasını ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında para açısından eşitliğin sağlanmasından çok fırsat eşitliğinin sağlanması daha önemli gözükmektedir (Sundrum, 1990:290-292). Eğer bireyler kaynaklar üzerinde eşit yetkiye sahiplerse, eşit fırsatlara da sahip olabilirler. Ancak, kaynaklar üzerinde eşit yetki, eşit olmayan fırsatlarla da bir arada olabilir; çünkü, bireylerin yetenekleri açısından da farklılıklar vardır (Sugden, 1993:1956).

² Ancak, gelir dağılımındaki değişikliklerin tümünü hükümetlerin uyguladıkları iktisat politikalarına bağlamak yanıltıcı olabilir. "Kapitalist bir ekonomide piyasa ilişkileri içinde kendiliğinden oluşan süreçlerin, dış dünyadan ulusal ekonomiye ithal edilen etkilerin ve konjonktürün ücret ve karları, görece fiyatları değiştirerek gelir dağılımını belli ölçülerde belirlediği malumdur." (Boratav, 2003:163-164).

sendikalarının takip ettiği ücret politikası ise genellikle işçi sendikalarının ücret artışı talepleri karşısında karlarını azaltmamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla işveren sendikalarının ve işçi sendikalarının ücret politikası konusundaki amaçları çelişmektedir. Herhangi bir pazarlık durumunda işverenlerin ödemeye niyetli olabileceği en yüksek ücret; temel olarak, işletmenin karlılık düzeyine ve rekabet gücüne göre belirlenebilecektir. En düşük ücret düzeyi ise işçilerin hayat standartlarının indirilmesine karşı koyabilme derecelerine yani sendikaların pazarlık güçlerine bağlı olacaktır (Lordoğlu ve Törüner, 1995:91).

Devlet de sendikalar ve toplu iş sözleşmesi ile ilgili yasal düzenlemeler yaparak hem sendikalaşma talebini hem de sendikal hizmetlerin arzını çeşitli yönlerden etkileyebilmektedir. Devlet, bu yasal düzenlemeler dışında, çeşitli zamanlarda işçi ve işveren arasındaki serbest toplu pazarlık sürecine de müdahale edebilmektedir. Devletin sisteme müdahalesinin temel nedeni, devletin desteği olmaksızın, işçilerin işverene karşı yeterli pazarlık gücüne sahip olamamalarıdır. Sonuç olarak, devletin müdahalesiyle ücret ve istihdam düzeyleri serbest toplu pazarlığa göre farklı olabilmekte ve bu da gelir dağılımını etkilemektedir (Biçerli, 2000:372).

Devletin ücret konusunda uyguladığı iktisat politikaları, ekonominin genel düzeyinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Ekonominin canlanma ve genişleme dönemlerinde izlenen iktisat politikaları, sektörel örgütlenme ve toplu pazarlık alanında olumlu gelişmelerin olmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, ekonomik kriz ile birlikte gerileme ve duraklama dönemlerine geçişle bu olumlu yaklaşım terkedilmekte; gelir dağılımında önemli rol oynayan sendikalar ve toplu pazarlıklar, karları artırmak amacıyla etkisiz hale getirilmeye çalışılabilmektedir (Çetik ve Akkaya, 1999:55).

2. Fiyat Politikası

Fiyat politikası, ücret politikasıyla doğrudan ilişkilidir; çünkü, reel ücret (W/P) dikkate alındığında mal fiyatlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Fiyatlardaki yüksek oranlı değişimler, özellikle dar ve sabit gelirli hanelerde (işçiler, memurlar, esnaf ve sanatkarlar, kendi hesabına çalışanlar, emekliler, yoksulluk maaşı alanlar) önemli reel gelir kayıplarına neden olmaktadır. Reel gelirin artırılması amacı da geniş halk kitleleri açısından ve dolayısıyla sosyal politika açısından oldukça önemlidir. Devlet fiyat politikası aracılığıyla ilk planda, asgari yaşamayı belirleyen mallara yönelerek dar gelirliyi korumayı amaçlamaktadır (Aksu, 1993:49). Bu genel kabulün dışında, gelir dağılımını etkileyen asıl unsurun, fiyatlar genel düzeyindeki artıştan ziyade fiyatların

farklı oranda artması olduğu vurgulanmalıdır³.

Bütün fiyatların aynı oranda arttığı durumda, enflasyon olmasına rağmen, gelir dağılımında bir değişme olmayacaktır. Ancak, bir tek fiyatın artmasıyla, mal satın alanın gelir farklılaşmasına yol açacak şekilde reel geliri azalırken, üretime katılanların tamamının geliri artabilir; veya ücret, faiz ve kiralara sabit kalırken sadece kar payı artabilir (Akıncı, 1988:16). Bu durumun ise, gelir dağılımını etkileyeceği açıktır.

Temel ihtiyaç maddeleri için tüketicilerin gelir dilimlerine göre farklı fiyatlandırma politikalarının uygulanması, gelir dağılımını dolaylı olarak iyileştirebilecek bir politika aracı olarak kullanılabilir. Ayrıca, kamunun destekleme alımları ve elektrik, gaz ve su gibi temel maddeleri fiyatlandırma politikaları da gelir dağılımını etkileme yönünde önemli araçlardır (DPT, 2001:75). “KİT ürünleri ve tarımsal destekleme fiyat politikaları, emek ve tarım dışı kesimlere kaynak aktarımında kullanılmaktadır. Aktarılan kaynakların etkin kullanılmaması, üretim yerine rant ve tüketime yönelmesi, gelir dağılımı sorununun daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Böylece büyük halk kitlelerinin gelir ve tüketimi kısılarak yaratılan zorunlu tasarruflar, yatırım yoluyla ekonomiye dönmekte; emek payındaki azalma, büyümeye hizmet etmemektedir.” (DPT, 2001:75).

3. Servet Politikası

Servet politikası temel olarak, eşitsiz dağılan servetlerin mümkün olduğunca eşit bir biçimde dağıtımının sağlanmasını amaçlamaktadır. Varlıkların dağıtımını sağlamanın bir yolu, varlıkları zenginden fakire yani varlıklara daha çok sahip olanlardan hiç sahip olmayanlara veya daha az sahip olanlara doğru olmak üzere yeniden dağıtmaktır (Sundrum, 1990:293). Sistemin gösterdiği servet eşitsizlikleri hukuki esaslarla da dokunulmazlık kazanmakta, bu da servetin yaygınlaştırılması politikasının önce düşünce sahasında gelişmesini ve daha sonra da özellikle servet edinimleri ile ilgili yasal değişikliklere gidilmesini zorunlu kılmaktadır (Aksu, 1993:76).

Az gelişmiş ülkelerde servet dağılımında çok büyük dengesizlikler vardır. Servet dağılımındaki bu dengesizlikler nedeniyle az gelişmiş ekonomilerin kalkınabilmek için yapmak zorunda oldukları köklü ekonomik ve sosyal reformların başında toprak reformu gelmektedir (Copkur, 1996:9). Toprağın, sınırlı ve genişletilemeyen bir faktör olması ve az gelişmiş ülkelerde tarımın gelir ve servet oluşturmada çok önemli bir yer tutuyor olması, bu ülkelerde toprak reformunun önemini artırmaktadır. Toprak reformu ile bir

³ Fiyatların farklı oranda artması, Akıncı tarafından ekarflasyon olarak isimlendirilmiştir. Ayrıntı için bkz. Akıncı, 1988.

yeniden dağıtım gerçekleştirildiğinde, daha sonra bu toprakların satılmasına izin verilmemesi çok önemlidir; eğer buna izin verilirse kısa sürede eski duruma dönülmesi kaçınılmaz olacaktır. Toprağın kimden kime dağıtılacağı da önemli bir sorundur. Topraklar, küçük çiftçilere dağıtılacağı gibi, hiçbir toprağa sahip olmayanlara da dağıtılabilir. Topraksız işçiler az gelişmiş ülkelerin en fakir grubunu oluşturmaktadır, bunlar aynı zamanda üretim yapabilmek için gerekli araç gereçten de tamamen yoksundurlar; dolayısıyla araç gereç yardımı yapılması ve teknik destek verilmesi de bir zorunluluktur (Sundrum, 1990:293-295).

Sanayi sermayesi ve finansal sermaye de özellikle az gelişmiş ülkelerde oldukça eşitsiz bir biçimde dağılmıştır. Ancak, bunların yeniden dağıtımını toprak dağıtımındaki gibi uygun olmayabilir; çünkü, bu varlıkların verimli şekilde yönetilmesi gereklidir. Bu yüzden hükümetler, ekonomik gücün tek elde veya belirli gruplarca toplanmasını önlemek gibi daha farklı yollara gitmektedirler. Eşitsizliği azaltmanın bir başka yolu da varlıklara sahip olanların varlıklarına el koymaktır. (Sundrum, 1990:298-299).

4. Maliye Politikası

Maliye politikası aracılığıyla ikincil gelir dağılımından söz edilebilir. İdeal olarak, vergi ve harcama sistemi eşit yararlanmayı gerektirmektedir. Bu eşitlik, parasal anlamda bir eşitlikten ziyade, her bir vatandaşın eşit biçimde kamu hizmetlerinden faydalanması anlamında bir eşitliği ifade etmektedir. Örneğin, eğer A çok fakir, B çok zengin ise; A'dan küçük miktarda bir katkı, B'den ise daha büyük miktarda bir katkı eşit harcama standardının yakalanmasını sağlayabilecektir (Ulbrich, 2003:117).

4.1. Vergiler

Diğer politikalarda olduğu gibi vergiye ilişkin uygulamalarda da hükümetlerin ulaşmak istedikleri amaçlar, uygulanacak politikayı belirlemektedir. Amaç tam eşitlik ise, hükümetler ortalama gelir üzerindeki tüm fazlalıkları vergilendirir ve bu vergileri ortalamanın altında geliri olanlara, hedefe ulaşabilecek şekilde transfer edebilirler. Eğer, hükümetler tam eşitlik yerine sadece gelir eşitsizliğinin derecesini azaltmayı amaçlıyorsa; bu durumda, yüksek gelirlileri daha yüksek oranlarda vergilendiren bir politika uygulayabilirler (Sundrum, 1990:300-301).

Bütün malları tek düze bir oranla vergilendirmenin farklı gelir gruplarında bir yeniden gelir dağılımına yol açacağı açıktır. Bunun aksine, yaygın ve zorunlu ihtiyaçlara cevap veren malları düşük; lüks tüketim mallarını ise yüksek oranlarda vergilendirecek şekilde, vergi oranlarını mal gruplarına göre sınıflandırmak da mümkündür (Özbilen, 1998:388).

Gelir dağılımında servete bağlı olarak ortaya çıkan dengesizliğin giderilmesinde arazi, bina gibi belirli bir servet üzerinden alınan ve dolaysız olan servet vergileri önem kazanmaktadır. Vergi uygulamasında dolaylı vergilerin ağırlığının artması ise, marjinal tüketim eğilimi yüksek, düşük gelirli kesimler aleyhine ortam hazırlamaktadır. Ayrıca, ücretli kesimlerden alınan vergilerin yüksek oranlı olması ve asgari ücretlerin büyük ölçüde vergilendirilmesi emek aleyhine sonuçlar yaratmaktadır (DPT, 2001:63-74).

4.2. Harcamalar

Devlet, harcamaları ile bazı mal ve hizmetleri ücretsiz olarak sağlayıp bireylerin reel gelirlerini önemli ölçüde etkileyebilme gücüne sahiptir ve bu harcamaların dağılımları parasal gelirin dağılımından farklı da olabilir (Gillespie, 1965:130-132).

Gelir dağılımı bağlamında, devletin hangi gelir gruplarına yapılan harcamalara ağırlık verdiği oldukça büyük bir öneme sahiptir. Eğer, kamu harcamalarından, gelir durumu daha kötü olan gruplar daha çok yararlanıyor ise, kamu harcamalarının gelir dağılımını iyileştirici etkisinden; göreceli olarak maddi durumları iyi olanlar yararlanıyor ise, kamu harcamalarının gelir dağılımını kötüleştirici etkisinden söz edilebilir (Chu vd., 2000:15). Bu açıdan değerlendirildiğinde, eğitim ve sağlık harcamaları ayrı bir yere sahiptir⁴. Ancak gerek eğitim, gerek sağlık harcamalarının öngörülen sonucu sağlamada etkili olması, iki ciddi koşulun birarada gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlardan birincisi, faktör piyasalarının monopolcü olmamasıdır. İkinci koşul da bu harcamaların finansmanı ile ilgilidir. Eğer söz konusu harcamalar, göreceli olarak düşük gelir grupları üzerine yıkılan yüklerle finanse ediliyorsa, gelir dağılımı daha da bozulmuş olabilir (Önder, 1989:23).

4.2.1. Eğitim Harcamaları

Eğitim hakkı, Fransız Devrimi'nden bu yana doğuştan sahip olunması gereken bir hak olarak tanımlanmaktadır. Bu hakkı sağlaması ve koruması gereken ise en üst otorite olan devlettir. Devlet, bireylerin sahip olduğu eğitim hakkını korumakla yükümlü olduğu kadar, bireylerin doğuştan sahip olduğu yetileri de geliştirmek zorundadır (Ercan, 1997:46). Bu düşünceler 1970'lere kadar egemen olmuş; ancak bu yıllardan itibaren neo-liberal iktisat⁵ politikaların belirleyici olmasıyla bu düşünceler bir anlamda arka plana

⁴ Çeşitli ülkeler için yapılan çalışmalar, eğitim ve kamu harcamalarının bu konudaki önemini vurgulamaktadır. Örneğin, kamu harcamalarının gelir dağılımını iyileştirme derecesi 100 kabul edildiğinde, eğitim ve sağlık harcamalarının bu iyileştirmedeki payları; yaklaşık, Hong Kong için %65, İran için %88, Filipinler için %78 olarak gerçekleşmiştir (Lecaillon vd., 1984:171-176).

⁵ Neo-liberal iktisat politikaları temel olarak şunları öngörmektedir: Kamu harcamalarının kısılması, devletin ekonomik bir ajan olarak piyasa sürecine katılmaması, piyasaların etkin işlemlerini önleyen sınırlamaların kaldırılması ve ülke içi pazarların dünya pazarları ile bütünleşmesini sağlayacak

itilmiştir. Neo-liberal eğitim politikalarında kamu harcamalarının eğitim için yetersiz olduğu, eğitim için yapılan kamusal harcamaların eşitsizliğe neden olduğu ve devletin eğitime müdahalesinin eğitimin etkinliğini azalttığı vurgulanmaktadır. Bunun için de eğitime yönelik kamu harcamalarının kısılması, eğitimin özelleştirilmesi ve orta ile yüksek eğitim hizmetlerinin büyük ölçüde bunlardan yararlananlar tarafından karşılanması öngörülmektedir; yani, eğitim piyasa koşulları içinde üretilen bir meta haline gelmelidir (Ercan, 1997:55-64).

Eğitim, kamu sektörü ve/veya özel sektör tarafından karşılanabilir. Eğer eğitim tümüyle özel sektör tarafından sağlanırsa; zengin aileler eğitime daha fazla para harcarlar ve dolayısıyla da onların çocukları da ortalama olarak daha fazla para kazanırlar. Eğer bütün eğitim devlet tarafından sağlanırsa ve vergilerle finanse edilirse, çocukların eğitimi ve gelecekteki kazançları ailelerinin gelir düzeylerinden bağımsızlaşacaktır (Biggs and Dutta, 1999:68-70).

Genç insanların yoğun olarak eğitilmeleri ve bu açıdan eşit şansa sahip olmaları, daha önce önemi belirtilen fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi için temel bir koşuldur. Eğitim sisteminin böyle bir rol oynayabilmesi için üç şartı sağlaması gereklidir. Birincisi, eğitim sisteminde hızlı bir genişleme olmalıdır. İkincisi, eğitimin genişlemesi süreci aynı zamanda eğitim olanaklarının da kendi içinde eşit şekilde dağıtılmasını sağlamalıdır. Üçüncü olarak da farklı eğitim düzeylerine sahip bireyler arasındaki ücret uçurumları en kısa sürede azaltılmalıdır (Sundrum, 1990:292).

Yüksek eğitim, bu eğitimi alanlar dışında, yani ekonominin geri kalanı için bir pozitif dışsallık yaratmaktadır; bu yüzden yüksek eğitimin tüm maliyetini öğrencilere ve ailelerine yüklemek haksızlık olacaktır. Bu haksızlığı gidermesi gereken ise, topladığı vergilerin bir kısmını bu alanlara aktarabilecek olan devlettir (Bevia and Iturbe-Ormaetxe, 2002:322).

Zorunlu eğitim seviyesi de gelir dağılımı açısından önemli bir etkidir. Eğer lise veya üniversite zorunlu değilse, kamusal anlamda herkese lise ve üniversite eğitimi sağlanamaz, yani yüksek bir seçicilik mevcuttur. Bu durumda, yüksek gelir sahibi ailelerin çocukları liselere veya üniversitelere girebilmek için çok daha fazla şansa sahiptirler. Bu da yüksek gelirli ailelerin çocuklarının lise ve üniversitelerde aşırı temsil edilmesi sonucunu doğuracaktır (James and Benjamin, 1986:470, 475).

düzenlemelerin yapılması (Ercan, 1997:50).

4.2.2. Sağlık ve Barınma Harcamaları

Sağlık hizmetlerinin temel amacı, toplumun sağlık düzeyini yükseltmektir; özellikle, temel sağlık hizmetleri ve koruyucu sağlık hizmetleri tüm yurttaki yeterli bir şekilde sunulmalıdır. Sosyal devletin en temel görevi, adil ve dengeli kaynak dağılımı ile bireylerin en temel hakkı olan sağlıklı yaşamlarına öncülük etmektir. Temel sağlık hizmetlerinin birinci ayağını oluşturan sağlık evi, sağlık ocağı, ana çocuk sağlığı merkezleri geliştirilmeli ve bunlar her açıdan donatılmalıdır. Sağlık hizmetlerinin diğer ayağını ise uygun koşullarda ve hatta ücretsiz ilaç sağlanması oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinin ülke içinde her yerden ulaşılabilir, kaliteli, altyapı yönünden geliştirilmiş olması ve dengeli bir biçimde sunulması hedeflenmelidir (Türk-İş, 1999:303-304).

Bulaşıcı hastalıkları tedavi etmek ve ortaya çıkmalarını engellemek, bu amaçlar doğrultusunda araştırmalar yapmak, anne ve çocuk sağlığını korumak, okul çağındaki çocuklara çocuk felci aşısı yapmak, bedava diş klinikleri sağlamak, sağlık eğitimi vermek ve imkanları olmayanlara bedava sağlık hizmeti sunmak kamusal sağlık harcamalarının içinde yer almaktadır. Birçok kamusal sağlık hizmeti ve sağlık araştırmaları, herkesin eşit miktarda tükettiği veya tüketme fırsatının olduğu tam sosyal mal olarak tasarlanabilir. Her insanın eşit olarak tüketmesi veya tüketme fırsatının olması, hastalıkların ortaya çıkması veya yayılması olasılıklarını genel olarak azaltır (Gillespie, 1965:148).

Barınma harcamaları, düşük gelirli ailelere düşük kirali evler sağlanmasını gerektirir. Kendi başlarına uygun ve sağlam evler inşa edemeyenler veya çok düşük gelire sahip olanlar böylece korunabilir (Gillespie, 1965:149). Konut politikasının genel amacı, herkesin kabul edilebilir standartta ve elverişli yerlerde (yaşanabilir bir çevrede) konuta sahip olmasıdır. Konutun kabul edilebilir standartta sahip olması ise, ülkenin genel olarak sahip olduğu gelişmişlik düzeyi ile belirlenmekte ve ülkeden ülkeye değişmektedir (Türk-İş, 1999:430).

4.2.3. Sosyal Güvenlik Harcamaları

Sosyal güvenlik, kaynakların veya gelirlerin yeniden dağıtımını sağlayarak sosyal riskleri gidermeyi hedefleyen sistemler bütünüdür. Sosyal risk kavramı yaşlılık, malullük, ölüm, hastalık yardımları, sağlık, analık, iş kazası, aile yardımları ve işsizliği kapsamaktadır (Ayaş, 1998:42). "Bütün dünyada, bireyleri gelir kaybından ve yetersiz gelirden korumaya yönelik olan ve sosyal güvenlik ve sosyal yardım mekanizmaları içeren refah sistemleri, devlet, aile, gönüllü örgütlenmeler ve piyasa öğelerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu dört öğenin farklı bileşimler içinde kurulması ve biçimlenmesi sonucunda farklı felsefelere sahip sosyal refah ve sosyal güvenlik rejimleri

ortaya çıkmıştır." (Arın, 1996:277). Muhafazakar, liberal ve sosyal demokrat olmak üzere üç tür sosyal güvenlik sistemi vardır. Muhafazakar sistemde, piyasa ve gönüllü örgütlenmeler yerine devlet ve aileye ağırlık verilir. Ancak devlet müdahalesi mevcut toplumsal eşitsizlikleri azaltmaya veya belli bir düzeyde eşitlik sağlamaya yönelik değildir, tersine mevcut sınıf ve statü farklarını koruyarak istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır. Liberal sosyal güvenlik sisteminde devlet tarafından sağlanan sosyal yardım ögeleri hakimdir ve sosyal güvenlik sadece sınırlı bir asgari geçim düzeyi sağlamaktadır. Sosyal demokrat sistemin dayandığı temel ilke eşitlik ve toplumun orta sınıfları için de yeterli olacak düzeyde koruma ve gelir desteği sağlanmasıdır. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım mekanizmaları piyasa mantığına dayanmak yerine kamusal mantığa dayanır (Arın, 1996:278-279).

Sosyal güvenlik ödemelerinin temel fonksiyonu, bireylere ve ailelere iktisadi ve sosyal risklerle karşılaşmaları halinde hayat standartlarının belirli bir seviyenin altına düşmeyeceği garantisini sağlamaktır. Ancak bu yapılırken, daha düşük düzeyde gelire sahip olanların, yüksek gelir gruplarına göre daha fazla desteklenmeleri sağlanmalıdır. İkinci özelliği ise ekonomide; çalışanlardan işsizlere, yaşlılara ve malullere doğru olmak üzere gelirin yeniden dağılımının bireyler arasında sağlanmasıdır (Gillespie, 1965:150-151).

4.2.4. Tarım Harcamaları

Tarım politikaları genel olarak ürünün fiyatını destekleme politikaları, girdi sübvansiyonları ve dolaylı destekler şeklinde sınıflandırılabilir. Tarım programlarının en ilginç ve en önemli unsuru, üreticilere yüksek bir fiyat düzeyini sürdürebilecekleri destekleme ödemelerinden oluşmakta ve bu ödemelerin dağıtıcı etkileri çiftçiler dışında diğer bireyleri de etkilemektedir (Gillespie, 1965:152).

Devlet, girdi sübvansiyonları aracılığıyla, belirli malların fiyatlarını serbest piyasada teşekkül eden fiyatlara kıyasla daha düşük tutabilir. Ancak, belirli maddeler için yapılan sübvansiyonlar sadece belirli grup üreticileri ve belirli girdileri kullanan kesimi desteklediğinden, bundan tarım kesiminin kendi içindeki gelir dağılımı da olumsuz etkilenebilmektedir (DPT, 2001:83).

Zarar eden veya yeterli bir gelir elde etme imkanı bulamayan, düşük kar eden üreticilerin dolaylı destekler şeklinde özel vergi kolaylıkları aracılığıyla desteklenmeleri mümkündür (Özbilen, 1998:395-396). Ayrıca, döviz kurları ve dış ticaret politikaları da ihracat ve ithalat değerlerini belirleyip tarım sektörünün kendi içindeki ve sektörler arası gelir dağılımını etkileyebilmektedir (DPT, 2001:83).

4.2.5. Faiz Ödemeleri

Faiz ödemeleri, devletin iç ve dış borçlanma dolayısıyla, borç verenlere yaptığı transfer ödemesi niteliğindedir ve gelir dağılımını doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan, faiz ödemelerinin kimlere yapıldığı, yani devlete borç verme eğiliminde olanların kimler olduğu önem kazanmaktadır. Düşük gelire sahip olanların tasarruf edebilme şanslarının yok denecek kadar az olması ve borç verenlerin yüksek gelir sahibi olanlar veya ticari kuruluşlar olduğu dikkate alındığında; faiz ödemelerinin yoksuldan zengine bir kaynak aktarımı olarak işlediği görülebilmektedir⁶. Dolayısıyla faiz ödemeleri, özellikle de iç borç faiz ödemeleri, gelir dağılımının adil olma niteliğini bozan çok önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

İç borç faiz ödemelerinin gelir dağılımı üzerinde iki temel etkisi vardır. Bu ödemelerin artmasıyla düşük gelirli gruplardan yüksek gelirli gruplara -faiz geliri elde edenlere- doğrudan bir kaynak transferi gerçekleşmektedir; bu da gelir dağılımını dolaysız olarak etkilemekte ve kötüleştirmektedir (Akgüç, 2002:24). İkinci etkisi ise faiz ödemelerinin bir bütçe kısıtı oluşturarak diğer harcama kalemleri üzerinde bir baskı yaratmasıyla ortaya çıkmaktadır. "Bu sıkışıklığın sonucunda, piyasaya açılacak hizmetlerin bütçelerden çıkartılması yoluna gidilmektedir. Bunlar arasında, başta eğitim ve sağlık olmak üzere, sosyal nitelikli harcamaların bütçe payları kısılmakta, maliyetlerin geri kalan bölümlerinin piyasadan, hizmetten yararlandıran, sağlanmasına çalışılmaktadır. Eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye harcamalarının kısılması sadece fırsat eşitliği ya da sosyal adaleti zedelemekle kalmamakta, aynı zamanda sosyal sermaye stoğunun eritilmesine de neden olmaktadır." (Önder, 2001:32). Sonuç olarak, faiz ödemelerinin artmasıyla eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, yatırım ve personel harcamalarının bütçe içindeki payları azalmakta ve gelir dağılımı daha da kötüleşmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Gelir dağılımının düzenlenmesine yönelik iktisat politikalarını, başta hükümet olmak üzere politika karar birimleri belirlemektedir. Hükümetlerin uyguladıkları hemen

⁶ Kamu borçlarının artması, bireyler arasındaki gelir dağılımını etkilediği gibi aynı zamanda nesiller arası gelir dağılımını da etkilemektedir. Bu artış sonucu, bugün yaşayanlar aldıkları mal ve hizmetlere karşılık daha düşük bir maliyete katlanırken; gelecek nesiller, daha az mal ve hizmet alıp daha fazla maliyete katlanacaklardır. Yani, bireyler, almadıkları mal ve hizmetlerin bedelini öder duruma geleceklerdir (Jensen and Rutherford, 2002:474). Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Musgrave, 1985:50-52.

her politika gelir dağılımını etkilemekle birlikte, bu etkinin hangi yönde olacağını belirleyecek olan, hükümetlerin tercihleridir. Hükümetler çeşitli yasal düzenlemelerle ücretleri, fiyatları ve servetin dağılımını etkileyerek birincil gelir dağılımını değiştirebilirler. Örneğin, sendikal özgürlükler konusunda yasal düzenlemeler yapılarak ve asgari ücret kişinin yaşamını sürdürebileceği düzeylere çekilerek, temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarına müdahale ederek, servetin daha adil olmasını sağlayacak yasal düzenlemeler gerçekleştirilerek, servetin az sayıda kişide toplanmasını engelleyerek veya direkt olarak servetin dağılımını değiştirerek, gelir dağılımının daha adil olması sağlanabilir. Bunların hiçbirini uygulamamak ve mevcut ilişkilerin sürmesini sağlamak veya bunlara zıt uygulamalara başvurmak da gelir dağılımı politikası olmakla beraber az sayıda kişinin gelirini artıracığı için, gelir dağılımını daha da bozabilecektir.

Ayrıca, hükümetler maliye politikası aracılığıyla gelirin yeniden dağılımını da sağlayabilirler. Örneğin, vergi politikası açısından düşünülürse toplam vergiler içinde dolaylı vergilerin ağırlığının artması, ücretli kesimlerden alınan vergilerin yüksek oranlı olması ve asgari ücretlerin büyük ölçüde vergilendirilmesi sabit ücretliler aleyhine sonuçlar yaratarak gelir dağılımının daha da kötüleşmesini sağlayacaktır. Bunun tersine, yüksek gelir gruplarının daha çok vergilendirilmesini sağlayan, yaygın ve zorunlu ihtiyaçlara cevap veren malları düşük, lüks tüketim mallarını yüksek oranlarda vergilendirecek bir politika ise, gelir dağılımının düzelmesini sağlayabilecektir. Ayrıca, kamu harcamalarından eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik ve tarım harcamalarının toplam harcamalar içindeki payının azalması da gelir dağılımındaki adaletsizliği daha da derinleştirebilmektedir. Başlangıçta bilinçli bir tercihin sonucu olmakla birlikte, belirli bir düzeyden sonra bu harcamaların azaltılması faiz ödemelerinin payının fazlaşmasına bağlanabilmektedir. Faiz ödemelerinin artışı hem doğrudan gelir dağılımını bozmakta, hem de bir bütçe kısıtı oluşturması nedeniyle gelir dağılımını daha adil hale getirebilecek harcamaların artmasını engellemekte, hatta bu harcamaların azalmasına neden olmaktadır.

Gelir dağılımının düzenlenmesine yönelik iktisat politikalarını belirleyen diğer bir unsur ise tarafların örgütlenme düzeyleridir. Ekonomik güç ilişkileri, ekonomideki her çeşit kaynak dağılımını (kamu ve özel kesim arasında, kamu kesimi içinde alt kalemler açısından...) etkilemektedir. Örneğin, işverenler etkin bir şekilde örgütlenirken sendikaların örgütlenmesinde etkinlik sağlanamıyorsa, gelir dağılımını işverenler lehine değiştirecek politikaların uygulanabilme olasılığı artacaktır. Eğer yüksek gelir grubunda olmayanlar gelir dağılımını düzeltici araçların uygulanabilmesi için bir baskı oluşturacak düzeyde örgütlenememişlerse gelir dağılımının daha da kötüye gitmesinin önüne

geçilemeyecektir. Çünkü, örgütlenemeyen kesimler politik karar sürecine yeterince etkiye bulunamayacaklar ve böylece uygulanacak politikaların belirli gruplara hizmet etmesi engellenemeyecektir.

Sonuç olarak, hükümetler fırsat eşitliğini ve yeniden dağılımı sağlayarak gelir dağılımını daha adil bir hale getirebilirler. Ancak, uygulanan her politikanın gelir dağılımı sorununun çözümü açısından olumlu bir etkiye sahip olduğu söylenemez; bu etkinin yönünü belirleyecek olan hükümetlerin tercihleri ve ekonomik güç ilişkileri olacaktır.

Kaynakça

- Akgüç Ö. (2002) "İç Borç Sorunu", *İktisat Dergisi*, Sayı.421-428, 21-24.
- Akıncı E. (1988) "Enflasyondan Ekarfilyona", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*", Cilt.6, Sayı.1-2.
- Aksu Ö.A. (1993) *Gelir ve Servet Dağılımı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No.3698.
- Arın T. (1996) "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Fonlarının Açıkları: Liberal Güvenlik Rejiminin Çelişkileri ve İflası", *X. Maliye Sempozyumu: Kamu Kesimi Finansman Açıkları*, İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Yayını, 277-294.
- Ayaş E. (1998) "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Sorunları ve Çözüm Önerileri", *İktisat İşletme ve Finans*, Sayı.150, 41-50.
- Bevia C. and Iturbe-Ormaetxe I. (2002) "Redistribution and Subsidies for Higher Education", *Scandinavian Journal of Economics*, Vol.104, No.2, 321-340.
- Biçerli M.K. (2000) *Çalışma Ekonomisi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Biggs M.L. and Dutta J. (1999) "The Distributional Effects of Education Expenditures", *National Institute Economic Review*, July, 68-77.
- Boratav K. (1991) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav K. (2003) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Chu K., Davoodi H. and Gupta S. (2000) "Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries", IMF Working Paper, 00/62. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp0062.pdf> (20 Ocak 2004).
- Copkur M. (1996) "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Transfer Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çetik A. ve Akkaya Y. (1999) *Türkiye'de Endüstri İlişkileri*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- _____, DPT (2001) *Özel İhtisas Komisyonu Raporu: Gelir Dağılımının İyileştirilmesi*

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2006 16 (1)

ve Yoksullukla Mücadele, DPT: 2599-ÖİK: 610, Ankara.

Ercan F. (2001) “Neo-Liberalizm ve Yapısal Uyum Politikalarının Eğitim Hakkı Üzerindeki Etkileri”, *Türk-İş Yıllığı 97 Cilt-2: 1990'ların Bilançosu Değerlendirme Yazıları (içinde)*, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara.

Gillespie W.I. (1965) “Effect of Public Expenditures on the Distribution of Income”, *Essays in Fiscal Federalism*, (Eds.) Musgrave R.A., Brooking Institution, 122-186.

James E. and Benjamin G. (1986) “Educational Distribution and Income Redistribution through Education in Japan”, *The Journal of Human Resources*, Vol.22, No.4, 469-489.

Jensen S.E.H. and Rutherford T.F. (2002) “Distributional Effects of Fiscal Consolidation”, *Scandinavian Journal of Economics*, Vol.104, No.3, 471-493.

Lecaillon J., Paukert F., Morrisson C. and Germidis D. (1984) *Income Distribution and Economic Development: An Analytical Survey*, International Labour Office, Geneva.

Lordoğlu K. ve Törüner M. (1995) *Çalışma Ekonomisi*, Beta, İstanbul.

Musgrave R.A. (1985) “A Brief History of Fiscal Doctrine”, *Handbook of Public Economics*, Vol.1, (Eds) Auerbach A.J. and Feldstein M., Elsevier Science Publishers, 1-59.

Önder İ. (2001) “Yeni Dünya Düzeni Bağlamında Bütçelerin Evrimi”, *İktisat Dergisi*, Sayı.420, 30-33.

Önder İ. (1989) *Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi* (içinde), TESEV.

Özbilen Ş. (1998) *Maliye Politikası*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Sönmez M. (2001) *Gelir Uçurumu Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü*, OM Yayıncılık, İstanbul.

Sugden R. (1993) “Welfare, Resources, and Capabilities: A Review of Inequality Reexamined by Amartya Sen”, *Journal of Economic Literature*, Vol.31, 1947-1962.

Sundrum R.M. (1990) *Income Distribution in Less Developed Countries*, Routledge, London and New York.

Türk İ. (1998) *Maliye Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara.

_____, Türk-İş (1999) *1997'den 1999'a Değişimin Dinamikleri: Türk-İş Yıllığı 99*, 1.Cilt.

Ulbrich H.U. (2003) *Public Finance in Theory and Practise*, Thomson South-Western, United States.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 269-284, ELAZIĞ-2006

KAMU KURUMLARINDA İLETİŞİMSEL ORTAMIN ANALİZİ (ELAZIĞ İLİ KÖY HİZMETLERİ, BAYINDIRLIK VE DSİ ÖRNEĞİ)

*Analyses of Communication Atmosphere in Public Institutions
(The Case Study of Village Services, Public Works and States Water Affairs)*

Mustafa YAĞBASAN

*Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Öğretim Üyesi myagbasan@firat.edu.tr.*

Ayşe ŞİŞ

*Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Radyo-TV ve Sinema Anabilim Dalı.*

ÖZET

Toplumsal yaşamın bir gereği olarak insanların iletişim içerisinde olmaları ve iletişimsel sürece katılmaları en temel gereksinim olarak değerlendirilmekte ve bireyin en doğal hakkı olarak kabul edilmektedir. Özellikle aynı fiziksel mekanı paylaşmadan kaynaklanan ve katılımın kaçınılmaz olduğu kamu kuruluşlarındaki gibi çalışma ortamlarında, iletişimin işleyebilmesi üst ve yatay iletişim kanallarının açık olmasına bağlıdır. Yarı hiyerarşik bir görünüm arz eden kamu kurumlarında iletişimsel ortamın sağlıklı işlenmesi ve iletişim kanallarının işlevsel olması örgüt verimliliğini ve iş performansını da doğrudan etkileyebilmektedir. Bir anket uygulaması ile desteklenen bu çalışmada, kamu çalışanları arasındaki ilişkilerin boyutu ve iletişimsel ortamın analiz edilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu kurumları, örgüt, iletişim ortamı.

ABSTRACT

As a necessity of the community life, people's communicating with each other and joining a communicative process is considered as the most basic necessity of the present day and is accepted as the most natural right of the individual. In such working environments as the public foundations, especially resulting from sharing the same physical environment, to be operative depends on the communication channels among the employees and employers to be open. In the public foundations having a semi-hierarchical appearance, the communicative atmosphere to be operative healthily and the communication channels to be open may directly affect the organizations productivity and working performance. In this study supported by a questionnaire application, the dimension of the relations among the public workers and the analysis of the communicative atmosphere has been aimed.

Key Words: Public foundations, organisation, communicative atmosphere.

1. GİRİŞ

"İnsan topluluğu ve davranışları ile ilgili her dalın iletişimle ilgilenmesi zorunludur." Wilbur Schramm

İletişim sürecine katılım insan yaşantısının olmazsa olmazları arasındadır ve bu doğal süreç her şeyden öte toplumsal yaşamın bir gereğidir. Söz konusu bu süreç her zaman bireyin isteğiyle gerçekleşmez. Bazı durumlarda sürece katılım, istem dışı olarak da gerçekleşebilmektedir. Ortam içerisindeki görev, rol, statü ve duruş iletişimsel eyleme davetiye çıkarır ve bireyler kendilerini iletişim ortamının içerisinde bulur. Aynı fiziksel mekanı paylaşmak bile iletişime katılım için bazen yeterli neden olabilmektedir.

İlişkiler yumağı şeklinde gerçekleşen iletişim ortamlarında kişilerarası iletişim, birey için oneli bir yer tutmaktadır. Kişilerarası ilişkilerdeki iletişimsel ortam en az diğer iletişim ortamları kadar önemlidir. Özellikle kamusal çalışma ortamlarında bireyin örgüt içi ile çevresi arasındaki iletişimi çoğunlukla kişilerarası iletişim yoluyla gerçekleşir veya bu yolla kurulur. Bu iletişim ve ilişki süreçlerindeki tutum, tavır ve davranışlar ve bir örgüt veya bir birimin üst düzeyinden alt kademelerine kadar bütün elemanlarının tutum ve davranışları, bir kurumun veya herhangi bir biriminin değerini halkın gözünde yüceltebilir ya da alçaltabilir (Varol 1998;1). Bu yönüyle örgüt imajının oluşmasında kişilerarası ilişkilerin belirleyici özelliğinin önemini vurgulamak gerekir.

Kişilerarası iletişim, bilgi, düşünce, duygu, tutum ve kanılarla davranış biçimlerinin kaynak ile alıcı arasındaki ilişkileşme yoluyla ve bazı oluklar kullanılarak aktarılması sürecidir (Yüksel 1989;25). Bir başka ifadeyle iletişim, istenen sonuçları başarmak ve davranışları etkilemek amacıyla insanlar arasında sözlü ya da sözsüz araçlarla sağlanan anlayış sürecidir (Kavuncubaşı, 1998;280).

Özellikle kurum ve kuruluşlarda iletişim ortamı sürecine yönelik olarak kişilerarası ilişkileri etkileyen 3 etmen üzerinde durulmaktadır (Varol, Metin 1998;88-89). Bunlardan birincisi bireyin başkaları ile olan iletişiminde "saygı" ilkesine yer vermesi ve onları kendilerine özgü nitelikleri ile kabul edebilmesidir. İkincisi bireyin içi-dışı ve özü-sözü bir olmasını ifade eden "bağdaşım" ilkesidir. Üçüncüsü ise bireyin karşısındakini mümkün olduğu kadar "empatik" bir anlayışla dinlemesidir. Bu temel etmenlerin bir örgüt yapısı içerisindeki varlığını, iletişim akışının düzenli olmasına doğrudan etki eden unsurlar olarak değerlendirmek mümkündür.

Bunun yanı sıra örgütteki iş görenler arası ilişkilerin de örgüt içi iletişimi etkilediği bilinmektedir. Özellikle yarı hiyerarşik bir yapılanmaya sahip kamu kurumlarında üst-ast ve çalışanlar arasındaki ilişki genelde iletişimi doğrudan etkileyen temel unsur olarak görülmektedir. İletişim kanallarının üstler tarafından kapalı tutulması veya çalışanlar

arasındaki ilişki kopukluğu örgüt verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Kurumsal (Örgütsel) İletişim

Örgüt, birden fazla insanın belli bir amaç yönünde güç birliği yaparak, bu amaca erişmek için gerekli etkileşimleri yönetsel bir enerji ile modelize ettikleri özgün bir sistemdir (Karakoç, 1989;81).

Kurumsal iletişim, kurumda çalışanları ve kurumun birimlerini birbirine bağlayan temel bir alt sistemdir. Böylece, çalışanlar ve birimler hem uyumlu ve hem de eşgüdümlü çalışabilirler. Kurumsal iletişim, kurumda çalışan kişi ve grupların kurumun ortak amaçları doğrultusunda gerçekleştirdikleri ileti alışverişidir. Kurumda eylemlerin sürdürülmesi, sorunların çözülmesi ve yaratıcı gücün oluşturulması kurumsal iletişim ile gerçekleşebilir (Tabak, 2000).

Kurumların atmosferi de mesajın algılanmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle organizasyon içerisindeki bireylerin kendi aralarındaki iletişimsel etkileşimlerde, üstlenilen rol mesajın algılanmasına doğrudan etki edebilmektedir. Diyalogların biçimselliği bu anlamda önem kazanmaktadır. "... bazı organizasyonlarda rutin işler dışındaki tüm konuların yürümesi için resmi emirler, talimatlar gerekmektedir. Bu da iletişimde bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır" (Paksoy ve Diğ., 1996;118). Çevresel bir faktör olarak nitelendirebileceğimiz bu yaklaşım, özelliği itibariyle; "hiyerarşik kademelerinin fazlalığı ve kanalların iyileşmemesine, aşırı merkezîyetçiliğe ve ast-üst ilişkilerinde resmi hava oluşturmasına neden olmasından dolayı iletişimi güçleştirmektedir" (Paksoy ve Diğ., 1996;119).

Kurumsal iletişim ortamlarında genelde tavandan tabana doğru, tek yönlü ve kapalı bir iletişim modeli uygulaması olan hiyerarşik iletişim modeline rastlanmaktadır. Oysa üstlerin (yöneticilerin), empatik yaklaşımlarla, esnekliği ön plana çıkartabilecekleri iletişim modelleri uygulamalarıyla "açık iletişime" ortam yaratabilmeleri mümkündür (Dökmen, 1997). Kurumlarda "açık iletişim" sistemleri, çalışanlar arasında gerginlik azaltıcı, huzur ve verimlilik artırıcı ortamlar yaratabilmektedir (Tredgold, 1991). Çok yönlü ve açık iletişimi gerçekleştirebilen kurumlarda şu unsurlar dikkat çekmektedir (Tabak, 2000);

- Çalışanların hem kendilerine hem de kuruma olan güvenleri artar,
- Güdülenme artar
- Üst yönetimin saygınlığı ve otoritesi artar
- Öneri ve sorun çözme yeteneği gelişir
- Çalışanların kuruma bağlılık düzeyleri gelişir

- Çalışanların iş kalitesi ve verimliliği artar.

Kurumsal İletişimin Amacı ve Önemi

Günümüz toplumunda örgütlerin insan hayatının bütün aşamalarında vazgeçilmez ve kaçınılmaz bir biçimde yer almaları, sunulan bütün hizmetlerin örgütler tarafından gerçekleşmesi, örgütlerin anlamını ve önemini arttırmakla kalmamış, onları adeta, insan hayatının zorunlu bir kesiti haline getirmiştir (Gölönü, 1996;151-152).

İletişim, kurumsal ve bireysel ilişkilerde verimliliğin ve kalitenin temel taşıdır. Özellikle kurumsal iletişimde, iletişim kanallarının açık olması, iletişim akışının düzenli ve sürekli olması örgüte bağlılığı ve örgüt amaçlarına yönelmeyi etkin kılabilir. Oluşturulabilecek bu olumlu iletişimsel atmosfer örgüt amaçlarına yönelmeyi ortaya çıkarırken, ortak amaç ve çıkarlar etrafında toplanmayı ve özgün örgüt kültürünün oluşmasını da sağlayabilmektedir.

Kurum çalışanları arasındaki iletişimsel ortamın zayıflaması hiyerarşinin bozulmasına, örgüt içi gruplaşmalara yönelimin güçlenmesine ve dolayısıyla; verim, kalite ve motivasyonun düşmesine neden olmaktadır (Varol, 1993;129).

Örgütlerin güçlü ve başarılı olmaları örgüt içi iletişim ile doğrudan ilintilidir. Örgüt-içi iletişimde, iletişimsel atmosferinin doğru ve düzenli olması, örgüt-dışı çevre ile olan iletişimi de ilgilendirmektedir. Bu nedenle örgütsel iletişim, kamu düzeni için de büyük önem arz etmektedir.

Örgütlerde Bireylerarası İletişimin Önemi

İletişim, kişilerarası ilişkinin her türünü; örgütleri ve giderek toplumları belirleyen, yaratan ve bir arada tutan “çimento” olarak nitelendirilebilmektedir (Yüksel, 1989;17-18). Yani iletişim salt kişiden kişiye iletilen bir mesajın ötesinde bir paylaşım, etkileşim yumağıdır.

Bireyler arasında ortak yaşantı alanı genişledikçe etkileşim artar, iletişim kolaylaşır. Bunun tersi olarak da, iletişim kolaylaştıkça ortak yaşantı alanı genişler. Yönetici ile işgören çok az bilgi paylaşıyorlarsa işgören, kurumda her an hata yapabilecek, bir şeye zarar verecek bir durumdadır. (Hagemann, tarihsiz).

Tüm-Kanal iletişim şebekesi bu tip örgütler için öngörülmektedir. Zira bu modelde tüm üyelerin iletişim içerisinde olmaları söz konusudur. Her ne kadar önderin, amacın ve biçimsel bir yapının olmaması bu model için ön koşul olsa da, Paksoy ve Diğ. (1996;105) bazı karmaşık, yaratıcılık ve yüz yüze iletişim gerektiren küçük biçimsel gruplar için bu modeli daha uygun görmektedirler. Yine Paksoy ve Diğ. (1996;26) “örgütsel düzeyde iletişim süreci”ni örgüt üyelerini birbirine bağlayan, örgütle çevrenin etkileşimini,

oluşumunu ve yaşamasını sağlayan unsur olarak görmektedirler.

Bir örgüt içerisinde iki temel iletişim sisteminden bahsetmek olasıdır. Biçimsel iletişim; örgütün kuruluş ve örgütlenme planının öngördüğü iletişim sisteminin ilkelerini ortaya koyarken, biçimsel olmayan iletişim; biçimsel iletişim yapısının karşılayamadığı ve örgüt üyeleri arasındaki gereksinimlerden kaynaklanmakta ve kendiliğinden oluşmaktadır (Gürüz 1988;30).

Örgütlerde Kişilerarası İletişimi Engelleyen Unsurlar

Sosyal varlık olarak insanın en temel ihtiyacı olan “iletişim”, özellikle örgüt içi iletişim için daha da önem arz etmektedir. Günlük yaşantısında iletişim kurma gereksinimi duymayan ve sürekli pasif iletişimsel konumda olan bir bireyin, bir örgüt içerisinde aynı durumu devam ettirebilmesi mümkün değildir. Ancak herhangi bir örgüt içerisinde pozitif iletişimsel ortamın olması veya sürdürülüyor olması, iletişim kanallarının olumlu işlediği anlamına gelmez. Örgütsel iletişimin temel hedefi “örgütsel amaçların başarılmasıdır” (Akıncı 1998;113). Öngörülen başarı hedeflerine ulaşmak hiç şüphesiz örgüt içerisindeki olumsuz etmenlerin ortadan kaldırılması ile mümkün olabilir. Örgüt içi iletişim ortamlarının düzenlenmesine yönelik olarak Karaçor ve Şahin’in örgütsel iletişimin amaçlarını farklı atıflarla özetledikleri tasnifte şu unsurlar dikkat çekmektedir (2004;102):

* Örgütsel politika ve kararların örgüt üyelerine duyurulması ve anlatılması örgütte dedikodu ve söylentilerin önünü keserek üye ve örgüt bütünleşmesi sağlanmaktadır.

* ... yönetim anlayışına ilişkin bilgiler ilgili taraflara aktarılarak bunlara uyum sağlanması hedeflenmektedir.

* ... örgüt içerisinde bir aile ortamının ve danışmanın yaratılması, dostluk, bağlılık ve sevgi ilişkilerinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır.

* Yönetenler ve yönetilenler (ast-üst) arasındaki iki yönlü karşılıklı iletişim özendirilmektedir.

* örgütsel sorunların açığa çıkmasına yardımcı olmaktadır.

1.1. ÖNEM

Çağımız insanı günün büyük bir bölümünü çalışmakta olduğu iş yerinde geçirmektedir. Stresten uzak, örgüt kültürünün pozitif yönde geliştiği, aidiyet duygusunun ve dayanışmanın dorukta olduğu bir iş ortamında çalışmak kurum ve kuruluşların arzuladıkları ve ulaşmak istedikleri hedefler arasında oldukları bilinmektedir. Bu ortamın oluşması, hem iş görenlerin birbirleriyle ilişkilerini olumlu yönde etkileyebilmekte, hem de buna bağlı olarak örgütün iş performansını arttırabilmektedir. Ancak ast-üst

ilişkisindeki uyumsuzluklar, ücret dengesizliği, fazla iş yükü ve bunun gibi unsurlar kamu sektöründe karşılaşılan temel sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Tüm örgütlerde üst birimler genelde işlerin sorunsuz yürümesini arzular. Alt birimler ise sorunları mümkün olduğunca üst birimlere iletmeme ve altta işlerin düzenli yürüdüğünü gösterme gayreti içerisinde olabilmektedirler. Özellikle yarı hiyerarşik görünümde olan kamu sektöründeki iş ortamlarının bu karakteristik yapısı aralıklarla analiz edilmedikçe sorunlar var olamaya devam edecek ve sorunlar bastırılma ilkesi ile giderilmeye çalışılacaktır. Kağıt üzerinde her şeyin eksiksiz yapılıyor, işlemlerin düzenli yürüyor olması o örgütte özellikle iş görenler arasında veya ast-üst ilişkisinde sorunların yaşanmadığı anlamına gelmemelidir.

İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri de hiç şüphesiz iletişimdir. İnsanın salt iş gören bir makine olarak algılanması sosyallik ilkesi ile de örtüşmemektedir. Bu araştırma, kamu kuruluşlarındaki amir/memur ve çalışanlar arasındaki sosyal ilişkilerin hangi boyutta olduğunu, buna bağlı olarak iletişimsel ortamın nasıl işlediğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca sayısal değerlerle desteklenen bu ampirik çalışmanın kamu kuruluşlarına veri teşkil edecek olması ve elde edilecek bulgular doğrultusunda kurum ve kuruluşların sosyal yapılanmalarını gözden geçirmelerine veya yeniden düzenlemelerine katkıda bulunabileceği açısından da önem taşımaktadır.

1.2. AMAÇ

Aynı fiziksel ortamı paylaşmanın bile bireylerarasındaki iletişimi doğal olarak başlatabilmesi gerçeğinden hareket edildiğinde, özellikle günün büyük bölümünü aynı mekanı paylaşarak geçiren kamu kurumlarındaki çalışanların sağlıklı bir iletişim ve etkileşim içersinde olmaları beklenir. Örgüt yapısı içersisinde ast-üst ve çalışanlar arasındaki ilişkinin yatay bir seyir izlemesi ve bu bağlamda iletişim kanallarının sürekli açık olması gerekir. Bu çalışmadaki temel amaç; “önem” kısmında vurgulanan kamu kurumlarındaki iletişim sürecinin nasıl işlediğini, çalışanların kendi arasındaki ilişkilerin hangi boyutta olduğunu ve iletişim kanallarının açık olup olmadığını tespit etmektir. Bir anket çalışması ile desteklenen bu araştırma söz konusu durumu lokal bazda ortaya koymaya yöneliktir.

Bu çalışma ile ayrıca; araştırma sonucunda elde edilen bulguların kamu kuruluşlarına veri oluşturması amacı hedeflenmiştir.

1.3. SAYILTILAR

- Kurumlarda amir/çalışan ilişkisinin iyi bir konumda olmadığı,
- Amirlerin çalışanlara karşı tavır ve tutumlarının performanslarını etkilediği,

- İşlerin daha iyi yürümesi için çalışanların gerektiğinde amirleriyle paylaşım içerisinde olmadıkları,
- Amirlerin sorunlarına gereken ilgiyi göstermedikleri,
- Yaptıkları iş ile ilgili kendi görüşlerine de gerektiğinde değer verilmediği,
- Görüşlerine baş vurulmasının performanslarını olumlu etkileyeceği,
- Kurumlarında örgütsel iletişim düzeyinde danışmanlık hizmetinin verilmesinin fayda sağlayacağına inandıkları,
- Amirlerinin kendileri ile ilgili kararlar aldıklarında empatik düşüncelerine inanmadıkları,
- Kurumlarının çalışma verimliliğine bireysel anlamda katkıda bulduklarına inandıkları,
- Amirlerini kendilerinden biri olarak görmedikleri,
- İş saatleri dışında mesai arkadaşlarıyla pek görüşmedikleri,
- İş ortamı haricinde yaşadıkları sorunları iş ortamına yansıttıkları,
- Bu durumun iş ortamlarına olumsuz yansıdığı,
- Ankete katılanlardan elde edilecek bilgilerin, deneklerin görüşlerini yansıtacağı, verdikleri cevapların doğru ve samimi olduğu,
- Literatür taraması sonucunda elde edilen bilgilerin yeterli olduğu,
- Bulguların aynı durumdaki kurumlarla paralellik arz edeceği ve bu konuda yapılacak bilimsel araştırmalara kaynak teşkil edeceği varsayımlarından hareket edilmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu araştırmada Survey modeli uygulanmış ve bu amaca uygun olarak anket tekniğine başvurulmuştur (Kaptan, 1993;150). Anketin öngörülen koşullar (75 bin kişi ile bir milyon kişi arasındaki bir alan araştırması için gerekli olan sayı) çerçevesinde en az 384 kişiye uygulanması tasarlanmış ve mevcutlara uygulanmıştır (Krejcie and Morgan 1970;607-610). Bu yöntem ile; bir kamu kuruluşundaki iletişimsel ortamın genel durumunun ortaya konulması hedeflenmiştir.

2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Bir çok kamu kurumu "Bölge Müdürlükleri" nin Elazığ'da bulunması, araştırma için bu ilin pilot bölge olarak seçilmesinde etkin olmuştur. Dolayısıyla araştırmanın evrenini Elazığ ili kamu çalışanları oluşturmaktadır. Temsil niteliğini arttırmak gayesiyle bu ilde bulunan bir çok kamu kurumundan üç farklı örneklem grubu alınması yoluna

gidilmiştir. Bu amaçla ilde bulunan bir çok kurumdan Köy Hizmetleri, Bayındırlık ve DSİ Bölge Müdürlükleri çalışanları anket uygulamasında örneklem grubunu oluşturmuştur.

2.3. SINIRLILIKLAR

Bu araştırma için hazırlanan anket, kamu kurumlarında yasal prosedür gereği işe başlama yaşına bağlı olarak 18 yaş ve üstündeki deneklere uygulanmıştır. Anketler, seçilen üç örneklem grubuna eşit şekilde bölünmüş (130) ve anketin uygulandığı gün iş yerinde bulunan tüm işçi ve memur pozisyonundaki denekler anket uygulamasına dahil edilmiştir. Anket uygulamasına katılmak istemeyenler sınırlı olmakla beraber çalışmaya dahil edilmemişlerdir. Bu çalışma ast/üst ilişkilerindeki iletişimsel boyutu ast cephesinden analiz etmeye yönelik olduğundan üst pozisyonundaki çalışanlar kapsam dışında tutulmuştur.

2.4. VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmaya dahil edilen kamu kurumlarından gerekli izinin alınmasından sonra hazırlanan anketler, anketörler tarafından uygulamanın yapıldığı gün iş yerinde bulunan tüm memur ve işçilere (her kurum için öngörülen sayı kadar) gerekli açıklamalar yapıldıktan sonra dağıtılmış ve belli bir süre sonra toplanmıştır. Katılımcıların adları, araştırmanın anonimliği ve nesnelliği açısından sakıncalı olabileceğinden belirtilmemesi özellikle istenmiş ve hatırlatılmıştır (Bodur 1997;14).

3. VERİLERİN ÇÖZÜMÜ

Deneklerin kişisel özellikleri

Deneklerin 335'i (%85,9) erkek, 55'i ise (%14,1) bayandır. Yaş grubu içerisinde; 162 kişi (% 41,5'lik bir oran) en yüksek dilimi oluştururken, deneklerin % 33,8'lik (132) dilimi 46 yaş ve üzeri, % 21,3'lük (83) dilimi 26-35 yaş arası, % 1,8'lik dilimi (7) ise 18-25 yaş arası gurubu oluşturmaktadır. 6 denek ise (%1,5) bu soruyu cevaplamamışlardır. Deneklerin % 84,6'sı (330) evli, % 14,6'sı (57) ise bekadır. Medeni duruma ilişkin soruyu 3 denek (% 0,8) boş bırakmıştır.

Deneklerin % 9,7'si (38) ilkokul, % 8,2'si (32) ortaokul, % 40,8' (159) lise ve dengi, % 35,6'sı (139) üniversite ve % 4,6'sı (18) Lisnasüstü mezunudur. Kendilerine anket uygulanan deneklerin % 50,3'ü (196) işçi, % 49,7'si (194) ise memur pozisyonundadır.

Tablo 1: Kurumunuzda amir/çalışan ilişkisinden memnun musunuz?

	Frekans	%
Evet	205	52,6
Kısmen	109	27,9
Hayır	68	17,4
Cevapsız	8	2,1
Toplam	390	100

Tablo 1’de kamu kurumları içerisindeki amir-çalışan ilişkisine yönelik bulgular yer almaktadır. Bu tür ikili ilişkiden memnun olanlarla kısmen memnun olanların birleştirilmesinde % 80,5’lik bir oran ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç; kamu kuruluşlarında amir-çalışan ilişkisinin iyi durumda olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 2: Amirlerinizin size karşı tavır ve tutumları performansınızı etkiliyor mu?

	Frekans	%
Evet	232	59,5
Hayır	82	21,0
Kısmen	67	17,2
Cevapsız	9	2,3
Toplam	390	100

Tablo 2; kamu kuruluşlarında, amirlerin tavır ve tutumlarının çalışanların performanslarını etkileyip etkilemediğine yönelik bulguları içermektedir. Elde edilen verilere göre; amirlerin tutum ve davranışlarının çalışanların performansını % 59,5 oranında etkilediği, % 17,2 oranında ise kısmen etkilediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda; çalışanların amirlerin tavırlarından önemli ölçüde etkilendiği söylenebilir.

Tablo 3: İşlerin daha iyi yürümesi için gerektiğinde amirlerinizle paylaşım içerisinde olabiliyor musunuz?

	Frekas	%
Evet	251	64,4
Hayır	50	12,8
Kısmen	70	17,9
Cevapsız	19	4,9
Toplam	390	100

Kurum içerisinde işlerin daha iyi yürümesi için çalışanların gerektiğinde amirleri ile paylaşım içerisinde olup olmadıklarına yönelik sorudan manidar bulgulara ulaşılmıştır. Tablo 3'te bu veriler açıkça görülmektedir. Buna göre; "Evet" ve "Kısmen" diyenlerin oranı % 82,3'tür. Bu bulgular doğrultusunda kurum içindeki iletişim olumlu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 4: Amirleriniz sorunlarınıza gereken ilgiyi gösteriyorlar mı?

	Frekans	%
Evet	204	52,3
Hayır	70	17,9
Kısmen	97	24,9
Cevapsız	19	4,9
Toplam	390	100

Tablo 4; amirlerin, alt birimlerdeki çalışanların sorunları ile hangi oranda ilgili olduklarını test etmeye yöneliktir. "Evet" ve "Kısmen" diyenlerle ulaşılan % 77, 2'lik oran, kurum içerisindeki etkileşim ve iletişimin olumlu olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 5: Yaptığımız iş ile ilgili sizin görüşlerinize de gerektiğinde değer veriliyor mu?

	Frekans	%
Evet	189	48,4
Hayır	103	26,4
Kısmen	90	23,1
Cevapsız	8	2,1
Toplam	390	100

Tablo 5'te, çalışanların yaptıkları iş ile ilgili kendi görüşlerine de değer verilip verilmediği yönündeki bulguları içermektedir. "Evet" ve "Kısmen" diyenlerle elde edilen % 71,6'lık oran, kurmda çalışanların fikirlerine genel anlamda önem verildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6: Görüşlerinize baş vurulması performansınızı nasıl etkiler?

	Frekans	%
Olumlu	315	80,8
Olumsuz	25	6,4
Olumlu-olumsuz etkisi olmaz	43	11,0
Cevapsız	7	1,8
Toplam	390	100

Tablo 6; kurum içerisindeki işleyiş ile ilgili olarak iş görenlerin fikirlerine de değer verilmesinin, çalışanlar üzerinde % 80.8'lik oranında olumlu etki yarattığına dair bulguları içermektedir. Bu sonuçlara göre; çalışanların görüşlerine önem verilmesinin kurum içerisindeki etkileşime ve performansa önemli ölçüde etki etliğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 7: Kurumunuzda örgütsel iletişim düzeyinde danışmanlık hizmetinin verilmesinin fayda sağlayacağına inanıyor musunuz?

	Frekans	%
Evet	294	75,4
Hayır	78	20,0
Kısmen	3	0,8
Cevapsız	15	3,8
Toplam	390	100

Tablo 7; deneklerin % 75,4'ünün örgütsel iletişim düzeyinde verilecek bir danışmanlık hizmetinin yararlı olacağı yönündeki düşüncelerini yansıtmaktadır. Bu verilere göre; danışmanlık hizmetine her aşamada gereksinim duyulduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 8: Amirlerinizin sizinle ilgili kararlar aldıklarında empatik düşündüklerine inanıyor musunuz?

	Frekans	%
Evet	124	31,8
Kısmen	83	21,3
Hayır	159	40,8
Cevapsız	24	6,2
Toplam	390	100

Tablo 8; amirlerin çalışanlara hangi ölçüde empatik yaklaştıklarını gösteren bulgular içermektedir. “Empati” kavramı ile ilgili olarak anket formunda açıklayıcı bilgi sunulmuştur. “Evet” ve “kısmen” diyenlerin oranları birleştirildiğinde; deneklerin % 53.1'inin kurum amirlerinin kendileri ile empatik etkileşim içerisine girdikleri sonucunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, kurum içerisindeki empatik etkileşim açısından olumlu bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

Tablo 9: Kurumunuzun çalışma verimliliğine bireysel anlamda katkıda bulunduğunuza inanıyor musunuz?

	Frekans	%
Evet	292	74,9
Hayır	33	8,5
Kısmen	56	14,4
Cevapsız	9	2,3
Toplam	390	100

Tablo 9; kurum çalışanlarının (“evet” ve “hayır” yanıtları birlikte değerlendirildiğinde) % 89,3’lik gibi yüksek bir oranda, kuruma bireysel anlamda katkı sağladıklarına dair inançlarını gösteren bulguları içermektedir. Elde edilen bu veriler, bir kurum için oldukça önemli ve olumlu olarak yorumlanabilir.

Tablo 10: Amirinizi kendinizden biri olarak görüyor musunuz?

	Frekans	%
Evet	234	60,0
Hayır	89	22,8
Kısmen	58	14,9
Cevapsız	9	2,3
Toplam	390	100

Tablo 10’da çalışanların amirlerini kendilerinden biri olarak değerlendirip değerlendirmediklerine yönelik veriler sunulmuştur. “Evet” ve “hayır” yanıtları birlikte düşünüldüğünde % 72,8’lik gibi olumlu yorumlanabilecek bir oran ortaya çıkmaktadır.

Tablo 11: İş saatleri dışında da mesai arkadaşlarınızla görüşüyor musunuz?

	Frekans	%
Evet	207	53,1
Hayır	55	14,1
Kısmen	123	31,5
Cevapsız	5	1,3
Toplam	390	100

Tablo 11; deneklerin mesai saatleri dışında da iş arkadaşları ile bir araya gelip gelmediklerine dair bulguları yansıtmaktadır. Buna göre; deneklerin büyük bir oranının (% 53,1) çalışma saatlerinin dışında da bir araya geldikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu

orana “kısmen” diyenler de eklendiğinde (%84,6) kamu kuruluşlarında çalışanlar arasındaki ilişkinin ve iletişimin oldukça olumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 12: İş ortamı haricinde yaşadığınız sorunlar iş ortamınıza yansır mı?

	Frekans	%
Evet	140	35,9
Hayır	145	37,2
Kısmen	60	15,4
Cevapsız	45	11,5
Toplam	390	100

Tablo 12’de kamu kuruluşlarında çalışanların mesai saatleri dışındaki yaşadıkları sorunları iş ortamına taşıyıp taşımadıklarına dair verileri içermektedir. Buna göre; “evet” (% 35.9) ve “kısmen” (% 15,4) diyenler birlikte düşünüldüğünde, deneklerin hiç de azımsanmayacak bir oranı (% 51,3) çalışma ortamı dışındaki sorunlarını iş ortamına da yansıttıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 13: Bu durum iş ortamınıza nasıl yansır?

	Frekans	%
Duyarsızlaşır, arkadaşlarımla iletişim kuramam	53	13,6
İşime yoğunlaşamam ve verimli olamam	52	13,3
Sinirli olurum, gereksiz tartışmalar girerim	46	11,8
Diğerleri	49	12,6
Cevapsız	190	48,7
Toplam	390	100,0

Tablo 13; deneklerin mesai dışındaki sorunlarını iş ortamlarına ne şekilde yansıttıklarını gösteren bulguları içermektedir. Bu soru, iş ortamı haricinde yaşadıkları sorunları iş ortamına yansıttıklarını “evet” ve “kısmen” şeklinde yanıtlayan deneklere yöneltilmiştir. Buna göre; duyarsızlaşıp arkadaşları ile iletişim kuramayan, işlerine yoğunlaşıp verimli olamayan ve gergin olup gereksiz tartışmalara girenlerin oranlarının eşit dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

4.SONUÇ

Anket uygulamasından elde edilen bulgular ile, kamu kurumları içerisindeki amir-çalışan ilişkisinin (% 80,3’lük bir oranda) varsayımların aksine olumlu olduğu tespit edilmiştir. Ast-üst ilişkisinin özellikle astlar tarafından pozitif olarak değerlendirilmesi bu bağlamda manidardır. Amirlerin tutum ve davranışlarının çalışanların performansını %

59,5 oranında etkiliyor olması, ast-üst ilişkisindeki etkileşim ve iletişimin ne derece önemli olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bir hizmet sektörü olarak değerlendirilebilecek olan kamu kuruluşlarında işlemlerin sağlıklı yürütülmesinde iş görenler arasındaki “paylaşımın” katkısı büyüktür. Bu açıdan bakıldığında özellikle astların üstler ile olan iş ilişkilerinde bir paylaşım içerisinde bulunuyor olabilmeleri olumlu bir bulgu olarak yorumlanabilir. Yine amirlerin iş görenlerin sorunları ile ilgilenip ilgilenmediklerine dair ankete katılanların % 77, 2’lik bir oranda olumlu bir düşünce ortaya koymaları bu yargıyı daha da pekiştirmektedir. Bu yargıyı destekleyen önemli bir bulguya ise tablo 5’te rastlanmaktadır. Denekler (%71’lik oranda) yaptıkları iş ile ilgili kendi görüşlerine de değer verildiğini ifade etmişlerdir. Bu durum hiç şüphesiz iş görenlerin performanslarını da olumlu etkileyecektir. Zaten, (astların) performanslarını pozitif yönde etkileyen unsurun kendi görüşlerine değer verilmesi olduğunu söyleyenlerin oranının % 80.8 olması da bunu doğrular niteliktedir.

Kamu kurumlarında iletişimsel sürecin sağlıklı işlediğine yönelik bulgulara ulaşılmasına rağmen, deneklerin % 75,4’ünün kurumlarında verilecek olan bir danışmalık hizmetinin örgütsel iletişimin daha üst seviyelere çekilmesine katkı sağlayacağını ifade etmeleri manidar bir veri olarak yorumlanabilir.

Elde edilen bulgular sonucunda; kamu kurumlarında ast statüsünde çalışan deneklerin, amirlerinin kendileri ile ilgili karar alındığında “empatik” yaklaşım sergileyip sergilemediklerine itidalli yaklaşıtlarını göstermektedir (% 40,8). Ancak kamu çalışanları her şeye rağmen çalıştlıkları kurumlara bireysel anlamda önemli katkılar sağladıklarına inanmaktadırlar (%74,9). Ast statüsünde çalışanların % 60’ının amirlerini kendilerinden biri olarak görmelerinin de bu katkıyı sağlayan temel unsur olduğu söylenebilir.

İş saatleri dışında mesai arkadaşlarınızla görüşüyor musunuz? sorusunda; “kısmen” yanıtının da eklenmesi ile % 84,6’lık bir olumlu sonuca ulaşılması, kamu kurumlarında çalışanlar arasındaki ilişki ve iletişimin pozitif yönde işlediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

“Kısmen” yanıtı ile birlikte % 51,3’lik bir oranda, mesai dışında yaşanan sorunların çalışılan iş ortamına taşındığına yönelik bulgulara ulaşılması, bu araştırma kapsamında ulaşılan en belirgin olumsuz veri olarak değerlendirilebilir. Bu sorunların iş ortamına ne şekilde yansıdığına dair bulgular ise tablo 13’te detaylı şekilde verilmiştir.

Sonuç olarak sayıtlılar kısmında (1.4. Bölüm) verilen; kurumlarda amir/çalışan ilişkisinin iyi bir konumda olmadığı, işlerin daha iyi yürümesi için çalışanların gerektiğinde amirleriyle paylaşım içerisinde olmadıkları, amirlerin sorunlarına gereken

ilgiyi göstermedikleri, yaptıkları iş ile ilgili kendi görüşlerine de gerektiğinde değer verilmediği, amirlerini kendilerinden biri olarak görmedikleri, iş saatleri dışında mesai arkadaşlarıyla pek görüşmedikleri denenceleri doğrulanmamıştır.

Diğer yandan, amirlerinin kendileri ile ilgili kararlar aldıklarında empatik düşündüklerine inanmadıkları, iş çevresi dışındaki yaşadıkları sorunları iş ortamına yansıttıkları, amirlerin çalışanlara karşı takındıkları tavır ve tutumların performanslarını etkilediği, görüşlerine baş vurulmasının performanslarına olumlu yansıdığı, kurumlarında örgütsel iletişim düzeyinde danışmanlık hizmetinin verilmesinin fayda sağlayacağına inandıkları, kurumlarının çalışma verimliliğine bireysel anlamda katkıda bulduklarına inandıkları hipotezleri ise deneklerce doğrulanmıştır.

KAYNAKÇA

Yüksel, H. Ahmet (1989): “İletişim Süreci ve Sistem Yaklaşımı Açısından İletişim Sürecinin İncelenmesi”, A.Ü. AÖF. , *İletişim Bil. Dergisi*, Sayı:6, Eskişehir.

Akıncı, Z. Beril (1998): *Kurum Kültürü ve Örgütsel İletişim*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bodur, Feyyaz (1997): *Yerel Basında Yönetim ve Örgüt Yapısı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları; 556PN488, Eskişehir.

Dökmen, Üstün (1997): *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Ersen H. (1997): *Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi: Verimli ve Etkin Olmanın Yolu*, 2. Baskı, Alfa Basım, İstanbul.

Gölönü, Sirel (1996): “Türk Kamu Yönetiminde Örgüt Yapısı ve Halkla İlişkiler”, *G.Ü. İletişim Fak. Dergisi*, No:3, Ankara.

Gürüz, Demet ve Diğ. (1998): *Halkla İlişkiler Yönetimi*, E. Ü. İletişim Fak. Yayınları, İzmir.

Hagemann G. (----): *Motivasyon El Kitabı*, Rota Yayınları, İstanbul.

Karakoç, Nihat (1989): “Örgütsel İletişim ve Örgütsel Roman Arasındaki İlişkiler”, *A.Ü. A.Ö.F., İletişim Bil. Dergisi*, Sayı:16, Haziran, Eskişehir.

Karaçor Süleyman, Şahin Ali (2004): “Örgütsel İletişim Kurma Yöntemleri ve Karşılaşılan İletişim Engellerine Yönelik Bir Araştırma”, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4, Sayı: 8, Konya.

Kaptan, Saim (1993) *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*, G.Ü., Eğitim Bilimleri, Ankara.

Kavuncubaşı, Şahin (1998): *Kamu ve Özel Kesimde Personel Yönetimi*, Siyasal Kitapevi, Ankara.

Krejcie and Morgan (1970): “Determining Sample Size for Research Activities”,

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2006 16 (1)

Educational and Psychological Measurement.

Paksoy, Mahmut ve Diğ. (1996): *Örgütsel İletişim – İletişim ve İletişim Modelleri*, A.Ü Yayınları: 964, AÖF Yayınları: 533, Eskişehir.

Sabuncuoğlu Z., Tüz M. (1991): *Örgütsel Psikoloji*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Tabak, Ruhi Selçuk (2000): <http://www.eylem.com/tem/wruhtabki.htm>.

Tredgold R.F. (1991): *Çağdaş Çalışma Düzeninde Kişilerarası İlişkiler*, Çeviren: Dr. Cevdet Aykan, Yaprak Yayınları, İstanbul.

Varol Metin (1998): “İletişim, Empati ve Hiyerarşi”, *Polis Bilimleri Dergisi*, Ağustos, cilt: 1, sayı: 2, Ankara.

Varol, Muharrem (1993): *Halkla İlişkiler Açısından Örgüt Sosyolojisine Giriş*, Ank. Ü., İletişim Fak. Yayınları, Ankara.

Varol, Muharrem (1998): “Halkla İlişkiler ve Kişilerarası İletişim”, TODAİE YYAEM, *Zabıta Hizmetleri Semineri, Seminer Notları Dizisi: VII*, Ankara.

Yalmanbaş, B. İsmail (---): <http://www.sitetky.com/frameset/ot/otmak06.html>

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 285-304, ELAZIĞ-2006

KÜLTÜREL DEĞİŞİMLERİN REKLAMLARDA KADIN VE ERKEK ROL-MODELLERİNE YANSIMASI

The Reflection of Cultural Changes to Male and Female Role-Models at Advertisements

Nesrin KULA DEMİR

Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-TV ve Sinema Bölümü,
dknesrin@firat.edu.tr.

ÖZET

Reklamlar, bireyler farkında bile olmadan, onlara ulaşmakta ve onları etkilemektedir. Reklamlar bir ürün hakkında bilgi veriyor gibi görünse de, davranış kalıpları, yaşam biçimleri ve kadın/erkek stereotiplerini bireylere aktarmaktadır. Reklam söylemlerinde kadın ve erkek stereotipleri yaratılırken, genellikle erkek bakış açısıyla toplumsal cinsiyet kimliği inşa edilmektedir. Bu çalışmada, 2000 ve 2004 yıllarına ait toplam 200 reklam içerik analizi yöntemi ile incelenmekte ve televizyon reklamlarında yer alan kadın ve erkek tipleri ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Toplumsal Cinsiyet, Kültür.

ABSTRACT

Advertisements reach individuals and affect them, without their awareness. Although they seem to be informing, they deliver to individuals various behaviour models, life styles and stereotypes of women/men. When stereotypes of women and men have been created in advertisement discourse, generally gender is constructed according to men's view. In this study, 200 advertisements analysed from the years of 2000 and 2004 by content analyse method and exposed the women and men types in TV advertisements.

Key Words: Advertisement, Gender, Culture.

GİRİŞ:

Reklamlar, ürün ve hizmetlerin pazarlanmasında önemli bir işleve sahip olduklarından, genellikle ekonomik bir olgu olarak görülerek, pazarlama ve ikna edici iletişim boyutlarıyla incelenmektedir. Reklamın diğer bir özelliği olan, kültürel bir metin olması çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Oysaki, reklamlar kültürel birer metin olarak ele alındığında, reklamların içerdiği mitler, kadın ve erkeğe ilişkin rol-modelleri, temsiller, stereotipler ... vb. ortaya konarak, toplumun profilini çizmek, bir döneme ışık tutmak mümkün olabilmektedir. Reklamlarda kadın ve erkek rol-modelleri ortaya konurken, genellikle erkek bakış açısıyla stereotipler oluşturulmaktadır önermesi çalışmanın hipotezini oluşturmaktadır. Bu durum, ataerkil kültür ve toplum yapısı ile doğrudan bağlantılandırılabilir. Bu nedenle, çalışmanın bakış açısını feminist kültürel çalışmalar şekillendirmektedir.

Bu çalışmada reklam farklı okumalara açık olan kültürel bir metin olarak ele alınmakta, 2000 ve 2004 yıllarına ait farklı dönemlerden 100'er reklam niceliksel bir analize tabi tutularak, reklamın egemen sesinin kime ait olduğu, kadın ve erkeğin ele alınış biçimleri ve reklamlarda mekan kullanımı gibi kriterler incelenmektedir. Kayıtlar yapılırken ulusal televizyon kanallarında (Kanal D, A TV, Star, Show, TGRT, Samanyolu, Kanal 7, CNN-Türk, N TV, Cine 5) yayınlanan reklamlar ele alınmakta, fakat bu kanallarda yayınlanan reklamlar açısından büyük bir farklılığa rastlanmamaktadır. Öncelikle, reklam ve toplumsal cinsiyet kavramlarının kültürle ilişkisi tartışılmakta, daha sonra analiz ve değerlendirme kısmı ile makale sona ermektedir.

Reklamın ve Reklamcılığın Tanımlanması

Reklamcılığın yerine getirdiği ekonomik ve ideolojik iki anahtar fonksiyonu bulunmaktadır. Bu fonksiyonlardan ilki, halka tüketim mallarını tanıtarak, serbest piyasa ekonomisine katkıda bulunurken; ikincisi ise, kadın ve erkeğe ilişkin rol-modellerini belirleyerek, sosyal değer ve davranışların işleyişine, yaygınlaştırılmasına ve (yeniden) üretilmesine katkıda bulunmaktadır.

Serbest piyasa ekonomisinde bir çok firma, aynı anda üretim yapmakta ve aynı pazara seslenmektedir. Bu yüzden de, satın alma davranışı sırasında bir çok farklı marka ile karşılaşan insanlar, çeşitli alternatifler arasından seçim yaptıklarını düşünmektedirler. Oysa ki, söz konusu bireyler, aynı ürünler arasından, farklı ambalajları ve markaları seçmektedirler. Örnek vermek gerekirse; şampuan almak isteyen kişi, içeriği aynı olan ürünler arasından, sadece farklı renk ve kokusunu dikkate alarak seçim yapabilmektedir.

Aynı şekilde, deterjan firmalarının hepsi, aynı muhtevaya sahip ürünleri, farklı ambalaj ve markalarla satışa sunmaktadır. Bu bağlamda reklamcılara büyük görev düşmektedir; ürünlerini piyasada tutundurabilmek için, kimisi deterjanının “en beyaz” yıkadığını, kimisi ise “en ucuz” olduğunu vurgulayarak, en akılda kalıcı, en ilgi çekici mesajı vermek zorundadırlar.

Reklamcılık Uygulamaları Enstitüsü, reklamcılığın tanımını şöyle yapmaktadır: “Reklamcılık bir ürün yada hizmeti mümkün olabilen en doğru görünümle en düşük fiyata sunan en inandırıcı satış mesajını vermektir.” (Jefkins, 1985:8) Satış mesajındaki kodları açacak olan izleyici olduğuna göre; etkili ve inandırıcı satış mesajını vermek için reklamcı; içinde yaşadığı toplumu, bu toplumun değerlerini, insanların düşünce yapısı ve düşünce kalıplarını iyi bilmesi gerekmektedir.

Türkçe’ye, Fransızca reclame sözcüğünden geçmiş olan reklamın, farklı kaynaklarda farklı tanımlarına rastlanabilmektedir; ama bu tanımlar özetle şu özellikleri içermektedir (Kocabaş ve Elden, 1997:13-14):

- Reklam, pazarlama iletişimi içerisinde yer alan bir elemandır.
- Reklam, belirli bir ücret karşılığı yapılır.
- Reklam, reklam verenden üreticiye doğru akan bir iletişim bütünüdür.
- Reklam bir kitle iletişimidir.
- Reklam yapan kişi, kurum veya kuruluş bellidir.
- Reklam ile tüketici bilgilendirilmeye ikna edilmeye çalışılır.
- Reklam mesajlarında mallar, hizmetler, vaatler, ödüller, sorunlara çözümler vardır.

• Reklam diğer pazarlama iletişim elemanları ile, işletmenin belirlediği pazarlama stratejisi doğrultusunda saptanan pazarlama hedeflerine ulaşmak için koordineli bir şekilde çalışır.

“Duyuru”dan “ilan”a, “ilan”dan “reklam”a, ulusal reklamdan sınırları aşan reklamcılığa geçilirken, reklamcılarının tek bir amacı bulunmaktadır; insan zihnindeki o çabucak yok olan, yakalanması bile güç olan, o kısacık algı anının değerlendirilmesi. TV reklamları, metin ve resimli görüntülerden oluşan birer mesaj içermektedir. “TV reklamlarında, daha fazla sayıda canlı görüntüleri kombine ederek metni gereksiz kılacak ölçüde, görüntülerle yetinmek imkanı vardır. Bir başka deyişle, metin yoluyla verilebilecek her türlü mesajı ve daha fazlasını resim yoluyla iletmek mümkündür. (Bilgin, 2000:108)” Özellikle televizyon reklamları bireylere, bu kısa anda bir öykü anlatmakta, akılda kalıcı bir mesaj sunarken de bir ideoloji, bir kültür, bir gelenek veya basma-kalıp bir imge iletmektedir.

Reklam metinlerinde ürün pazarlanırken, mitlere ve kültürel öğelere başvurulmaktadır. İzleyicilere gönderilen değerle, onların sahip olduğu değerın aynı olması gerektiği gerçeği, reklam yapımcıları tarafından çok iyi bilinen doğrular arasında yer almaktadır. Reklam filmleri ise, izleyicilere, ürünü tanıtmaktan çok, o ürünü kullanarak, farklı olacağı, yaşamının olumlu yönde değişeceği, bir gruba ait olacağı gibi iletiler sunmakta ve yeni bir yaşam tarzı yaratmaktadır. Reklam metinleri, gençlere ve çocuklara özdeşleşebileceği kadın ve erkek rol-modelleri sunmaktadır. Sunulan bu rol modellerinde yer alan kadın ve erkek stereotipleri yoluyla, kognitif (bilişsel) bir olgu olan toplumsal cinsiyet ayırımının çocukların zihinlerinde oluşum süreci etkilendiği düşünülmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramı, kadın ve erkek arasındaki farklılıklarının, biyolojik değil, kültürel bir olgu olarak değerlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Seks rolleri tamlaması biyolojik temelli cinselliği tanımlarken, toplumsal cinsiyet rolleri tamlaması kültüre bağlı olarak sosyalizasyon sürecinde öğrenilen kadına ev erkeğe ilişkin davranışlar ve tutumlarla açıklanmaktadır. Cinsiyete ilişkin belirgin bedensel farklılıkları olmayan, küçük çocukları cinsiyetlendirmek (gendered) için, kız çocuklara küpe takılmakta, erkek çocukların başına çeşitli spor klüplerine ait sporcu şapkası takılmaktadır. Bu durum cinsiyetin kültürel yanını vurgulamaktadır.

Toplumsal cinsiyet olgusunun modernizmin düalist (ikili) mantığına dayanan bir kurgu olduğu ve aydınlanma öznesini erkek olarak gördüğü, özellikle feminist çalışmalarda sık sık vurgulanmaktadır. Bu tür bir dikotomik (ikililerden birine üstünlük veren) anlayışa doğu felsefelerinde Yin/Yung görüşünde de rastlanmaktadır. “Yin: Çin düşüncesinde dişi ilke; faal olmayan, karanlık, olumsuz ilke. Yung: Bunun karşıtı, aydınlık, faal, olumlu ilke” (Illich, 1996: 95) şeklinde tanımlanmaktadır.

Ortak kültür ve ortak dil birliği, toplumları bir arada tutan unsurlar arasında yer almaktadır. Toplumda, bireylerin birbiri ile iletişim kurabilmeleri için, kullandıkları kelimelerle ilgili olarak, toplumun üyeleri arasında refere-birliği (consensus) oluşması gerekmektedir. Bir kelime söylendiğinde bireylerin zihninde ortak imajların oluşması durumunda refere-birliği sağlanmış bulunmaktadır. Toplumdaki kadın tanımını bilmek, anlamak; insanların zihnindeki “kadın” imajını öğrenmekle mümkün olmaktadır. Rosalind Coward’ ın da belirttiği gibi (1993:8), “Toplumda kadın olmanın nasıl bir şey olduğunu anlamak istiyorsak önce toplumdaki kadınlık tanımının ne olduğuna ve bu tanımın kadınlara nasıl mal edildiğine” bakılması gerekmektedir.

Toplumda kadının tanımı, dikotomik bir düşünme şekliyle, erkeğe göre yapılmaktadır. Kadın “öteki” cinstir; yani, erkek olmayandır. Erkeklik tanımı, kadın üzerinden yapıldığından kadın sürekli “öteki”leştirilmekte ve olumsuz özellikler ona atfedilmektedir. Dünya üzerinde her yıl yüzlerce kitap basılmakta ve genellikle erkekler tarafından yazılan bu kitaplarda, kadınlığın tanımı yapılmaktadır, çünkü; erkek özne, eğer kadını tanımlarlarsa, değil (tersi) olan erkeği tanımlayabilecektir.

Çocuklar sosyalizasyon sürecinde toplumsal değer ve yargıları öğrenirken, kendi cinsiyet rollerini de öğrenmektedirler. Çevrelerindeki büyükler, en başta da ebeveynleri ödül ve ceza sistemini kullanarak, çocuklara kendi cinsiyetlerine uygun rol davranışlarının neler olduğunu öğretmektedirler. Toplumda marjinal algılanmamak için, kadının ve erkeğin nasıl davranması gerektiği ile ilgili olarak Leyla Navaro (1997:29) aşağıdaki tabloyu ortaya koymaktadır:

<u>Kadın için</u>		<u>Erkek için</u>	
<i>Şöyle ol</i>	<i>Böyle olma</i>	<i>Şöyle ol</i>	<i>Böyle olma</i>
Edilgen	Etkin	Etkin	Edilgen
Yumuşak	Sert	Sert	Yumuşak
Uyum gösteren	Hükmeden	Hükmeden	Uyum gösteren
Güçsüz	Güçlü	Güçlü	Güçsüz
Kabullenici	Yargılayıcı	Yargılayıcı	Kabullenici
Kararsız	Kararlı	Kararlı	Kararsız
Başarı peşinde	Başarılı	Başarılı	Başarısız
koşmayan			
Bağımlı	Bağımsız	Bağımsız	Bağımlı
	Hırslı	Hırslı	
<u>Çaresiz</u>	<u>Çözüm getiren</u>	<u>Çözüm getiren</u>	<u>Çaresiz</u>

Kadın ve erkekten beklenen özellikler

(Leyla Navaro, *Tapınağın Öbür Yüzü*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1997, s.:29.)

Toplumsal sistem kadına ve erkeğe farklı roller vermektedir. Bu, cinsiyete göre yapılan rol ayrımı, insanları kısıtlayarak yarım insan haline getirmektedir. Duyguların ifade edilmesini dahi ikiye bölünerek; öfke ve nefretin ifade edilmesi erkeğe, sevgi ve şefkatin ifade edilmesi kadına verilmektedir.

“Erkeğe göre kadın öylesine farklı, gizemli ve yabancı bir yaratıktır ki, onu anlamak için özel çaba harcaması gerekir. Bu çabayı harcarsa bile başarılı olacağı kuşkuludur; çünkü kadın deniz gibidir, hem ele avuca sığmaz, hem de her an değişebilir. Erkek egemenliği bu “başarısızlığı” aşabilmek ve bu bilinmeyen, dolayısıyla yabancı ve

ürkütücü yarattığı evcilleştirip efendisi olabilmek için kadınları çeşitli kalıplar içine sokarak tanımlar, ad koyar. Birine adını koymak onu tanımlamak, eşitsiz ilişkilerin var olduğu toplumda bir güç gösterisi, bir iktidar/egemenlik edimidir. Kadınların nasıl olmaları, nasıl olmamaları gerektiğine egemenler (erkekler) karar verir ve onu kalıplar içine hapsederler.” (Berktaş, 1994:124)

Toplumsal alan; kamusal alan ve özel alan olarak ikiye ayrılmaktadır. Kamusal alan erkeğin, evin içi ise kadınındır. Erkekler çalışma dünyası, kadınlar ise evlilik için yetiştirilmektedir. “Erkekler için toplumsal ilişkiler ve meta üretimi değerleri ağırlıklı konumdadır; ev ise bir kaçış ortamıdır.” (Rowbotham, 1987:105) Kadınlar açısından ise çalışma hayatı hala erkeklerin mülkiyeti altındadır ve bu alanda erkek egemen kurallar, hakimdir, bu nedenle kadınlar kamusal alanda ya cinsiyet özelliklerini gizleyip erkeksileşerek koyu renk takım elbiselerle, ya da cinselliklerini ön plana çıkararak derin dekolteli pembe, kırmızı, turuncu gibi kadınsı renkli kıyafetlerle var olabilmektedirler, durum erkek zihninde kadına atfedilen fahişe X madonna ayrımını pekiştirmektedir.

Reklam, Kültür ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Yetişkinlerin toplumsallaşmasında, kitle iletişim araçları önemli bir rol üstlenmektedirler. Sosyalizasyon sürecinde çocuklara toplumun meşru olarak gördüğü kadın ve erkek tanımlamaları aktarılmaktadır. Birey yetişkin hale gelse de değişen toplumsal gerçekliği anlamlandırması ve içinde yaşadığı döneme uyum sağlaması gerekmektedir. Bu bağlamda kitle iletişim araçları, tarih öncesi dönemlerde dinin oynadığı rolü yerine getirerek var olan gerçekliğin dışında bir dünya kurmakta ve toplumsal normları yetişkinlere aktarmaktadır.

Kitle iletişim araçlarında, özellikle de televizyon reklamlarında, kadın ve erkek kimliklerinin nasıl olması gerektiği yolundaki mesajlar (yeniden) üretilmektedir. Kitle iletişim araçları, toplumsal idealleri yansıtan kurumlar olduklarından, bu araçların sosyal temsiller aracılığı ile yansıttıkları kadınla erkek tanımlamaları toplumsal gerçeklikle birebir örtüşmese de toplumun ulaşmak istediği idealleri ortaya koymaktadır. “İletişim endüstrisi belli kalıp yargılara dayalı olarak ürettiği imgelerle genel izleyici kitlesini ekran başına çekip kar ederken, aynı zamanda bu izleyici kitlesinin toplumsal değer beklentisine de yanıt vermiş ol[maktadır].” (Timisi, 1997:26) Kitle iletişim araçları gerçekliği sunarken, onu olduğu gibi yansıtmamakta yeniden kurgulamaktadır. Ancak, kurgulama yapılırken seçilen imgeler gerçek dünyadan alındığından izleyicide birebir gerçekliği yansıtmıyormuş gibi bir izlenim yaratılmaktadır.

Kitle iletişim araçları, kadınları her zaman için etkin bir tüketici topluluğu olarak görmektedir. Özellikle de televizyon, cinsiyetçi stereotipler üreterek kadınların ikincil konumunu pekiştirmektedir. Ayrıca kadınları, yaşadıkları deneyimlerle aynı doğrultuda olgularla karşı karşıya bırakarak, onlara doğru yolda olduklarını bildiren mesajlar vermekte ve bu metinlerden haz almalarını sağlayarak da ataerkil sistemin sürdürülmesine hizmet etmektedir.

“Çok sayıda nicel içerik çözümlemesi, kadınların medyada nadir olarak görüldüklerini ortaya koymuştur; medyada görüldüklerinde de ya eş, anne, kız evlat, kız arkadaş; ya geleneksel kadın mesleklerinde (sekreter, hemşire, kabul görevlisi) çalışırken; ya da seks aracı biçiminde gösterilmişlerdir. Dahası genellikle genç ve güzeldirler, ancak çok az eğitim almışlardır.” (van Zonnen, 1997:306)

Kitle iletişim araçlarının bu tutumunu değiştirmesi, iki nedenden dolayı mümkün görünmemektedir. Birincisi basındaki erkek egemenliği, ikinci ve daha önemlisi ise; reklam verenlerin en önemli hedef kitlesi olan kadınlarla ilgili basma kalıp imgelerin sürdürülmesini istemesidir (İrvan, 1997:300). Reklam veren şirketlerin patronlarının büyük oranda erkek olması ve kitle iletişim araçlarının reklam gelirlerine olan bağımlılığının giderek artması, hem yazılı hem de görsel basında bu durumun değişmesine yönelik herhangi bir şey yapılmasını engellemektedir.

Kitle iletişim araçları, özellikle Amerika’da, kadınların itirazlarını göz önüne alarak stereotiplerde değişiklikler yapmış, fakat; bu kez de aşırıya kaçarak, bir “süper kadın” imajı yaratmıştır. Ticari kültürün kadın dergileri ve reklamlarda yarattığı bu imaj; bağımsız ve kendinden emin bir iş kadını, vücudu bir genç kızın beden ölçüleri ile aynı olan başarılı bir eş ve annedir ve hala güzeldir. Bu imgeye uygun yaşamayı arzulayan ve onun için çabalayan bir çok köy, kent ve gecekondu kadını bunalıma girmektedir. Çünkü rejim yapma yönündeki baskılar sonucunda kadınlar yiyeceklerden zevk alma konusunda suçluluk duyar hale getirilmektedir.

Coward’ın da belirttiği gibi (1993:85) reklamlar, kadınlar için sürekli “Çalışın, kendinizi değiştirin, daha iyi görünün, daha erotik olun.” mesajı vermektedir. Böyle davrananlara “zevk ve arzu” vaat edilmektedir. Böylece bütün kadınlar aynı şekilde giyinen, aynı yaşam tarzını isteyen, aynı duyguları özleyen bireyler haline gelmektedirler. Eskiden devlet, toplum, aile ve din tarafından kontrol edilen kadın davranışları, şimdi ek olarak görsel idealler tarafından da yönlendirilmektedir. Fakat, kitle iletişim araçları tarafından dikkatle incelenen kadın bedenine ilişkin ideal tanımlarının çok katı olması; kadınların bu araçların yarattığı psikolojik hasarı içselleştirmesine neden olmaktadır.

Sinirsel iştah yitimi (anoreksiya nevrosa) çekenlerin büyük bir kısmının genç kızlar olmasının rastlantı olmadığı düşünülmektedir.

“Sinirsel iştah yitimi yalnızca bir, açlık grevi değildir. Kadının oynadığı bakıp besleyen rolüne karşı bir grevdir. Bu genç kızlar hiçte belirsiz olmayan terimlerle dünyaya anneleri gibi olmayacaklarını, yemek pişirmeyeceklerini ailenin biyolojik gereksinimlerine kulak vermeyeceklerini söylemektedirler. Ne yemek ne de yemek pişirmek.” (Seidenberg ve DeCrow, 1989:107)

Reklamlarda kadın bedeni, çeşitli söylemlerle denetim altında tutulmaktadır. Kadının bedeni bireysel kimliği ile özdeş tutulurken, güzel ve bakımlı bir bedene sahip olmak, iyi bir anne ve eş olmanın da önkoşulu olarak görülmektedir. “Zayıf, atletik ve güzel kadın toplumsal bir ideal olarak sunulurken, bu bedene sahip olmak için kullanılan tüketim ürünleri aracılığı ile yaratılan ‘her yaşta genç kadın’ imajı bireysel başarının da anahtarını oluşturmaktadır.” (Timisi, 1997:40) Zayıflık reklamlarda kadın için mutlaka ulaşılması gereken bir ideal olarak sunulurken, böyle kadınların başarılı, rekabetçi, tuttuğunu koparan nitelikte oldukları vurgulanmaktadır. Kitle iletişim araçları, ev-içi alandan kamusal alana çıkan kadın üzerinde yarattığı güzellik miti ile yeni bir toplumsal baskı kurmaktadır.

Evlerde tüketime yönelik harcamaların büyük bir kısmı kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle reklamcılar, kadınların arzularını, zayıf yönlerini, korkularını, endişelerini, ihtiraslarını, ilgi alanlarını, hırslarını, yaşam biçimlerini ve yeteneklerini, onları satın almaya itecek yolları en ince ayrıntılarına kadar araştırmaktadır. Reklamcılarının amacı aileyi bir tüketim merkezine dönüştürmek, tutumluluğa ilişkin yaklaşımı tamamen ortadan kaldırmak ve herkesi modern ve genç kalmaya zorlamaktır. “Kendine ait olan şey kadına hiç güven vermez.” (Baudrillard, 1996:108) Kadın, sağlığına, vücut bakımına, giyimine, koku sürünmeye özen göstermelidir. Kısacası, bu hoşnutsuzluğa çağrı, genellikle kadınlar üzerinde kendini göstermektedir.

Kadınlara yönelik ev ile ilgili tüketim mallarının reklamlarında, ev kadını/alıcı rolünde ev içi uzmanlığın ve tüketici rasyonelliğinin ima edilmesi cinsiyetler arasındaki işgücü ayırımı pekiştirmektedir. Dişil ürünlerin reklamlarında (giyecekler, kozmetikler...vb.) erkekler (ve diğer kadınlar) tarafından ciddiye alınmak isteyen kadınların cinsel çekicilikleri üzerinde yoğunlaşmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece kadınların erkeklere bağımlılığı pekiştirilmektedir.

Reklamlar, toplum içinde oluşan imgeleri yansıttıkları gibi, aynı zamanda biçimlendirmektedir. Televizyon bir iletişim aracı olarak, hem cinsiyet değerlerini hem de insanların hayat görüşünü etkilemektedir. “Örneğin; televizyon reklamlarında kadının

seks objesi olarak gösterilmesi, toplumun bireyleri üzerindeki değerde kadını bu biçimde görmeye, ya da böyle düşünmeye iter. Kadın devamlı ev işlerinde ve mutfakta gösterilirse, toplumdaki düşünce bu defa kadını bu gözle düşünür. Ancak bu imajı değiştirip, kadını büyük bir ofiste toplantı salonunda kalabalık üyeler içinde başkanlık yaparken, erkeği de önünde önlük mutfakta yada çocuğun altını değiştirirken daha sık biçimde izlenirse toplumun yargıları bundan böyle değişebilir.” (Barokas, 1996:126) Bu bağlamda televizyon reklamlarının kitleyi ne denli etkilediği görülebilmektedir.

Gelişme çağında bir kız çocuğuna, annesi tarafından sürekli bir şekilde; erkeklerin kötü, saldırgan ve eziyet eden kişilikler olduğunun anlatıldığını varsayalım; bu çocuk izlediği programlarda ve reklamlarda da bu imajla sık sık karşılaşır, annesinin söylediği imaj, televizyonunda etkisiyle daha da kuvvetlenecek ve devam eden yaşamında bu imajı kolay kolay silemeyecektir. Televizyonun bireyleri olumlu ya da olumsuz etkileme kuvvetinin nedenli büyük olduğu bu örnekten de anlaşılabilir.

Reklamlarda kadına ve erkeğe bağlı farklılıkların nasıl bir ikili mantık içinde yürüdüğü ve cinsiyetin hem toplumsal hem de kişisel kimliğin bir bütünü olarak görüldüğü aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

	Kadın	Erkek
<i>Fizik</i>	zayıf	güçlü
<i>Özellikleri</i>	duygusal	mantıklı
	nazik	kaba
	uyumlu	iddialı
	kendine hayran	buyurucu
<i>Sergileme</i>	vücut	otorite
<i>Ortamları</i>	ev	işyeri
	özel	genel

Reklamlara kadına ve erkeğe bağlı farklılıkların ikili mantığı

(Paul Rutherford, *Yeni İkonalar, Televizyonda Reklam Sanatı*, çev. M. Gerçekler., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2000, s: 140.)

Televizyon reklamlarında kadınlar: kadınlara yönelik ürünlerde; ürünü sunan kadın gibi olma vaadi ile, erkeklere yönelik reklamlarda ise; ürünü sunan kadına benzer bir kadınla birlikte olabilme vaadi ile ürünü sattırmak için kullanılmaktadırlar. Her iki amaçla da ürünü almak, kadına yöneltilen aşağılamanın devamı haline gelmektedir.

Birincisinde; iddia edildiği gibi, herhangi bir şampuanı kullanma ile birden bire kimse kendine güvenen bir kadın olamamaktadır veya herhangi bir parfüm bireyleri peşinden koşulan kendinden emin kadın haline getirememektedir. İkincisinde; erkeklere

yönelik reklamlarda verilen davetkar kadın imgeleri ise, kadın cinselliği hakkında insanların yanlış fikirlere kapılmalarına neden olmaktadır. Ayrıca herhangi bir marka arabaya sahip olmak, aynı zamanda güzel kadınlara da sahip olunabileceğinin göstergesi olmamaktadır.

Kadınlar küçük yaşlardan itibaren oturuşlarına, yürüyüşlerine, kısacası davranışlarına dikkat etmeyi öğrenmektedirler. Bunun sonucu olarak John Berger'in de belirttiği gibi (1995:46), kadının kişiliği "gözleyen ve gözlenen" olarak ikiye bölünmektedir. Bu arada, reklamlardaki kadınlar, insanlara cinsiyet rolleri hakkında fikirler vermekte, kadınlar bu imgelere göre görünümelerini düzenlemekte, kendilerini çekici ve cazip hale getirerek erkekleri evlilik bağı ile sonsuza dek bir arada olmaya çağırılmaktadırlar. Çünkü genç kızlar, çocuklarından itibaren beyaz atlı prens hayalleri ile büyütülmektedirler.

Reklamlarda erkekler, kadınların tersine daha aktif, iş yerinde, kadını kollayan, isteklerini yerine getiren ..vb. şekillerde yer almaktadır. "Erkekler genellikle maceraperest, aktif ve kahraman şekilde gösterilirken, kadınlar sıklıkla zayıf, pasif, kurbanlaştırılmış, desteklenen, gülünen veya dişiliği ağır basan şekilde yer almaktadırlar." (Gauntlett, 2002:43) Ayrıca, reklamlarda erkekler, John Fiske (1996:112)'in "yeni duyarlı erkek" olarak adlandırdığı, maskülin görünümlü olmayan, hem iş adamı olup hem çocukları ile ilgilenen, mutfakta iş yapan "metroseksüel" erkekler olarak da görülmeye başlanmaktadır. Bu durum, kültürel değişim reklamlara yansımına örnek verilebilmektedir.

Reklamlarda kullanılan kadınlar, ister dekor malzemesi olarak, ister anne ve eş olarak kullanılsın, hep güzel, çekici, genç ve bakımlı görünmektedirler. Bu yolla reklamlar, kadınların hiçbir zaman ulaşamayacakları "ideal ben" egolarına seslenmekte ve kadınlarda güvensizlikler oluşturmaya çalışmaktadır. Örneğin; çekici olamama, kocasını veya sevgilisini elinde tutamama, misafirlere iyi bir akşam yemeği hazırlayamama vb. kadının sonu haline gelmektedir. Kendilerine güvenmeleri, kendilerini tanımlamaları, ideal egolarına yaklaşımları ancak ürün kullanma ile sağlanmaktadır. Ürünü kullanmanın sonunda kadınlara psikolojik ödül vaat edilmektedir. Örneğin; X marka parfümü kullanmanın sonunda cazibeye sahip olunabileceğini vaat edilmektedir.

Reklamlarda kadının görünüşü şu şekilde özetlenebilmektedir: (Barokas, 1996:147)

1- Kadının yaşamındaki amacı erkeği kendine çekmesi ve ona bağlanmasıdır. Avrupa ülkelerinde reklamlarda kadının bir seks objesi görüntüsü azalıp kadının narsist

(kendiniseven) auto-erotik (kendini cinselleştiren) ve özgür bir kadının imajını tecimsel olarak uyarlıyor.

2- Kadınlar yaratılış bakımından “ev kadını”dır, “eş”tir, “anne”dir. Son yıllarda yapılan araştırmaların bazılarında sonucunun birbirine zıt olduğuna dayanılarak kadının imajını değiştiği söylenmektedir. Bu, yeni ürünlerin sunulumunda kadınların meslek sahibi görünümünde olmaları gerektiğindedir.

Burada vurgulananın, senelerden beri gelişmekte olan bazı kalıp modellerin modernleşmesi, ev işlerinden zevk alan ev kadınının yeni bir görünümünün temiz tabaklara yansması olduğu düşünülmektedir.

TV reklamlarındaki kadın tipleri; ev kadını, çalışan kadın, güzel veya cinsel varlık olarak kadın (seks objesi olarak kadın) ve sanatçı kadındır. (Kuruoğlu, 1991:108)

a. Ev Kadını: Reklamlarda en çok ev kadını kullanılmaktadır. Kadının hayatındaki en önemli rol; çocuklarının ve erkeğin üstüne titreyip yemek hazırlamak, servis yapmak...vb. olduğu reklamlarda verilerek, kadının toplumsal rolü pekiştirilmektedir.

b. Çalışan Kadın: Gerçek yaşamda çalışan kadın sayısı artmasına rağmen, bu artış TV reklamlarına yansımamaktadır. Kadınlar meslek yaşamında gösterildiklerinde ise; banka memuru, sekreter, öğretmen, hemşire...vb. kadınlara yakıştırılan meslek dallarında gösterilmektedirler. Evde, hala ev kadın gibi gösterilmekte, kaygılandıkları konular ise, çıkmayan lekeler, grileşen beyazlar vb. olmaktadır.

c. Seks objesi olarak Kadın: Kadının güzelliği, cinselliği ve vücudu hakkında çift taraflı bir sömürü bulunmaktadır; çünkü kadın güzelliği hem kadınlara hem de erkeklere yönelik olarak kullanılmaktadır. Günümüzde bedenin kullanımı ve sunumu; güzellikle birlikte yönlendirilen cinsellik haline gelmektedir. Baudrillard (1996:163) reklamcılığın yeni sloganını “Beden sattırır. Güzellik sattırır. Cinsellik sattırır.” şeklinde özetlemektedir. Her yerde cinselliğin patladığına erotizmin tırmandığına tanık olunmaktadır. Reklam görüntülerinde cinsellik, sağlıkla birlikte verilmekte, verilen imaj; “sağlıklı olmak insanı mutlu kılar, mutlu bir cinselliğin, cinsel birlikteliğin yolu sağlıklı ve mutlu olmaktan geçer.” şeklini almaktadır.

d. Sanatçı Kadın: “Star stratejisi” olarak adlandırılan bu teknikle, markayı starlaştırmak için, zaten star haline gelmiş kişi ya da kişilikle ürün özdeşleştirilerek markanın kısa sürede star haline gelmesi sağlanmaktadır. (Kocabaş ve Elden, 1997:126) Bu reklam stratejisiyle, sanatçıya yönelen ilgi ürüne yönelmekte, ürün hafızalarda sanatçının adı ile birlikte kalmaktadır.

Reklamlar, kadınlar hakkında küçük düşürücü bir dil, hakir gören deyimler, tahrip

edici tanımlamalar kullanırken aynı zamanda aptal, ama güzel ve cinselliği ön planda stereotipler üretmektedirler. “Kadınları kızdır, ürününü sat” gibi bir mantıkla kadın cinselliğini ön plana çıkararak reklamlar kurgulanmaktadır. Reklamcılar, kadını aptal, yetenekli olmayan, eve hapsedilmiş, tek arzusu erkeği tarafından beğenilmek olan, güzel, çekici birer cinsel araç olarak göstermektedirler.

Reklamlarda öykü biçiminde anlatılanlar, geleneksel bilgilere dayandırılmakta, kadın ve erkek arasındaki biyolojik ayrım temel alınmaktadır. Kadınlar doğaları gereği itaatkar, edilgen, bağımlı varlıklar olarak, güçsüz gösterilmektedir. Bu özellikleriyle kadın, şiddet karşısında güçsüz, hatta çaresizliğiyle, beceriksizliğiyle zavallı, kışkırtıcı cinselliğiyle şiddete layıkmiş gibi, “gülünçleştirilmek”te ya da kendisine yöneltilen şiddeti yalnız erkek çözebilirmiş izlenimi verilmektedir. (Büker ve Kıran, 1999:56) Türkiye özelinde düşünüldüğünde, ataerkil aile yapısının egemen olduğu toplumda ev-işleri (ev-dışı alanda çalışsa dahi) hala kadına ait alan olarak algılanmakta, deterjan ve margarin reklamlarında mutlu ev-kadını, anne stereotipi pekiştirilmektedir. Reklamlarda yer alan erkekler, daha çok fonksiyonel (evde gazete okurken, bahçede arabayı yıkarken, yağını değiştirirken) rollerde gösterilmekte, erkeğin işlevleri; çocuk ile oynamak, onları gezdirmek ve işe gitmek şeklinde belirlenmektedir. Kendi işi ile ilgili konularda uzman olarak gösterilirken, erkeğin anlattıkları konuya bilimsellik katmaktadır.

TV Reklamlarında Kadının ve Erkeğin Ele Alınışı

Reklamlarda kadın ve erkeğin hangi rollerde, hangi biçimlerde kullanıldığını ve toplumsal cinsiyet kimliğine ne şekilde yer verildiğini ortaya çıkarmak amacıyla, 2000 ve 2004 yıllarında ulusal kanallarda (Kanal D, A TV, Star, Show, TGRT, Samanyolu, Kanal 7, CNN-Türk, N TV, Cine 5) yayınlanan toplamda 200 (her iki yıl için 100'er) reklam kaydedilmiş ve içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bu yöntemle, reklamların görünen içeriğinin nesnel, nicel ve sistematik bir şekilde betimlenmesi ve ortaya konması amaçlanmaktadır.

Ele alınan reklamlar ürün gruplarına, ürünün tanıtımının yapan kaynağa/kaynaklara, kadının ve erkeğin ele alınışına, otoritenin sesine ve ortama göre gruplandırılmaktadır.

1- Reklamı yapılan ürünlere göre reklamların gruplanması:

İncelenen reklamların, hangi ürün gruplarına ait olduğu öncelikle ele alınan kriterlerdir. Çünkü, kadınlar ve erkekler, deterjan reklamlarında farklı konumlandırılırken, yiyecek içecek reklamlarında farklı şekillerde yer alabilmektedirler.

Ürün:	Sayı 2000	2004
Teknik Bilgi Gerektiren	14	1
Deterjan - Temizlik Malzemesi	8	6
Elektrikli Eşyalar	4	5
Kozmetik Ürünler	2	9
Banyo Eşyaları	4	4
Basılı Yayın Organları	9	5
Mutfak Ürünleri	7	4
Otomobil Ürünleri	10	10
Yiyecek ve İçecekler	24	32
Giysi	0	5
Tasarrufa ve Yatırıma Dönük	11	6
Diğer	7	13
Toplam	100	100

Tablo 1: Reklamların ürün türlerine göre gruplanması

Tablo 1’de de görüldüğü gibi her iki yılda da en çok reklamı yapılan grup yiyecek-içecek reklamlarıdır ve aradan geçen dört yılda kayda değer oranda artış yiyecek-içecek reklamlarda meydana gelmiştir. Teknik bilgi gerektiren reklamlar ile yatırım ve tasarrufa dönük reklamlarda büyük oranda düşüş yaşanmaktadır. Kozmetik ürünler ve giysi reklamlarında aradan geçen zamanda artış görülmektedir. Bu durum, tüketim toplumunda, beden ve dış görünüşün güzelleştirilmesi ile bağlantılandırılabilir. Yatırım ve tasarrufa dönük reklamlarda düşüş görülmektedir. Aradan geçen yıllarda banka reklamları azalırken, kredi kartları ile ilgili reklamlar banka reklamlarının yerini almaktadır. Faiz oranlarının düşmesi yine banka reklamlarının azalmasına neden olan etmenler arasında yer almaktadır. Banyo eşyaları ve otomobil ürünleri reklamları aynı sayıda kalmıştır. Diğer kategorisinin artmasına neden olan reklamlar ise, mobilya ve plastik (PVC) doğrama reklamlarıdır. Ayrıca gazetelerin promosyon vermemesi ile ilgili ülkenin çeşitli yerlerinde düzenlenen kampanyalar ve bu konudaki yasal düzenlemeler sonucunda basın yayın organlarının reklamlarını azaltmıştır, var olan basın-yayın organları reklamları LGS (Liselere giriş sınavı) ve Üniversitelere giriş sınavı ile ilgili gazetelerin eklerini kapsamaktadır.

2- Reklamlarda ürünün tanıtımını yapan kaynak veya kaynaklar:

İncelen reklamlarda araştırılan ikinci kriter “Reklamlarda tanıtım yapılan ürün için, hangi kişiler veya nesnelere (ürünün kendisi) kaynak olarak kullanılmıştır?”, “Ürünün

tanıtımı ve sunumu ne/kim veya kimler tarafından yapılmaktadır?” sorularından oluşmaktadır.

Kaynak		Sayı 2000	2004
Ürün		48	92
Çocuk		28	22
Genç		11	6
Yaşlı		9	2
Erkek	Birden fazla erkek	23	32
	Tek erkek	28	29
Kadın	Birden fazla kadın	21	26
	Tek Kadın	34	39

Tablo 2: Televizyon reklamlarının kaynaklar açısından değerlendirilmesi

Reklamlarda kaynak olarak, en fazla ürünün kullanıldığı görülmektedir, çünkü; reklamı yapılan mal tanıtım amaçlı olarak gösterilmektedir. Aradan geçen dört yılda ürünün reklam filminde yer alması olgusuna daha sık rastlanmıştır, hatta 8 reklam filmi hariç bütün reklam filmlerinde ürün kaynak olarak kullanılmıştır. Bazen ürün tek başına kullanılırken, bazen insan unsuru da reklam filmine katılmaktadır. Reklamı yapılan hizmetin ise; reklam filminde görünmesi mümkün değildir. Reklam filminde kaynak olarak üründen sonra en fazla tek kadın görülmektedir. 2000 ve 2004 yıllarında yayınlanan reklam filmleri karşılaştırıldığında, tek kadın kullanımının önemli oranda arttığı görülmektedir. Bu durum, kadınlara yönelik reklamlarda kadının özdeşleşmesi gereken rol modeli, erkeklere yönelik reklamlarda ise cinselliği içeren bir ödül olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Sayısal olarak üçüncü çoklukta ise 2000 yılında tek erkek, 2004 yılında ise birden fazla erkek, reklamı yapılan ürünün tanıtımı için kaynak olarak kullanılmaktadır. 2000 yılında tek erkek kullanılan reklamların 10 tanesinde tek erkek-tek kadın beraber kullanılmıştır, erkeğin yalnız başına gösterildiği reklamlar ise 10 tanedir. 2000 yılında kadınların yalnız başına gösterildiği reklamların sayısı 10 iken, 7 reklam filminde tek kadın çocuk ile beraber, 5 reklam filminde tek kadın aile içinde tanımlanmıştır (Anne-Baba-çocuk).

2004 yılında birden fazla erkeğin yer aldığı reklam filmlerinde artış görülmüştür. 19 reklam filminde birden fazla kadın ve birden fazla erkek bir arada kullanılmaktadır. 10 reklam filminde birden fazla erkek kaynak olarak kullanılmaktadır. 3 reklam filminde ise rekabet unsurunu artıracak şekilde birden fazla erkek tek kadın kullanılmaktadır. 2 reklam filminde birden fazla kadın çocuklar veya gençlerle, 2 reklam filminde tek erkekle

görüntülenirken, 3 reklam filminde sadece birden fazla kadın tanıtım kaynağı olarak kullanılmaktadır.

2004 yılında kadının yalnız başına ürünün tanıtıcı kaynağı olarak gösterildiği reklamların sayısı 10'dur. 16 reklam filminde tek kadın ve tek erkek ürün veya hizmeti tanıtmak amacıyla kullanılmaktadır. 6 reklam filminde tek kadın, tek erkek ve çocuk/çocuklar kullanılmaktadır. 7 reklam filminde tek kadın genç, yaşlı, çocuk veya birden fazla erkek ile birlikte görüntülenmektedir. 4 reklam filminde erkek yalnız başına ürünün tanıtıcısı konumundadır. 2 reklam filminde tek erkek, birden fazla kadın kullanılırken, 1 reklam filminde tek erkek çocuk ile beraber görüntülenmektedir.

2000 yılında kadın ve erkeklerin kullanımından sonra en az reklamlarda kullanılan "genç-yaşlı-çocuk" üçlüsünden, en fazla çocuklar en az ise yaşlılar reklam filmlerinde görülmektedir, gençlerin ise 11 reklamda görüldüğüne rastlanılmıştır. 2004 yılı reklamlarında ise söz konusu üçlünün sıralamasında değişiklik olmamış, ancak gençlerin ve yaşlıların reklam filmlerinde kullanımı azalmıştır. Herkesin genç görünmeye çalışmasının bir sonucu olarak evli kadın ve erkekler dahi genç kategorisine dahil olabilecek şekilde görüntülenmektedir. Dolayısıyla gençlere yönelik reklamlar lise dönemi gençleri ile sınırlı kalmaktadır.

3- İncelenilen reklamlarda kadının ele alınışı:

Reklamlarda kadının ele alınışı, reklamlardaki kadın tipleri "çalışan kadın, ev kadını, güzel kadın, ünlü sanatçı kadın" ve kadın kullanımının reklamdaki işlevi "Kadının erotik öge, dekor malzemesi olarak kullanılması ve toplumsal rolün pekiştirilmesi" açısından 100 reklam incelenmiştir.

Kadının ele alınışı	Sayı	2000	2004
Çalışan Kadın	7	3	
Ev kadını	15	5	
Güzel Kadın	17	36	
Ünlü Sanatçı Kadın	4	5	
Kadının erotik öge olarak kullanılması	13	19	
Kadının dekor malzemesi olarak kullanılması	7	10	
Kadının toplumsal rolünün pekiştirilmesi	27	17	

Tablo 3: İncelenen reklamların kadının ele alınışı açısından değerlendirilmesi

Tablo 3'te görüldüğü gibi 2000 yılında reklam filmlerinde en çok güzel kadına rastlanmıştır, reklam filmlerinde kadının ele alınışı ise, kadının toplumsal rolünün pekiştirilmesi işlevine hizmet etmektedir. Hayat şartlarının iki eşinde çalışmasının

gerektirdiği, kadınların yüksek öğretim gördüğü ve çalışma hayatına hızla girdiği günümüzde, reklam filmleri gerçek hayat koşullarının çok gerisinde kalmış ve çalışan kadın sayısını ev kadını sayısının yarısından az bir oranda yansıtmıştır. Kadının toplumsal rolünün pekiştirilmesinden sonra, reklam filmlerinin kadını ele alış biçimi kadını erotik öge olarak kullanmak olmuştur. En az sayıda ise ünlü sanatçı kadına rastlanmıştır.

2004 yılında ise 2000 yılına oranla çalışan kadın veya ev kadını kullanımında azalma görülmektedir. Ancak, aile içinde görünen çalışıp çalışmadığı belirgin olmayan ve güzel olan kadınların sayısında artış bulunmaktadır. Artık kadınlar, ev temizlerken, mutfakta yemek yaparken daha güzel ve şık görünmektedirler, bu ise yaşamsal gerçeklikle çelişmektedir. Ünlü sanatçı kadın kullanımında 1 reklamlık artışa rastlanırken, kadının erotik öge olarak kullanılması artmıştır. Reklam filmlerinde temsil edilen kadının anne olarak koruyucu besleyici rolünde azalmaya rastlanmakta, ancak eş olarak cinselliği çağrıştıran davranışları artmaktadır. Örneğin, kadın evinin eşyalarının değiştirilmesini, ses tonunda cinselliği çağrıştıran bir eda ile, işveli bir şekilde istemektedir. Kadının veya erkeğin erotik kullanımına en çok yiyecek-içecek reklamlarında rastlanmaktadır. Nescafe Gold ve Cappuchino reklamları buna verilebilecek en iyi örneklerdir. Kadının dekor malzemesi olarak kullanılmasındaki artış tüketim kültürünün kadın üzerinden işlemesine verilebilecek bir başka örnektir.

4- İncelenen reklamlarda erkeğin ele alınışı:

Reklam filmlerinde erkeğin ele alınışı ise, ünlü sanatçı erkek, erkeğin erotik öge olarak kullanıldığı, erkeğin ev işi yaptığı, erkeğin fonksiyonel olduğu ve diğer şeklinde sınıflandırılmıştır.

Erkeğin ele alınışı	Sayı	2000	2004
Ünlü Sanatçı erkek		12	11
Erkeğin erotik öge olarak kullanıldığı		6	9
Erkeğin ev işi yaptığı		4	1
Erkeğin fonksiyonel olduğu		10	34
Diğer		4	9

Tablo 4: İncelenen Reklamlarda erkeğin ele alınışı

Ünlü sanatçı erkek, ünlü sanatçı kadına göre daha fazla kullanılmaktadır. Erkeğin erotik öge olarak kullanıldığı reklamlarda artışa rastlanırken, ev-işi yaptığı reklamlarda azalma görülmektedir. Ünlü sanatçı erkek kullanımı yaklaşık aynı sayıdadır. 2000 yılı reklamlarında erkeğin fonksiyonel olduğu, 10 reklama rastlanmıştır, diğer kategorisine giren 4 reklamdaki 2'sinde erkeğin baba olarak görünümü vurgulanmıştır. 2004 yılı

reklamlarında ise, erkeğin fonksiyonel olduğu reklamlarda artış görülmektedir, bu reklam filmlerinde erkek ya güç gerektiren işleri yapmakta, ya da mesleki rolünü yerine getirmektedir. Erkeğin fonksiyonel olduğu reklamlar bir şekilde erkeğe atfedilen toplumsal değerleri pekiştirmektedir. Diğer kategorisine dahil olan reklamlarda ise erkek kahramanın reklam filminde bulunmasının hiçbir amacı bulunmamaktadır, hiçbir rolü bulunmadığından değerlendirmeye tabi tutulamamıştır.

5- İncelenen reklamlarda otoritenin sesi:

TV reklamlarında sadece kadının görünmesi erkeğin görünmemesi, kadının erkekten ön planda olduğu anlamına gelmemektedir. Erkek görüntüde olmasa bile dış ses olarak reklam filmine katılmaktadır. Kadına ürünü tanıtmakta, ne yapması gerektiğini söylemektedir. Örneğin, Kosla Halı Şampuanı reklamında, “Halı silmek işkence” diyen kadına, “İşkence bitti” müjdesini ve “İyice köpürtün” “Süngerle sihirli köpüğü yayın” ve “Elektrikli süpürge ile süpürün” talimatlarını veren erkek sesidir. Bu nedenle araştırmada “Otoritenin sesi kimdir?” sorusuna cevap aranması uygun görülmüştür.

Otoritenin sesi:	Sayı:	2000	2004
Erkek	90		77
Kadın	43		28
İkisi birlikte	33		6

Tablo 5: İncelen reklamların otoritenin sesi açısından değerlendirilmesi

Tablo 5’te de görüldüğü gibi içerik analizi sonucu, ileri sürülen tezi doğrulamaktadır. 2000 yılında incelenen reklamlarda yalnızca 10 reklamda tek kadın sesi kullanılmıştır. Kadın sesi kullanılan reklamlar daha çok bebek maması, bebek bezi, kadınların kullandığı kozmetik ürünler, yiyecek maddeleri, temizlik ürünleri vb.dir. 33 reklam filminde kadın ve erkek sesi ürün konusundaki tanıtımı yaparken, 57 reklamda tek erkek sesi otoritenin sesi olarak kullanılmıştır. 2004 yılında yalnızca kadın sesinin otoritenin sesi olarak kullanılmasında artış olduğu görülmektedir. Ancak henüz yarı yarıya orana bile gelinememektedir. 2004 yılı reklamlarında rastlanan bir başka ilginç unsur ise hiç ses kullanılmayan bir reklam filmidir. Bu reklam filmi Coca-cola firmasına aittir; müzik ve hızlı ritim görüntülerle reklam filmi başlamakta ve müziğin birden kesildiği anda Coca-cola logosu ekrana gelip bir süre sessiz olarak kalmaktadır.

6- İncelenen reklamlarda kullanılan ortam:

İncelenen reklamları, ev içi-özel alan, ev dışı-kamusal alan ve diğer kategorilerine ayırarak, ortam açısından 3 grupta sınıflandırmak uygun görülmüştür. Buna göre içerik analizi sonuçları, Tablo 6’daki gibidir:

Ortam	Sayı	2000	2004
Özel alan-ev içi	38		36
Kamusal alan-ev dışı	38		44
Diğer	33		23

Tablo 6: İncelenen reklamların ortam açısından değerlendirilmesi

2000 yılına ait incelenen reklamlarda ev içi ve ev dışı alanlar eşit olarak kullanılmıştır. Hem özel alan hem de kamusal alan görüntülerinin yer aldığı reklam sayısı 9'dur. 2004 yılında ise, 4 reklam filminde hem ev-içi, hem de kamusal alan birlikte kullanılmıştır. Ev-içi alana ait görüntülerde azalma olurken, kamusal alan görüntüleri artmıştır. Kadının çalışmaya başlaması ve ev-içi alandan bağımsızlaşmasını beraberinde getirmektedir. Reklamlarda ideal kadın imgesi olarak gösterilen özgür, güzel kadın artık kamusal alanda daha çok görüntülenmektedir. Yiyecek-içecek ve deterjan-temizlik malzemesi ürünlerinde kadın ev-içi alanda yer almaktayken, araba ve giysi-ayakkabı reklamlarında kadın kamusal alanda görüntülenmektedir. Erkekler kadınlara oranla daha fazla kamusal alanda görülmektedirler. Diğer kategorisinde değerlendirilen reklamlar arasında; stüdyo çekimleri ve bilgisayar ortamında hazırlanmış sanal ortam görüntüleri ise en fazla yer tutan reklam görüntüleri olmuştur.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ:

İnsanlık tarihi boyunca hiçbir dönemde bu kadar çok mesaj insanlara aynı anda ulaşmamıştır. Günümüzde insanlar her gün adeta mesaj bombardımanına tutulmaktadır. Afişlerden, dergilerden, gazetelerden, el ilanlarından, "billboard"lardan, televizyon kanallarından her gün yüzlerce mesaj bireylere ulaşmaktadır. Bütün bu mesaj bombardımanı sırasında reklamcılar en çok akılda kalan, en çarpıcı mesajı üretmeye çalışmaktadırlar. Reklamcılar yaratıcı zekalarını kullanırken, insanları en zayıf yönlerinden vurmaya çalışmaktadırlar.

Reklamcılar, kadının güzelliği ve cinselliğini gerekli gereksiz hatta dekor malzemesi olarak kullanırken, farkında olmadan veya bilerek kadının toplumdaki ikincil rolünü pekiştirmektedirler. Genellikle genç ve güzel kadınlar kullanarak kadınların bilinçaltındaki korku ve güvensizliklerini arttırmakta, ayrıca hep anne, eş, ev kadını gibi göstererek kadınlara ev içi alanda kalarak doğrusunu yaptıkları mesajını vermektedirler. Çalışan kadınları ise daha az göstererek, onlara; çalışarak evlerini, çocuklarını, eşlerini ihmal ettiklerini hatırlatarak bütün kadınların onlar gibi olmadığını (ev kadınlığını kabul ettiğini) vurgulamaktadırlar. TV reklamlarınının, kadınları güzel, çekici, ama fazla zeki

olmayan, erkeklerin kendini beğenmesi, lekeleri çıkarmak, iyi temizlik yapmak gibi konularda kaygılanan bireyler olarak göstermesi, oğlan ve kız çocuklarını, cinsel rol-modelleri konusunda yanlış bilinçlendirmektedir.

Genç, güzel ve çekici kadın tipinin reklam metinlerinde giderek daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bu kadın tiplemesinde vücut güzelliğinin yanında bağımsızlık, aktiflik gibi kişilik özellikleri de yer almaktadır. Güzel olmak, başarılı ve zeki olmanın da ön koşulu sayılmaktadır. Kadınlara ürün ile birlikte cinselliklerini de bedenlerinin dış görünüşünde sergilemeleri öğütlenmektedir. Süper kadın imajına dış görünüşlerini ve davranışlarını uydurmaya çalışan pek çok kadın, gerçeklikle uyuşmayan bu imaja yetişememenin yarattığı psikolojik hasarı (özgüven azalmasını) içselleştirmektedir.

Ancak; son yıllarda erkeğin de kozmetik ürünleri tüketmesi amacıyla reklam endüstrisi, bu kez sağlıklı görünmek adı altında erkekleri de reklam filmlerinde cinsel çekiciliğinden kuşkuya düşer şekilde görüntülemeye başlamıştır. Değişen toplumsal koşullardan etkilenerek erkeği de mutfağa sokmuş ancak; son derece beceriksiz, asıl görevini yapan bir kişi değil de yardım olsun diye, mutfağa giren ama her zaman girmeyecek kişiler olarak göstermektedir. Erkeği daha çok iş ortamında ve uzmanlık alanı olan konularda bilgi verirken görüntüleyen reklam filmleri, erkeğin toplumsal rolünü pekiştirmektedir.

Sonuç olarak, reklam metinlerinde, ataerkil kültürün kadına ve erkeğe atfettiği değerlerin değişmeye başladığı görülmektedir. Toplumundaki kültürel değerlere ve değişimlere dair imajlar, reklam metinlerinde de kullanılmaktadır. Televizyon reklamlarında kadının ele alınışı; gecikmeli olarak da olsa, kadının özgürleşmesi ve toplumsal rolünün değişmesinden etkilenmektedir. Dolayısıyla reklam metinleri kültürden bağımsız değildir ve kültürel bir metin olarak incelenmelidir.

Reklam metinlerinde kadının güzel, çekici görünümünden, cinsel kimliği ve rolünden önce; düşünen, üreten bir insan olarak ele alınması gerekmektedir. Kadın sorunları ve kadın hakları gibi spesifik problemler ihmal edilmektedir. Reklamlarda kadın unsurunun gerçek ve modern yaşamın gerisinde değil, önünde kullanılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Barokas, Safiye Kırlar (1996). *Reklam ve Kadın*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları Tezler Dizisi: İstanbul.
- Baudrillard, Jean (1996). *Tüketim Toplumu*, Ayrıntı Yayınevi: İstanbul.
- Berger, John (1995). *Görme Biçimleri*, Metis Yayınları: İstanbul.
- Berktaş, Fatmagül (1994). *Kadın olmak, Yaşamak, Yazmak*, Pencere Yayınları: İstanbul.
- Bilgin, Nuri (2000). *İçerik Analizi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İzmir.
- Büker, Seçil ve Kıran, Ayşe Eziler (1999) *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet*, Alan Yayıncılık: İstanbul.
- Corward, Rosalind (1993). *Kadınlık Arzuları*, çev. Alev Türker. Ayrıntı yayınlari: İstanbul.
- Gauntlett, David (2002). *Media, Gender and Identity*, Roudledge: London & New York.
- Ivan, Illich (1996). *Gender*, Ayraç: Ankara.
- Jeffkins, Frank (1985). *Advertising The m & e hand book series*: London.
- Kocabaş, Füsün ve Elden, Müge (1997). *Reklam ve Yaratıcı strateji-Konumlandırma ve Star Stratejisinin Analizi*, Yayınevi Yayıncılık: İstanbul.
- Kocabaş, Füsün ve Elden, Müge (1997). *Reklamcılık, İletişim Yayınları*: İstanbul.
- Kuruoğlu, Huriye (1992). "Televizyon Reklamlarında Kadın Ögesi". *Düşünceler Dergisi*, Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları: İzmir.
- Navaro, Leyla (1997). *Tapmağın Öbür Yüzü*, Varlık Yayınları: İstanbul.
- Rutherford, Paul (2000). *Yeni İkonalar, Televizyonda Reklam Sanatı*, çev. M. Gerçeker. Yapı Kredi Yay.: İstanbul.
- Seidenberg, Robert ve DeCrow, Karen (1989). *Agorafobi eviyle evli kadınlar*, Afa: İstanbul.
- Timisi, Nilüfer (1997). *Medyada Cinsiyetçilik*, T. C. Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları: Ankara.
- Van Zonnen, Liesbet (1997). "Medyaya Feminist Yaklaşımlar". Der.:Süleyman İrvan. *Medya, Kültür, Siyaset*, Ark Yayınevi: Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 305-335, ELAZIĞ-2006

KRİMİNOLOJİDE YENİ YÖNELİMLER: BÜTÜNLEŞİK (INTEGRATED) SUÇ KURAMLARI – II

New Directions in Criminology: Integrated Crime Theories

Zahir KIZMAZ

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ELAZIĞ.

zkizmaz@firat.edu.tr

ÖZET

Kriminolojide, suç ve suçluluğun nedenlerini açıklama çerçevesinde teori inşa etme girişimleri günümüzde de devam etmektedir. Teori inşa etme, bazen yeni bir perspektif geliştirme, bazen de daha önceden geliştirilmiş bazı kuramların veya o kuramlara ilişkin kavramların/varsayımların bir araya getirilmesi ile oluşturulan yeni modeller şeklindedir. Bu çalışmada, birden fazla suç teorilerinin bir araya getirilmesi ile oluşan ve bütünlük suç kuramları olarak nitelendirilen kuramlar ele alınacaktır. Bütünlük suç kuramlarının, birden fazla suçluluk değişkenlerini ve kuramlarını bir araya getirdiği için suç olgusunu daha kapsamlı çözümledikleri belirtilmektedir. Bu makalede, gelişmiş batı ülkelerinde giderek popülerliği artan ve ülkemizde bu alanda pek fazla bir çalışmaya rastlanılmayan bütünlük suç kuramları ele alınıp irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bütünlük suç kuramları, benliğin aşağılanması kuramı, suçun yapısal marksist teorisi, bio-sosyal suç kuramı, sosyal ağ kuramı, sapkın yerler teorisi, suçun güç kontrolü teorisi, etkileşimsel kuram, sosyal gelişimsel model.

ABSTRACT

The attempts for building new theories in criminology to explain the reasons for crime and criminology continue today. These new attempts sometimes occur as developing new perspectives and sometimes occur as new models using the old theories or reformation of the concepts/assumptions used in these old theories. In this study the theories, which are formed by gathering various crime theories and called as integrated crime theories, will be evaluated. It is pointed out that the integrated crime theories can solve the crimes more comprehensively as they include many theories at once. The integrated crime theories, which has been very popular but still has not been taken into much consideration in our country, will be evaluated detailly in this article

Key Words: Integrated theories of crime, self-derogation theory, structural marksist theory of delinquency, bio-social crime theory, social network theory, deviant places theory, power-control theory, interactional theory, social developmental model.

I. GİRİŞ

Hay (2001), günümüzdeki kriminolojik teorilerinin durumunu tanımlayabilecek en iyi kavramın “dinamizm” olduğunu belirtmektedir. Ona göre, son 20 yılda suç teorilerinin sayısında beklenmeyen bir artış gerçekleşmiştir. Bernard ve Snipes (1996) sadece 1985 ile 1994 yılları arasında geliştirilen suç teorilerinin sayısının 16 olduğunu belirtmektedirler. Hay’e göre, Bernard ve Snipes’in atladıkları veya görmezlikten geldikleri teoriler ile 1994 yılından bu yana geliştirilen kuramların da bu rakama dahil edilmesi durumunda, kuram sayısı en az 25’i bulmaktadır (Hay, 2001:132).

Suç ve suçluluğun yeniden açıklanmasına yönelik formüle edilen bu kuramsal inşaların, çok sayıda farklı kuramlardan kökenlendikleri ileri sürülmektedir. Bu yeni kuramlar; marksist (Colvin ve Pauly 1983; Currie 1997), neo-klasik (Cornish ve Clarke 1986; Gottfredson ve Hirschi 1990; Wilson ve Herrnstein 1985), feminist (Messerschmidt 1993), sembolik etkileşimsel (Matsueda 1992), makro-evrimci (Messner ve Rosenfeld 1994), gelişimsel yaşam istikameti (Moffitt 1993; Sampson ve Laub 1993), bio-sosyal (Cohen ve Machalek 1988; Moffitt 1993) ve yeniden bütünleştirici (Braithwaite 1989; Cullen 1994; Title 1995; Thornberry 1987; Vila 1994) gibi çok farklı yönelimleri temsil etmektedir (Hay, 2001:132).

Geleneksel suç kuramlarının (gerilim, kontrol, öğrenme, etiketleme v.b) suçlu açıklama potansiyellerinin sınırlı olduğu belirtilmektedir. Elliott (1985), kriminolojide baskın bir nitelik sergileyen; sosyal kontrol, sosyal öğrenme ve gerilim kuramlarının, suç ve suçlulukla ilintili değişkenlerin en çok % 20’sini açıklayabildiğini ileri sürmektedir (Hay, 2001:133).

Aslında, suç olgusunu tümleşik kuramlar vasıtasıyla açıklama çabaları yeni değildir (Bkz. Siegel, 1989: 208; Barak, 1998: 187). Ancak, son zamanlarda bu kuramlara olan ilginin artması veya bütünleşik suç modellerini inşa etme çabalarının yoğunluk kazanması gibi gelişmeler, bu kuramlara olan yönelimi yeniden arttırmıştır. Suç araştırmalarında, bütünleşik kuramlarının öneminin artması veya suçluluğu çözümlemede bu kuramların daha başarılı oldukları iddiası, bütünleşik suç kuramları üzerine kapsamlı bir araştırmanın yapılmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle bu kuramlar ile ilgili olarak ülkemizde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması ve bu kuramların suç olgusunu daha bütüncül bir çerçevede analiz edebilme potansiyeline sahip oldukları yönündeki iddiaların varlığı, bu araştırmanın yapılmasının önemli gerekçelerini oluşturmaktadır. Ancak bu araştırma, konu ile ilgili olarak daha önceden kaleme alınan bir araştırmanın ikinci bölümü niteliğindedir. Çalışmanın birinci bölümünde, daha çok son dönem teorileri irdelenmişti. Burada da, önceki çalışmaya dahil edilmeyen -dolayısıyla tümüyle farklı

olan- ilk bütünleşik suç kuramları niteliğini taşıyan kuramlar ele alınacaktır.

2. BÜTÜNLEŞİK SUÇ KURAMLARI

2.1 Kaplan: Benliğin Aşağılanması Teorisi

Benliğin aşağılanması (self-derogation) kuramı, Kaplan (1975) tarafından formüle edilmiştir. Kaplan'ın geliştirdiği kuram; sosyal öğrenme, sosyal kontrol, gerilim, sembolik etkileşim ve etiketleme kuramlarının bir bileşimi niteliğini taşımaktadır. O, sosyal öğrenme kuramından sapkın akran etkilerini, kontrol teorisinden aile ve okul değişkenlerini, gerilim kuramından geleneksel beklentilere ulaşmada yaşanan başarısızlık ve sembolik etkileşim ile etiketleme kuramından da benlik kavramını, bir model çatısı altında birleştirmeye/uzlaştırmaya çalışmıştır. Bu kurama göre, bazı ergenlerin suç işlemeye ve uyuşturucu kullanmaya yönelmelerinin temelinde; düşük öz güven (low self esteem) veya benliğin aşağılanması (self-derogation) faktörü yatmaktadır. Kaplan, benlik yapısının kendine özgüven/öz saygı ekseninde gelişmiş olmasının, negatif bir benlik yapısını/algısını azalttığını ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle, benliğin öz saygı (self-esteem) ekseninde kurgulanmış olması, benliğin pozitif yönde gelişmesini sağlayacaktır. Kaplan, benlik biçimlerinin oluşumunu açıklarken, geleneksel gruplar içerisinde yaşanan deneyim biçimlerine ve bu deneyimlerin bireylerin beklentilerini ne düzeyde karşıladığı konusuna dikkat çekmektedir. Çünkü, bu pratikler ve onların implikasyonları, bireylerin benlik oluşumunda oldukça önemlidir. Bu çerçevede, söz konusu grup içerisinde deneyimlenen yaşam pratikleri ve bu pratiklere olan uyumun varlığı, bireylerin olumlu benlik kavramını yaratmada etkili olduğu belirtilmektedir (Barak, 1998:205; Akers, 1999:216).

Benliğin aşağılanması kuramına göre; ergenlerin geleneksel standartlara olan uyumlarının yetersizliği, aile, okul ve akran gruplarında gerçekleşen etkileşim biçiminin benliği aşağılayıcı veya rencide edici bir nitelikte gelişmesi, grupsal ve toplumsal denetim mekanizmasının bireyler üzerindeki etkisini zayıflatacaktır. Sosyal denetimin zayıflaması ise, ergenlerin sapkın ve suç davranışına eğilimli hale gelmelerinde etkili olan konformist yapının çözülmesine yol açacaktır (Akers, 1999:216; Barak, 1998:205; Shoemaker, 1990:180).

Benliğin aşağılanması kuramının; benlik açısından aşağılanmanın, bireylerin sapkın gruplara katılma olasılığını arttırdığını varsayması da kuramın önemli bir niteliğini oluşturmaktadır. Bu kurama göre, bireylerin sapkın gruplarla olan ilişkilerinin devam etmesi ve bu grupta bulunan bireyler ile birlikte suç işlemleri, aynı şekilde onların benlik oluşturma süreci ile alakalı bir durumdur. Çünkü sapkın gruplar, ergenlerin özgüven

ekseninde yeni bir benlik oluşturma süreçlerinde temel bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede ergenlerin sapkın gruplar içerisinde yer alma isteklerinin veya onlara katılma nedenlerinin temel bir amacı, aile ve okul ortamlarında geleneksel beklentilere ulaşma konusunda yaşadıkları başarısızlıkların, gerilimlerin ve bunun yarattığı aşağılanma duygusunun giderilmesi yönündeki beklenti oluşturmaktadır (Akers, 1999:217).

Bu kuram özetle, bireylerin toplum ve grup içerisinde yaşadıkları başarısızlıkların ve gerilimlerin, onların benlik yapılarında olumsuz sonuçlar/etkiler yarattığını varsaymaktadır. Bu olumsuzlukların bireylerdeki yansıması, “benliksel düzlemde bir aşağılanma” şeklinde gerçekleşmektedir. Benliğin aşağılanması ise, bireyin geleneksel kurumlara olan bağlılığının zayıflamasına neden olacaktır. Bu çerçevede, kendilerine olan güvenlerini ve saygılarını kaybeden ergenler, yeniden güven veya benlik inşası için suçlu akran gruplarına yönelmektedirler. Suç işleyen akran gruplarıyla olan bu temas ve ilişki, bireylerin suç işlemelerinde önemli bir faktör olarak etkili olmaktadır. Görüldüğü gibi benliğin aşağılanması kuramı, toplumsal bağlılıkları veya bağlılıksal zayıflıkları, benlik üzerinden tartışmaktadır. Diğer bir deyişle, denetilmeye rıza göstermek veya denetimden kaçmak, benliğe ilişkin bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaplan ve meslektaşları yaptıkları araştırmalarda, kuramlarını destekleyen bazı bulguları saptadıklarını belirtmektedirler. Ancak, bu kuramın merkezi konumunda yer alan “benlik olgusunu” ölçmeye yönelik olarak geliştirilen benlik- tutum ölçümleri ile suçluluk arasındaki ilişkinin tespit edilmesinin, oldukça güç olduğu belirtilmektedir (Akers,1999: 217).

Kaplan’ın, bireylerin; toplum, aile veya gruplar içerisindeki konumları ile onların benlik oluşumları arasında bir ilişki kurması ve bu gruplarda yaşanan olumsuzlukların, gerilimlerin bireylerin benlik süreçleri üzerindeki etkilerine odaklanması, kriminolojide önemli bir gelişmeyi temsil ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü bazı sosyal psikologlar, düşük düzeyde öz güven/öz saygının, insan davranışının ve psişik yapısının anlaşılmasında önemli bir kavram olduğunu ileri sürmektedirler. Aynı şekilde bazı sosyologlar da, düşük düzeyde bir öz benlik unsurunu; bireylerin okul dönemlerindeki düşük performanslarının, depresyon/anksiyete yapılarının ve suç davranışının güçlü bir göstergesi olduğunu düşünmektedirler (Jang ve Thornberry; 1998:586). Ayrıca, bu kuramın suç olgusunu , “benlik” kavramı üzerinden analiz etmiş olması, Gottfredson ve Hirschi (1990) gibi sonraki dönemlerde suçluluğu “benlik kontrolü” çerçevesinde ele alan “benlik” eksenli bazı suç kuramlarının formüle edilmesinde de etkili olmuş olduğu söylenebilir.

Hiç kuşkusuz bu kuramın aynı şekilde, benliğin aşağılanması veya bireyin kendine duyduğu saygının/güvenin azalmasının, geleneksel bağlılığı çözmedeki etkisine yaptığı vurgu da önemlidir. Bu kurama göre; öz saygı duygusunun azalma eğilimini sergilemesi, bireyleri yeni toplumsal veya grupsal bağlılıkları oluşturma arayışı içine itmektedir. Genel olarak da, bu arayış sapkın ve suçlu alt grupları keşfetmekle ve onlara katılmakla sonuçlanmaktadır. Suç alt gruplarına katılım düzeyinin artması ve bu gruplarla güçlü bağlılıkların oluşturulması ise, bireylerin suç işleme eğilimini ve oranını artırıcı bir etki yapabilmektedir. Bu nedenle Akers'in (1999: 217) de belirttiği gibi bu modelde, suçluluğu açıklamaya yönelik olarak dikkate alınması gereken en önemli faktörlerden biri de, akrana olan bağlılıktır. Çünkü, bireysel suçluluk büyük ölçüde akran grubuna olan bağlılık durumundan kaynaklanmaktadır.

Görüldüğü gibi bu kuramın merkezinde; 'benliğin aşağılanması' ve "öz güven" kavramları bulunmaktadır. Benliğin aşağılanması, bireylerin suçluluk nedenini, öz güven kavramı da bireyin toplumla olan güçlü bağlılık durumunu veya suç işlememe nedenini anlatmaktadır.

Bu model çerçevesinde, benliğin aşağılanmasının yarattığı öz güven veya öz saygı eksikliğinin sonuçları ile etiketleme kuramlarının bireyin suçlu olma süreçlerini tanımlama çabasının, kısmen bir benzerlik gösterdiği söylenebilir. Kaplan'ın geliştirdiği suç modelinde, aşağılanmış veya hayal kırıklığı yaşamış bireylerde oluşan aşağı benlik algısının bireyin suç işlemede etkili olduğu belirtilirken, etiketleme kuramı da bireyin damgalanmasının onları suça eğilimli kıldığını varsaymaktadır. Bu çerçevede; bireyin etiketlenmesinin veya damgalanmasının yarattığı dışlanmışlık hissi ile bu kuramın öngördüğü benlik aşağılanması duygusu arasında yakın bir ilişki veya benzerlikten söz edilebilir.

Kaplan, suçun temel motivasyon kaynağı olarak diğer kuramlarda olduğu gibi; işsizlik, yoksulluk v.b ekonomik faktörler, alt-kültürün etkisi, kapitalist yapı, suç için uygun fırsatların varlığı v.b yapısal ve durumsal unsurların doğrudan etkisi yerine, benliğin aşağılanması faktörüne odaklanmaktadır. Bu, Kaplan'ın kuramını diğer kuramlardan farklılaştıran bir özelliğini oluşturmaktadır. Ancak kuram, tüm suç değişkenlerini ve suç türlerini aynı başarıyla çözümleyemediği izlenimini vermektedir. Bu nedenle bu kuramın suç analizinin, sınırlı ve dolayısıyla yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak bu kuramının varsayımlarından hareketle bireylerin toplumsal statü ve benlik oluşumlarının, olumlu yönde geliştirilmesinin onların suç işleme olasılıklarının azaltılabileceği veya engellenebileceği sonucu çıkarılabilir. Bu, benlik kavramının

bireylerin davranışları üzerindeki önemini ortaya koymaktadır. Bir anlamda benlik, bireylerin önemli bir davranışsal kaynağı veya davranış yönelimini oluşturmaktadır. Benlik yapısındaki bir değişme, bireyin davranış biçimini önemli ölçüde etkilemektedir..

2.2. Quinney: Suçun Siyasal Ekonomik Kuramı

Quinney (1977), “Sınıf, Devlet ve Suç” (Class, State, and Crime) adlı çalışmasında, suç olgusunu sınıf eksenli bir çerçevede çözümlemektedir. Bu nedenle Quinney’in suçluluk modeli, büyük ölçüde kapitalizmin çelişkileri ve gelişen siyasal ekonomik yapı analizine dayanmaktadır. O, üretim ilişkilerinden hareketle birbiriyle ilintili iki suç türünden söz etmektedir: 1. Kapitalist sınıf ve onların denetleyici birimleri tarafından gerçekleştirilen tahakküme ve baskıya dayalı suçlar, 2. İşçiler ve sıradan insanlar tarafından işlenen uyum ve karşı koyma suçları (Barak, 1998:196). Genel olarak bakıldığında Quinney’inin, kapitalizmin gelişimi ile birlikte suçluluğun nasıl bir anlam veya boyut kazandığı sorunu üzerine odaklaştığı görülmektedir.

Quinney’in suç çözümlemesi, dört grupta ele alınmaktadır. 1. Suçun anlaşılabilirliği için; kapitalist siyasal ekonominin gelişmesi, üretim güçleri ve ilişkileri, kapitalist devlet ve işçi sınıfı ile sermaye sahibi arasındaki sınıf mücadelesinin incelenmesi, 2. Kapitalist sınıfın kar elde etmek için tarihsel olarak kullandığı baskı ve tahakküm sistemlerinin açığa çıkarılması, 3. Suçun anlaşılabilirliği için baskı altında tutulan insanların geliştirdiği tepkiler/karşı koyuşlar ve durumlarına razı olma hususlarının ifşa edilmesi, 4. Kapitalist siyasal ekonominin genel koşullarına olan direnme ve diyalektik olarak razı olma ilişkilerinin aydınlatılması gerekmektedir. O, kapitalist üretim sisteminden kaynaklanan suç türlerini şu şekilde belirtmektedir. Polisler tarafından rüşvet v.b işlenen “kontrol suçları” (crime of control), Watergate ve CIA suikastları gibi siyasal suçları içeren “hükümet tarafından işlenen suçlar” (crimes of government), şirket suçları gibi “ekonomik tahakkümden kaynaklanan suçlar” (crimes of economic domination) ve temel insan haklarını ret eden “toplumsal haksızlıklar” (social injuries) olarak kategorileştirilebilen suçlar. Kapitalist sınıfın baskısıyla karşı karşıya gelen işçi veya ezilen sınıfların itaat etme çerçevesinde işledikleri suçlar da şunlardır: Hırsızlık, gasp ve uyuşturucu satıcılığı gibi davranışları içeren ve doğal olarak da asalak olarak nitelenen “yırtıcı suçlar” (predatory crimes), işçi ve alt sınıf bireyelerine yönelik olarak işlenen tecavüz, cinayet, yaralama gibi doğrudan bireyi hedef alan “kişisel suçlar”. Bu suçlar, doğrudan kapitalizmin yırtıcı/vahşi yapısından kaynaklanmaktadır. Son olarak da, “karşı koyma suçları” (crimes of resistance) ise, işçi sınıfı tarafından

işyerinde makine kırma, sabotaj yapma gibi işlenen suçlardır (Beirne ve Messerschmidt,1991:494)

Görüldüğü gibi bu modelin suçluluk öngörüsü veya analizi büyük ölçüde sınıf eksenli ve marksist bir nitelik sergilemektedir. Quinney'in formüle ettiği bu entegre kuramına göre, suç davranışı bireyin toplumdaki sosyo-ekonomik konumu ile yakından ilintili bir unsurdur ve suç davranışı, bireylerin rasyonel bir tercihi olarak ortaya çıkmaktadır. Suçun işlenmesi, bireylerin yaşam süresince karşılaştıkları yaşama ilişkin çelişkiler/sorunlar ile kapitalist sistemdeki organizasyon biçiminden kaynaklanmaktadır. Kapitalist bireylerin hayatta kalma, kazançlarını biriktirme ve rakip şirketleri ele geçirme yönünde sergiledikleri davranış biçimleri, şirket v.b suçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, sadece suça ilişkin tanımlar değil, aynı şekilde uygulanan kriminal hukuk olgusu da sınıf ilişkilerini yansıtmakta veya sınıf ilişkilerinin çelişkilerinden beslenmektedir (Barak, 1998:196).

Bu kuramın suç olgusunu, büyük ölçüde kapitalist yapı ve sınıf çatışması ekseninde ele alması, kuramın sınırlı bir açıklama çerçevesine sahip olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü, toplumda kapitalist yapı veya sınıf olgusu ile ilişkili olmayan çok sayıda suç olayları işlenmektedir. Özellikle suç olgusunun analizinde bireysel özelliklerin (kişilik bozuklukları, düşük zekaya sahip olma, sinirlilik v.b), yerleşim yerinin nitelikleri (uyuşturucu, fuhuş, ahlaki kayıtsızlık v.b gibi sapkın davranışların yoğun olarak gerçekleştiği çöküntü veya kriminojen alanların olup olması), kültür ve dinsel yapı, toplumdaki enformel ve formel denetim unsurlarının etkinliği gibi çok sayıda değişkenin suçta etkili olduğu bilinmektedir. Ancak Quinney tarafından geliştirilen bu kuram, suçun büyük ölçüde siyasal ve marksist bir çözümlemesini sunmakla yetindiği için oldukça sınırlı bir kuram görünümünü sunmaktadır .

Bundan ayrı olarak, kapitalizm ile suçluluk arasında kurulan bağlantı, suçluluğun büyük ölçüde bir alt sınıf fenomeni olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü marksist perspektif, olumsuz gelişmeleri önemli ölçüde alt-sınıf ve üst-sınıf karşıtlığının sonucu olarak görmektedir. Bu nedenle marksist teorisyenler, alt sınıfın suçluluk düzeyinden üst sınıf veya kapitalist yapıyı sorumlu tutmaktadırlar. Ancak suç olgusunu, sadece bir alt sınıf fenomeni veya kapitalist faktörle ilintili olarak değerlendirmek mümkün değildir. Özellikle sınıf ve suç ilişkisini irdeleyen araştırmaların bulgularının da, bu konuda çelişkili sonuçlar ortaya koyduğu bir gerçektir (bkz.Maguire,1997:176; Hagan,1985:115; Farrington,1997:390; Croall,1998:9-10; Livingston,1996: 18).

Shoemaker (1990:237) kapitalizm ile suçluluk arasında kurulan ilişkiyi şu üç noktada sorunlu bulmaktadır: 1. Orta ve üst sınıfa mensup çocuklar arasında işlenen suçluluğun yaygınlığı, 2. Çocuklar arasında ekonomik ve işgücü statüsüne olan ilginin görece yoksunluğu, 3. Kapitalizm ve kurumsal veya demokratik koşullar arasında kendiliğinden gerekli bir bağlantının yokluğu.

2.3 Colvin ve Pauly: Suçun Yapısal Marksist Teorisi

Colvin ve Pauly (1983) tarafından geliştirilen Suçun Yapısal Marksist Teorisi, suçluluk oluşumunun tüm süreçlerini kapitalist üretim ilişkileri ve sınıf yapısının yeniden üretilmesinin gizli sonuçlarıyla açıklamaktadır. Diğer bir deyişle onlar suçluluğu, radikal ve neo-marksist yaklaşımlara özgü varsayımlar ekseninde açıklamaktadırlar. Colvin ve Pauly, kapitalist ekonomik yapı ile ortaya çıkan iş veya çalışma koşullarının, ailelerin sosyalleştirici kalıpları ve suçluluk üzerindeki etkilerini incelemektedirler. Onlar, suçluluğun nedenlerini; ebeveynlerin sosyalleştirme örüntüleri, aile ilişkileri ve akran gruplarında aramaktadırlar. Suçun Yapısal Marksist teorisine göre; aile ilişkileri; toplumun kapitalist ekonomik yapısının etkilediği ebeveynlerin mesleki pozisyonları tarafından belirlenmektedir (Shoemaker, 1990:309).

Colvin ve Pauly'un geliştirdikleri kuramın önemli bir özelliği, sınıf kavramını yeniden kavramsallaştırmış olmalarıdır. Onlara göre; çağdaş kapitalist toplumlar, üç temel sınıf arasında yaşanan mücadele açısından açıklanabilir: Kapitalist sınıf, işçi sınıfı ve küçük burjuva. Bu sınıflar arasındaki mücadeleler sonucunda farklı fraksiyonlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle işçi sınıfı içerisinde ortaya çıkan üç farklı fraksiyondan söz edilmektedir. Bu fraksiyonlar, kendi aralarında sahip oldukları iş güvenlikleri ve kazançları açısından farklılaşmaktadır. Aynı şekilde bu fraksiyonların her birine karşılık gelen, sosyal denetim biçimleri ve sosyal bağlılıklar da farklılık arz etmektedir. Suçun meydana gelmesi, işçi sınıfının olumsuz koşulları ile aile ve okuldaki sosyalleşme biçimi arasındaki ilişkiye bağlıdır. Ebeveynlerin iş koşulları ile ilgili sıkıntıları, çocukların sosyalleşmesini olumsuz etkilemektedir. Olumsuz bir sosyalleşme sürecini yaşayan çocukların okula ve aileye olan bağlılıkları da negatif yönde etkilenmektedir (Messner ve Krohn, 1990:300-303; Simpson ve Elis, 1994:453-480). Colvin ve Pauly, kapitalist denetim ve disiplin ile belirlenen iş yerindeki deneyimlerin yarattığı otoriteye olan bağlılık biçiminin, işçilerin aile ilişkileri içerisinde yeniden üretildiğini ileri sürmektedirler. Onlara göre aynı şekilde, bu kontrol yapıları ve otoriteye olan bağlılıklar eğitim ve akran süreçleri aracılığıyla yeniden pekiştirilmektedir (Simpson ve Elis,

1994:453-480). Kısacası bu kuramın suç olgusunu; iş koşulları, sınıf, kapitalist yapı, aile, akran ve eğitimsel süreçler üzerinden analiz ettiği görülmektedir

Onların kuramına göre; çoğu düşük sınıfa mensup işçiler, ev dışında baskıcı iktidar ilişkilerine maruz kalmaktadırlar. Ebeveynsel olarak bu baskıcı eğilimlere maruz kalan işçilerin kapasiteleri çocuklarına nispeten azalmakta ve zamanla bu durum çocuklarına yönelik cezalandırıcı bir baskı niteliğine dönüşmektedir. Bu gelişme, çocuklar ve ebeveynler arasında var olan bağlılığı ve uyumcu değerlerle olan özdeşleşme düzeyini zayıflatmaktadır. Bu bağlılıkların zayıflaması ise, bireyin suç işleme olasılığını arttıran önemli bir faktör olmaktadır (Barak, 1998: 197). Bundan ayrı olarak Colvin ve Pauly, alt sınıfa mensup bireyler üzerinde baskıcı bir denetimin uygulandığını ileri sürmektedirler. Onlara göre işçiler, işlerini her an kaybedecekleri veya ekonomik yardımlarının kesilebileceği endişe ile sürekli tehdit koşulları altında çalıştırılmaktadırlar. Bu tehdit sayesinde işçilerin tüm koşullarda, yöneticilere itaat edilmeleri amaçlanmaktadır. Colvin ve Pauly burada, işçilerin bir baskı süreciyle karşı karşıya olmalarının, onların topluma olan bağlılıklarını çözerek onları suç işlemeye ittiğini ileri sürmektedirler (Lilly v.d.,1995:166)

Suçun Yapısal Marksist Teorisi özetle; kapitalist ve sınıf yapılı ekonomik yapının, çalışan bireyler üzerinde bazı olumsuz sonuçlar yarattığını ve bu olumsuzlukların, bireylerin ebeveyn ve ailelerine olan bağlılıklarının azalmasına neden olduğunu varsayarak,, suç olgusunun bu süreçte ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bu suçluluk modeli; sosyal sınıfla bağlantılı olarak Marksist bir perspektif ile sosyal kontrol teorisinin kombine edilmesi ile oluştuğu görülmektedir. Kuramın değerlendirilmesi çerçevesinde şunları belirtmek mümkündür: Suçun yapısal Marksist teorisinin özellikle, bireylerin çalışma koşulları ile suç arasındaki ilişkiye odaklaşması önemlidir. Ancak, suçluluğun tüm görünümünün bu çerçevede irdelenmesi mümkün değildir. Bu nedenle bu kuramın özellikle, sosyal ve kişisel motivasyon faktörlerini göz ardı etmiş olması, önemli bir eksiklik olarak görülebilir. Kurama ilişkin burada belirtilebilecek diğer bir husus da, kuramın test edilmesinin güç olmasıdır. Bu durum, kuram açısından önemli bir dezavantajı oluşturmaktadır. Ayrıca; üst sınıfa mensup olan insanların işledikleri (şirket suçları, yolsuzluk, rüşvet, sahtecilik v.b) suçların, bu kuram açısından nasıl açıklanacağı hususu da bir sorun olarak durmaktadır. Kurama yöneltilebilecek diğer bir eleştiri de, kuramın sosyal kontrol süreçlerinin (iş, okul, aile v.b alanlarda) cinsiyet bazında gösterdiği farklılaşmayı gözden kaçırmasıdır. Çünkü, sosyal sınıf ve suç arasındaki ilişki, cinsiyet yapılı bir karakter arz etmektedir. Ayrıca kurama diğer bir eleştiri olarak, günümüzde gelişmiş ülkelerde işçi sınıfının çalışma koşulları ve ücret durumlarında

gerçekleştirilmiş olan iyileştirilmeler örneği gösterilebilir. Gelişmiş ülkelerde gerek sendikal hakların gelişmesi, gerek çalışma saatlerinin düşürülmesi, gerek iş güvencesinin sağlanması ve gerekse de ücretlerde yapılan iyileştirmeler sayesinde işçiler, önceki dönemlerle kıyaslanmayacak düzeyde bir gelişme kaydetmişlerdir. Bu nedenle suç araştırmalarında belirli bir işe sahip olmaktan çok her hangi bir işe sahip olmama veya işsiz, yoksul olma faktörlerinin daha önemli olduğunu belirtmek mümkündür. Özetle kuram; sosyal, kültürel, demografik, ekonomik, hukuksal v.b çok sayıda suç değişkenlerini içermemektedir. Bu da kuramın oldukça, sınırlı bir açıklama düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

2. 4. Wilson ve Herrnstein: Bio-Sosyal Suç Kuramı

Wilson ve Herrnstein “Suç ve insan Doğası” (Crime and Human Nature) adlı eserlerinde, kapsamlı ve genel bir suç kuramını formüle etmeye çalışmışlardır. Barak (1998:195)’ın da belirttiği gibi, onların geliştirdikleri bu entegre kuramı; hem pozitivist determinizm hem de rasyonel özgür iradeye dayalı, sosyal öğrenme-davranışsal tercih yaklaşımlarından oluşan eklektik bir nitelik sergilemektedir. Onlar kuramlarında; insan unsurunu, bireysel eylemi ve sosyal süreç kavramlarını bir araya getirmektedirler . Diğer bir anlatımla Wilson ve Herrnstein’in geliştirdikleri kuram, suç davranışının sosyo-biyolojik, psikolojik, ve rasyonel-fırsat perspektiflerinin bir birleşimini içermektedir. Bu nedenle bio-sosyal suç kuramı, kriminal davranışın bütünsel bir teorisi görünümünü vermektedir. Kuramın özellikle, bireysel davranışı denetleyen unsurlara odaklanmış olması ve suçun kaynaklarını davranışsal, biyolojik ve çevresel unsurlar ekseninde çözümlenmeye çalışması, onu diğer bütünlük suç kuramlarından ayırmaktadır (Barlow, 1993:572).

Wilson ve Herrnstein, bireyi suça yatkın kılan faktörleri; yapısal (constitutional) ve gelişimsel (developmental) faktörler şeklinde ikiye ayırmaktadır. Yapısal yatkınlık faktörleri olarak; yaş ve cinsiyet (genç ve erkek olmak v.b), gelişmiş beden tipleri, düşük zeka ve saldırgan kişilikler v.b unsurlar gösterilmektedir. Onlara göre, suça yatkınlık kapsamında görülen değişkenler her ne kadar genetiksel etkiler taşısa bile (mizaç ve zeka v.b) bu durum, suçun zorunlu olarak kalıtımsal ve genetiksel olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü onlara göre, bir suç geni veya “doğuştan suçlu” denilen bir gerçeklik söz konusu değildir (Wilson ve Herrnstein, 1985:69-70). Örneğin onlara göre; erkek ve genç olanlar, kadın olan ve genç olmayanlara kıyasla daha fazla suç işlemektedirler. Erkek ve genç olmanın suçluluktaki temel etkisi, hem yapısal (doğuştan) hem de sosyal (gelişimsel) kaynaklıdır. Diğer bir deyişle; genç ve erkek olmak biyolojik

yapıya ilişkin özellikler olduğu kadar aile, arkadaş ve toplumla da ilintili unsurlardır (Wilson ve Herrnstein, 1985:69-70). Wilson ve Herrnstein'a göre; bireysel farklılıklar biyolojik eğilimlerden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde bu biyolojik eğilimlilik, tüm bireylerde benzer davranış biçimlerine yol açmamaktadır. Bu nedenle suç işleyen bireylerin biyolojik kaynakları ve suça yatkınlıkları hesaba katılmaksızın suçluluk anlaşılmaz (Wilson ve Herrnstein, 1985:69-70).

Sheley'e göre, Wilson ve Herrnstein'in geliştirdikleri teorinin merkezi kavramlarını, dürtüsellik (impulsiveness), agresiflik (aggressiveness) ve zeka gibi biyolojik faktörler oluşturmaktadır. Bu faktörler, toplumsal olmaktan çok kalıtsal faktörler özelliğini taşımaktadır. Aynı şekilde Sheley, Wilson ve Herrnstein'inin ABD ve Japonya'daki oransal suç farklılığını kültür olgusu ile açıkladıklarını belirtmektedir. Onların, suçluluk analizinde kültür kavramından söz etmeleri önemlidir. Ancak, ülkeler arasındaki kültürel farklılık burada daha çok biyolojik nedenlerle açıklanmaya çalışılmıştır (Sheley,1995:296-297).

Bio-sosyal suç kuramı, bireylerin davranış yöneliminin rasyonel olduğunu varsaymaktadır. Diğer bir deyişle kuram, bireylerin her hangi bir davranışı sergilemeden önce söz konusu davranışın kendileri açısından ödül ve maliyet sonuçlarını hesapladıkları öncülüne yaslanmaktadır. Bu yaklaşım, bireylerin davranışsal tercihlerinin, davranışın sonuçlarının değerlendirilmesinden hareketle belirlendiğini ileri sürmektedir. Burada gerçekleştirilecek her hangi bir davranışın yüksek ödül vadeden bir içerimi olmasının, o davranışın tercih edilebilir olduğunun bir göstergesi olmaktadır. Bu çerçevede Wilson ve Herrnstein'e göre, suç işleme sonuçları açısından bir ödül kazanımıdır. Bu ödüle sahip olmak tıpkı, açlık veya seks ihtiyacı gibi temel bir içgüdü olarak, insanı tatmin edici bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Suç davranışı ile ortaya çıkan bu ödül, maddi kazanımlar öngördüğü gibi maddi olmayan kazanımı da öngörebilir. Aynı şekilde bu ödül, belirli olduğu gibi belirsiz ve eylemin hemen sonrasında elde edilebileceği gibi daha sonraki bir tarihte de elde edilebilir (Barlow, 1993:572-573).

Wilson ve Herrnstein; insan mizacının (temperament) bireyin doğal yapısı ile sosyal çevresi arasındaki bir etkileşim çerçevesinde oluştuğunu ileri sürerler. Örneğin onlar, agresif olan bireylerin diğer bireylere kıyasla daha dürtüsel davranış (impulsive) sergileme eğilimine sahip olduklarını ve aynı şekilde zevksel yönelimlerini veya tatmin olma duygularını (gratification) daha az ertelediklerini ileri sürmektedirler (Barlow, 1993:572-573).

Barak'a göre, Wilson ve Herrnstein'in geliştirdikleri suçluluk modeli, suçun genel bir kuramından çok spesifik mikro-sosyal bir süreç teorisi niteliğini taşımaktadır. Genel

bir suç kuramı olarak gösterilen bu modelin; sadece agresif davranışları, şiddet, hırsızlık suçları veya darp, tecavüz ve tehdit suçlarını açıklayabildiği belirtilmektedir. Bu çerçevede bu kuramın; beyaz yakalı suçları ile şirket ve yönetime ilişkin suçları açıklayamadığı ileri sürülmektedir (Barak, 1998: 195).

Wilson ve Herrnstein'in geliştirdikleri suçluluk modeline bakıldığında, söz konusu kuram her ne kadar bazı sosyal değişkenleri içerdiği iddiasını taşısa bile, kuramın büyük ölçüde biyolojik ağırlıklı bir görünüm ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. Çünkü bu teoriye bakıldığında, teorinin bireyin düşünce yapısını belirleyen beden tipleri üzerinde ağırlıklı olarak yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu durum, onların suçluluk davranışını temelde yapısal faktörlerle açıkladıklarını göstermektedir. Ayrıca kuramın özellikle, beden tipleri veya güçlü kemik yapısı gibi biyolojik özellikler üzerine odaklaşmasının, kuramın büyük ölçüde bireyselci bir görünüm izlenimini vermesine neden olmaktadır. Barak'ın da belirttiği gibi, bio-sosyal kuramı, kültür ve organizasyon kavramlarına gereken önemi vermemiştir. Wilson ve Herrnstein özellikle; suçluluk ile kalıtsal faktörler, dürtüsellik (impulsivity), aile pratikleri, düşük zeka düzeyi ve kitle iletişim araçları arasındaki ilişkinin açıklanmasına odaklanmışlardır (Barak, 1998: 195).

Barlow da, Wilson ve Herrnstein'in geliştirdikleri kuramın kriminal davranışın bir çok sosyolojik teorilerini içerdiğini ve bu nedenle bu kuramın genel bir suç teorisi niteliğinde olduğu iddiasını eleştirmektedir. Bundan ayrı olarak, kuram muhafazakar bir yönelime sahip olduğu ve bu nedenle suç kontrol politikalarını haklı çıkarmada kullanıldığı için de kısmen eleştirilmektedir. Kurama yöneltilen diğer bir eleştiri de; kuramın suç davranışını daha çok insanın mizaç yapısı veya dürtüsel davranış biçimi ile ilişkilendirmesidir. Ayrıca Barlow, Barak'ın da işaret ettiği gibi bu kuramın daha çok cinayet, hırsızlık, tecavüz gibi tehlikeli ve ağır sonuçları olan sokak suçları üzerinde odaklaşmıştır. Bu nedenle Barlow, bio-sosyal suç modelinin, genel bir suç teorisi olduğu iddiasını eleştirmektedir (Barlow, 1993:572-573).

Kuramın beyaz yakalı suçları açıklamadaki başarısızlığı, kullandıkları bazı kavramların belirsiz olması ("maddi ve maddi olmayan suç" "akranların onayı", "ödüllerin oranı" v.b), teorinin test edilmesinin imkansızlığı, farklı bölgelerde veya ülkelerdeki oransal suç farklılığını açıklamadaki yetersizliği (Lawson ve Heaton, 1999: 143) gibi hususlar, bu kurama yöneltilen diğer eleştirileri oluşturmaktadır. Bundan ayrı olarak, bazı araştırmalar suçlu olmayanların suçlulara kıyasla daha güçlü adale ve kemik yapısına sahip oldukları bulgusunu ortaya koymuştur (Lilly v.d., 1995:215). Bu bulgular, bio-sosyal suç yaklaşımının geçerlilik iddiasını tartışmalı kılmakta veya kuramın güvenilirliğini kısmen de olsa zedelemektedir.

2.5. Pearson ve Weiner: Kavramsal Tümüleşik Model

Kavramsal tümleşik kuramlar içerisinde en kapsamlı modellerden biri de, Pearson ve Weiner (1985) tarafından geliştirilmiş olan kuramdır. Bu model, mikro-sosyal süreçlerle ilintili unsurlar ile makro-sosyal yapı faktörlerinin ve geri denetim veya davranışsal sonuç etkenlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Kavramsal tümleşik modelinin temelinde, sosyal öğrenme kuramı vardır. Pearson ve Weiner'in geliştirdikleri tümleşik sosyal öğrenme modelinin diğer bir özelliği de, suç ve suçluluğun hem bireysel hem de bireysel olmayan faktörlerini uzlaştırmaya çalışmasıdır. Pearson ve Weiner, sosyal öğrenme kuramından hareketle suç ve suçluluğa ilişkin sekiz değişken veya faktörü analiz etmektedirler. Bu değişkenlerden altısı kriminal davranışı önceleyen unsurlarla ilintili iken, diğer iki unsur da suç sonrası meydana gelen ve geri denetime ilişkin faktörlerdir. Suçu önceleyen faktörler şunlardır: 1. Yararlılık (ödül ve ceza), 2. Davranışsal beceri (taklit ve pekiştirme yoluyla suç işlemeği öğrenme teknikleri) 3. Suç işlemek için elverişli fırsatların olduğuna ilişkin göstergelerin varlığı, 4. Davranışsal kaynaklar (behavioral resources), 5.Hedefe kestirme yollardan varılmasına ilişkin kurallar (rules of expedience) (ödülleri maksimize etmek için öğrenilen yol göstericiler, olumsuz müeyyidelerden kaçınma ve başarılı bir biçimde rolleri taklit etme), 6. Ahlak kuralları (bir davranışın doğru veya yanlış olduğunu gösteren kurallar). Geri denetime ilişkin faktörler ise şunlardır: 1. Fayda/yararlılık algılaması (suç davranışı sonucunda elde edilen ödüller ve cezalar), 2. Bilgi kazanımları (gelecekte davranışın tekrarlanması durumunda karar vermede kullanmaya yarayan bilgi) (Akers, 1999:210; Barak, 1998:200-201)

Pearson ve Weiner bu suçluluk modelinde; sosyal öğrenme, ayırıcı birleşenler, olumsuz etiketleme, sosyal kontrol, caydırıcılık, ekonomik unsurlar, rutin eylemler, nötrleştirme, görece yoksulluk/gerilim, kültür çatışması ve marksist-eleştirel gibi bazı suç teorilerine ait kavramları veya değişkenleri yeni bir suçluluk modelinde bir uzlaştırmaya çalışmışlardır (Barak, 1998:200-201).

Pearson ve Weiner, yukarıda belirtilen kuramlara ait temel kavramları, bu sekiz genel kavramlarla birlikte nasıl ele aldıklarını da göstermeye çalışmaktadırlar. Örneğin onlar, sosyal bağ (social bonding) kuramına ait olan "ötekilere bağlılık" (attachment) kavramının suçluların taklit edilmesinde etkili olduğunu ve bu durumunun da duygusal tatminliğin oluşumunda, suçun pozitif yarar kaynaklarını teşkil ettiğini belirtmektedirler. Caydırıcı ve rasyonel tercih teorilerinden elde edilen kavramlar ise; fayda arzusu, fırsatçılığa ilişkin kurallar, elverişli fırsatlara ilişkin göstergeler, yarar algısı ve bilgi kazanma kavramları altında ele alınabilir. Meşru olmayan araçların ve fırsatların yetersizliğine olan uyum kavramlarını kullanan gerilim kuramı ise; faydacıl arzu,

fırsatçılık veya kestirmeye ilişkin kurallar ve uygun fırsatlara ait gösterge kavramları ile birleştirilmiştir. Sonuç olarak onlar makro-düzeyle ilişkin kavramları; faydaların, fırsatların, önlemlerin ve ahlak kurallarının üretimi ve dağıtımının sosyo-kültürel kaynakları olarak çerçevlendirirler (Akers,1999: 211).

Barak'a göre, bu kuram büyük ölçüde yüzeysel olmasına rağmen, çok sayıda teorilere ait kavramları/faktörleri bütünleştirmesinin; bu modelin etkili, dinamik ve tutarlı olmasını sağlamıştır. Ancak, bu kuramın test edilmesi oldukça güçtür (Barak, 1998:201) .

2.6 Krohn: Sosyal Ağ Kuramı

Krohn'un geliştirdiği suç modelinin temel kuramsal kaynaklarını, sosyal öğrenme ve bağlantı kuramı oluşturmaktadır. Sosyal ağ kuramı, sosyal ağın yapısal nitelikleri ile etkileşimsel süreçleri birbirine bağlayan bir entegre kuramı niteliği taşımaktadır. Ancak Krohn, sosyal ağ kuramının, tam bir entegre kuramı olmaktan çok teoriler arasında "köprü görevini" yerine getiren bir teori niteliğinde olduğunu belirtmektedir (Akers, 1999:214).

Krohn, sosyal ağ çözümlerinin; Simmel'in çalışmaları, Moreno'un sosyometrik analizleri ile kültürel antropoloji çalışmalarından esinlendiğini belirtmektedir. Krohn, geliştirdiği kuramsal yaklaşımının ise; bireyleri ve grupları geleneksel bir sosyal düzen içerisinde tutan ve onları toplumsal yapı ile bütünleştiren sosyal faktörleri analiz ettiği Durkheim'in geleneğini izlediğini belirtmektedir (Krohn, 1986:581-582).

Sosyal ağ, çok sayıda aktörler dizisini gerektirmektedir. Yani sosyal ağ, bireylerin veya grupların çok sayıda ilişki biçimini tanımlamaktadır. Bu nedenle kişisel bir ağ; aile, arkadaşlık, kilise ve okul gibi bireylerin çok sayıda ilişkiler dizisini içermektedir. Sosyal ağ kavramını analiz eden araştırmacılar özellikle, sosyal ağa katılımın bireysel davranışı sınırlayan önemli bir unsur olduğuna dikkat çekmektedirler. Sosyal kontrol teorisi ile tutarlı bir biçimde "bir sosyal ağ bireysel davranışı sınırlandırır.....ve onların ağ ilişkilerinin sürekliliği ile tutarlı bir biçimde davranışın gerçekleşme olasılığı artmaktadır" şeklinde belirtilen bu yaklaşım, aynı zamanda Krohn'un modelinin önemli bir varsayımını oluşturmaktadır (Krohn, 1986: 582-583; Akers, 1999:214).

Krohn, sosyal ağların yapısal nitelikleri olarak çok katlılık (multiplexity) ve yoğunluk (density) gibi iki temel kavramı analiz etmektedir. O, "çok katlılık" kavramı ile iki veya daha fazla insanın müşterekliğine dayalı olarak ortaya çıkan çok sayıda ilişki biçimlerine veya bağlamlara gönderme yapmaktadır. Örneğin; iki çocuğun arkadaş olmaları, aynı yerleşim yerlerinde yaşamaları, aynı kiliseye gitmeleri, aynı izci grubunda

yer almaları ve benzer okul/ sınıfta okumaları örneğinde olduğu gibi, bireylerin ilişkisel ağ düzeyinin yoğunluğu ve çeşitliliği söz konusu olmaktadır. Burada bireyin içinde bulunduğu ilişkisel ağ, ne kadar çok katlılık sergilerse, o denli bireysel davranış sınırlandırılmış olmaktadır. Bu sınırlandırma da, genelde düşük suçlulukla sonuçlanmaktadır. Ancak bu çok türülülük ilişki biçimi, suçlu bağlamlar içerisinde meydana gelmekten çok aile, okul ve diğer geleneksel yönelimli ortamlarda gerçekleşmektedir (Krohn, 1986: 582-583; Akers, 1999:214).

Krohn, “ağ yoğunluğu” kavramı ile de, bir ilişki ağı içerisinde var olan sosyal ilişki düzeyini ifade etmektedir. Yüksek bir ağ yoğunluğunun varolması aynı şekilde, bireysel davranışın önemli ölçüde sınırlandırılmış olması anlamına gelmektedir. Bu da, düşük düzeyde bir suçluluk oranının gerçekleşmesini sağlamaktadır. Diğer bir deyişle bu yaklaşıma göre; ağ yoğunluğunun azalmasına paralel olarak suç işleme riski artarken, ağ yoğunluğunun artmasına paralel olarak da, suç işleme riski azalmaktadır. Burada, sosyal ağın bireylerin davranışlarını sınırladığı/belirlediği yaklaşımı temel alınmaktadır. Geleneksel toplumların suçluluk oranının düşük düzeyde gerçekleşmesi, bu çerçevede açıklanabilir. Çünkü, ilişki yoğunluğu geleneksel toplumlarda daha yaygındır (Akers, 1999; 214 ; Barak, 1998:196).

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği gibi, suç olgusu ile bireylerin etkileşim içinde bulunduğu ağ/ilişki yoğunluğu arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bu kurama göre, bireyin toplumsal gruplarla olan ilişki yoğunluğunun azalması suç işleme olasılığının artması demektir. Krohn’un formüle ettiği bu kuram daha çok, sosyal ilişki biçiminin ve yoğunluğunun birey üzerinde oluşturduğu denetimin, suçun işlenmesindeki etkisini içermektedir.

Kurama genel olarak bakıldığında, kuramın çok sayıda suçluluk değişkenlerini göz ardı ettiği görülmektedir. Suçluluk sadece bireysel etkileşim biçimlerinin çeşitliliği ve yoğunluğu açısından çözümlenemez. Bu nedenle sosyal ağ kuramının, bazı suç kaynaklarını (ekonomik, demografik, psikolojik, sosyal ve kültürel), suç mağdurlarını, suç işlemek için uygun hedeflerin veya fırsatların olması, suçlunun etiketlenmesi, suç alt-kültürün varlığı, cezanın caydırıcı olup olmaması v.b unsurları içermemesi açısından eleştirilebilir.

2.7 Rodney Stark: Sapkın Yerler Teorisi

Stark (1987) tarafından formüle edilen sapkın yerler kuramı suçluluğu, önemli ölçüde mekan analizi bağlamında çözümlendiği için kuram, suçun ekolojik kuramı olarak

da adlandırılmaktadır. Bu kuram özellikle, bazı suç ve sapkın davranışların niçin belirli bölgelerde yoğunlaştığı sorusuna yanıt aramaktadır.

Stark'ın suç analizi, bireysel özelliklerden çok yerin ve grubun özelliklerinin tanımlanmasına dayanmaktadır. O, bu nedenle suç olaylarının yoğun olarak işlendiği yerleşim yerinin özelliklerini çözümlenmektedir. Ona göre suç bölgelerinin temel özellikleri şunlardır: 1. Yoğunluk, 2. Yoksulluk, 3. Karışık kullanma (mixed use) 4. Geçişlik (transience) ve 5. Bakımsızlıktan harap olma. Stark'a göre bu değişkenler, şu dört unsurla karşılıklı bir etkileşim içinde bulunmaktadır: 1. Yerleşimciler arasındaki ahlaki kinizm, 2. Suç ve sapma için artan fırsatlar, 3. Suç ve sapma için artan motivasyon ve 4. Sosyal kontrol mekanizmasının zayıflaması (Stark, 1987: 894).

Bu kuramın varsayımları şu şekilde özetlenebilir: Yerleşim yerlerinin yoğunluğu, temas yoğunluğunu ve ahlaki kinizmi doğurmaktadır. Yoksulluk, kullanılan mekanların karışık kullanımı, aile bireylerin fazla olması gibi özellikler de, yerleşim yerinin yoğunluğu anlamına gelmektedir. Aile bireylerinin fazla olması, bireylerin hem zamanlarının önemli bir kısmını ev dışında geçirmelerine hem de çocuklar üzerinde ebeveysel denetimin azalmasına yol açmaktadır. Suçlulukta etkili unsurlar olarak öne çıkan bu faktörler, daha çok yüksek düzeyde bir geçiş bölgesi özelliğini taşıyan bölgelerde yoğunluktadır. Geçiş özelliğini sergileyen bu yerleşim yerleri, kırılıp dökülen yer özelliğini göstermekte ve bu nedenle burada ikamet edenler, yerleşim yerinden dolayı damgalanmaktadır. Ayrıca, yerleşimciler arasında demoralize olanların sayısı ne kadar fazla olursa, suç mağduru sayısı da o denli artmaktadır. Son olarak da kurama göre, hukuk uygulayıcılarının, yumuşak davranmaları ahlaki kinizmi artırmakta ve bu da suç oranlarının yükselmesine neden olmaktadır (Vito ve Holmes, 1994:144).

Bu kuramın varsayımlarına bakıldığında suçla ilintili olarak özetle; yoksulluk, yoğunluk, damgalanma, aile sayısının fazlalığı, ev dışında daha fazla zaman geçirme, çocuklar üzerindeki ebeveyn denetiminin zayıflaması, yerleşim yerlerinin kırılıp dökülmesi/sahipsizlik, ahlaki kinizm, geçiş bölgesi olma ve yasa uygulayıcılarının yumuşak tutumları gibi faktörlerin ele alındığı görülmektedir. Ancak Stark bu risk faktörlerini, yerleşim yerlerinin niteliğine bağlı olarak ele almaktadır. Bu nedenle Stark'ın sapkın yerler (deviant places) kuramı, Chicago okulunun çalışmasının daha genişletilmiş bir versiyonu olarak görmek mümkündür.

Stark, aynı şekilde yerleşim yerinin niteliğine göre işlenen suç türlerinin de farklılık arz ettiğini belirtmektedir. Diğer bir deyişle ona göre, yerleşim yerinin niteliği suç ve sapma için farklı fırsat yapıları ve motivasyonları yaratmaktadır. Stark yaptığı araştırmada da, suçluluğun bir ırk veya ırkçılıkla ilintili bir fenomen olmadığını, daha

çok yerleşim yerinin karakteristiğine ilişkin bir unsur olduğunu tespit etmiştir (Barak, 1998:197).

Ayrıca sapkın yerler kuramının; suç oranlarının yüksek düzeyde gerçekleştiği yerleşim yerlerinin özellikleri ile ilintili olarak; artan bireysel motivasyon, suç fırsatlarının artması, sosyal denetim unsurlarının zayıflaması gibi faktörleri de ele alması, bu kuramın büyük ölçüde; sosyal kontrol, rasyonel tercih ve sosyal çözülme (social disorganizasyon) teorilerinin varsayımlarını da içerdiğini göstermektedir.

Sapkın yerler kuramı, suç bölgesi olarak nitelendirilen yerleşim yerlerinin, hem suçun işlenmesini tahrik eden hem de kolaylaştıran bir niteliğe sahip olduğunu varsaymaktadır. Bu model çerçevesinde; söz konusu yerleşim yerlerinde yasal olmayan veya kolaycı yollardan servet sahibi olma/yükselme tutumlarının daha sıklıkta meydana geleceğini belirtmek mümkündür. Özellikle, enformel ve formel denetim unsurlarının etkili işlemediği bu bölgeler, suç işlemeyi daha da kolaylaştırmaktadır. Ahlaki kinizm olgusu da, bu çerçevede suç işlemeyi kolaylaştıran bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

Stark'ın geliştirdiği kuram, yerleşim yeri ile ilintili olarak çok sayıda değişkeni içermesine rağmen, bu değişkenlerin suçluluktaki etkisini açıklama açısından yeterli bir kuram görüntüsü vermediği söylenebilir. Örneğin Stark, etiketlenmenin veya ebeveyn denetiminin yetersizliğinin, suçluluktaki etkisinden pek söz etmemektedir. Bundan ayrı olarak bu kuramın, bireysel suç değişkenlerinden söz etmemesi, akran grubunun ve kültürün suçluluktaki etkisine değinmemesi de bu kurama yöneltebilecek birkaç eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Suç incelemelerinde, ekolojik unsurların yanı sıra toplumsal faktörlerin de etkisi yadsınmaz. Ancak bu kuram, toplumsal unsurları önemli ölçüde ekolojik değişkenlere bağlı olarak ele almıştır.

2. 8 Hagan: Suçun Güç Kontrolü Teorisi

Hagan (1989), “Yapısal Kriminoloji” (Structural Criminology) adını taşıyan çalışmasında sosyal yapı kavramını, bireyler ve gruplar arasındaki iktidar ilişkileri açısından - suç ve suçlulukla ilintili olarak- bir analizini yapmaktadır. Hagan, ebeveynlerin ev dışındaki mesleki konumlarının/statülerinin, ev içindeki iktidar biçimini ve ilişkilerini belirlediğini ileri sürmektedir. Ona göre, suç olgusu da, ev içindeki bu ilişkisel veya cinsiyetçi yapıdan kaynaklanmaktadır.

Güç- kontrolü kuramı; marksist, çatışmacı, cinsiyet eksenli yaklaşımları ve kontrol teorisinin varsayımlarını bir arada uzlaştırmaya çalışmaktadır. Hagan, kadın suçluluğunun düşük düzeyde gerçekleşmesini, toplumun hem ataerki hem de sınıfsal yapısı ile açıklamaktadır. Bir anlamda bu kuram kadın suçluluğunu, kadının aile içerisindeki

konumu veya kadın üzerinde oluşturulan kontrol biçiminden/düzeyinden hareketle açıklamaktadır. Bu çerçevede Hagan, bir bireyin iş alanında sahip olduğu pozisyonun, aile içindeki ilişki tarzını biçimlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle ona göre, kadın ve erkek arasındaki oransal suç farklılığı, bu iktidar biçiminin analizi ile mümkündür (Hagan v.d., 1987:788-815; Einstadter ve Henry,1995: 304).

Hagan, ebeveynlerin iş yerindeki konumlarının, aile içerisindeki erkek çocuk ve kızlarının sosyalleştirme biçimlerine yansıdığını ileri sürmektedir. Çünkü ona göre, cinsiyetçi rollerin aile içindeki oluşumu, güç ilişkilerinden bağımsız değildir. Diğer bir deyişle Hagan, ailenin sınıfsal pozisyonu ile aile içindeki kontrol ilişkileri arasındaki etkileşim biçiminden hareketle, cinsiyet ve suçluluk arasındaki ilişkileri açıklamaktadır. Bu kuramın temel bir öncülünü, erkek çocukların kız çocuklarına oranla daha az kontrol altında tutulduğu savı oluşturmaktadır. Çünkü, aile içinde kız ve erkek çocuklarının sosyalleşme tarzları birbirinden farklılık göstermektedir. Annenin, kız çocuklarının sosyalleşmesinde etkin rol alması, cinsiyet eksenli bir iş bölümünün gelişmesinde de etkili olmaktadır. Burada kız çocuklar, erkek çocuklara oranla daha fazla denetime ve gözetime maruz kalmaktadırlar. Kız çocuklarının aşırı korunmaları ve denetim altında tutulmaları, onların düşük düzeyde suç işlemelerini sağlamaktadır. Çünkü kız çocukları, erkek çocuklarına kıyasla suça eğilimlilik açısından daha fazla korunmaktadırlar. Bu nedenle, risk grubu içinde görülen davranışlar, kız çocuklara oranla erkekler tarafından daha çok tercih edilmektedir. Bir anlamda erkek çocuklarının kız çocuklara oranla daha çok suç işlemelerinin nedeni, erkeklerin daha fazla risk alacak şekilde yetiştirilmelerinden kaynaklanmaktadır (Hagan, 1988:149; Hagan v.d., 1987: 788-815; Barak, 1998:202; Einstadter ve Henry,1995:304-305). Görüldüğü gibi Hagan, erkek ile kız çocuklarının ev içindeki kontrol düzeylerinde oluşan farklılığı baz alarak, cinsiyetler arasındaki oransal suç farklılığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, Hagan'ın suç analizlerinde feminist cinsiyet analizlerinden yararlandığını göstermektedir

Yukarıda belirtilen görüşler, Hagan'ın suç olgusunu, baba ve annenin otoriter durumlarına bağlı olarak açıkladığını ortaya koymaktadır. Ona göre; ataerkil ve eşitlikçi ailelerde, ebeveynlerin çocuk denetimlerine ilişkin tutumları farklılık arz etmektedir. Cinsiyet temelinde gerçekleşen bu farklılık, kız ve erkek çocuk suçluluğunun farklı düzeyde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu durum, ataerkil ve eşitlikçi ailelerde gerçekleşen suçluluğun, farklı görünümlere sahip olduğu anlamına gelmektedir. Güç kontrolü teorisine göre özellikle, eşitlikçi ailelerde, erkek ve kız çocuklarının suçluluk oranı, birbirine yakın bir oranda gerçekleşmektedir. Yani, eşitlikçi ailelerde erkek ile kız çocuk arasındaki oransal suçluluk arasındaki mesafe çok fazla açılmamaktadır. Ayrıca

Hagan, babaya nispeten annenin daha otoriter/baskın olduğu aile yapılarında, kız çocuklarının daha çok denetlendiğini ileri sürmektedir (Barak, 1998:202, Hagan 1988:155). Bu sav, ataerkil ailelerde ebeveynlerin erkek çocuklara oranla, kız çocukları üzerinde daha çok denetim uyguladıkları anlamına gelmektedir. Kız ve erkek çocukların aile içerisindeki sosyalleştirme biçimine bakıldığında, bu ayırım çok açık olarak gözlemlenmektedir. Kız çocuklarının ev işlerini yapabilecek bir yeterlilikte ve femine bir tarzda sosyalleştirilmeleri hedeflenilirken, erkek çocuklarının da evini geçimini sağlayacak ve cesur davranabilecek şekilde yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu farklı sosyalleşme sonucunda; erkek çocuklar daha çok risk alacak şekilde davranış sergilerler ve bu da onların suçluluk durumlarını arttıran bir faktör olmaktadır (Lilly v.d., 1995:105). Bu çerçevede erkek ve kız çocuklarının sosyalleşme biçiminin çok belirgin olarak farklılık göstermediği eşitlikçi ailelerde, kız ve erkek çocuklarının suç işleme oranlarının benzer düzeyde gerçekleştiği ileri sürülmektedir (Lilly v.d., 1995:105).

Hagan'ın diğer bir yaklaşımı da, aile yapıları arasında yaptığı ayırımda kendisini ortaya koymaktadır. Ona göre, anne ve babanın her ikisinin de çalıştığı orta sınıf düzeyindeki aileler ile alt düzeyde bir ev içi iş bölümünün gerçekleştiği aileler birbirleriyle karşılaştırıldığında, ebeveynlerin her ikisinin çalıştığı aile yapılarındaki sosyal iktidarın, daha az cinsiyet yapılı bir nitelik sergilemektedir. Buna bağlı olarak bu ailelerde, daha az cinsiyet nitelikli bir sosyalleşme biçiminin belirdiği varsayılmaktadır. Bu durum da, kızların daha az denetime maruz kalmalarına ve suçluluk açısından erkeklere benzer biçimde risk almalarına yol açtığı ileri sürülmektedir. Sonuç olarak Hagan, aile yapılarının eşitlikçi bir niteliği kazanması ile birlikte kız ile erkek çocuk arasındaki suçluluk oranının, bir cinsiyet farklılığını yansıtmayacak düzeyde eşitleneceğini iddia etmektedir. Bu çerçevede Hagan'a göre, cinsiyet farklılığının sınıf-iktidar yönelimi ile birleşmesi suçluluk açısından önemli bir risktir (Einstadter ve Henry,1995: 306).

Bundan ayrı olarak Hagan, ailede annenin olmayışı, kız çocuklarının suç işleme eğilimini arttırdığı kanaatindedir. Çünkü ona göre, annenin olmadığı ailelerde kız çocukla annenin denetiminden yoksun olarak yetişecektir. Hagan'ın diğer bir iddiası da, kadınların iş alanına daha fazla katılmalarının, onların suç işleme oranını arttıracığı yönündeki yaklaşımıdır (Einstadter ve Henry,1995: 306).

Hagan'ın kuramına bakıldığında, güç- kontrol teorisinin temel kavramlarından birinin ataerkil (patriarchy) kavramı olduğu görülmektedir. Çünkü ona göre, cinsiyet ilişkilerinin belirlenmesinde ataerkil kavramı, belirleyici bir unsurdur. Hagan'a göre cinsiyet ve sınıf ilişkisi, ataerkil ve eşitlikçi ailelerde farklılık arz etmektedir. Ataerkil ailelerde kız çocuklar, erkek çocuklara oranla daha fazla kontrol altında tutulmaktadırlar.

Bu durum, ataerkil aile yapılarında, erkek çocukların daha rahat davranmalarına ve risk almaya yönelmelerine yol açmaktadır. Bu nedenle bu kurama göre, erkeklerin suçluluk oranlarının yüksek düzeyde gerçekleşmesi, erkek çocuklarının bu sosyalleşme biçiminde aranmalıdır.

Bu yaklaşımlardan ayrı olarak Hagan, belirli bir sınıf iktidarından da söz etmektedir. O marksist yaklaşımlardan aldığı bu sınıf kavramını, bireyin iş alanındaki konumunu tanımlamak için kullanmaktadır. Hagan, insanları ilişkisel kontrol pozisyonları açısından birkaç grupta toplamaktadır. Birinci grupta, servetin sahibi veya onun adına yöneten, üretim aşamasının tüm aşamasında olan yönetici veya denetleyiciler yer almaktadır. Diğer tarafta da, iş gücünü satan ve denetlenen işçiler vardır. Ona göre bu sınıfsal konum, aile yaşamında da izdüşümünü bulmaktadır. Ailenin diğer üyeleri ile karşılaştırıldığında ev dışında görece güçlü bir ekonomik pozisyona veya otoriteye sahip olanlar, daha düşük bir ekonomik konuma sahip olanlara kıyasla ev ortamında daha etkili/güçlü bir pozisyonda bulunmaktadır (Einstadter ve Henry,1995: 304; Hagan v.d., 1987:788-815).

Hagan, yüksek düzeyde ekonomik konuma sahip olan bireylerin, içerisinde yer aldıkları mesleki ve ticari organizasyondaki statüleri itibariyle suç işleyebilme potansiyellerine de dikkat çekmektedir. Çünkü yüksek düzeyde bir konumu işgal eden bu bireyler, güç ve kaynaklara daha fazla ulaşma imkanına sahip oldukları için, suç işlemeleri daha kolay gerçekleşebilmektedir. Aynı şekilde ona göre bu bireyler, kendilerine yönelik gerçekleştirilecek soruşturmalara karşı kendilerini korumada da bazı avantajlara sahiptirler (Einstadter ve Henry,1995:304).

Lilly v.d., Hagan'ın güç- kontrolü teorisinin, Gottfredson ve Hirschi'in geliştirdikleri kuram ile bazı ortak özelliğe sahip olduğunu belirtmektedirler. Bu ortak noktalardan biri, Hagan'ın, insanın risk alması ile suç işleme arasında kurduğu ilişkidir. Yani Hagan'a göre, bir insanın risk almaya eğilimli olması, suçlulukta etkili bir unsurdur. Gottfredson ve Hirschi ise suç olgusunu, benlik denetiminin yokluğu/eksikliği ile açıklamaktadırlar. Bu kuramcılar arasında diğer bir benzerlik de, isterse risk almak veya isterse benlik denetiminin zayıf olması şeklinde olsun, kişisel yönelimlerinin ebeveynlerin doğası ile oluştuğunu belirtmiş olmalarıdır. Kısacası aile yapısı, suçluluğun ortaya çıkması açısından bir kuluçka görevi gördüğü gibi suç eylemine karşı bireyi koruyan bir şemsiye işlevi de yerine getirmektedir. Ancak, Gottfredson ve Hirschi bireylerin suçluluk durumlarını; ebeveynlerin babalık ve annelik görevini iyi yapıp yapmadıkları (sosyalleştirme v.b) noktasında açıklamaya çalışırken, Hagan da

özellikle eşler (karı- koca) arasındaki güç ilişkileri ve bunun çocuklar üzerindeki etkisi konusuna odaklaşmaktadır (Lilly v.d.,1995:105).

Her şeyden önce Hagan'ın suç olgusunu, aile içindeki denetim biçimi, erkek ve kız çocuk arasında farklılaşan denetim düzeyi, erkek ve kız çocuklarının farklı sosyalleşme biçimi, cinsiyet arasındaki ilişki biçimleri ve güç ilişkileri üzerinden analiz etmesi önemlidir. Ancak bu kurama, birkaç açıdan eleştiri yöneltmek mümkündür: Her şeyden önemlisi, kadınların iş alanına daha fazla katıldıkları gelişmiş batı ülkelerinde, kadınların suçluluk oranı ile erkeklerin suçluluk düzeyleri arasındaki mesafenin kapanmadığı görülmektedir. Yapılmış araştırmaların çoğunluğu, tüm ülkelerde kadın suçluluk oranının en çok % 20'yi geçmediğini ortaya koymuştur. Bundan ayrı olarak bu kuram büyük ölçüde, suçun ortaya çıkış koşulları üzerinde etkili olan ekonomik, demografik, ekolojik, unsurlara odaklaşmaktan çok, cinsiyetler bazında farklılaşan suçluluğa odaklaşmaktadır. Bu nedenle bu kuram, suçun genel bir açıklamasını sunmaktan yoksundur. Çünkü kuramın odak noktasını, erkek çocukların veya erkeklerin, kız çocuklarından veya kadınlardan niçin daha fazla suç işledikleri sorunsalı oluşturmaktadır.

Hagan'ın kuramına yönelik önemli bir eleştiri de, Messerschmidt tarafından yapılmıştır. Ona göre, iş yerindeki otorite biçimi, ailedeki otorite biçimi olarak okunamaz. Curran ve Renzetti (1994) ise bu teorinin, özellikle ırk ve etnisite arasındaki farklılıklar ile çocuk- ebeveyn ilişkisinin niteliği örneğinde olduğu gibi, aile yapıları arasındaki önemli sınıfsal farklılıkları gözden kaçırmaktadır. Bu çerçevede, Jensen ve Thompson (1990) alt sınıf kategorisine kıyasla yüksek sınıfta erkek-kadın suçluluğu arasında büyük farklılıklar saptayamazken, beyaz ile siyah kesim arasında oransal farklılığı saptayabilmiştir (Einstadter ve Henry,1995:306). Singer ve Levine de (1988), Hagan'ın öngörüsünün aksine, ataerkil aile yapısına kıyasla eşitlikçi nitelik sergileyen aile yapılarında; kız ve erkek çocuklar arasında ebeveyn kontrolü, risk alma ve suçluluk açısından önemli düzeyde farklılıkları saptamıştır. Dahası bu araştırmada, eşitlikçi aile yapılarında annenin, ataerkil ailedeki anneden daha fazla denetim uyguladığı bulgusu elde edilmiştir (Einstadter ve Henry,1995:306). Kuramın geliştirildiği ilk dönemlerde kuramı test etmeye yönelik gerçekleştirilen bazı ampirik araştırmaların, genel olarak bu kuramın varsayımlarını desteklediği belirtilmiş olmasına rağmen, daha sonraki dönemlerde yapılan araştırmaların ortaya koyduğu çelişkili bulgular, kuramın kesinkesliğini tartışmalı kılmaktadır (Barak, 1998:202).

2. 9. Thornberry : Etkileşimsel Kuram

Thornberry (1987) sosyal yapı, sosyal bağlantı ve sosyal öğrenme kuramlarına ilişkin değişkenleri bir araya getirerek, suçluluğun etkileşimsel bir teorisini geliştirmiştir. Bu modele göre; sosyal sınıf, ırk, toplum yapısı ve yerleşim yerinin özellikleri, bireyin hem sosyal bağlılık durumunu hem de sosyal öğrenme faktörlerini etkilemektedir. Etkileşimsel kurama göre; suç olgusunun meydana gelmesinde temel faktör, bireylerin topluma olan bağlılıklarının zayıflamasıdır. Toplumsal kurum ve değerlere düşük düzeyde bağlılık özellikle delikanlı gençler açısından, daha çok risk oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, toplumsal değerlere bağlılıkları zayıf olanlar içersinde suç işlemeye en çok eğilim gösterenler, genelde delikanlı gençlerdir (Akers, 1999: 215-216).

Thornberry'e göre, bireylerin suç işlemeye başlamaları, onların geleneksel unsurlara olan bağlılıklarının zayıflamasıyla başlamaktadır. Ancak bu koşul, tek başına suçluluğu açıklayamaz. Geleneksel unsurlara (ebeveynler, okul ve yerleşik değerler) olan bağlılığın zayıflaması ile birlikte bireylerin suç davranışını öğrenecek bir sosyal çevreye de gereksinim vardır. Bu husus, bireyin içinde bulunduğu "sosyal pozisyon"un suçluluktaki etkisini, belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır (Adler, v.d., 1995:171).

Thornberry de, Weis ve Elliott gibi suçun başlangıcını, ergenlik (adolesans) döneminde bozulan veya zayıflayan sosyal bağ faktörü ile açıklamaktadır ve bu nedenle suçun başlangıcının, ergenlik dönemine kadar izlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Sosyal etkileşimsel kurama göre; ergenlik döneminde, bireylerin toplumsal bağlılıklarının zayıflaması aynı şekilde onların ebeveynlerine, okula ve değerlere olan bağlılıklarının da zayıflamasına yol açacaktır (Siegel, 1989:209). Bireyin geleneksel değer ve kurumlara olan bağlılığının azalması ise, onu suçlu akran grubuna veya suç eylemine eğilimli kılmaktadır. Bireyin suçlu akran grubuna olan bağlılığının güçlenmesine paralel olarak da, bireyin ebeveynlerine ve toplumsal değerlere olan bağlılığı da gittikçe bir çözülme içine girecektir. Bireylerin suçlu gruplarla ve dolayısıyla suç değerleri ile olan etkileşimlerinin artması, bireylerin yasal dünyadan kopmalarını doğurmaktadır.

Thornberry, suçluluğun analizinde, sosyal sınıf ve diğer yapısal değişkenleri de analiz etmektedir. O, sınıf altı (underclass) statülerle karakterize edilen ve sosyal disorganize alanlarda büyüyen gençlerin, toplumla olan sosyal bağlarının zayıf olduğu ve bunun da bireylerin suç işlemeleri açısından, önemli bir risk oluşturduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca ona göre, sapkın değerleri içeren her hangi bir sosyal ortamın varlığı, suçun gelişiminde önemli bir risk oluşturmaktadır. Çünkü, suçluluk değerlerini içeren bu ortamlar, akran grupları tarafından suçun öğrenilmesini ve pekiştirilmesine neden olmaktadır (Siegel, 1989:209).

Thornberry'in suç çözümlerinde önemli kuramsal bir katkısı, psikolojide kullanılan kognitif yaklaşımına ilişkin unsurları, suçu açıklamada kullanmış olmasıdır. Kognitif yaklaşım, bireydeki beceri ve rasyonelliğin gelişimini ve insanın olgunlaşma sürecini farklı aşamalarda ele almaktadır. Thornberry de suçluluğu, gelişimsel bir süreç içerisinde ele almaktadır. İnsanlar farklı gelişim süreçlerinde farklı öğrenme ve beceri biçimleri kazandıkları gibi suç işlemeyi de aynı şekilde bir gelişim sürecinde kazanmaktadırlar. Görüldüğü gibi, bu kuram suçun dinamik bir tanımını yapmaktadır (Siegel, 1989:209). Ayrıca bu kuram, aile kurumunu ilk ergenlik döneminde bireyler için tek belirleyici ve önemli bir unsur olarak görmektedir. Ailenin önemi, bireylerin geleneksel topluma olan uyumunu/bağlılığını gerçekleştirmesinde ve suç işlemeye karşı bireyi korumasında ortaya çıkmaktadır. Ancak ergenlik döneminin ortalarına doğru ailenin etkisi, yerini "arkadaş, okul ve genç kültürüne" bırakmaktadır. Sonuç olarak, erişkinlik döneminde olan bir bireyin davranışsal tercihi, özellikle bireyin geleneksel toplumdaki yeri/konumu ve aile faktörleri tarafından biçimlenmektedir (Siegel, 1989:209).

Thornberry, çoğu kuramların; suç davranışındaki karşılıklı etkileri ihmal etmeleri, suçun başlaması, devam etmesi ve son bulması gibi suçluluk süreçlerini içermemeleri ve bireylerin sosyal konumunu dikkate almamaları nedeniyle eleştirmektedir (Thornberry, 2002:336).

Bu kurama ilişkin genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şu hususları belirtmek mümkündür: Her şeyden önce bu kuramın, sosyal davranışın sosyal sürecine ilişkin olan vurgusu önemlidir. İkincisi, bireyin toplumsal unsurlara bağlılığının düşük düzeyde seyretmesini, bireyin suçlu akran grubu ile olan ilişkisinin artmasına neden olduğunu ve bunun da bireyin suç işlemesinde etkili olduğunu belirtmesi kuramın, sosyal kontrol kuramı ile olan benzerliği göstermektedir. Burada, düşük düzeydeki bağlılığın yanı sıra suçlu akran grubu ile olan ilişki biçimi/düzeyi de merkezi düzlemde ele alınmıştır. Etkileşimsel modele ilişkin üçüncü bir nokta da, bu kuramın suç gerçekliğini gelişimsel süreçlerle ve bazı değişkenlerin karşılıklı etkileşimi çerçevesinde ele almış olmasıdır. Çünkü insan davranışı, bir etkileşim süreci içerisinde meydana gelmektedir. Bu durum da, suç olgusunun interaktif modellerle ele alınmasını gerekliliğini ortaya koymaktadır. Oysaki, önceki kuramlar suçluluğu daha çok statik bir olgu olarak ele aldıkları için, suçluluğun dinamik boyutunu ihmal etmişlerdir. Bu nedenle, önceki kuramların, bireylerin sosyal yapıdaki konumuna ilişkin süreç ile bağlantıyı kurmada başarısız oldukları söylenebilir. Bu kurama ilişkin belirtilecek dördüncü önemli bir husus ise bu kuramın, bireyin yaşam istikametinin sürekli suç işler tarzda gelişmediği diğer bir

deyişle, suç nedenlerinin değişebileceğini öngörmesidir. Bu çerçevede Thornberry; bireyin bağlılık duyacağı yeni akran, okul ve iş arkadaşları veya gruplarının ortaya çıkması durumunda ergenlerin ebeveynlerine olan bağlılıklarının önemi azalacağını veya daha az önemli hale geleceğini ileri sürmektedir. Beşinci husus olarak da bu model aynı zamanda, gelişimsel bileşenler açısından da önemli bir katkı yapmaktadır. Çoğu suç teorileri ergenlerin suç davranışları üzerinde yoğunlaşırken, Thornberry'in suçluluk modeli, yaşın ilerlemesi ile birlikte çoğu ergenlerin suç eğilimini terk edebileceklerini öngörmektedir. Bu da, yaşam istikameti üzerindeki suçluluk kalıplarının değişkenlik arz ettiği anlamına geldiği söylenebilir. Son olarak ta etkileşimsel suçluluk modelinin; bireylerin toplumsal bağlılık veya sosyal kontrol düzeyleri üzerinde etkili olan ve onları suçlu akran gruplarına, değerlerine ve davranışlarına yönelten; sosyal sınıf, cinsiyet, yerleşim yerinin niteliği (disorganize olup olmaması) gibi yapısal değişkenlerden de söz etmesi de önemlidir (Bkz. Thornberry, 2002: 334-357). Ancak bu kuramın, sınırlı sayıda suç değişkenlerini içermesi, suçun işlenmesinde suç mağdurunun ve durumsal suç faktörlerinin etkisinden söz etmemesi ve çok sayıdaki suç türlerini benzer süreçlerle açıklaması, kuramın genel bir açıklama çerçevesini sunmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

2.10. Hawkins ve Weis: Sosyal Gelişimsel Teori

Son dönemlerde geliştirilen gelişimsel eksenli suç kuramları, suçlu davranışın nedenleri hakkında önemli yaklaşımlar içermektedir. Gelişimsel kuramlarının en belirgin özelliği, suç olgusunu statik bir çerçevede tanımlamalarının aksine, dinamik süreçlerle açıklamış olmalarıdır. Bu kuramlar, zamansal değişmeler ekseninde bireyin suç işler duruma gelmesinde -özellikle de uyuşturucu kullanmada- hangi süreçlerin etkili olduğunu saptamaya çalışmaktadır (Mazerolle, 2000: 190).

Sosyal gelişimsel modeli (social developmental model), 1985 yılında Hawkins ve Weis'in yaptıkları araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Bu kuram, insan davranışının hem toplum yanlısı (prosocial) yanını, hem de anti-sosyal sonuçlarını açıklayabilen genel bir suç modeli niteliğini taşımaktadır. Bu model özellikle; sosyal kontrol ve sosyal öğrenme kuramının bir bileşimi görünümünü sunmaktadır. Ayrıca bu kuram; spesifik deneyimlerin, etkileşimlerin ve pekiştirenlerin toplum yanlısı ve anti sosyal davranışın oluşumu üzerinde nasıl etkili olduğunu belirlemeye çalışmasının yanı sıra, toplumsal bağlılığın bireyin toplum yanlısı ve anti-sosyal davranış geliştirmedeki etkisine de değinmektedir (Mazerolle, 2000: 190). Bilindiği üzere sosyal kontrol kuramı, suç olgusunu bireylerin geleneksel sosyal kurum (aile, okul, din v.b) ve değerlere olan

bağılıklarının zayıflaması ile açıklamaktadır. Sosyal öğrenme kuramı ise suçluluğu, bireylerin suçlu akran gruplarıyla olan etkileşim bağlamında öğrenilen bir davranış olarak görmektedir. Bir anlamda, sosyal gelişimsel model, bu iki perspektifi birleştirmektedir.

Çünkü sosyal gelişimsel teorisyenleri, sosyal öğrenme ve sosyal kontrol kuramının her birinin ayrı olarak ele alınması durumunda suçu yeterince açıklayamadıklarını ileri sürerek, daha geniş bir suç tanımının bu iki kuramın birleştirilmesi yoluyla ancak mümkün olduğunu iddia etmektedirler. Örneğin; onlara göre, suçlu akran gruplarıyla ilişki içinde olmanın bireyleri suçluluğa ittiği noktasında sosyal öğrenme kuramının başarılı bir açıklama getirmesine karşın, bireyin suç işlemede etkili olan temel sosyalleştirici kurumların yanı sıra, çocuk ile ebeveyn arasındaki güçlü duygusal bağılılığı açıklamada aynı başarıyı gösterememektedir. Aynı şekilde, sosyal kontrol kuramı da, suçlu akran grubunun bireylerin suç işlemedeki etkisini ihmal etmektedir (Ellis ve Walsh, 2000: 471). Weis, Hawkins ve Sederstrom yaptıkları bir araştırmada, sosyal yapı modelleri ile sosyal kontrol yaklaşımlarını birleştirmektedirler. Bu kuramcılar içerisinde özellikle Weis bireyin; cinsiyet, ırk ve ekonomik statüsü gibi sosyal konumunu belirleyen faktörlerin, bireyin davranışsal tercihleri üzerinde son derece etkili olduğunu belirtmektedir. Ona göre sosyalleşme, bireyin suç işleyip işlememesinde veya diğer bir ifade ile toplumsalla uzlaşan davranış sergileyip sergilememesinde etkili olmaktadır. Kısacası bu model, hem kontrol ve hem de sosyal yapı teorilerine ilişkin bazı yaklaşımlar veya kavramsal tanımlardan hareketle, bir suçluluk analizini yapmaktadır. Ayrıca bu kuramcılara göre; düşük gelire ve disorganize bir toplum karakteristiğini sergileyen bir toplumsal yapıya sahip olmak, sosyalleştirici kurumların etkisini zayıflatmaktadır. Büyük gerginlik veya sıkıntının yaşandığı, eğitimsel kolaylaştırıcıların yetersiz kaldığı ve maddi imkansızlıkların olduğu ailelerde, bireylerin hukuka olan saygısı da zayıflamaktadır. Aynı şekilde bu yerleşim yerlerinde suç oranlarının yüksek olması, hukuku ihlal etme açısından da büyük riskler içermektedir (Siegel, 1989:208).

Toplumsal çözülmenin gerçekleştiği ve bununla da ilintili olarak denetim unsurlarının zayıfladığı yapılarda, sosyal kurumlar kriminal grup ve çetelerle mücadele etmede yetersiz kalmaktadır. Sosyal gelişimsel kuramcılara göre, suçu meslek edinmeye karşı aile hala önemli bir kurum görevini görmektedir. Olumlu aile ilişkilerinin varlığı ve eğitimsel kurumlara olan bağılılık düzeyi, bireylerin geleneksel değer ve kurumlara olan bağılıklarını artırmada etkili unsurlardır. Bireyin, okul ve aile aktivitelerine katılmadığı ve aynı şekilde bu kurumlar etrafında bir ödüllendirmenin gerçekleşmediği durumlarda, bireyin sapkın akran gruplarıyla ilişki kurmaya yönelmesi ve yeni ödül arayışlarını bu çerçevede karşılamaya çalışması büyük bir ihtimal olarak gözükmektedir (Siegel,

1989:208).

Sosyal gelişimsel kurama genel olarak bakıldığında, bireylerin sapkın veya toplum yanlısı (prosocial) davranışları tek bir kaynaktan gerçekleştirmedikleri görülmektedir. Bir anlamda birey, söz konusu davranışları çok sayıda sosyalleştirici kaynaklardan öğrenmektedir. Bu modele göre bireyin sosyalleşmesinde; sosyal etkileşim için algılanan fırsatlar, sosyal etkileşim düzeyleri, davranışsal katılma ve etkileşim için gerekli olan beceri ve toplum yanlısı veya anti- sosyal davranış için algılanan ödül gibi unsurları etkilidir. Bu unsurlar bir bütün halinde ele alındığında, bu unsurlar bireyi sosyalleştiren etkilere ilişkin, değerleri ve bağlamı yansıtan bir sosyal bağın gelişimine yol açmaktadırlar. Temelde, sosyal etkenler/kaynaklar sapkın ise, birey de o zaman sapkın bireylere yakınlık duyar. Diğer bir deyişle bireyler, bağlandıkları kişilerin savundukları temel normlar ve sahip oldukları davranışlardan dolayı ya sapkın veya toplumla örtüşen tutumlara sahip olmaktadır (Mazerolle, 2000: 190).

Sosyal gelişimsel modele göre, anti - sosyal davranışa yol açan iki farklı doğrultu vardır. Anti-sosyal doğrultu, bireyi doğrudan suç işlemeye sevk etmesine karşın (uyuşturucu kullanma gibi), toplum yanlısı doğrultu da anti - sosyal davranışa giden yolu kapatmaktadır. Bu model, bireylerin toplum yanlısı veya anti-sosyal etkileşimler için, onların bir fırsat algısına sahip olmak zorunda olduklarını varsaymaktadır. Sosyal etkileşim ve buna dahil olmak için fırsatları algılama ve bireylerin sahip oldukları beceriler, onların bu etkinliklere katılmalarını artıran faktörler olmaktadır. Toplum yanlısı ve anti- sosyal davranışlara katılmak, bu davranışlara ilişkin bir ödül algılamasına yol açmaktadır. Bu durumda da, üç farklı sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, bireylerin anti-sosyal davranışa doğrudan katılmalarıdır. İkincisi, bireylerin anti- sosyal veya sosyal yanlısı olan ötekilere bağlanabilme durumunu gösterebilmeleridir. Üçüncüsü ise; bireyler, gelecekte toplum yanlısı veya anti sosyal davranışlar için fırsatlar algılayabilir. Son aşamada bireylerin inanç sistemleri devreye girmektedir. Güçlü bir ahlak ve hukuk değerine sahip olanlar, suç eyleminden kaçınma eğilimini gösterirler (Mazerolle, 2000: 190). Yukarıdaki açıklamalar, bu modelin farklı bağlamlarda hem toplum yanlısı hem de anti-sosyal davranışlar üzerinde -belirli bir zaman süreci içerisinde- bireyi hem riske sokan hem de koruyan faktörleri içerdiğini göstermektedir (Mazerolle, 2000; 190).

Sosyal gelişimsel modele göre, suç ve suçluluğun engellenmesi için sosyal düzene gerçek bir taahhüdün oluşması ve toplum yanlısı davranışların güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu kuram çerçevesinde, duygusal bir bağlılığın meydana gelmesini sağlayan üç faktörün olduğu belirtilmektedir. Birincisi, çocuk ve onların ebeveynlerinin sosyal aktivitelere katılmalarının sağlanabilmesi için çok sayıda fırsatın yaratılmasıdır.

İkincisi; çocukların ebeveynler ve yerel topluluklarla anlamlı ilişkileri sürdürebilmesi için gereksinim duyulan entelektüel ve fiziksel becerileri kazanabilmeleridir. Üçüncüsü ise, çocukların bu ilişkileri muhafaza edebilmeleri için ebeveynlerinden ve toplumun genelinden sıklıkla pekiştirme almalıdır. Söz konusu bu faktörlerin üçü de yeterli düzeyde değilse, çocuk yalnızlaşacak veya diğer başarısız olan çocuklarla birlikte olmaya başlayacaktır. Bu birlikteliğin sonucunda, çocuk suçlu hale gelecektir (Ellis ve Walsh, 2000: 471).

Bu kuramın, suçluluğun azaltılması veya engellenmesinde okul ve aile gibi iki temel kurumu merkezi düzlemde ele alması ve suçlu akran gruplarının bireylerin suç işlemelerindeki etkisinden söz etmesi önemlidir. Ancak bu modelin, tüm suç türlerini açıklayacak bir çerçeveden yoksun olduğu söylenebilir. Özellikle suçun; bireysel, ekonomik, sosyal, demografik v.b., çok sayıda kaynaklarının olmasına rağmen, bu modelin suç olgusunu sadece bireyin gelişimsel süreç, fırsat algılamaları, sosyal etkileşim, sosyalleşme, akran grubu ve sosyal bağlılık kavramları ile sınırlamış olması, kuramın önemli bir eleştiri noktasını oluşturmaktadır. Bundan ayrı olarak, suçun oluşumunda suç mağdurunun katkısı, sosyal ortam faktörü, alt-kültür, bireyin damgalanması gibi çok sayıda değişkenin de, suçluluğun açıklanmasında önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir.

3. SONUÇ

Suç ve suçluluğu çözümlen kuramların sayısı oldukça fazladır. Geleneksel kuramlar olarak nitelendirilen bu perspektifler, suç çözümlenmelerinde irdeledikleri değişkenlerin sayısının sınırlı olması nedeniyle eleştirilmektedir. Diğer bir deyişle; söz konusu kuramların, suç olgusunu genel bir çerçevede analiz edemedikleri ve bu sebeple bazı önemli yetersizlikleri içerdikleri belirtilmektedir. Çok sayıda araştırmacı bu nedenle suç olgusunu daha fazla sayıda değişken ekseninde açıklamak için, birden fazla kuramı yeni bir suç modeli altında uzlaştırmaya/birleştirmeye çalışmıştır. Bu durum da, son yıllarda çok sayıda kriminolog ve sosyologun dikkatlerini kuramsal bütünleşme üzerine yoğunlaştırmalarına neden olmuştur.

Bütünleşik suç kuramlarının, suç olgusunu çok sayıda değişken etrafında irdeledikleri için, bu kuramların suç olgusunu daha bütüncül veya kapsayıcı bir çerçevede ele aldıkları belirtilmektedir. Aslında suç olgusunun bütüncül bir düzeyde analizi, interdisipliner ve multidisipliner bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Ancak kriminoloji literatürüne bakıldığında, suç olgusunu interdisipliner veya multidisipliner bir çerçevede çözümlen araştırmaların sayısı, oldukça sınırlı bir düzeyde kalmaktadır. Multidisipliner

ve interdisipliner bir suç tanımına ulaşabilmek için, her şeyden önce disiplinler suç modelinin/modellerinin oluşması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, örneğin günümüzde sosyolojik suç kuramları arasında bile bütüncül bir model inşa edilebilmiş değildir. Bu nedenle belirli bir disiplin içerisinde bile genel düzeyde kuramsal bir entegrasyonun gerçekleşmemiş olduğu düşünüldüğünde, disiplinler arası veya multidisipliner bir yaklaşımın oluşmasının ne denli güç olduğu anlaşılır. Burada öncelikli olarak yapılması gereken husus, her disiplinin kendi alanındaki bölük pörçük suç perspektiflerini genel bir kuram çatısı altında uzlaştırmayı başarabilmesidir. Diğer bir deyişle, disiplinler arası suç modellerinin geliştirilmesinin yolu büyük ölçüde, disiplinler suç modellerinin oluşturulmasına bağlıdır. Bu çerçevede makale, gelişmiş ülkelerde özellikle sosyolojik yönelimli suç kuramları arasında gerçekleştirilmiş olan bütünlük suç kuramlarına dikkat çekmeyi ve bu modellerin suçu açıklayabilme potansiyellerini tartışmayı hedeflemektedir.

Geleneksel suç teorilerinin birbiriyle karşılaştırılması yoluna gidilmesi veya bu teorilerin birbiriyle rekabet eder tarzda ele alınması yönündeki tutumların gereksiz olduğunu belirtmek mümkündür. Çünkü, genelde suç teorileri, suç olgusunun farklı unsurlarını, süreçlerini veya düzeylerini ele almaktadır. Araştırmacıların burada yapması gereken şey, suç kuramlarını tutarlı bir bütün içerisinde organize etmek olmalıdır. Bu nedenle bütünlük suç kuramlarının, bu gereksinimin bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Geliştirilen bu tümleşik suç kuramların tümünün suçluluğu aynı derecede başarılı bir biçimde çözümlediklerini söylemek mümkün değildir. Söz konusu bu tümleşik suç kuramlardan bazılarının, geleneksel suç kuramlarının açıklama düzeyinin de gerisinde kaldığı söylenebilir. Bu durum, bütünlük suç kuramlarının tümünün - her ne kadar birden fazla kuramsal veya kavramsal bir birleşime sahip olsalar da - suç olgusunu genel ve bütünlüklü olarak analiz etmede aynı başarıyı gösteremediklerini ortaya koymaktadır. Bu nedenle bazı bütünlük suç kuramları, her ne kadar suçun genel kuramı niteliğinde veya suçluluğun entegre modelleri olduğu iddiası ile ortaya çıkmış olsalar da, önemli ölçüde bazı yetersizlikleri içinde barındırdıkları göz ardı edilemez. Zaten bu kuramların test edilmesi çerçevesinde yapılmış ampirik çalışmalar, tüm modellerin aynı şekilde araştırma bulguları ile desteklenmediğini ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle, kuramlardan bazılarının araştırma sonuçlarıyla desteklenmiş olmasına karşın, bazılarının da desteklenmediği veya kısmen desteklendiği sonucu elde edilmiştir. Bundan ayrı olarak da, bazı kuramların varsayımları hiçbir biçimde test edilememiştir. Bu nedenle, bütünlük suç kuramları kendi aralarında kapsamlılık ve açıklama düzeyleri açısından farklılaşmaktadır.

Bütünleşik suç kuramlarının geliştirilmesinde en çok tercih edilen kuramlar -1970 ile 1980 yılların en popüler iki teorisi olan- sosyal kontrol ve sosyal öğrenme teorileridir. Yani bu iki kuram, tümleşik teorilerin ana teorileri konumundadır.

Bu çalışmada ele alınan bütünleşik suç kuramlarının çok sayıda perspektifi veya kavramları içermiş olmalarına rağmen, söz konusu bu modellerin suçluluğu belirli kavramlar üzerinden analiz ettikleri görülmektedir. Kaplan suçluluk analizinde en çok benlik ve akran kavramını; Quinney kapitalizm, sınıf ve ekonomik yapıyı; Colvin ve Pauly sınıf, iş koşulları, baskı ve sosyal bağlılığı; Wilson ve Herrnstein beden tipleri, dürtüsellik, düşük zeka gibi biyolojik ve aile pratiklerini; Krohn sosyal kontrol ve ilişki düzeylerini; Stark ekolojik faktörleri; Hagan güç ilişkilerini, aile, sosyalleşme, sınıf ve ekonomik yapıyı; Thornberry ergenlik dönemlerinde yaşanan sorunları, aile, sosyalleşme biçimini ve Hawkins ile Weis akran grubu, aile ve kontrol mekanizmaları gibi unsurları en çok öne çıkardıkları gözlemlenmektedir. Bütünleşik kuramlardan içerisinde marksist içerikli suç kuramları suçluluğu büyük ölçüde; sınıf, kapitalist yapı ve güç ilişkileri çerçevesinde ele alırken, diğer bütünleşik suç kuramları da suçluluğu en çok; aile, sosyalleşme, sosyal kontrol ve akran etkileri gibi unsurlar etrafında irdelemişlerdir. 1970'li yılların başlangıcından bu yana, suç ve suçluluk üzerine geliştirilen çatışmacı veya radikal eksenli teoriler, hiç kuşkusuz kriminoloji alanına önemli katkılar yapmıştır. Bu kuramların özellikle toplumdaki gücün/iktidarın dağılımı, kapitalist yapı ve sınıf olgusunun; aile yapıları, sosyalleşme ve toplumsal bağlılık üzerindeki etkilerine dikkat çekmeleri ve bu etkenler ile suçluluk arasındaki ilişkiye odaklaşmaları önemlidir. Ancak, gerek marksist gerekse diğer bütünleşik suç kuramları, geleneksel suç kuramlarına nispeten daha genel bir içerime sahip olmalarına rağmen, yine de suçu genel ve bütünlüklü bir çerçevede ortaya koyma düzeyinden yoksun oldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akers, Ronald L. (1999), *Criminological Theories: Introduction and Evaluation*, Chicago: Fitzory Dearborn Pub.
- Barak, Gregg (1998), *Integrating Criminologies*, USA: Allyn and Bacon
- Bernard, Thomas J. and Jeffrey B. Snipes (1996), *Theoretical Integration in Criminology. Crime and Justice: A Review of Research*, (edit. Michael Tonry) Chicago: University of Chicago
- Bierne, Piers ve James Messerschmidt (1991), *Criminology*, USA: Harcourt B. Jovanovich
- Braithwaite, John. 1989. *Crime, Shame and Reintegration*, New York: Cambridge University

Colvin, Mark and John Pauly (1983) "A Critique of Criminology: Toward an Integrated Structural- Marxist Theory of Delinquency Production." *American Journal of Sociology*:513-51.

Cornish, Derek B. and Ronald V. Clarke, (1986) *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*, New York: Springer-Verlag.

Croal, Hazel (1988), *Crime And Society in Britain*, London: Longman

Currie, Elliott. (1997) "Market, Crime, and Community: Toward a Mid-Range Theory of Post-Industrial Violence." *Theoretical Criminology* 2:147-72.

Einstadter, Werner ve Stuart Henay,(1995), *Criminological Theory: An Analysis of Its Underlying Assumptions*,USA: Harcourt Brace College Pub.

Ellis, Lee ve Anthony, Walsh (2000), *Criminology: Global Perspective*, USA: Allyn ve Bacon

Elliott, Delbert. 1985. "The Assumption That Theories Can Be Combined with Increased Explanatory Power", *Theoretical Methods in Criminology*, (Edit. Robert F. Meier), Beverly Hills, CA: Sage pub.

Farrington, David P. (1997), "Human Development And Criminal Careers", *The Oxford Handbook of Criminology*, NewYork: Oxford University Pres

Gottfredson, Michael R. and Travis Hirschi (1990), *A General Theory of Crime*, Stanford, CA:Stanford University Press.

Hagan, John (1985), *Modern Criminology: Crime, Criminal Behavior, And Its Control*, McGraw-Hill

Hagan, John (1989), *Structural criminology*, Cambridge: Polity press

Hagan, John , John Simpson ve A.R. Gillis (1987), "Class in the Household: A Power-Control Theory of Gender and Delinquency", *American Journal of Sociology*, Vol.92, Num.4

Hay, Carter (2001), " An Exploratory Test of Braithwaite's Reintegrative Shaming Theory", *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol.38, 132-153, Sage Pub.

Jang, Sung J., ve Terence P. Thornberry (1998), "Self-Esteem, Delinquent Pers, And Delinquency: A Test Of The Self -Enhancement Thesis", *Amerijan Sociological Review*, Vol.63

Krohn, Marvin D. (1986), "The Web of Confirmity: A Network Approach to the Explanation of Delinquent Behavior", *Social Problems*, Vol. 33. No.6

Lawson, Tony ve Tim Heaton (1999), *Crime and Deviance*, London: Macmillan

Lilly, J. Robert, Francis T. Cullen ve Richard A. Ball (1995), *Criminological Theory: Context and Consequences*, USA: Sage Pub.

Livingstone, Jay (1996), *Crime ve Criminology*, USA: Prentice – Hall

Maguire, Mike (1997), " Crime Statistics, Patterns, And Trends: Changing Perceptions And Their Implications", *The Oxford Handbook of Criminology*, (Edited: Mike Magurie, Rod

- Morgan, Robert Reiner), New York: Oxford Univ. Press,
- Mazerolle, Paul (2000), "Understanding Illicit Drug Use: Lessons From Developmental Theory" *Of Crime and Criminality: The Use Of Theory in Everyday Life*, (editör: Sally S. Simpson), USA: Pine Forge Pres
- Messerschmidt, James M. (1993). *Masculinities and Crime: Critique and Reconceptualization of Theory*, Lanham, MD: Rowman ve Littlefield.
- Messner, Steven F., Marvin D.Krohn (1990), "Class, Compliance Structures, and Delinquency: Assessing Integrated Structural-Markstist Theory", *American Journal of Sociology*, Vol.96, Num.2, s.300-328
- Quinney, Richard (1977), *Class, State and Crime*, New York: McKay
- Sampson, Robert and John Laub. (1993) *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sheley, Joseph F. (1995), *Criminology: A Contemporary Handbook*, USA: Wadsworth Pub.
- Shoemaker, Donald J. (1990), *Theories of Delinquency: An Examination of Explanations of Delinquent Behavior*, New York: Oxford Univ. Press
- Siegel, Larry J. (1989), *Criminology*, USA: West Publishing Company
- Simpson Sally S. ve Lori Elis (1994), "I Gender Subordinate to Class? An Emprical Assesment of Colvin and Pauly's Structural Marxist Theory of Delinquency", *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol.85, Issue.2, S.453-480
- Stark, Rodney (1987), "Deviant Places: A Theory of the Ecology of Crime" *Criminology*, 25
- Thornberry, Terence P., (2002), "Toward An Interactioanl Theory Of Delinquency", *Criminological Theories: Bridging The Past To The Future*, (Editor: Suzette Cote), Sage Pub
- Vito, Gennaro F. Ve Ronald M. Holmes (1994), *Criminology: Theory, Research and Policy*, USA: Wadsworth Pub.
- Wilson, James Q, ve Richard J. Herrnstein (1985), *Crime And Human Nature*, Newyork: A Touchstone Book.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2006 16 (1)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 337-348, ELAZIĞ-2006

SÜRYANİ CEMAATİNDE KADIN OLMAK*

To Be Woman in Assyrian Community

Mehmet ŞİMŞEK

Şair Sırrı Hanım İlköğretim Okulu, Diyarbakır.
msimsek21@mynet.com

M. Cengiz YILDIZ

*Polis Akademisi, Elazığ Zülfü Açar Polis Meslek
Yüksekokulu, Elazığ.* mcyildiz@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmada, birlikte yaşadığımız ve ortak yaşam örnekleri ortaya koyduğumuz Süryani cemaatinde kadının profili ortaya konulmuş, Süryani kadınının, cemaat içinde algılanışı ve bu algılanışın dışı yansımaları üzerinde durulmuştur.

Özelde; Süryani Kadim Ortodoks Kilise hiyerarşisinin oluşumunda, kilise hiyerarşisinin devamında, ayin ve uygulamalarda, doğum ve vaftiz ayinlerinde kadınlarla ilgili durumlar tasvir edilmiş, Süryani kadınının eğitim kurumları ve ailedeki eşit olmayan durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süryani, Süryani Kadını, Kadın-Erkek Eşitsizliği, Süryani Kadim Ortodoks Kilisesi.

ABSTRACT

In this study the profile of woman in Assyrian community that we share similar social characteristics and live together, is pointed out. We especially tried to point out how the woman is considered in Assyrian community and how this consideration is reflected to outside of the community.

Specifically, the condition related with women in establishment of Ancient Assyrian Orthodox Church in continuing hierarchy and in practices of birth and Baptist rituals is explained. Besides this the educational associations and inequality of women and man is also studied here.

Key Words: Assyrian, Assyrian Woman, Inequality of Woman and Man, Ancient Assyrian Orthodox Church.

* Bu çalışma, 16-18 Ekim 2003 tarihleri arasında, Sivas'ta, Cumhuriyet Üniversitesi'nde, Sosyoloji Derneği tarafından gerçekleştirilen, *Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler-IV. [Ulusal] Sosyoloji Kongresi*'ne bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Anadolu'nun verimli topraklarında kendine yer edinmiş kültürlerden olan Süryani kültürünün, varlığını dayandırdığı ve referans aldığı Hıristiyan inanışlarında kadın-erkek eşitsizliğinin, bölgeye ait olmak üzere; kadının aleyhine geliştirilen uygulamaları, sosyal hayatın işleyişinde ve dinsel ayinlerin uygulanmasındaki yansımaları bu çalışmada ele alınacaktır. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, kültürel yaşam örneklerinin sergilendiği Müslüman, Süryani, Keldani, Ermeni motifleri içerisinde, Süryani cemaatine mensup kadının, cemaat içerisinde algılanışı ve bunun dışı yansıması üzerinde durulacaktır. Kadının cemaati içerisindeki durumunun, toplumsal hayata katkısının, dinsel ayin ve uygulamalarda kadına özgü vaziyet alışların belirlenmesi amaçlanmıştır. Anadolu'nun zengin kültürel mirasında pay sahibi olan Süryanilerin, daha 1970'li yıllara kadar yoğun olarak yaşadıkları Diyarbakır ve Mardin çevresindeki köy ve kent yerleşimleri kapsamında nüfusları, yerleşim yerleri, modernleşme ile birlikte şekillenen toplumda kadının statüsü, eğitim düzeyi, Süryani kutsal metinlerinde kadının dinsel, hukuksal ve toplumsal statüsü hakkında betimsel açıklamalarda bulunulacaktır. İlgili konuda kuramsal bilgilerin verilmesi yanında, daha önce gerçekleştirilen alan çalışması sırasında; gözlem, katılımlı gözlem ve enformel görüşmelerle elde edilen bilgiler karşılaştırmalı olarak verilecektir. Bölgesel temelde, kadının konumu ile ilgili hususlarda, diğer din mensuplarıyla örtüşen tavır ve davranışlara yeri geldiğinde vurgu yapılacak, dinsel metinlerin uygulamadaki yeri üzerinde de durulacaktır.

Süryani Kavramı

İsa'dan önce Süryani kavram ile karşılaşılmaz. Mezopotamya'nın eski tarihsel derinliklerinde var olan Sümer-Akad Medeniyeti ve takip eden süreçte, siyasal ve kültürel varlıklarıyla oluşturulan, Asur-Arami isimlendirmesiyle devam edip, Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla dinsel yönü ağır basan Süryoyo (Süryani) tanımlamalı topluluk karşımıza çıkar. Bu ismi; tarihi olayları ve kişileri temel alan yaklaşımlarda olduğu gibi, dinsel ayrışımın bir ifadesi olarak da görmekteyiz. Süryoyo isimlendirmesinin, Pers kralı Keyhüsrev'in; (İ.Ö. 559–529) Kyrus, Syrus, Sirus biçiminde telafuz edilen adından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Çelik, 1988, 15–16). Keyhüsrev'in, Yahudileri Babil esaretinden kurtarması ve Kudüs'e dönmesine izin vermesinden dolayı, "kurtarıcı" anlamında "sirus", "syrus" ifadesi, putperest ırkdaşlarından ayrışmanın, kurtarıcı İsa'nın şahsında kurtulan anlamında Süryani isimlendirilmesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramın; Arami kralı Suros'tan veya bunların yaşadıkları yerin isminden (Sur şehri yerleşmesinde yaşanmış olduğundan vs.) kaynaklandığı da dile getirilmektedir. Bu gibi

yaklaşımlar ve açıklamalar günümüzde de tartışma konusudur (Çelik, 1988, 1–2; Bilge, 1991, 22; Sever, 1996, 162).

Günümüzde, Süryanileri tanımlayan farklı isimlendirmelerde bulunmaktadır: Süryani, Arami. Bu tanımlamalar, aynı dil ve versiyonlarını kullanan ve aynı inanç noktalarında buluşan dini sosyal grubu tanımlamaktadır. Ülkemizde, özellikle Süryanilerin yaşadıkları yerlerde, Hıristiyan anlamında “Süryani” isimlendirmesi kabul görmüştür.

Süryanilerin tarihsel yerleşim alanları, Mezopotamya (Bethnaharin) olarak bilinir. Bu dinsel grup, bahsedilen bölgenin, Kuzey-Güney doğrultusunda hareket etmişlerdir. Putperest Aramilerin hâkim olduğu Kral Abgar Ukomo yönetimindeki Urfa Krallığı'nın, Hıristiyanlık inancını resmen kabul eden ilk yönetim olduğu efsanevi rivayetlerde yer almaktadır (Yaşar, 2003, 198). Buna göre, ilk kilisenin kurulduğu Antakya'da, bu inancı kabul edenler putperest kökenli Roma vatandaşları iken, Urfa site krallığında bulunanlar, yönetici ve halk, Asur-Arami menşeli idiler. Bu yeni inancı kabullendiren misyonerler, Urfa merkezli misyon faaliyetlerine, Doğu ve Güney Mezopotamya yerleşmelerinde büyük bir hızla devam ederler (Günel, 1970, 31; Abul Faraç, 1998, 121–122; Sertoğlu, 1974, 67; Çelik, 1988, 39–40; Şimşek, 2003, 65).

Anadolu yerleşmesinde yer alan Süryaniler, daha çok Mardin Turabdin Bölgesi ile Kuzeyde Diyarbakır, Malatya ve Adıyaman uç noktası ile Doğuda Hakkâri, Güneyde tüm Suriye sınırında kendilerine yaşam alanları oluşturmuşlardır. Yurdumuzda yaşayan Türkiye Süryanilerinin, cemaat içi ve cemaat dışı gelişen ve bölgede yaşayanlarca hissedilen siyasal, ekonomik, güvenlik ve göç gibi nedenlerden dolayı, Anadolu'daki coğrafi dağılımları çeşitlilik göstermeye ve nüfusları önemli oranda azalmaya başlamıştır. Özellikle son 20 yıllık süreçte, yaşadıkları yerleri toplu halde terk etme ve özellikle Batı Avrupa'ya yönelen göç hareketleri, bu dini sosyal grubun Türkiye'deki varlıklarını yok denecek duruma getirmiştir. Mardin Turabdin Bölgesi'nde bulunan Süryaniler için bu göç, beklenildiği gibi cemaatin varlığına ve devamına pozitif katkılar yapmamıştır. Kültürel kimlik kaybı ve dejenerasyon ile yaşanan ve elde edilen tecrübelerden dolayı ve aynı zamanda Türkiye'nin demokratikleşme sürecini hızlandırması ve Avrupa Birliği ile entegrasyonu hedeflemesi, birçok Süryani cemaati mensubunu, ters yönde bir göç hareketi içine girmesi konusunda cesaretlendirmektedir.

Süryanilerin Nüfus Profili: Diyarbakır Örneği

Osmanlı devleti döneminde, Diyarbakır ölçeğinde nüfus grafiğine baktığımızda, 1869 tarihli *Diyarbakır Salnamesi*'nde, sancak merkezinde 1.608 Süryani bulunurken,

1901 tarihli salnamede bu rakam sancak genelinde 22.748 olarak belirtilmektedir. Yabancı gezginlerin verdikleri bilgilere göre, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında; yabancı Süryani sayısı 128 (46 kadın, 84 erkek), yerli Süryani sayısı 13.521 (6.287 kadın, 7.234 erkek), toplumda ise Süryani sayısı 13.649 (6.333 kadın, 7316 erkek) olarak tespit edilmiştir (Yılmazçelik, 1995, 103). Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Vilayat-ı Şarkkiye* adlı eserinin 31. sayfasında, 1913 yılına ait nüfus bilgilerinde, Süryani kadim 37.976, Süryani Katolik 4.133 rakamlarına yer vermektedir.

Cumhuriyet döneminde yapılan nüfus sayımlarında anadil veya köken sorularının sorulmaması, sağlıklı ve bilimsel çalışmalara veri oluşturacak bilgilere ulaşılmasını engellemiştir. Ancak, yerinde yapılan incelemelerle birtakım rakamlara ulaşılmıştır. Ülkemizde yapılan tüm nüfus sayımlarında birçok dile yer verilirken, Süryanice, tasnif dışında tutulmuştur. Özellikle Mardin’de, “sair ve meçhul” dil kategorisinde yüksek rakamlar elde edilmiştir. Örneğin; 1927’de 6.812, 1935’te 9.626, 1945 yılında 8.524, 1950’de 8.132, 1955 yılında 13.679, 1960’da 3.805, 1965 yılında 17.143 kişi, “sair dilleri konuşanlar” olarak tespit edilmiştir (Dindar, 1999, 155–223). Bunların, büyük bir kısmının, Süryanice konuşanlar oldukları ifade edilebilir. Günümüzde, Türkiye genelinde, Süryani nüfus 25 bin civarındadır. Bu nüfusun büyük çoğunluğu İstanbul’da yaşarken, 3 bin kadarı da Midyat ve çevresinde ikamet etmektedir.

Süryani Kadim Ortodoks Kilise Hiyerarşisinin Oluşumu ve Kadın

Süryani Ortodoks kilisesinin oluşumundan bahsedebilmek için, öncelikle Kudüs dışında ilk Hıristiyan kilisesinin meydana gelişine göz atmak gerekmektedir. İsa’dan sonra, Havarilerin misyon çalışmaları Kudüs coğrafyasında devam ederken, Roma vatandaşı imtiyazına sahip Pavlos, Yahudi kökenlilerin dışında Putperest Roma vatandaşları üzerinde yoğunlaştırdığı misyon faaliyetlerini, Antakya merkezli olmak üzere devam ettirmiştir. Efsanelere göre, 70 müjdeciden birisi olan Agai ve onun öğrencisi Mara, Urfa civarında hüküm süren Arami krallarından Abgar Ukomo’ya, İsa’nın mesajını ulaştırmak üzere bölgeye gelmiştir. Müjdecilerin mesajı, kabul görmüş ve kısa sürede yaygınlaşmıştır (Çelik, 1988, 39–40; Yaşar, 2003, 198–204; Albayrak, 1997, 67–68; Begdaş, 2000, 14). Hıristiyanlığın dünyaya yayılmasında, adı geçen bölgenin büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

Geçen zaman içinde yaşanan gerilimler, ortaya çıkan kristolojik mücadeleler ve 451’deki Kadıköy Konsili’nden sonra Antakya Kilisesi’nin kesin çizgilerle Roma’dan ayrıldığı görülmektedir (Begdaş, 2000, 11–12; Şimşek, 2003, 75). Antakya merkezli Süryani Ortodoks Kilisesi, birçok baskılara maruz kalmış ve bu haliyle günümüze

ulaşmıştır. Adı geçen kilise ve benzer görüşü paylaşan diğer monofizit kiliseler, inanç ve uygulamalarıyla diğer Hıristiyan mezheplerden ayrılmıştır. Katolik kilisesinin, Süryanileri, Doğu’lu olmaları hasebiyle, günümüze kadar “hidayete erdirme” projelerinde öncelikli hedef kitleler arasında gördüğü dikkat çekmektedir.

Kilise hiyerarşisi, erkek egemen bir yapı arz etmektedir. Tarihsel olay ve oluşumları esas alan kilise takviminde, 55 aziz anma günlerine karşılık, İsa’nın annesi Meryem dâhil olmak üzere, 13 tane azize adına anma günleri mevcuttur. Süryaniler, azizler için “mor”, azizeler içinse “mort” tanımlamasını kullanmaktadırlar. Kilise hiyerarşisini oluşturan diyakosluk, papazlık, episkoposluk kategorilerinde, erkek olmak belirleyici bir özelliktir. Kadınlar için tek uygulama rahibeliktir.

Süryani Kilise Hiyerarşisinde Kadının Yeri

Kadının kilisede yer alışı, M.S. 300’lü yıllarda doğmuş, M.S.378’de ölmüş Mor Afram dönemine kadar uzanır. Mor Afram, ilk defa kilisede, dua ve ilahilerin okunmasında kadına yer verir. Esin kaynağı, putperest ayinlerinde kadının icra ettiği dua ve yakarışlardır (Şimşek, 2003, 199; Çıkkı, 1936, 307). Bu dönemde uygulamaya başlanan, koro halinde dua ve ilahi okuma geleneği, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bunun dışında, erkek belirleyicili din adamı (ruhban) kategorisinde, kadının yeri oldukça sınırlıdır. Manastırlarda rahibe olarak bulunan kadınlar, daha çok yemek, temizlik vb. işlerden sorumludurlar. Dua ve ayinlerde, erkeklerin ve sivil kadınların gerisinde durmak suretiyle ibadete katılırlar.

Kadınların kilisede nasıl davranması gerektiğini anlatan ifadeler, kadının öğrenme hakkını kısıtlayıcı niteliktedir: “Kadınlar, toplantılarında sessiz kalsın. Konuşmalarına izin yoktur. Kutsal yasanın da belirttiği gibi, uysal olsunlar. Öğrenmek istedikleri bir şey varsa, evde kocalarına sorsunlar. Çünkü kadının toplantı sırasında konuşması ayıptır” (1.Korintliler–14: 34–35). Kilisede kadına getirilen bu kısıtlama, dini ayinlerdeki rolünü de belirlemiş, kadınların dinsel merasimleri yönetmeleri bundan dolayı engellenmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Mor Afram’ın kadınlara, kilise korosunda yer vermesi önemli bir açılamdır. Kilise hiyerarşisinde “rahibelik” olarak tanımlanan ve uygulanan kategorinin, tüm işleyiş içerisinde belirleyici bir fonksiyona sahip olmadığı dikkat çekmektedir. Rahibenin sözlük anlamı; “dünyadan el etek çekerek manastırda yaşayan Hıristiyan kadın rahip” (Cilacı, 2001, 299) biçiminde ise de, rahibe, kâhin rütbesine ulaşamadığından dolayı, rahibin yerine getirmesine izin verilen birçok yetkiden (nikâh, vaftiz vs.) mahrumdur.

Turabdin Bölgesi’nde bilinen en eski rahibeler (dayrayto); Febronyo ve Tomais’tir.

Bu ikisi, başrahibe konumundadır. Febronyo, Tomais'in hocasıdır. Nusaybin (Nsibin) civarında bir köyde, sadece rahibelerin barındığı bir kilisenin var olduğundan söz edilmektedir. Bakirelerin Manastırı anlamına gelen bu dinsel mekânlarda, ayin ve uygulamalar, erkek din adamı (yaşlı bir rahip veya papaz) tarafından yerine getirilmektedir (İsa Gülten, 2003). Bireysel dua ve ibadet dışında, kilise uygulamalarından (vaftiz, ayin, kurban, itiraf vb.) sadece, yaşça büyük kız çocuklarının vaftiz edilmeleri sırasında, baş rahibeler görev alabilmektedirler. Kilise korolarında, 15 yaşını geçmemiş kız çocukları görev alırken, rahibeler bu korolarda bulunmazlar.

Rahibenin takdis ve ataması, metropolit tarafından yapılmaktadır. Rahibelik iki kategoriden oluşur. Birincisi Bathkyomo, ikincisi ise Dayrayto'dur. Birinci kategoride bulunan rahibe, yaşça büyük kız çocuklarının vaftizi sırasında, kutsal murun yağının vücuda sürülmesinde yetkili olurken, dua okuma ise, perde gerisinden kâhin olan erkek din adamı tarafından yapılmaktadır. İkinci kategoride bulunan rahibelerin ise, herhangi bir dini ayin uygulama yetkileri bulunmamaktadır.

Rahibeler, zorunlu olmadıkça, manastırlarını terk etmezler. İkamet alanlarında, telefon dışında herhangi bir iletişim aracının bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Yönetim ana merkezi olan Patriklik makamında, rahibelerden sorumlu olan bir "ana" bulunur ve bu yetkili rahibeye, "emo" diye hitap edilir. Tüm manastırlardaki rahibelerin görev, uygulama, yer değişiklikleri ve sorunların çözümünde tek yetkili "ana"dır. Manastırlarda bulunan erkek din adamları, bu konulara müdahale edemezler.

Ayin ve Uygulamalarda Kadına Atfedilen Konum

Rahibe kategorisinde yer almayan kadın, bulunduğu yerde kilise mevcut ise, günde iki defa olmak üzere toplu ibadetlere katılır. Kilisenin bulunmadığı durumlarda ise, bireysel dua uygulamasını tatbik eder. Manastırlarda yaşayan sivil kadınlar da, bu uygulamaya tabidirler. Rahibeler ise, ayin ve uygulamalara sıkı bir şekilde katılmaktadırlar. Rahibe olma kararını veren ve 20 yaşını doldurmuş olan kişi, üç yıl süren ve "hapis" olarak isimlendirilen tecrit edilmiş inziva yaşamı sürecinden geçer. Özel odası ile kilise arasında geçen bu üç yıllık sürede, rahibe adayı, 7 vakitlik ibadet uygulamasının 3'üne kesintisiz iştirak eder. Kalan zamanda, özel odasında dua, ibadet, kutsal metin okuma çalışmaları ile en zor ve zahmetli görevleri yerine getirmeye çalışır. İbadet sonrasında, günde 7 kez Mezmur ve Şıbitho (rahibeler için haftalık dua kitabı) okunur. Oruç, perhiz ve namaz uygulamaları sırasında, kadına ait özel hallerde (adet görme, kanama), herhangi bir kısıtlama sözkonusu değildir. Bu durumlarda da ibadetler devam eder. Yaşanan bu durum; kirlilik veya günah olarak değerlendirilmez (Elizabeth

Gülten, 2003). Kadına ait farklı bir uygulama olmamakla birlikte, giyim konusunda oldukça hassasiyet gösterilir. “Tepeden tırnağa” ifadesi doğrultusunda, siyah renk bir giysi kullanılır. Rahibeler, kilisedeki ayin uygulamalarına katılma sırasında, genellikle bayanların buldukları tarafın arka kısmında yer alırlar. Günlük kıyafetlerinin üzerinde, şal örtüsü bulunduğu halde, dua ve ayin uygulamalarına katılırlar.

Rahibelerin elbiselerinin ayrılmaz bir parçası olan başörtüsü, iki bölümden oluşur. Başın tümünü örten örtü, çene altından bağlanır. İkinci örtü ise, alnın üstünden başlayıp, arkada bağlanan örtüdür. Uzun kollu, bileklere kadar uzanan, düğmeli, kolluklu ve pileli elbise, belden aşağıya sarkan eteklerle, ayaklara giyilen siyah renk çorap ile aksesuar tamamlanır. Süryani ayin uygulamaları sırasında, erkeklerin başı daima açık, kadınların ise mutlaka örtülü olmalıdır (Barsaum, 1996, 38–42).

Kadınların kilisede nasıl davranması gerektiğini anlatan ifadelerin, kadının öğrenme ve belirleyici olma sürecini engelleyici nitelikte olduğu dikkat çekmektedir: “Mukaddeslerin bütün kiliselerinde olduğu gibi, kiliselerde kadınlar sükût etsinler, çünkü onlara söylemek için izin yoktur. Ancak, şeriatın da dediği gibi, tabi olsunlar. Ve eğer bir şey öğrenmek isterlerse, evde kendi kocalarına sorsunlar. Çünkü kadına kilisede söylemek ayıptır (Korintoslulara 1.Mektup– 14/33–36). Kadını, kocasının bilgisiyle sınırlamak; ibadet, eğitim ve diğer birçok yönlerden bilgisiz olunması sonucunu doğurabilmektedir. En temel kurum olan kilisede, kadına getirilen bu kısıtlama, dinsel ayinlerdeki rolünü de belirleyecek ve onun dinsel merasim idaresini doğal olarak engelleyecektir.

Doğum, Vaftiz Uygulamalarında Kadın-Erkek Eşitsizliği

Süryani ayin geleneğinde, doğum sonrası uygulanan vaftiz ayinlerinde, kadın-erkek eşitsizliğini açık bir şekilde görebilme olasılığı bulunmaktadır. Kadının yerini belirleyen ifadeler, genellikle Resullerin İşleri’nde ve özellikle Pavlus’un yazmış olduğu mektuplarda görülmektedir. İncil’de ise; adı geçen bazı kadınlar, Yahudilerin kardeş karısı ile evlenen yedi kardeşin ahirette kiminle evli olacağı sorusuna İsa’nın verdiği yanıt ve boşanmanın yasaklanması konuları dışında, kadının nasıl değerlendirildiğini net olarak tespit etmek mümkün değildir (Matta–5/31–32; 19/4–9; Markos–10/5–12). Örneğin Pavlus; kadının çocuk doğurmasını, ilk günahın bir azabı olarak değerlendirirken, İncil’de bu, yorumsuz olarak zikredilir: “Kadın doğuracağı vakit sıkıntı çeker, çünkü saati gelmiştir. Fakat çocuğu doğurduğu zaman, dünyaya bir insan doğması sevinci ile artık sıkıntıyı anmaz” (Yuhanna–16/21). Kadının doğurma özelliği ve doğum sancısı; onun, asli günaha sebep olmasının bir cezası olarak tasvir edilir: “Fakat iman ve sevgi ve takdis

ve vakarla davranırsa, çocuk doğurması ile kurtulacaktır” (Timoteos’a 1.Mektup–2/15).

Vaftiz uygulamasından sonra, çocuk, kâhinin ellerinde olduğu halde, sunak (üzerinde dini tören yapılan taş masa) önünde Tanrı’ya adama merasimi gerçekleştirilir. Vaftiz edilmiş ve kutsal yağ ile yağlanmış olan çocuk erkek ise, kilise mihrabının iç girintisinde bulunan kudskudşin’e doğru getirilerek çeşitli dualarla Tanrı’ya adanır. Çocuk kız ise, mihrap basamakları aşılmadan, dışarıda duracak şekilde, çeşitli dualarla adama uygulaması yerine getirilir (Şimşek, 2003, 121).

Bölgeye özgü bazı uygulamalarda, dua ve ayin sırasında, kiliseye ilk önce erkek girer. Kadınların erkeklerden önce girmesi, erkekten önce ibadete başlaması ve yine erkekten önce kiliseyi terk etmesi hoş karşılanmaz. Ayin sonrası, kâhinin elinden selam alınması, ancak küçük erkek çocuğu ile olabilmektedir. Şöyle ki; ayin sonunda, ayini yöneten din adamının eli ve İncil öpülerek, saygı ile kilise dışına çıkılır. Bu uygulama, erkeklerden başlanarak yapılır. Duada hazır bulunan küçük bir erkek çocuğu, ayini yöneten din adamının elini öperek, bayanların bulunduğu yere yaklaşır ve elini kadınlardan birisinin eline dokundurarak selamı onlara ulaştırmış olur. Kadınlar, kendi aralarında ellerini birbirine uzatarak, selamı birbirlerine ulaştırmış olurlar.

Tek eşli evlilik uygulaması, kadının tüm hal ve şartta, erkeğe itaat etmesini zorunlu kılmaktadır. Zina hali dışında boşanma kesinlikle reddedilmektedir. Bu durum şu ayette anlatılmaktadır: “Ben size şunu söyleyeyim. Karısını fuhuştan başka bir nedenle boşayıp başkasıyla evlenen, zina etmiş olur. Boşanan kadınla evlenen de zina etmiş olur” (Matta–19/9).

Evli din adamı olan papazların eşlerinin ölümü halinde, papazın ikinci bir evlilik yapması kesinlikle yasaktır. Aynı şekilde, eşini kaybeden papaz hanımı da, hayatının sonuna kadar ikinci bir evlilik gerçekleştiremez. Bunun gerekçesi; papazın tüm cemaatin babası, papazın eşinin de tüm cemaatin annesi olarak kabul edilmesidir.

Kadının Eğitim Kurumlarındaki Yeri

Süryanilerin eğitim kurumlarına ilgisi, bölgede hâkim olan genel tavır içinde değerlendirilebilir. Kız ve erkek çocuklarının okullaşma durumu, genellikle erkek egemen bir toplum yapısının uzantısı şeklinde görülebilmektedir. Erkek çocuklarının, kır-kent yaşam alanlarında bulunan formal ve enformel eğitim kurumlarına devam etmeleri mümkün iken, kız çocuklarının bu olanaklardan yararlanma düzeyleri daha düşüktür. Tarihsel dönemler itibariyle konuya baktığımızda, dinsel kurumlar olan kilise ve manastırlarda, erkek ağırlıklı olacak şekilde öğrenim görüldüğü dikkat çekmektedir. Islahat Fermanı’ndan sonra yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile

gayrimüslimlere tanınan okullaşma olanağından daha çok erkekler yararlanmışlardır. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasından hemen sonraki uygulamaları, resmi kayıtlardan takip etmek mümkündür. 1287/1871 tarihli *Diyarbakir Vilayet Salnamesi*'nde, cemaatler bazında, eğitim kurumlarının sayıları verilirken, kategori belirtilmeden, “mektep” ifadesi altında, 1 Süryani okulunun olduğu görülmektedir. Diğer gayrimüslim cemaatleri (Ermeni, Rum, Rum Katolik, Protestan, Keldani, Yahudi vs.) ile birlikte toplam 9 adet okul bulunmaktadır. 1898, 1899 ve 1901 tarihlerine ait verilerde, okula giden öğrencilerin cinsiyet durumlarına bakıldığında, Protestanlar dışında hiçbir cemaatin kız çocuklarını okula göndermediği dikkat çekmektedir.

Yörede yaygın olan, kız çocuklarını okula göndermeme anlayışı, Süryani cemaati için de geçerliliğini korumuştur. Daha modernist bir yaklaşımı savunan Protestan cemaati, kız çocuklarının öğrenim görmeleri konusunda herhangi bir kısıtlamaya gitmemiştir. Bu cemaatin oluşumu, yerel cemaatlerden ayrı olarak ele alınamayacağı gibi, aynı zamanda Batılı misyonerlerin çabalarının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Protestan cemaati, geleneksel din anlayışının yoğun olarak hissedildiği Ortodoks cemaatinden, Batılı misyoner teşkilatlarının girişimleri sonucunda, geleneksel kilise anlayışından uzaklaşan kişilerden oluşmaktadır. 1898 (1316) tarihli *Diyarbakir Maarif Salnamesi*'nin 1052–1053. sayfalarında görüldüğü kadarıyla, Protestan cemaatine mensup okulda, 1898'de 55, 1899'da 23, 1901'de 30 kız çocuğunun öğrenim gördüğü dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte, kız çocuklarının öğrenim görmesiyle ilgili anlayışta bir değişim gerçekleşir. Özellikle kentte yaşayan Süryanilerin kız çocukları, ilk, orta ve yüksek öğrenimle tanışırken, kırsal kesimde yaşayan Süryanilerin, ekonomik ve ulaşım sorunlarından dolayı, kız çocuklarını ilköğrenimle sınırlandırmış oldukları dikkat çekmektedir.

Süryaniler, formel eğitim yanında, çocuklarının “yaz okulu” şeklinde, kilise ve manastırlarda verilen eğitimden yararlanmasını sağlamaktadırlar. Bu eğitim, Süryanice dilini ve duaları öğrenme, kutsal metinleri ve dua okuma gibi kısımlardan oluşmaktadır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan Süryani aileler için, manastırlarda verilen eğitimin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çocuklar, öğretim dönemi içinde, manastırlarda barınmakta, bu arada Süryanice'yi öğrenmekte ve aynı zamanda dinsel eğitim almaktadırlar. Mardin'de bulunan Deyrulzafaran, Mardin Midyat'ta bulunan Mor Gabriel ve Mor Yakup manastırları, bu konuda günümüzde de oldukça büyük işlevler görmektedir. Adı geçen manastırlarda barınan ve bu arada formel eğitim alan çocuklar içinde, kız çocuklarının

sayısının yok denecek kadar az olması dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin çeşitli kentlerine (özellikle İstanbul) göç eden Süryanilerin neredeyse tamamının, kız çocuklarını okuttukları ifade edilebilir. Yine, Avrupa'da (özellikle İsveç ve Almanya) bulunan Süryanilerin de, buldukları ülkelerin sağlamış olduğu öğrenim olanaklarından en üst düzeyde yararlandıkları dile getirilebilir.

Süryani Ailesinde Kadının Yeri

Süryani ailesinde kadının rolü, kutsal metinlere dayandırılarak açıklanmaya çalışılır. Süryanilerdeki aile anlayışında, kadına biçilen rol; eş ve annelik sınırları içerisinde. Kutsal metinlerde (Tevrat, İncil) erkeğin statüsü, her zaman birinci derecede iken, kadınlar çoğu zaman ikinci, bazen de daha alt derecede bulunmaktadır.

Hıristiyanlığın üzerinde temellendiği en önemli kavramlardan birisi "ilk günah"tır. İlk günah, insanın dünya "sürgünü"nin başlangıcına neden olmuştur. Bu günahın oluşumunun baş aktörü kadındır. Kadının neden olduğu bu sürgünden dolayı, insanların tümü kirlenmiştir. Buna göre kadın, şeytana aldanmış ve Âdem'in de aldanışına neden olarak, tüm insanların paylaşacağı bir günahın müsebbibi olmuştur. "Fakat kadının öğretmesine ve erkeğe hâkim olmasına izin vermem, sakın olsun. Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı; aldatılan da Âdem değildir, kadın aldatılıp suç işledi. Ama doğum yapıp kurtulacaktır (1.Timoteos-2/12-15). Burada, kadın, suçlu ilan edilmekte ve devamındaki ifadelerle de, kadının doğum sancısıyla acı çekmesinin, sanki bir suçun cezası olduğu ima edilmektedir.

Yeni Ahit'te birçok yerde, kadının çoğunlukla, hukuksal ve insani iradesi hiçe sayılarak, erkeğe, Allah'a tabi olduğu gibi tabi olmasının istendiğini görmek mümkündür: "Ey kadınlar, Rab'be bağımlı olduğunuz gibi kocalarınıza bağımlı olun. Çünkü Mesih, beden kurtarıcısı olarak kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır. Kilise, Mesih'e bağımlı olduğu gibi, kadınlar da her durumda kocalarına bağımlı olsunlar" (Efesliler-5/22-24). "Yaşlı kadınlar, saygın bir yaşam sürmeli (...) genç kadınları, kocalarını ve çocuklarını seven sağduyulu, temiz yürekli, iyi birer ev kadını ve kocalarına bağımlı olmak üzere eğitebilsinler (Titus-2/3-5). "Ey kadınlar, Rab'be ait olanlara yaraşır biçimde kocalarınıza bağımlı olun" (Koloseliler-2-3/18). Ailede, kadının bu itaati, bir hiyerarşiye dönüşerek açıklanmaya çalışılır. Kadının, kocasına, Rab'be bağlı olduğu gibi itaat etmesi emredilmektedir. "Çünkü beden kurtarıcısı Mesih, kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır". Nitekim "kilise, Mesih'e tabi olduğu gibi, kadınlar da böylece her şeyde kocalarına tabi olsunlar" biçimindeki açıklamalarla, kadının varlığının erkekle anlam kazandığı ve her durumda, erkeğe muhtaç olduğu

hususuna vurgu yapılır. Bu anlayış ile Süryaniler arasında tek eşli evlilik, boşanmama gibi kesin kurallar çerçevesinde, kadının ailedeki konumu belirlenmiş olmaktadır.

Kır-kent ayrımında, ekonomik gücün elde bulundurulmasına bağlı olarak, kadının yukarıda belirlenen kesin çizgiler dışında, rahat hareket etmesine olanak sağlanabilmektedir.

Yörede yaygın olan, kadının doğurganlık özelliği ve erkek çocuğa sahip olma isteği, Süryaniler arasında da yaygın olarak bulunmaktadır.

Boşanma veya ikinci evlilik, kırsal alanda yok denecek kadar azken, şehir merkezlerine ve özellikle de Avrupa'ya göç etmiş Süryaniler arasında, boşanma ve ayrı yaşamaya ilişkin örneklerle rastlamak mümkündür.

Sonuç

Ülkemizde yaşayan bir dinsel grup olan Süryaniler, birçok farklı yönleriyle dikkat çekmektedirler. Bu yönüyle, bahsedilen dini grubun anlaşılmasına yönelik akademik çalışmaların yapılması bir gereklilik gibi görünmektedir.

Ortaya koymaya çalıştığımız bu fotoğrafta, belirli bir dini anlayışa sahip bireylerin oluşturduğu oluşumda, kadına yönelik eşitsizlikler, dikkat çekici boyutlardadır. Üç semavi dinin inananları; yörenin sosyal, ekonomik, coğrafik vs. özelliklerini kutsalla yoğurarak, kendine özgü bir yaşam biçimi meydana getirmişlerdir. Bu bölgede yaşayan; Süryani, Keldani, Yezidi, Ermeni, Müslüman dinlerine inananlarda, kadına yönelik olan ve kutsala dayandırılan eşitsizlikleri çıplak gözle görmek mümkündür. Bu anlayış ve uygulamaları, modernleşme sürecinde mesafe almış oluşumlarda görme oranı nispeten azalırken, yörenin kendine özgü şartları, bu anlayış ve uygulamaların çok da kolay ve kısa sürede değişmeyeceğini ortaya koymaktadır. Farklı dinlere mensup olsalar da, bu topluluk/toplumlar; kadının konumu, algılanışı ve vaziyet alışların çok da farklı bir özellik sergilemediği dikkat çekmektedir.

Birlikte yaşadığımız ve Türkiye mozağının bir unsuru olan Süryanilerin, farklı dinsel esaslara inanmalarına rağmen, sosyal, kültürel vs. alanlarda Türk kültürüne çok da yabancı olarak ele alınamayacakları ileri sürülebilir. Bu azınlık, ülkemizde yeterince tanınmamaktadır. Süryaniler, ülkemizde bin yıllardır yaşayan, “en sorunsuz Müslüman olmayan grup” olma özelliğini taşımaktadırlar. Osmanlı'da olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de, hiçbir şekilde aykırı bir hareket içine girmemişler, vatandaşlık görevini eksiksiz yerine getirmişlerdir. Buna göre, ortak kaderi paylaştığımız Süryanileri ve kültürlerini anlamak, tanımak ve ortak yaşama tecrübelerimizi deşifre etmek bizlere çok şey kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Kadir (1997), *Keldaniler ve Nesturiler*, Vadi Yayınları, Ankara.
- BEGDAŞ, Yusuf (2000), “Süryani Kilisesi-Antakya Kürsüsü”, *Heto*, Sayı:3, ss.10–15
- BİLGE, Yakup (1991), *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler*, İstanbul.
- CİLACI, Osman (2001), *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, Damla Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Mehmet (1988), *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul.
- ÇIKKI, Murad Fuad (1936), *Naum Faik*, Suriye.
- DİNDAR, Fuat (1999), *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul.
- DİYARBEKİR MAARİF SALNAMESİ*, 1898 (1316).
- DİYARBEKİR VİLAYET SALNAMESİ*, 1869 (1285).
- DİYARBEKİR VİLAYET SALNAMESİ*, 1871 (1287).
- GREGORY ABUL FARAÇ (1998), *Abulfaraç Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.
- GÜNEL, Aziz (1970), *Türk Süryaniler Tarihi*, İstanbul.
- I. MOR AFRAM BARSAUM (1996), *Tur Abdin Tarihi*, Nsibin Yayınları, İsveç.
- İNCİL* (2003), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- SERTOĞLU, Mithat (1974), *Süryani Türklerinin Siyasi ve İctimai Tarihi*, İstanbul.
- SEVER, Erol (1996), *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞEK, Mehmet (2003), *Süryaniler ve Diyarbakır*, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul.
- YAŞAR, Şükran (2003), III.-VII. Yüzyıllarda Urfa (Siyasi, Fiziki-İdari-Dini ve Sosyo-Ekonomik Yapı), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- YILMAZÇELİK, İbrahim (1995), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790–1840), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaynak Kişiler**
- İsa GÜLTEN (2003), Mor Gabriel Manastırı, Temmuz 2003, Midyat-Mardin.
- Elizabeth GÜLTEN (2003), Mor Gabriel Manastırı, Temmuz 2003, Midyat-Mardin.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 349-362, ELAZIĞ-2006

DEPREMİN PSİKOLOJİK ETKİLERİ: DAHA AZ ZARAR GÖRMEK MÜMKÜN MÜ?

Psychological Effects of Earthquake: Is It Possible to Get Less Injured?

A. Esra İŞMEN

İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, İstanbul.

ismen@istanbul.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, depremin psikolojik etkileri ve özellikle travma sonrasında bireyin iç dünyasındaki değişimler üzerinde durulmuş, travma sonrasında yaşananlar insanın iç dünyasında yer alan bazı varsayımlar bağlamında ele alınmıştır. Daha sonra afetler ve önleme çalışmaları ele alınarak, önleme çalışmaları içerisinde ruh sağlığı hizmetlerinin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Depremin psikolojik etkileri, travma.

ABSTRACT

This paper focuses on the psychological effects of earthquake and especially changes of our inner world and, also on after trauma experiences are presented in the context of some inner world assumptions. After the information about disasters and prevention is given, the importance of mental health services in the preventive interventions is stressed on.

Key Words: Earthquake, psychological effects of earthquake, trauma.

Doğal afetler insanları doğanın büyük gücü ile karşı karşıya bırakır ve yaşamlarını düzenlerken bu olayları dikkate almaları gerektiğini hatırlatır. Afet yaşayan bireyler yeni ve korkutucu bu gerçekliği yorumlamada güçlük çekebilirler (Cohen, Ahearn, 1980). Doğal afet, özellikle deprem yaşayan birinin kendisi için aniden ve hiç beklemediği bir anda değişen dünyasına bakıldığında bir gün ya da birkaç saat önce yemek yediği, çalıştığı mekanların kısmen ya da tamamen yıkıldığı, yakınlarından bazılarının yaralandığı, kaybolduğu hatta öldüğü görülebilir. Çevresindekiler özellikle çocuklar ondan bir şeyler istiyor olabilirler, birey içinde her şeyin yeniden olacağına ve daha kötü şeylerin yaşanabileceğine ilişkin yoğun korkular taşıyabilir. Tüm bunlar günlük yaşamın bir parçası değildirler sıradışı ve dehşet verici bir özellik taşırlar “normal” bir insanın bu duruma derhal uyum göstermesi ve erken dönemde yaşamına kaldığı yerden hemen devam edebilmesi o kadar da kolay değildir. Çünkü ortada travmatik bir durum söz konusudur.

İnsanlar doğal afetler, fiziksel ya da cinsel saldırı, birini ölüm yoluyla kaybetme, ilişki kaybı, üzücü ya da dehşet verici bir olaya şahitlik etme ya da statü kayıpları nedeniyle travma yaşayabilirler (Everstine, Everstine, 1993). DSM-IV tanı ölçütleri el kitabının yayınlanmasından (1994) sonra travma “kişi gerçek bir ölüm ya da ölüm tehdidi, ağır bir yaralanma ya da kendisinin ya da başkalarının fizik bütünlüğüne bir tehdit olayını yaşamış, böyle bir olaya tanık olmuş ya da böyle bir olayla karşı karşıya gelmiştir” ve “kişinin tepkileri arasında aşırı korku, çaresizlik, ya da dehşete düşme vardır” şeklinde tanımlanmaya başlamıştır.

Travmatik bir olay son derece öznel bir deneyimdir. İki kişi aynı olayı yaşamış olabilir. Ancak bunlardan biri olayı travmatik bulurken diğeri travmatik bulmayabilir (Gershuny, Thayer, 1999). Psikolojik travma ele alınırken bir neden olarak “olayı” ve bir sonuç olarak “travmanın kendisini” ayırmak yararlı gözükmektedir. Kişinin olayı yaşayış biçimi travmanın kendisinden büyük olabilir. Bu nedenle travma için farklı ciddiyet düzeylerinden bahsetmek mümkündür Travmanın birincil nedeni deprem yaşantısına bağlı yaralanma olabilir. Bununla birlikte olaya eşlik ederek durumu karmaşıklaştıran birçok faktör travmanın ikincil nedeni olarak ele alınabilir. Bu faktörler tek başlarına travmaya neden olmayabilirler. Örneğin depremde yaralanmış birinin acil serviste bekletilmesi durumunda, beklemenin kendisi travmatik bir neden değildir. Fakat bu durum çok güçlü olumsuz duyguları tetikleyebilir, istenmeyen sonuçlar yaratabilir (Everstine, Everstine, 1993).

Azarian ve Skriptchenko-Gregorian’a (1998) göre doğal afet sonrasında oluşan travma diğer nedenlere bağlı travmadan şu açılardan farklılaşmaktadır: 1- Doğal afet

sonrasında strese yol açan bir çok sonuç oluşabilir (evin ve yaşanan semtin yıkılması yakınlarından birinin ölümü ya da sakatlık vb.) 2- Doğal afet sonucunda oluşan travmanın etkileri daha uzun süreli olabilir. Bu fenomen “ikincil felaket” ya da “ikincil zarar” olarak adlandırılmaktadır. Bir doğal afet bir çok ikincil travmanın öncüsüdür. Bu dizilmiş domino taşlarından ilkinde vurulduğunda tüm taşların arka arkaya yıkılmasına benzetilebilir. Bu benzetme “domino etkisi” olarak adlandırılmaktadır. 1999 yılında Türkiye’de meydana gelen deprem felaketinden sonra meydana gelen çadır yangınları (İşmen, 2002), kazazedelerin uzun süre elektriksiz, yiyeceksiz, susuz, evsiz ve hijyenik koşullardan yoksun kalmaları (Kowalski, Kalayjian, 2001; Daley, Karpati ve Sheik, 2001) domino etkisine uygun bir örnek olabilir. 3- Doğal afet sonrasında oluşan psikolojik ve fiziksel travma “kitlesel kurbanlaşma” özelliği taşır. Bu sonuçlar kurbanların çeşitli belirtiler geliştirmesine neden olabilir. Yaşanan bir afet sonrasında akut dönemde hastanelere yapılan başvurular doğal olarak büyük çoğunlukla fiziksel sağlığa yönelik olmaktadır (Bar-Dayan ve ark., 2000; Halpern ve ark., 2003). Çoğu zaman fiziksel yaralar iyileşmeye başladıktan sonra yaşananların psikolojik boyutunun ağırlık kazandığı görülmektedir.

1. Deprem Yaşantısının Psikolojik Etkileri

1988 yılında gerçekleşen Ermenistan depreminden sonra elde edilen klinik gözlemler şu şekilde özetlenmektedir (Goenjian,1993):

1.1. Kızgınlık Ve Duyguların Bastırılması

Yapılan gözlemlerde depremden sonraki bir ayda kızgınlığın bastırıldığı, ebeveynlerin çocuklarına zarar vermektan korktukları için kızgınlıklarını göstermekten kaçındıkları saptanmıştır. İlk bir iki aydan sonra kızgınlığın diğer insanlara, özellikle de ihtiyaçlarını tam olarak karşılamıyor diye terapistlere yöneldiği belirlenmiştir. Kızgınlığın çocukların resimlerine yansıdığı, ailelerin çocukların kızgınlıklarını bastırarak kendilerini ve onları iyi olduklarına inandırmaya çalıştıkları izlenmiştir. Depremden bir kaç ay sonra yaygın olarak görülen diğer davranışlar arasında kızgınlık nöbetleri, alkol kullanımı, bıçaklama , dikkatsiz araba kullanma yer almıştır.

1.2. Ayrılık Anksiyetesi

Ermenistan depreminden sonra yapılan bu araştırma da ailelerde çift taraflı ayrılık anksiyeti yaşandığı gözlemlenmiştir. Başka bir ifade ile çocuklar ebeveyninden, ebeveyn çocuğundan ayrı olmak istememişlerdir.

1.3. Uzaklaşma ve Pasiflik

Bu davranışlar deprem yaşantısı geçirmiş kişiler tarafından doğrudan dile getirilmemesi de terapistler tarafından gözlemlenmiştir. Özellikle travma ile ilgili (Yüksek bina vb.) yerlerden ve günlük aktivitelerden uzak durma davranışları saptanmıştır.

1.4. Çocuklardan Gerçeği Saklama

Özellikle yakın akrabaların ölümü ile ilgili olarak çocuklara yanlış ve eksik bilgi verilmesinin yaygın olduğu belirlenmiştir.

1.5. Yaşadığı İçin Suçluluk Duyma

Birçok kişi diğerleri öldüğü halde kendileri yaşadığı için suçluluk hissetmişlerdir. Bazı kişiler ise böyle özel bir ölümü hak etmediklerini düşünmüşlerdir. Örneğin depremde kızını kaybetmiş olan bir anne, kızının arkadaşlarını ölmedikleri için suçlamıştır. Ayrıca suçluluk duygusundan kaynaklanabilecek bir davranış olan sürekli ve zorlayıcı biçimde mezarlık ziyareti yapmak sık görülen davranışlar arasında yer almıştır.

1.6. Çaresizlik ve Büyük Acı (Martyrdom)

Yapılan terapilerde gerek hayatı yeniden kurmak gerekse depresyonla ilgili kötümserlik ve çaresizlik hisleri sıklıkla gözlemlenmiştir. İnsanlar, problemlerini çözmeleriyle ilgili olarak diğer insanlardan gerçekçi olmayan beklentiler içerisine girmişlerdir.

1.7. Alkol Kullanımı

Alkol kullanımının hem kadınlar hem de erkekler arasında yaygınlaştığı görülmüştür. İnsanlar alkolün duygusal acılarına iyi geldiğini ve uyumayı kolaylaştırdığını belirtmişlerdir.

1.8. İntihar

Güvenilir kayıtlar bulunmamasıyla beraber depremden sonraki iki yıl içerisinde intihar olaylarında belli bir artmanın olduğu, intihar edenlerin bir çoğunun yakınlarını depremde kaybettikleri belirlenmiştir.

1.9. Kıskançlık/Düşmanlık

Daha az kaybı olan ya da yardımlardan biraz daha fazla faydalanan kişilere karşı kıskançlık/ düşmanlık hissedildiği görülmüştür.

1.10. Çarpıtmalar (Distorsiyonlar)

Depremi Tanrının bir cezası olduğu gibi çarpıtılmış inançlara sahip olunabildiği izlenmiştir.

Kowalski, Kalayjian (2001) 1999 yılında gerçekteşen Marmara depreminden sonra bölgede yaptıkları çalışmada kurbanlar arasında yaşanan en yoğun duygulardan birinin *korku* olduğunu gözlemlemişlerdir. Özellikle, bir başka depremden, geri yansılardan (flashback), uyumaktan ve geleceğın belirsizlikler taşıması (nerede yaşanacak, iş bulunabilecek mi, çocuklar okula nereye gidecekler vb.) nedeniyle korku duyulduğu, bunların yanı sıra can ve mal kaybından doğan yoğun keder duygusuna da sık rastlandığı belirlenmiştir. Abalı ve arkadaşları (2002) 19 yaş ve altındaki çocuk ve ergenler üzerine yaptıkları çalışmada en sık karşılaşılan şikayetin “yalnız kalmaktan korkma” şeklinde olduğunu tespit etmişlerdir. Ayas ve İskender (2003) ise depremden sonra anne babayı kaybetme, sakat kalma ve anne babadan ayrılmayla ilgili korkuların en yoğun yaşanan korkular olduğunu saptamışlardır.

Cardena ve Spiegel (1993) deprem yaşantısıyla dissosiasyon arasında güçlü ilişkilerin olduğunu tespit etmişlerdir.

Tüm bunlarla birlikte, yapılan araştırmalar deprem yaşantısına bağılı travmanın yaygın sonuçlarından birinin TSSB (Travma Sonrası Stres Bozukluğu) olduğunu göstermektedir (Sharan, Chaudhary, Kavathekar ve Saxena, 1996; Yang ,Yeh, Chen, Lee, Lee, Lee ve ark., 2003) Türkiye’de yapılan çalışmalarda benzer sonuçlar vermektedir (Livanou, Başoğlu, Salcıoğlu ve Kalender, 2002; Salcıoğlu, Başoğlu ve Livanou, 2003). TSSB genellikle diğer bazı psikolojik bozukluklarla ya da depresyon, anksiyete, madde kullanımı gibi sonuçlarla birlikte görülmektedir. Travma yaşantısı bireyin kendisi ve dünya hakkındaki düşüncelerini değiştirir (Peterson ve Moon, 1999). Bu değişim nasıl meydana gelmektedir?

2. Travma Sonrasında İç Dünyadaki Değişim

Bulman-Janoff,’un (1999) travma sonrasında bireyin iç dünyasındaki değişimle ilgili olarak son derece çarpıcı görüşleri bulunmaktadır. Adı geçen yazar, travma sonrasında yaşananları insanın iç dünyasında yer alan bazı varsayımlar bağlamında ele almıştır. Bu özgün bakış açısı şu şekilde özetlenebilir: İnsanın iç dünyasında hayat akışını yönlendiren otomatik rehberler gibi kabul edilebilecek çeşitli varsayımları (assumptions) bulunur. Temel varsayımlar bilişsel, duygusal dünyanın yapı taşlarını oluştururlar ve insanlar, genellikle bu varsayımların var oldukları ve içeriklerini neyin oluşturduğuna dair bir farkındalıktan yoksundurlar. Bu varsayım dünyasının çekirdeğini dış dünyanın doğası

ve bireyin kendisi hakkındaki inançları oluşturur. Daha özel olarak ele alındığında bir çok insan dış dünyayı iyiliksever ve anlamlı, kendini de değerli bir canlı olarak varsayar ki bunlar temel varsayımlar olarak nitelendirilirler.

2.1. Dünyanın İyilikseverliği

İnsanlar genel olarak dünyanın iyi bir yer olduğuna ya da kendi dünyalarının iyi bir yer olduğuna inanırlar. Diğer insanların ya da olayların “kötü” olmasından çok “iyi” olmasını beklerler.

2.2. Dünyanın Anlamı (meaningfulness)

Dünyanın anlamına ilişkin varsayım iyi ve kötü sonuçların tasnifi ile ilgilidir. Başka bir ifade ile neden bazı olaylar bazı insanların başına gelmektedir. Bulman-Janoff'a göre insanlar kötü kaderin tesadüfi ya da rast gele olduğuna değil insanlar ve onların başlarına gelenler arasında anlamlı bir ilişki olduğuna inanırlar. Sonuçları hak edilen şeyler olarak algırlarlar. Bu bakış açısına göre bir insanın terbiyesi, ahlakı ve iyiliği başına ne geleceğini belirleyen temel unsurdur. Bu durumda kötü yazgı ahlaksal zafiyeti bulunan kişiler için uygun kabul edilir. Kişi-sonuç tutarlılığı yaklaşımında olumlu sonuçlar ödül, olumsuz sonuçlar ise ceza olarak değerlendirilir. İnsanlar “doğru” şeyleri yaparak başlarına gelecek olayları kontrol edebileceklerine inanırlar. Ancak kontrole ilişkin bu inançlar abartıldığında olumsuz olaylardan sonra kurbanı ya da kendini suçlama eğilimi içerisine girilebilir. Batı toplumunda içinde yaşanılan dünyada karşılaşılan sonuçları anlamının temel yolu kişisel kontrol olarak değerlendirilir.

2.3. Kendilik Değeri

Bireyin iyi, yeterli yetkin olduğuna ilişkin inancıdır. Bu bütünsel bir kendilik değerlendirmesidir ve araştırma sonuçlarına göre insanlar kendilerini genellikle olumlu şekilde değerlendirmektedirler. İnsanlar iyi şeyleri hak ettiklerine ve iyi davranışlar sergileyen kişiler olduklarına inanırlar. Kendilik değeriyle ilgili tüm bu yaklaşımlar rahat ve güvenli olduğuna dair inanca destek sağlar.

İyiliksever ve anlamlı bir dünya ve kendilik değeri ile ilgili tüm bu varsayımlar hayatın sürmesi için gerekli güvenlik ve emniyet hissine kaynaklık ederler ve aynı zamanda bireyin zarar görmeyeceğine ilişkin bir hissin oluşmasına da ön ayak olurlar. Bu durumda insanlar “bu dünyada iyi insanların başına iyi şeyler gelir kötü şeyler kötü olan ya da kötü davranan bireylerin başına gelir. Ben iyi bir insanım, doğru şeyleri yapıyorum bu nedenle korunuyorum , başıma kötü şeyler gelmez” şeklinde düşünebilirler. “gerçekçi olmayan iyimserlik” (Unrealistic optimism) olarak adlandırılan bu durum cinsiyet, yaş, iş ve eğitimin etkisinde bağımsız olarak tüm insanlarda görülebilmektedir. Belki de bu

nedenle insanlar zarar gördükleri durumları yaşadıklarında “bunun bana olacağı aklıma bile gelmezdi” şeklinde ifadelerde bulunmaktadır.

Travmatik olaylarla karşılaşan bireylerin iç dünyalarında yer alan bu varsayımlar, ciddi biçimde sarsılır. Bireyler kendi savunmasızlıklarıyla, kırılganlıklarıyla yüz yüze gelirler. Psikolojik bütünlüğü korumak güçleşmeye başlar. Deprem gibi büyük bir afeti yaşamış kişilerde güvenlik ve kesinlik hissi darbe almıştır ve bu insanlar artık böyle şeylerin onların başlarına gelebileceğini, ölümün kendileri içinde işleyen bir gerçek olduğunu fark ederler.

Deprem gibi zorlayıcı yaşantılar bireylerin anksiyetelerini artırır. Temel varsayımlar yıkılır, güvenlik ve korunmadan uzak olduklarına dair korkular hissedebilirler, iç dünyalarının bütünlüğü zarar görebilir. Genellikle aşırı uyarılma, aşırı hareketlilik gösterirler ki bu durum onların psikolojik durumlarının bir yansımasıdır.

Travmatik bir olay yaşayan kişiler zarar görmüş iç dünyalarını yeniden inşa etme işi ile uğraşmaya başlarlar. Bu genellikle zahmetli iki yol ile olur. Birinci yol geçerli olmadığı görülen ancak rahatlatıcı olan eski varsayımları tekrar kabul etmek, ikinci yol ise bu varsayımları değiştirerek dünyanın kötülük içeren anlamsız bir yer olduğu, kişinin yetersiz bir birey olduğu ile ilgili inançlar kurmaktır. Travmatik yaşantı ile başa çıkmak, bu iki uç arasında yeni bir varsayımın oluşturulması ile mümkündür. Eski varsayımlar terk edilirken kötü şeylerin olabileceği ile ilgili yeni bir bakış açısı geliştirilmelidir. Bu noktada felaket sonrasında alınan sosyal destek dünyanın iyi bir yer olduğu, bireyin de değerli olduğuna ilişkin bir varsayımın kurulmasına zemin hazırlar (Bulman-Janoff, 1999).

Travma sonrası iyileşme döneminde bazı süreçler etkin rol oynarlar. Bunlar otomatik ve bilişsel süreçlerdir: *Otomatik Süreçler*: Travma sonrasında bireyin yeniden toparlanmasında “duygusal uyuşukluk” (emotional numbing) ve bilişsel inkar önemli süreçlerdir. Bu durum “inkar uyuşukluğu” (denial numbness) olarak ele alınabilir. Organizma yeniden toparlanabilmek, duygusal ve zihinsel olarak değişebilmek için bir tür kapanma yaşar. Herman’a göre (1997) birey bilincini tadil etmek suretiyle bilişsel ve duygusal bir uzaklaşma yaşar. Başoğlu ve arkadaşları (2001) Marmara depreminden sonra deprem mağdurlarının travmatik stres seviyelerini belirlemek için bir ölçüm aracı geliştirmişlerdir. Duygusal uyuşukluk, birçok mağdur tarafından “sanki duygularım ölmüş gibi hissediyorum” şeklinde ifade edildiği için geliştirilen ölçekte de bu şekilde yer almıştır. Duygusal uyuşukluk ve inkar travma sonrası erken dönemde dengenin yeniden kurulabilmesi için “sahte bir uyum” (pseudoadjustment) olarak yaşanır. Uyarılma ise yeniden inşanın ve bütünleşmenin bir işareti olarak ele alınabilir. Uyuşukluk ve inkar

bireyi aşırı anksiyete ve uyarılmadan korur. Yeniden yapılanma süreci ise bireyin tehdit edici olayla yeniden yüz yüze gelmesini gerektirir. Bu süreç dengeyi sağlamaya yönelik olarak bir biri ardınca süregelir.

Bilişsel Süreçler: Birey travmatik olayı yaşantı bütünlüğü içine entegre ederken ne olduğunu da anlamaya çalışır. Bu bağlamdaki yapısal süreçler, mukayese süreçleri, kendini suçlama ve yaşantının yeniden değerlendirilmesi şeklindedir.

Mukayese süreçlerinde; Birey başına gelenleri diğer insanlarla kıyaslar ve genellikle birilerinden daha iyi durumda olduğunu sonucuna varır. Bu başa çıkmayı kolaylaştırır ve tehdidi azaltır.

Kendini suçlama; Travma yaşamış bireyler genellikle kendilerini suçlarlar. Travmatik deneyimdeki rollerini sorgularlar. Sonuçlar üzerindeki olası kişisel etkilerini anlamaya çalışırlar.

Travmatik yaşantının olumlu şekilde yeniden değerlendirilmesi; Bazı kurbanlar bu olayın başlarına gelmesinin diğer insanlara fayda sağlayacağı inancını taşıyabilirler. Kurbanlar bu yaşantıdan fayda sağladıklarına önemli dersler aldıklarına inanabilirler. Marmara depreminden sonra yapılan bir çalışmada (Kowalski, Kalayjian, 2001) kurbanlar, insanlar arası ilişkilerin mal varlığından daha değerli olduğuna, kin gütmeyi bırakıp affedici olmanın önemini anlamaya ilişkin önemli dersler aldıklarını ifade etmişlerdir.

Travma sonrasında sağlıklı organizmalar kayıplarıyla baş etme ihtiyacı taşırlar ve kötü şeylerin olabileceği ancak iyi şeylerinde takdir edilmesi gerektiğini anlarlar (Bulman-Janoff, 1999).

3. Afetler ve Önleme Çalışmaları

Afetler kaçınılmaz gerçeklerdir. Ancak afetlerin felaket olarak yaşanması, olası psikolojik ve fiziksel zararlar bir miktar önlenabilir gözükmektedir. Doğal afetlere ilişkin önlemler afet öncesinde, afet esnasında ve afet sonrasında olmak üzere üç grupta ele alınabilirler.

Afet sonrasında kurbanların alacakları olası psikolojik hasarlar (Cohen, Ahearn, 1980);

- Afetin türü ve süresine
- Kayıp miktarına
- Kurbanın rolüne, başa çıkma becerilerine ve destek sistemine
- Kurbanın afeti algılayış ve yorumlayış biçimine bağlı olarak değişebilir.

İnsan, varoluş sınırlılıkları nedeniyle bu faktörlerden sadece bazılarını müdahale

etme gücünü taşır. Bununla birlikte Kowalski ve Kalayjian'ın (2001) belirttikleri gibi deprem felaketi yaşayan kişiler yoğun bir şekilde hayatlarının kontrolünü geri kazanmak isterler. Bireylerin deprem hakkında bilgilenmeleri kendilerini olası duruma hazırlayabilmeleri açısından büyük önem taşır. "Hazır oluş" travma sonrasında kişilerin toparlanıp hayatlarına devam edebilmelerinde son derece önemlidir. Depremle ilgili olarak binalarda yapılan iyileştirme çabaları, depremden nasıl korunulabileceğine ilişkin kampanyalar, seminerler, hükümet düzeyinden yerel yönetimlere kadar uzanan entegre acil durum yönetim sistemlerinin kurulması son derece hayati ve yararlı girişimlerdir. Özerdem ve Barakat'a (2000) göre Türkiye'de afet yönetimi ile ilgili çalışmalar gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve eğitim, halkın farkındalığının artırılması, sigorta, şehir planlaması ve yönetimi, afete nasıl tepki verileceği ve nasıl ele alınacağına ilişkin stratejilerin belirlenmesi şeklinde olmalıdır. Bütün bu çabalar, deprem sonrasında yaşanabilecek kayıp miktarını azaltıp belli bir hazır oluş düzeyi kazandırabilir, travma sonrasındaki iyileşme döneminde sosyal destek görüldüğüne, önemsenildiğine ilişkin düşüncelerin oluşmasını kolaylaştırabilir.

Bununla birlikte yapılan iyi niyetli bir çok çalışmaya kitle iletişim araçlarındaki haberlere ve daha önce deprem yaşamış kurbanların kişisel deneyimlerine rağmen kaçınılmaz gözüken deprem için gerekli ve yeterli önlemler alınmış kabul edilebilir mi? Deprem sonrası dönemde İstanbul için riskli bölgeler olarak kabul edilen yerlerde kira ve emlak fiyatları oldukça düşmüş ancak depremin birkaç yıl sonrasında bu bölgelerin büyük kısmında kira ve emlak fiyatları yine yükselmiş gözükmektedir. İnsanlar riski bile bu bölgelerden ev tutmakta herhangi bir sakınca görmemektedirler. Başka bir ifade ile insanların, korkutucu sonuçlar veren şeylerin hangi sıklıkla olduğuna ilişkin farkındalıklarının artması bazı riskleri azaltmasına rağmen birçok insan olumsuz sonuçlar doğurabilecek durum ya da olayların kendilerine olmasını önleyecek şeylere çok da önem vermemektedirler. Daha önce bahsedildiği gibi bu eğilime *gerçekçi olmayan iyimserlik* adı verilmektedir. Bu konu insanlara, araba kazası ölümcül hastalık gibi bazı olumsuz hayat olaylarının kendi başlarına gelme riskini belirtmelerinin istenmesi suretiyle araştırılmıştır. Sonuçlar insanların, bu tür risklerde kendisini ortalamanın altında değerlendirdiğini başka bir ifade ile bu tür şeylerin kendi başına geleceğine dair zayıf bir inanç taşıdıklarını göstermiştir. Risk algılamasına yönelik bu iyimser önyargı insanların koruyucu önlemleri almada ihmalkar davranmalarına neden olabilir (Peterson, Moon, 1999).

Risk taşıyan bölgelerde yaşamaya devam etme, binalarda ve ev dekorasyonunda gerekli düzenlemeleri halen yapmıyor olmanın altında yatabilecek süreçlerden bir diğeri

de *inkar mekanizması* olabilir. Bu mekanizma, ekonomik yetersizliklerle ya da binalarda yapılan küçük çaplı iyileştirme çalışmaları ile beslenebilir. Bazı istenmeyen durumların olumsuz sonuçlarından kaçınmak için yaşanan durumu ya da bu duruma bağlı duyguları inkar etme insanın yaşamını sürdürmesini kolaylaştıran savunma mekanizmalarından biridir. Bu mekanizma travma sonrasında erken dönemde organizmanın kaybettiği dengeyi yeniden kazanabilmesi için gerekli zeminin hazırlanmasında son derece önemli bir role sahiptir. Diğer savunma mekanizmaları gibi inkar da aslında organizmanın bütünlüğünü koruması anksiyetenin azaltılması amacıyla hizmet eder. Ancak risk bu kadar ortada iken varolan koşulları inkar etmek organizmanın bütünlüğünü korumaya değil bu bütünlüğün bozulmasına hizmet eder gibi gözükmektedir.

Bu bağlamda, depremin olası etkilerini azaltmaya ya da gidermeye çalışan önleme çalışmalarında “ruh sağlığı” hizmetlerinin önemi gündeme gelmektedir. İnsanların önerilen önlemleri yerine getirebilmeleri ve bu çalışmalarda aktif rol alabilmeleri için inançlarını, atıflarını ve içinde buldukları durumu yeniden değerlendirmeleri gerekir. Ecevit ve Kasapoğlu (2002) ve Kasapoğlu ve Ecevit (2003) Marmara depreminden sonra, depremzedelerin demografik ve psiko-sosyal özellikleriyle bunların depremzedeler üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada eğitim seviyesi arttıkça sosyal izolasyonun azaldığını, sorumlu davranışın arttığını belirlemişlerdir. Olası depreme hazır oluşla ilgili sorumlu davranış sayesinde kişilerin, depremden daha az zarar görme fırsatını elde edeceklerini vurgulamışlardır. Bu noktada eğitim seviyesi düşük olan kesimlerin bilinçlendirme çalışmalarına daha yoğun şekilde ihtiyaç duyabilecekleri akıldan çıkarılmamalıdır. *Ruh sağlığı uzmanları tarafından yapılacak bu tür çalışmalar, diğer disiplinlerin önleme bağlamında yaptıkları çalışmaların hayata geçmesini sağlayacaktır.*

Yapılan birçok araştırma depremin çocuk ve yetişkinler için bir felaket olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmalar, deprem afetinin bazı ruhsal bozuklukların ortaya çıkmasında etkili olmasının yanı sıra bireylerin ruh sağlıklarında uzun süreli hasarlara yol açabileceğini ortaya koymaktadır (Yang ve ark., 2003; Fukuda ve ark., 1999). Deprem bire bir yaşanmasa bile yarattığı karmaşık duygular uzun süre varlıklarını sürdürebilmektedir. Er (2003) Marmara depreminin ardından yaptığı bir araştırma sonucunda, depremden bir yıl sonra, olayın doğru şekilde hatırlandığını ve olayla ilgili hatıraların tutarlı olduğunu saptamıştır. Bununla birlikte, afetlerden psikolojik olarak etkilenmiş kişiler genellikle ruh sağlığı servislerinden yardım istememektedirler (Yang ve ark., 2003).

Deprem yaşayan çocuklar ve yetişkinler yaşamın ilerleyen dönemlerinde karşılarına çıkacak streslerle nasıl başa çıkacaklardır?, akran ya da arkadaş ilişkileri nasıl

etkilenecektir, aile içi ilişkiler, okul ya da iş ile ilgili sorunlar nasıl çözümlenecektir? Özellikle çocuklar için çözümlenmemiş yaşantılar ilerde kendi ailelerini kurduklarında nasıl etkili olacaktır? Deprem yaşayan insanların mesleki yaşamları ya da mesleki veya politik seçimleri ne şekilde olacaktır? Kültür bundan nasıl etkilenecektir? (Pynoos ve ark., 1993). Bu soruların bir çoğunun yanıtı bilinmemektedir. Uygun cevapların bulunması, *deprem için yapılan ve insanların fiziksel bütünlüğünü korumayı amaçlayan fiziksel iyileştirme çalışmalarının kaçınılmaz eşlikçisinin, ruh sağlığı hizmetleri olduğu görüşünün akıldan çıkarılmamasına bağlı görünmektedir.* Bu görüş doğrultusunda, afet yönetimi ile ilgili çalışmaların geliştirilen sistemlerin içerisinde organize olmuş ruh sağlığı merkezlerinin ya da servislerinin bulunması sağlanmalıdır.

Ancak Türkiye’de acil durum yönetimi ya da afet yönetimi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, ruh sağlığı hizmetlerinin bu çalışmaların gerek organizasyon şemalarında gerekse uygulamada yeterince yer almadığı görülmektedir. Balamir’e (2002) göre afet politikasına yönelik iki uç model vardır. Bunlar hayata ve sosyal organizasyonlara yönelik iki farklı tutumu yansıtır. Bu modelde ele alınan ilk toplum türü “kaderci toplumlardır” (Fatalist Society). İkinci toplum türü ise “Kendine güvenen toplum” (Self-relying society) şeklindedir. Genel olarak bakıldığında kaderci toplumların koruma ile ilgilendikleri, kendine güvenli toplumların ise önleme çalışmalarına öncelik verdikleri görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında afet olmadan önce, afet sırası ve afet sonrası döneme yönelik olarak organize olmuş ruh sağlığı hizmetleri, kendine güvenen toplumların önleme çalışmaları içerisinde değerlendirilebilir.

Organize olmuş ruh sağlığı servislerin işlevlerinden biri, afet öncesi eğitim çalışmalarınıdır. Afet öncesi eğitim çalışmaları, halkın eğitimi ve afet sonrasında çalışacak kişilerin eğitim ve oryantasyonunu kapsar. Ruh sağlığı hizmetlerinde görev yapan uzmanların afet öncesi eğitimi, tüm toplumun hazır oluşuyla ilgili önemli bir boyuttur (Cohen, Ahearn, 1980). Afet öncesinde gerçekleştirilecek, depreme karşı sorumlu davranışı geliştirecek çalışmalar içerisinde, gerçekçi olmayan iyimserlik ve inkar mekanizmalarının nasıl ve ne zaman işe yaradığı bununla birlikte nasıl ve ne zaman ihmalkar davranışlara yol açabilecekleri ile ilgili bilgilerin de eklenmesinin, sorumlu davranışların kazanılıp yerleşmesinde yararlı olacağı düşünülmektedir.

Afet sonrası hizmetlerden biri olan ruh sağlığı servisleri çok sayıda kurbanı, uzun süre etkili hizmet sağlayacak şekilde düzenlenmiş olmalıdır. Doğal afeti izleyen saatler ve günler içerisinde yapılacak çalışmalarda birçok farklı kurum ve kuruluşun iş birliği içerisinde çalışmaları gerekmektedir. Müdahale çalışmalarında örgütsel kültürün oluşturulması, ülke, bölge ve şehirler düzeyinde hükümet temsilcileri ile sivil toplum

örgütleri, gönüllüler arasında iş birliği oluşturulması önemlidir (Flynn, Nelson, 1998). Müdahale çalışmaları ile oluşacak sosyal destek, deprem yaşantısı geçirmiş bireylerin iyileşme döneminde, önemsendiklerine, dünyanın iyi bir yer olduğuna ve değerli biri olduklarına ilişkin varsayımların kurulmasına zemin hazırlar. Bu duygu ve düşünceler iyileşme sürecinde kişiye son derece yararlı bir kaynak oluştururlar.

Bu çalışma ile, depremle ilgili ciddi riskler taşıyan ülkemizde, kendine güvenen toplumların özellikleri doğrultusunda önleme çalışmalarına ve özellikle ruh sağlığı hizmetlerine gereken önemin verilmesiyle depremden daha az zarar görmenin mümkün olabileceği görüşü açıklanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Abalı, O., Tüzün, U., Göktürk, Ü., Gürkan, K., Alyanak, B., Görker, I. (2002). "Acute psychological reactions of children and adolescents after the Marmara earthquake: A brief preliminary report" *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 7 (2), 283-287.

Amerikan Psikiyatri Birliği: Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı, dördüncü baskı (DSM-IV), Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, 1994'ten çeviren Köroğlu E., Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 1994.

Ayas, T., İskender, M. (2003). "Deprem sonrası çocuklarda görülen korkular." *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 282-294.

Azarian, A. ; Skriptchenko-Gregorian, V. (1998). "Traumatization and stress in child and adolescent victims of natural disasters" In *Children of Trauma: Stressful Life Events and Their Effects on Children and Adolescents* (Miller, W. Thomas Ed.).USA: International Universities Press, ss.77-118.

Balamir, M. (2002). Painful steps of progress from crisis planing to contingency planing: Changes for disaster preparedness in Turkey. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 10 (1), 39-49.

Bar-Dayyan, Y., Mankuta, D., Wolf, Y., Levy, Y., VanRooyen, M., Beard, P., Finestone, A., Gruzman, C., Benedek, P., Martonovits, G. (2000) . "An earthquake disaster in Turkey: an overview of the experience of the Israeli defence forces field hospital in Adapazarı" *Disasters* 24 (3), 262-270.

Başoğlu, M., Şalcıoğlu, E., Livanou, M., Özeren, M., Aker, T., Kılıç, C., Mestçioğlu, Ö. (2001). "A study of the validity of a screening instrument for traumatic stress in earthquake survivors in Turkey" *Journal of Traumatic Stress*. 14 (3), 491-509.

Bulman-Janoff, R. (1999) "Rebuilding shattered assumptions after traumatic life events" In *Coping: the Psychology of What Works* (Snyder, C.R. Ed.) USA: Oxford University Press, 305-

323.

Cardena, E., Spiegel, D. (1993). "Dissociative reactions to the San Francisco Bay area earthquake of 1989" *American Journal of Psychiatry*, 150, 474-478.

Cohen, R. E., Ahearn, F. L. (1980). *Handbook for Mental Health Care of Disaster Victims*. USA: The Johns Hopkins University Press.

Daley, W. R., Karpati, A., Sheik, M. (2001). "Needs assessment of the displaced population following the august 1999 earthquake in Turkey" *Disasters*, 25 (1), 67-75.

Ecevit, M., Kasapoğlu, A. (2002). "Demographic and psychosocial features and their effects on the survivors of the 1999 earthquake in Turkey" *Social Behavior and Personality* 30 (2), 195-202.

Er, N. (2003). "A new flashbulb memory model applied to the Marmara earthquake" *Applied Cognitive Psychology*. 17, 503-517.

Everstine, D.S., Everstine, L. (1993). *The Trauma Response. Treatment for Emotional Injury*. USA: W. W. Norton & Company, Inc.

Flynn, B. W., Nelson, M. E. (1998). Understanding the needs of children following large-scale disasters and the role of government. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 7(1), 211-227.

Fukuda, S., Morimoto, K., Mure, K. ve Maruyama, S. (1999). Posttraumatic stress and change in lifestyle among the Hanshin-Awaji earthquake victims. *Preventive Medicine*, 29, 147-151.

Gershuny, B. S., Thayer, J.F. (1999). "Relations among psychological trauma, dissociative phenomena, and trauma related distress: A review and integration" *Clinical Psychology Review*, 19(5), 631-657.

Goenjian, A. (1993). "A mental health relief programme in Armenia after the 1988 earthquake: Implementation and clinical observations" *British Journal of Psychiatry*, 163, 230-239.

Halpern, P., Rosen, B., Carasso, S., Sorkine, P., Wolf, Y., Benedek, P., Martinovich, G. (2003). "Intensive care in a field hospital in an urban disaster area: Lessons from the august 1999" *Critical Care Medicine*. 31 (5), 1410-1414.

Herman, J. (1997). *Trauma and Recovery*. New York: Basic Books.

İşmen, A. E. (2002). "Deprem yaşantısına bağlı travma ve çocuklar üzerindeki etkileri" *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1 (2), 80-104.

Kasapoğlu, A., Ecevit, M. (2003). "Impact of the 1999 East Marmara earthquake in Turkey" *Population and Environment* 24 (4), 339-358.

Kowalski, K., Kalayjian, A. (2001). "Responding to mass emotional trauma : A mental health outreach program for Turkey earthquake victims" *Safety Science* 39 (1-2), 71-81.

Livanou, M., Başoğlu, M., Salcıoğlu, E., Kalender, D. (2002). "Traumatic stress responses in treatment- seeking earthquake survivors in Turkey" *Journal of Nervous and Mental Disease*. 190 (12), 816-823.

Özerdem, A., Barakat, S. (2000). "After the Marmara earthquake: lessons for avoiding short cuts to disasters" *Third World Quarterly* 21 (3), 425-440.

Peterson, C., Moon, C. (1999). "Coping with Catastrophes and Catastrophizing" In *Coping: the Psychology of What Works* (Snyder, C.R. Ed.) USA: Oxford University Press, 252-278.

Pynoos, S. R.; Goenjian, A., Tashjian, M., Karakashian, M., Manjikian, R., Manoukian, G., Sternberg, M. A., Fairbanks, A. L. (1993). "Post-traumatic stress reactions in children after the 1988 Armenian earthquake". *British Journal of Psychiatry*. 163, ss. 239-247.

Salcıoğlu, E., Başoğlu, M., Livanou, M. (2003). "Long-term psychological outcome for non-treatment-seeking earthquake survivors in Turkey" *Journal of Nervous and Mental Disease*. 191 (3), 154-160.

Sharan, P., Chaudhary, G., Kavathekar, S.A. ve Saxena, S. (1996). Preliminary report of psychiatric disorders in survivors of a severe earthquake. *American Journal of Psychiatry*. 153 (4), 556-558.

Yang, Y. K., Yeh, T. L., Chen, C. C., Lee, C. K., Lee, I. H., Lee, L., Jeffries, K.J. (2003). "Psychiatric morbidity and posttraumatic symptoms among earthquake victims in primary care clinics" *General Hospital Psychiatry*. 25, 253-261.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 363-382, ELAZIĞ-2006

SINIF TEORİSİNİN AÇMAZLARI VE İKTİDAR ANALİZİNDE BİR ALTERNATİF OLARAK ELİT TEORİSİ

Major Problems of Class Theory and Elite Theory (An Alternative to Class Theory)

D. Ali ARSLAN

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tokat.

ÖZET

Sosyolog ve siyaset bilimcilerin, toplumların iktidar yapılarını ve toplumsal yapıda cereyan güç ilişkilerini analiz ederken kullandıkları iki ana teorik yaklaşım vardır. Bunlardan biri sınıf teorisi, diğeri ise elit teorisidir. Çalışmanın temel amacı, genellikle az, eksik ve yanlış bilindiği için, bilimsel yazında hep geri planda kalmış olan elit teorisinin gerçek boyutlarını ortaya koymak ve sınıf teorisine bir alternatif olarak sunmaktır. Çalışmada öncelikle, bu iki teorik yaklaşımın genel bir değerlendirilmesi yapıldı. Sınıf ve elit teorileri, araştırmacı tarafından farklı araştırmalarda ele alınıp ayrıntılı bir şekilde incelendiği için (Arslan, 2003; Arslan, 2004-a; Arslan, 2004-b) burada ayrıntılandırılmadı. Bu teorilerle ilgili olarak sıklıkla ileri sürüle gelen bir takım spekülasyonlu değerlendirmelerin bir son bulmasına katkıda bulunmak da çalışmanın hedefleri arasındadır. Bunu yaparken, çağdaş batılı sosyal bilimcilerin, özellikle de Eva Etzioni (1997 ve 1993) ve John Scott (1995 ve 1991)'un çalışmaları oldukça aydınlatıcı oldu.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Elit, Elit Teorisi, Plüralist Elit Teorisi, Elitist Elit Teorisi, Demokratik Elit Teorisi, Sınıf, Sınıf Teorisi, Marksist Sınıf Teorisi, Weberci Sınıf Teorisi.

ABSTRACT

The major concern of this study will be elite theory and class theory. Firstly a brief information about elite theory and class Theory will be provided. Major emphasis will be put on the problems of elite theory, misunderstandings about it, and its real face. In spite of its very important contribution to the analysis and understanding of political systems, as the result of misunderstanding and misrepresentation, elite theory has not received world-wide popularity. It has been abandoned under the shadow of class theory for long periods.

Key Words: Power, Elite, Elite Theory, Pluralist Elite Theory, Elitist Elite Theory, Democratic Elite Theory, Class, Class Theory, Marxist Class Theory, Weberian Class Theory.

1. GİRİŞ

Sosyolog ve siyaset bilimcilerin temel amaçlarının başında toplumların sosyo-politik yapılarını anlamak ve açıklamak gelir. Bunu gerçekleştirmek için özellikle, temelini “eşitsizlik” kriterinden alan “iktidar yapısı” ve “güç ilişkileri” üzerine yoğunlaşırlar. Bilindiği gibi eşitsizlik, ister sosyal açıdan isterse de ekonomik açıdan olsun, kapitalist toplumların başta gelen ortak özelliklerindedir. Toplumsal yaşama ilişkin bu eşitsizlikler, derin teorik bilgi ve birikim gerektirmeden, hemen herkes tarafından çıplak gözle kolaylıkla gözlemlenebilir. Örneğin toplumda bazı kişilerin ya da toplumsal grupların, toplumdaki öteki kişi ya da gruplara oranla çok daha fazla paraya ve itibara sahip olduğu herkesçe malumdur. Yine bu ayrıcalıklı kişi ya da grupların, toplumdaki karar verme mekanizmaları ve karar alma süreci üzerinde çok daha etkin ve yetkin olduğu bir gerçektir.

Sosyal bilimlerin bir çok disiplini bu toplumsal realiteyle ilgilenmiş ve bir çok bilim adamı, uzun yıllardan beridir bu olgu ve arkasında yatan etkenler üzerinde kafa yora gelmişlerdir. İşte bu eşitsizlik olgusundan hareketle sosyal bilimciler tarafından, uzun yılların çabalarının bir birikimi ve ürünü olarak, toplumların iktidar yapılarını ve toplumda cereyan eden güç ilişkilerini anlayıp açıklamaya yönelik iki ana teorik yaklaşım ortaya konmuştur. Bunlardan bir tanesi “**sınıf teorisi**”, bir diğeri ise “**elit teorisi**” dir.

Çok genel bir perspektiften bakıldığında sınıf teorisinde ekonomik eşitsizliklerden yola çıkıldığı ve sınıf farklılaşması açıklanırken, “**sahiplik**” ve “**kontrol**” kavramlarının kullanıldığı gerçeğiyle karşılaşılır. Elite teorisinde ise daha çok sosyo-politik eşitsizlikler ön planda tutulur. Elit teorisyenleri işe, öncelikli olarak toplumsal hayattaki farklılaşmayı analiz ederek başlar. Bu analiz yapılırken ve elit (elite)-halk (public) farklılaşması açıklarken de “**iktidar-güç**” (power) ve “**etki**” (influence) kavramlarından hareket ederler. Bu teorik yaklaşımlar ve alt açılımları durumundaki teoriler aşağıda olduğu gibi şematize edilebilir (Arslan, 1999-b: 82):

1. Sınıf Teorileri,

- a) Marksist sınıf teorisi
- b) Weberci sınıf teorisi

2. Elit Teorileri,

- a) Pluralist teori
- b) Elitist teori
- c) Demokratik elit teorisi
- d) Demo Elit Perspektif

Bu teorik yaklaşımlardan en popüler olanı ve uzun yıllardan beridir bilim dünyasında etkin bir şekilde kullanılan sınıf teorisi'dir. "Elit Teorisi" ise, çok büyük bir kullanım potansiyeline sahip olmasına rağmen, çoğunlukla sınıf teorisinin gölgesinde kalmış ve sosyal bilimler alanında pek fazla kullanım yaygınlığı kazanamamıştır. Bilimsel yazında sınıf teorisinin elit teorisine dominantlığının uzun yıllar sürmesinin nedenleri, elit teorisinin açmazları ve şanssızlıkları, sınıf teorisinin artıları-eksileri, bu iki teorik stratejinin karşılaştırılması gibi konular oldukça geniş kapsamlıdır. Bütün bu konular bu çalışma boyunca, çalışmanın sınırları elverdiği oranda ayrıntılı olarak irdelenecektir. Fakat burada, böylesi nedenlerden en başta gelenlerinin birtakım tarihsel sebepler ile bazı eksik ve yanlış anlama/anlaşılma ve değerlendirmeler olduğunu özellikle vurgulamak gerekir.

2. SINIF TEORİSİ

Sınıf teorisinin (Arslan, 2004-a) babası Karl Marks'tır ve ayrıntıları, çoğunlukla Marksist düşünürlerce formüle edilmiştir. Bu teorinin iki ana açılımı ve bunların da birçok ara versiyon ve açılımları vardır. Bu teorilerin hepsinin ortak hedefi, toplumun temel toplumsal dinamikleri olarak varsaydıkları toplumsal sınıfları ve sınıf olgusunu tanımlamak ve açıklamaktır. Sınıf teorisinin iki ana açılımı:

1. Marksist sınıf teorisi
2. Weberci sınıf teorisi

Sınıf teorisyenleri ağırlıklı olarak ekonomik eşitsizlikler üzerinde yoğunlaşırlar. Onlara göre bireyler, ekonomik eşitsizlikler temel alındığında, en az iki ya da üç kategoriye ayrılırlar. İster Marksist, isterse Weberci olsun sınıf teorisyenlerinin amacı, sınıfları toplumun temel sosyal güçleri olarak tanımlamaktır. Marksist yaklaşım, tarih içindeki temel sosyal dinamik olarak gördüğü sınıf olgusunu açıklamada, üretim araçları ve üretim ilişkileri olgularından hareket eder.

Öte yandan, Weberci sınıf yaklaşımının en önde gelen ismi, hiç kuşkusuz Alman sosyolog Maks Weber'dir. Weber'e göre sınıf, ortak market konumlarına sahip bireylerin oluşturduğu, tanımlanabilir sosyal gruplardır. Bu tanımlamada sınıf olgusu, mülk (sahiplik) ve market konumu temelinde şekillenir. Bazı Weberci düşünürler ise sınıfı analiz ederken statü, prestij, market ve iş konumu, meslek, gelir, eğitim gibi olguları esas alırlar.

Weber ve Marks'ın sınıf konusundaki düşünceleri detaylı olarak incelendiğinde, her ikisinde de sınıfın "ekonomik ilişkiler" temelinde tanımlanmaya çalışıldığı açıkça görülür: Marks üretim ilişkilerini esas alırken, Weber pazar (market) ilişkilerini temel

alır. Bununla birlikte Abercombie ve Ury, Marksist ve Weberci sınıf analizlerini birbirinden tamamen farklı ve sentezleri olanaksız olarak değerlendirir (Arslan, 1999-a: 35). Hindess ise daha farklı bir tutumla, Weber'in sınıf görüşlerini Marks'ın düzeltmesi ve destekçisi olarak kabul eder (Hindess, 1987: 48). Öncelikli olarak Marksist sınıf teorilerine bir göz atmak yerinde olacaktır.

2.1. MARKSİST SINIF TEORİSİ

Marksist yaklaşımda sınıf olgusu iki açıdan ele alınıp tanımlanmaya çalışılır (Hindess, 1987: 21): Bunlardan birincisi sınıf olgusunu, ortak konumlara sahip bireylerin oluşturduğu toplumsal kategoriler olarak tanımlar. İkincisi ise sınıfları, kültürel ve siyasi özellikli toplumsal aktörler tanımlar. Bu anlayışlardan hareketle sınıf, üretim ilişkileri içinde ortak konumlara sahip bireylerin oluşturduğu, sosyal gerçeklikler olarak tanımlanır. Konu bu açıdan ele alındığında sosyal sınıflar hem sosyal aktörler, hem de çatışma grupları olarak karşımıza çıkar. Sınıfın üyeleri ortak çıkar ve hedeflere sahiptirler. Sınıf bilincine de sahip olan bu bireyler, ortak sınıfsal amaçlarını gerçekleştirmede, dayanışma içinde hareket ederler.

Marksist sınıf teorisinin mimarı Karl Marks (1870 ve 1883) ekonomiyi toplumdaki diğer üst yapı kurumlarının temeli olarak görür. Ekonomi, yalnızca toplumun genel özelliklerini belirlemekle kalmaz, aynı şekilde öteki toplumsal kurumların genel özelliklerini ve bu kurumlar arasındaki ilişkileri de belirler. Bununla birlikte, Poulantzas'a göre bu ilişkiler, toplumda ki etkin üretim biçimine göre farklılık gösterebilir. Marksist sınıf teorisi 2 ana kola ayrılır:

1. Öncülüğünü Ralph Miliband'ın yaptığı "Sosyolojik Marksist Sınıf Analizi",
2. Öncülüğünü Nicos Poulantzas'ın yaptığı "Yapısalcı Marksist Sınıf Analizi".

Miliband, kapitalist toplum yapısı içinde devlet olgusunu inceler ve araştırmasını "devlet elitleri" ve "yönetici elitler" üzerine yoğunlaştırır. Miliband'a göre, devlet ile sınıflar arasındaki ilişkiler, Poulantzas'ın "yapısal belirleyicilik" olgusunun açıklayamayacağı kadar karmaşık ve ayrıntılıdır. (Hindess, 1987: 37).

Poulantzas, Miliband'ın fikirlerini ve kendisi hakkındaki eleştirileri reddeder. O'na göre, Miliband her şeyden önce, kendi teorik mantığı çerçevesinde, devletin kapitalist toplum içindeki yerini tanımlamalıydı. Fakat bu yapılmamıştır. Ayrıca, Miliband analizinde insan nesnesini esas almıştır. Bireyi, teorisinin merkezine koyduğu için Marksizm'den sapmıştır. Hatta bu noktada Marksizm'den sapmakla kalmamış, Marksizm'e düşman kesilmiştir.

Marksist düşünceye göre bütün toplumlar, üretim ilişkileri ve üretim araçları esas

alındığında, en az iki sosyal sınıfa sahiptir. Birincisi, üretim araçlarına sahip olan ya da bu araçları kontrol altında tutan “yönetici sınıf” tır. İkincisi ise üretim araçlarını elinde ya da kontrolünde bulunduramayan “sömürülen sınıf”.

Öte yandan Marks’ın üzerinde durduğu bir başka olgu da devlettir. O’na göre devlet, burjuvazinin bir aracıdır: Kapitalist sınıfı koruma, onların ilgi ve çıkarlarını maksimize etme görevini yerine getirir. Marks demokrasiyi de, burjuva demokrasisi olarak görür. O’na göre demokrasi, burjuva yönetiminin oldukça gelişmiş bir formu olmaktan öte anlam taşımaz. Öte yandan Lenin konuya daha da ütöpik bir açıdan yaklaşır: O’na göre demokrasi, “bir sınıfın iktidarda olduğu bir tür diktatörlüktür. İktidarı elinde bulunduran sınıf ise, çalışan sınıfın karşısında bulunan kapitalist sınıftır. Kapitalist sınıfın egemen olduğu bu sistem, işçi sınıfının gerçekleştireceği bir devrimle ortadan kaldırılacak. Bu durumu müteakiben, proletaryanın diktatörlüğüne dayalı bir geçiş döneminin ardından, gerçek demokrasinin hüküm sürdüğü komünist toplum aşamasına ulaşılabilecektir. Bu, bireysel özgürlüklerin egemen olacağı sınıfsız toplum dönemi demektir. Bu toplumda devletin ve yönetici sınıfa yer olmayacaktır.”

Etzioni’nin de belirttiği gibi (1993: 68-9), Marksist düşünürler “yöneten sınıf” (the ruling class) ile “iktidar sınıfı” (the governing class)’ nı birbirinden ayırırlar. Onlara göre devlet yönetici sınıfın hizmetçisidir. Gerçek karar verici gücü elinde bulunduran yönetici sınıf, onu çıkarları doğrultusunda kullanır. İktidar sınıfı (the governing class) ise yalnızca günlük alışılmış siyasi işlerle ve rutin idari işlerle uğraşırlar. Devlet, yönetici sınıfın ilgi ve çıkarları doğrultusunda hizmet eder.

2.2. WEBERCİ SINIF TEORİLERİ

Maks Weber sınıfı, ortak pazar konumuna sahip bireylerin oluşturduğu belirgin sosyal gruplar olarak tanımlar (Giddens, 1974: 4). Weber’e göre bireylerin sınıf konumu, pazar (market) konumları tarafından belirlenir. Benzer sınıf konumları bireylerde benzer yaşam şekilleri, benzer hayat anlayışları, ortak ilgi ve çıkarlar yaratabilir.

“Sınıf konumu” fikri, Weberci yaklaşımı Marksist düşünceden ayıran temel öğelerden başta gelenidir. Marksist düşünce sınıf olgusunu üretim ilişkileri temeline dayandırırken, Weberci anlayış sınıfı toplumun ticari yaşantısının ortaya çıkardığı bir fenomen olarak algılar. Bununla birlikte, Marksist ve Weberci yaklaşım arasındaki bu farklılık, kapitalizm öncesi toplumlara yönelik değerlendirmelerde göze çarpar. Kapitalist toplumlara ilişkin yapılan sınıf analizlerinde ise her iki yaklaşımda ortak bir payda da buluşur: Her iki anlayış da sınıfı, kapitalist toplumdaki farklılaşmayı açıklayabilecek temel araç olarak görür. Ve yine, kapitalist dönemde işçilerin ve sermaye sahiplerinin iki

farklı sınıf oluşturduğu görüşünde de birleşirler. Weberci teori, kaynak konusu üzerinde de durur ve maddi kaynakları, sınıfsal bölümlenmenin ana temeli olarak kabul eder (Etzioni, 1993: 14). Weberci anlayışa göre 3 temel sosyal sınıf vardır;

1. Mülk (mal) sahipleri
2. Bilgi ve beceri sahipleri
3. İş gücü sahipleri

Öte yandan bazı Weberci düşünürler de sınıfı statü, prestij, pazar ve iş konumu, meslek, gelir, eğitim gibi kriterleri kullanarak analiz ederler. Bunlardan bir tanesi de Dahrendorf'tur. Dahrendorf, kendi alternatif teorisini ortaya koymaya Marks'ın sınıf analizini şiddetle eleştirerek başlar: O'na göre, çıkar grupları olarak gördüğü sınıflar yapısal koşulların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bir çıkar grubu olma özelliğine sahip olan sınıflar edimleri ile, yapısal sosyal değişmeler üzerinde de oldukça etkili olurlar. Bu bağlamda sınıflar, otorite ve güç kullanımına katılma ya da katılmama durumuna bağlantılı olarak varlık gösteren ikili çıkar gruplarıdır (Hindess, 1987: 44).

Frank Parkin'in de Weberci sınıf analizinde oldukça önemli bir yeri vardır. Hindess (1987: 46)'in de vurguladığı gibi, sınıf konusundaki görüşlerini ortaya koyarken Weber'in görüşlerinden hareket etmesi ve özellikle de sınıfsal farklılaşmayı incelerken “**üretim**” yerine “**dağıtım**” (distribution) kriterini kullanmış olması Parkin'in bu gelenek içinde incelenmesi için yeterli sebeptir. Analizinin temelinde, Weber'in “social closure” (sosyal kapatma) kavramını kullanan Parkin, sosyal kapatma sürecinde iki temel strateji kullanır: Bunlardan bir tanesi “dışlama” (exclusion), diğeri ise “gasp etme” ya da “mahrum bırakmak” (usurpation)'tır. Dışlama, grubu, grup dışındakilerden (üçüncü şahıslardan) ayrı ve uzak tutma temeline dayanır. Aristokrasi ve profesyonel meslek yapılanmaları bu stratejiye örnek olarak kullanılabilir (Jarry, 1991: 579). Mal-mülk, gücün temellerinden ve sosyal kapatma formlarından yalnızca bir tanesidir. Ayrıcalıklı konumda bulunan en güçlü gruplar, alt konumdakileri kendi sahip olduklarından mahrum bırakarak kendi konumlarını korurlar.

Özetle, ister Marksist, isterse Weberci olsun her iki yaklaşım da sınıf olgusunu ekonomik temeller üzerinde şekillendirirler. Fakat, Marksist yaklaşım üretim ilişkilerini temel alırken, Weberci yaklaşım pazar ilişkilerini temel kriter olarak kullanır. Weber, Marks'ın “tarih, sınıf çatışmalarının tarihidir” fikrini de eleştirir. Weber'e göre, sınıf çatışmaları bazı durumlarda önemli olabilir. Bununla birlikte, sınıf çatışmalarını tarihin dinamosu olarak kabul etmeyi gerektiren bir neden yoktur. Sınıflar, pazar ilişkileri içinde şekillenir ve pazar ilişkileri sınıf çatışması ile açıklanamaz. Sınıf, ortak eylem türlerinin yalnızca bir tanesidir. Hindess'in de vurguladığı gibi (1987: 50), sınıf konusunda ortaya

koydukları ile Marks, genel anlamda bir tarih teorisi ortaya koymayı, özel anlamda ise kapitalist toplumun dinamikleri ile ilgili bir teori geliştirmeyi amaçlar. Öte yandan Weberci yaklaşım ise daha çok ayırma ve tasnif edici bir nitelik taşır.

3. ELİT TEORİSİ

“Eşitsizlik” olgusunu etkin bir şekilde inceleyen teorik yaklaşımlardan bir diğeri de “Elit Teorisi” (Etzioni, 1993; Arslan, 2003 ve Arslan, 2004-b)’dir. Kendi içinde 4 ayrı kola ayrılan elit teorisi, toplumdaki elit-halk farklılaşmasını analiz ederken “iktidar” ve “etki” olgularından hareket eder.

a. Çoğulcu (Pluralist) Elit Anlayışı

b. Elitist (Seçkin) Elit Anlayışı

c. Demokratik Elit Teorileri.

d. Demo-Elit Yaklaşım (Demokratik elit teorisinin bir açılımı olarak da kabul edilebilir).

Öz olarak, elit teorisi toplumu, “azlar” ve “çoklar” olarak iki kategoriye ayırır. Az’lar toplumdaki erk’in sahibidirler ve çoklar’ı yönetirler. Yöneten toplumsal erk, az’ların tekelindedir ve hayati toplumsal kararlar bu azınlık grup tarafından verilir. Erki tekelinde tutan azlar “elit”, rolleri ve rotaları genellikle azlarca belirlenen çoklar ise “halk” olarak adlandırılır. Çokluk ya da halk, göreceli olarak güç bakımından zayıf veya tamamen güçsüzdür. Seçme şansları sınırlı olan çokluğun, azlar’ın kararlarını kabul etmekten başka çareleri yok gibidir.

Öte yandan elit teorisi içerisinde yer alan ve demokratik elit teorisinin bir açılımı olarak da kabul edilen demo elit perspektif ise toplumların iktidar yapılarını incelerken üçlü bir kategorileştirmeden yola çıkar. Bu teoriye göre toplumların iktidar yapısı elitler, elitimsiler (sub-elites) ve halktan oluşan üçlü bir görünüm sergiler. Toplumun güç (iktidar) pastasından en fazla payı alanlar, temel toplumsal kaynakları kontrolünde tutan elitlerdir. Elitlerle halk arasında köprü görevi de üstlenen elitimsiler, elitlerin işgal ettiği konulardan hemen sonra gelen konularda bulunurlar ve iktidar yapısı içerisinde orta derecede güç sahibidirler. Temel toplumsal kaynaklardan ve toplumsal güçten en az oranda pay sahibi olan kesim ise halktır. Elit teorisinin ana kollarına da kısaca bir göz atıldığında konu daha bir netlik kazanacaktır.

3.1. PLÜRALİST (ÇOĞULCU) ELİT TEORİSİ

Plüralist teori, kökenini liberal düşünceden alır. Dahl (1961, 1958), Lindblom, Riesman, Galbraith gibi düşünürlerce popülerlik kazandırılmıştır. 1970 ve 1980’lerde ise Truman, Bealey, Polsby ve Sartori tarafından daha sofistike hale getirilmiştir.

Pluralist teorinin ana düşüncesi, toplumdaki baskı gruplarının çokluğudur. Bu teoriye göre toplumsal ve siyasi güç, bu çok sayıdaki grup arasında dağılmış, paylaşılmıştır. Bütün bu gruplar, karar verme süreci üzerinde az ya da çok bir etkiye sahiptir. Karar verici konumda bulunduğu var sayılan hükümetin gücü, öteki elit grupları tarafından (ekonomik elitler, bürokratik elitler, beyaz yakalı elitler, sendika elitleri, muhalefetteki siyasi elitler) sınırlandırılmıştır.

Plüralist teori, gücün başka güçlerce kontrol edilip karşı dengelemede tutulmasını da vurgular fakat, elitler ve anahtar elitleri (key elites) birbirinden ayırmaz. Oysa, iktidar yapısı içinde, bazı elit grupları öteki elit gruplarına göre daha güçlüdür. Etzioni'nin de (1993: 77) belirttiği gibi, elitlerin eliti olarak görülen bu elit grupları “anahtar elitler” olarak adlandırılır. Mills'in kavramlaştırmasıyla “iktidar seçkinleri” (Mills, 1956) olarak da adlandırılan bu anahtar elitler, niteliksel ve niceliksel açıdan zaman ve mekan boyutuna göre değişiklik gösterebilir.

Plüralizm'in, yeni versiyonlarından olan neo-plüralizm, yukarıdaki konuya kısmen de olsa açıklık getirmeye çalışır. Neo-plüralistler, iktidar yapısı içinde ekonomik (iş dünyası) elitlere ve siyasi elitlere daha çok önem atfederler. Önceden pluralist görüşü savunurken, sonradan neo-pluralist çizgiyi benimseyen Dahl (1959) ve Lindblom ekonomik elitlere (iş dünyası elitlerine) özel bir ayrıcalık tanırlar. Onlara göre, ekonomik elitler öteki elit gruplarından çok daha güçlüdürler. Bu elit grubu politikada, politik-ekonominin kontrolünde çok önemli rol oynarlar. Plüralistler hükümetin çok sayıda elit grubu tarafından karşı dengelemede tutulduğunu savunurken, yeni plüralistler bu dengelemenin daha çok ve özellikle ekonomi elitleri (iş dünyası) tarafından gerçekleştirildiğini belirtirler. Dahl, 1964 yılında verdiği bir konferansta, “anahtar sosyal, ekonomik ve siyasi kararların çok küçük bir azınlık grubu tarafından alındığını” önemle vurgular (Bachrach, 1967: 7).

Plüralistlerin üzerinde yoğunlaştıkları eşitlik, gücün dağılımı ve çok sayıda güç merkezlerince paylaşılması, karar verme sürecinde halkın ağırlıklı rol oynaması ve aktif katılımı gibi konular, kabul edilir ve istendik olgulardır. Fakat bu konularda ortaya koydukları düşünceler oldukça idealistçedir ve varolan sosyal realiteleri kavrayıp kucaklamaktan uzaktır. Freeman'in de belirttiği gibi (Prethus, 1974: 45), Plüralizm gerçeklik olmaktan öte, bir mitolojidir.

3.2. ELİTİST (SEÇKİNCİ) ELİT TEORİSİ

Elitist elit teorisinin kökenleri, bu alanda klasikleşmiş elit teorisyenlerinden Pareto, Michels ve Mosca'ya kadar uzanır. Moyser (Moyser & Wagstafte, 1987: 5), ilk elitist

düşünür olarak Michels'i kabul eder. Öte yandan Peter Bachrach (1967: 10) ise ilk elitist düşünür olarak Mosca'nın adını ön plana çıkarır.

Meisel, Mosca'nın görüşlerinin entelektüel babası olarak Ludwig Gumplowicz'i, dedesi olarak da Henri de Saint Simon'u kabul eder (Meisel, 1962: 255).. Mosca'ya (1939) göre, toplumu daima bir azınlık grubu yönetir. Bu baskın azınlık doğal seçilme (natural selection) ya da siyasi seçim yoluyla çoğunluk içinden çıkar ve etkin bir şekilde çoğunluğu yönetir (Meisel, 1962: 371). Dominant grup "yönetici elitler" olarak da adlandırılır. Yönetici elitleri karşı konulmaz bir güce, göz ardı edilemeyen bir etkiye sahiptirler. Bu durum onların organize olmalarından ve birlikte hareket etmelerinden kaynaklanır.

Mosca'ya göre, kesin ve katı bir siyasi eşitlik, çoğunluğun yönetimi, özgür seçimler gerçekleştirilmesi çok zor hatta bir mit olmasına rağmen bütün bunlar, açık yönetici sınıfın temel gereklilikleridir. Açık elit sistemi, yaşadığı dönemler açısından değerlendirildiğinde bir ideal olmaktan öte bir anlam taşımaya da, gelecekte bu sistemin toplumsal ve siyasi sorunların çözümü açısından hayati öneme sahip olacağına inanır (Arslan,2004-b; Arslan, 2003).

Genel olarak bakıldığında elitist teori, plüralist teorinin karşıtı fikirleri ön planda tutar. Bu yaklaşımın özünü "güç, toplumun iktidar yapısı içindeki sayıca az fakat güç bakımından en güçlü insanların oluşturduğu elit grubunun elinde yoğunlaşmış ve merkezileşmiştir" tezi oluşturur (Presthus, 1964: 10). Bu elit grubu, öteki gruplar üzerinde baskın ve etkindir. Bu baskın grup, ötekilerin bilmediklerini bilecek, ötekilerin yapamadıklarını yapabilecek konumda ve güçtedir (Thoenes, 1966: 42). Hunter'a göre böylesi elitler büyük şehirlerde yaşar ve büyük holdinglerin içinde yer alırlar (Arslan, 1997: 55).

Sosyolog C. W. Mills (1956)'e göre iktidar yapısı içinde en etkili ve en kuvvetli 3 elit grubu vardır. Bunlar siyasi elitler, askeri elitler ve ekonomik elitlerdir. Aralarında karşılıklı sosyal etkileşim, işbirliği ve dayanışma, ortak ilgi ve hedefler bulunan bu 3 elit grubunun üyesi elitler, benzer özgeçmişlere sahiptirler. Bu üç elit grubunun birlikteliği "iktidar seçkinleri'ni" (the power elite) oluşturur. Toplumun geneline yönelik en kritik sosyal politikaları bu iktidar seçkinleri belirler.

Bir başka Amerikalı elitist sosyolog Domhoff'un görüşleri de Mills'in ki ile paralellik taşır. Fakat Domhoff, Mills'ten farklı olarak iktidar seçkinlerini, "üst sınıfın eylem timi" olarak tanımlar. O'na göre en önemli toplumsal ve siyasi kararların yanı sıra kurallar da, üst sınıfın üyeleri tarafından belirlenir (Giddens & Stanworth, 1974: 47).

Elitist yaklaşım, plüralistlerin tersine, iktidarın karar verme sürecinde en etkili

konumda bulunan az sayıdaki elit gruplarının elinde yoğunlaştığını savunur (Presthus, 1964:10). Bu dominant grup, ötekilerin bilmediğini bilir, ötekilerin yapamadıklarını yapabilirler (Thoenes, 1966:42). Elitistler, göreceli olarak birleşik ve konsensusa dayalı işbirliği içindeki yönetici bir gruptan (ruling group) bahsetmekle birlikte, bu grubu adlandıracak ortak bir kavramda uzlaşmamışlardır. Bazıları bu grubu, sosyal sınıf olarak kabul ederken, Domhoff (1970)'un yaptığı gibi, bazıları ekonomik sınıf (Aaronowitch ve Miliband'da olduğu gibi), bazıları ise örgütsel elit (organisational elite), Hunter (1959) ve Mills örneğinde görüldüğü gibi, olarak adlandırır.

3.3. DEMOKRATİK ELİT TEORİSİ

Demokratik elit teorisinin öncülerinin başında Gaetano Mosca gelir. Bununla birlikte bu alanda en etkili olmuş düşünürler arasında Maks Weber, Joseph Schumpeter ve Raymond Aron'un isimleri sayılabilir. Eva Etzioni (1993) de, ortaya koyduğu "demo-elit yaklaşımı" ile demokratik elit teorisine önemli açılımlar sağlamış bir sosyologtur.

Bu yaklaşımın vurguladığı önemli konuların başında elitlerin hükümetten ve öteki elit gruplarından bağımsızlığı konusu gelir. Daha öz bir anlatımla elitlerin özerkliği (the relative elite autonomy) konusu, demokratik elit teorisinin kalbini oluşturur. Fakat bu özerklik katı ve kesin bir özgürlük olmaktan öte, rölatif-göreceli bir bağımsızlıktır. Elitlerin özerkliği ifade ve örgütlenme özgürlüğü, özgür seçimler gibi temel demokratik prensiplerle yakından ilişkilidir. Özgür seçim ortamı, örgütlenme ve ifade özgürlüğü, yalnızca demokrasinin en vazgeçilmez unsurları değil, aynı zamanda elit bağımsızlığının yaratılmasında ve yaşatılmasında rol oynayan en temel etkenlerdendir (Oyen, 1990: 114).

Gücün farklı elit gruplarında dağılması ve bu elitlerin bağımsız olmaları yalnızca demokrasiyi koruyup yaşatmak için değil, despotik rejimlerin ortaya çıkmasını önlemek için de zorunludur. Elitlerin bağımsızlığı düşüncesi kökenlerini liberal düşüncenin, "bireysel hak ve özgürlükler için devlet gücünün sınırlandırılması" ilkesinden alır.

Demokratik elit teorisi "eşitlik" olgusu üzerinde de önemle durur. Fakat bu yaklaşımın eşitlik anlayışı, demokrasi teorisinin "gücün toplum kesimleri arasında eşit dağılımı" ilkesinden daha farklı ve daha gerçekçidir. Demokratik elit teorisine göre, önemli olan gücün eşit dağılımı değil, "güçlü bir konuma ulaşabilmede fırsat eşitliğidir" (Bachrach, 1967:97-8).

Demokrasinin sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için, iktidarın gücünün diğer elitlerce dengelenmesi de tek başına yeterli değildir. Parti temeline dayalı veya bireysel kaynaklı siyasi kirlenmeyi önlemek veya ortadan kaldırmak, baskıcı ve zorbacı tutumların önüne geçmek, seçimle işbaşına gelmiş dikta heveslilerinin diktatörlüklerinden

korunabilmek için ve daha demokratik bir demokrasi ortamı yaratabilmek için karar verme sürecine aktif halk katılımı da büyük önem taşır.

3.4. DEMO ELİT PERSPEKTİF

Kimi araştırmacılar tarafından demokratik elit teorisinin bir açılımı olarak da kabul edilen demo elit perspektif, özü itibariyle, elitlerin analizinde yeni bir açılım ortaya koymayı hedefler. Bu yaklaşımın gelişim süreci içinde, sosyolog Eva Etzioni (1993)'nin oldukça önemli bir yeri vardır.

Demo elit perspektif, demokratik elit teorisinin bir açılımıdır. Bu açılıma göre toplumların iktidar yapıları “trikotomik” (üçlü) bir görünüm arz eder: Toplumların iktidar yapısı **elitler**, **alt elitler** (sub-elites) ve **halktan** oluşur. Arslan 1990'lı yılların ikinci yarısı içinde gerçekleştirdiği çalışmasında (Arslan, 1999) bu üç kategoriye iki ayrı kategori daha ekleyerek, bu kategorizasyonu daha ayrıntılı ve sofistike hale getirir. Bunlar “**potansiyel (gölge) elitler**” ile “**elitimsiler**” dir.

Demo elit perspektifin üzerinde önemle durduğu bir konu olan, elitlerin özerkliği konusuna yeniden dönecek olursak: Elitlerin görelî özerkliği-bağımsızlığı, kurumların bağımsızlığından ve elitlerin plüralizminden çok daha farklıdır. Demo elit perspektife göre elit bağımsızlığını, elitlerin temel toplumsal kaynaklardan bağımsızlığı anlamına gelir. Bu kaynaklar yalnızca maddî kaynakları değil, aynı zamanda maddî olmayan kaynakları da kapsar. En önemli toplumsal kaynaklar arasında fiziksel kaynaklar, kurumsal-yönetimsel kaynaklar (bürokratik organizasyonlar), sembolik kaynaklar (bilgi ve enformasyon gibi), sosyal-psikolojik kaynaklar ve bireysel kaynaklar (karizma, enerji, zaman ve motivasyon gibi), ekonomik ve mali kaynaklar (sermaye, üretim araçları, girişim gibi) sayılabilir. Bu kaynaklar çoğunlukla birbirleriyle ilişkili ve iç içedirler ve genellikle farklı kombinasyonlar içinde bir arada bulunabilirler.

Elitlerin bağımsızlığı özetle şu koşulları gerektirir (Etzioni, 1993: 98-99):

- Ötekilerin zorlayıcı kaynaklarının zorlamasından bağımsızlık,
- Ötekilerin, maddî kaynakları kontrolünden bağımsızlık,
- Ötekilerin yönetsel ve düzenleyici engelleme ve baskılarından bağımsızlık,
- Ötekilerin, sembolik kaynakları kontrol etmesinden bağımsız olmak.

Bütün bu açıklamalar dikkatle incelendiğinde açıkça görülür ki katı, kesin ya da mutlak bir özerklik veya bağımsızlıktan söz etmek mümkün değildir. Çünkü bireylerin, söz konusu kaynakların tümünün kontrol ve sınırlamalarından, tam anlamıyla bağımsız olması düşünülemez. Bazı kaynaklar belli bir elit grubunun kontrolünde olurken, öteki kaynaklar başkaca elitlerin ya da elit gruplarının kontrolünde olacaktır. Demokratik bir

ortamda, bir elitin ya da elit grubunun, yukarıda sözü edilen kaynakların tümünü kontrol altında bulundurması zaten düşünülemez. Bütün bu nedenlerden dolayı demo-elit yaklaşım, “**görelî özerklik**” kavramını “mutlak bağımsızlık” kavramına tercih eder.

Demokrasinin düzenli ve sağlıklı bir şekilde işlemesi için elitlerin bağımsızlıklarına ek olarak, elitlerin görüş birliği, iş birliği ve güç birliği yapmaları da büyük önem taşır. Kimi zaman, yalnızca demokrasinin değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve toplumun huzurunun sürmesi için de, acil ve kaçınılmaz olarak elit iş ve güç birliği gerekebilir. Yine bazı çok önemli toplumsal ve siyasi hedeflere ulaşılabilmesi açısından da bu iş birliği bir zorunluluk olabilir.

Fakat, elitlerin iş birliği ile elitlerin dayanışma ve görüş birliği içinde olmaları kimi zaman birbirleriyle karıştırılır. Aslında gerektiğinde elitlerin iş birliği içine girebilmeleri, bunu gerçekleştiren elitler arasında görüş birliği ve katı bir dayanışmayı zorunlu kılmaz. Bir çok konuda görüş ve çıkar farklılıklarına rağmen, asgari müştereklerde birleşebilen elitlerin, toplumsal ve siyasi koşullar gerekli kıldığında iş birliği yapabilmeleri, her hangi bir siyasi sistemin (buna demokrasi de dahil) düzenli bir şekilde işleyişinin sürebilmesi için zorunlu olabilir. Yani, elitlerin iş birliği yapabilmeleri için onların görüş birliği içinde olmaları zorunlu değildir. Bu durum, elitlerin göreceli bağımsızlığı ile de çelişmez. Yine bu durum elitler arasındaki çatışmanın ve mücadelenin sona erdiği anlamına da gelmez. Özetle, “nasıl ki elitlerin bağımsızlığı olmadan demokrasiden söz edilemezse, elitlerin işbirliği olmaksızın da demokrasiden söz etmek mümkün değildir (Etzioni, 1993: 110).”

4. SINIF TEORİSİNİN ELEŞTİREL BİR DEĞERLENDİRMESİ

4.1. SINIFLAR SOSYAL AKTÖR OLAMAZ

Bazı sınıf teorisyenleri sınıfları, sahip oldukları ortak çıkar ve hedeflere yönelik olarak eylemde bulunan sosyal aktörler olarak görürler. Örneğin Goldthorpe (1992, 1987), işçi sınıfının eylemlerini, eşitlik temelinde dayalı değişim yaratmaya odaklanmış etkinlikler olarak kabul eder. O’na göre bu eylemler bireylerin ortak inanç, tutum, algılanım ve duygulanımlarının bir ürünüdür.

Bu türden söylemler gerçeği yansıtmaktan oldukça uzaktır. Etzioni’nin (1993: 35) de ayrıntılı bir şekilde açıkladığı gibi, sınıflar sosyal aktör olamazlar ve de ortak çıkar ve hedefler doğrultusunda eylem ortaya koyamazlar. Çünkü, zaten sınıf kavramı idealize edilmiş bir kavramdır. Formel bir sınıf yapısından ve formel bir sınıf üyeliğinden söz etmek neredeyse olanaksızdır. Ortaya konan hiyerarşik yapılanma içindeki sınıflar arasında da, kesin ve net sınırlar çizip sınıfları birbirlerinden ayırtmak da mümkün

değildir. Öte yandan, ortak hedeflere yönelik kararları ortak kararları alıp, eylemleri bu doğrultuda yönlendirecek bir mekanizma da zaten yoktur. Bunu da ötesinde sınıflar çok geniş, ama ortak kararlar alıp, alınan kararlar doğrultusunda birlikte eylem sergileyemeyecek ölçüde çok büyük kategorilerdir. Sınıfsal nitelikte olduğu iddia edilen kararlar genellikle, sınıf adına (?) ve bir kaç etkin üye, tarafından alınır. Geriye kalan çoğunluğun, bu kararlara katılıp belirleyici olmak şöyle dursun, alınan bu kararlardan haberleri bile olmaz. Sonuçta, sınıf temelli eylem olgusu realitede karşılığı olmayan, yalnızca teoride var olan bir olgudur, yani bir mittir.

4.2. SINIF MÜCADELESİ VE SINIF ÇATIŞMASI

Marksist sınıf teorisinde sınıf mücadelesi ya da sınıf çatışması önemli bir yer tutar. Hatta Marksist teorisyenler daha da ileri giderek toplumların tarihini, sınıf mücadelelerinin tarihi olarak tanımlarlar. Sınıf olgusunu Dahrendorf çatışma grupları olarak tanımlarken, Wetherly gelişmiş batılı devletleri sınıf çatışmalarının bir arenası olarak değerlendirir. Marksistler analizlerinin sonunda da, sınıf mücadelelerinin bir sonucu olarak kapitalist sistemin, işçi sınıfı tarafından ortadan kaldırılacağını bir önkestiri olarak ortaya atarlar.

Hiç kuşku yok ki, hem “mücadele” hem de “çatışma” toplumsal gir gerçekliktir. Toplumlar, büyük savaşımın (iktidar, çıkar, gibi) yaşandığı bir arenadır. Fakat bu çatışmanın adı sınıf çatışması değildir. Hele devrimci sınıf çatışmaları, Etzioni'nin de vurguladığı şekilde, gerçeklikten oldukça uzak savlardır. Çünkü sosyal aktörler eylemde ya da mücadelede bulunabilirler. Sınıflar sosyal aktörler olmadıklarına, olamayacaklarına göre, sınıf mücadelesinden ya da sınıf çatışmasından söz etmek olanak dışı görünmektedir. Belki sınıf çatışması yerine, “elit çatışması” olgusu önerilebilir.

4.3. SINIFLARIN TEMSİLCİSİ OLARAK ORGANİZASYONLAR VE ÖRGÜTLER

Bazı sınıf teorisyenleri, iş veren örgütlerinin, ticaret ve sanayi odalarının, iş veren birliklerinin, işçi sendikalarının ve siyasi partilerin genellikle kapitalist ya da işçi sınıfının temsilcisi örgütlenmeler olduklarını iddia ederler. Bu temelden yola çıkan Hindess (Etzioni, 1993: 39), sınıflar sosyal aktör olmasa bile yukarıda sözü edilen türden örgütlenmelerin birer sosyal aktör konumunda olduklarını düşünür. Olaya bu açıdan yaklaşıldığında ise bu organizasyonların ortak kararları formüle edecek ve ortak çıkarlara yönelik eylemleri hayata geçirebilecek mekanizmalara sahip olduğunu söyler.

Bu argüman teorik açıdan kabul edilebilir gibi görünse de, toplumsal hayatta gözlemlenen gerçekler, işin pek de öyle iddia edildiği gibi olmadığını göstermektedir.

Michels (1962)'in “**oligarşinin demir kanunları**” (the iron law of oligarchy) ilkesi, yukarıdaki türden organizasyonlarında sınıfların temsilcisi olamayacağını çok net bir şekilde açıklamaktadır. Organize durumda oldukları için, iş veren birlikleri ya da işçi sendikaları dahi, sınıfların temsilcisi örgütlenmeler olarak kabul edilemez. Çünkü bu örgütlenmelerde bile oligarşik ve hiyerarşik bir yapılanma vardır. Kararlar ve eylemler genellikle, o örgütlenme içinde en üst konumları işgal eden çok az sayıdaki bireylerce kararlaştırılmaktadır. Kimi zaman karar verici ve eylemleri yönlendirici durumundaki bu bireylerin ya da liderleri çıkarları, organizasyonun üyelerinin genel çıkarlarından çok daha farklı olabilmektedir.

4.4. SINIF İÇİNDE EŞİTSİZLİK VE ELİTLER

Öte yandan ne sınıf içinde sınıfı oluşturan bireyler arasında, ne de sınıflar arasında eşitlikten bahsetmek olanaksızdır. Özellikle de mülkiyet ve kontrol kriterleri dikkate alındığında, sınıflar arasında eşitlikten bahsedilemez. Hatta, belli bir sınıfın üyeleri, sahiplik kriteri esas alındığında benzer görünümsergileseler dahi, kontrol ölçütü işin içine katıldığında üyeler arasındaki farklılıklar bütün çıplaklığı ile ortaya çıkar.

Hemen her sosyal sınıf da bazı üyeler daha güçlü, daha etkin ve etkili iken, bazı üyeler onların gerisinde kalır. İşte bu diğer üyelere göre daha güçlü, aktif ve etkin konumdaki bireyler elitler ya da alt elitler olarak adlandırılırlar. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında üst sınıf, orta sınıf hatta alt sınıf da dahil olmak üzere, hemen her sosyal sınıf içinde elitlerin ve alt elitlerin olabileceği açıkça görülür.

4.5. SINIFLARIN EYLEMLERİ YA DA SINIF ÇATIŞMASI DEĞİL, ELİTLERİN EYLEMLERİ VE ELİT ÇATIŞMASI

Ne sınıfların ortak hedeflere yönelik eylemlerinden ne de sınıf mücadelesinden söz edilemeyeceği daha önce söylenmişti. Çünkü sınıflar birer sosyal aktör değillerdi ve sosyal aktörlere özgü davranışların da, sosyal aktör konumunda olmayanlar tarafından sergilenmesi beklenemezdi. Reformist eylemlerde ya da kanlı ayaklanmalarda sergilenen eylemler de sınıf temelli eylemler ya da çatışmalar olarak tanımlanmaya çalışılır. Oysa bu tür eylemler de yine, elit ve alt elit olarak tanımlanan, sınıfların en etkin, en güçlü ve en aktif bireylerince belirlenip organize edilir.

Tarihe eleştirel bir gözle bakıldığında, önemli reform hareketlerinin ve devrimlerin, daha az ayrıcalıklı toplum kesimlerinin elitlerinin önderliğinde, toplumun en ayrıcalıklı kesimlerinin elitlerine yönelik olarak gerçekleştirilmiş olduğu açıkça görülür. 1848 ayaklanmaları, 1789 Fransız Devrimi ve 1923 Kemalist Türk Devrimi bu türden toplumsal ve siyasi olayların en çarpıcı örneklerini oluşturur. Tabi ki, bu türden

hareketlerde halkın yeri ve önemi yadsınmıyor. Fakat atılacak adımların şeklinin, niteliğinin ve eyleme geçiriliş zamanının belirlenmesi, yani olayların formüle edilmesi, uygulanması ve koordine edilip yön verilmesinde, elit ya da elitlerin rolü ve etkinliği gözden uzak tutulmamalıdır. Hal böyle olunca, bu türden eylemler de sınıf eylemleri olarak değil, elit eylemleri ya da çatışması olarak tanımlanmalıdır. Elitler ve onların alt elitleri, eylemlerini belli bir sınıfın adına yaptıklarını söyleseler de, sonuçta onlar da edimlerini öteki sınıfların elitlerine karşı gerçekleştirir durumdadırlar.

Etzioni'nin (1993: 46) de vurguladığı gibi, bu güne kadar gerçekleştirilegelmiş eşitlik, adalet ve özgürlük yolundaki her türlü mücadelede sınıfların değil, elitlerin payı vardır. Gelecekte de daha demokratik bir demokrasi ortamı, eğer başarılabilecekse, bu yine elitlerin öncülüğünde ve liderliğinde gerçekleştirilebilecektir.

4.6. ELİTLERİN ÇATIŞMA SÜRECİNDE HALK

Toplumsal hayatta gerçekleşen mücadele ve çatışma süreci içinde halk, elitlere oranla son derece az aktif olsa da, bu süreç içinde halkın hayati önemde bir yeri ve önemi vardır. Etzioni'nin (1993: 47) de vurguladığı gibi, eğer elitler yaptıkları mücadelede daha güçlü olmak ve savaşımını başarıya ulaştırmak istiyorlarsa, mutlak surette halkın desteğine ihtiyaç duyacaklardır. Halkı ve halkın desteğini yanına almadan, değil başarıya ulaşmak, o mücadeleyi sürdürmek bile çok zordur. Bu destek oy verme, greve katılım, gösteriler, kitlesel eylemler gibi oldukça farklı şekillerde gerçekleşebilir. Bununla birlikte, bu savaşım ya da çatışma sürecine etkin bir şekilde katılım zaman, enerji, motivasyon gibi kaynaklara büyük oranlarda sahip olmayı gerektirir. Bireyler böylesi kaynaklara büyük oranlar da sahip olduklarında da, zaten halkın bir üyesi olmaktan çıkmış ve elit ya da alt elit konumuna ulaşmış olurlar.

6. BİLİMSEL YAZINDA, SINIF TEORİSİNİN ELİT TEORİSİNE ORANLA DAHA BAŞAT OLMASININ TEMEL NEDENLERİ

Çalışmanın ta başından beri anlatıla gelenlerden de kolaylıkla çıkarılabileceği gibi elit teorisi, toplumsal hayatta cereyan eden güç ilişkilerini, bir başka anlatımla toplumun iktidar yapısını anlayıp açıklamada oldukça sağlam bir teorik temele sahiptir. Ne var ki, toplumsal ve siyasi sistemi anlayıp açıklamadaki çok önemli katkılarına rağmen, bir takım yanlış anlama ve yanlış yorumlamaların da etkisiyle elit teorisi, bilimsel yazında hak ettiği ağırlıklı konumu alamamıştır. Uzun yıllar sınıf teorisini gölgesinde kalmış ve deyim yerindeyse, keşfedilmeyi beklemiştir. Bunun da ötesinde sınıf teorisine oranla daha tutucu, daha eşitliksever, daha seçkinci, anti demokratik gibi hiç de hak etmediği etiketlemelerle sosyal bilimler alanında hor görülmüş ve marjinal bir konuma itilmiştir.

Birden çok nedenin bir kombinasyonu olarak ortaya çıkan bütün bu olup bitenlere kısaca bir göz atacak olursak:

6.1. SINIF TEORİSİNİN ÖNCÜ İSİMLERİNİN AĞIR BASMASI

Bilimsel yazında teorilerin ağırlığı ile o teorik yaklaşımı ortaya koyan öncü isimlerin ağırlığı arasında yakın bir bağ vardır. Sosyal bilimler literatüründe sınıf teorisinin elit teorisine oranla daha ağır basmasının altında yatan temel gerçeklerden biri de budur. Yani, sınıf teorisinin babası Karl Marks'ın, klasik elit teorisyenlerinden Vilfredo Pareto (1968), Gaetano Mosca (1939) ve Robert Michels (1962)'e oranla daha tanınmış ve etkin bir teorisyen olması sınıf teorisini daha ön plana çıkarmıştır.

6.2. İDEOLOJİ TEMELLİ ETKENLER

Teorilerin etkinlik ve popüleritesinde kurucu liderler kadar, teorilerin boy bulup yeşerdiği siyasi ve toplumsal ortam da büyük etkiye sahiptir. Bu durum elit teorisinin hor görülmesiyle de yakından ilişkilidir. Sınıf teorisi komünist bir çevrede, sosyalizmle de ilişkili olarak gelişme kaydetmişken, elit teorisi faşizmin gölgesinde kalmıştır. Elit teorisinin, özde faşizm ile hiç bir ilişkisi olmamasına rağmen, formüle edildiği dönem olan yirminci yüz yılın başlarında, teorinin boy gösterdiği toplumsal ortamda, faşist ideoloji hakimdi. Bu şanssız rastlantı, uzun yıllar elit teorisinin başını ağrıtan bir başka etkendir.

6.3. TERMİNOLOJİDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Elit teorisinin terminolojisinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan bazı nedenler de, elit teorisinin gelişimini engelleyen önemli etkenlerden biri olarak karşımıza çıkar. Fakat burada unutmamak gerekir ki, daha önceki bölümlerde de kısmen değinildiği gibi, sınıf teorisi de terminoloji sorununu henüz çözebilmiş değildir. Bu hatırlatmayı da dikkate alarak, elit teorisinin popüleritesine gölge düşüren terminolojik temelli problemlere kısaca bir göz atabiliriz (Etzioni, 1993: 26):

I. Elit kavramı zihinlerde elitlerin, toplumda en yeterli ve yetenekli, aynı zamanda da moral mükemmelliği sahip bireylerden oluşmuş bir grup olduğu şeklinde yanlış bir çağrışıma yol açmaktadır.

II. Yine elit kavramı zihinlere seçkincilik, elitlerin ve elitlerin ortaya koydukları kuralların övüldüğü şeklinde yanlış bir çağrışım yapmaktadır.

III. Yine elit teorisi, terminolojisine bakılarak, toplumların sosyo-politik yapısının aşırı basite indirgenmiş dikotomik yapıyı bir haritasını ortaya koyan bir teori olarak algılanmaktadır. Buna karşılık, sınıf teorisinin ise bu haritayı daha ayrıntılı ve analitik bir yolla gözler önüne serdiği gibi yanlış bir kanaat egemendir.

IV. Sınıf teorisinin sınıfsal kategorileri daha açık, seçik ve bazı temel ölçütlere dayandırarak belirlediği ve tanımladığı inancına karşın, elit teorisinin bunu yalnızca elitlere yönelik olarak gerçekleştirebildiği kanaati yaygındır. Bu kanaati paylaşılanlara göre, toplumun elitler dışında kalan kısmı, kendilerinin temel karakteristik özellikleri dikkate alınarak değil de, yalnızca “elitler dışında kalanlar” şeklinde bir dışlamayla tanımlanmaya çalışılmıştır.

6.4. HALKIN DIŞLANDIĞI YA DA DİKKATE ALINMADIĞI İDDİALARI

Marksist sınıf teorisinin, “sosyal hiyerarşinin alt tabakalarındaki bireylerin kendi geleceklerini ve kaderlerini belirlemede aktif olduğu, bu kesimlerin kendi ilgi ve çıkarlarını gerçekleştirme yönünde savaşımlar içinde olduğu” şeklinde bir kanı egemendir. Bu görüntüyü dikkate alan entelektüel çevrelerde, Marksist sınıf teorisinin göreceli de olsa daha demokratik ve daha eşitlikçi olduğu şeklinde bir kanı uyanmaktadır. Bu durum ise sınıf teorisini, bu camiaya daha çekici ve sempatik göstermektedir. Öte yandan, “toplumların elitlerin dışında kalan kısmını halk olarak tanımladığı” düşünülen elit teorisinin, halkı “pasif, ilgisiz, uyuşuk, kimlik yoksunu” şekilde tanımladığına ilişkin son derece yanlış bir kanaat yayılmaya çalışılmaktadır.

6.5. BAZI ELİT TEORİSYENLERİNİN NEDEN OLDUĞU YANLIŞ DEĞERLENDİRMELER

Bütün bu anlatılanların yanı sıra elit teorisi geleneğini izleyen bazı araştırmacılarının, bilerek ya da bilmeden yol açtığı bazı yanlış izlenimler de, elit teorisine önemli ölçüde zarar vermiştir. Özellikle bazı teorisyenlerin, elit sosyolojisine yönelik çalışmalarında çok katı bir şekilde seçkinci (elitist) yaklaşımı ön plana çıkarmış olmaları, “elit teorisinin yalnızca seçkinci yaklaşımdan ibaret olduğu” gibi, yine son derece yanlış bir kanaatin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Elit teorisi konusundaki bu yanlış yargı da, diğer etkenlerle birlikte elit teorisinin gelişmesinin önünde ayak bağı olmuştur.

7. ELİT TEORİSİNE İLİŞKİN GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yukarıda değinilen nedenlerden dolayı elit teorisi uzun yıllar hak ettiği akademik ilgiden ve ünden yoksun kalmış olmasına rağmen, bütün bu olumsuzlukların daha uzun süremeyeceği ve bu teorinin sosyal bilimler alanında hak ettiği yere ve değere kavuşacağı anlaşılıyor. Zaten objektif bir gözle ve ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, elit teorisinin gerçek yüzünün sanılandan çok daha farklı olduğu ve yukarıdaki eleştirileri hiç de hak etmediği görülür.

Çünkü: Öncelikle vurgulamak gerekir ki, **elit teorisi kesinlikle aşırı basite indirgeyici değildir.** Mills'in ve öteki bazı elit teorisyenlerinin çalışmaları açıkça gösteriyor ki, elit teorisi toplumların güç yapılarını yalnızca, halk ve elit şeklinde aşırı şekilde basite indirgeyici bir tutum içinde değildir. Aslında bu dikotomik sınıflandırmanın dışında daha çok, trikotomik (üçlü) bir sınıflandırma (elit, alt elitler ve halk) kullanılır. Hatta son yıllarda günümüz sosyologlarından Arslan (1999), toplumun iktidar yapısına yönelik olarak beşli bir sınıflandırma önermiştir ve bu yaklaşım büyük ölçüde kabul görmüştür. Hatırlanacağı gibi Arslan'ın bu kategorizasyonu elitler, gölge elitler, alt elitler, elitimsiler ve halktan oluşmaktadır.

Unutulmamalıdır ki, elit teorisinin bu kategorizasyonu, en az sınıf teorisinin yaptığı kadar gelişmiş bir sınıflandırmadır. Yani toplumun sınıf teorisyenlerince alt, orta ve üst sınıf şeklinde üçlü bir yapılandırmaya ayrıştırılması aşırı basite indirgeyicilik olmuyor da; elit teorisyenlerinin yapmış oldukları aşırı basitleştirme oluyor bu anlaşılır ve kabul edilir bir durum değildir. Bunun da ötesinde, sosyal bilimlerde basite indirgemenin gocunmamak ve çekinmemek gerekir. Çünkü bu yöntem sosyal bilimcilerin, toplumun karmaşık sosyal yapısını anlayıp açıklamak için sıkça baş vurdukları bir yöntemdir. Aşırıya kaçmamak koşuluyla, dozajı iyi ayarlanmış bir basite indirgeme sosyal bilimler açısından bir ihtiyaç, bunun da ötesinde bir zorunluluktur.

Elit teorisinin özünde kesinlikle elitizm (seçkinlik) de yoktur. Elit teorisinin seçkinci bir kimliğe sahip olduğu şeklindeki yanılsamaya gelince: Etzioni'nin (1993: 30) de açıkça gösterdiği gibi, akademik bir kimliğe sahip olan bu yaklaşım ideolojik açıdan kesinlikle nötr bir niteliktedir. Bu yaklaşım içinde elitler de hiç bir zaman, toplumsal hayatta öteki bireylere oranla daha iyi, daha üstün, akli ve ahlaki yeterlilikleri bakımından daha gelişmiş bireylerdir şeklinde tanımlanmamıştır. Böylesi bir tanımlamanın zaten, akademik gelenek içerisinde de yeri yoktur. Elit teorisi hiç bir zaman ve hiç bir şekilde, hiç bir kişi ya da grubu övüp ön plana çıkarmaz. Tersine her bireye ve her gruba aynı mesafede durur. Elitleri de bir sosyal obje olarak algılar ve tanımlamasını da, hiç bir değer yükü ve ideolojik anlam yüklemeksizin yapar.

Öte yandan, bazılarının iddialarının aksine, elit teorisinin herhangi bir ideolojiyle, hele hele faşizm ile uzaktan yakından ilişkisi (Moysner, 1987: 13). Nasıl ki, Marksist yaklaşım obje olarak sınıfları ele alıp incelediği için "sınıfçı" bir yaklaşım olarak suçlanmıyorsa; elit teorisi de inceleme konusu olarak elitleri seçmiş olmasından dolayı "elitist" bir teori şeklinde damgalanamaz.

Yeri gelmişken bu konu ile ilişkisi olduğu için açıklık getirilmesi gereken bir başka nokta da, elitist (seçkinci) yaklaşımla ilgilidir. Daha önce ayrıntılı bir şekilde açıklandığı

gibi, elitist yaklaşım elit teorisi içindeki açılımlardan yalnızca bir tanesidir. Elit teorisini salt bu yaklaşıma indirgemenin ise bilimsellik ile uzaktan yakından ilişkisi olamaz. Ayrıca vurgulamakta yarar var, elitist yaklaşım da, aynen elit teorisinin öteki açılımları gibi, elit olgusuna akademik bir bakış açısıyla yaklaşır. Elitleri göğe çıkarıp başkalarını yere batırmak ya da belli bir ideolojinin borazanlığını yapmak gibi bir amaç ya da kaygı taşımaz.

Elit teorisi kesinlikle antidemokratik ya da eşitlik karşıtı bir söylem içinde değildir. Elit teorisinin demokrasi karşıtı ya da eşitliği yadsıyan bir yaklaşım içinde olduğu iddialarının da hiç bir gerçeklik payı yoktur. Bu yaklaşım içindeki demokratik elit teorisi ve demo elit perspektif tarafsız bir gözle incelendiğinde, “elit teorisinin anti demokratik olduğu, demokratik teoriyi yadsıdığı, gibi” iddiaların, yersiz ve yanlış karalamalardan ibaret olduğu açıkça anlaşılır.

Elit teorisi kesinlikle halk düşmanı ya da halkı küçümseyici bir tutum içinde değildir. Daha önceki bölümde de dile getirildiği gibi, elit teorisinin halkı “pasif, ilgisiz, uyuşuk, kimlik yoksunu” şekilde tanımladığına ilişkin son derece yanlış bir kanaat yayılmaya çalışılmaktadır. Böylesi ağır iftira ve karalama kokan yargıların, akademik yaklaşımla ve bilimsellikle hiç bir ilişkisi olamaz. Kaldı ki, elit teorisinin özünde halkın yadsınamaz bir yeri ve önemi vardır. Elitlerin varlık sebebinin halk olduğu, halk olmaksızın elitlerin bir hiç olduğu gerçeği, elit teorisi içinde sıklıkla vurgulanır. Çalışmanın, elit teorisi başlığı altında yer alan bölümlerine şöyle bir göz atılırsa, bu türden kasıtlı iddiaların gerçek dışılığı kendiliğinden görülür. Sözün özü bu yaklaşım halkı değerlendirirken de, aynen elitleri değerlendirirken kullandığı tarafsız ve objektif tavrı takınır: Halkı da bilimsel bir yaklaşım içinde inceleyip, değer yükünden arındırılmış nötr bir kavram olarak kullanır.

KAYNAKÇA

ARSLAN, A. (2004-a), “The Theories on the Power: Class Theory”, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı:2.

ARSLAN, A. (2004-b), “The Theories on the Power: Elite Theory”, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1.

ARSLAN, A. (2003), “Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, 2003 / 2, ss. 115-135.

ARSLAN, A. (1999-a), “Researching Sensitive Topics with Elites: Perspectives, Problems and Outcomes”, Guildford: University of Surrey.

ARSLAN, A. (1999-b), *Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions*

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2006 16 (1)

and Social Backgrounds of Turkish Elites, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology (PhD Thesis).

ARSLAN, A. (1995), *Turkish Political Elites: Top Political Leadership in Turkey and Social Construction of Turkish Political Elites*, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology.

BACHRACH, P. - Baratz, M. (1962), "Two Faces of Power", *American Political Science*, Review, vol. LVI.

DAHL, R. (1961), *Who Governs?*, New Haven, Yale UP.

DAHL, R. (1959), *Social Science Research on Business*, NY: Columbia UP.

DAHL, R. (1958), "A Critique of the Ruling Elite Model", *American Political Science*, Review, v.1,2.

DOMHOFF, W. (1970), *The Higher Circles*, New York: Prentice Hall.

ETZIONI-HALEVY, E. (1997), *Class & Elites in Democracy and Democratisation*, New York: Garland Publishing.

ETZONI, H. (1993), *The Elite Connection*, London: Polity Press.

GIDDENS, A. - Stanworth, (1980), *Elites And Power in British Society*, London: Cambridge University Press.

HINDESS, . (1987), *Politics and Class Analysis*, Oxford: Basil Blackwell.

HUNTER, F. (1959), *Top Leadership USA*, Chapel Hill: University of Carolina Press.

JARY, D. - Jary, J. (1991), *Dictionary of Sociology*, Glasgow: Harper Collins.

MARX, K. (1974), *Theories of Surplus Value*, Moscow: Progress Publishers.

MARX, K. - Engels, F. (1970), *The German Ideology*, New York: International Publishers.

MEISEL, J. (1962), *The Myth of the Ruling Class: Gaetano Mosca and Elite*, Michigan: Michigan UP.

MICHELS, R. (1962), *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, New York: Collier-MacMillan.

MILLS, C.W. (1956), *The Power Elite*, London: Oxford University Press.

MOSCA, G. (1939), *The Ruling Class*, New York: McGraw Hill.

MOYSER, G. & Wagstaffe, M. (1987), *Research Methods for Elite Studies*, London: Allen & Unwin.

OYEN, E. (1990), *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*, London: Sage.

PARETO, V. (1968), *The Rise and Fall of the Elites*, New Jersey: The Bedminster.

PRESTHUS, R. (1964), *Men at the Top*, New York: Oxford UP.

SCOTT, J. (1995), *Sociological Theory: Contemporary Debates*, Aldershot: Edward Elgar.

SCOTT, J. (1991), *Who Rules Britain*, Cambridge: Polity Press.

ÖĞRENCİLERDE YALNIZLIK VE SOSYAL DESTEK İLE BUNLARA ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ*

The Assesment Loneliness And Social Support And These Influencing Some Agents At Students

Hafize ÖZTÜRK¹ Feyza NAZİK SEVİNDİK² Seyhan Ç. YAMAN³

ÖZET

Bu çalışmayla amaçlanan Elazığ Sağlık Yüksekokulu'ndaki öğrencilerin sosyal destek ve yalnızlık durumlarının ve bunlara etki eden faktörlerin incelenmesidir. Araştırmanın evreni Fırat Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu'nun tüm bölümlerinde (hemşirelik, sağlık memurluğu, ebelik) okuyan öğrenciler olup, örnekleme ise 1999-2000 öğretim yılında araştırmanın yapıldığı tarihlerde derse devam eden ve çalışmaya katılan öğrenciler oluşturmuştur (n=258). Verilerin toplanmasında, araştırmacılar tarafından hazırlanan " Bilgi Formu" , Zimet ve ark. (1988) tarafından geliştirilmiş olup Eker ve ark. (1995) tarafından dilimize uygun geçerlilik ve güvenilirliği yapılan "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (MSPSS= Multidimensional Scale of Perceived Social Support)" ve Russel ve arkadaşlarının geliştirdiği (1980) ve Demir (1989) tarafından geçerliliği ve güvenilirliği yapılan "UCLA Yalnızlık Ölçeği" kullanılmıştır. Veriler yüzdeler, ki-kare, student t testi ve varyans analizi ile değerlendirilmiştir. Tüm öğrencilerin sosyal destek puan ortalaması 62.81 (SD= 15.81), yalnızlık ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 39.48 (SD= 9.59) dir. Öğrencilerin %55.4 ile kendilerini düşük düzeyde yalnız hissettiklerini belirtmişlerdir. Sonuç olarak, ana-baba tutumunun sosyal destek ile ilişkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal destek, yalnızlık, öğrenci.

ABSTRACT

The aim of the study is to research social support and loneliness and these influencing factors at students High School of Health. The samples were formed Fırat University High School of Health students (n=258). The data were used the questionnaire to prepare by researchers. "MSPSS (Multidimensional Scale Of Perceived Social Support)" to develop by Zimet and at all (1988) and build up validity and reliability by Eker et all (1995); "UCLA Loneliness Scale" to develop by Russel et all (1980) used, which validity and reliability build up by Aydın and Demir (1988). Using percentage values, Chi-square, student T test and variance made statistical analysis of data. Of student are 62.81(SD=15.81) points of social support and 39.48(SD=9.59) points of loneliness. As a result, the students have been stated 55.4% low-level loneliness themselves. There are significant support with behavior of mother and father to their children (F=3.4455, p=0.0174)

Key Words: Social support, loneliness, student.

* 1. Uluslar arası-5.Ulusal Hemşirelik Eğitimi Kongre'sinde poster bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Ege Üniversitesi İzmir Atatürk Sağlık Yüksekokulu, hafize@med.ege.edu.tr.

² Fırat Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu.

³ Fırat Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu.

GİRİŞ

Sosyal destek, genellikle stres altındaki ya da güç durumdaki bireye yakından bağlı olduğu eş, aile, arkadaş gibi insanlar tarafından sağlanan maddi- manevi yardım olarak kabul edilmiştir. 1970'lerin ortalarından itibaren, baş etme kaynağı olarak sosyal desteğin rolü büyük ilgi görmüştür Sosyal destek kuramlarında genel olarak sosyal desteğin yaşam boyu gerekli olduğu, ait olma duygusunu yaratan kişiler arası ilişkileri de kapsadığı ve olumlu yönde bir etkileşim olduğu kabul edilir. Diğer taraftan sosyal desteklerin sevgi, şefkat, yeterlik, benlik saygısı, bir gruba ait olma gibi sosyal gereksinimleri karşılayarak fizik ve ruh sağlığını olumlu bir biçimde etkilediği düşünülmektedir (Sorias 1988a, Sorias 1988b, Özgür 1993).

Sosyal destek konusunda yapılan çalışmalarda iki önemli yaklaşım üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi, sosyal destek ile sağlık arasında doğrudan bir ilişki bulunduğunu savunmaktadır (Main or Direct Effect Model). Doğrudan etkiler olarak da isimlendirilen bu yaklaşıma göre sosyal destek , bireyin sağlığı üzerinde her koşulda olumlu etki göstermektedir. Sosyal bakımdan kabul görme duygusu, kişinin özsaygısını artırmasının yanı sıra, yaşamın süreklilik ve belirlilik kazanmasına da yardımcı olur (Arkar 2004, Cohen 1985, Sorias 1988b). İkinci yaklaşıma göre ise; sosyal desteğin en önemli işlevi stres verici yaşam olaylarının yarattığı zararları azaltarak ya da dengeleyerek ruh sağlığını korumasıdır (Buffering Effect Model) (Arkar 2004, Banaz 1992, Sorias 1988b). Sosyal desteğin birey için yüksek strese karşı tampon işlevi gördüğünü yada bireyin fiziksel ve psikolojik sağlığı üzerindeki yararlı etkilerini neyin belirlediği henüz açık değildir. Her iki model kuramsal olarak birbirlerinden farklılık gösterebilir de, modeller arasında geçişlilik söz konusudur. Örneğin yeni bir duruma uyum sürecinde sosyal ilişkiler strese karşı tampon etkisi yaratırken, uyum gerçekleştiğinde, sosyal destek dolaysız etki haline dönüşmektedir (Şahin 1999). Kişinin stres yaratıcı olaylarla karşılaşınca, sosyal destek ağı içerisindeki bireylerin, kişinin sorunlarla başa çıkabilmesi için gerekli kaynakları sağlaması temeline dayanır. Bu modele göre sosyal destekler, stres yaratıcı olayların değerlendirilmesini etkileyerek, olumsuz yaşam olaylarının fiziksel ve psikolojik sağlık üzerindeki zarar verici etkilerini azaltma işlevi görürler (Sorias 1988a, Şahin 1999). Örneğin polislerde iş stresini azaltmada sosyal desteğinde ilişkili olduğu görülmüştür (www.egm.gov.tr/apk/dergi). Çalışanların yaşadıkları stresle baş edebilmeleri için sosyal hayata daha fazla katılmaları ve değişimin olumsuz etkilerine karşı güçlendirilmeleri gerekmektedir. Bunun için işyerleri sosyal destek çalışmalarını ile desteklenmelidir (Ekinci 2003).

Ergenlerde yaşam olayları, algılanan sosyal destek ve psikolojik düzensizlikler arasındaki ilişki araştırılmış, elde edilen sonuçlara göre;

- Algılanan sosyal destek ile, olumsuz yaşam olaylarının psikolojik düzensizliklerde anlamlı bir faktör olduğu saptanmıştır.
- Olumsuz yaşam olayları ile psikolojik düzensizlikler arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Ancak bu ilişki, demografik değişkenler açısından farklılık göstermektedir (cinsiyet, yaşanan olayın türü, psiko-sosyal çevrenin değişimi açısından).
- Olumlu ve nötr yaşam olaylarıyla psikolojik düzensizlikler arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.
- Algılanan sosyal destek ile psikolojik düzensizlikler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sosyal destek açısından doyum azaldıkça, depresyon, anksiyete, somatik yakınmalar ve kişiler arası ilişkilerde duyarlılık artmaktadır.
- Algılanan sosyal desteğin türü önemli bulunmamıştır (Banaz 1992).

Yalnızlık, subjektif bir kavram olarak düşünüldüğünde, boş hissetme ve kendini bırakmanın duygusal ifadesi olarak tanımlanabilir. Bireyin sosyal çevresiyle iletişiminin hem niteliksel hem de niceliksel bozulması durumunda yaşanan hoş olmayan bir duygudur (Arkar 2004, Öz 2004). Yalnızlık, çağın getirdiği hızlı değişimle insanları son yıllarda en çok korkutan sorunlardan biri olmuştur. Hızlı, hareketli yaşam koşulları ve değişimler insanların dengesini zorlamakta; beraberinde güvensizliği, yabancılaşmayı, ilişkilerde yüzeyselliği getirmekte olup, giderek insanların kendi kendilerine olmaları ağırlık kazanmakta, sosyal çevreleri sınırlanmakta, birbirlerine zaman ayırma ve bunun gerekliliği göz ardı edilmektedir. Tüm bu sorunlar, insanlarla ilişkilerin bozulmasına, aile içi ilişkilerden arkadaş, akraba, çalışma yaşamı, hasta-sağlık ekibi ilişkilerine kadar yansımaktadır (Alkan 1998).

Yalnızlık, her yaş döneminde görülebilir. Yalnızlık yaşantısı kişiliğin tam olarak gelişmemesi nedeniyle yaşamın ilk yıllarında üstü kapalı olarak yaşanabilir. Yenidoğan bebek annesinden ya da bakıcısından aldığı sıcak ve sevecen yakınlık ile gereksinimlerinin anında karşılanmasına bağlı olarak temel güven duygusu gelişir. Yaşam boyunca kişilerin kendilerini en fazla yalnız hissettikleri dönemler, ergenlik ve genç erişkinlik dönemleridir. Lise öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ve psikolojik gereksinimlerinin incelendiği bir çalışmada, öğrencilerin yalnızlık düzeyi; sınıf, cinsiyet, kardeş sayısı, ebeveynin sağ olup olmaması, anne-baba eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Aynı çalışmada, kızların duyarlılık, bağımsızlık, yakınlık, duyguları anlama, başkalarından yakınlık görme gereksinimi erkeklerinkinden, erkeklerin ise karşı cinsle ilişki gereksinimi kızlardan anlamlı derecede yüksek çıkmıştır. Adölesanda

kişiliğini bulma, kendini kabul ettirme ve bir gruba girme gibi gereksinimlerin dengeli bir şekilde karşılanması durumunda yalnızlık azalmaktadır (Öz 2004). Yalnız öğrenciler büyük bir olasılıkla sosyal olarak kısıtlanmış dolayısıyla da kişiler arası iletişim becerileri gelişmemiş kişilerdir (Öz 2004, Yüksel 2002). Yalnız öğrencilerin sosyal ağları daha küçüktür. Onların aile ve arkadaşlarından daha düşük destek almaktadırlar. Algılanan sosyal destek azalmasıyla, yalnızlık daha büyük içsel psikolojik semptomlara ve olumsuz deneyimlere neden olmaktadır (Arkar 2004, Seginer 2004).

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın konusu: Sosyal destek son 20 yılda üzerinde çalışılmaya başlanmış önemli konulardan biridir. Kişilerde yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin birbirinden etkilendiği düşünülmektedir. Öğrencilerin kendilerini gerçekleştirme ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesi, üniversite yönetici ve eğitimcilerini ilgilendiren bir konudur. Çünkü, onların sağlıkları ve davranışlarını etkileyen sosyal destek faktörleri, yalnızlık durumları ve bunları etkileyen faktörlerin belirlenmesiyle eğitim süreci daha anlamlı ve gerçekçi olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın amacı ve önemi: Üniversite öğrencilerinde yalnızlık ve sosyal destek düzeylerinin belirlenmesi; eğitim sebebiyle yaşadıkları çevreden ve ailelerinden ayrılmak durumunda kalan bireylerin, yaşadıkları yalnızlığı belirlemek, öğrencilerin eğitimleri süresince oluşturdukları sosyal ağ ve sosyal destek faktörlerini belirlemek ve bu durumun yalnızlık ile ilişkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, öğretim elemanlarının öğrencilere daha profesyonel yardım edebilmelerine, öğrencilerin içinde buldukları psikolojik durumu anlamalarına ve yaşadıkları problemlerin çözümünde empati yapmalarına olanak sağlayacaktır.

Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin sosyal destek ve yalnızlık durumları ve bunlara etki eden faktörlerin incelenmesi amacıyla tanımlayıcı olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın evreni: Evren, 1999-2000 Eğitim yılında Fırat Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu'nun Hemşirelik, Sağlık Memurluğu ve Ebelik Bölümlerinde okuyan toplam 285 öğrenci olup, örnekleme ise araştırmanın yapıldığı tarihlerde derse devam eden, tüm sınıflarda okuyan ve çalışmaya katılmayı kabul eden öğrenciler oluşturmuştur (n= 258). Araştırmaya katılım oranı %90.52'dir.

Verilerin toplanmasında, araştırmacılar tarafından hazırlanan " Bilgi Formu", ile öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri ve aile durumlarını belirlenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Zimet ve ark. (1988) tarafından geliştirilmiş olan "Çok Boyutlu

Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (MSPSS= Multidimensional Scale of Perceived Social Support)” kullanılmıştır (Eker 1995). Sosyal destek ölçeğinin aile, arkadaş ve özel insan olmak üzere üç alt ölçeği vardır. Ölçekten alınacak en düşük puan 12, en yüksek puan ise 84’tür. Alt ölçeklerden alınabilecek en düşük puan 3, en yüksek puan 7’dir. Bu ölçekte puan yükseldikçe sosyal destek faktörleri artmaktadır.

Ayrıca, Russel ve arkadaşlarının geliştirdiği (1980), Demir (1988) tarafından geçerliliği ve güvenilirliği yapılan “UCLA Yalnızlık Ölçeği” kullanılmıştır. Yalnızlık ölçeğinde ise alınan puan arttıkça yalnızlık artmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 80, en düşük puan 20’dir. Puanın 20-40 arasında olması düşük düzey, 41-60 arası orta düzey ve 61-80 arası ise yüksek düzey yalnızlığı göstermektedir (Demir 1989).

Veriler, SPSS bilgisayar programında yüzdellik, ki-kare, t testi ve varyans analizi ile değerlendirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmaya katılan öğrencilerin %51.2’si 21-25 yaş grubunda; %76.4’ünün bayan; %96.9’unun bekar; % 36.8’inin ebelik, %34,5’inin hemşirelik ve %26,0’sının sağlık memurluğu bölümünde okudukları; %28.7’si birinci sınıfta, %28,7’sinin ikinci sınıf, %20,5’inin üçüncü sınıf ve %22,1’inin dördüncü sınıf öğrencisi oldukları belirlenmiştir.

Öğrencilerin % 96.9’unun annesi, %91.9’unun babası yaşamaktadır. Öğrencilerin anne ve babalarının eğitim durumlarına bakıldığında ise; annelerinin %33,3’ünün okur-yazar olmadığı, %9,7’sinin okur-yazar, %39,1’inin ilkökul, %9,3’ünün ortaokul mezunu ve %5,4’ünün lise ve üzeri eğitime sahip olduğu; babalarının da %3,5’inin okur-yazar olmadığı, %4,7’sinin okur-yazar, %29.8’inin ilkökul, %17,4’ünün ortaokul ve %36,4’ünün de lise ve üzeri eğitime sahip oldukları belirlenmiştir. Öğrenciler yaşadıkları yer olarak % 51.2 ‘si aileleriyle birlikte kaldıklarını, %27.1’i ise yurttan kaldıklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilere anne ve baba tutumları sorulduğunda, %66.3 oranında ailelerinin ilgili, sevecen, % 19.8’inin demokratik oldukları, % 1.9’unun ilgisiz olduklarını belirtmişlerdir. Karadeniz’in yapmış olduğu çalışmada (1997), gençler ailelerinden en çok sevgi, anlayış, kendi kararlarına saygı beklemekte olduklarını ifade etmişlerdir. Fadiloğlu ve ark. yapmış olduğu bir çalışmada ise (1990), öğrenciler % 51.72 oranında ailelerinin destekleyici olduklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlar, öğrencilerimizin sosyal destek aile alt ölçeğinden aldıkları puanla paralellik göstermektedir. Ebeveynler ve çocuk arasında rahat ve serbest fikir alışverişinde bulunma, her iki tarafın huzur içinde ilişkilerini yürütmesini kolaylaştırabilir.

Gelişmekte olan ülkemizde bugün gençlere dolayısıyla onları üretken bir kuşak olarak yetiştirilmeleri için anne-baba ve eğitimcilere büyük görevler düşmektedir (Bilen..., Fadiloğlu 1990, Karadeniz 1997).

Öğrencilerin kendilerini en iyi tanımlayan özellikleri, en yüksek % 23.6 ile dürüst ve %15.5 ile girişken-aktif olduklarını belirtirken, en düşük % 3.9 ile araştırmacı olduklarını belirtmişlerdir. Günümüzde kendisi ile barışık, çevresi ile uyumlu gençlerin girişken, daha başarılı, içinde buldukları topluma daha yararlı oldukları saptanmıştır. Durmuş çalışmasında, hemşirelik öğrencilerinde liderlik tavrının geliştirilmesi için girişkenlik, atılganlıklarının desteklenmesi gerektiğini söylemiştir (Durmuş 2000).

Tablo 1: Öğrencilerin bölümlerini seçme nedenleri, aldıkları eğitimden memnun olma durumları ve memnun olmama nedenlerine göre dağılımları.

Bölümlerini Seçme Nedenleri (n=258)	Sayı	Yüzde
Kendi isteğim	63	24,4
Tesadüfen	67	26,0
Kendi dışındaki nedenler	128	49,6
Memnun Olma Durumu		
Memnun olan	48	18.6
Memnun olmayan	210	81.4
Memnun Olmama Nedenleri		
Teorikle ilgili nedenler	265	30.1
Sosyal faaliyetlerle ilgili nedenler	262	29.8
Eğitim ortamı ile ilgili nedenler	176	20.0
Uygulamayla ilgili nedenler	147	16.7
Diğer	30	3.4
TOPLAM*	880	100

*Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.

Öğrencilerin bölümlerine kendi isteğiyle gelenlerin oranı %24.4 'dür (Tablo 1). Mesleğe başlamada kişinin mesleği ile ilgili umutları vardır. Bunlar, mesleğin prestiji ile, kendi eğitim biçimiyle, yetenekleriyle ve önemli diğer kişilerin arzularıyla yakın ilişkilidir. Ege ve ark. çalışmasında (2000), ebelik öğrencilerinin yalnızca % 15.7'si kendi istekleri ile bölümü seçtiklerini belirtmişlerdir. Karadağ ve ark. yaptıkları başka bir araştırmada ise (2000), ebelik öğrencilerinin yalnızca % 12'si, sağlık memurluğu öğrencilerinin %6 'sı birinci tercih olarak bölümlerini seçtiklerini, Rahman ve ark. çalışmasında da (2000), sağlık memurluğu öğrencilerinin %75'i bölüme istemeden geldiklerini söylemişlerdir. Bu sonuçlar bizim çalışmamızla benzerlik göstermektedir (Ege 2000, Karadağ 2000, Rahman 2000).

Tablo 1'de öğrencilerin %18.6'sının aldıkları eğitimden memnun olduklarını görülmektedir. Eğitimlerinden memnun olmama nedenlerine bakıldığında ise; öğrencilerin %30.1'i derslerin teorikleri ile ilgili (teorik bilginin yetersiz oluşu, yoğun ve ağır olması, ezbere dayalı olması gibi), % 29.8 'inin sosyal faaliyetlerle ilgili, % 20'si

eğitim ortamı ile ilgili (ortamın baskıcı olması, yeterli olmaması gibi) nedenleri belirtmişlerdir.

Çalışmaya katılan öğrencilere “bir sorun ile karşılaştığınızda sorununuzu nasıl çözümler ya da baş edersiniz?” diye sorulduğunda; %26.0 ‘zamana bıraktığını’, %18.2’si ise ‘aklına ilk geleni yaptığını’, %43.4’ü de ‘sorununu sistematik olarak çözdüğünü’ şeklinde yanıtlamışlardır.

Öğrencilerin sorunlarını en fazla konuştukları kişiye baktığımızda % 47.7’si arkadaşlarını, % 28.3’ü ailesini ve % 17.1’i ise hiç kimse ile konuşmadıklarını söylemişlerdir. Öğretmenleri ile konuşanların oranı ise %0.4 olarak belirtilmiştir. Fadiloğlu ve ark. çalışmasında (1990), öğrencilerin % 46.55 ‘i herhangi bir problemleri olduğunda önce arkadaşlarına başvurduklarını bildirmişlerdir. Bu sonuç, duygusal destek içinde bulunan sırdaş ilişkisine bağlanabilir. Conk ve ark. çalışmasında da (1990), benzerlik göstermekte ve bu da gencin sorunlarına kalıcı çözümler bulmasını engellemektedir. Öğrencilerin sorunlarını paylaşacak birilerinin olmasının sosyal desteği artırıcı ve yalnızlığı azaltıcı etkisi olduğunu ortaya koymaktadır (Conk 1990, Fadiloğlu 1990).

Tablo 2: Öğrencilerin yalnızlık gruplarına göre dağılımı.

Yalnızlık Grupları	Sayı	Yüzde
Düşük düzey yalnızlık (20-40)	143	55.4
Orta düzey yalnızlık (41-60)	109	42.3
Yüksek düzey yalnızlık (61-80)	6	2,3
TOPLAM	258	100

Öğrencilerin yalnızlık puan ortalamaları 39.48’dir (min=23.00, max=69.00). Tablo 2 incelendiğinde, öğrencilerin % 55.4’ünün düşük düzeyde, % 2.3’ünün yüksek düzeyde yalnızlık hissettiği görülmektedir. Seginer ve ark çalışmasında (2004), adölesanlarda yalnızlık puanlarının düşük olduğu saptanmıştır. Arkar ve ark. sağlıkla ilişkili yaşam kalitesi, sosyal destek, sosyal ağ ve yalnızlık arasındaki ilişkileri sınamak amacıyla yaptığı çalışmasında (2004), yalnızlık puan ortalaması $36,16 \pm 10,0$ olarak belirtilmiştir. Starch ve ark. adölesan kızlarda yaptıkları çalışmada (2004), yalnızlık puan ortalamasını $25,82 \pm 8,76$ olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin sosyal destek puanlarının yüksek olması yalnızlıklarının düşük olmasında etkili bir faktör olabileceğini düşündürmektedir. Bireyin sosyal çevresinin bazı özelliklerinin yalnızlık ile ilgili olduğu belirtilmektedir. Örneğin sosyal ilişki sıklığı, sosyal ilişki ağı, ve yoğunluğu az olan bireylerin yalnızlığı daha çok yaşadıkları görülmektedir (Arkar 2004, Öz 2004).

Öğrencilerin cinsiyetine, yaş grubuna, okudukları bölüme, sınıflarına, medeni durumlarına, annenin sağ olma durumu, babanın sağ olma durumu, aldıkları eğitimden

memnun olma durumlarına göre yalnızlık gruplarına göre yapılan ki-kare analizinde $p>0.05$ düzeyinde anlamlılık bulunamamıştır .

Yapılan varyans analizine göre;

• Öğrencilerin tanımladıkları kendi özellikleri ile yalnızlık puan ortalaması arasında yapılan analiz sonucunda anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($F=2.601$, $p=0.010$).

• Anne eğitimi ile yalnızlık arasında istatistik düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($F=2.277$, $p=0.037$).

• Herhangi bir sorunla karşılaştıklarında baş etme yöntemleri ile yalnızlık arasında anlamlılık bulunmuştur ($F=5.574$, $p=0.000$).

• Ana-baba tutumları, yaşadıkları yer, baba eğitimi, sınıf, bölüm ve yaşları yalnızlık puan ortalaması arasında da anlamlı bir sonuç bulunamamıştır.

Yalnızlık konusunda bireysel farklar (dışa dönüklük, kendini açma) ve sosyal ağ değişkenlerinin ele alındığı bir araştırmada (Banaz 1992), 97 erkek ve 82 kız öğrenciyle çalışılmış. Bireysel farklar ve sosyal ağ değişkenleri, yalnızlığın öncülleri olarak kabul edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, sosyal ağların yoğunluğu ile yalnızlık arasında ilişki bulunmuştur. Dışa dönüklük ile yalnızlık arasındaki ilişki ancak sosyal ağ değişkenleri ile birlikte ele alındığında bir anlam kazanmaktadır (Banaz 1992).

Tablo 3: Öğrencilerin sosyal destek ve sosyal destek alt ölçeklerinden aldıkları puanlara göre dağılımları

	Ortalama	SD	Min-max
Sosyal destek puanı	62.81	15.80	9-84
Aile alt ölçeği puanı	22.97	5.78	4-28
Arkadaş alt ölçek puanı	20.43	6.43	4-28
Özel insan alt ölçek puanı	19.13	8.54	4-28

Tablo 3’de öğrencilerin sosyal destek ve alt ölçeklerinden aldıkları puanları verilmektedir. Sosyal destek puan ortalaması 62.81 ± 15.80 ’dir. Sosyal destek aile alt ölçeği puan ortalaması 22.97 ± 5.78 , arkadaş alt ölçeği puan ortalaması 20.43 ± 6.43 ve özel insan alt ölçeği puan ortalaması ise 19.13 ± 8.54 dür. Sonuçlar, Arkar ve ark sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Arkar 2004).

Yapılan istatistiksel analiz sonuçlarına göre;

• Öğrencinin yaşı, bölümü, sınıfı, öğrencinin kendini tanımladığı özelliği ile sosyal destek puanı ve sosyal destek alt ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunamamıştır.

• Cinsiyet ile sosyal destek aile alt ölçeği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak, Mahon ve ark. adölesanların gelişimsel dönemlerine göre sosyal destek, ve yalnızlık arasındaki farklılığı belirlemek için yaptıkları çalışmada

(1994), kızların erkeklere göre algılanan sosyal destek puanlarının daha yüksek olduğunu ancak cinsiyetler arasında farklılığın olmadığını belirtmişlerdir (Mahon 1994). Hays ve Oxley'in yaptıkları bir çalışmada, kızların arkadaşları ile daha fazla görüştikleri ve erkeklere oranla, daha çok duygusal ve bilişsel destek aldıklarını saptamıştır (Banaz 1992).

- Medeni durum ile sosyal destek alt ölçeği arasında yapılan istatistiksel analizde anlamlılık bulunmuştur (F= 4.744, p=0.030).

- Sosyal destek, özel insan ve arkadaş alt ölçeği puanlarıyla annenin sağ olma durumunun ilişkili olmadığı, yalnızca sosyal destek aile alt ölçeği puan toplamı ile anlamlı olduğu tespit edilmiştir (F=16.116, p=0.000). Ancak, sosyal destek puanı ve sosyal destek alt ölçek puanları a toplamı ile babanın yaşama durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunamamıştır.

- Ana-baba tutumları ile sosyal destek puanı, aile sosyal destek alt ölçeği ortalaması arasında anlamlı sonuç bulunmuştur (F=2,682, p=0.032; F=10.647, p=0.000).

- Öğrencinin karşılaştığı sorunlarla baş etme yöntemleri ile sosyal destek puanı ve sosyal destek alt ölçek puanlarıyla arasında anlamlı (Sosyal destek için; F=4.005, p=0.002, arkadaş alt ölçeği için; F=2.947, p=0.013, aile alt ölçeği; F=2.637, p=0.024, özel insan alt ölçeği; F=2.796, p=0.018) bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 4: Yalnızlık ve Sosyal destek, sosyal destek alt ölçek puan ortalamaları arasında ilişkinin dağılımı

	Sosyal Destek alt ölçekleri			
	Sosyal destek puan ortalaması	Aile alt ölçeği puan ortalaması	Arkadaş alt ölçeği puan ortalaması	Özel alt ölçeği puan ortalaması
Yalnızlık	-,638 ,000	-,378 ,000	-,542 ,000	-,467 ,000
Sosyal destek puan ortalaması		,577 ,000	,757 ,000	,810 ,000
Aile alt ölçeği puan ortalaması			,239 ,000	,226 ,000
Arkadaş alt ölçeği puan ortalaması				,488 ,000

Tablo 4'de görüldüğü gibi öğrencilerin aldıkları yalnızlık puan ortalaması ile sosyal destek ve sosyal destek alt ölçek puan ortalamaları arasında negatif bir ilişki vardır. Ginter ve ark. İsraili adölesanlarda yalnızlık, algılanan sosyal destek ve anksiyeteyi belirlemek için yaptıkları çalışmada (1996), yalnızlık ile sosyal destek ve anksiyete skorları arasında anlamlı bir ilişki olduğu, "yalnızım diyen" ve "yalnız olmadığını" ifade eden iki grup arasında sosyal destek yalnızlık ve anksiyete arasında

fark saptanmıştır (Ginter 1996). Arkar ve ark. çalışmasında da (2004) yalnızlık ile sosyal destek aile, arkadaş ve özel insan arasındaki ilişkinin negatif olduğu belirtilmiştir (Arkar 2004). Ancak, sosyal destek puan ortalaması ile sosyal destek alt ölçek puan ortalaması arasında pozitif bir ilişki görülmektedir

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Araştırmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu gençlik yaş döneminde olup, ailelerinin kendilerine olan tutumları ilgili ve sevecendir. Öğrenciler, kendilerini girişken-aktif olarak tanımlamışlar, % 81.4'ünün aldıkları eğitimden memnun olmadığı, sorunlarını en çok arkadaşları ile konuştuklarını belirtmişlerdir.

Öğrencilerin yalnızlık puanlarının düşük olduğu, sosyal destek puan ortalamasının yüksek olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda;

- Öğrencilerin araştırmacı yönlerinin geliştirilmesi, girişken-aktif olmalarının desteklenmesi,
- Sosyal desteklerin, sevgi, şefkat, benlik saygısı, bir gruba ait olma gibi temel sosyal gereksinimleri karşılayarak fizik ve ruhsal sağlığı olumlu etkilediği düşünüldüğünde öğrencilerin benlik saygılarının ölçülmesi,
- Üniversitelerin ve bölümlerin liselerde tanıtımının yapılması sağlanarak öğrencilerin bölümlerine isteyerek gelmelerini için çalışmaların yapılması,
- Öğrencilerin sosyal aktivitelere motive edilmesi, araç-gereç, alt yapı olanaklarının geliştirilmesi, uygun eğitim ortamının sağlanması,
- Üniversite ortamı içinde sosyal desteklerinin daha da geliştirilmeye çalışılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

Alkan S., Sezgin A (1998). "Yetişkin hastalarda yalnızlık", *C.Ü. H.Y.O Dergisi*, 2(1), 43-51.

Arkar H, Sarı Ö, Fidaner H (2004), "Relationships between quality of life, perceived social support, social network and loneliness in a Turkish sample" *Yeni Symposium* 42(1):20-27.

Banaz M. (1992). *Lise öğrencilerinde sosyal destek kaynakları ve stres ile ruh sağlığı arasındaki ilişki*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Yanbastı G), İzmir.

Bilen M., *Sağlıklı İnsan İlişkileri , Ailede Toplumda Kurumlarda*, 2. Baskı, H.Ü. Eğitim Fak., 146-147.

Cohen S, Wills TA (1985), "Stress, social support and the buffering hypothesis", *Psychol Bull*, 98:310-357.

Conk Z., Genç G., Bolışık B (1990). "E.Ü. H.Y.O. Öğrencilerinin Meslek ve Sağlık Sorunlarının İncelenmesi", *E.Ü.H.Y.O. II. Ulusal Hemşirelik Kongresi Bildirileri*, 519-531.

Demir A (1989). "UCLA Yalnızlık Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirliği", *Psikoloji Dergisi*, 7(23), 14-18.

Durmuş B (2000). "Hemşirelik Öğrencilerinde Liderlik Tavrını Nasıl Geliştirebiliriz", *İ.Ü. Malatya Sağlık Yüksekokulu 2000'li Yıllarda Sağlık Yüksekokullarında Eğitimin Geleceği Sempozyumu*, 164-166.

Ege E, Zincir H., Timur S (2000). "Malatya Sağlık Yüksekokulu Ebelik Bölümü Öğrencilerinin Sorunları ve Mesleki Beklentileri", *İ.Ü. Malatya S.Y.O 20002li Yıllarda Sağlık Yüksekokullarında Eğitimin Geleceği Sempozyumu*, 197-202.

Eker D., Arkar H (1995). "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Faktör Yapısı", *Geçerlilik ve Güvenirliği, Türk Psikoloji Dergisi*, 7(23),45-55.

Ekinci H., Ekinci S. (2003). "İşletmelerde örgütsel stres yönetim stratejisi olarak sosyal desteğin rolüne ilişkin görgül bir çalışma", *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Cilt:27, No:1, 109-120.

Fadıloğlu Ç. , Yürekli A., Yılmaz D (1990). "Sosyal Ağın Öğrencilerin Duygu ve Yaşantılarına Etkisi", *E.Ü. H.Y.O II. Ulusal Hemşirelik Kongresi Bildirileri*, 119-131.

Ginter EJ, Lufi D, Dwinell PL (1996), "Loneliness, perceived social support and anxiety among Israeli adolescents", *Psychol Rep.* Aug;79(1): 335-41.

Karadağ N., Türker S., Erkenci Y (2000). "Balıkesir Üniversitesi SYO Öğrencilerinin Mesleği Seçme Nedenleri Ebelik ve Sağlık Memurluğu Mesleğine Bakış Açıları", *İÜ Malatya Sağlık Yüksekokulu 2000'li Yıllarda Sağlık Yüksek Okullarında Eğitim Geleceği Sempozyumu*, 108-112.

Karadeniz G (1997). "Gençlik Sorunları", *Çınar Hemşire Dergisi*, (3): 83-85.

Mahon NE, Yarcheski A, Yarcheski TJ (1994), "Differences in social support and loneliness in adolescents according to developmental stage and gender", *Public Health Nurs*, Oct;11(5):361-8.

Öz F (2004), *Sağlık Alanında Temel Kavramlar*, İmaj İç ve Dış Ticaret A.Ş. Ankara, sy: 180-202.

Özgür G (1993). "Sosyal destek ve sağlık", *Türk Hemşireler Dergisi*, 43(2):25-27.

Seginer R, Lilach E (2004), "How adolescents constructs their future: the effect of loneliness on future orientation", *Journal of Adolescence*, 27(6), December, 625-643.

Sorias O (1988a). "Sosyal Destek Kavramı", *EÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 27 (1):353-357.

Sorias O (1988b). "Sosyal Destek ve Ruh Sağlığı", *EÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 27 (1):359-369.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2006 16 (1)

Starch EA, Masia-Warner C (2004), “The relationship of peer victimization to social anxiety and loneliness in adolescent females”, *Journal of Adolescence*, 27(3), June,35-362.

Şahin D (1999). “Sosyal Destek ve Sağlık, Sağlık Psikolojisi”, *Türk Psikoloji Derneği, Yayınları*, 79-106.

Rahman S., Öztürk H., Nazik F. (2000). “Sağlık Memurluğu Öğrencilerinin Uygulama Alanlarındaki Uygulama Durumlarının Değerlendirilmesi”, *İ.Ü. Malatya Sağlık Yüksekokulu 2000’li Yıllarda Sağlık Yüksek Okullarında Eğitim Geleceği Sempozyumu*, 95-102., (www.egm.gov.tr/apk/dergi) *Polis Dergisi*, 36. sayı.

Yüksel G (2002). “Üniversite Öğrencilerinin Utangaçlık Düzeylerini Etkileyen Faktörler”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, cilt:22, sayı:3, sy:37-57.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 395-418, ELAZIĞ-2006

FATİMÎ HALİFESİ UBEYDULLAH EL-MEHDÎ VE DÖNEMİ

The First Caliph of Fatimids Ubeydullah al-Mahdi and His Period

Aydın ÇELİK

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ.

acelik1@firat.edu.tr.

ÖZET

Fatımîler Devletinin ilk halifesi Ubeydullah el-Mehdî çocukluk ve gençlik yıllarını Suriye'nin Selemye şehrinde geçirdi. Şartların olumsuz gelişmesi üzerine kendisine güvenilir bir yer bulmak amacıyla ailesi ile birlikte bu şehirden ayrılmak zorunda kaldı. Ama işi çok zordu. Çünkü Abbasîler, onun tutuklanması için, Şam, Mısır ve Trablusgarp gibi uğrayabileceği tüm şehirlerin valilerine haber göndermişti. Ubeydullah'ın çok zor ve çetin yolculuğu Uzak Mağrib'in bir ticaret şehri olan Sicilmâse'de son buldu. Oraya ulaştıktan sonra vali tarafından tutuklandı. O burada üç yıl tutuklu olarak kaldı.

Dâî Ebû Abdullah, Ağlebîler devletinin başkenti Rakkâde'yi ele geçirdikten sonra liderini, yani Ubeydullah'ı kurtarmak için ordusuyla Sicilmâse'ye doğru yola çıktı ve onu kurtardı. Daha sonra Ubeydullah tahta oturdu ve böylece Fatımîler devletinin ilk halifesi oldu. Yeni kurulan bir devletin gereği olarak da devlet idaresiyle ilgili her şeyi yeniden organize etti. Daha sonra ordularını Kuzey Afrika'nın doğusuna ve batısına göndermek suretiyle ülkesinin sınırlarını daha da genişletti.

Anahtar Kelimeler: Fatımîler, Ubeydullah el-Mehdî, Mağrib, Karmatiler, Kutâme.

ABSTRACT

The first caliph of Fatimids Ubaydullah al-Mahdi lived in the city of Salamiya in Syria during his childhood and youth. He had to leave with his family from this city so that he can find a secure place because of the increasing unfavorable circumstances in the region. He was in a very difficult situation. In order to arrest him, Abbasids government had sent message to all governors of countries like Damascus, Egypt and Tripoli where he could pass during his journey. The journey of Ubeydullah which was very uncomfortable and difficult ended at Sicilmase, a trade city of the far Magreb. When he arrived to Sicilmase, the governor of the city arrested him. Ubeydullah has been in jail for three years.

After dâî Ebû Abdallah took over the city of Rakkâda, the capital of Aghlabid state, he went towards Sicilmasa with his army to rescue his master, that means, Ubaydullah al-Mehdi and did it. Afterward, Ubeydullah seated on the throne and became the first caliph of Fatimids State. He also reorganized all necessary things about structure and administration of the new state. Then he began to extend the borders with sending his army to the west and the east of North Africa.

Key Words: Fatimids, Ubaydullah al-Mahdi, Maghreb, Qarmatians, Kûtame.

1. Ubeydullah el-Mehdî'nin Kuzey Afrika'ya Gidişi

Çocukluğu ve gençliği hakkında çok az bilgi verilen Ubeydullah'ın tam şeceresi Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hüseyn Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. İsmail b. Ca'fer es-Sadık¹ olup, H.259-260 / M.873-874 yılında Hûzistan'ın 'Asker Mukrem şehrinde doğdu. Daha sonra babasıyla birlikte Önce Basra'ya ardından da Suriye'nin Selemye şehrine göç etti. Yedi yaşında babasını kaybetti. Babasının ölümünden sonra amcasının himayesinde kaldı. Kendisinden birkaç ay büyük olan hizmetçisi Ca'fer ile birlikte Selemye'de büyüdü ve delikanlılık çağına gelince amcası Ebû Ali el-Hakîm'in kızıyla evlendi. Kısa bir zaman sonra da amcası vefat etti².

el-Mehdî'nin zamanında Selemye şehrine Bağdat'tan Türk asıllı bir memlük vali olarak atandı. Başlangıçta kendisine yakın ilgi ve alaka gösterdiği valinin el-Mehdî ile arası bazı jurnalcılar tarafından bozuldu. Verilen bilgiye göre, vali, çok zengin olduğuna dair aldığı bilgilerden dolayı el-Mehdî'den daha fazla mal talebinde bulunması üzerine, el-Mehdî Bağdat'taki dâîlerine haber vererek onun azledilmesi için çaba göstermelerini istedi. Dâîlerin şikâyetleri sonucunda da vali görevinden alındı³.

Ubeydullah el-Mehdî'nin imameti yüklendiği dönem, hilafet merkezi Bağdat ve civarında bulunan bölgelerde, çok sayıda ayaklanma ve isyanların patlak verdiği bir zamana tesadüf etmektedir. Toplumunu ıslah amacıyla Karmatilerin çıkardığı bu isyanların sosyal ve ekonomik nedenleri olmakla birlikte, siyasallaşan bu ayaklanmaların Selemye şehrini kendilerine üs edinen Fatımî gizli imamlarıyla da yakından alakası bulunmaktadır. Ancak asıl hedefinden sapmaya başlayan bu hareket zamanla şehirlerin yıkıldığı, kan aktığı, gasp ve soygunların yapıldığı bir tedhiş hareketine dönüştü⁴.

Suriye'nin Selemye şehrinde konuşlanan İsmail b. Ca'fer'in çocuklarından olan

¹ Kaynaklarda Fatımî halifelerinin nesebi hakkında farklı rivayetler söz konusudur. Bazıları nesebini Ali b. Ebî Talib'e kadar ulaştırırken, bazıları, Deysân ismindeki putperest birisine, diğer bazıları ise Yahudî asıllı Haddad ismindeki bir şahsa ulaştırmaktadırlar. Hatta neseplerini Ali b. Ebî Talib'e ulaştıranlarda dahi farklı bir nesep zinciri kaydedildiği görülmektedir. Geniş bilgi için bkz., Takiyuddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fatımiyyîn el-Hulefâ* (Thk. Cemâluddin eş-Şıyyâl), Kahire, 1948, C. I, s. 25-28, 34 vd., Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fatımiyye* (Thk., S. el-Müneccid), Kahire, 1961, s. 4-7, 17-19, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Çev. Ahmet Ağırakça) C. VIII, İstanbul, 1991, s. 25-28, el-Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffâ el-Kebîr* (Thk. M. el-Y'alâvî) Beyrut, 1987, s. 53-80, Hasan İ. Hasan, *Tarîhu'd-Devleti'l-Fatımiyye*, Mısır, 1981, s. 67-79, Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, Beyrut, 1990, s. 38-41.

² İdris İmâmuddin el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr fi Fünûni'l-Âsâr*, (Thk. Mustafa Gâlib), Beyrut, 1984, s. 143-144, el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 29, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi* (İngilizceye.çev. Michael Bonner), Leiden, 1996, s. 60-61.

³ el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 144.

⁴ Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 50,57-60,

gizli imamlar, kendileri gibi gizli tutulan dâîlerini, davalarını yaymak üzere, İslam coğrafyasının her tarafına gönderdiler. Dâîlerin yaptığı propagandalar sonucunda çok sayıda taraftar edindiler. Ferdi hürriyet, eşitlik ve müreffeh bir idare için yaptıkları çağrıyla da Ali ve Fatıma soyundan gelen ve yakın zamanda ortaya çıkması beklenen imam (İmam Muntazar) adına yürütüyorlardı. Bu sayede, özellikle Basra Körfezi, Kufe, Irak ve Kuzey Suriye’de olmak üzere Abbasi Devleti hâkimiyeti altında bulunan çok sayıdaki bölgede etkili oldular⁵.

İsmailiyye’nin bir kolu olan Karmatilerin lideri Karmat lakaplı Hamdan b. el-Eş’as, Selemye’deki mezhep eğitimini tamamladıktan sonra Dâî’l-Mutlak olarak Basra Körfezi ve civarına gönderildi. Kısa zamanda bölgedeki insanları saflarına kattı. Bahreyn lideri Ebû Said el-Cünnâbî’nin de bu mezhebe katılmasıyla topluluğun gücü daha da arttı. Hamdan Karmat bu dönemde Selemye’de bulunan Ubeydullah el-Mehdî ile iyi ilişkiler içinde davasını yürütüyordu. Ancak Zikreveyh b.Mihreveyh’in Karmatiler hareketine katılmasıyla, davanın seyrinde ciddi değişiklikler meydana geldi. Kısa zamanda Kuzey-Batı Irak ve Suriye bölgesinin sorumlu lideri oldu. Burada yanına çektiği ‘Uleyboğulları, Esedoğulları, Kelboğulları ve Rebâaoğulları gibi kabileler sayesinde binlerce askere sahip oldu. Çok büyük taraftar kitlesine ulaşan Zikreveyh, liderliği ele geçirmek için H.289 / M. 901/902 yılında Karmati lideri Hamdan’ı öldürdü. Ardından da Selemye’deki imama olan bağlılığını reddederek, Ubeydullah el-Mehdî’nin öldürülmesine ve davasının söndürülmesine karar verdi⁶.

Ardından Karmatilerin başına oğlu Yahya geçti. Onun döneminde başta Dimaşk olmak üzere, Suriye’nin çok sayıda şehri muhasara edilerek yağmalandı. Ubeydullah el-Mehdî’nin Zikreveyh’in oğlu Yahya’nın isyan ve tedhiş hareketlerini engelleme gayreti fayda vermedi. Ayaklanmalar gasp, yağma, yıkım ve kan akıtmak suretiyle hızla yayılarak devam etti. Yahya, Ma’arretü’n-Nu’man ve Hama şehirlerini de yakıp-yıktıktan sonra Selemye şehrini sıkı muhasara altına aldı. O, Ubeydullah’ın burada olduğunu zannediyordu. İlk etapta çekinen halk ardından, kendisinin savaş için değil, sadece Ubeydullah el-Mehdî ile görüşmek için geldiğini belirtmesi ve bu hususta emân vermesi sonucunda, şehrin kapılarını ona açtılar. Yahya, şehre girdikten sonra evcil hayvanlar da dâhil olmak üzere canlı namına hiçbir şey bırakmadı. Ardından Ubeydullah’ın sarayına geldi ve Fatımî ailesine mensup olan herkesi saray meydanında topladı. Daha sonra

⁵ Bkz., Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 61-62, M. C. Surûr, *ed-Devletü’l-Fatimiyye fî Mısr*, Kahire, 1994, s. 18 vd.

⁶ Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 66- 69,

erkek, kadın ve çocukların da bulunduğu 83 kişinin tamamını kılıçtan geçirdi ve cesetleri evde bulunan bir sarnıcın içine doldurdu⁷.

Karmatî lideri Yahya, Ubeydullah el-Mehdî'ye ulaşamadı. Çünkü daha önce burada görevli olan Türk asıllı vali gizlenen Ubeydullah el-Mehdî'nin yerini Bağdat'a ulaştırmış ve haberi alan Bağdat idaresi onun tutuklanması için buraya birlik göndermişti. Ancak posta güvercini vasıtasıyla erken haber alan Ubeydullah onlar gelmeden önce şehirden ayrılmıştı⁸. Farklı bir görüşe göre ise, Yahya'nın daha önceki şehirlerde yaptıklarının haberini alan dâîler, Selemye'ye gelerek, kısa zamanda Ubeydullah'ın daha güvenilir bir yere göç etmesi gerektiğini ona tenbih etmiş, bunun üzerine Ubeydullah el-Mehdî Karmatî ordusu şehre girmeden önce Selemye'den ayrılmıştı⁹.

Eşi Ümmü Habîbe, çocukları, oğlu ve aynı zamanda veliahdı Kâim Biemrillah, hizmetçileri Dâî Feyrûz ve yaveri Ca'fer el-Hâcib ile birlikte yola çıktılar¹⁰. Ca'fer el-Hâcib'in bu yolculuğu konu edindiği Sîre adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

“ O (Ubeydullah) değerli mücevherat ve eşyalarından taşıyabileceği hafif malları yanına aldı. Taşıyamayacağı mallar için ise hurma ağaçlarının gölgesi altında bulunan göletin yanındaki evinin ortasında bulunan salona bir kuyu kazdı ve kimsenin anlayamayacağı şekilde eşyaları bu kuyuya yerleştirdi...(Buradan hareketle Hama'ya) Hama'dan sonra da Hama'ya batı yönünden 25 mil uzaklıktaki Sulhab köyüne gitti. Burada Arap asıllı, atları terbiye eden taraftarlarından birisine iki gün misafir oldu...”¹¹

Ubeydullah bu küçük köyde kendisine yolculukta gerekli olan atlar aldıktan sonra Dımaşk'a doğru yol aldı. Geceleri yolculuk, gündüzleri ise istirahat ediyordu. Dımaşk'ın varoşlarından birinde dinlendi. Posta güvercini vasıtasıyla Dımaşk valisine yakalanması için ulak geldiği haberini alan el-Mehdî, hiç oyalanmadan Havrân, 'Ammân ve Nablus'tan sonra er-Remle şehrine geldi. Bu şehirde önemli bir nüfuza sahip olan Ebû'l-Kevser ismindeki dâîsine bir gün misafir oldu. Dâîlerin dışında kimseyle görüşürmeyen Ebû'l-Kevser, Abbasî tehlikesine karşı yolların durumunu tetkik ettikten sonra el-Mehdî'nin Mısır'a doğru gitmesine izin verdi¹².

⁷ el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 146-147, Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 71, Arif Tamir, *Târîhu'l-İsmâiliyye*, London-Cyprus, 1991, C.I, s. 155.

⁸ Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 73.

⁹ Bkz., Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 73.

¹⁰ Kâdî Nu'man, *Risâletu İftitâhi'd-Da've*, (Thk. V. Kâdî), Beyrut, 1970, s. 149, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 146-148.

¹¹ Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 76.

¹² el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 148-149, Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 77,

Son derece çetin şartlarda ve uzun sürecek olan yolculuğunun ilk adımlarını atarken çok dikkatli olmak zorunda idi. Zira bir yandan Abbasîler diğer yandan da Karmatîler onun kellesine talip idiler. Yakınlarına Yemen'e gideceğini söyleyen el-Mehdî oradaki işlerin pek yolunda gitmemesi veya sürekli irtibat halinde olduğu İfrikiyye'deki güvenilir dâîsi Ebu Abdullah eş-Şî'nin kendisini davet etmesi üzerine, Mağrib'e doğru yol almaya başladı¹³.

Diğer yandan Ubeydullah el-Mehdî'yi yerinde bulamayan Yahya, ona ulaşmak için kardeşi el-Hüseyn'e mektup yazarak el-Mehdî ile görüşüp, ordunun liderliğini kendisine devretmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine er-Remle'ye giden el-Hüseyn, el-Mehdî'ye Yahya'nın mektubunu ilettiler. el-Mehdî Selemye'de olanlardan haberi yokmuş gibi davranarak, kendisiyle beş gün sonra görüşebileceğine dair randevu verdi. Bunun bir tuzak olduğunu anlayan el-Mehdî, İranlı tüccar kılığına bürünerek, Gazze'yi geçti ve çöl yolundan Mısır'a gitti. Mektubun cevabını alan Ebû Şâme lakaplı Yahya b. Zikreveyh ise durumun farkına vararak, er-Remle'ye silahlı bir birlik gönderdi. Fakat el-Mehdî'nin izine rastlayamadı¹⁴.

Mısır'da doğudan gelen bir tüccar olarak iyi karşılanan el-Mehdî, Abbasî valisi tarafından eşkâli halk arasında ilan edildiği için yakalanma korkusuyla çok da rahat hareket edemiyordu. Burada İsmailiyye davasını yaymakta olan güzide dâîlerinden Ebû Ali tarafından karşılandı. Ancak dâî, el-Mehdî'nin kendi yanında kalmasının sakıncalı olacağı düşüncesiyle onu güvendiği dostlarından İbn 'Ayyaş denen birinin yanında ikamet ettirdi¹⁵.

Yoğun takibat altında bulunan el-Mehdî, önce Abbasî komutanı Muhammed b. Süleyman tarafından yakalandı. Ardından aranan kişi olmadığını belirterek el-Mehdî'yi serbest bıraktı. Ancak daha sonra Bağdat'a dönen Muhammed b. Süleyman, el-Mehdî'yi rüşvet karşılığında serbest bırakmak suçundan, Halife el-Müktefî tarafından öldürüldü¹⁶.

Ca'fer, Sîre isimli eserinde yolculuğun devamını şöyle anlatmaktadır:

“Veliahd el-Kâim Biemrillah, Ubeydullah el-Mehdî ile birlikte Mağrib'e giderken, Mağribu'l-Ednâ(Libya)'daki bir çölde iken o günde sıcaklık çok arttı. el-Kâim Biemrillah sıcaklığın hararetinden dolayı daha fazla ilerleyemedi. Etrafına bakındı ve bazı ağaçlar

¹³ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 150, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 148, Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 74-75, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi, 1987, s. 61,

¹⁴ Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 77-79.

¹⁵ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 150, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 150, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdî*, s. 89.

¹⁶ Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 80, Hasan İ. Hasan, *Tarîhu'd-Devleti'l-Fatimiyye*, s. 53.

gördü...Ubeydullah el-Mehdî'den gidip o ağaçların altında gölgelenip biraz dinlenmek için izin istedi. el-Mehdî ona acıdı ve izin verdi. Dilediği yere gittiğinde küçük bir havuza akan cılız bir suyla sulanan bazı sebzelerin bulunduğu yere gitti. Orada orta yaşlı bir bahçıvan vardı. el-Kâim havuzun etrafında oturdu ve serinlemek için ayaklarını suyun içine koydu..."¹⁷

Mısır'da kaldığı esnada Ubeydullah el-Mehdî ve dâisi Ebû Ali'nin başlarına gelen bir olayla ilgili olarak Mısır tarihçisi el-Musabbîhî, dâinin torunlarından olan birisinin ağzından şu olayı nakletmektedir:

"el-Mehdî Mısır'daki el-'Atîk camisinde sabah namazını kıldı... Beraberinde Ebû Ali de vardı. Cami kapısından çıkarken adamın biri el-Mehdî'nin koluna vurarak ona şöyle dedi: "Ben on bin dinar kazandım"...el-Mehdî ona: " Bu nasıl oldu?" Adam da: "Çünkü sen aranan adamsın" dedi. Bunun üzerine el-Mehdî önce güldü ardından da eliyle adamın omzuna vurarak onu caminin ortasına doğru götürdü ve ona: " Sana Allah adına kesin olarak şu sözü veriyorumki; eğer bu bilgiyi, arayan adamla aranda bırakırsan, benden ve bu arkadaşımından olmak üzere sana beş bin dinar veririz... Sonra adamın elinden tutarak insanların toplandığı bir halkanın içine bir taraftan girdirdi, diğer taraftan yalnız başına hızlıca çıktı. Ondan sonra onunla karşılaşmadılar."¹⁸

Mısır'dan ayrıldıktan sonra Barka'ya oradan da tüccarların kullandığı çöl ve vahaların bulunduğu yola girdi. Bu yolculuğunda bir yandan aşırı sıcaklarla, diğer yandan da hırsızlarla¹⁹ uğraşmak zorunda kaldı. Yolunu çevirenlere mal ve hediyeler vermek suretiyle Trablusgarp'a kadar gitti. Burada yanında olanların kendisinden ayrılmasından dolayı Trablusgarblılar onu tüccâr sandılar. Ubeydullah el-Mehdî, burada iken öncü olarak Ebu'l-Abbâs'ı Kayrevân'a gönderdi. Burada tutuklanan Ebû'l-Abbâs, sorgulamasında el-Mehdî ile ilgili herhangi bir itirafta bulunmadı²⁰.

Abbasîlar tarafından Ağlebîler'e hakkında tutuklanma emri bulunan el-Mehdî, buranın emîrine verdiği hediyelerden dolayı veya şehir valisinin tam anlamıyla onu tanımadığından, tüccar kılığındaki bu adamın şehirden ayrılmasına izin verdi. Henüz

¹⁷ Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 81-82.

¹⁸ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 82-83, Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 84-85.

¹⁹ Çalınan eşyaları arasında en değerlileri olarak İmâmet ile ilgili olan kitaplar olduğu belirtilmektedir. Nitekim, el-Kâim Biemrillah Mısır'a gerçekleştirdiği ilk seferinde bu kitapları yeniden ele geçirdiği için çok sevinen babası el-Mehdî kendisine şöyle dedi: " Bu savaş sırf bu kitapları ele geçirmek için dahi yapılsaydı, yine de büyük bir fetih sayılırdı." Bkz., Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 151, Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 83, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 91.

²⁰ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 151, Yahya b. Saîd el-Antâkî, *Târîh* (Ed. L. Cheikho, B.C.C. De Vaux et H. Zayyat), L. Durbecco, 1954, s. 106, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 37, el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 83, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 85.

nedeni pek bilinmeyen bir sebepten dolayı, el-Mehdî Dâî Ebû Abdullah'ın bulunduğu Orta Mağrib'e gitmek yerine, Uzak Mağrib yoluna saptı. Bu maceralı yolculukta, arananlar, önce Kıstîliyye ardından da Tevzer şehrine uğradılar. Grup sonunda Sicilmâse şehrine ulaştı²¹. el-Mehdî burada ikamet etmek için güzel bir ev kiraladı. Dâî el-İdrîsî'nin belirttiğine göre, ilk zamanlar şehrin valisiyle olan hediyeleşme sayesinde zengin bir tüccar gibi davranan el-Mehdî burada rahat bir hayat sürdü. Ancak daha sonra valinin kardeşi tarafından tehlikeli biri olarak ikazda bulunulması sonucunda veya Ağlebî emîrinden gelen bir mektuptan dolayı, el-Mehdî vali tarafından sorgulandı ve H. 296 / M. 904/905 yılında buranın valisi el-Yesa' b. Midrâr tarafından oğlu ve kendisi ayrı ayrı yerlerde olmak üzere ev hapsinde tutuldular²². Diğer yandan valinin Meryem isimindeki halasının evinde sıkı gözetim altında tutulan el-Mehdî, ona verdiği mal ve hediyeler sayesinde kendisi ve ailesinin can güvenliğini korudu. Zira Meryem'in vali olan yeğeni üzerinde önemli etkisi vardı. Nitekim el-Mehdî esaretten kurtulduktan sonra hilafeti boyunca, bu bayanın korunmasını, gözetilmesini, malına herhangi bir zarar getirilmemesini ve kendisine çocuklarına ikramda bulunulmasını emretti.²³

Ubeydullah el-Mehdî Sicilmâse'de tutuklu iken Orta Mağrib'de Ağlebîlere karşı askerî mücadelelerini sürdüren Dâî Ebû Abdullah eş-Şîî ise Ağlebîler devletinin merkezine doğru fersâh fersâh ilerliyor ve bu başarılarını da el-Mehdî'ye iletliyordu²⁴. Nitekim Hicrî 296 Recep ayı başlarında / M. 26 Mart 909'da Ebû Abdullah Ağlebîlerin merkezi Rakkâde'yi ele geçirdi²⁵.

Dâî Ebû Abdullah, Rakkâde'yi ele geçirdikten üç ay sonra yerine Ebû Zâkî ve kardeşi Ebû'l-Abbâs'ı Rakkâde'ye vekil bıraktı ve halkın eşrafını da yanına almak suretiyle büyük bir orduyla, lideri Ubeydullah'ı kurtarmak üzere Sicilmâse'ye doğru yola çıktı. Büyük orduyu gören kabileler, başta Zenâteliler olmak üzere, Ebû Abdullah'ın uğradığı yerlerde itaatlerini bildirdiler. Rüstemîlerin merkezi Tahert'e giren dâî sadece

²¹ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 152-153, el-Antâkî, *Târîh*, s. 106, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 37, el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 83, 84, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, s. 62, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 93.

²² el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 152-153,156, Ayrıca bkz., el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 33, 84, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 85, ed-Devâdârî, *ed-Dürretü'l-Mudiyye*, s. 21, Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 86, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, s. 62-63, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 129.

²³ Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 125.

²⁴ el-Makrîzî'nin verdiği bilgiye göre, Ebû Abdullah'ın haber vermek üzere bir mektupla gönderdiği adam, tutuklu olan el-Mehdî'ye, et satan bir kasap kılığında kendisiyle görüştü. Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 85.

²⁵ el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 31, Dâî Ebû Abdullah eş-Şîî'nin Ağlebîler'e karşı yürüttüğü mücadeleler konusunda daha fazla bilgi için bkz., Aydın Çelik, "Fatımîler Devletinin Kuruluşu" F.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi, C. 15, Sayı, 2, s. 433-453.

buranın sahibini öldürdü ve böylece savaşız olarak Rüstemîler Devleti'ni de itaati altına almış oldu. Ardından da Ağustos 26 Ağustos 909 yılında Sicilmâse önlerine ulaştı²⁶.

Ebû Abdullah, çatışma çıkmadan liderini oradan almak istediği için önce Sicilmâse valisi el-Yesa' b. Midrâr'a içinde, savaşmak istemediğini sadece kendisi için değerli olan bir işini görmesini talep eden mektubunu bir elçi ile gönderdi. Ancak vali, onun gönderdiği elçinin elindeki mektubu fırlattıktan sonra elçiyi öldürdü. Bu sert karşılık üzerine Ebû Abdullah şehre zorla girdi. Ebû Abdullah'ın askerleri geceleyin şehri ele geçirdiğinde, el-Yesa' b. Midrâr şehri terk etmişti. Dâî, şehre girdikten sonra el-Mehdî ve oğlunun tutuklu kaldığı yere doğru gitti. Duygusal içerikli buluşmadan sonra Ebû Abdullah buluşma haberini Kayrevân'a ilettili. Haberlin Kayrevân'da duyulması büyük bir coşkuyla kutlandı. Ebû Abdullah sevincinden ağlayarak yanındaki dâîlere: "İşte bu kişi, benim ve sizlerin mevlâsıdır. İşlerinizin sahibi, zamanın imamıdır. Size müjdelediğim, beklenen Mehdî'dir. Şüphesiz ki Allah vâdettiği gibi onu ortaya çıkardı..." dedi²⁷. el-Mehdî, Dâî Ebû Abdullah'ın kendisi için kurduğu çadırda tebrikleri 50'şer 100'er ve 500'erlik gruplar halinde, kılıç kuşanmış ve kendisi için getirilen markalı ve süslü giysilerle, tam bir halife konumunda kabul etti²⁸. Burada 40 gün kaldıktan sonra İfrikiyye'ye gitmek üzere yola koyulan el-Mehdî, İkcân'a uğradı. Artık sıfatı "Emiru'l-Mü'minin" olan el-Mehdî'ye, burada, dâîler ve meşâyih denen mezhebin ileri gelenleri tarafından korunmuş olan mallar teslim edildi. Kayrevan'a geleceği haber verilen el-Mehdî için bu şehirde hazırlıklar başladı. Büyük bir tören ve karşılama eşliğinde, Ubeydullah el-Mehdî, 20 Rebiu'l-Ahîr 297 / 6 Ocak 910 yılında Fatımîlerin ilk halifesi sıfatıyla 35 yaşında Rakkâde'deki saraya yerleşti²⁹.

2. Ubeydullah el-Mehdî'nin Halifeliği

Ubeydullah el-Mehdî, Kayrevan'da itaatlerini arz etmek üzere gelen şehrin ileri

²⁶ Bkz., Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 235-241, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 44, İbn 'İzârî el-Merrâkuşî, *Kitâbu'l-Beyânî'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (Neşr ve thk. Levi Provencal-G.S. Colin), Leiden 1948, C. I, s. 152-153, Uyûnu'l-Ahbâr, s. 156, el-Markizî, *İtti'âz*, C. I, s. 89, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, s. 67.

²⁷ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 244-245, İbn 'İzârî, *Beyânü'l-Muğrib*, C. I, s. 153, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 159-160, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 32.

²⁸ Bkz., el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 160-162, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, s. 68, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s.140.

²⁹ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 246-248, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 167-170, el-Antâkî, *Târîh*, s. 108, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 45, el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 90-91, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ* s. 32-33, Ferhât ed-Diştirâvî (Arp. Çev., H. es-Sâhilî), *el-Hilâfetü'l-Fatımiyye bi'l-Mağrib*, Beyrut, 1994, s. 181, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 146, Michael Brett, *The Rise of the Fatimids*, Leiden, 2001, s. 105-106.

gelenlerini, ordu mensuplarını, kabile başkanlarını, şairleri, din âlimlerini dâî Ebû Abdullah eş-Şîî'nin eşliğinde hey'etler halinde kabul ettikten sonra,³⁰ ilk Cuma hutbesi için bir genelge yayınlayan el-Mehdî, tüm şehirlerin camilerinin hutbelerinde namazdan sonra Hz. Muhammed'in anılmasının ardından, Ali b. Ebî Tâlib ve onların zürriyetinden gelenlere dualar yapılmasını emretti³¹.

Devletin idaresini, daha doğrusu atalarının ve kendisinin hakkı olarak beklediği halifelik görevinin gereklerini yerine getirmek üzere, icraatlara başladı. Komutanları, valileri, kadıları atadı. Divanları tanzim etti. Mezâlim (üst düzey yargı)'e kendisi bizzat baktı. Kendi adına sikke bastırıldı. Ülkenin huzur ve güvenliğini sağlamak için hızlı bir faaliyet içine girdi. O, tüm bunları tecrübeli dâîsi Ebu Abdullah'ın desteği ile yapıyordu. Devlet idaresinde görev alan memurlarını ağırlıklı olarak Berberî Kutame kabilesi mensuplarından tercih etmekle birlikte, Ağlebîler Devleti'nden geriye kalan Arap memurları da istihdam etmekten kaçınmadı ve onlardan bazılarını askerî ve sivil kurumlarda görevlendirdi. Sudanlılar ve Rumlardan köleler edindi³².

Ubeydullah el-Mehdî'nin halifeliğinin birinci yılının sonlarına doğru henüz yeni kurulan Fatımîler Devletinde önemli olayların çıkmasına neden olan bir gelişme ortaya çıktı. Bu gelişme, el-Mehdî'ye karşı gerçekleştirilmek istenen bir komplo hareketidir. Bu hareketin ortaya çıkmasının önemli nedenleri arasında; el-Mehdî'nin idareyi ele geçirmesiyle birlikte, Dâî Ebû Abdullah eş-Şîî, kardeşi Ebû'l-Abbas ve Kutame'nin ileri gelenlerinin devlet idaresinde kaybettikleri yetkileri yeniden ele geçirmek veya el-Mehdî'nin - daha önce belirtildiği üzere - İkcân'da mezhep mensupları tarafından verilen vergilerle toplanan mallara el koymasından dolayı uğradıkları maddî kayıplar, gibi hususlar yer almaktadır³³. Ancak Dâî'nin kardeşi Ebû'l-Abbas'ın kendisine söylediği, “*Sen bir yönetim elde ettin, ancak seni bu yönetimden uzaklaştıran birisi geldi, kendi hâkimiyetini kurdu, ona düşen görev seni bundan uzak tutmaması ve hakkını koruması idi*” ifadesinden işin siyâsî yönünün daha ağır bastığı anlaşılmaktadır³⁴.

Dâî Ebû Abdullah eş-Şîî, el-Mehdî'yi Sicilmâse'den almaya giderken Rakkâde'ye

³⁰ Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 131.

³¹ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 249, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 170, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 147.

³² Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 256-257, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 174, 176-177, el-Antâkî, *Târîh*, s. 108, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 46, el-Markizî, *İtti'âz*, C. I, s. 92-93, Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, s. 132.

³³ İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 47, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 38, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 184-185

³⁴ İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 47.

vekil olarak kardeşi Ebu'l-Abbas ve Ebû Zâkî isimli şahsı bırakmıştı. Bunlar bu zaman zarfında devletin imkânlarından uzun süre yararlanmış ve el-Mehdî'nin tahta oturmasıyla da maddî ve manevî imkânların bir kısmından mahrum kalmışlardı. Bu yüzden, bu şahıslar -özellikle Ebû'l-Abbas- böyle bir oluşumda kışkırtıcı rol oynayarak, etrafındaki üst düzey bazı insanların el-Mehdî'den nefret etmesine ve hatta hesap sormasına neden oldular³⁵. Nitekim Kutameli Şeyhu'l-Meşâyih el-Erbâbî olarak bilinen Harun b. Yunus, bu tepkisini Halife el-Mehdî'ye karşı şu cümleyle dile getirdi: “ *Biz senin Mehdî olduğundan kuşkuluyuz. Söylediğin gibi eğer Mehdî isen o zaman bize bir mucize götser*” dedi. Buna çok sinirlenen el-Mehdî onun öldürülmesini emretti. Bunun üzerine bu şekilde muhalefet edenler, kendilerini risk altında hissetmeye ve korkmaya başladılar³⁶.

Dâî Ebu Abdullah Mağrib seferi esnasında, Tenes şehrinde iken, Kutame ileri gelenleriyle birlikte yaptığı görüşmelerde, el-Mehdî'nin imamlığının sıhhati hakkında şüpheler ortaya atmak suretiyle el-Mehdî'yi ortadan kaldırmanın hesaplarını yaptılar ve bu konuda antlaştılar. Ancak, el-Mehdî onların kötü maksatlarını aralarında bulunan 'Arûbe b. Yusuf vasıtasıyla öğrendi., çünkü o, bu ve benzeri durumlar için istihbarat birimi olan “Dîvânu'l-Keşf” i kurmuş, başkanlığına da Ebû Ca'fer el-Bağdâdî'yi getirmişti. el-Bağdâdî'yi Endülüs'e gönderdikten sonra da yerine başkan yardımcısı İmrân b. Ebî Halid'i atadı. Anlaşılan el-Mehdî bu teşkilât sayesinde aleyhinde düzenlenen bu ve benzeri toplantılardan haberdar oluyordu³⁷.

Daha sonra Ebû Zâkî'nin evinde tebdil-i kıyafet ile toplantılarına devam eden bu şahısların elebaşlarını tespit eden el-Mehdî, herhangi bir karışıklığa meydan vermeden bu işin başını çekenlerden Ebû Zâkî'yi Trablus'a gönderdi. Bu şehrin valisi Ebû Zâkî'nin amcası Ebû Yusuf idi. el-Mehdî, ardından onun öldürülmesine dair olan mektubunu valiye gönderdi ve böylece onu ortadan kaldırdı. Ebû Zâkî'nin öldürülme haberi posta güvercini sayesinde kısa zamanda Rakkâde'ye bildirildi³⁸. Aynı akibet Dâî Ebû Abdullah

³⁵ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 260, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 181-182, el-Antâkî, *Târîh*, s. 108, el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 94-95, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 33, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 185

³⁶ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 261-263, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 48, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 86, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, s. 71, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 165, Michael Brett, *The Rise of the Fatimids*, s. 109.

³⁷ İbn 'îzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 161-162, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 185-186, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 164.

³⁸ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 264-266, İbn 'îzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 164, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 184, 186, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 49, el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 96, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 190, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, s. 71, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 167-168, Michael Brett, *The Rise of The Fatimids*, s. 109.

ve kardeşi Ebû'l-Abbas'ın da başına geldi. Şöyle ki; âdetleri olduğu üzere her ikisi de halife Ubeydullah'ın yanına gitmek için saraya girmek üzere geldiklerinde, her ikisi de halifenin iki adamı tarafından öldürüldüler. Ardından halifenin emriyle defnedildiler. Halife, Ebu'l-Abbas'ı lanetlerken Ebû Abdullah'a Allah'tan rahmet diledi. Böylece Dâî Ebû Abdullah da Ebû Müslim el-Horasânî ile aynı kaderi paylaştı. Komploya iştirak eden diğer bazı şahıslar öldürülürken, posta teşkilatı başkanı İbnu'l-Kadîm ve muhtesib Muhammed b. Ebû Said ve diğer üç kişiyi ise idam ettirdi³⁹.

Dâî Ebû Abdullah'ın öldürülmesi Kayrevân halkının can güvenliğinden endişe duymalarına sebep oldu. Kasru'l-Kadîm sarayındaki Ağlebîlerin el-Mehdî'den korkmalarına neden oldu. Bu telaş kısa sürede isyana dönüştü. Silahlarını ve atlarını alan Ağlebîler, saray meydanına girdiler. Bunlara karşı çıkan Kutameliler onlardan bir grubu öldürdü. Daha sonra el-Mehdî'nin emriyle Kutameliler geri döndüler fakat Ağlebîler silahlarını bırakmadılar. Şehrin dışında günlerce bu şekilde kalan isyancılar daha sonra evlerine geri döndüler. Ancak bu muhalefetlerinden dolayı el-Mehdî bu isyana katılanları belli aralıkta grup grup yakalayarak bir kısmını idam etti, bir kısmını takibata uğratarak çeşitli şehirlerde öldürttü, diğer bir kısmını da hapse mahkûm etti⁴⁰.

Bu olayın üzerinden fazla bir zaman geçmeden, Kutâmeliler ile Kayrevânlılar arasındaki gizli düşmanlık yeniden ortaya çıktı. 912 baharında Kayrevân'da çıkan şiddetli olaylarda, Ağlebîler bu şehirde yaşayan Kutamelilerden 700'den fazla kişiyi öldürdüler⁴¹. Ardından Kayrevânlılar, Kadî el-Merverrûzî başkanlığındaki bir heyetle el-Mehdî'ye gelip özürlerini dile getirdiler. Bu özür cezanın sadece gecikmesine katkıda bulundu. Fakat gecikmeli de olsa olaya karışanlar el-Mehdî tarafından cezalandırıldılar. Bu cezaların ardından Kayrevân ve Rakkâde'de huzur ve güvenlik sağlandı⁴².

3. Ubeydullah el-Mehdi Dönemi İç Olayları

3.1. Kutâme Bölgesi

Komplonun başarısız olmasıyla Dâî Ebû Abdullah ve bu kabileden bazı kişilerin öldürülmesi el-Mehdî'ye karşı bir tepkinin oluşmasına neden oldu. Kayrevân'daki

³⁹ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 266-267, İbn 'Îzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 164, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 187-188, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 38, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmîyye*, s. 190-191, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 168.

⁴⁰ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 270-271, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 188-189, el-Antâkî, *Târîh*, s. 109, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmîyye*, s.191-192.

⁴¹ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 271, el-Makrîzî, *İttî'âz*, C. I, s. 96.

⁴² Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 272, el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 189, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmîyye*, s. 193-194.

ayaklanmanın akabinde bu kabileden olan çok sayıda insan kendi bölgelerine geri çekildiler. Kızgınlıkları kısa süre sonra ayaklanmaya dönüştü. Ardından Evreşiyye kabilesinden el-Mâvetent⁴³ Oğullarından genç bir delikanlıyı, beklenen Mehdî olarak ilan ederek şöyle dediler: “*Ebû Abdullah diridir, o ölmedi.*” Sonra da Mîle şehrine saldırarak burayı ele geçirdiler. el-Mehdî bunlara karşı Bintâs b. Hasan el-Melûsî’yi ve Kutâme reisleriyle birlikte emrine verdiği büyük bir orduyla yola çıkardı. el-Mâvetent ile karşılaşan ordu yenilince, bu yenilgi el-Mehdî’nin daha ciddi karşılık vermesine neden oldu. Bu kez, 22 yaşındaki Veliâht el-Kâim Biemrillah’ı 912 yılı Mayıs ayında Mehdî olarak iddia edilen kişiyi öldürmek üzere görevlendirdi. Orduyu iki komutanın emrine veren el-Mehdî el-Kâim Biemrillah’ı da onların arkasından bölgeye gönderdi. Kostanîne ve Mîle şehirlerini ele geçiren el-Kâim, ardından Mehdîlik iddiasında bulunan bu kişinin taraftarlarını mağlup ederek onu kaçırmaya mecbur etti. Sonra Îkcân’da karargâh kurdu. el-Kâim’in arkasından gönderdiği birlik el-Mâvetent’i yakınlarıyla birlikte yakaladı. Görevini başarıyla tamamlayan el-Kâim, H. 300 / M. 912 yılı Sonbaharında Rakkâde’ye geri döndü. Daha sonra da el-Mâvetent ve arkadaşları Kayrevân şehri sokaklarında deve üzerinde dolaştırıldıktan sonra öldürüldüler⁴⁴.

3.2. Trablus İsyanı

Ülkenin batısındaki Zenâte kabilesi gibi doğusundaki Trablus şehrinde de el-Havvâre kabilesi kargaşa çıkarıyordu. el-Mehdî’nin tahta oturmasının ilk yılında Havvâre kabileleri, bazı Zenâte ve Lumâye unsurlarının da desteğiyle Hârûn el-Havvârî başkanlığında ayaklandılar. Buranın valisi Maknûn b. Dubâre el-Eccânî idi. el-Mehdî buraya gönderdiği büyük ordu ile hem bu bölgedeki kabileleri itaat altına almak hem de kendisine karşı iyi şeyler düşünmeyen valiyi uzaklaştırmak istedi. H. 299-300 / M. 912 yılı sonbaharında Fatimî idaresine karşı ayaklanan Havvâre kabilesi, vali Maknûn ve Şîî Kadısı Eflâh b. Harun’u kovdular. Kutâme kabilesinden çok sayıda kişiyi öldürdükten sonra başlarına amil olarak, Ahmed b. Nasr ve Muhammed b. el-Kureşî isimdeki Arap kökenli kişileri seçtiler⁴⁵.

⁴³ Bu kelimenin farklı yazılışları bulunmaktadır. Mâvent, “el-Mâvetî”, “el-Mârtî”, “el-Mâvetânî”, şeklinde geçmektedir. Bkz., Kâdî Nu’mân, *İftitâh*, s. 273, el-Antâkî, Yahya b. Saîd, *Târîh* s. 109, el-Kureşî, *el-Uyûnu’l-Ahbâr*, s. 190 dipnot no: 67.

⁴⁴ Kâdî Nu’mân, *İftitâh*, s. 273, İbn ‘Îzârî, *Beyânu’l-Muğrib*, C. I, s. 166-167, *el-Uyûnu’l-Ahbâr*, s. 190-191, İbnu’l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 50, el-Makrîzî, *İtti’âz*, C. I, s. 96, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü’l-Fatimiyye*, s. 195-196, M. C. Surûr, *ed-Devletü’l-Fatimiyye fî Mısır*, Kahire, 1994, C. I, s. 25-26, Michael Brett, *The Rise of the Fatimids*, s. 110.

⁴⁵ İbn ‘Îzârî, *Beyânu’l-Muğrib*, C. I, s. 168, 169, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü’l-Fatimiyye*, s. 196-197, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 174-175.

H. 304 / M. 916 yılı Aralık ayı başlarında Fatımî ordusu harekete geçti. Diğer yandan denizden de 15 gemiden oluşan küçük bir filo bu sefere destek amacıyla denize açıldı. Havvâre'ye bağlı kabilelerin deniz yoluyla gıda desteği vermesinden dolayı kuşatma altı ay kadar uzun bir süreyi aldı. Fatımî filusunun isyancılar tarafından yakılması ve içindekilerin öldürülmesinden sonra el-Kâim Biemrillâh Havvâre kabilelerini karadan hezimete uğratarak onların yiyecek desteğini kesti. Desteğin kesilmesi sonucunda emân dilediler⁴⁶. Kendilerini af eden el-Kâim sorumlu olanları öldürüp, mallarına el koydu. Şehir halkına emân vermesine rağmen, yapılan askerî seferin masrafları karşılığı olmak üzere onları 400.000 dinar ödemekle yükümlü tuttu. Daha sonra el-Kâim buraya Ebû Müdeynî b. Kinâve el-Lehtësî'yı atayarak Rakkâde'ye döndü⁴⁷.

3.3. Orta Mağrib

el-Mehdî hilâfet makamına geçtikten sonra Zenâte kabilesi isyan ederek Fatımî valisi Devâs b. Sulât'ın valisi olduğu Tahert şehrini kuşattılar. Ancak Şeyhu'l-Meşâyih Harun b. Yunus'un hamlesiyle Zenâteliler yenildiler ve bu kabilenin Tahert şehri kuşatması kalktı H. 298 / M. 910. Aynı yıl el-Mehdî bu bölgede bulunan Berberî kabilelerini tam itaat altına almak için Dâî Ebû Abdullah komutanlığında büyük bir orduyu bölgeye sevk etti. Bu kabilelerle yaptığı savaşlar sonucunda bölgede bulunan önemli kale ve şehirleri itaat altına aldı. Ardından Tahert'e dönen Ebû Abdullah, H. 298-299 / M. 910 yılı Eylül ayı ortalarında bölgeyi tamamen itaat altına aldıktan sonra Rakkâde'ye geri döndü⁴⁸.

Dâî'nin öldürülmesinden yaklaşık bir ay sonra Zenateliler Tahert'te yeniden ayaklandılar. Fatımî valisini zor durumda bıraktılar. el-Mehdî'nin üzerlerine sevk ettiği kalabalık ordu, Zenatelileri ağır bir yenilgiye uğratarak şehri tekrar itaat altına aldı. Rakkâde'ye çağrılan Tahert valisi Devâs ise burada idam edildi. Onun yerine Mesâle b. Habûs b. Menâzil Behlûl atandı⁴⁹.

3.4. Uzak Mağrib

Orta Mağrib'in merkez şehri Tahert, batıya doğru ilerleyen Fatımî kuvvetleri için bir hareket noktası idi. Mısır'a düzenlenen ilk seferin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra el-Mehdî, Tahert valisi Mesâle'yi Uzak Mağrib'e doğru askerî hamle yapmak üzere

⁴⁶ Kâdî Nu'man, *İftitâh*, s. 274, İbn 'Îzârî, C. I, s. 169.

⁴⁷ el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 192, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 197, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 175.

⁴⁸ el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 178-179, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 194-195.

⁴⁹ Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 195.

görevlendirdi. Mesâle H. 307 / M. 917 yılı Haziran ayında Sinhâcelilerin merkezi Nekûr'u ele geçirdi ve buranın reisi olan Said b. Salih'i öldürdü. Altı ay şehirde kalan Mesâle buraya Zelûl adında birisini atayarak, Tahert'e geri döndü. Buradaki Salihoğulları kaçarak Endülüs'e sığındılar. Daha sonra Salih b. Said b. Salih geri dönüp burayı tekrar ele geçirdi ve Zelul'u öldürdü. Salih bu başarısını Endülüs Emevî halifesi III. Nasır'a haber verince Nasır, kendisine silah ve çeşitli hediyelerle birlikte bayrak ve davul da gönderdi⁵⁰. Böylece burası Endülüs'e bağlandı. Bu durumu haber alan Mesâle, H. 308 / M. 921 yılında yeniden Nekûr'a saldırarak şehri geri aldı. Ardından Fas'a saldırarak İdrîsiler Devletinin başında bulunan IV. Yahya'yı şehirden çıkararak yerine Yahya'nın amcası oğlu Musa b. Ebî'l-'Afiye'yi atadı. Fas'tan sonra Sicilmâse'ye hareket eden Mesâle buranın reisi Ahmed b. Midrar'ı öldürdü ve yerine aynı aileden güvendiği bir kişi olan el-Mu'tezz b. Muhammed b. Midrar'ı atadı⁵¹.

Ancak Fatımîlerin Uzak Magrib'deki bu başarıları sürekli olmadı. Çünkü, Endülüs Emevîleri'nin kışkırtmaları sonucunda Zenâteliler Fatımî idaresine karşı ayaklandılar. Dolayısıyla Mesâle yeniden isyancılara karşı atağa geçti. Yapılan savaşta Mesâle yenilince, Zenâteliler, ertesi yıl Tahert'e saldırdılar. Bunun üzerine el-Mehdî buraya doğru büyük bir ordu sevk etmek zorunda kaldı ve H. 315 / M: 927 yılında oğlu el-Kâim'i büyük bir orduyla el-Mehdiyye'den yola çıkarttı. Yolu üzerinde bulunan bazı şehirlere uğradıktan sonra Tahert'teki askerleriyle buluştu. Daha sonra batıya doğru yol alan el-Kâim bölgede bulunan bazı kabilelerin itaatini kabul ettikten sonra itaatlerini arz etmeyen Matmâtelileri hezimete uğrattı. Bölgenin önemli kale ve şehirlerini kendisine bağlarken kardeşinin veliaht olabilme korkusundan dolayı el-Mehdiyye'ye geri döndü⁵².

H. 314 / M. 926 yılında el-Huccâm olarak tanınan İdrîsîler emîrlerinden el-Hasan b. Muhammed b. Kasım, Fas şehrinde bulunan Fatımî valisi Musa b. Ebî'l-'Afiye'ye karşı yaptığı saldırıda galip gelerek şehri ele geçirdi. Bir yıl sonra Uzak Magrib'e doğrudan müdahalede bulunan Endülüs hâkimi III. Abdurrahman batıda Mîle şehri ve yakınında bulunan bazı kaleleri ele geçirdi. H. 316 / M. 928'de yeniden saldırıya geçen Musa şehri ele geçirerek el-Huccâm ve yakınlarını öldürdü ve Uzak Magrib'in kuzey bölgelerini ele geçirdi. Abdurrahman'ın Endülüs'te halifeliğini ilan etmesi ve ardından önemli bir liman şehri olan Sebte'yi 931 yılında⁵³ idaresine katmasıyla Musa b. Ebî'l-

⁵⁰ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 175, 179, 180, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 221-222.

⁵¹ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 185, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 222, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 267.

⁵² İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 191-193, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 222-225.

⁵³ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 200-201.

‘Afiye Fatımîlerle olan bağını keserek, Endülüs Emevî halifesi Abdurrahman en-Nasır’ın emrine girdi. el-Mehdî burayı yeniden ele geçirmek için bu kez Mesâle’nin kardeşinin oğlu Humeyd b. Yesel’in Musa’ya karşı sefere çıkmasını emretti. 932 yılında yapılan savaş sonucunda Musa yenildi. Böylece Fas şehri yeniden Fatımîler devletinin egemenliğine girdi. Ancak Fatımîlerin Uzak Mağrib’i askerî kuvvetle elinde tutma gayretleri, Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman’ın uyanık siyaseti ve Zenâte kabilesinin isyanları yüzünden ciddî bir netice verememiştir. el-Mehdî ölümü öncesinde, Endülüs Emevî halifesinin Uzak Mağrib’e yerleşmesini kabullenmek zorunda kalmıştır⁵⁴.

3.5. Sicilya İsyanı

Ağlebîler Devletinin yıkılması esnasında Sicilyalılar, III. Ziyâdetullah’ın valisi el-Hasan b. Rabah’ı adadan çıkararak, yerine Ali b. Ebî’l-Fevâris ismindeki adamlarını bu makama oturttular. Ağlebîlere son veren Dâî Ebû Abdullah, bu zatın görevini onayladı. Zira şartlar yeni idarenin buraya kendi valisini atamak için henüz uygun değildi. Valilerinin onay almasından dolayı Sicilyalılar yeni idarenin egemenliğine rıza gösterdiler⁵⁵.

el-Mehdî iktidara geçince diğer vilayetlerde olduğu gibi buraya da kendi valisini atamak istedi. Ada sakinlerinin çoğunlukla Arap kökenli olmasından dolayı Senâcire kabilesinden Arap asıllı el-Hasan b. Ebî’l-Hinzîr’ı bu görev için tercih etti. H. Zilhicce 297 / M. Agustos 910 tarihinde yeni vali Şif Kadı İshâk b. Ebî’l-Minhâl ile birlikte Mazare şehrine vardılar. Sicilyalıların iki yıl müddetince idarecileri el Hasan ve Circent (Girgenti) valisi olan kardeşine karşı tepkileri git gide artmıştı. Sonunda kardeşini yakalayıp, el-Mehdî’nin onu Rakkâde’ye çağırmasına ve onun yerine H. 299 / M. 912 yılı ortalarında Ali b. Ömer el-Belevî’yi atamasına mecbur ettiler. Ancak bu değişiklik Dâî’nin ölümünün ardından diğer bölgelerle eş zamanlı olarak çıkan sıkıntıları çözmeye yardımcı olmadı. Sicilyalılar sadece Vali İbn Ebî’l-Hinzîr’i taretmekle kalmadılar, aynı zamanda Fatımîlerden bağımsızlıklarını elde etmek için çaba sarf ettiler. Bu amaçla başlarına soyu Ağlebî emîrlere dayanan Ahmed b. Ziyâdetullah b. Karheb’i getirdiler⁵⁶.

⁵⁴ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü’l-Fatmiyye*, s. 226-227, M. C. Surûr, *ed-Devletü’l-Fatmiyye fî Mısır*, C. II, s. 220.

⁵⁵ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü’l-Fatmiyye*, s. 198, M. C. Surûr, *ed-Devletü’l-Fatmiyye fî Mısır*, C. II, s. 232.

⁵⁶ İbn ‘Îzârî, *Beyânu’l-Muğrib*, C. I, s. 168, el-Kureşî, *el-‘Uyûnu’l-Ahbâr*, s. 180, İbnu’l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 46, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü’l-Fatmiyye*, s. 198-199, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdî* s. 177-178, M.C. Surûr, Fatımî valisini el-Hasan b. Ebî’l-Hinzîr el-Kutâmî şeklinde kaydetmekle onun Arap asıllı değil de Berberî asıllı olduğunu belirtmektedir. M. C. Surûr, *ed-Devletü’l-Fatmiyye fî Mısır*, C. II, s. 232.

Sicilya'nın yeni valisi iktidarını onaylatmak için Bağdat'taki Sünnî Abbasî Halifesi el-Muktedir'le temasa geçti ve Rakkâde ile irtibatını kopardığını bildirdi. Halife cevabı ile birlikte kendisine sarık ve siyah hil'at gönderdi. Böylece hutbeyi Abbasî halifesi adına okuttu⁵⁷. İbn Karheb, Kallûriye'ye gerçekleştirdiği deniz hücumundan sonra Fatımî sahillerine saldırmak üzere donanmasını İfrikiyye sahillerine doğru harekete geçirdi. Bu esnada, Fatımî ordusu Mısır'a sefere çıkmıştı. H. 302 / M. 914 yılı başlarında Muhammed b. Karheb'in bulunduğu Sicilya donanması Lamte'de demirlemiş olan Fatımî donanmasını Sicilya'ya karşı saldırıda kullanılamaması diye tahrip etti. Ardından da Fatımî Bahriye Emîr'i İbn Ebî'l-Hinzîr'i kendi elleriyle boğazladı. Bu şahıs üç yıl önce Sicilyalılara saldırmış ve 600 kadar da esir almıştı. Bu saldırıdan sonra Safakus şehri kıyılarına da saldıran donanma sağ selim geri döndü⁵⁸.

İbn Karheb çeşitli askerî başarılarına rağmen yaklaşık iki yıl sonra iktidarı sallanmaya ve askerlerinin büyük bir kısmının desteğinden mahrum kalmaya başladı. Fatımîler tarafından başlarına geleceklerden tedirgin olan halk, bu durumu bertaraf etmek için İbn Karheb'i el-Mehdî'ye teslim etmek istediler. Endülüs'e kaçmak isteyen İbn Karheb'i yakalayarak bağlayıp, el-Mehdî'ye gönderdiler. Kendisinin tayin ettiği kadı ile birlikte H. 304 / M. 916 yılında Sûse limanına indirildiler. Daha sonra Rakkâde'ye götürülen bu iki şahıs, el-Mehdî'nin emriyle İbn Ebî Hinzîr'in kabri üzerinde önce kırbaçlandı. Ardından da elleri ve ayakları kesilerek idam edildi⁵⁹.

Sicilyalılar, İbn Karheb'in Halifeye teslimiyle onun kendilerine karşı yumuşak davranacağını sanmışlardı. Fakat iş Sicilyalıların beklediği gibi olmadı. el-Mehdî onlara Şîî olan vali ve kadı atamakla kalmadığı gibi, daha çok Ebû Said künyesi ve ed-Dayyif lakabıyla bilinen Musa b. Ahmed'in komutanlığındaki büyük donanmayı adaya sevk etti. Tam anlamıyla adayı yeniden fetheden bir tarzda gerçekleştirilen bu harekete karşı direnmelerine rağmen Sicilyalılar yenildiler. Yıkım ve talanın ardından Musa onları savaş tazminatı ödemeye mahkûm etti. Geri dönerken de buraya yardımcılarından Salim b. Ebî Raşid'i Kutamelilerden oluşan askerî bir birlikle beraber bıraktı. Bu tarihten itibaren Fatımî halifesi el-Mehdî dönemi boyunca adada herhangi bir isyan meydana gelmedi⁶⁰.

⁵⁷ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 168, M. C. Surûr, *ed-Devletü'l-Fatmiyye fî Mısr*, C. II, s. 232-233, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s.178.

⁵⁸ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 171, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 65, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 199-200, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 178-179.

⁵⁹ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 174, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 65, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 200-201, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s.179.

⁶⁰ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 174, Ferhât ed-Dişrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 201, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 180.

4. Ubeydullah el-Mehdi Dönemi Dış Olayları

Ubeydullah el-Mehdî, Ağlebî merkezi Rakkâde'de tahta oturduktan sonra Kuzey Afrika yeni bir siyâsî oluşum içine girdi. Başında bulunduğu devletin sınırlarını daha da genişleten bu halife döneminde Mağrib'in tamamı Fatımîler'in egemenliği altına girdi.

Mağrib'de siyaset sahnesine çıkan Şîî İsmailiyye mezhebinin yegâne hedefi egemenliğini İslâm dünyasının tamamında hâkim kılmaktı. Yıllar süren gayretleri hep bu fikirlerin gerçekleştirilmeye yönelik oldu. İlk kez ciddi anlamda bu imkâna sahip olabilmek şansları bu topraklarda belirmişti. Ancak amaçlarına ulaşabilmeleri çok da kolay değildi. Zira, buldukları konumda iki önemli devletin sınırlarına komşu idiler. Bunlar doğuda Abbasîler, batıda ise Endülüs Emevileri Devleti idi. Bir diğer ifadeyle doğusunda kendilerinin hakkı olan hilafeti gasp eden Abbasiler, batısında ise cahiliye döneminden beri düşman oldukları Emevîler bulunmaktaydı. Dolayısıyla Fatımîler hem Abbasîlerin hem de Endülüs Emevilerinin ortak düşmanıydı. Fatımîlerin dış ilişkilerinde gözden uzak tutulması gereken diğer bir devlet ise Ak Deniz'deki sınır komşusu Bizans Devleti idi. Bu durumda Fatımîlerin dış ilişkileri ağırlıklı olarak Abbasî, Endülüs ve Bizans devletleri üçgeninde dönüp dolaşacaktı⁶¹.

4.1. Endülüs Emevileri İle İlişkiler

el-Mehdî başa geçtikten bir müddet sonra ülkesinde çıkan isyanları bastırdı ve Kutame gibi savaşmaya meyilli kabileleri itaat altına almak suretiyle iyi bir kara ordusuna ve yine Ağlebîlerden devraldığı güçlü bir donanmaya sahipti. Diğer yandan, gerek Endülüs'e yakın olan Sicilmâse'de kaldığı üç yıl müddetince ve gerekse iktidara geldikten sonra buraya gönderdiği güvenilir adamı Ebû Ca'fer el-Bağdâdî gibi adamları sayesinde bu devlette cereyan eden olaylar hakkında bilgiler alıyordu.

el-Mehdî'nin iktidarda bulunduğu dönemde Kurtuba, içinde bulunduğu sıkıntılardan dolayı Fatımîlerin müdahalesine açık bir vaziyet arz ediyordu. Çünkü Emevî idaresi özellikle İbn Hafsûn ayaklanması ve çeşitli başkaldırılardan dolayı zayıflamıştı.. İktidarının ilk yıllarında Uzak Mağrib'e doğru askerî sefer düzenlemesine ve komşusu olduğu Endülüs Emevileri'ne karşı gerçekleştirilecek bir askerî seferin başarılı olma şansı yüksek olmasına rağmen, el-Mehdî daha fazla ilerlemekten vazgeçti. Tarihçiler tarafından el-Mehdî'nin Doğu'ya olan özel temayülünün bu hareketten vazgeçmesinin nedeni olarak gösterildiğini belirten ed-Diştirâvî, bu düşünceye katılmayıp – daha önce geçtiği üzere- aynı yılda el-Mehdî'nin aleyhine düzenlenen komplo ve sonrasında Dâî'nin öldürülmesinden

⁶¹ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s.202-203.

dolayı çıkan isyanların, Fatımîlerin Endülüs'e doğru gidememesinin gerçek nedenleri olduğunu belirtmektedir⁶².

4.2. Mısır İle İlişkiler

Dâhilî problemlerinin üstesinden gelen el-Mehdî, bu kez kuvvetlerini doğuya doğru sevk etti. Bu maksatla H. 301 / M. 914 yılında Mısır'a ilk askerî seferini düzenledi. Henüz bu devletin kurulmasının üzerinden dört yıl kadar zaman geçmişti.

Ancak farklı bir rivayete göre, İskenderiyye'ye yönelik düzenlenen askerî girişimin esasları H. 301 / M. 914 yılından daha önce başlamıştır. Bu rivayette, H. 298 / M. 910 yılından sonra Abbasî halifesi el-Muktedir tarafından Fustat'a atanan Ebû Mansur Tekin isimindeki amil, naibi Ebû'n-Nemr Ahmed b. Salih adındaki komutanın emrine verdiği büyük bir orduyu Barka'yı ele geçirmek üzere gönderdi. Fatımî komutanı Habase b. Yusuf ise Barka'ya saldırmak üzere Tevzer'deki karargâhından hareket etmişti. Bu esnada Tekin, Ebû'n-Nemr'i komutanlıktan alıp, yerine Hayru'l-Mansûrî'yi atadı. Tekin'in atadığı yeni komutan ile yardımcısı arasında çıkan anlaşmazlık Habâse'nin Barka'yı ele geçirmesini kolaylaştırdı ve böylece Mısır'dan gelen ordu mağlup olarak Fustat'a geri döndü. Habase'nin Barka'yı ele geçirme zamanı hakkında tam bir tarih vermeyen el-Kindî, bu olayı H. 300 / M. 912-913 yılları öncesinde meydana geldiğini anlatmaktadır⁶³.

Barka'nın ele geçirilmesinin ardından İskenderiyye yolunda herhangi bir engel kalmadı. İşte bu esnada Fatımî halifesi el-Mehdî Mısır'a ilk seferini düzenlemek üzere büyük bir ordu gönderdi. Oğlu Ebû'l-Kasım komutanlığındaki ordu 13 Temmuz 914 yılında Rakkâde'den hareket etti. H. 301 / M. 914'te Trablus'a ulaştı. Burada altı gün kaldıktan sonra Surt şehrine vardı. Burada Habâse'ye mektup gönderen el-Kâim, gelinceye kadar Barka'dan ayrılmamasını yazdı. Fakat Habâse sabretmedi ve Mısır'ın kendi adıyla fethedilmesini dilediğinden Mısır'a doğru yola çıktı. Habâse, yolu üzerindeki el-Haniyye'yi ele geçirdikten sonra H. 3 Sefer 302 / M. 28 Ağustos 914 yılında Mısır'ın İskenderiyye şehrine girdi⁶⁴.

el-Kâim ise Surt ve el-Ecdâbiyye şehirlerine uğradıktan sonra 7 Rebû'l-Evvel / 30 Eylül'de Barka'ya geldi. Buraya Kutame kabilesinden Ebû Davud'u vekil bırakarak 15

⁶² Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 206-207.

⁶³ Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf el-Kindî, *Kitâbu Vulâti Mısır*, Beyrut, 1987, s. 202-203, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ* s. 39, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 211.

⁶⁴ el-Kureşî, *el-Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 194-195, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ*, s. 39, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 212, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 200.

Rebû's-Sânî / 7 Kasım'da İskenderiyye'de bulunan Habâse ile buluştu. Buraya Şîî bir vali ve kadı atayan el-Kâim, bir ay sonra Fustat'a doğru yola çıktı⁶⁵.

Abbasîlerin temsilcisi Ebû Mansûr Tekin ise, karargâhını Fustat yakınlarında olan Gîze'deki Nil nehrinin kıyısında konuşlandırdı. Fatımî ordusu İskenderiyye'de bulunuyorken, Abbasî halifesi azadlı kölesi Mu'nis el-Hâdim komutanlığında büyük bir orduyu destek için Fustat'a gönderdi.

el-Kâim ordusunun sağ ve sol kanatlarını hazırladıktan sonra taraflar savaşa tutuştular. Savaşta kendi başına hareket eden Habâse'nin ordusu hem yiyecek sıkıntısı hem de Bağdat'tan gelen destekle hezimete uğradı. Mağlup Fatımî ordusu önce el-Feyyûm'a ve el-Erbes'e ardından da İskenderiyye'ye geri döndü. Buradan da el-Kâim ve Habâse, ordusuyla birlikte, Mağrib'e geri döndüler ve H. 11 Zi'l-Kâde 302 / M. 28 Mayıs 915'te Rakkâde'ye ulaştılar. Kendi başına İskenderiyye'ye gitmesi ve savaşta oğlu el-Kâim'i yalnız bırakmasından dolayı el-Mehdî Habâse'nin öldürülmesini emretti.⁶⁶

Fatımî ordusu Rakkâde'ye döndükten bir müddet sonra Barkalılar ayaklandı ve bu şehirde güvenlik için bulunan Kutamelileri öldürdüler. Burası Fatımîlerin doğu siyaseti açısından önemli bir yerdi ve el-Mehdî buranın elden çıkmasına rıza gösteremezdi. Bu yüzden H. 303 / M. 915 yılında Barka'yı yeniden hâkimiyeti altına almak için Ebû'l-Medîmî komutanlığında büyük bir orduyu yola çıkardı. Ölümüne şehri savunan Barkalılar, ancak 18 ay süren şiddetli kuşatma sonucunda Şevvâl 304 / Mayıs 916 yılında teslim oldular⁶⁷.

Barka'nın yeniden alınması, Sicilya ve Uzak Mağrib'de meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasından sonra el-Mehdî ikinci kez Mısır üzerine bir sefer düzenledi. Bu sefer için de oğlu ve veliahdı el-Kâim'i 2 Zi'l-Kâ'de 306 / 5 Nisan 919 yılında kalabalık bir orduyla İskenderiyye'ye doğru yöneltti. Öncü kuvvetlerin komutanı Süleyman b. el-Kâfî'nin İskenderiyye'ye yaklaşmasını haber alan halk korkudan şehri terk ettiler. Dolayısıyla Süleyman kılıç kullanmadan 9 Sefer 307 / Temmuz 919'da şehre girdi⁶⁸.

Mısır valisi Zukâ' ve haraç amili el-Hüseyn b. Ahmed el-Mâzerrâî kuvvetlerini Fustat'ı savunmak üzere Gîze'de askerî tedbirler aldılar. Bunun için kalenin batı yakasını

⁶⁵ el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 195, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 212.

⁶⁶ el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 196,204,205, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 78-79, el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 98-100, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 213-214.

⁶⁷ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 217-218, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 206.

⁶⁸ İbn 'Îzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 181, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 218, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 207.

güçlendirip, önüne hendek kazdılar. Ebû Kabûs Muhammed b. Hamk ve İbrahim b. Kuyehlih komutanlığındaki ordu destek amacıyla Mısır kuvvetlerine katıldılar. Ancak kısa bir süre sonra Ebû Zukâ' vefat etti⁶⁹.

el-Kâim, Fustat'a hareket etmeden önce İskenderiyye'de, destek olarak gelen 80 gemiden oluşan Süleyman el-Hâdim ve Yakub b. İshâk b. el-Verd komutanlığındaki Fatimî donanmasının gelmesini beklerken, gönderdiği kuvvetlerle el-Feyyum ve Uşmûneyn şehirlerini yağmaladı. Böylece hem askerlerinin bazı ihtiyaçlarını gidermek hem de güneyden gelebilecek bir desteği önlemek istedi. Arkasından da şehri muhasara etti. Fakat planları tutmadı ve Abbâsî desteği kısa zamanda ulaştı. Seml el-Hâdim komutanlığında Tarsus'tan gelen 25 adet gemiden oluşan Abbasî donanması Nil yoluyla Fustat'a vardı. Nil nehrinin kolu olan Reşîd sahilinde karşı karşıya gelen donanmaların yaptığı deniz savaşında rüzgârın da katkısıyla içinde petrol (Grek ateşi) bulunan Seml'in donanması pek çok Fatimî gemisini yaktı ve batırdı. Ardından Fustat'a muzaffer olarak giren Seml, Süleyman b. el-Kâfi ve önde gelen adamlarından 117 adamını, şehrin sokaklarında dolaştırılmasını emretti. Donanmasını ve komutanını kaybeden el-Kâim, herhangi bir askerî harekâta bulunmadan İskenderiyye'ye geri döndü. Deniz desteğinin ardından, Abbasîler karadan da Mu'nis el-Hadim komutanlığındaki bir orduyu Mısır'a gönderdiler. Mayıs 920 yılında Fustat'a 3000 adamıyla ulaşan Mu'nis, İbrahim Kuyehlih komutanlığında Aşmûneyn'e bir ordu gönderdi. Burada taraflar arasında yapılan şiddetli savaşta Abbasî ordusu galip geldi. Salgın hastalıkların da baş gösterdiği bu sefer, bir önceki Mısır harekâtında olduğu gibi el-Kâim yeniden eli boş bir halde geldiği yöne doğru gitmek zorunda kaldı ve Recep 309 / Kasım 921 yılında el-Mehdiyye'ye ulaştı⁷⁰.

Fatimîlerin Mısır'a yönelik gerçekleştirdiği bu hamleler olumsuz neticelendi. Ancak seferlerin gerisinde, Fatimîler açısından olumlu izler bıraktı. Bir kere Fatimîler, destek almayan bir Mısır ordusuna karşı galip gelebilme duygusuna kapıldılar. Yine propaganda çalışmalarını yürüten Mısır Dâisi Ebû Abdullah sayesinde çok sayıda Mısırlının, özellikle Kıptîlerin davaya katıldığını gözlemlediler.⁷¹

⁶⁹ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 218, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 207.

⁷⁰ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 182, İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 98-99, el-Makrîzî, *İttî'âz*, C. I, s. 103-104, el-Makrîzî, *el-Mukaffâ* s. 45,116-118, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 218-220, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, s. 78, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 207-208.

⁷¹ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 214, De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, s. 79.

4.3. Bizans İle İlişkiler

Sicilya'da çıkan İbn Karheb isyanının başarısızlıkla sonuçlanması, bu valinin Kalûriya (Calabria) ile ilgili Bizanslılarla yaptığı anlaşmanın da ilgâ edilmesi anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla bunun anlamı, Fatımîlerin saldırılarına hedef olabilecek topraklar demektir.

Bizans'ın etki sahası içinde yer alan bu bölgeye Mağrib'den yapılan ilk saldırı Ebû Said ed-Dayyif tarafından H. 306 / M. 918 yılı yaz mevsiminde gerçekleşti. Bu seferde Fatımî kuvvetleri herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Racyu (Reggio)'yu istila ettiler. Buradan elde ettikleri esir ve ganimetlerle geri döndüler⁷².

el-Mehdiyye'den Kalûriya (Calabria)'ye yapılan ikinci saldırı ise 922 yılının yazında gerçekleşti. Komutan Mes'ud b. Ğâlib el-Vusûlî 20 büyük gemiden oluşan donanmasıyla Racyu (Reggio) şehri kıyılarına demirledi. Burada bulunan Sant Eğât kalesini istila etti ve şehrin sakinlerini esir ederek el-Mehdiyye'ye geri döndü. Bundan iki yıl sonra Fatımî halifesi Kalûriya (Calabria)'ya daha geniş çaplı bir saldırı düzenlemeye karar verdi. Bu maksatla es-Sa'lûk olarak bilinen Ca'fer b. Ubeyd adındaki Hâcibini teçhizâtlandırdığı bir donanmayla, el-Mehdiyye'den Palermo'ya doğru yola çıkardı. Es-Sa'lûk H. 312 / M. 924-925 yılının kış aylarında Palermo'yu ele geçirdi. Daha sonra Muharrem 313 / Mart 925 tarihinde Kalûriya (Calabria)'ya saldırdı ve burada bulunan Berzâne (Bruzano), Apulia, Oria'yı ele geçirdi. Daha sonra yelkenli gemileriyle Taranto halicinden geçerek ordusunu Orent bölgesine indirdi ve Temmuz ayının başlarında Oria şehrine ani bir saldırı yaptı. Bu saldırıda binlerce kişi öldürdü ve yaklaşık 10.000 kadar esir aldı. Bu esirler arasında bulunan bir Patrik şehrinin ve kendisi kurtarmak için 5000 miskâl fide ödedi. Ardından Sicilya Papazı Lion ve Kalûriya (Calabria) hâkiminin katıldığı barış antlaşmasından sonra elde ettiği yüklü ganimetle Ca'fer önce Palermo'ya ardından da 3 Temmuz 925'te el-Mehdiyye'ye geri döndü. Bu zafer, Bizans'ı Fatımîlerle haraç ödemek üzere antlaşma yapmaya itti⁷³.

Ancak ödenmesi gereken bu haracın gecikmesi, Mehdî'nin kısa bir müddet sonra anlaşmayı iptal edip, ordusunu Kalûriya (Calabria)'ya doğru sevk etmesine neden oldu. Bu amaçla Sabir el-Hâdim komutanlığındaki 44 parçadan oluşan donanma H. 315 / M. 925 yılı yaz mevsiminde el-Mehdiyye'den Sicilya'ya doğru denize açıldı⁷⁴.

⁷² Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 227, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 236.

⁷³ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 228, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 237.

⁷⁴ Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 237-238, ed-Diştirâvî donanmanın hareket tarihini 925 yılı yaz mevsimi olarak kaydetmektedir. Bkz., Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 229.

Donanmasını Sicilya'da takviye ettiren Sabir, Apulia istikametine yönelmek suretiyle adayı terk etti. Ardından Taranto şehrine saldırarak 15 Cemâdi's-Sânî / 7 Ağustos'ta sakinlerinin bir kısmını öldürdü ve elde ettiği çok sayıdaki esirlerle Palermo'ya döndü⁷⁵.

H. 317 / M. 929 yılında, Sâbir, komutan Ahmed b. Sâme'yi kendisine yardımcı olarak almak suretiyle yine Palermo'dan ayrılarak Bahri't-Tirînî yönünden Güney İtalya'ya doğru açıldı. Bu seferde, aralarında el-Ğîrân, Kal'atü'l-Haşab'ın da bulunduğu birkaç askeri noktayı ele geçirdi. Kalûriyye (Calabria) haracını aldıktan sonra Salerno ve Napoli (Naples)'yi muhasara etti⁷⁶.

Ertesi yılın yaz mevsiminde Adriyatik sahilinde dört adet gemiyle gezip dolaşan Sabir, 7 adet gemiye liderlik yapan Kalûriyye hakimiyle karşılaştı. Fatımî Amirali hasmına galip geldi. Onun bu galibiyeti, onu Termolî şehrine bir baskı yapmaya sevk etti. Bu uzun ve başarılı seferlerinden sonra 18 000 tutsak ile ancak Şaban 318 / Temmuz 930 tarihinde el-Mehdiyye limanına dönebildi⁷⁷.

Bizans'ın ödemesi gereken 319 yılının tazminatı gecikince, el-Mehdî Güney İtalya'ya göndermek üzere donanmayı hazırladı. Bizanslılar durumun ciddiyetinden emin olunca, Mehdî'ye hediyelerle birlikte elçi göndererek savaşı durdurdular. Bunun üzerine savaş yapılmadı. Bu anlaşma, tazminatın ödenmesinin kesintisiz olarak devam etmesinden dolayı el-Mehdî'nin ölümüne kadar devam etti⁷⁸.

Şurası belirtilmelidir ki Fatımî donanmasının peş peşe kazandığı bu zaferler, onun gücünü göstermektedir. Bizans Bulgarlarla meşgul olduğundan dolayı Kalûriya (Calabria) ve el-Bûye'nin Fatımîlerin eline geçmesine mani olamadı. Çünkü Bizans'ın bu bölgedeki egemenliği zayıftı. Bundan dolayı da el-Mehdî'nin uzun dönemi boyunca Bizans ve Fatımî donanmaları arasında kayda değer ciddî bir çatışma meydana gelmedi. Mağrib Fatımî halifeleri Muizz Lidinillah dönemine kadar geçen zaman zarfında bu durumdan istifadeyle el-Mehdiyye'deki tersanede güçlerine güç kattılar. Nitekim bu güçlü donanma sayesinde 4. halife Muizz, hasmı olan Bizans İmparatoru güçlü Tekfur Fukas'a karşı başarılı olacaktır⁷⁹.

⁷⁵ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 229, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 238.

⁷⁶ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 193, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 229, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 238.

⁷⁷ İbn 'İzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 194, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 229, Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi*, s. 238.

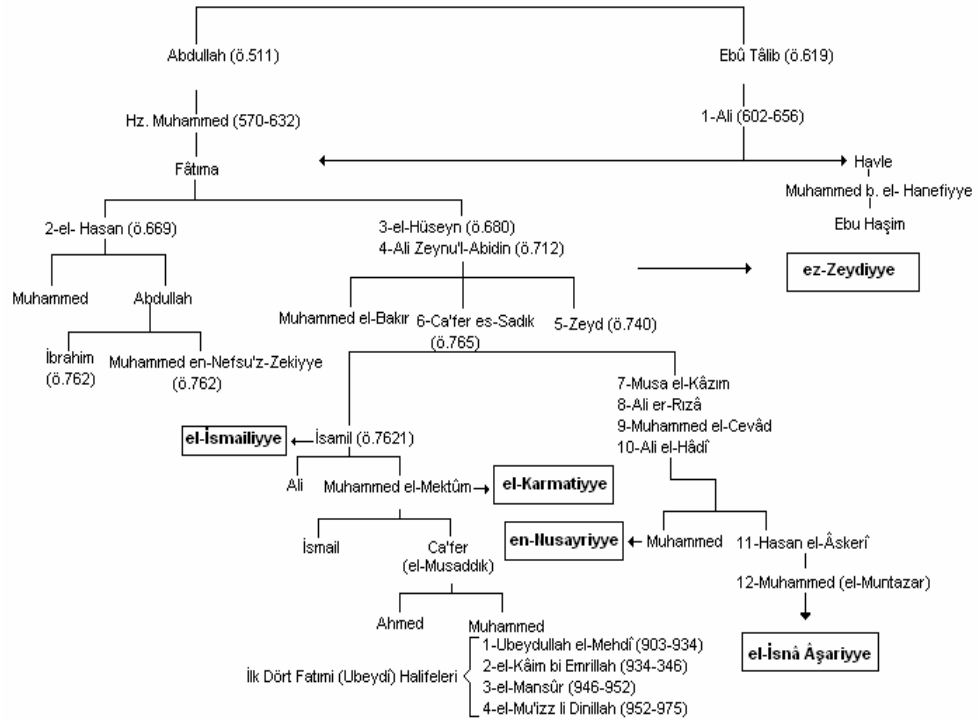
⁷⁸ el-Kureşî, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr*, s. 231-232, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 229.

⁷⁹ Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatmiyye*, s. 230

5. Ubeydullah el-Mehdî'nin Ölümü

Yakalandığı kısa süreli bir rahatsızlıktan sonra el-Mehdî, H. 15 Rebû'l-Evvel 322 / M. 3 Mart 934 tarihinde el-Mehdiyye'de vefat etti. Öldüğünde 63 yaşında idi ve 6 oğlu vardı. Onun ardından, babasının ölümünü 100 gün⁸⁰ saklı tutan en büyük oğlu veliaht el-Kâim'e, devletin ileri gelenleri ve dâîleri biat ettiler⁸¹. el-Mehdî oğluna idaresi oturmuş, dahilî sorunlarını nispeten çözmüş ve uzak topraklarda savaşabilen güçlü bir kara ve deniz ordusu bıraktı. Her şeyden önce onun zamanına kadar gizli kalan Fatmî imamları onunla birlikte tarih sahnesine çıktılar. Böylece önemli tehlikeleri başarıyla atlatılabilen bir kişiliğe sahip olan el-Mehdî, uzun süre devam edecek olan büyük bir devletin ilk halifesi olarak tarihteki yerini aldı.

el-Makrîzî'nin "el-İttiazu'l-Hunefâ" adlı eserine dayanarak Fatmî (İmam)lerinin Şecereleri

Şekil: Ferhât ed-Diştirâvî, (Arp. Çev., H. es-Sâhilî), *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye bi'l-Mağrib*, Beyrut, 1994, s.77.

⁸⁰ İbnu'l-Esîr ve el-Makrîzî bu rakamı bir yıl olarak vermektedir. el-Makrîzî, *İtti'âz*, C. I, s. 105, İbnu'l-Esîr, *İslam Tarihi*, C. VIII, s. 237.

⁸¹ İbn 'Îzârî, *Beyânu'l-Muğrib*, C. I, s. 208, Ferhât ed-Diştirâvî, *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye*, s. 234.

KAYNAKLAR

- Arif Tamir, *Târîhu'l-İsmailiyye*, C. I, London-Cyprus, 1991.
- Arif Tamir, *Ubeydullah el-Mehdî*, Beyrut, 1990.
- De Lacy O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi, 1987.
- ed-Devâdârî, Abdullah b. Aybek, *ed-Dürretü'l-Mudiyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fatimiyye* (Thk., S. el-Müneccid), Kahire, 1961.
- el-Antâkî, Yahya b. Saîd, *Târîh* (Ed. L. Cheikho, B.C.C. De Vaux et H. Zayyat), L. Durbeco, 1954.
- el-Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf, *Kitâbu Vulâti Mısr*, Beyrut, 1987.
- el-Kureşî, İdris İmâmuddin, *el-'Uyûnu'l-Ahbâr fî Fünûni'l-Âsâr*, (Thk. Mustafa Gâlib), Beyrut, 1984.
- el-Makrîzî, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *İtti'âzu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fatimiyyîn el-Hulefâ* (Thk. Cemâluddin eş-Şiyyâl), C. I, Kahire, 1948.
- el-Makrîzî, Takiyuddin Ahmed b. Ali, *Kitâbu'l-Mukaffâ el-Kebîr* (Thk. M. el-Y'alâvî), Beyrut, 1987.
- Ferhât ed-Diştirâvî (Arp. Çev., H. es-Sâhilî), *el-Hilâfetü'l-Fatimiyye bi'l-Mağrib*, Beyrut, 1994.
- Hasan İ. Hasan, *Târîhu'd-Devleti'l-Fatimiyye*, Mısır, 1981.
- Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi* (İngilizceye çev. Michael Bonner), Leiden, 1996.
- İbn 'İzârî el-Merrâkuşî, *Kitâbu'l-Beyâni'l-Muğrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (Neşr ve thk. Levi Provençal-G.S. Colin), C. I, Leiden, 1948.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali, *İslam Tarihi el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi* (Çev. Ahmet Ağırakça) C. VIII, İstanbul, 1991.
- Kâdî Nu'man, *Risâletu İftitâhi'd-Da've*, (Thk. V. Kâdî), Beyrut, 1970.
- M. C. Surûr, *ed-Devletü'l-Fatimiyye fî Mısr*, Kahire, 1994.
- Michael Brett, *The Rise of the Fatimids*, Leiden, 2001.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 16, Sayı: 1 Sayfa: 419-437, ELAZIĞ-2006

TİMUR'UN GÜRCİSTAN SEFERLERİ

The Raids of Timur on Georgia

Kâzım PAYDAŞ

Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa.
kazimpaydas@ yahoo. com.

ÖZET

Güney Kafkasya'da yer alan Gürcistan, Türklerin milâttan önce ilgisini çeken bölgelerden biri olmuştur. M.Ö. VII. asrın ortalarında meydana gelen İskit akınlarından sonra ise Türkler'in kuzeyden Gürcistan'a akınları sistemli bir şekil almıştır. Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra da bu akınlar devam etmiştir. Gürcistan, Timur döneminde de Türklerin ilgi alanı olmaya devam etmiştir. Timur, Müslüman ülkelere seferler düzenlediği gibi gayri Müslim bölgelere de seferlerde bulunmuştur. Özellikle, ahalisi Hristiyan olan Gürcistan'a karşı gaza amacıyla birçok seferde bulunmuştur. Bu seferlerin sonucunda ise Timur, Gürcü krallıklarını kendisine cizye ve haraç ödemeye mecbur bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Kafkasya, Emir Timur, Bagrat.

ABSTRACT

Georgia, located on the South of Caucasia, is one of the regions that drew the Turks' attention B. C. After the raids of the Scythians, in the middle of VII th century B.C., the Turks systematically began to rush into Georgia from the north. Also, those raids continued after the adoption of Islam among them. Moreover, Georgia attracted the Turks' attention during the reign of Timur. While Timur rushed into the Muslim-countries, he also made many raids on the non-Muslim countries. Especially, he carried out many raids on Georgia, having non-Muslim population, with the aim of ghaza. As a consequence of those raids, he made the kingdoms of the Georgia pay the Kharaj and Jizya.

Key Words: Georgia, Caucasia, Amir Temür, Bagrat.

Giriş

Yunan ve Lâtin kaynaklarında İberya, İverya, İvirya; Arab kaynaklarında Curzâ, Curyâ, Kurc, al-Kurc; Avrupalılarda George, Ruslarda Gruzya; Gürcülerde ise efsânevî cedleri Kartlos'a izâfetle, kendilerine verdikleri Kartvel adından Sakartvelo adıyla zikredilen Gürcistan, M.Ö. IV. asırdan beri, münhasıran Suram (Lik) dağlarının doğusunda güney Kafkasya'nın orta bölgesinde, Kür ırmağı havzasında, batıda Kolchida (Eger), kuzeyde Kasfkasya sıra dağlarının orta kısmı doğuda bugünkü kuzey Azerbaycan (Albanya) ile sınırlanmış bir memleketir¹.

M.Ö. I. asırda, Roma ile Pontos krallığı arasında cereyan eden harpler neticesinde, İberya Romalılar tarafından zapt edildi. M.S. III. asırda ise Roma ile İran arasında harp alanı haline gelen bu memleket, IV. asırda Bizans ile İran arasında taksim olundu. Bütün bu devirlerden önce, hatta Gürcülerden daha önce bu bölgeye külliyetli miktarda Türk unsurunun gelip yerleştiğini de görüyoruz. O zamanlar ve daha sonraları doğu Avrupa'nın hâkim nüfusunu teşkil eden muhtelif Türk boyları, buraya bazen akıncı ve bazen de müttefik sıfatı ile geliyor ve memleketin yaylak ve kışlağa elverişli taraflarında oturuyorlardı².

M.Ö. VII. asrın ortalarında meydana gelen İskit akınlarından sonra Türklerin Kuzeyden Gürcistan'a akını daha vâzih ve sistemli bir şekil almıştır³. Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra bu bölgeye Türk akınları devam ettiği gibi, Selçuklular, Harezmsâhlar ve Ahlat-şahlar zamanında da Gürcistan'a akınlar yapılmasına devam edilmiştir⁴. Ancak, bu akınlar incelediğimiz dönemi kapsamadığından bu dönem üzerinde durmayacağız.

XIV. asrın ortalarına doğru, İlhanlıların zayıf düşmesinden istifade ederek, Gürcistan bağımsızlığını ilân etmek istemişse de, İlhanlılar ile Osmanlıları ayıran devir içerisinde Kara-Koyunlular ile Timur ve Ak-Koyunluların nüfuzu altına girmiştir. Bu devirlere ait Ermeni ve Gürcü vesikalarında, Gürcistan'da "büyük prens" manasında "ulu han", "atabeg", "ağa" gibi Türkçe unvan ve rütbelere sık sık tesadüf edilmektedir⁵. Bu yönüyle Gürcistan, Hazarlar ve daha sonra da Osmanlılar gibi Türk devletlerinin de Kafkaslarda yakın ilişki içerisinde buldukları bir devlet olmuştur⁶.

¹Mirza Bala, "Gürcistan", *İA*, c. IV, Eskişehir 1997, s. 837.

²Mirza Bala, *a. g. m.*, s.837.

³Mirza Bala, *a. g. m.*, s.838.

⁴Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Haz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003, s. 340; Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul 2005, s. 74.

⁵Mirza Bala, *a. g. m.*, s. 841.

⁶K'artlis C'xovreba, *The Georgian Royal Annals and Their Medieval Armenian Adaptation*, Edited by

Ahalisi Hıristiyan olan Gürcistan krallığının toprakları fazla geniş değildi; ancak, bu krallığın ele geçirilmesi coğrafi konumundan dolayı oldukça zordu. Çünkü, Gürcistan sarp dağlar, uçurumlar, mağaralar ve buralarda yapılmış olan sağlam kaleler sayesinde Gürcüler için büyük sığınma yerleri oluşturmaktaydı⁷. Giorgi V, David VII (1346-1360) ve Bagrat (1360-1395)'in haleflerinin yönetimi altında Gürcü krallığının durumu oldukça sağlam kaldı⁸. Ancak yine de ahalisi Hıristiyan olan Trabzon gibi Kafkasların bu bölgesi Türk akınlarına sistemli olarak maruz kalmaktaydı. Meselâ, 1361 yılında Erzincan hâkimi Ahî Ayne Bey, Gürcistan üzerine çok başarılı bir sefer gerçekleştirebilmişti⁹. Fakat, bununla birlikte Samtzkhe'nin sınırları boyunca Türklerin akınları bu dönemde genel olarak yavaşlatıldı. Bunun yanında Gürcüler ile Grekler arasında yakın bir savunma anlaşmasının temelini oluşturan sabit bir politikayı devam ettiren Bagrationi ve Jaqali'nin her iki hanedan ile Comnenianlar arasındaki evlilik ittifaklıkları ile sağlamlaştırılmış olan ve Tamara'nın yönetimi süresince, V. Giorgi tarafından yeniden canlandırılan Şirvan ve Arranda Bagrat krallığının politik etkisi bütün Gürcistan üzerinde sürdürüldü¹⁰. Timurun Gürcistan seferleri de V. Bagrat döneminde başlamıştır.

Timur'un Gürcistan Seferleri

Timur, V. Bagrat (1360-1395)'in uzun saltanatı esnâsında zuhur etmiştir. Timur Müslüman ve gayri Müslim ayırt etmeksizin dünyanın birçok yerini kendi hâkimiyeti altına alma idealini taşımasına rağmen Gürcistan'a karşı gaza amacıyla seferler düzenlemiştir¹¹. Ancak, Nikoloz Berdzenişvili ve Simon Canaşia gibi bazı Rus-Gürcü tarihçileri Timur'un Gürcistan'a ilk seferinin sebebini Altınorda Hanı Toktamış ile olan anlaşmazlığından kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu yazarlara göre, 1385 yılı kışında Toktamış Han askerleriyle Azerbeycan'a saldırarak Tebriz'i işgal ettiğinde Tebriz halkı acımasızca kılıçtan geçirildi. Altınorda askerleri sayısız ganimetlerle ülkelerine dönerken, Güney Kafkasya topraklarında önlerine gelen her şeyi çiğneyip yok ettiler. Bu haberleri alan Timur büyük bir öfkeye kapılarak Tebriz'i işgal etti. Ardından kuzeydeki Altınordaya saldırmak için Gürcistan'a doğru harekete geçti. Bu arada Timur, Gürcüler

Stephan H. Rapp, Jr. Vol. I, New York 1998, s. 14.

⁷İbn Arabşah, *Acaibü'l-Makdur fi Ahbar Teymur*, Farsça Terc. Muhammed Ali Necati, Tahran 1339, s. 204.

⁸W.E.D. Allen, *A History of The Georgian People*, London 1971, s. 122.

⁹Muammer Gül, "XIII-XV. Yüzyılda Anadolu Türkleri ile Trabzon İmparatorluğu Arasında İlişkiler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, Elazığ 2003, s. 431.

¹⁰W.E.D. Allen, *a. g. e.*, s. 122.

¹¹Hvandmîr, *Habibü's-Siyer*, yay. Celâleddin-i Humayî, c. IV, Tahran 1333, s. 439; V. Minorsky, "Tiflis", *İA*, c.XII/I, Eskişehir 1987, s. 270.

arasında maksadının Gürcülerin mal ve canlarına zarar vermek olmadığını, sadece İslâm dinini onlara öğretmek olduğu söylentilerinin yayılmasını sağladı. Fakat bu Timur'un asıl amacı değildi. Onun amacı başkaydı. Çünkü ona göre; Toktamış Han Gürcülerle anlaşıp işbirliği yapmadan İran'a karşı saldırı gerçekleştiremezdi. Timur'un Toktamışın geçit yollarını kapatabilmesi için Gürcistan'daki Kafkas geçitlerini kontrol altına alması gerektiği ve bu amaçla o Gürcistan'a sefer düzenlemişti. Timur'un Gürcistan'a karşı düzenlemiş olduğu bu ilk sefer hakkındaki bu düşüncelerde haklılık payı şüphesiz bulunmaktadır. Ancak Timur'un Gürcistan'a neredeyse hayatının sonuna kadar aralıklarla seferler düzenlemesi onun daha çok gaza amacıyla hareket etmiş olduğunu göstermektedir¹².

Timur 1386-1388 yılları arasında çıktığı üç yıllık seferinde Sürmeli ve Kars kalelerini alarak tahrip etti¹³. Daha sonra da, Nahcivan ve Kars yöresinde fetihlerde bulunarak Tiflis'e geldi. Yanındaki beyler ve devlet adamlarına hitaben, "Bu iş bana acayip geliyor. Eski padişah ve meliklerin ellerinde bu kadar güç ve kudret olduğu halde Müslüman olmayan Gürcülere memleketin ortasında, saltanat iddiasında bulunacak kadar kudret vermişler. O halde Müslümanlık ve dindarlık nerede kaldı? Puta tapanlar bile bu putlar kendilerine yardım edemeyeceği halde, kendi dinlerinin aleyhinde bulunanları yok etmek için çalışırlar. Müslümanlar, Tanrı'nın kendilerine yardım edeceğine dair vaadine rağmen, bu kâfirleri neden hükümdarlıkta bıraktılar? Onlardan sağlanan küçük bir menfaat için neden böyle bir harekette bulundular? Şimdi hükümdarlık bize geçmiştir. İslâm dünyasını onların kötülüklerinden kurtarmak için bu işi bizim yapmamız gerekir" diyerek¹⁴ Gürcüler üzerine yürüten Timur, Tiflis kalesi ve civarını kuşatma altına aldı. Timur'un ilerleyişi karşısında kral Bagrat kaleye sığınırken, Gürcülerin bir kısmı onunla kalmayarak daha güvenli olduğunu düşündükleri mağaralara çekildiler; bunun yanında bir kısım Gürcüler krallarını terk etmeyerek onun yanında yer aldılar. Bunun üzerine Timur, emir ve askerlerine kaleyi almalarını emretti. Kalenin duvarlarının tahrip edilmeye dayanıklı olduğunu düşünen Bagrat, Timur'un inandığı dini kabul etmektense kendi dini için ölmeyi tercih ederek direnmeye başladı. Bu saldırıya karşı cevap veren Bagrat, Timurlu ordusuna karşı saldırıya geçti; her iki ordu da hem çok kayıp verdi hem de birçok sıkıntıya maruz kaldı. Ancak, Gürcü kuvvetleri Timurlular karşısında fazla dayanamayarak kaleye geri kaçtılar. Bunun üzerine Timur, askerlerine demir plaklar

¹²N.Berdzenişvili-S.Canişia,*Gürcistan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla kadar)*, Türkçeye Çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 1997, s. 197.

¹³Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 439; Minorsky, *a. g. m.*, s.270.

¹⁴Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, Ankara 1987, s. 120; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 13. (Timur).

yaptırdı ve bunlar ile kaleye doğru yeni bir saldırı başlattı. Bu ilerleme sonucunda da Kral Bagrat ile Kraliçe Anna ve diğer bütün Gürcüler esir edildiler¹⁵. Emir Timur'un önüne getirilen Kral Bagrat, Timur'un emri ile bağlandı. Daha sonra yola koyulan Timur, Gürcü topraklarından geçerken birçok kale ve hisarı ele geçirdi. Bunlara ilâveten Emir Cihanşah ve diğer emirlerden bazılarını Gürcü askerlerinin yağma edilmesi emrini verdi. Bu sıralarda, Kral V. Bagrat esir edilerek Karabağ'a gönderilmişti. Timur bu sefere gaza amacıyla çıkmış olduğundan onu yanına getirtti ve müşfikane nasihatlarla İslâm dinine davet ederek kendisine güzel vaatlerde bulundu. İslâm dinini kabul etmesi durumunda kendisini serbest bırakacağını, şereflendireceğini ve bütün Gürcüler'i zincirlerden serbest bırakacağını söyledi¹⁶. Bu nasihatlar sonucunda Bagrat İslâm dinini kabul ettiğini söyledi. Emir Timur bunu işitince büyük bir memnuniyet gösterdi; Kral Bagrat'a büyük hediyeler ile hil'at vermekle kalmadı, aynı zamanda onun daha önce hâkim olduğu yerlere ek olarak kendisine yeni yerler de bağışladı ve onu serbest bıraktı¹⁷. Ancak, Gürcü vakayinamesi ve Metsoplu Thomas, Kral'ın ihtidâ etmiş olduğunu zikrederlerse de, bunu Gürcüler'in Timur tarafından yok edilmesini önlemek ve daha sonra Gürcüler'in özgürlüğünü sağlayıp Timur'un 12.000 askerini uzaklaştırarak topraklarını geri almasını temin eden mahir bir hile olarak gösterirler¹⁸.

Diğer taraftan, 1386 yılında Timur'un bu akınına takip eden İmareti'deki isyanlar monarşinin gücünün Giorgi Brtsqinwale'nin yönetimi altında olmuş olduğu gibi V. Bagrat'ın yönetimi altında o kadar etkili olmadığını gösterdi. Ancak, Timur Batı Asya'da Moğolların ani sert gücünü yeniden canlandırmamış olsaydı, Gürcü krallığının, veba hastalığının zararlarından hemen sonra meydana gelen ekonomik ve politik güçsüzlük döneminden kurtulması büyük bir olasılıktı¹⁹. Yine de Gürcüler, Timur'un bu ilk seferinden sonra onun ikinci seferine kadar az da olsa soluklanma imkânı bularak yara ve zararlarını gidermeye çalıştılar²⁰.

Timur'un ikinci defa olarak Gürcistan'a karşı ilerlemesi 1393 yılında oldu. Bunun sebebi Kral Bagrat'ın Timur'a boyun eğip ona bağlı bir kral olduktan sonra isyan etmesi idi²¹. Esasen, Gürcü vakayinamesinde de belirtilmiş olduğu gibi, V. Bagrat ihtidâ etmede

¹⁵M. Brosset, *Histoire De la Georgie*, Par. I., S. Petersbourg 1849, s. 653.

¹⁶M. Brosset, *a. g. e.*, s.657; Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s.121.

¹⁷Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 439; M. Brosset, *a. g. e.*, 657.

¹⁸M. Brosset, *a. g. e.*, s. 657; Minorsky, *a. g. m.*, s.270.

¹⁹Allen, *a. g. e.*, s. 123.

²⁰N.Berdzenişvili-S.Canişia, *a. g. e.*, s. 198.

²¹M. Brosset, *a. g. e.*, 654 n.2 ;Allen, *a. g. e.*, s.123.

samimi değildi²². Timur Gürcistan'a girdiği zaman Tiflis'te olduğu gibi Gürcistan'ın diğer bütün yerlerinde çıkmış olan veba hastalığı oralarda büyük bir yıkım meydana getirerek Timur'un yapacağı tahribatın çok üstünde zarar vermekteydi. Böylece bu hastalık Gürcistan'da birçok ölümlere sebep olarak Gürcüleri birçok felaketlere maruz bıraktı. Bütün bunlara ilaveten, Timur'un saldırısı da onların bu felaketlerini artırmaktaydı²³. Ancak, kendisine söz verildikten sonra sözünde durmayarak ihanette bulunanları hiçbir şekilde affetmeyen Timur, Gürcistan'ın uğramış olduğu bu felâketi dikkate almayarak ilerlemesine devam etti.

Bagrat'ın bu ihanetine karşılık olarak Tiflis yağmalandı ve bütün Kakheti ve Kartli arasındaki yerler yıkıma uğratıldı. Hıristiyan din adamlarına ve abidelerine saldırıldı. Sweti-Tzkhoveli'nin kilisesi ve Mtzkheta katedrali yağmalanarak tahrip edildi; dehşetli bir kıyım Gürcistan'ın bütün unsurları üzerinde sürdürüldü; Ruisi'de Ghtaeba'nın tarihsel yapıları yerle bir edildi. Bu arada Timurlular orada kamp yaparken, yağma ve öldürmeler üst Kartli'nin bütün vadileri boyunca sürdürüldü²⁴. Esasen, Timur kendisine karşı yapılan en küçük muhalefeti bile Müslüman veya Hıristiyan olsun en ağır bir şekilde cezalandırmaktaydı. Meselâ, Timurlu kuvvetleri tarafından İsfahan'ın alınmasından sonra buradaki askerlerin kadınlara saldırımları ve çeşitli kötülüklerde bulunmaları üzerine İsfahan halkı bu askerlerin altı binini öldürdüler²⁵. Timur bu olayı öğrendiği zaman büyük bir öfkeye kapılarak şehre doğru harekete geçti. İsfahan önlerine gelen Timur, şehir halkının kanlarının dökülmesini emrederek, binaların yıkılmasını ölümlerin yakılmasını, abad yerlerin viran edilerek intikam alınmasını buyurarak şehir halkından, şerefli ve nesepli olanların neseplerinden, yaşlının yaşından, Müslüman'ın Müslümanlığından, zımmîye zimmîliğinden dolayı müsamaha gösterilmeyerek şehirde canlı bırakılmamasını emrederek İsfahan'da büyük tahribat ve yıkım meydana getirmiştir. Anlaşılabacağı üzere Timur, fetihlerine meşruluk kazandırmak için en küçük bir muhalefeti veya en küçük bir sebebi kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Onun için savaşmak ve yeni yerler fethetmek en büyük gaye idi. Çünkü, o bir fatihtir ve dünyanın tümüne hükmetmek istiyordu. Bu sebeple o, çoğunlukla ordusunun başında savaşmaya giderdi. Bazen de emirlerini düşmanlarına karşı göndermekteydi²⁶. Meselâ, bu büyük fatih 1394 yılında, Emir Burhan ile Emir Seyfeddin, Cihanşah Bahadır ve Osman

²²Allen, *a. g. e.*, s. 123.

²³M. Brosset, *a. g. e.*, s. 654.

²⁴Allen, *a. g. e.*, s. 124; M. Brosset, *a. g. e.*, 659.

²⁵Arabşah, *a. g. e.*, s. 48.

²⁶Arabşah, *a. g. e.*, s. 49.

Bahadır'ı Gürcistan'a, Ahıska tarafına göndermiş, kendisi de Aladağ ormanına doğru yola çıkmıştı²⁷. Gürcistan tarafına giden bu emirler de, birçok kaleler ve zaptı güç olan hisarlar feth ettikten sonra, önce Kars'a daha sonra da Mingöl'e göç etmiş olan Timur'un huzuruna çıktılar. Timur 18 Zilkade Pazartesi/ 14 Eylül 1394 tarihinde buradan göç etti²⁸.

Timur Gürcistan'a üçüncü kez girdiğinde Kara Kalgan'da birçok muhalifler olduğundan oraya gitti ve onları yenilgiye uğrattı. Oradan Tiflis şehrine ve oradan da Şeki vilâyetine giderek vilayet ahalisini itaat altına almak için askerler ileri sürdü ve emirlerin yola çıkmalarını buyurdu. Bu ferman üzerine Emir Hacı Seyfeddin, Cihanşah Bahadır ve diğer emirler yola çıktılar. Seki'yi itaat altına aldılar, itaat etmeyenleri ise yağma ettiler. Emirler Timur'un emrini yerine getirdikten sonra onun yanına döndüler²⁹. Timur, bu seferinde Gürcülerin Toktamış Han'la anlaşarak Kafkaslar'daki Daryal geçidini kapatmalarından dolayı bu geçidi kontrol altına almak için Aragvi vadisine ilerledi. Bu vadiye Gürcüler'le çarpışırken Toktamış Han'ın askerleri Derbent yoluyla güneye sarkmayı başardılar. Timurlu ordusu Aragvi vadisinde birçok kale ele geçirdi; fakat, esas hedefleri olan Daryal geçidini elde etmeyi başaramadılar. Bu arada Timur, Toktamış kuvvetleri hakkında bilgi aldıktan sonra hızla onların üzerine yürüdü. 1395 yılında, Timur ordusu Terek ırmağı kıyısında Toktamış askerlerini korkunç biçimde yenilgiye uğrattı ve perişan etti. Oradan da Toktamış'ın başkenti üzerine yöneldi. Burayı da işgal edip yerle bir etti³⁰.

Ancak, bütün bu çabalarına rağmen Timur'un Gürcistan üzerindeki etkisi kalıcı olmuyordu. Gürcüler, bu bölgedeki emirlerin en küçük başarısızlıklarını fırsat olarak lehlerine değerlendirmeye çalışmaktaydılar. Bu amacın bir sonucu olarak, Timur 1395 yılında Kıpçak'ta savaşırken, Bagrat'ın ölmesinden sonra Kral olarak babasının yerini almış olan VII. Giorgi, Azerbaycan'da vali olarak bırakılmış olan Timur'un oğlu Miranşah'a karşı düşmanca tavır aldı. VII. Giorgi, Şaki hâkimi Sidi Ali'nin kuvvetleri ile kendi gücünü birleştirerek Timur'un düşmanı olan ve Nehcivan yakınlarında Alıncak'ı muhasara ederken burada mahsur kalmış olan Ahmed Celayır'ın oğlu Tahir'i kurtararak beraberinde götürdü³¹. Bu sıralarda Gürcüler, Mirza Miranşah'ın akli dengesinde bozukluk meydana geldikten sonra bütün vaktini eğlence ve içki içmekle harcadığını

²⁷Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 190.

²⁸Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 462.

²⁹Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 191.

³⁰N.Berdzenişvili-S.Canişia, *a. g. e.*, s. 198.

³¹Allen, *a. g. e.*, s. 124; M. Brosset, *a. g. e.*, s. 663; Mîrhvand, *Ravzatu's-Safa*, c. VI, Tahran 1336, s. 338.

öğrendiklerinden saldırılarını artırdılar³².

Diğer taraftan dünyanın her tarafına hükmetme niyetinde olan Timur, 1398 yılında Hindistan seferine çıktı³³. Timur Hindistan savaşları ile meşgulken Kafkasya'da itaat altına alıp vasal ilan ettiği ülkeler bağımsızlık çabaları içine girdiler. Gürcistan kralı pasif politikadan aktif ve saldırgan politikaya geçmeye karar verdi³⁴. Bu sıralarda Şehzade Ömer babası ile anlaşmazlığa düştü. Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, Gürcü Kral Giorgi (VII. George) bu durumu ganimet sayarak ayaklandı. Ani ve Erzurum havalisine saldırarak Tebriz yakınlarına kadar gelen VII. Giorgi birçok köy ile beldeyi yakıp yıktığı gibi, birçok Müslüman'ı da öldürerek yağmada bulundu. Bunun üzerine Tebriz'deki Müslüman ahali Şehzade Ömer'den kendilerini savunmalarını istediler. Ancak, o buna imkân bulamadığı için çok yaşlı biri olan ve Tebriz'in kumandanlığını vermiş olduğu Tatar ileri gelenlerinden Ömer Toban'ı bu iş için görevlendirdi. Ömer Toban, 5000 atlının başında VII. Giorgi'nin üzerine gitti. Timurlu kuvvetlerinin üzerine geldiğini işiten Giorgi, geceleyin ani bir baskınla bunların çoğunu kılıçtan geçirdi. Kaçabilenler ise Tebriz'e gittiler. Bu olay Müslümanlar arasında büyük korkuya sebep oldu ve Tebriz'deki halk felâketin askerden değil Şehzade Ömer'den kaynaklandığını, çünkü onun dedesi Timur kadar iyi olmadığını söylemeye başladılar³⁵. Bu hadiseyi takip eden iki yıl süresince Timur Hindistan seferinde bulunduğundan Kafkaslar'daki bu Gürcü taarruzuna gereken cevap verilemedi³⁶.

Emir Timur, Hindistan seferinden Semerkand'a döndükten sonra İran memleketlerine, özellikle de Azerbaycan ve mülhakatına Gürcü ve Ermeni askerleri tarafından saldırılar olduğunu, bu sebeple de reâyanın zarar gördüğünü haber aldı. Bu duruma son derece üzülen Timur, 1399-1400 yılında Horasan'a doğru yolu çıktı. Sultaniye yolundan geçerek Tebriz'e vardı³⁷. Gürcülerin yapmış oldukları kötülüklerden dolayı onları cezalandırmak amacıyla ilerlemesine devam eden Timur, Gürcistan'ın doğu sınırlarındaki Kahet-Herati bölgelerinden saldırıya geçti. Timur, ormanlarla kaplı olan bu bölgeyi temizlemekle işe başladı. Fakat, yol açma çalışmaları sırasında aniden kış bastırdı ve Kar yağışı 20 gün aralıksız sürdü. Gürcüler bu durumu fırsat bilerek saldırıya geçti iseler de, büyük fatih Timur'un askerleri karşısında pek şansları yoktu. Çünkü,

³²Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 482.

³³İsmail Aka, *Timur*, s. 22.

³⁴N.Berdzenişvili-S.Canişia, *a. g. e.*, s. 198.

³⁵Clavijo, *Embassy to Tamerlane*, Translated from the Spanish by Guy Le Strange, London 1994, s. 323-324.

³⁶Allen, *a. g. e.*, s. 124.

³⁷Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 254.

karşılarındaki ordu hiç yenilgi yüzü görmediği gibi, birçok hükümdara da diz çöktürmüştü. Nitekim, Çarpışmaların sonucunda Gürcüler fazla dayanamayarak geri kaçtılar. Böylece Timurlular bu bölgeyi yeniden denetimleri altına aldılar. Fakat, bu bölgenin beyi olan Himşa ele geçirilemedi³⁸.

Timur Himşa üzerine yapmış olduğu seferden sonra³⁹, Karabağ'a döndü. Kış mevsiminin sonunda 1400 yılı ilkbaharı geldiğinde Emir Timur şehzadeleri ve devlet erkânını toplayarak bir kurultay yaptı. Müşavere ve müzakereden sonra Gürcistan'a karşı bir gaza yapılmasına karar verildi. Alınan bu karardan sonra Timur ordusu teftiş edip piyadelere at⁴⁰ ve bütün askere ulûfe ve yiyecek dağıttırdı. Ardından da Timurlu ordusu Giorgi'nin vilayetine doğru harekete geçerek Berda'ya geldiklerinde orada çadır ve otak kurup bir süre dinlendiler. Daha sonra buradan yola çıkarak Gürcistan hududuna geldiler. Burada Emir Timur bir haberci ile Giorgi'ye nasihatta bulundu ve "eğer nefsinin hanümanın selametini istersen Sultan Ahmed'in oğlunu bizim tarafımıza gönder, bunu yaptığın takdirde ordumuzun kahr ve savletinden emin olursun ve vilayetin senin uhdeye kalır. Tersini yapar bana itaat etmeyi ret edersen seni ve ülkeni geçmişte yapmış olduğum gibi perişan ederim" diyerek kendisine haber gönderdi⁴¹. Giorgi, Timur'un sözlerini işitince çok sinirlendi. Timur'un dininin barbar dini olduğunu ve onun, kendilerinin Davut Peygamberin soyundan geldiklerinin farkında olmadığını elçiye çok kaba sözlerle söyleyerek kötü cevaplar verdi, akıbetini düşünmedi. Elçi Giorgi'nin bu iyi olmayan sözlerinin tümünü Timur'a tebliğ ettiği zaman Emir Timur vilayete girmeleri için derhal orduya emir verdi. Bunun üzerine Gürcüler dağlara kaçıp oralara sığındılar. Çünkü bunlar muhkem mağaralar yapmış, evlerini hisarlarını sarp ve metin yerlerde inşa etmişlerdi⁴². Gürcüler bu mağaralardan Timurlu askerlerine oklarla saldırıp büyük zayıat verdirdiler. Bunun üzerine Timurlu ordusu, mağara ve korunaklardan kendilerine önemli kayıp verdiren Gürcüleri etkisiz hale getirmek için çareler düşündüler. Sonunda sağlam çubuklarla derin sepetler örüp içlerine askerlerini yerleştirdiler ve uzun iplerle sepetleri mağara önlerine sarkıttılar. Bunlar mağaraların hizasına geldikleri vakit mağaralarda bulunan Gürcülere ok ve mızraklarla nefit attılar⁴³, böylece onların buldukları yerlerde büyük yangınlar çıkardılar. Bunun sonucunda da Gürcüler önemli sayıda kayıp vermeye

³⁸N.Berdzenişvili-S.Canişia, *a. g. e.*, s.198; Minorsky, *a. g. m.*, s. 270.

³⁹Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 255.

⁴⁰Mîrhvand, *a. g. e.*, s. 345.

⁴¹Şerefaddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*, yay. Muhammed Abbâsî, c. I, Tahran 1336, s. 172; Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 256; M. Brosset, *a. g. e.*, s. 665; Minorsky, *a. g. m.*, s. 270

⁴²Allen, *a. g. e.*, s. 124; M. Brosset, *a. g. e.*, s. 665; Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 257.

⁴³Yezdî, *a. g. e.*, s. 173; N.Berdzenişvili-S.Canişia, *a. g. e.*, s. 200.

başladılar. Nihayet, zafer Müslümanlara müyesser oldu; o muhkem hisarları ele geçirdiler, Müslüman olanları bıraktılar diğerlerini kılıçtan geçirdiler. Bunun ardından Emir Timur, Horasan askerlerini diğerlerinden ayırarak etraf memleketlerin muhafazası için Tiflis'te bıraktıktan sonra ordusu ile Mukran sahrasına indi. Giorgi, Timurlu askerlerin şiddetli saldırılarını görünce kaçtı. Bu sıralarda Gürcülerin büyükleri, ileri gelenleri acizliklerini anlayarak Timur'un yanına gelerek aman istediler⁴⁴.

Daha sonra Emir Timur Mukran çölüne geldi⁴⁵. Oradan ılgar ederek Canibek tarafına gitmeye karar verdi. Oraya vardığı zaman askerler saldırıya geçtiler ve Gürcüler'in binalarını yıkarak muzaffer olarak Aruk'a indiler. Timur Kergin sahrasına indiğinde Emir Cihanşah'ı ileri göndererek Giorgi'yi yakalaması için emir verdi. Fakat, Giorgi ormana gizlendiğinden onu bulamadılar. Bundan dolayı, Emir Cihanşah ve Timurlu askerleri ganimet olarak birçok at ve koyun ele geçirerek ordugâha geri döndüler. Bu durumda Timur, emirlerini birlikte görünce hemen oradan göç ederek Gür suyunu geçti. Bu sırada Gürcülerin Zorit kalesini kendilerine hisar yaptıklarını Emir Timur'a haber verdiler. Burası yüksek bir dağın tepesinde yapılmış muhkem bir yer olduğundan büyük emirler ve ileri gelen askerler, her türlü fedakârlığı göze alarak bu hisara karşı arrade ve mancınık kurdular. Emir Timur kuşatmanın beşinci günü kaleyi ele geçirerek yerle bir etti⁴⁶. Giorgi ise oldukça yüksek bir dağın üzerine yapılmış olan ve suvanit denilen kaleye kaçtı. Buraya daha önceden fethedilmemiş olan üçra yerlere yapıldığı gibi, bir keşif heyeti gönderildi⁴⁷. Daha sonra Timur, orduyu ileri sürerek o tarafa gittiği vakit Giorgi kaçıp Ebhaz tarafına gitti. Timur'un ordusu Suvanit kalesini de ele geçirdi. Ordu Giorgi'nin arkasından takip ile yola çıkarak onun, ele geçirebildikleri birçok adamlarını öldürdü⁴⁸. Aciz ve zorda olduğunu görünce Sultan Ahmed'in oğlunu koruyamayacağını anladı⁴⁹. Bu durumda Giorgi Abkhazeti içine giderek Tahir'i Osmanlı Sultanı'nın sarayına gönderdi⁵⁰. Daha sonra da Giorgi, İsmail adındaki bir Müslüman'ın aracılığıyla⁵¹. Timur'a tazarru ve niyazda bulundu, kusurlarını itiraf ile, şayet bu defa kabahatlerini af ile geri dönerse itaatten hiç ayrılmayacağını ve Müslümanlar'a eziyet

⁴⁴Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 257; Yezdî, *a. g. e.*, s.174.

⁴⁵Mîrhvand, *a. g. e.*, s. 347.

⁴⁶Yezdî, *a. g. e.*, s. 176; Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 258.

⁴⁷Allen, *a. g. e.*, s. 124; Yezdî, *a. g. e.*, s. 177-178.

⁴⁸Yezdî, *a. g. e.*, s.179; Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 258.

⁴⁹Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 259.

⁵⁰Allen, *a. g. e.*, s. 124.

⁵¹M. Brosset, *a. g. e.*, s. 668; Yezdî, *a. g. e.*, s. 180.

etmeyeceğini⁵², hizmetkârlık vazifesi yerine getireceğini bac ve cizye vereceğine dair yemin etti⁵³. Timur, bu defa onun bu yalvarmalarını kabul ederek oradan ayrıldı. Ancak diğer Gürcü hisarlarını tahrip etmeye devam ettiği gibi⁵⁴, emirlerinden Şeyh Nureddin'i gaza amacıyla Gürcü hisarlarını feth etmeye gönderdi⁵⁵.

Timur'un Gürcistan üzerine bu kadar sefer düzenlemesi onun hâkimiyet anlayışına dayanmaktaydı. Çünkü Moğol İmparatorluğunun vârisi olduğunu iddia eden Timur, aynı zamanda kendisini dünyevî bir lider olduğu kadar, İslâm'ın koruyucusu ve "Tanrı'nın Yeryüzündeki Gölgesi" lâkablalarıyla ruhanî bir lider olarak da ilân etmişti⁵⁶. Bu düşüncenin bir sonucu olarak Gürcistan ve Arap Irakında sindirme faaliyetlerinde bulunduktan sonra Mingöl'e gelen⁵⁷ Timur, buradaki yaylada iki ay dinlendikten sonra Giorgi tarafından sağlanan destekle Smatzkhe'nin yeni atabeyi İoanne'ye karşı bir keşif birliği gönderdi⁵⁸. Bundan sonra Semerkand'a dönen Timur, 11 Eylül 1399'da bu defa yedi yıl süren Ön-Asya seferine çıkmış, Timurlu tarihlerinde "Gürcü ve Ermeni seferi" diye de anılan bu seferde⁵⁹, Gürcistan üzerine de yürümüş ve kendisine karşı koyan bir çok Gürcüyü öldürülerek mabed ve kiliselerini de tahrip etmiştir. Bu seferin ardından Malatya'ya gelen Timur, Gürcistan'dan esir etmiş olduğu Gürcüleri buradaki Müslümanlar'a vermiştir⁶⁰.

Timur'un ayrılmasından sonra Gürcüler tekrar Timurlular'a karşı düşmanca tavır aldıklarından 1400 yılı ilkbaharında Koturkent'te yapılan bir kurultayda, ilk olarak Gürcistan'ın ilhakına karar verildi. Bu arada Yıldırım Beyazid'in taarruzuna maruz bulunan Emir Taherten'in beyliğini bu tehlikeden korumak için, Yıldırım Beyazid'e karşı bir sefer açılması da düşünüldü. Fakat Timur'un ilk işi, Gürcistan'ı istilâ etmek oldu. VII. Giorgi, bu sırada Timur'a karşı mukavemetinde Trabzon Rum İmparatorluğu'ndan yardım görüyordu. Ancak on beş kadar Gürcü kalesinin düşmesi üzerine, VII. Giorgi itaatini arz etti⁶¹.

⁵²Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 259.

⁵³Mîrhvand, *a. g. e.*, s. 348.

⁵⁴Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 259.

⁵⁵Mîrhvand, *a. g. e.*, s. 349.

⁵⁶Mansure Haider, "Timurlular Devletinde Hâkimiyet Anlayışı (XIV-XV. Yüzyıllar), Çev. Ekrem Memiş, *Türk Kültürü*, Sayı: 258,1984, s. 621.

⁵⁷İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Ankara 1994, s. 22. (Şahrüh)

⁵⁸Allen, *a. g. e.*, s. 124; M. Brosset, *a. g. e.*, s. 669.

⁵⁹Yezdî, *a. g. e.*, s. 151-152; Mustafa Kafalı, "Timur", *İA*, c. XII/I, Eskişehir 1997, s. 344

⁶⁰Hüseyin Mircaferi, *Tarih-i Timuriyân ve Türkmenân*, İsfahan 1375, s. 38.

⁶¹Kafalı, *a. g. m.*, s. 344.

Timur, 1401 yılında⁶², Gürcülerin, kendisinin yokluğu esnasında hasmane vaziyet almış olduklarından bunları tedip etmek için yeniden harekete geçti. Şemkûr sahralarına geldiği vakit Gürcüler onun önünden kaçtılar; fakat kendi arazilerini memleketlerini, ekinlerini ve yakınlarını Timur'un gazabından korumak için kendisine müteaddit elçiler göndermeğe mecbur kaldılar. Gürcüler atlar ve sair hayvanlar getirerek onları peşkeş ettiler ve bu suretle de kendisinden şu şekilde niyazda bulundular: "Emir hazretleri, âlemlerin tanrısı ve bütün merhametlilerin merhametlisi olan Tanrı'nın bir gölgesidir, Tanrı'nın rahmeti ise Müslümanlara, kâfirlere, müşriklere şamildir. Onun kerem sofrasından herkes nasibini alır. Onun merhamet ve ihsanından herkes müstefit olur; binaenaleyh Emir'in ve Allah'ın bu âdetine ittibaen, merhamet ederek bizim kabahatlarımızı affetmesini rica ederiz, bu defa da bize mühlet versin. Eba ve ecdadımız, eski padişahlar zamanında nasıl bu topraklarda yaşadılarsa biz de yaşayalım. Haraç ve vergi malını hazinei mamureye gönderelim. Her seferde ne kadar arzu edilir ve karar verilirse o kadar asker; cizye arzu edilirse verelim muktezasınca emn-ü amanda olalım". Emir Timur onların bu ricalarını dinledikten sonra onları affederek hediyelerini kabul etti. Ayrıca bundan sonra bağlılık ve itaat dairesine girerek bendelik hizmetinde kusur etmemelerini, gönderip getirme ile gidip gelme kapılarını açmalarını ve Müslümanların her şeyini aman ve emniyet altına alarak onları aziz ve muhterem tutmalarını, dinsizlerin kaide ve ayinlerini Müslümanların memleketlerinde alenen yapmamalarını şart koştu; onlar da bu şartı kabul ile bunun üzerine yemin ettiler. Emir de bunların elçilerine izaz ve ikramla hil'atlar verdi ve gönüllerini hoş ederek onları memleketlerine gönderdi. Daha sonrada kendisi oradan Karabağdaki kışlağa gitti⁶³.

Timur, (804) 1401 yılı sonun'da⁶⁴. Kafkasya'ya geri döndü ve memurlarını (muhasıl), Giorgi'den haraç istemeye gönderdi⁶⁵. Bu arada kardeşi Constantine ile birlikte birçok hediye göndermiş olan Giorgi yapmış olduğu kötülüklerden dolayı pişman olduğunu, Timurun kendisine merhamet etmesi durumunda cizye ve harac'ı her yıl divan memurlarına vereceğini; bununla birlikte istenildiği zaman asker hazırlayacağını kardeşi vasıtası ile belirtti⁶⁶. Gürcü Meliki'nin yalvarışları karşısında Timur, onun kardeşine lütufta bulunarak hil'atlar giydirdi. Daha sonra da ona Giorgi'ye Müslümanlara iyi

⁶²Allen, *a. g. e.*, s.124.

⁶³Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 290-291.

⁶⁴Allen, *a. g. e.*, s. 124

⁶⁵Minorsky, *a. g. m.*, s. 270.

⁶⁶Mîrhvand, *a. g. e.*, s. 391

muamelede bulunması şartıyla aman verdiğini bildirmesi için, onu Gürcistan'a gönderdi⁶⁷. Bu hadiseden sonra Samtshe Atabek'i Gürcü İvane'nin ülkesi Müslümanlığı kabul etti. 1401 yılının sonunda ise Timur Sivas'tan Tebriz'e geldi⁶⁸. Ancak Gürcüler Timur'un buradan ayrılmasından sonra isyan etmekten vazgeçmemişlerdi. Diğer taraftan Timur da onları kendi hallerine bırakmaya niyetli değildi. Çünkü Osmanlı Sultanı Beyazid'e karşı düzenlediği seferinden önce 1402 yılının yaz başlarında Timur Gürcistan'ın sınırlarında halâ dolaşıp duruyordu ve Mingöl yaylağından o, Tortum'un ele geçirilmesi için faaliyete geçmişti⁶⁹. Çünkü Tortum kalesinin hâkimi olan Togay kaybolmuş ve yerine onun naibi olarak Gürcbek adında biri geçmişti. İki yüze yakın Gürcü o kaleye kapanmıştı. Bunlar ne Timur'a boyun eğiyor ne de çevredeki Müslümanlara rahat veriyorlardı. Bu sebeple Müslümanlar bunların ellerinden çok zahmet çekiyorlardı. Bunun üzerine Timur, Emirzadeler Şeyh Nureddin, Şahmelik, Emir Musa ve Timur Melik'in oraya yönelmeleri için emir verdi. Gürcülere de bir elçi ile, "Eğer muti olur ve cizye verirsiniz amana nail olursunuz" diye haber gönderdi. Ancak bunlar kalenin metanetine güvenerek muharebeye giriştiler, beş gün canla başla çalıştılar; altıncı günü iş tersine döndü ve Timurlular onların tümünü yakalayıp öldürdüler. Bundan sonra kalenin hâkimi olan Togay Timur'un huzuruna çıktı. Timur onun kabahatini af ile canını bağışladı ve oradan ayrılarak Erzurum'a daha sonrada Erzincan'a gitti⁷⁰.

Ancak Timur, 1402 yılının ilkbaharında Ankara da Beyazid'e karşı kazandığı büyük zaferinden sonra tekrar Erzurum'a geldi⁷¹. Timur'un Ankara'da kazanmış olduğu bu zafer sadece doğulu saraylarında değil, aynı zamanda batılı güçler ile de sayısız diplomatik değişikliklere yol açtı. Timurlular ile Osmanlılar'ın bu mücadelesinde, Mısır Sultanı Ferec Timur'u desteklemişti. Buna karşın Gürcü kralı VII. Giorgi'nin reaksiyonu farklı oldu. O, Timurun Beyazid üzerinde kazanmış olduğu zaferi tebrik etmedi. Bu durum Timur'un tepkisini çekmeye sebep oldu⁷². Bunun yanında Timur, daima Gürcüler'in İslâm ehline karşı zararlarına mani olmak gayesi de takip etmekteydi⁷³. Bu sebeple zaferden sonra Anadolu toprakları geride bırakılarak, Gürcistan sınırına ulaşıldı. Timur Mingöl'e ulaştığı zaman, burada⁷⁴, Samtshe Beyi İvane Ağbuğasdze ile Giorgi VII.

⁶⁷Mîrhvand, *a. g. e.*, s. 392.

⁶⁸Minorsky, *a. g. m.*, s.270.

⁶⁹Allen, *a. g. e.*, s. 125.

⁷⁰Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 299; N. Berdzenişvili, S. Canaşia, *a. g. e.*, s. 200.

⁷¹Allen, *a. g. e.*, s. 125.

⁷²H.R. Roemer, "Timur in Iran", *CHI*, VI, Cambridge 1993, s. 79.

⁷³Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 331.

⁷⁴Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 516.

nin kardeşi Constantine, Gürcistandaki iç çekişmelerden dolayı Kral'a karşı tavır almış olduklarından Timurun huzuruna çıkarak ona hediyeler verdiler⁷⁵. Benzer şekilde valiler de Timur'un her geçtiği durakta bağlılıklarını bildirmek için huzuruna geldiler⁷⁶. Bu arada Giorgi de Timur'a hediyeler göndererek kendisini affettirmek için harekete geçti. Ancak, Timur onun bu hareketini makul görmedi. Çünkü, önce huzuruna gelmiş olması gerektiğini bildirerek onun göndermiş olduğu hediyeleri reddetti⁷⁷. Bunun üzerine, Giorgi yeni hediyeler gönderdi ve Timur'dan merhamet buyurarak teminatı evvelâ aldıktan sonra huzura gelen Mardin hükümdarı ve diğer emirler gibi kendisinin de sonradan gelmesine müsaade buyurmasını rica etti. Fakat Timur, onları reddetti ve elçilere, "Ona deyiniz ki; senin meselen diğerlerinin meselelerine benzemez, eğer cezadan kurtulmak istersen, hiç düşünmeden gel ve huzura geldiğinde eğer Allah yardımını yoldaş eder de Müslüman olursan, o zaman senin hakkında ne kadar çok lütuf ve ihsan edildiğini âlem görür ve işitir. Eğer Tanrıdan tevfiik bulmazsan sana yapacağım hiçbir şey yoktur, çünkü Cenabı Hak buyuruyor, sana yalnız cizye tarh ederim. Malın, ırzın, kadın ve çocukların masun kalır. Sana izaz ve ikram ederim ve memleketini yine senin uhdede bırakırım. Eğer badema bir mazeret gösterirsen hiç kabul edilmez" dedi. Elçiler döndükten ve bunun üzerinden birkaç gün geçtikten sonra, Timur'a, onların ekinlerinin yetiştiğini mahsulât alınacağı zaman geldiği halde vakit kazanmak ve kuvvetleşmek için henüz mahsulât toplamadıklarını bahane ettiklerini söylediler. Bunun üzerine Timur, Emirzade Şeyh Nureddin Bahadırı ılgar yolu ile o memleketlere yönelme ile onları dağıtarak mahsulâtı askerlere toplatmasını emretti. Bunun üzerine Kral direnmeksizin geri çekildi⁷⁸.

Bu arada Timurlu emirleri Gürcistan'ın köyleri ve kasabaları üzerinde akınlarda bulduktan sonra kampa geri döndükleri zaman, iki derin vadinin ortasında bir plato üstünde neredeyse gökyüzüne degecek kadar yüksek bir dağın olduğunu Timur'a rapor ettiler. Dağın güneyi o kadar yüksek ve diğerlerinden o kadar sarp ki halat ya da bir merdiven vasıtasıyla, dağın tepesine ulaşmak imkansızdı. Ancak dağ dar, dolambaçlı bir yola sahipti ve onun vadisinin çevresi büyüklük açısından bir ordunun kamp yapmasına müsait değildi⁷⁹. Bu dağın tepesinde yapılmış olan kalenin etrafı yüz elli gez yüksekliğinde taşla örülmüştü; yolları pek sarp, dar, karışık ve kalenin etrafı dağlık ve kayalıktı. Kalenin içinde su hazineleri, zahire ambarları vardı, fakat kalenin haricinde su

⁷⁵N. Berdzenişvili, S. Canaşia, *a. g. e.*, s.200; Allen, *a. g. e.*, s.125.

⁷⁶Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 516.

⁷⁷Roemer, *a. g. m.*, s. 79

⁷⁸Allen, *a. g. e.*, s. 125; Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 333; Yezdî, *a. g. e.*, s. 371-372.

⁷⁹Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 517

bulunmuyordu⁸⁰. Ayrıca kalenin üç tarafı çok yüksek uçurumlarla çevriliydi; bu yüzden, kalenin kapısına yaklaşmak çok zordu. Kaleye girmek için yapılmış olan köprü istenildiği zaman kaldırılabilirdi; bu sebeple, bu köprü kaldırıldığı zaman oraya yaklaşmak mümkün değildi⁸¹.

Gürcülerin bir çoğu buradaki kalenin içine sığınmışlardı ve bir barış yapma isteğiyle orada bulunmaktaydılar. Onların kale kumandanı Zaal adında biri idi. Gürcüler bu kalede o kadar çok stokta bulunmuşlardı ki, kale sadece uzun bir kuşatma sonucu alınabilirdi. Bu haberleri işittikten sonra Emir Timur, Kurtin denilen bu kaleyi fethetmeye karar verdi. Ancak bu karar bir çok kişiyi şaşkına çevirdi. Çünkü böyle büyük bir ordu ile kalenin yanında kamp kurmak mümkün değildi. Diğer taraftan küçük bir ordu ile de kalenin sahip olduğu stoklar göz önüne alındığında orada beklemek akıllıca değildi. Bütün bunlara rağmen, Timur 14 Muharrem 806 (3 Ağustos 1403) Cuma günü Kurtin'in dışına ulaştı. Kurtin önlerine gelen Timur bu kaleyi kuşatma altına aldı; kaleye karşı mancınık ve arradeler kuruldu. Bunların yanında kara buğrular yapılarak tertibe koyuldu. Timurlu ordusu burada taş ve ok atarak Gürcüler ile savaşmaya başladı. Aynı zamanda Timur, bu zapt edilmesi güç kaleye karşı iki üç siperin yapılmasını Emir Şah Melik ve diğer emirlere emretti. Eğer, bu kale zorla alınamazsa askerlerin bir grubu burada bekleyerek kuşatmayı sürdürecekti⁸². Kalenin güneyinde öyle kaypak ve yüksek bir taş vardı ki onun üzerine çıkmak kimsenin aklından bile geçmezdi. Gürcüler kalenin içinden bunun üzerine merdivenler kurarak ipler atmışlardı, oraya çıkmak istedikleri vakit o merdiven ve ipe çıkarlardı. Bir haftalık savaşlar ve hafif çatışmalardan sonra, dağlara tırmanmada eşsiz olan Merkit kabilesinden Begchik adındaki bir asker, her nasılsa bir hile ile o taşın üzerine çıkarak kalenin içine girdi. Gürcülerin bir keçisini yakalayarak, onu taşın üzerine çıkardı. Orada onu öldürüp, bir nişan olarak bıraktı. Gürcüler'in bundan haberi olmadı. Ertesi günü olayı Timur'a anlattılar. Bunun üzerine Timur, Merkitler'den bir takımın, her ne yapıp yapıp o taşın üzerine çıkmalarını, onu ele geçirmelerini ve düşmanların öteki taraftan attıkları ipi keserek merdivenleri çekmelerini emretti. Bu teklife karşı Merkitler, "onun üzerine gidebilmek için elli gez uzunluğunda bir kement atmak lâzımdır, fakat o taşın üzerinde bir ağaç görünüyor; bu güzel bir tesadüftür, o ağaca bir kement atmak mümkündür. Eğer, kement ağaca sarılır ve bağlanırsa o zaman taşın üzerine çıkmak hasıl olur" dediler. Bunun tecrübesini yaptılar ve bir kement attılar;

⁸⁰Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 334.

⁸¹Arabşah, *a. g. e.*, s.206.

⁸²Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 517; Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 335.

kement iyi bir tesadüf eseri olarak, istedikleri gibi ağaca takıldı. Nihayet ipi ağaca bağladılar. Bundan sonra Emir Timur, Merkitler'den dört kişinin önce ipi kesip merdivenleri çekmelerini, sonrada tam emniyetle Merkitler'den külliyeleli bir fırkanın yukarı çıkmasını emretti. Bu emir yerine getirildi⁸³.

Diğer taraftan, Gürcüler de kaleye girişi sağlayan köprüyü kaldırdıkları için, kalede kuşatmaya karşı güvenliklerini sağladılar. Çünkü, bu şekilde kuşatma altına alınan kaleye karşı küçük oklarla saldırmanın bir faydası yoktu. Gürcüler, aynı zamanda gerekli olduğu zaman kaleden köprüyü indirmekte ve işleri hallettikten sonra da tekrar kaleye dönmekteydiler⁸⁴. Bu arada Timur'un ordusunda bulunan Pir Muhammed, onlara karşı cesurca saldırıya geçince, Timurlu gazilerin bir grubu da onu takip etti. Pir Muhammed, köprüye yönelerek iplerini kesti ve köprüyü ele geçirdi. Gürcüler ise, bu saldırı karşısında köprüyü kaldıramadıkları için kalenin içerisine çekilerek kapıyı kapattılar. Ardından da, yağmur gibi ok ve taş atarak Pir Muhammed'i birçok yerinden yaraladılar⁸⁵. Bu sırada Emir Timur ata binerek gazilerin bir grubu ile kalenin eteklerine geldi ve askerlerine kaleye saldırmalarını emretti. Kurtun'in Gürcüleri bu karışıklıkları içerisinde, bu adamları nasıl püskürteceklerini ve ovaya uzanan dağ burnundan gelenlerin üstesinden nasıl geleceklerini bilemediler. Şiddetli bir şekilde süren savaşın sonucunda, gaziler Gürcüler üzerinde zafer kazandı ve kale alındı. Kale kumandanı Zaal ele geçirilerek öldürüldü. Bunun yanında, Gürcülerin kadın ve çocukları esir edilerek kiliseleri tahrip edildi. Emir Timur, dağın tepesine gitmiş olan bütün savaşçılar ile Begchik'i, altın, kemer, hil'at, kılıç ve diğer hediyeler ile ödüllendirdi⁸⁶. Gürcüler için bu kale ve mağara İbn Arabşah'ın deyiimiyle Gürcü kalelerinin dağlardaki iki gözü gibi idi. Bu gözlerin onlardan alınması ile onların kemikleri kırılmış ve artık onlar için kurtuluş umudu olmadığını göstermişti. Bunun yanında bu zafer Emir Timur'a Gürcü memleketlerini tamamıyla fethedeceği umudunu verdi⁸⁷. Timurlu tarihçi Şerafeddin Ali Yezdî ise bu fetihten sonra Gazneli Mahmud Sebüktekin'in gazvesinin Timur'un kazanmış olduğu bu zaferlerin yanında sönük kaldığını belirtmiştir⁸⁸.

Timur, bu fethin ardından Abhaza için yola çıktı. Emir Şeyh Nureddin ve Emirşah Melik, öncü bir grup olarak ileri gönderildi ve onlar da Gürcülerin bir çoğunu kılıçtan

⁸³Nizamüddin Şâmî, *a. g. e.*, s. 336.

⁸⁴Arabşah, *a. g. e.*, s. 206.

⁸⁵Arabşah, *a. g. e.*, s. 207.

⁸⁶Mîrhvand, *a. g. e.*, s. 552; Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 517-518.

⁸⁷Arabşah, *a. g. e.*, s. 209.

⁸⁸Yezdî, *a. g. e.*, s. 377.

geçirerek bölgeye akın ettiler. Kral Giorgi durumu öğrendiği zaman, Timur'un Abhaza'ya girmesi halinde, bölgede canlı tek bir hıristiyanın kalmayacağını anladığından vergi ve haraç vermeyi kabul etti. Ayrıca af edilmek için yalvararak hediye ve mektuplarla elçiler gönderdi. Emir Timur, başta onun ricasını kabul etmeyi reddetti. Fakat, ulemanın büyük emirlerin tesiriyle, o, eğer vergi vermeyi kabul ederse onların topraklarına tecavüz etmenin meşru olmadığını söylemeleri üzerine, Timur Şirvan hâkimi Şeyh İbrahim'e “Senin hatırın için ben Giorgi'nin suçlarını affettim” diyerek onu affetti⁸⁹.

Daha sonra bu durumu bildirmeleri için Giorgi'nin elçilerinin ayrılmasına izin verildi. Elçiler, birkaç gün sonra hediye olarak on sekiz miskal ağırlığında bir yakut, çeşitli kaplar, kırystal vazolar, altın ve gümüş nesnelere, bir çok değerli kumaşlar, bin at ve Timur'un adına darb edilmiş olan bin eşrefi ile geri döndüler. Emir Timur, onlara hil'atlar vererek geri çekilmeleri için izin verdi. Timur'un bu seferi sonucunda, Algeti üzerinde Bintvisi'nin şimdiye kadar zapt edilemeyen kaleleri on günlük bir kuşatmadan sonra alındı. Timurlu tarihçilere göre yedi yüz kasaba ve köy Giorgi boyun eğdiğini bildirene kadar harap edildi. Timur, 1403 kışını bu bölgede geçirdikten sonra, 1404'te orayı terk etti ve Baylakan şehrini yeniden inşa etmeyi düşünerek, Arran Karabağ'a doğru yöneldi⁹⁰.

Timur, 1404 yılı sonlarında bütün Azerbaycan'ı, İstanbul'a kadar Irak-ı Acem, Arran, Mugan, Gürcistan, İskenderiye ve Nil'e kadar Şam diyarını Miranşah'ın oğlu Mirza Ömer'e tefviz etti. Bunlara ek olarak, Şirvanşah İbrahim ile Gürcü kralı Köstendil gibi mahalli begler de onun buyruğunda bulunacaklardı⁹¹.

1387 ile 1403 yılları arasında, Timur 6 defa Gürcistan'a girmiş ve onu, uzun bir zaman için tâkatsız bir hale getirmiştir. Çünkü Gürcüler tarihleri boyunca pek çok saldırılar görmüşlerdi. Ancak XIV. yüzyıl sonlarındaki gibisi hiçbir zaman başlarına gelmemişti. Daha sonra Timur imparatorluğunun sukutu üzerine, Bagrat oğullarından I. Aleksandr zamanında (1412-1442) Gürcistan millî vahdetini yeniden elde etmeğe muvaffak olmuşsa da, bu vahdet uzun müddet devam edememiştir. Halk birçok bölgeleri tamamiyle terk etmiş, iktisâdi hayat altüst olmuş ve devlet hazinesi boş kalmıştır. Bunun sonucunda Gürcistan üç kırallığa ve 5. beyliğe ayrılmıştır⁹².

Sonuç olarak Timur Gürcistan'a gaza amacıyla seferler düzenlemiş ve Gürcüleri

⁸⁹Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 517-518.

⁹⁰Hvandmîr, *a. g. e.*, s. 519; Allen, *a. g. e.*, s.125; Kafalı, *a. g. m.*, s. 345.

⁹¹İsmail Aka, *Şahrüh*, s. 28.

⁹²Bala, *a. g. m.*, s. 841; N. Berdzenişvili, S. Canaşia, *a. g. e.*, s. 202.

her seferinde sindirmiştir. Ancak, onun Gürcistan'dan ayrılmasından sonra ona boyun eğmiş olan Gürcü liderleri tekrar baş kaldırmışlar ve Timur'a verdikleri sözü tutmamışlardır. Timur bu durumu öğrendiğinde tekrar Gürcistan üzerine yürümüştür. Fakat Gürcüler, Timur'un her seferinde bu tutumlarını sürdürmüşlerdir. Timur ise Gürcistan'a düzenlediği seferlerinde Müslüman olan Gürcüleri serbest bırakmış ve onları bu davranışlarından dolayı çeşitli şekillerde ödüllendirmiştir. Bu durumda onun Gürcistan'a karşı yapmış olduğu seferlerde gaza amacının ne derecede samimî olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991.
- AKA, İsmail, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Ankara 1994.
- ALLEN, W. E. D., *A History of The Georgian People*, London 1971.
- BALA, Mirza, "Gürcistan", *İA*, c. IV, Eskişehir 1997.
- BERDZENİŞVİLİ, N-CANAŞIA. S, *Gürcüstan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, Türkçeye Çev. Hayri Hayrioğlu, İstanbul 1997.
- BROSSET, M., *Histoire De la Georgie*, Par. I., S. Petersbourg 1849.
- BROSSET, Marie Felicite, *Gürcistan Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Haz. Erdoğan Merçil, Ankara 2003.
- CLAVİJO, *Embassy to Tamerlane*, Translated from the Spanish by Guy Le Strange, London 1994.
- GÜL, Muammer, "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri ile Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, Elazığ 2003.
- GÜL, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul 20005.
- HAİDER, Mansure, "Timurlular Devletinde Hâkimiyet Anlayışı (XIV-XV. Yüzyıllar)", Çev. Ekrem Memiş, *Türk Kültürü*, Sayı : 258. 1984.
- HVANDMİR, *Habibü's-Siyer*, yay. Celâleddin-i Humayî, IV. Tahran 1333.
- İBN ARABŞAH, *Acaibü'l-Makdur fi Ahbar Teymur*, Farsça Terc. Muhammed Ali Necati, Tahran 1339.
- KAFALI, Mustafa, "Timur", *İA*, XIII/I, Eskişehir 1997.
- K'ART'LİS C'XOVREBA, *The Georgian Royal Annals and Their Medieval Armenian Adaptation*, Edited by Stephan H. Rapp, Jr. Vol. I, New York 1998.
- MİRCAFERİ, Hüseyin, *Tarih-i Timuriyân ve Türkmenân*, İsfahan 1375.
- MİRHVAND, *Ravzatu's-Safa*, VI, Tahran 1349.
- MİNORSKY, V, "Tiflis", *İA*, XII/I, Eskişehir 1997.

NİZAMÜDDİN Şâmî, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, Ankara 1987.

ROEMER, H.R. "Timur in Iran", *CHI*, VI, Cambridge 1993.

ŞEREFEDDİN Ali-İ Yezdî, *Zafernâme*, yay. Muhammed Abbâsî, I, Tahran 1336.

